

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Palotás György

– A TESTVÉR ÉS A FIÚ ÁRNYÉKÁBAN –

**VERANCSICS MIHÁLY (1514–1571?) ÉLETE ÉS IRODALMI
TEVÉKENYSÉGE**

doktori (Phd) értekezés

TÉMAVEZETŐ: Dr. Kasza Péter

egyetemi docens

SZEGED

2018

Szüleimnek

TARTALOMJEGYZÉK

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	vi
PRAEFATIO	1
I. A „VERANCSICS MIHÁLY-SZAKIRODALOM”	7
II. VERANCSICS MIHÁLY ÉLETE (1514–1571?)	29
II. 1. Festmény nélküli portré.....	29
II. 2. A Verancsics család története	32
II. 3. Verancsics Mihály születésének körülményei	37
II. 4. Gyermekkora, tanulmányai és krakkói egyetemi évei	40
II. 5. A Szapolyaiak szolgálatában 1544-ig	49
II. 6. Házassága és gyermekei.....	60
II. 7. A dalmáciai évek és Verancsics Antal „szolgálatában”	62
II. 8. Verancsics Mihály halálának körülményei	75
III. MŰVEINEK MŰFAJI ÉS KRONOLÓGIAI CSOPORTOSÍTÁSA	78
III. 1. A kézirati hagyomány kérdései	78
III. 2. Műveinek rendszerezése	81
III. 3. Verancsics Mihálynak tulajdonítható irodalmi alkotások	82
III. 4. Utalások Verancsics műveire a főszövegben és a lábjegyzetekben	85
IV. VERANCSICS MIHÁLY, A HUMANISTA KÖLTŐ	86
IV. 1. Két invektíva 1528-ból – Politikai kiállítás Szapolyai János mellett	88
IV. 1. 1. A <i>Querela Hungariae de Austria</i>	89
IV. 1. 2. Az <i>Alia querela Hungariae contra Austriam</i>	92
IV. 1. 3. A költemények keletkezési körülményei.....	98
IV. 1. 4. Műfaji sajátosságok és ezek megjelenése az alkotásokban.....	98
IV. 1. 5. Magyar- és Szapolyai-ellenes propaganda a 16. század első felében	102
IV. 1. 6. Apologetikus és a toposztól eltérő szöveghelyek a költeményekben.....	105

IV. 1. 7. Az elégiák irodalom- és politikatörténeti jelentősége	109
IV. 2. Piotr Tomicki udvarának vonzásában	110
IV. 2. 1. A <i>Certamen poeticum</i> ... és Verancsics Mihály 1528-as költeménye	110
IV. 2. 2. Verancsics Mihály költeményei krakkói nyomtatványokon	114
IV. 2. 3. Dicsőítő költemény Zsigmond Ágost 1530-as koronázására	116
IV. 2. 4. Gyász-költemények Piotr Tomicki halálára	122
IV. 3. Polidamus elleni elégia (1536) – Egy poéta a történetírás védelmében	126
IV. 3. 1. Valentinus Polidamus és irodalmi tevékenysége	127
IV. 3. 2. Polidamus költői (és történetírói) munkáinak bírálata	128
IV. 3. 3. A <i>De origine ac rebus gestis Hungarorum</i> történetírásbeli jelentősége .	130
IV. 3. 4. Verancsics 1536-as költeményének kéziratai és műfaja	138
IV. 3. 5. Az <i>In Valentinum Polydamum</i> ... című elégia bírálatának fő elemei.....	139
IV. 3. 6. Verancsics elégijának személyes és irodalomtörténeti vonatkozásai....	152
IV. 4. Epithalamium 1539-ből – „Nászdalverseny” a krakkói udvarban	153
IV. 4. 1. Szapolyai János és Jagelló Izabella házassága	153
IV. 4. 2. Verancsics Mihály nász dalának két szövegváltozatáról.....	156
IV. 4. 3. A <i>Ioannis Hungariae regis nuptiae</i> tartalmi áttekintése	158
IV. 4. 4. Az ókori nász dalköltészeti hagyomány megjelenése Verancsics Mihály valamint a lengyel Aichler és Marszewski alkotásában	159
IV. 4. 5. Verancsics nász dalának további műfaji sajátosságai	165
IV. 5. Epistola Statileo Jánoshoz – Egy családi viszály költészeti viszhangja	168
IV. 5. 1. Az epistola életrajzi és családtörténeti vonatkozásai.....	168
IV. 5. 2. Valódi vagy fiktív levél?	170
IV. 5. 3. Ovidius-imitatio Verancsics alkotásában: <i>Heroides</i>	171
IV. 5. 4. Ovidius-imitatio Verancsics művében: <i>Epistulae ex Ponto; Tristia</i>	172
IV. 5. 5. Konklúzió – „Vincat amor culpam?”	185
IV. 6. Két költemény 1540-ből – Öröm és gyász a Szapolyai-családban	175
IV. 6. 1. A Verancsicsok üdvözlő költeményei János Zsigmond születésére	177
IV. 6. 2. Gyászének I. János király halálára Verancsics Mihály tollából	182
IV. 6. 3. Az <i>In obitum Ioannis</i> ... szövegének antik allúziói.....	186
IV. 6. 4. A gyászének zárlata és szerepe a nemesi udvari kultúrában	192
IV. 7. Tisztaság, szerelem és betegség a <i>Ruthenae virginis errorban</i>	194

IV. 7. 1. Az elégiafüzér keletkezési, műfaji és kézirati kérdései.....	194
IV. 7. 2. A <i>Ruthenae virginis error</i> első elégiájának erkölcsi kérdései.....	196
IV. 7. 3. A <i>Quod eam virginem amet...</i> című elégia szerelmi jellege	200
IV. 7. 4. A <i>De eadem virgine aegrotante ex pleuresi</i> elégia orvosi vonatkozásai.	201
IV. 7. 5. A <i>De pustula enata in vultu...</i> betegsége és annak „gyógymódja”	203
IV. 7. 6. Összegzés	204
 V. VERANCICS MIHÁLY, A TÖRTÉNETÍRÓ ÉS PRÓZAI ALKOTÁSAI	206
V. 1. A <i>Liber de rebus Hungaricis 1536</i>	206
V. 1. 1. Verancsics Antal történeti munkái és azok szerzőségének kérdése	206
V. 1. 2. A <i>Liber de rebus Hungaricis 1536</i> külpolitikai vonatkozásai.....	211
V. 1. 3. Caesar-imitáció Verancsics történeti munkájában.....	214
V. 1. 4. A <i>Liber de rebus Hungaricis 1536</i> belpolitikai vonatkozásai	216
V. 1. 5. A <i>Liber de rebus Hungaricis 1536</i> jelentősége a magyarországi humanista történetírásban	224
V. 2. Verancsics rövidebb terjedelmű prózai alkotásai	225
V. 2. 1. A <i>fertilitas</i> -toposz dalmáciai példája – a <i>Dalmatiae encomii principium</i>	225
V. 2. 2. Egy eltévedt ember vallomása – <i>Confessio</i> 1553-ból.....	228
V. 2. 3. Ima a török elleni harchoz (1566) – a <i>Moderni temporis oratio ad Deum</i>	229
 UTÓSZÓ.....	232
 APPENDIX.....	239
A) Verancsics Mihály alkotásainak szövegkiadása.....	239
A. 1) A szövegkiadás alapelvei	239
A. 2) A szövegkiadás könyvtári és szakirodalmi rövidítései.....	241
A. 3) Az időrendi szövegkiadás szövegei.....	242
B) Verancsics Mihály levelezésének táblázatos összefoglalása	329
C) A képek mellékletei	333
 FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK.....	340
 SAJÁT PUBLAKÁCIÓK JEGYZÉKE.....	355

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Először is szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek, Kasza Péter egyetemi docensnek kutatásaim során megfogalmazott lényegretörő útmutatásaiért. Ismeretségünk egészen 2009-ig vezethető vissza és azóta is gyümölcsöző eredményekkel járnak számomra lelkiismeretes munkája, folyamatos szakmai tanácsai és emberi észrevételei. Szintén köszönetet szeretnék mondani Nagyillés János tanszékvezető docensnek a tanulmányaim során nyújtott segítségért. Nagylelkű támogatásának köszönhetően egyetemi kurzusokat tarthattam 2013 és 2015 között, illetve nyerhettem el a különböző kutatói ösztöndíjaimat.

A munka elkészítését segítették a külföldi ösztöndíjak. Utóbbiak jóvoltából tudományos kutatásokat végezhettem 2013-ban Bécsben (CH kutatói ösztöndíj) és szintén 2013-ban Varsóban (MÖB kutatói ösztöndíj). Bécsi tartózkodásaim alatt nyújtott segítségért külön köszönetet szeretnék mondani Fazekas István bécsi magyar levéltári delegátusnak. A varsói levéltári kutatásaim során Anna Skolimowska, a Wydział „Artes Liberales” oktatója nyújtott számomra felbecsülhetetlen szakmai segítséget.

Az elnyert kutatói ösztöndíjak pénzügyi támogatása is nagy segítségre volt kutatásaim során. Az Apáczai Csere János Doktoranduszi Ösztöndíj a konvergencia régiókban 2013-ban, míg az SZTE Talent Ösztöndíj 2014-ben biztosította a nyugodt hátteret a kutatómunkához.

A horvátországi Splitben tartott előadásaim során ismerkedtem meg néhány jeles horvát kutatóval – Bratislav Lučinnal (*Marulianum - Književni krug Split*), Neven Jovanović-csal, (*Sveučilište u Zagrebu*) és Diana Sorić-csal (*Sveučilište u Zadru*), akiknek külön szeretném kifejezni köszönetemet észrevételeikért, kérdéseikért, kritikájukért, melyek mind előrébb vitték a kutatást.

Itt szeretném kifejezni nagyrabecsülésemet Szörényi László professzornak (SZTE-BTK, MTA-ITI) és Jankovits László docensnek (PTE-BTK) is, akik a doktori dolgozatom elővédésén valamint előtte és utána is számos kiegészítéssel, javaslattal segítettek dolgozatom jobbá és szakszerűbbé tételét.

A magyarországi és nemzetközi konferenciákon (*IANLS 2015, Colloquium Marulianum 2015, 2014, 2013*) tartott előadásaim nem valósulhattak volna meg az SZTE-BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszékének volt és jelenlegi munkatársainak segítségével nélkül. Barátaim és kollégáim közül külön köszönetet mondanék Lázár István egyetemi oktatónak a fordítási és szövegkiadási munkában nyújtott segítségével, valamint szintén köszönet jár Petneházi Gábornak és Máté Ágnesnek a hasznos elméleti és gyakorlati tanácsaikért. Szintén köszönettel tartozom barátomnak, Rácz István Tamásnak a józan kritikai megjegyzéseiért, valamint Nyuzó Béla és Pluhár Gábor középiskolai kollégáimnak, akik átolvasták a dolgozatomat, és felhívták figyelmemet az abban található nyelvi és stilisztikai hibákra.

Végül, de nem utolsó sorban szívből jövő hála jár családomnak, Szüleimnek és leginkább jegyesemnek, Füvesi Annamáriának, akik annyi éven át támogattak abban, hogy tudományos céljaimat elérjem. Támogatásuk nélkül ez a dolgozat most nem jöhetett volna létre.

Szeged, 2018 februárja

„...ami közös örökség, azt az utókornak
sincs joga egyik vagy másik nép kizárólagos
nemzeti tulajdonává minősíteni.”¹

PRAEFATIO

Lectori salutem! ...kezdték így egykoron könyveiket az írók, tisztelegve az érdeklődő Olvasó előtt, ugyanakkor elmondva mindazt, amit írásuk céljának tartottak. Ezt a hagyományt követjük magunk is, amikor a Tisztelt Érdeklődő figyelmébe ajánljuk doktori értekezésünket.

Klaniczay Tibor már 1973-ban a régi magyar irodalomtörténetírás, de éppúgy a környező népek törekvéseinek tarthatatlan jellegét hangsúlyozta fent idézett tanulmányában. Véleménye szerint eleve elhibázott a középkorban és a kora újkorban tevékenykedő, közép-európai alkotókat kizárólag az egyik vagy másik nemzet irodalomtörténetéhez tartozónak tekinteni. A modern értelemben kétségtelenül más és más nemzetiségűek voltak, valójában mégis a *respublica litteraria* „állampolgárjainak” tekinthetők ezek a szerzők. Természetesen olyan alkotók irodalmi hovatartozásáról ment, megy és menni is fog a vita, akik igazán maradandó és számottevő *corpus* hagytak az utókorra. Csakhogy kozmopoliták voltak ők, így például Janus Pannonius horvát, olasz és magyar identitása éppúgy mindenkor nézeteltérés tárgya lesz, mint Bél Mátyás szlovák, Bonfini olasz, valamint Dudith András lengyel irodalomtörténeti jelentőségének hangsúlyozása. A korszakos jelentőségű szerzőket éppen ezért minden kárpát-medencei nemzet kutatása részletes vizsgálódásának tárgyává tette. De mi a helyzet akkor, ha egyik irodalomtörténeti vizsgálódás sem tartja eléggé érdemesnek a mélyebb kutatásra egy kevésbé ismert humanistát? Nagy valószínűséggel örökre a feledés homályába vesznek nemcsak az adott szerző neve és élete, hanem írói tevékenysége és alkotásai is. A látszólag másod-, sőt harmadvonalbeli szerzők kevés eséllyel kerülhetnek be az irodalmi kánonba, ahogyan ez részben Verancsics Mihály, dalmát származású, de Magyarországon tevékenykedő és latin nyelven alkotó humanistával történt. A doktori disszertáció nemcsak a magyar, hanem a környező népek kutatásában

¹ KLANICZAY Tibor, *A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása*, ItK, 77(1973), 2–3. sz., 151. A disszertáció címléírásai és jegyzetei az *Irodalomtörténeti Közlemények* című folyóirat ajánlása alapján készültek. – *Az Irodalomtörténeti Közlemények címléírásai és jegyzetelési alapelvei*, ItK, 101(1997), 1–2. sz., melléklet.

is meglévő hiányt igyekszik pótolni, elsősorban Verancsics Mihály kéziratban és néhány nyomtatásban megjelent munkája, valamint a magyar és a nemzetközi (elsősorban horvát és lengyel nyelvű) kutatásban napvilágot látott szócikkek, monográfiák és tanulmányok felhasználásával.

Az értekezés tárgya az egyik 16. század eleji elfeledett humanista, Verancsics Mihály életrajzának részletes ismertetése és fennmaradt irodalmi alkotásainak elemző bemutatása. Tágabb értelemben kísérletet teszünk az 1526-os mohácsi csatát követő irodalmi élet egy szegmensének felvázolására. Az 1526-os évet sok kutató a Hunyadi Mátyás korabeli reneszánsz kultúra, majd a Jagelló-kori kancelláriai humanizmus egyfajta lezárásának tartja.² Azonban egy még olyan jelentősnek számító politikai esemény sem lehet igazán számottevő hatással egy művelődés- és esztétikai korszakra. A dolgozat célja egyrészt az, hogy ezt a feltételezett folytonosságot bizonyítsa az 1528-tól már Krakkóban, majd később Szapolyai János királyi udvarában költeményeket alkotó Verancsics Mihály életművének ismertetése révén. Célunk annak bemutatása is, hogy a tárgyalt korszakban nemcsak I. Ferdinánd bécsi udvarában folyt humanista igényű költészet, hanem a kisebb megszakításokkal Budán és a keleti országrészben székelő magyar király oldalán is figyelemre méltó alkotók tevékenykedtek. Verancsics Mihály személye azért érdemelhet kiemeltebb figyelmet, mivel az irodalomtörténetírás jószerével eddig nem ismert János király oldalán olyan alkotót, aki ilyen markáns humanista igényű költészetet folytatott volna.

Az értekezés szűkebb témája éppen ezért Verancsics Mihály munkáinak ismertetése és közlése. Az egyes fejezetekben és alfejezetekben számos szempont alapján kíséreljük meg elvégezni a fennmaradt alkotások interpretációját és a korszak egyéb műveihez kapcsolódó értelmezését. A vizsgálódás során egyaránt szerepet játszanak az eszme- és politikatörténeti megfontolások, a műfaj történeti és irodalomtörténeti hagyományba való beillesztés, valamint a nyelvi és stilisztikai elemzések. A komparatív módszer szellemében Verancsics műveinek elemzését igyekszünk egyaránt párbeszédbe hozni a feltételezhető ókori mintáikkal, valamint a középkori és a 16. századi kortárs alkotásokkal is. Éppen ezért az értekezés egyik célkitűzése az, hogy átfogó képet adjon egy Szapolyai János-párti szerző írói tevékenységéről. Az értekezés Verancsics Mihály azon költői és prózai írásait állítja középpontba, amelyek nemcsak életrajzi és politikatörténeti összefüggésben számítanak megkerülhetetlennek, hanem egyúttal

² JANKOVITS László, *A Mohács előtti humanista költészet szakaszai = A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007, 146–152.

irodalomtörténeti és esztétikátörténeti szempontból is érdekesek lehetnek. A kutatás alapszövegeit éppen ezért részben Verancsics kéziratban maradt, illetve kisebb részben nyomtatásban is megjelent alkotásai teszik ki.

Kezdeti alapvetésünk az volt, hogy Verancsics Mihályt elsősorban humanista költőnek tekintjük. Számos szempont alapján lehet egy 16. századi alkotót humanista költőnek tartani. Az ilyen ember többek között alapos ismerettel bír az antik görög-római irodalomról, enciklopédikus tudással rendelkezik, kimondatlan vágyai között szerepel a hírnév és az egyéni dicsőség elérése, írásaiban számos helyen megfigyelhető a természet szeretete, valamint nagy mértékű rugalmasság jellemzi erkölcsi nézeteit. Vajon mindez igaz-e Verancsics Mihály természetére és írói teljesítményére? A dolgozat másik célja tehát az, hogy Verancsics Mihály életének és műveinek beható ismertetésével ezt a humanista költői képet bizonyítottan lássuk.

Vizsgálódásunk során felhasználjuk olyan korábbi munkák eredményeit, amelyek Verancsics Antal, Verancsics Faustus és Statileo János életének és irodalmi tevékenységének tárgyalása során valamilyen mértékben kitértek a család másik tagjának, Verancsics Mihálynak életrajzi vonatkozásaira is. Felmerült problémaként a kérdés: van-e egyáltalán elérhető aktuális vagy régebbi tudományos igényű tárgyalása az általunk bemutatott témának? Az első fejezetben a tetemes szakirodalomból a jelentősebb és a témába vágó adatokat és információtöredékeket igyekszünk számba venni. Ezekből az is kiderül, hogy bár számos kutatási részeredmény szóba kerülhet, mégis alapvetően a téma elhanyagoltsága tapasztalható nemcsak a magyarországi, hanem a nemzetközi szinten is. Sőt, komolyabb összefoglaló vagy éppen akár rövidebb munka sem látott eddig napvilágot a témáról.

A második fejezetben Verancsics Mihály életének legfontosabb eseményei kerülnek bemutatásra. A biográfiai adatok ismertetése során kiemelt figyelmet fordítunk az eddigi szakirodalomban ismert adatok közlésére, azok valóságalapjának megvizsgálására és az esetleges tévedések és félreértések (pl. születésének és halálának pontos idejének megállapítása kapcsán) helyesbítésére. Krakkói és bécsi tanulmányai, a kiváló családi körülményei, valamint a Szapolyai-udvarban elért írói eredményei ellenére nem vált Verancsicsból sem elismert költő, sem pedig tekintélyes főúr a budai udvarban. Ez azért lehet meglepő, mivel a nepotizmus, a rokonpártolás bevett támogatási forma volt a korban. Az inkább a toll-, mint a kardforgatásra termett rokongyermekek egyházi pályára kerültek és maguk is egyházi méltóságot szereztek. Ez történt a 15. században Vitéz János és Janus Pannonius esetében, de a 16. században a Verancsics családban is akadt

bőven erre példa (pl. Beriszló Péter és Statileo János, Statileo János és Verancsics Antal, majd Verancsics Antal és Verancsics Faustus patrónusi viszonyában). Vajon mi lehet annak az oka, hogy Verancsics Mihály számára nem adódott ilyesfajta lehetőség, amikor húszévesen befejezte tanulmányait? Ezt a látszólagos ellentmondást igyekszik a disszertáció ezen szakasza többek között szemügyre venni és értékelni. Azaz a nyilvánvaló konfliktusai a családtagjaival (pl. Statileo János erdélyi püspökkel) avagy inkább az 1544-es dalmáciai hazaköltözése jelentette-e a végleges törést felívelő költői és politikai/egyházi pályáján? Ebben az életrajzi fejezetben végezetül megkíséreljük számba venni Verancsics Mihály rokonaihoz, közeli barátaihoz, költőkhöz és írókhoz, valamint a korszak nagyformátumú személyeihez fűződő kapcsolatait. Célunk elsősorban az, hogy egy minél részletesebb kapcsolati hálót vázoljunk fel Verancsics Mihály személye körül.

A kutatás alapszövegeinek számbavétele és azok kézirati hagyományának ismertetése a következő fejezet feladata. Az előzetes feltételezés alapján – miszerint nemcsak Verancsics Antal írásainak nyomára lehet bukkanni az ún. Verancsics-hagyatékban, hanem más szerzőkére is – néhány, testvérének is tulajdonítható művet lehetett ebben beazonosítani. Felmerülhet ekkor a kérdés, miszerint az elfeledett humanista alkotásait vajon csak ez az egy gyűjtemény őrizte-e meg? További magyarországi (Budapest) és külföldi (pl. Krakkó, Varsó, Zágráb és Bécs) közgyűjtemények anyagának átvizsgálása után bizonyossá vált, hogy ezek mellé további szerzemények is csatlakoznak. Ezek lelőhelyét és pontos formai sajátosságait ismerteti a harmadik fejezet. Verancsics Mihály fennmaradt munkáit kronológiai és műfaji szempontok alapján csoportosítjuk, majd táblázatos formában közreadjuk az eredményeket. Ezekhez végül egy rövidítésjegyzéket is csatolunk, amelynek segítségével a dolgozat későbbi részében hivatkozunk az adott alkotásra.

A probléma jelentőségének megfelelően külön fejezeteket szentelünk annak a kérdésnek, hogy a klasszikus értelemben véve Verancsics Mihály valóban humanista költőnek és történetírónak tekinthető-e. Előbbi esetében elsősorban az antik művek *imitatio*ja és esetleges *aemulatio*ja kerül a fejtegetésünk középpontjába. Világosan látszik az, hogy Verancsics Mihály gyakran és módfelett tudatosan utánozta mind szó szerinti szövegátvételekkel és tartalmi párhuzamokkal, mind pedig a műfajok és a stílusbeli hangnemek átvételével a Kr. e. 1. és Kr. u. 1. századi római szerzőket (elsősorban Vergiliust, Horatiust és Ovidiust). Az értekezés egyik legfontosabb célkitűzése az, hogy átfogó képet adjon erről a mintakövetésről az egyes művekben. Emellett arra is

törekszik, hogy a humanista költőkre jellemző másik alapvető tulajdonság, azaz az ókori szerzők meghaladásának ambíciója is bizonyítva legyen Verancsics költészetében. A dolgozat ebben a szakaszában a teljességre törekszünk, így Verancsics Mihály jelenleg fellelhető összes költői alkotását bevonjuk a vizsgálódásunkba.

Az egyes művek bemutatása és elemzése során elsősorban a következő kérdésekre kísérelünk meg megnyugtató választ találni. (1) Az 1528-as querelák mennyiben illeszthetők bele a 16. század panaszirodalmába, mennyiben hoznak újat a toposzkutatás témakörében (pl. *querela Hungariae*, *fertilitas Pannoniae* és *propugnaculum Christianitatis* eszméi), milyen módon jelenik meg bennük az ovidiusi *Heroides* imitációja, mekkora mértékben és vonatkozásban tekinthetők a Szapolyai-párti politikai költészet hangsúlyos darabjainak (invektíva műfaji kérdése, török–magyar szövetség problémája, apologetikus tendenciák Szapolyai királlyá választásának érdekében stb)? (2) Tulajdoníthatunk-e jelentősebb szerepet Verancsics tevékenységének a lengyel kulturális életben az 1530-as és az 1540-es években, valamint az ekkor született alkotásai egyáltalán mekkora visszhangra találtak a krakkói irodalmi életben? (3) Volt-e konkrét elképzelése és véleménye Verancsicsnak a korabeli költői magatartási formáról, valamint a történetírás újkori gyakorlatáról? Több szempontból is vizsgálat tárgyává tesszük azt a kérdést, hogy Valentinus Polidamus valóban olyan rossz író volt-e, ahogyan azt Verancsics állította 1536 körüli költeményében. (4) Tanulmányozzuk azt is, hogy az 1540-es krakkói nászdalában mennyiben követte az ókori retorikaszerzők előírásait és a római költők műveit, hogyan lehetséges ezen írásait összevetni és elhelyezni a kortárs lengyel szerzők művei között, valamint a querelákhoz hasonlóan hordoz-e ez az epithalamium is politikai üzenetet Szapolyaiak és a Jagellók házassága kapcsán? (5) A Statileo Jánosnak „címezett” 1540-es epistolájának elemzése során arra keressük a választ, hogy lehetséges-e párhuzamot vonni Verancsics Mihály akkori és Ovidius Kr. u. 8-as fekete-tengeri száműzetése között, mennyiben tekinthetők Ovidius *Epistulae ex Ponto* és *Tristia* című munkái Verancsics imitációs bázisának, valamint ezen epistola referenciális olvasása hozhat-e újabb eredményeket Verancsics Mihály életrajzának felvázolásában. (6) János Zsigmond születésére írt költeménye és Szapolyai János halálára született epicediuma ismertetése során Verancsics Mihály udvari költő portréjának felvázolására törekszünk. A két alkotás kapcsán igyekszünk egyrészt néhány további kiegészítést tenni Verancsics ókori mintakövetésére, másrészt újabb apró adalékkal szolgálni politikai hangvételű költészetére. (7) Végezetül a *Ruthenae virginis error* című elégiafüzér meglévő, valamint három ismeretlen darabjának ismertetése

során arra keressük a választ, hogy milyen költészeti érdemei tették lehetővé azt, hogy annak első része Verancsics halála után, 1591-ben nyomtatásban is megjelenjen Bécsben. Emellett a gyűjtemény keletkezési idejének pontosítására és az eddig ismeretlen elégiák tartalmi bemutatására is kísérletet teszünk.

A dolgozat utolsó fejezete Verancsics négy prózai írásának bemutatásával és interpretációjával foglalkozik. Mint látható, ebben az esetben nem törekszünk teljességre. Ezen alkotások tanulmányozása elsősorban három szempont alapján látszik megkerülhetetlennek. Egyrészt tovább árnyalják Verancsics Mihály írói tevékenységét és tanúsággal szolgálnak arra, hogy személyét helytelen volna egyedül a humanista költő képére korlátozni. Másrészt a *Liber de rebus Hungaricis 1536* című történeti munka kapcsán felhívjuk arra is a figyelmet, hogy az eddig Verancsics Antalnak tulajdonított fogalmazványok között némelyek esetleg Verancsics Mihály tollából is származhatnak. A négy alkotás tárgyalásának végezetül az az egyik legfontosabb célja, hogy Verancsics Mihály allúziós technikájára, valamint ókori (Caesar) és középkori (bibliai) irodalmi mintáira további kiegészítéssel szolgáljon.

A disszertáció jelentősége tehát abban áll, hogy egy kevésbé ismert humanista szerzőt igyekszik beemelni a magyar irodalomtörténeti kutatásokba. A dolgozat végén egy képanyag is található, amely az egyes alkotások elemzését könnyítheti meg. A legjelentősebb azonban az, hogy a jövőbeli filológiai elemzések megkönnyítése érdekében a disszertációban tárgyalt összes szépirodalmi forrást, Verancsics Mihály személyéhez kapcsolódó dokumentumokat, valamint Verancsics levelezésének összefoglaló táblázatát szintén közöljük a dolgozat függelékében. Ebben az appendixben a tudományos szövegkiadás alapelveivel összhangban és a kritikai kiadások igényével jelennek meg Verancsics eddig előkerült alkotásai. A szövegkritikai jegyzetek és forrásapparátus mellett tárgyi annotációk is segítik a művek jobb megértését. A dolgozat ezen része mindenképpen hiánypótlónak tekinthető, mivel olyan művek válnak így kutathatóvá, amelyek eddig kézíratos formában és elszórt lelőhelyeken voltak csak (ha egyáltalán) elérhetők a szakemberek számára.

„...De még mindig elég erősen, hogy latin tanári szakdolgozatomat unokaöccse, Verancsics Mihály ismeretlen költeményeiről írjam.”

I. A „VERANCICS MIHÁLY-SZAKIRODALOM”

Verancsics Mihály életének és irodalmi érdemeinek vizsgálata meglehetősen elhanyagolt az eddigi nemzetközi és magyar tudományos kutatásban. A fejezet mottójául választott idézet ennek a mellőzöttségnek az alaptalanságára kíván provokatív módon rávilágítani. A fenti sorok a magyar történettudomány nagy formátumú alakjától, Mályusz Elemértől (1898–1989) származnak. A kéziratos hagyatékban található, több száz oldalas *Emlékeim* című memoárját 1998-ban rendezte sajtó alá Soós István történész. Az emlékirat első fejezetében arról lehet olvasni, hogy Mályusz a szegedi évei alatt különösen „szerelmes” lett a Verancsics Antallal kapcsolatos dolgokba. Nem véletlenül, hiszen az 1857 és 1875 között megjelent *Monumenta Hungariae Historica* sorozat Verancsics Antal összes munkáit tartalmazó köteteit ekkoriban lehetett Szegeden megvásárolni a budapesti Szent István Társulat könyvkereskedésében. A téma nagysága és összetettsége azonban eltántorította attól, hogy behatóbban foglalkozzon Verancsics Antallal, és majd csak az egyetemi évei alatt tudta beszerezni a *Monumenta* sorozat 12 kötetét. Érdeklődése azonban sohasem szűnt meg a Verancsics család kutatása iránt, ugyanis egyetemi tanári szakdolgozatát éppen az addig is kevésbé ismert testvér, Verancsics Mihály irodalmi tevékenységének szentelte. De most adjuk át a szót Mályusz Elemérnek, mondja el ő, hogyan látta ezt az érdeklődését:

Egyetemista koromban eljött ennek is az ideje, amikor az egyes [ti. Verancsics Antal] köteteket a kis zugantiquáriumokban összekapartam, de akkorra már az egykor lobogó láng éppen csak pislákkolt. De még mindig erősen, hogy latin tanári szakdolgozatomat *unokaöccse*, Verancsics Mihály ismeretlen költeményeiről írjam. Eleget téve a kézirati kutatások követelményeinek, de még szintén élő Verancsics-vonzalmamnak, hiszen Mihály kéziratára *nagybátyjának* Kovachich Márton György nyomásra elkészített, cenzori engedélyt is elnyert

kéziratos köteteinek átlapozása közben bukkantam rá (kiemelés tőlünk).³

Mályusz Elemér számos olyan elemre utalt visszaemlékezésében, amely egyszersmind a Verancsics Mihály-kutatások alapelemének is számít. Azonban a szövegben dőlten szedett szavak kapcsán helyre kell igazítanunk kijelentéseit, ugyanis Verancsics Mihály nem az unokaöccse, hanem a fiatalabbik testvére volt Verancsics Antalnak. A forrás, ami felkeltette Mályusz érdeklődését, valóban Kovachich Márton György (1744–1821) jogtörténész és könyvtáros munkája lehetett, amely 1798-ban nyomtatásban is megjelent *Scriptores rerum hungaricarum minores hactenus inediti* címen.⁴ Az idézet kapcsán azonban az a legfontosabb, hogy az említett tanári szakdolgozata 1919-ben készülhetett el. A „kéziratos kötetek átlapozásá”-nak kijelentésével pedig bizonyosan a jelenleg az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában is fellelhető *Praeludia Michaelis Verantii* címen kötetbe rendezett latin nyelvű kéziratokra gondolt. Soós István szerint Mályusz dolgozata csak egy fogalmazvány lehetett, amely *De vita et operibus Michaelis Verantii* címen 48 lapot tartalmazott, amelyhez a szerző további 57 lapon csatolta a másolatait is a Budapesten megtalált Verancsics Mihály-költeményeknek.⁵ Sajnos azonban Soós István és a saját kutatómunkánk után bizonyosnak látszik az, hogy ez a dolgozat nem maradt fenn. Sem a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem levéltárában, sem pedig a Mályusz Elemér-hagyatékban nem akadt a nyomára Soós István. Verancsics Mihályról ezt követően nem is született komolyabb értekezés a tudományos életben. Mályusz munkájához hasonló vállalkozásra jó ötven évig nem történt kísérlet, ami véleményünk szerint több körülménnyel is magyarázható.

A legegyszerűbb magyarázat az lehet, hogy a kutatás inkább a jóval látványosabb és mennyiségileg vitathatatlanul termékenyebb testvére, Verancsics Antal és a gyermeke, Verancsics Faustus irodalmi pályafutását részesítette előnyben. Előbbi esztergomi érsek, utóbbi csanádi püspök lett, így tevékenységük még inkább felkeltette a kortársak és a későbbi kutatók érdeklődését. S noha Verancsics Mihály is folytatott irodalmi tevékenységet, és ezzel a kortársak is tökéletesen tisztában voltak, mégis az utókor ezen munkák vizsgálatára egyáltalán nem fordított komolyabb figyelmet.

³ MÁLYUSZ Elemér, *Miért lettem történész?* = *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, XXVI, szerk. BLAZOVICH László, sajtó alá rendezte SOÓS István, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1998, 22.

⁴ A kéziratát l. OSZK, sign. Fol. Lat. 159 és 160.

⁵ SOÓS István, *Az újkortörténész Mályusz Elemér*, LK, 70(1999), 1–2. sz., 188, valamint Uő, *Mályusz Elemér publikációi (1985–1998); meg nem jelent kéziratai (1913–1967) és az őt méltató művek*, TörtSz, (1998), 1–2, 165.

Kétségtelen azonban az is, hogy nem volt olyan termékeny irodalmilag, mint a család többi tagja. Mellőzöttségének második meghatározó oka pedig az lehet, hogy bár számos értékes műve maradt fenn, azonban ezek egy-két kivételtől eltekintve sohasem jelentek meg nyomtatásban, így ezáltal a tudományos kutatás lehetősége is jelentősen lecsökkent. A különböző nemzetiségű (magyar, horvát, szerb, lengyel és olasz) szakemberek csak saját nemzeti nyelvű irodalmuk szempontjából tekintették említésre méltónak Verancsics Mihály életművét, de nagyobb és átfogóbb munka megalkotására nem vállalkoztak. A kutatást kétségtelenül megnehezítette az, hogy egy olyan humanistát kellett volna a vizsgálódásuk középpontjába állítani, aki Közép-Európa szinte összes területén megfordult. Mit is jelent ez? Dalmát-bosnyák származású volt, aki minden kétséget kizáró módon a Magyar Királyság alattvalójának tartotta magát. Korai neveltetése, családalapítása és öregkori évei a dalmát tengerparthoz kötik tevékenységét. Emellett Lengyelországban, mégpedig Krakkóban töltötte életének jelentős részét. Többször megfordult Erdélyben, s számos utazást tett Itáliába és Franciaországba. Olaszul kiválóan tudott, még házat is birtokolt Velencében. A családnak ugyancsak háza volt Pozsonyban, és testvérének köszönhetően többször felbukkant német nyelvterületeken is, elsősorban Bécsben. Térben egymástól igencsak távoli helyek ezek, ám a különböző nemzetek kutatói mindig megtalálták azt a szegmensét életének, ami valamilyen módon kapcsolódott az adott területhez. Tény a szakirodalom alapján azonban az, hogy jóformán csak a hasonló életrajzi elemeket felvonultató szócikkek, valamint a nagyobb közleményekben elszórt megjegyzések, utalások születtek Verancsics Mihály életének és alkotásainak vonatkozásában. Általánosságban a szerzőről azonban a legfontosabb adatainkat a kortársak megjegyzéseiből, elejtett közléseiből és elsősorban Mihály és Verancsics Antal között folytatott levelezésből, valamint szerencsés módon magának Verancsics Mihálynak az alkotásaiból szerezhetjük. A következőkben röviden igyekszünk bemutatni azt, hogy milyen jellegű tudományos közlemények születtek a témában a 17. századtól kezdődően a 21. század elejéig. A tanulmányok részletes elemzésére itt nem vállalkozunk, ugyanis ezek kifejtése és ismertetése a dolgozat egyes fejezeteiben fog megtörténni. Az életműben található életrajzi közlések ismertetése pedig szintén az egyes alkotások bemutatása során fog megvalósulni.

A későbbi szakirodalom ínséges, de egyúttal változatos jellegét legjobban a Magyarországon fellelhető legfrissebb Verancsics Mihály-szócikk irodalomjegyzéke

tanúsítja.⁶ Ha felütjük a *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor* 12. kötetét, akkor Bessenyei József viszonylag rövid, de annál tömörebb 2011-es összefoglalását találhatjuk meg az eddigi Verancsics Mihály-kutatásokról. Az itt közölt adatok csaknem mindegyik korábbi szócikkben megjelentek. Ezek a tények szinte már motívummá gyökeresedtek az eltelt évek során, mint például az 1507-es téves születési év állandó szerepeltetése, a helytelenül hangoztatott padovai tanulmányok, avagy a valóban meghatározó krakkói évek jelentőségének hangsúlyozása. Bessenyei az írása végén közölte Verancsics Mihály kéziratának lelőhelyét, valamint a 16. században nyomtatásban megjelent műveinek jegyzékét. Ez utóbbi kapcsán a szerb-horvát bibliográfiát, Šime Jurić *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis* munkáját használta fel.⁷ A közölt irodalomjegyzék tételei jellegzetesnek mondhatók. Első helyen szerepel az említett délszláv bibliográfia, majd Bartoniek Emma (1894–1957) impozáns 1975-ös monográfiája, a *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből* következik.⁸ Ez utóbbi tétel rávilágít a kérdésben felhasználható szakirodalmi munkák sajátosságára. Bartoniek Emma természetesen nem szentelt külön fejezetet Verancsics Mihály történetírói tevékenységének, pusztán megemlítette a humanistát egy-két oldal erejéig Verancsics Antal történetírói tevékenységének tárgyalása során. Ezek az elszórt közlések itt és a többi hasonló munkában azonban elengedhetetlenül fontosak voltak ahhoz, hogy az eddigi töredékes életművet rekonstruáljuk. Bessenyei szakirodalmi felsorolását (harmadik elemként!) Maria Cytowska horvát nyelvű 1991-es tanulmánya zárja. A három tétel szimbolikusnak is tekinthető, éppen ezért három nagyobb felosztásban – szócikkek és bibliográfiák; nagyobb munkák elejtett közlései, valamint folyóiratok szerint – fogjuk a következőkben ismertetni a Verancsics Mihályt érintő eddigi kutatások eredményeit, illetve jelen dolgozatunk alapvető szakirodalmi forrásait.

A 19. század elejétől megjelenő lexikonokban Bessenyei József közléseihez nagyon is hasonló, sőt közel azonos adatokat találunk. A horvát nyelvűek közül Miroslav Kurelač 1971-es, valamint Dunja Fališevac és Darko Novaković 2000-es szócikkeit kell kiemelni.⁹ Korábban szintén szóról szóra megegyező adatokat közölt

⁶ BESSENYEI József, *Verancsics Mihály = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XII, Bp., Balassi, 2011, 401–402.

⁷ Šime JURIĆ, *Jugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis*, Zagreb, Typ. Acad, 1971.

⁸ BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből*. (Kézirat), sajtó alá rend. RITOÓKNÉ Szalay Ágnes, Bp., 1975, 35–56.

⁹ MIROSLAV KURELAČ, *Vrančić, Mihovil = Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, 535; DUNJA FALIŠEVAC–DARKO NOVAKOVIĆ, *Vrančić, Mihovil = Leksikon hrvatskih pisaca*, eds. Dunja FALIŠEVAC–Krešimir NEMEC–Darko NOVAKOVIĆ, Zagreb, Školska knjiga, 2000, 780;

német nyelven Johann Christian Engel 1798-ban,¹⁰ azután olasz nyelven Šime Ljubić 1856-ban, majd Guiseppe Ferrari-Cupilli 1887-ben,¹¹ végül franciául Otto Reinsberg-Düringsfeld szintén 1856-ban.¹² Az ezeket a rövid életrajzokat író szakemberek munkáját minden kétséget kizáró módon Alberto Fortis 1774-ben megjelent monográfiája segítette.¹³ A Velencében olaszul megjelent *Viaggio in Dalmazia* első kötete kétségtelenül ezen közlések ősforrásának tekinthető. Alberto Fortis (Giovanni Battista Fortis, 1741–1803) egy velencei író, térképész és egyházi személy volt. Alaposan beutazta az ekkor Velence fennhatósága alá tartozó Dalmáciát. Erről az útról készített feljegyzéseit adta ki először 1774-ben Velencében, majd 1778-ban Londonban. Munkája fontos szerepet játszott abban, hogy a romantikus népművészet jegyében felhívta Európa figyelmét a dalmát kultúra szépségeire. A kötet *De' Letterati, che nacquero, o fiorirono nel XVI secolo a Sibenico, e de' Pittori* című fejezetében Šibenik városának bemutatása során kitért mind Verancsics Antal és Faustus, mind pedig Verancsics Mihály életrajzi adataira és irodalmi tevékenységükre. Közléseit kritika nélkül használták fel az említett lexikonszerzők. Ivo Livaković a 2003-ban megjelent híres šibenikekről szóló kötetében, valamint Daria Garbin 2012-es *Dalmazia Nazione Dizionario degli Uomini Illustri...* című lexikonjában üdvöztető módon újabb adatokkal egészítette ki Fortis munkáját.¹⁴ A legfontosabb életrajzi adatokat (a tévedéseket is) a korábbi munkák alapján legteljesebben 2009-ben összegezte a *Leksikografski zavod Miroslav Krleža* kötetének digitális szócikke.¹⁵ A humanista szerző legfontosabb életrajzi adatait közlik ebben, mint például azt, hogy Verancsics Mihály költő, történetíró és diplomata volt; apja Verancsics Ferenc, rokonai Beriszló Péter és Statileo János voltak; csatlakozott a krakkói humanista körhöz; valamint tanulmányai után Szapolyai János diplomatája lett (továbbá a velencei, a bécsi és a pozsonyi utazásai is említésre kerülnek). A biográfiai adatok után a fontosabb alkotásaira is történik utalás, mint például az elveszett Tomicki-

¹⁰ Johann C. ENGEL, *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*, Halle, Johann Iacob Hebauer, 1798, 162.

¹¹ Šime LJUBIĆ, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč, 1856, 309–310; Guiseppe FERRARI-CUPILLI, *Biografie d'uomini della Dalmazia*, ms. autografo – metà sec. XIX cc. 91, Zadar, Biblioteca comunale Paravia, 1887, 309–310.

¹² Otto, baron de REINSBERG-DÜRINGSFELD, *Les auteurs dalmates et leurs ouvrages. Esquisse bibliographique* = *Bulletin du Bibliophile Belge*, sd. August SCHELER, t. XII, Bruxelles, 1856; 207.

¹³ *Viaggio in Dalmazia* dell' Abate ALBERTO FORTIS, vol. I, in Venezia, presso Alvise Milocco, all' Apolline, 1774, 137–146.

¹⁴ Ivo LIVAKOVIĆ, *Poznati Šibenčani, Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2003, 501; Daria GARBIN, *Dalmazia Nazione Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana*, Trieste, Fondazione Scientifico Culturale, 2012, 168.

¹⁵ *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, Zagreb, 2009, 500. A szócikk elektronikus formában is elérhető: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65388#komentar>.

epicediumra; a legismertebbnek tartott *Error devius virginis Ruthenae*-re; kéziratos költeményeire (*Carmina*); a *Laus Dalmatiae*-re; történeti munkájára, a *Liber de rebus Hungaricis* 1536-ra; valamint a 16. század közepén írt vallásos témájú horvát nyelvű költeményeire (az egyik legismertebb *Muke svete Margarite* címen olvasható). A szócikkben viszont hibás adatok is maradtak. Ilyen a már említett születési dátum és a padovai egyetemi tanulmányok hangoztatása, valamint az erdélyieknek szóló buzdító beszédre (*Oratio ad viros Transilvanos*) történő utalás is, aminek a meglétét csak Alberto Fortis munkája alapján feltételezhetjük. A lexikonok kapcsán ide kapcsolódik egy speciális forrás bemutatása is. A Verancsicsok családfáját olasz nyelven tartalmazó *Albero genealogico Veranzio* (1918–1922) ugyanis számos értékes adattal szolgál Verancsics Mihály családtagjainak felderítésében. Az eredeti kézirat magántulajdonban volt eddig, de 2010-ben a család örököse, Vesne Draganić-Vrančić felajánlotta a Rijekai Állami Levéltárnak, így mostanra az is kutathatóvá vált.¹⁶

A Verancsics Mihály alkotásait röviden közlő bibliográfiák esetében is az a sokszínűség tapasztalható, amelyet a különböző nyelvű szócikkek esetében láttunk. Ezek a munkák egy-két kivételtől eltekintve csakis a nyomtatásban megjelent alkotásairól (fennmaradtokról és időközben elveszettekről egyaránt) tettek említést. Az 1779-es *Janociana* és az 1820-as *Dykcyonarz poetow polskich* adatait vette át a Karol Estreicher által szerkesztett lengyel bibliográfia, amely természetes módon Verancsicsnak csak a Krakkóhoz és a lengyelországi szellemi élethez kapcsolódó alkotásait tartalmazza.¹⁷ Ehhez Šime Jurić már említett bibliográfiája csak az 1591-ben nyomtatásban megjelent *Error devius virginis Ruthenae* nyomtatott változatát tette hozzá. A magyar szakirodalmat nézve először 1798-ban Kovachich Márton György tett említést az *Elenchus Cronologicus. Monumentorum literariorum Chartophylacii Verantiano-Draganichiani, iam Grammatophylacii Széchényianib*an Verancsics Mihály azon alkotásairól, avagy a hozzá kapcsolódó korabeli dokumentumokról, amelyek a családi hagyaték keretében Budapestre érkeztek.¹⁸ A legteljesebb gyűjtemény, Kulcsár Péter *A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig* című munkája sem hozza Verancsics

¹⁶ Vesne Draganić-Vrančić felajánlásának történetét I. Mladen UREM, *Plemenita obitelj Draganić-Vrančić iz Pirovca*, Sušačka revija, 70/71(2010), 129–136.

¹⁷ *Ianociana, sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, vol. II, Varsaviae et Lipsiae, apud Michaellem Groellium, 1779, 298–299; *Dykcyonarz poetow polskich*, przez H. M. Hieronyma JUSZŃSKIEGO, tom. II, Krakowie, 1820, 344–345; Karol ESTREICHER, [Bibliografia Polska] *Polnische Bibliographie*, T. XXXIII, Krakau, 1891–1908, 352–353.

¹⁸ KOVACHICH Márton György, *Elenchus Cronologicus. Monumentorum literariorum Chartophylacii Verantiano-Draganichiani, iam Grammatophylacii Széchényiani = Scriptores rerum hungaricarum minores hactenus inediti* (SRHM), ed. Uő, tom. II, Buda, 1798, 389–418.

Mihály összes alkotását, azonban mindenképpen egyedi abban a tekintetben, hogy ez a jegyzék számolt be először a Budapesten kéziratban őrzött *Laus Dalmatiae*-ről.¹⁹

A következő forráscsoportokba a könyvek, majd pedig a folyóiratok tartoznak. Előre bocsátjuk azt, hogy Mályusz Elemér vállalkozása óta nem született kizárólag Verancsics Mihályra összpontosító, életét monografikus igénnyel is feldolgozó vagy arra kísérletet tevő önálló munka, könyvfejezet. A tudományos cikkekből is csak egy-kettő tett kísérletet a szerző irodalmi tevékenységének bemutatására, és akkor is csupán csak részterületekre szorítkoztak, nem pedig a teljes életműre. A helyzet viszont nem olyan kétségbeejtő, mint az elsőre látszik, ugyanis a Verancsics Antallal és a Verancsics Faustusszal foglalkozó szakirodalom számos esetben kitért Verancsics Mihályra is. Ezek a közlések igencsak rendszertelenül fordulnak elő, és sokszor pusztán csak párosos megállapításokra vagy éppen életrajzi adatra korlátozódnak. Ezen munkák száma azonban mind a magyar, mind pedig a nemzetközi szinten is jelentősnek mondható. A jelen dolgozat nem vállalhatja fel éppen ezért azt, hogy a Verancsics Antallal és Faustusszal behatóan foglalkozó teljes szakirodalmat áttekintse, és részleteibe menően feldolgozza. Az eddigi kutatás homlokterébe került legfontosabb tudományos közleményeket, illetve azok Verancsics Mihályra vonatkozó adatait kívántuk röviden ismertetni.

Az első, Verancsics Mihályra vonatkozó közlések éppen fiától, Verancsics Faustustól származnak.²⁰ Az 1575-ben nagybátyjáról szóló *Vita Antonii Werantii...* című munkájában két olyan megállapítást is tett édesapjáról, amelyek a későbbi közlemények állandó elemévé váltak. Először is azt írta, hogy Verancsics Mihály és testvérének korai neveltetése kezdetben nagyapjuknál, Statileo Mihálynál, majd nagybátyjuknál, Statileo Jánosnál történt Trogirben és Šibenikben. Másik közlése nagy vitát gerjesztett az őt követő tudósnemzedékben. Apja ugyanis, véleménye szerint, eléggé nehezen tudta elviselni Statileo János kegyetlen szigorát és nevelési módszereit, így egy idő után otthagyta annak erdélyi püspöki udvarát. A következő említésre méltó munkák a 18. században keletkeztek. Pray György az *Annales regum Hungariae...* (1763–1770), valamint Katona István a *Historia Critica Regum Hungariae...* (1779–1817) című munkáikban számos, ekkor kéziratban elérhető, a Verancsicsok családjához kapcsolható levelet közöltek, amelyek így Szalay László vállalkozásáig egyedüli

¹⁹ KULCSÁR Péter (szerk.), *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700 = A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Bp., 2003, 573.

²⁰ *Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis ac per Hungariam Locumtenentis*, Autore Fausto VERANTIO ex fratre Nepote = *Scriptores rerum hungaricarum minores hactenus inediti* (SRHM), I, ed. Martinus Georgius KOVACHICH, Budae, 1798, 194–201.

forrásként álltak rendelkezésére a kutatóknak. Időközben megjelentek Kovachich Márton György már említett 1798-as munkájának regesztái, amelyekben a családi hagyatékban megtalálható levelek jegyzékét adta. 1834-ben bizonyosan ezt a közleményt használta fel Gyurikovits György (1780–1848), amikor megírta a *Biographia Fausti Verantii, secretarii et consilarii regis, episcopi Chanadiensis* című munkáját.²¹ Ebben többek között filológiai éleslátással kijavította Verancsics Faustus helytelen adatát nagyapja nevére vonatkozóan (*Franciscus* a téves *Fridericus* helyett). Először ő említette meg II. Miksa 1568-as adománylevelét, amely napjainkig is az egyik legbiztosabb forrásunk a Verancsics család korai történetének kutatásához. Az elérhető források alapján viszonylag részletes adatokat nyújtott Verancsics Mihály életéhez, mint például először ő állította helyesen azt, hogy Mihály csak Krakkóban és Bécsben folytatott magasabb tanulmányokat. A Verancsicsok kutatásában fordulópontot jelentett az 1857-es év, ugyanis ekkor jelentek meg a modern magyar történettudomány egyik megalapozójának, Szalay Lászlónak (1813–1864) az első kötetei *Verancsics Antal összes munkái* címmel a *Monumenta Hungariae Historica Scriptores* sorozatában. Az első kötethez egy bevezetőt is mellékel, amelyben mindenekelőtt a kézirati hagyományt vázolta fel röviden az olvasójának, majd ezután egy meglehetősen rövid Verancsics Antal életrajzot is készített. Még ugyanebben az évben, de valószínűleg még ezen kötetek megjelenése előtt jelent meg Podhradczy József (1795–1870) *Néhai Werancsics Antal esztergomi érseknek példás élete* című monográfiája.²² Munkájában nem Szalay kiadására, hanem elsősorban Katona István már régóta elérhető *Historia Criticájára* és Kovachich munkájára hivatkozott. Verancsics Antal életének objektív tárgyalása közben többnyire az elérhető források visszamondását és azok rövid értelmezését végezte el. Maga is utalt az 1568-as nemesi adománylevélre és annak jelentőségére. Verancsics Mihály neveltetését a *Vita Antonii Werantii...*-hez hasonlóan szintén Antallal párhuzamosan tárgyalta. A kevés elérhető forrás miatt azonban tévesen 1539-re tette Verancsics Mihály dalmáciai hazaköltözését. Mihály neve ellenben többször felbukkant írásában a testvérek Statileo Jánossal kialakult ellenséges (vagy később annak értékelt) viszonya kapcsán. A kapcsolatuk elmérgesedésének okát egyértelműen Verancsics Mihály természetének tudta be, és a szakirodalmi vitában egyértelműen Statileo oldalára állt. Hangoztatta emellett azt is, hogy csak fel akarta hívni a figyelmet a probléma

²¹ Georgius GYURIKOVITS, *Biographia Fausti Verantii, secretarii et consilarii regis, episcopi Chanadiensis* = *Dictionarium pentaglottum*, recudi curavit Josephus THEWREWK de Ponor, Posonii, 1834, ix–x.

²² PODHRADCZY József, *Néhai Werancsics Antal esztergomi érseknek példás élete*, Pest, Gyurián József, 1857.

összetettségére, nehogy a későbbi kutatók részrehajlók legyenek Verancsics irányában. Helyesen ismerte fel ugyanis azt, hogy Verancsics Faustus fent említett elmarasztaló sorait kétségtelenül édesapja sugallta fiának gyermekkorában. Az 1540-es összekülönbözésük okáról Podhradczy sajnálatos módon semmilyen megállapítást nem tett, érthető módon annál részletesebben tárgyalta ezt Verancsics Antal esetében. Statileo János valós emberi természetét mindazonáltal félreértelmezte, illetve megszépítette, ahogyan arra Szalay László a *Budapesti Szemlében* közölt 1857-es tanulmányában rámutatott.²³ A *Verbőczy István és Verancsics Antal: adalékok a XVI-dik század politikai és irodalmi történetéhez* című közlemény egyébiránt minden tekintetben érdektelen Verancsics Mihály kutatása szempontjából, annyiban azonban mégis fontos, hogy ráirányította a figyelmet Verancsics Antal saját véleményére is a családi konfliktus kapcsán. Szalay szerint Verancsics Antallal „ezen fenyték emléke, mely, úgy látszik, a józan fegyelem határain túllépett, s általában a zordonság” íratatta meg az 1555. február 6-án született levelét Verancsics Mihályhoz. Ebben a levélben, amelyet amúgy Podhradczy még nem ismerhetett, azt állította, hogy Statileo őket az öreg korukig nyomorgatta és a homályban igyekezett tartani. A nagybácsi szigorát tehát Szalay elismerte, de igyekezett ennek élén finomítani bemutatva Statileo anyagi támogatásának fontosságát a testvérek neveltetése során. Tanulmányában emellett azt is kiemelte Szalay László, hogy a Verancsics családban erőteljesen volt egyszerre jelen a szülőföld iránti szeretet (dalmát öntudat), a kozmopolitizmus jelensége (magyar polgári öntudat) valamint a *respublica litteraria* eszméje is. A 19. század második felében három komolyabb munka látott napvilágot Verancsics Antáról és így áttételesen Verancsics Mihályról. Wenzel Gusztáv (1812–1891) a *Monumenta* 12. kötetéhez 1875-ben készített életrajzi és filológiai bevezetője, Federico Antonio Galvani *Il re d’armi de Sebenico con illustrazioni storiche*, valamint Ivan Kukuljević-Sakcinski *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova* című alkotásainak Verancsics Antal életére vonatkozó sorai azonban nem tudtak túllépni az eddigi eredményeken, és még csak nem is tekinthetők tudományos igényvel megírt dolgozatoknak.²⁴

Az 1890-es évek végén azonban megélénkültek az ilyen irányú kutatások. A sort Acsády Ignác (1845–1906) több szempontból napjainkig is érvényes tanulmánya

²³ SZALAY László, *Verbőczy István és Verancsics Antal: adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században*, BpSz, 1(1859), 2. sz., 161–190.

²⁴ Federico A. GALVANI, *Il re d’armi di Sebenico*, I, Venezia, Prem. Stabil. tip. di Pietro Naratovich, 1884, 215–223; Ivan KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb, Matice Hrvatske, 1886, 41–72.

nyitotta meg 1894-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények* lapjain.²⁵ Szalay és Wenzel kiadásainak köszönhetően Verancsics Antal irodalmi tevékenységének egyik részterülete, egészen pontosan a történeti munkáira, valamint Verancsics és Szerémi György kapcsolatára fektetett feltűnően nagy hangsúlyt. Életrajzi fejtegetésbe nem bocsátkozott, és elsősorban a latin nyelvű történeti munkák szerzőségének kérdését valamint műfaji jellemzőiket kívánta felderíteni. Viszonylag terjedelmesebb szakaszban írt arról, hogy az eddig Verancsics Antalnak tulajdonított munkák közül melyek azok, amiket bizonyosan Verancsics Mihály készített. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* és a *Dialogus Verancii cum fratre suo Michaelae* (1553) című alkotásokat mindenképpen Verancsics Mihály műveinek tartotta. Utóbbi munka Mihálynak tulajdonítása felettébb nagy vitát váltott ki a későbbi szakemberekből. Az 1536 és az 1538-ról szóló történeti munka (*De apparatus Ioannis regis...*) kapcsán pedig kételyeinek is hangot adott, és úgy vélte, hogy részben legalább ez is Mihály alkotása lehetett. A közlemények sorát ezt követően Sörös Pongrác (1873–1919) munkái folytatták. A bencés szerzetes 1904-től Pannonhalmán a rend levéltárosa volt, ahol 1912-től kezdődően szerkesztette *A pannonhalmi Szent Benedek rend története* című monumentális rendtörténeti munkáját. Ő volt az első, aki önálló életrajzi munka megírására vállalkozott Verancsics Antal (1898) és Statileo János (1916) kapcsán.²⁶ Utóbbi munkát csak minimálisan lehet felhasználni Verancsics Mihály életéhez, elsősorban csak olyan tekintetben, hogy pontosabb képet kapjunk arról, hol tartózkodott az 1520–1540 közötti években Statileo János, és így talán maga Verancsics Mihály is. A Verancsics Antalról szóló írás ellenben annál több értékes adattal szolgál. A korábbi kutatókhoz hasonlóan párhuzamosan tárgyalta a Verancsics-testvérek fiatalkorának eseményeit. A vitatott bécsi tanulmányokra is tett utalást vitatkozva Podhradczky kijelentéseivel. Részletesen megemlíttette az 1540-es családi konfliktust, azonban megint csak Verancsics Antal szempontjából. Elvitathatatlan érdeme viszont az, hogy ő hívta fel először a figyelmet Verancsics Mihály életének egyik sorsfordító eseményére. A Szalay-kiadásban található Verancsics Antal-levelezés részletes és tételes áttekintése után arra a következtetésre jutott, hogy 1544-ben Verancsics Mihály testvérének kérésére véglegesen hazautazott betegeskedő édesapjához Dalmáciába. Az esemény jelentőségére nem tért ki, mivel nem is az volt a célkitűzése, hogy a Verancsics Mihály irodalmi tevékenységében ekkor beállt fordulatról

²⁵ ACSÁDY Ignác, *Verancsics Antal és Szerémi György*, ItK, 4(1894), 1. sz., 1–59.

²⁶ SÖRÖS Pongrác, *Verancsics Antal élete*, Esztergom, Buzárovits Ny., 1898; Uő, *Statileo János életéhez = A pannonhalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915–1916-iki tanévre*, kiad. Zoltvány Irén, Pannonhalma, Stephaneum, 1916.

hosszabban értekezzen. A monográfiájának további részében elszórt utalásokban hívta fel arra a figyelmet, hogy Verancsics Mihálynak milyen nagy szerepe volt testvére javainak és birtokainak igazgatásában annak első (1553–1557) és második (1567–1568) portai követsége idején. Bár a kutatás szempontjából Sörös Pongrác ezen könyvei is megkerülhetetlenek, azonban ennél sokkal jelentősebb Sörös korábbi, az 1897-ben megjelent tanulmánya a *Magyar Sion* folyóiratban. Az *Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz* című dolgozat több szempontból is érdekes és fontos adattal egészítette ki a kutatók addigi ismereteit.²⁷ Munkája elsőrangú összefoglalás Verancsics és családja többi tagjának egymáshoz való kapcsolatáról. A család nemesi adománylevelének ismeretében hosszasan írt a család nevének eredetéről, alakjainak változásáról, valamint a család Boszniából a dalmáciai Šibenikbe történő meneküléséről. Bár kizárólag a *Monumenta Hungariae Historica Scriptores* köteteinek közléseit használta fel, de így is meglehetősen részletes információkkal szolgált Verancsics Ferencről, annak feleségeiről (Statileo Margitról és Angelica Ferróról), Statileo Ferencről, majd magáról Verancsics Mihályról, testvéreiről (Gáspárról, Péterről és Jánosról), végül a lánytestvérekről (Margitról és Magdolnáról). Statileo János bemutatása során Sörös sem tudott szó nélkül elmenni a nagybácsi és az unokaöccsei között igazolhatóan kialakult ellenséges viszony mellett. Nem festette le se jónak, se rossznak egyik szembenálló felet sem. Ráadásul talán az eddigi kutatók közül a legreálisabban tekintett kapcsolataikra. Azt írta ugyanis, hogy idővel Statileo biztosított volna neki egyházi javadalmat, „ha Mihály türelmetlen, durva s megközelíthetetlen természetével magára nem ingerli [ti. ingerelte volna] a könnyen haragra lobbanó püspököt”. A Verancsics család tagjai közül Verancsics Mihály számára a legfontasabb személy alighanem testvére, Verancsics Antal volt. Erre a szoros érzelmi, szellemi és testvéri kapcsolatra ugyancsak Sörös Pongrác hívta fel először a figyelmet. Ezt a következtetést a levelezés alapos áttekintése után vonta le, ahogyan azt kifejezte: „levelei arra mutatnak, hogy családtagjai közül Mihály öccse állott nála leginkább szeretetében.” A bencés szerzetes beszélt arról is, hogy milyen nagy segítségére volt testvérének Mihály jószágkormányzóként, amikor Antal külföldi követségein tartózkodott. Sörös ezek mellett új elemként beemelte a kutatásba Verancsics Mihály 1545-ös házasságának tényét. Az asszonynak csak a nevét (Katalint) említette meg, majd felsorolás szintjén szóvá tette gyermekeiket (Faustust, Mariettát, Kázmért, János Pált, Margitot és Klárát) is. Másik nagy érdeme végül az volt

²⁷ Uő, *Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz*, *Magyar Sion*, 11(1897), 1. sz., 18–31.

Sörösnek, hogy az eddigi vizsgálatokból teljesen kimaradt 1544 utáni dalmáciai évek történéseire (gazdasági ügyek, kereskedelmi ügyletek, ingatlanvásárlások stb.) is hangsúlyt fektetett, habár ezt röviden tette meg. Verancsics Mihály életének bemutatását az 1571-es halálával zárta, amely adat – noha erre meglehetősen bizonytalan a közlemény, bár közvetlenül megadta azt a lábjegyzetben – nem igazolható megnyugtatóan. A tanulmány végén elsőként vázolta fel családfa jelleggel Verancsics legközelebbi rokonságát.

A fellendülő kutatást két kisebb, az életműre vonatkozó utalás követte, az egyik egy könyvben, a másik egy tanulmányban. 1896-ban Veress Endre (1868–1953) az *Izabella királyné (1519–1559)* című kötetében először említette meg Verancsics Mihály 1539-es alkotását, amelyet Szapolyai János és Izabella esküvőjére készített. A könyvben emellett hasonmás kiadásban még a nyomtatvány címeres előlapját is közölte. Majd Szapolyai János 1540-es halála kapcsán lejegyezte azt is, hogy Verancsics készített egy gyászkölteményt *Divi regis Hungariae Ioannis I. epicedion* címmel, amely nyomtatványról helyesen állapította meg, hogy elveszett. A Verancsics Mihály életművére vonatkozó még kisebb adat 1925-ben bukkant fel Franjo Fancev (1882–1943) tanulmányában.²⁸ Ebben arról számolt be a horvát kutató, hogy Verancsicsnak voltak vallásos jellegű horvát nyelvű költeményei is az 1544-es év után.

A Verancsics Mihály-kutatás bőven hagyott még feltérképezetlen területet ekkor, mégis egy látszólagos, ötvenéves szünet állt be az ilyen jellegű vizsgálódásokban. A 20. század második felében lendültek fel újra az ilyen irányú kutatások, amit mi sem jellemezhet jobban, hogy megszületett az első olyan közlemény, amely kifejezetten Verancsics Mihály irodalmi tevékenységével foglalkozott. Maria Cytowska (1922–2007) figyelt fel a téma nemzetközi mellőzöttségére, és egymás után, kisebb-nagyobb időközökben megjelentette ugyanabban a kérdésben 1967–1968-ban lengyel, 1975-ben francia, valamint 1991-ben horvát nyelvű tanulmányait.²⁹ Mindhárom dolgozat ugyan azt a célt tűzte ki, hogy tudniillik Verancsics Mihály 1528 és 1544 közötti költészetét csakis a lengyelországi szellemi élet vonatkozásában vizsgálja meg. Az értekezések másik sajátossága emellett az, hogy nem vállalkoztak az életrajz teljes áttekintésére. Cytowska kutatásainak legfontosabb sarokpontjai és a legújabb eredményei az első lengyel közleményének megállapításai alapján a következők. Verancsics alábbi

²⁸ Franjo FANCEV, *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, Nastavni vjesnik, 33(1925), 109–124.

²⁹ Maria CYTOWSKA, *Twórczość poetycka Michała Vrančića*, Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, 57(1967–1968), 1. sz., 171–179; Uő, *Les humanistes slaves en Pologne au XVIe siècle. La poésie de Michel Vrančić*, Živa Antika, 25(1975), 164–173; valamint Uő, *Twórczość poetycka Michała Vrančića*, Most: časopis za međunarodne književne veze, (1991), 1–2. sz., 226–236.

költeményei, a *Certamen poeticum...*, a *Querela Ungariae de Austria*, az *Alia querela Ungariae*, az *Ad Sigismundum regem patrem de coronationem Sigismundi filii* és az *Epithalamion serenissimi Ioannis regis et Isabellae reginae* kapcsán felbecsülhetetlen stíluselemzést hajtott végre. Ezeket az alkotásokat emellett a 16. századi lengyel kulturális közegben is igyekezett elhelyezni. Részletes elemzése éppen ezért nemcsak a szövegek ismertetésében merült ki, hanem a kortársak műveivel történő egybevetésüket is sikerrel végezte el. Elsőként ismerte fel, hogy Verancsics Mihály költészetére (hangvételére, szókincsére és stílusára) számottevő hatást gyakorolt a két klasszikus római szerző, Vergilius és Ovidius munkássága. A tanulmány végén található összefoglalóban Cytowska sorai sokat elárulnak Verancsics imitációs technikájáról: „Vrantium autem felicissimum imitatore fuisse existimo, cum et imitationis studio poeticos spiritus non extinxerint, sed effigiem ingenii sui penitus insculpserit.” Értekezésében azonfelül számos szöveghelyet is mellékelte Verancsics költeményeiből. Alapvető forrásai között szerepeltek az *Acta Tomiciana* kötetei, a Lengyelországban elérhető 16. századi nyomtatványok, valamint a Magyarországon ekkor már elérhető szövegkiadások (pl. a Szalay-féle *Monumenta* kötetei). Összefoglalva, közleményei megkerülhetetlen kiindulópontot kínálnak bármilyen további Verancsicsra vonatkozó kutatásnak.

Ezt követően két nagyobb monográfia is megjelent, amelyek valamilyen mértékben legalább kitértek Verancsics Mihály életére, illetve történetírói tevékenységére. A már korábban említett Bartoniek Emma 1975-ös kötetéről van szó az utóbbi esetében. A Verancsics Antalról szóló fejezetét a hagyományoknak megfelelően rövid életrajzi áttekintéssel kezdte, amiben Sörös Pongrác közlésének megfelelően megtalálható az, hogy Verancsics Mihály Bécsben folytatott tanulmányokat, valamint az, hogy rendkívül szoros írói kapcsolatot lehet feltételezni a Verancsics-testvérek között. Bartoniek Emma elsősorban a Verancsics-hagyatékban meglévő történeti munkák szerzőségének kérdését igyekezett eldönteni. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* szerzőségét érthetetlen módon bizonytalannak tartotta, habár a kéziraton egyértelműen az szerepel, hogy ez a munka Verancsics Mihály alkotása. A *De apparatu Ioannis regis...* és a *Dialogus Verancii...* szerzőjének határozottan Verancsics Antalt tartotta. Az utóbbi véleményével egyet kell értenünk (bár szerencsésebb lenne ennek is a bizonytalan szerzőségét hangoztatni), azonban az előbbi esetében az érvelése véleményünk szerint nem megalapozott. Bartoniek Emma ugyanis azt állította, hogy „ennek első megfogalmazása kétségtelenül 1538–1539-ben íródott [...] Márpedig Mihály 1538-ban még mindig nem volt Erdélyben, vagy Magyarországon.” Az érvelése két ponton kétséges. Először is nem bizonyította

kellőképpen azt, hogy a jelzett időpontban Verancsics Mihály tulajdonképpen hol is tartózkodott. Másodszor azt állítani, hogy egy történetírói munka csak a történesek adott helyén születhet meg, nem kellőképpen alátámasztott, sőt kifejezetten naiv kijelentés. A fejezet végén hosszasan értekezett Verancsics Antal stílusáról és a kéziratgyűjteménye jellegéről, ami Verancsics Mihály történetírói módszereihez is közelebb viheti a későbbi kutatókat. Ezen a helyen meg kell említenünk Gözsy Zoltán 2008-as tanulmányát, amelyben Verancsics Antal a humanista történetírásban betöltött szerepéről értekezett.³⁰ Tanulmánya két vonatkozásban lehet érdekes a bemutatott problémák kapcsán. Acsády Ignác korábbi kijelentése, hogy a hagyatékban szereplő összes történeti munka szerzőségét el kell vitatni Verancsics Antaltól, mélyen rögzült a történeti kutatásban. De Bartoniek Emma ellentétes véleményével, miszerint a legtöbb történeti munka Verancsics Antalé, sem értett egyet. Köztes állapotként kompromisszumos megoldást javasolt, azaz a latin nyelvű művek szerzőségének egyértelmű megállapítása csakis aprólékos textológiai és filológiai vizsgálatok után lehetséges. (Ilyen jellegű kutatást pedig sem Acsády, sem pedig Bartoniek nem végzett). Gözsy a *Dialogus...* szerzőjének Verancsics Antalt tartotta, de ő sem támasztotta alá érvekkel kijelentését. Tanulmánya Bartoniekéhez hasonlóan azért jelentős, mert részletesen írt Verancsics Antal írói stílusáról, a műfaji eklekticizmusáról és a művek hangnemi keveredéséről, amelyek Verancsics Mihály írói módszerére is módfelett jellemzőek voltak.

1986-ban született meg a bevallottan nemzetközi nagyközönségnek készített munka, a *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*.³¹ Marianna D. Birnbaum (1943–) monográfiájának előszavából kiderül az, hogy elsősorban a magyar és a horvát szakirodalmat nem ismerő külföldieknek írta összefoglaló jellegű munkáját. A Verancsics Antalt (*Antonius Verantius: envoy and archbishop*) és a Verancsics Faustust (*The humanist art of science*) tárgyaló fejezeteit elsősorban az eddig ismert forrásokra, valamint az elérhető összes magyar szakirodalomra és idegen nyelvű (német, angol, horvát) közleményekre támaszkodva készítette el. Könyvének legnagyobb érdeme az objektivitás, mivel igyekezett elkerülni a közép-európai kutatásokra meglehetősen jellemző nacionalizmust. Tudományossága és szemléletbeli újszerűsége magasan a korábbi írárok fölé helyezik munkáját. A

³⁰ GÖZSY Zoltán, *Verancsics Antal és a humanista történetírás* = Pécsi Történeti Katedra. *Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*, szerk. CSABAI Zoltán et al., Pécs, 2008, 335–349.

³¹ MARIANNA D. BIRNBAUM, *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus–Ohio, Slavica Publishers, 1986 (UCLA Slavic Studies, 15), 1986, 213–240, 292–308, 366–370, 383–385.

Verancsics Mihály-kutatások szempontjából azonban a korábbi munkákhoz hasonlóan csak elszórt megjegyzéseket lehet találni ezekben a fejezetekben. A rövid családtörténeti bevezetés után Birnbaum is hangsúlyozta Verancsics Antal és Mihály együttes neveltetését Statileo János vezetése alatt. Ezután források megnevezése nélkül vitatható sorokat közölt Verancsics Mihály szerepéről Szapolyai János udvarában: „Verantius’ brother, Michael, was also an active *adherens* (junior ambassador), but he returned to Dalmatia while both Zápolya and Statileus were still alive.” Már az *adherens* terminus technicus értelmezése is igencsak problematikus, nem egészen lehet pontosan tudni, hogy mit is értett rajta a kutató. A bizonytalanságot tovább erősíti az a tény, hogy jelenleg sincs semmilyen megbízható forrásunk arra nézve, hogy Verancsics Mihály ilyen jellegű tevékenységet folytatott volna az 1530-as években (megnyugtatóan később, majd csak Szapolyai halála után Izabella királynő udvarában bizonyítható a követi tevékenysége). A sorok érvényességét azonban leginkább az kérdőjelezi meg, hogy dalmáciai hazatértét még a királya és a nagybátyja életének idejére tette. Verancsics Antal levelezéséből világosan kitűnik, hogy Mihály 1544-ben hagyta el az erdélyi udvart, ekkor pedig János király már négy éve, Statileo János pedig két éve halott volt. Több ponton viszont helyesen mutatott rá a Verancsicsok dalmáttudatára, ami mindenképpen újdonságnak számított az eddigi kutatásokban. Részletesen írt az 1553-as *Dialogusról*, azonban a szerzőség kérdésében nem foglalt állást. A két testvér szoros írói kapcsolatára is tett utalást, amikor arról számolt be, hogy Verancsics Antal az egyik 1538-as levelében történeti munkáinak jövőbeli kiadásairól számolt be testvérének. Verancsics Antal történetírói tevékenysége kapcsán egy bekezdést szentelt Mihály 1536-ról szóló történeti munkájának. Sajnos itt sem közölt lábjegyzeteket kijelentéseinek igazolására, így megállapításait fenntartásokkal kell kezelni. Birnbaum szerint Verancsics Mihály ekkor Erdélyben volt, de többször megfordult németországi követi utakon („a member of missions to Germany”). Munkáját elegáns és könnyed stílusúnak tartja („the text is well written, lucidly composed”), amelyet elsősorban ezen küldetések tapasztalatai alapján készített el („and based on it”). Ezután kitért arra, hogy nagyon sok Verancsics-kutató (csak Acsády Ignácot nevezte meg) szerint az egyes kéziratokat, amelyek történeti munkákat tartalmaznak, Verancsics Mihály alkotásainak kell tartani. Az 1536 és az 1538 közötti évekről szólót éppen ezért Mihálynak tulajdonította, azzal a kitételrel, hogy Erdély, Moldva és Havasalföld leírása biztosan Verancsics Antaltól származik. A Verancsics Faustusról írt fejezet csupán családtörténeti szempontból volt fontos számunkra. Ismét összefoglalta a család korai történetét, amelynek

kapcsán az egyik lábjegyzetben Vladimir Muljević érdekes felvetését is közre adta. A horvát kutató szerint a Verancsics családnév a dalmáciai Vransko-tó (vagy Vrana) nevéből származhat. Ezt a felvetést nem támasztották alá semmilyen adattal, így ezt bizonyítatlannak tarthatjuk. Verancsics Mihály családja kapcsán megemlíttette Birnbaum azt is, hogy Katalin volt a felesége, akitől két fia is született. Az 1551-ben született Faustus értelmiségi pályára lépett, míg az ekkor még bizonytalan születési idejűnek tartott Kázmér otthon maradt a családi birtokok és a Šepurine-ben (Prvić-szigetén) található nyári lak igazgatására.

A modern lengyel szakirodalomban számtalan helyen történt utalás Verancsics Mihály életére és irodalmi munkáira. Azonban ezek annyira töredékét jelentik az ilyen jellegű kutatásnak, hogy azok megjelölése és ismertetése a dolgozatunk ezt követő lábjegyzeteiben fog megtörténni. Kivételt képez ez alól Wacław Urban (1930–2009) 1987-es tanulmánya.³² Értekezése láthatólag nem akart túllépni Maria Cytowska célkitűzésén, azaz a Verancsicsok tevékenységét csak a lengyelországi művelődéstörténeti kontextusban kívánta megvizsgálni. Nem is utal semmilyen formában Cytowska cikkére, és azt állítja, hogy a témában még nem született komolyabb feldolgozás. A *Związki Dalmatyńczyków braci Vrančiciów z Polską I Polakami (XVI w.)* dolgozatának címe emellett kissé félrevezető. Ugyanis azt ígéri, hogy a Verancsics-testvérek lengyelországi tevékenységéről együttesen fog beszélni, azonban a család történetére és Verancsics Mihály tevékenységére mindössze két oldalt szánt a szerző, a fennmaradó oldalakon pedig kizárólag Verancsics Antal tetteivel és munkáival foglalkozott. Azon a két oldalon ellenben meglehetősen fontos információkat közölt Mihály életéről. Először állította közvetetten ugyanis azt, hogy Verancsics Mihály 1514-ben született. Ugyanis azt írja, hogy az 1504-ben született Verancsics Antalhoz képest tíz évvel volt fiatalabb a testvére: „*Młodszy o jakieś dziesięć lat Michał utrzymywał stałe kontakty z bratem, ale doszedł najwyżej do średniej prałatury prepozyta siedmiogrodzkiego (kiemelés tőlünk).*” Ugyancsak első volt Wacław Urban abban a tekintetben, hogy a Piotr Tomicki püspöki iskolájában folytatott tanulmányok mellett azt is megemlíttette, hogy Verancsics Mihály 1527-ben a krakkói egyetemre is beiratkozott. A Krakkóban írt alkotásai közül kiemelte a hazafias érzelműnek tartott *Querela Hungariae de Austriát*, amelynek az első három sorát is közölte. Ezt követően csak utalt a *Certamen poeticum...*-ra, az 1535-ös Tomicki-epicediumra, a cicerói

³² Wacław URBAN, *Związki Dalmatyńczyków braci Vrančiciów z Polską I Polakami (XVI w.)*, *Przegląd Historyczny*, 78(1987), no. 2, 157–165.

beszédhez mellékelte előszóra, valamint a politikai célokat is szolgáló 1539-es epithalamiumra. Sajnálatos módon ezek kapcsán nem bocsátkozott rövid ismertetésbe avagy mélyebb elemzésbe. Soraival azonban kimondatlanul is azt sugallta Urban, hogy Verancsics Mihály jelentősnek mondható írói tevékenysége az 1520-as és az 1530-as évekre tehető Krakkóban.

A magyar tudományos élet is újabb eredményeket tudott eközben felmutatni. Verancsics Faustus kutatása kapcsán ennek lett a legfrissebb terméke az 1994-ben megjelent *Vár Ucca tizenhét* harmadik negyedéves kötete, amely magyar és magyarra fordított horvát tanulmányokat és könyvrészleteket tartalmaz. A lap profilját meghatározza, hogy egy-egy szám egy országos jelentőségű, Veszprémhez kötődő személyiséggel foglalkozik, így került bele Verancsics Faustus is. Nagyon sok értékes utalásra lehet bukanni az egyes tanulmányokban emellett Verancsics Mihályra is vonatkozóan. Ezek közül leginkább kettőt érdemes kiemelni a jelen dolgozat tekintetében. Péntes István kiváló munkájában Verancsics Faustus alkotásainak ismertetése mellett egy hosszabb szakaszban kitért Verancsics Mihály korszakos jelentőségére is.³³ Ugyanis irodalmi és filológusi éléslátással rámutatott arra a kevésbé hangoztatott körülményre, miszerint azért halványultak el Verancsics Mihály kulturális érdemei az idők folyamán, mert balszerencséjére testvére és majd fia is jelentősebb életművet hagyott hátra maga után. Péntes István tömören meg is fogalmazta ezt a dolgot, mielőtt Verancsics Mihály életének rövid tárgyalásába kezdett volna:

Verancsics Mihály (1507–1571?) neve – Antal bátyja és fia, Faustus mellett – kevésbé ismert. Pedig megérdemelné a nagyobb érdeklődést. Élete és munkássága ugyanúgy hozzánk köti őt, mint nagynevű érsek bátyját vagy a polihisztor fiát, Faustust.³⁴

Részletes családtörténeti áttekintést is adott ugyancsak a Miksa által adományozott oklevél alapján. Péntes kritikai érzékére és szakirodalmi jártasságára vall az is, hogy kitért Sörös Pongrác és Bartoniek Emma egymásnak ellentmondó közléseire. Sörös Pongrác szerint Statileo Margitot Verancsics Ferenc vette el, míg Bartoniek úgy gondolta, hogy Margit Verancsics Jánoshoz ment feleségül. Péntes az előbbi véleménnyel értett egyet, mindazonáltal helyesen. Ezután egy újabb ellentmondást ismertetett, már

³³ PÉNTES István, *Verancsics Faustus – részletek (1981.) = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 70–106. A tanulmánya először 1981-ben jelent meg, I. PÉNTES István, *Verancsics Faustus = Műszaki nagyjaink 4*, szerk. UÓ, ABONYI Iván, VARGA József et al., Bp., Gépipari Tudományos Egyesület, 1981, 9–185.

³⁴ *Uo.*, 74.

Vladimir Muljević írása kapcsán, amely szintén olvasható ugyanebben a kötetben.³⁵ A horvát kutató szerint a Verancsics család közvetlenül Boszniából menekült a török hódítás elől a dalmát tengerpartra. 1360-ban pedig Nikola Verancsics, aki Verancsics Ferenc (János?) őse volt, már Šibenikben volt. Megjegyzendő, hogy ezt a kétséges gondolatsort vette át 1986-ban Birnbaum is. Pénzes határozottan kétségbe vonta ezt az állítást, és a család megtelepedésének idejét valamikor a 15. századra tette. Ezt követően vázolta fel a családfát Sörös 1897-es közleménye alapján, majd Statileo János és Verancsics Antal rövid megemlézése után részletes és meglehetősen pontos adatokkal szolgált Verancsics Mihály életére vonatkozóan. Az írása ezen szakaszának a végén Pénzes ismét Verancsics Mihály magyar nézőpontból vizsgált érdemeit emelte ki. Egyértelműen a történetírói tevékenységét hangsúlyozta ki, amely jelentősebb lehetett, mint azt a korábbi kutatók feltételezték volna. A történeti munkák szerzősége kapcsán ismertette Acsády valamint Bartoniek merőben ellenkező elméleteit. Utolsó megállapításai is sok mindent elárulnak a szerző gondolkodásmódjáról: „A Verancsics-családot tehát a történelmi helyzetei kötötték a magyarsághoz. Az együttélés nem röpkelétű egymásra hatás volt, hanem tartós kölcsönösség.” Tehát habár nem magyarok voltak, de a magyar kulturális életben elfoglalt helyük mégis megkérdőjelezhetetlen napjainkig.

Hibái ellenére Vladimir Muljević írása is jelentős eredményekkel szolgálhat Verancsics Mihály életének kutatásában. Statileo Margit 1532-es halála, Statileo János szerepe az ifjak neveltetésében, a nagybácsi kemény szigora, valamint Verancsics Mihály hazaköltözése és házassága mind helyesen szerepelnek nála. Megemlékezett ezek mellett Verancsics Ferenc portréjáról is, amelyet maga a nagy velencei festő, Tiziano Vecellio készített. Legfontosabb megállapítása azonban Verancsics Mihály érdeklődésére és lelki világára mutatott rá:

Ekkor Antal átvette a család vezetését. Mihályt, akit a *költészet* érdekelt, de a *könnyű élet felé is hajlott*, hazaküldte Šibenikbe.³⁶

Súlyos tévedése volt azonban az, hogy azt állította: Statileo János 1528-ban már meghalt Rómában. A fent röviden bemutatott tanulmánykötetbe szintén belekerült pár téves megállapítás is. Muljević elnagyolt közléseire tettünk már említést. Emellett Tóth László tanulmányában például az állította, hogy Verancsics Faustus édesapja a magyar-

³⁵ Vladimir MULJEVIĆ, *Verancsics Antal és Faustus, a horvát tudósok = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 119–131. Ladányi István fordította Vladimir MULJEVIĆ, *Faust Vrančić (1551–1617)*, Elektrotechnika, (1973), no. 1–2, 86–91 tanulmányát.

³⁶ *Uo.*, 120. (kiemelés tőlünk)

országi háborús állapotok és a nagybátyjával, Statileo Jánossal való ellentéte miatt kényszerült visszatérni Šibenikbe.³⁷ Ezt azonban ugyancsak helytelen lenne teljes igazsággként elfogadnunk.

A későbbi magyarországi közleményekben is lehet elszórtan Verancsics Mihályra vonatkozó adatot találni. Ács Pál 1999-es tanulmányában a családnak (Statileo János és Verancsics Antal) a reformáció éveiben betöltött szerepével is foglalkozott.³⁸ Lakatos Adél 2003-as könyvfejezetében röviden, de igencsak adatgazdagon írt Verancsics Antal életéről, amelynek során többször felbukkant Mihály neve is az egyházi birtokok igazgatása kapcsán.³⁹ Gál-Mlakár Zsófia tanulmánya, amely Verancsics Antal humanista kapcsolati hálóját igyekezett felvázolni, szintén több ponton beszámolt Verancsics Mihály műveiről és baráti köréről.⁴⁰ Írt a rokoni kötelékek és a humanista hagyományok szerepéről a Verancsics család neveltetésében. Antal és Mihály közös gyermekéveiről valamint a Statileo Jánossal kibontakozó konfliktusokról maga is beszámolt. Kiemelte, hogy testvéréhez hasonlóan Verancsics Mihály is kiváló humanista neveltetésben részesült, majd a bensőséges családi kapcsolataikra világított rá a két testvér levelezése alapján. Érdeklődésük közös volt, valamint az irodalom és a tudományok iránti szeretetüket kétségtelennek tartotta. Utóbbi kapcsán megemlítette az 1550-ben közösen megjelentetett kötetüket (*Duo panegyrici*), majd felsorolta Verancsics Mihály legjelentősebb alkotásait: az 1591-ben nyomtatásban megjelent *Error devius virginis Ruthenae*-t és az 1539-es epithalamiumot. A magyar szakirodalmi felsorolást Gyulai Éva legújabb tanulmányával lehetne zárni.⁴¹ A 2015-ben megjelent *Turcissare–Verancsics Antal török-képe* című tanulmányában a rövid családtörténeti bevezető és Verancsics Antal életrajza után a családban aktívan élő törökképet mutatta be. Alaptétele az volt, hogy ekkor a bosnyák, a horvát és a magyar néptudatban az oszmán-törökök számítottak ösellenségnek. A Verancsics-testvérek ebben a törökellenes közegben „szocializálódtak” gyermekkorukban. Ezt leginkább Verancsics Antal műveinek (*Dialogus...*,

³⁷ TÓTH László, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál Pápához a Magyar Katolikus Egyház állapotáról (1630) = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 39.

³⁸ ÁCS Pál, *Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában*, Vig, 64(1999), 5. sz., 360–373.

³⁹ LAKATOS Adél, *Verancsics Antal = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 2003, 261–268.

⁴⁰ GÁL-MLAKÁR Zsófia, *Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez = Publicationes Universitatis Miskolcensis*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, 2009, 115–144, (Sectio Philosophica Tomus XIV., Fasciculus 2).

⁴¹ GYULAI Éva, *Turcissare–Verancsics Antal török-képe = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–16. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA Bölcsészettudományi Intézet, 2015, 91–108.

Iter Buda Hadrianopolim Anno MDLIII, De Turcarum Tyranno Emblema, 1558) valamint levelezésének elemzése kapcsán látja bizonyítottnak Gyulai Éva, azonban Verancsics Mihály nézőpontját nem ismertette. Biztosra vehető az, hogy Verancsics Mihály törökellenes érzülete nem volt kezdetben ennyire egyértelmű. Az 1528-as quereláiban oly hevesen éppen a törökbarátságot népszerűsítette, természetesen a Szapolyai-udvar aktuális érdekeinek megfelelően. Ezekben a sorokban azonban kevésbé vehető észre bármilyen ellenszenv az oszmánok irányában. Ez a szemléletmódja természetesen megváltozott az 1550-es évektől, azonban az előzmények történetét is világosan kell látni.

Végezetül a Verancsicsok 21. századi kutatásában érezhetően és látványosan is a horvát tudósok állnak jelenleg az élen. Ők leginkább a kéziratok kiadását tekintették elsődlegesnek a 20. század végén. A szövegkiadások első ilyen terméke a Darko Novaković által szerkesztett *Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić* volt, amely horvát nyelven adta közre az eddig kiadatlan Verancsics Antal és Faustus között folytatott levelezést.⁴² Ez utóbbi kiadás emellett tartalmaz néhány Verancsics Mihályhoz írt levelet is. Bizonyos mértékig a szövegek kiadásához sorolható Amir Kapetanović tanulmánya, a *Dva sveščića stihova iz XVI. stoljeća, navodno Mihovila Vrančića Šibenčanina* is, amely Verancsics Mihály eddig ismeretlen horvát nyelvű költeményeit ismertette, és a végén a szövegüket is közölte.⁴³ A dolgozat az 1925-ben Franjo Fancev által Verancsics Mihálynak tulajdonított verseskötetéről szól. A költemények nagyobb része nemcsak Šibenikhez, hanem Splithez is kapcsolódik. Az értekezés emellett közrebocsátotta a versek listáját, leírásukat, helyesírási sajátosságait, nyelvi és verstani jellemzőiket is. A versek külön érdekessége pedig az, hogy kétféle horvát dialektusban (sto és csa) készültek el.

Verancsics Antal levelezésének tanulmányozásában ezt követően Diana Sorić és Milenko Lončar tudott újabb eredményeket felmutatni. Sorić 2009-es tanulmánya jelentette ezen kutatásunk kezdetét.⁴⁴ A *Klasifikacija pisama Antuna Vrančića* című írásában elsősorban Szalay szövegkiadását, a *Verancsics Antal összes munkáit* használta fel. Az ebben közölt összes levelet abból a szempontból vizsgálta meg, hogy kik a feladók és kik a címzettjeik. Verancsics Mihály kapcsán szintén összegyűjtötte és rendszerezte a hozzá kapcsolódó leveleket, majd néhány életrajzi megjegyzést is fűzött hozzájuk.

⁴² Darko NOVAKOVIĆ (ed.), *Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić*, trans. Bratislav Lučin, Darko Novaković, Šibenik, Gradska knjižnica „Juraj Sižgorić”, 1995.

⁴³ Amir KAPETANOVIĆ, *Dva sveščića stihova iz XVI. stoljeća, navodno Mihovila Vrančića Šibenčanina*, Čakavska rič, 38(2010) no. 1–2, 183–207.

⁴⁴ Diana SORIĆ, *Klasifikacija pisama Antuna Vrančića = Colloquia Maruliana*, 18(2009), 83–117.

Kutatásainak rendszerező összefoglalását jelentette a 2013-ban *Obiteljska korespondencija Antuna Vrančića: kritičko izdanje rukopisa i jezičnostilske osobitosti* címen megvédett kiadatlan doktori dolgozata.⁴⁵ Disszertációjában elsősorban Verancsics Antal azon leveleivel foglalkozott, amelyeket közvetlenül a családtagjaihoz írt, illetve azokkal, amelyeket szintén a családtagjaitól kapott. Ez összesen 89 levelet jelent (ebből 3 olasz nyelvű), melyeket közül 67-et Verancsics Antal írt, 22-t pedig a család többi tagja. Verancsics Mihály összesen 37 levelet kapott testvérétől, míg maga 19-et küldött Verancsics Antalnak. Sorić dolgozatának kettős célja volt. Egyrészt Verancsics Antal családi levelezésében megvizsgálta a levelek nyelvi és stilisztikai jellemzőit (morfológiai, szintaktikai, lexikai, műfaji sajátosságok stb), másrészt egy kritikai kiadás előkészítéseként közölte is a dolgozat végén ezeket a leveleket. Sok levelet emellett először itt közöltek nyomtatásban Szalay László kiadása óta. A dolgozatában mindemellett kitért Verancsics Antal életére valamint munkáira, a családjára és így Verancsics Mihályra vonatkozó, eddig a kutatók által jól ismert életrajzi adatok közlésére, sőt azok kiegészítésére és helyesbítésére is. A téma gazdagságát és feltáratlanságát jelzi az, hogy ezt követően egymás után jelentek meg a horvát kutatók tanulmányai 2013-ban, 2014-ben, majd 2016-ban.⁴⁶ A 2013-as *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja: kodirane poruke Mihovila i Antuna Vrančića* című értekezés fontosságát jelzi, hogy még ugyanebben az évben megjelent az angol nyelvű változata is. A *Using Script Against Undesirable Readers: The Coded Messages of Mihovil and Antun Vrančić* legfontosabb üzenete az, hogy Verancsics Antal és Verancsics Mihály között zajlott egyfajta titkosírással folytatott levelezés is. Az első ilyen levelet Verancsics Antal küldte 1546-ban Párizsból. Verancsics Mihály négy levelében található töredékesen sifírozott szöveg. Az 1558 és 1559 között Šibenikből küldött levelek titkosírásában a latin, a bosanica és a horvát cirill betűk variációja figyelhető meg. Szalay László és Wenzel Gusztáv még nem közölte a levelek ezen szakaszait, kiadásukban az érintett

⁴⁵ Diana SORIĆ, *Obiteljska korespondencija Antuna Vrančića: kritičko izdanje rukopisa i jezičnostilske osobitosti*, (doktorska disertacija) Sveučilište u Zadru, 2013, 244–430. Itt szeretnénk megköszönni Diana Sorić-nak, hogy lehetőséget adott arra, hogy betekintsünk a kiadatlan dolgozatába. A benne található következtetései, az eddig még kiadatlan családi levelek és az informális tanácsai nagy segítségre voltak a saját munkánkban.

⁴⁶ Milenko LONČAR, Diana SORIĆ, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja: kodirane poruke Mihovila i Antuna Vrančića* = *Colloquia Maruliana*, 22(2013), 49–52; UŐ, *Using Script Against Undesirable Readers: The Coded Messages of Mihovil and Antun Vrančić*, *Coded Realities*, 12(2013), no. 1, year 4, 1–51; Milenko LONČAR, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja II. Kodirana poruka Antuna Vrančića* = *Colloquia Maruliana*, 23(2014), 119–132; Diana SORIĆ, *Obiteljski korespondenti Antuna Vrančića (1504.-1573.): Biografski podaci i lokacija rukopisne građe, Povijesni prilozi*, 47(2014), no. 47, 35–62; Milenko LONČAR, Diana SORIĆ, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja III: Vrančićeva pomagala za kodiranje* = *Colloquia Maruliana*, 25(2016), 17–69.

helyeken csillaggal jelölték a titkosírásos rész helyeit. A lábjegyzetekben emellett természetesen nem közöltek semmiféle feloldását sem ezeknek a részeknek. Sorić és Lončar legfontosabb érdeme az, hogy tanulmányaikban ezen az állapoton változtattak. Egyrészt betűhíven közölték a kéziratokban olvasható értelmetlennek tűnő szövegeket, másrészt sikeresen megfejtették a szövegeket. Ezt követően először latinul, majd horvátul és angolul ismertették saját fordításukban az érintett szakaszok tartalmát. Az értelmezés során az egyes problémás szakaszok meghatározását és magyarázatát is elvégezték. Kutatásaik másik nagy értéke az, hogy beazonosítottak egy eddig ismeretlen Verancsics Mihály-levelet 1559. január 11-ei keltezéssel. A közreadott és dekódolt szövegek, valamint az ismeretlen levél tudatában jelenleg sokkal pontosabb információkat tudunk nyújtani Verancsics Mihály šibeniki éveiről (pl. üzleti tevékenységeiről, ingatlanvásárlásairól, a család hétköznapi életének eseményeiről stb). Verancsics Mihály és a család összes többi tagjának életrajzi adatait legkorszerűbben és a lehető legpontosabban Sorić 2014-es tanulmánya közölte. Ez az írása tekinthető a 2013-as disszertációja letisztult változatának. Ebben ismét a családi levelezés ismeretében vizsgálta az életrajzi adatok pontosságát és hitelességét. Munkája során nemcsak a Budapesten, hanem a Zágrábban fellelhető kiadatlan leveleket is felhasználta. Verancsics Antal levelezőpartnerei között 10 családtag szerepel: édesapja, testvérei (Mihály, Péter és János), Statileo János, unokaöcsei (Faustus és Kázmér), sógornői (Katalin és Laura) és unokatestvére, Domitius Jeromos. Az alapvető szakirodalom és levéltári források alapján, valamint a levelek kapcsán ezen családtagok életének részletes bemutatását végezte el Diana Sorić. A szerző célja emellett az is volt, hogy az eddigi kutatások tévedéseit és következetlenségeit helyesbítse. A tanulmánya végén az összes ismertetett levélnek megadta a listáját két mellékelt táblázatban. Az elsőben Verancsics Antal a feladó, a másodikban pedig a családtagjai. Ezenfelül közölte a levelek keletkezési idejét, a megírásuk helyét, első soraikat, a kéziratok levéltári jelzetét, a kéziratok típusát (autográf, másolat) és méretüket, valamint a Szalay-Wenzel-féle kiadásban megtalálható pontos helyüket. Rendszerező munkájának köszönhetően a közreadott levelek adatai minden további kutatás alapjai lehetnek.

„Verancsics Mihály (1507–1571?) neve – Antal bátyja és fia, Faustus mellett – kevésbé ismert. Pedig megérdemelné a nagyobb érdeklődést. Élete és munkássága ugyanúgy hozzánk köti őt, mint nagynevű érsek bátyját vagy a polihisztor fiát, Faustust.”

II. VERANCSICS MIHÁLY ÉLETE (1514–1571?)

II. 1. Festmény nélküli portré

A humanizmus korábban fellendülő portréfestészet legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a korabeli közvélemény ne csak az uralkodókat és nagy államférfiakat, hanem a szellem és a művészetek embereit is jobban megismerje. A 16. századi Közép-Európa humanista szerzői alkotásaik mellett saját képmásukkal is a művelt olvasóik, de még a tanulatlan nyilvánosság elé is tudtak lépni. Magyarország elitjének körében azonban csak keveseknek adatott meg, hogy festményt készíttessenek magukról. Közéjük tartozott Verancsics Antal is, akiről még életében legalább egy érme – Antonio Abondio ezüstérméje 1570 körül – és három metszet – Melchior Lorch 1557-es valamint Martino Rota Koluníc 1570-es és 1575-ös alkotásai – is napvilágot látott (1. melléklet).⁴⁷ Verancsics Antal egyébként családjá reprezentációjában is fontosnak tartotta a portrékat. Édesapja, Verancsics Ferenc közepes méretű portréját éppen számára küldte el 1558. december 27-én Šibenikből testvére, Verancsics Mihály.⁴⁸ Apjuk képmását ugyancsak Mihály említette meg egy verses epistolájában, amit testvérének küldött az 1560-as évek végén: „Haec prope quae vivum genitor te reddit imago, / bis septem annorum, tam bene picta manu.”⁴⁹ Vladimir Muljević szerint Itália akkoriban legnevezetesebb velencei festője, Tiziano Vecellio (1477–1576) készítette el Verancsics Ferenc

⁴⁷ GYULAI Éva, *Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia = Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*, szerk. CZOCH Gábor, HORVÁTH Gergely, POZSGAI Péter, Bp., 2008, 162–186.

⁴⁸ „De pictore pene praeterieram. Parentem ad vivam imaginem feci effigiari, quem, ut facilius deferri possit ad dominationem vestram reverendissimam, in mediocri feci tabella depingere, ex illa postea exemplum capere quilibet pictor poterit in eam quantitatem, quam voluerimus et ibi et hic ubique.” – VERANCSICS Antal Magyar Királyi Helytartó, Esztergomi Érsek *Összes Munkái = Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók*, T. X, kiad. SZALAY László, Pest, 1865, 294. (továbbiakban: *MHH Scriptores*, T.)

⁴⁹ A kéziratot l. OSZK sign. Quart. Lat. 776, fol. 30r. (továbbiakban: *Veran. Epist. Ant.*)

ezen portréját (2. melléklet).⁵⁰ A Verancsics családban még egy embernek maradt fenn a képmása, de az nem Verancsics Mihály volt. Egyik fiáról, a későbbi csanádi püspök Verancsics Faustusról két ábrázolás is az utókorra maradt. Az egyik a 17. századból (3. melléklet), míg a másik egy 1920-as könyvből származik.⁵¹ Mindezek mellett édesapjáról is készíthettek valószínűleg egy portrét a korszakban, azonban sajnos ez elveszett. Milyen ember volt külsőleg Verancsics Mihály, hogyan lehetne elképzelni alakját? Bár fizikai megjelenésére és testalkatára nincsenek biztos adataink a korabeli forrásokban, mégis annál több érdekes információt tudunk megállapítani belső jellemére a 16. századi munkákból, saját alkotásaiból és testvérével folytatott levelezéséből.

Verancsics Mihály rendkívül összetett és nagy érzelmek kifejezésére képes személyiség volt. Számos becsülendő és értékes tulajdonsága mellett, azonban jócskán akadt negatív, sokszor már ellenszenvesnek tűnő tulajdonsága is. A négy legkedvezőbb tulajdonságát legjobban talán testvére foglalta össze a Werbőczynek írt 1540. július 6-ai levelében: hűség és becsületesség (*fides*); erkölcsösség (*mos*), amelyhez vallásosság és tisztesség (*honestas*); valamint irodalmi műveltség (*litteraria eruditio*) is társult:

Fratrem hunc meum Michaellem, [...] usum linguae Italicae, quum alioqui et Hungarice et Latine didicerit, Croatam vero hauserit e matris utero. [...] Do eum fide, moribus, honestate ac litteraria eruditione non exigua praeditum.⁵²

Személyes véleményét mindig határozottan és céltudatosan nyilvánította ki, legyen szó a családi kapcsolatait érintő eseményekről vagy éppen az európai és országos politikai történésekről. Kialakított álláspontjához azonban sokszor már ctúl is ragaszkodott. Szapolyai János mellett mindvégig hűségesen kitartott annak törökpárti politikája ellenére is. Tudott kimondottan kritikus is lenni, ha úgy érezte, hogy az által elfogadott történetírói eszméket valakik másképpen értelmezték (pl. Polidamus munkája ellen írott elégiájában). Jó eszű, gyors felfogású és igencsak tanulékony ifjú volt. Megjárta a krakkói egyetemet, ahol tizenöt évesen már a korszak jeles humanistái tanították. Tanulmányaival rendkívül gyorsan haladt előre, és a húszas éveiben már a lengyel szellemi élet egyik jelentős alakjává vált. Klasszikus irodalmi műveltsége nem csekély (*litteraria eruditione non exigua*) volt Verancsics Antal szerint. A korszak értelmiségéhez

⁵⁰ MULJEVIĆ, *Verancsics Antal és Faustus...*, i. m., 120–121.

⁵¹ Előbbi egy 1605-ben készült olajfestmény, 112×82 cm méretben, jelenleg a šepurini Draganić–Vrančić család tulajdonában van.

⁵² *MHH Scriptores*, T. IX, 110.

haszonlóan egyszerre több nyelvet is beszélt anyanyelvi szinten. A horvát volt az anyanyelve („Croatam vero hauserit e matris utero”), de az olaszt is napi szinten használta, amelyekhez a magyar és a latin nyelvet sajátította el tanulmányai során. A művészetek mellett a hétköznapi feladatokban is próbált megfelelni a vele szemben támasztott követelményeknek. Dalmáciai otthonában, majd testvére magyarországi birtokain (pl. Eger és Sellye) jó gazdálkodó vált belőle. A szervező képessége és hűség-jelleme ezekben az években tűnt ki leginkább. Családszerető és ragaszkodó természetű ember volt, amely éppúgy kifejezésre jutott felesége, mint a gyermekei irányában. Leginkább azonban hőn szeretett testvére, Antal állt nála nagy becsben. Az önzetlen és feltétlen testvéri szeretet lehet bizonyíték arra is, hogy a felívelő költői pályáját félbeszakítva, Antal kérésére engedelmesen és alázatosan 1544-ben hazaköltözött Šibenikbe.

Verancsics Mihály fölöttébb összetett személyiségében a pozitív tulajdonságai mellett a nagyon nehéz természete is jól megfért. A lobbanékony és heves temperamenuma már-már a konokság és a dacosság szélsőséges határait súrolta. Nagyon könnyen haragra tudott gerjedni még a szűkebb családtagjaira is. Statileo János ellen elkövetett hibáit, tévedéseit dacos ellenállásával az utolsó pillanatig sem akarta beismerni és megbánni. Fiatal felnőttként cselekedeteit elsősorban önfejűség, konokság és ifjúkori makacsság jellemezte. Mindig keménynek és nehéz jelleműnek, valamint érinthetetlennek és féktelen természetűnek mutatta magát nagybátyjuk előtt. Verancsics Antal 1540-ben még mindig jellembeli hibáit – például állhatatlanságát (*inconstantia*), makacsságát (*contumacia*), türelmetlenségét (*impatientia*) és meggondolatlanságát (*imprudencia*) – olvasta szemére a huszonhat éves testvérének:

Ex contumacia tua et malo animo, quo semper in eum fuisti,
ferum ac malitiosum existimans, illumque accusando, qui putas,
te excusaturum iri apud eos, qui et nos et ipsum cognoverunt?⁵³

Az 1550-es években komoly családi konfliktus alakult ki emellett közte, édesapja, mostohaanyja (Angelica) és féltestvére (Péter) között, ám úgy tűnik, hogy ebben az esetben végül ő tért jobb belátásra. Verancsics Mihály másik jellembeli gyengesége lehetett az, hogy a legkisebb nehézségek láttán is állandóan panaszkodott. A dalmát szerzőre éppúgy, mint a költeményeire nagyon is jellemző volt a panaszos, keserves hangvétel. Számos költői munkájában (pl. 1528-ban, 1540-ben és 1547-ben) a végletekig elkeseredett érzelmeknek adott hangot. Sok esetben ez a hangnem a műfaji konvenciókból

⁵³ MHH Scriptores, T. IX, 87.

származott, de ahogyan az Antal és Mihály levelezéséből kitűnik, Verancsics Mihály természete valószínűleg nagyon is hajlott az ilyen beszédmódra a hétköznapiakban is. Verancsics Antal például az egyik, 1550. március 12-ei levelében a testvére véget nem érő és állandó asszonyi sirámairól („lamentis prope muliebribus perturbas et frangis”) tett említést.⁵⁴ Végezetül pedig sok esetben a komoly döntések meghozatala során bizonytalanság és határozatlanság figyelhető meg Verancsics Mihály cselekedeteiben.

Mint az látható, a sokoldalú humanista költő, író és történetíró Verancsics Mihálynak igencsak összetett jelleme volt. Változatos személyisége határozottan irodalmi alkotásain hagyta a nyomát. Ez kitűnik a szélsőséges érzelmeket megjelenítő műfajaiból (querela, nászdal, gyászének, liturgikus ének, történetírás, humanista levelezés stb.) és azok eltérő stílusából és hangneméből.

II. 2. A Verancsics család története

A Verancsics családnév latin alakjának számos humanista változata létezik. Legalább két verziója és egyre gyakrabban még több változata is felbukkan a korabeli dokumentumokban. A család régi neve eredetileg *Vranychyth* volt, amely ezután *Wranchytha* változott, később pedig Verancsics Antal már az olaszos *Veranchyth* és a latin *Verantius*, illetve *Wrantius* alakokat használta. A családnév tehát számos különböző formában jelenik meg Verancsics Antal és testvérének, Verancsics Mihály autográf kézírataiban: *Verantius*, *Verancius*, *Werantius*, *Wrantius* és *Wrancius*. Előbbi levelezésében gyakran a *Wrantius*, néha pedig a *Verantius* alakokat olvashatjuk. Verancsics Mihály vele szemben a kéziratok tanúsága szerint kizárólag a *Michael Verancius* alakot használta a levelei aláírásakor. A modern szakirodalomban különbözőképpen utalnak a humanista szerzőre attól függően, hogy milyen nyelven készült az adott dolgozat. A horvát szakirodalom a Mihovil Vrančić, az olasz tudományos közlemények a Michele Veranzio, a lengyel szerzők pedig a Mihał Vrančić alakot részesítik leginkább előnyben. A 19. századtól kezdődő magyar Verancsics-szakirodalomban természetesen egységesen a Verancsics Mihály alakot találjuk. Ezt a hagyományt folytatva a doktori értekezésünkben továbbra is a Verancsics Mihály formát használjuk.

⁵⁴ *MHH Scriptores*, T. X, 47.

A Verancsics család eredetének kérdését mind a 19. század,⁵⁵ mind pedig a 20–21. század kutatói⁵⁶ egy kortárs forrás felhasználásával igyekeztek megválaszolni. Ez a 16. századi dokumentum egy bécsi adománylevél, amelyben 1568. szeptember 10-én I. Miksa magyar király (1527–1576, II. Miksa néven német-római császár, ur. 1564–1576) megerősítette a Verancsicsok nemesi címét. Szalay László szerint ezen adománylevél tartalmát maga Verancsics Antal fogalmazta meg, bár Szalay azon kételyének is hangot adott, hogy vajon ezt a fogalmazványt Miksa király ténylegesen fel is használta volna.⁵⁷ Az eredeti levél fennmaradt és napjainkban az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található. Az adománylevél másik kéziratát a család örököse, Vesne Draganić-Vrančić napjainkban ajánlotta fel a Rijekai Állami Levéltárnak (Državni arhiv u Rijeci), amelyen a pontos adományozási dátum is szerepel.⁵⁸ Az eredeti szöveget nem feltétlenül kellett azonban ismerniük a későbbi kutatóknak, ugyanis Verancsics fogalmazványát és magát az adománylevelet 1793-ban Katona István nyomtatásban már közölte,⁵⁹ majd őt követte 1860-ban Szalay László is, aki azonban csak a letisztázott adománylevelet adta közre.⁶⁰ A dokumentum forrásértéke kétségtelen, ugyanis a család egyik tagja, Verancsics Antal írta le, illetve sugallta Miksa király felé az ősei korai történetét. Az adománylevél kérdéses szövegrészlete éppen ezért a Szalay-féle kiadás alapján a következőkben latinul olvasható:

...teque ac caeteros de domo et familia tua haud ignobili propter merita tuae devotionis congruis extollamus honoribus, et specialibus praemiis pro munificentia nostra decoremus. Siquidem, ut imprimis de natalibus tuis non obscuris pauca proferamus, accepimus a testimoniis non obscuris, te ab ipsis vetustissimae gentis Dalmatarum nobilibus originem ducere,

⁵⁵ Vö. SÖRÖS, *Verancsics Antal élete...*, i. m., 1–2; SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz*, i. m., 19; KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, i. m., 42; GALVANI, i. m., 215; NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XII, Pest, 1865, 273–275; PODHRADCZY, i. m., 11–13; GYURIKOVITS, i. m., ix–x.

⁵⁶ Vö. GYULAI, *Turcissare-Verancsics...*, i. m., 91; LAKATOS, i. m., 261; PÉNZES, i. m., 73. Darko NOVAKOVIĆ–Vladimir VRATOVIĆ, *S visina sve, Antun Vrančić*, Zagreb, Globus, 1979, 17; BARTONIEK, i. m., 35. stb.

⁵⁷ „A Verancsicsok nemeslevelét magában foglaló ezen szám, a mi Antalunk fogalmazata; kérdés, ha magáévá tette-e Maximilián?” – *MHH Scriptores*, T. VI, viii.

⁵⁸ Lásd OSZK Kézirattár, *sign.* Fol. Lat. 1681. Vesne Draganić-Vrančić adományát l. UREM, i. m., 129–136.

⁵⁹ KATONA István, *Historia Critica Regum Hungariae, stirpis Austriacae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*, Tom. VI, Ord. XXV, Budae, 1793, 142–146. (Verancsics fogalmazványa), 146–155 (maga az adománylevél). Pray György már 1770-ben is tett rá utalást. – PRAY György, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV...*, tom. V, Vindobonae, Sumptibus Augustini Bernardi, 1770, 3–4.

⁶⁰ *MHH Scriptores*, T. VI, 360–372.

patre natus Francisco Veranchyth, viro praestanti et nobili Sibenicensi, cuius maiores ex Bosnensi provincia, veteri oriundi familia, quorum prae vetustate nomina quoque recenti memoria repeti vix possunt, dum adhuc eadem provincia christianam religionem amplecteretur, et divis pareret Hungariae regibus, antecessoribus nostris, egregiam semper militiae operam dedērunt, suisque principibus non minus fideliter, quam strenue grata impenderunt servitia, qui tandem ob insignes actiones et pleraque egregia facinora a divo quondam rege Ludovico, Magno nuncupato, feliciter ea tempestate regnante, amplissima praemia promeruerant.

Nam et nobilitate cum insignibus trium liliorum, aureo colore fulgentium, de regalibus armis suis depromptorum, et bonis possessionariis non solum in provincia Bosnensi, sed etiam in regno Hungariae munifice donati exstiterint. Verum, postquam Turca in eandem Bosnae provinciam irrupisset, eamque late sibi subiugasset, universa eius nationis nobilitate crudeliter extincta, eo tum et haec vestra familia, una cum privilegiis maiorum vestrorum intercidisset, excepto quodam ex atavis vestris, nomine Ivanacz, hoc est Ioannes, a priscis gentis suae auctoribus, cognomento Wranychyth nuncupato, qui quidem Ioannes, Mahometicae professionis foeditatem detestatus, barbaraeque turpitudini ac tyrannidi tempestive cedendum sibi esse ratus, una cum uxore et liberis suis in Croatiam e patria profugit. Sed illuc quoque haud ita multo post Turcarum armis penetrantibus et ferocius vicinas nationes infestantibus, ne in Croatia quoque subsistere ausus est, sed inde in Dalmatiam profectus in civitatem Sibenicum migravit, in qua demum et aedibus et possessionibus comparatis, sedem sibi et familiae suae stabilivit, brevique postea ius gentis et civitatis illius assequutus, in antiqua nobilitate sua confirmatus est, ubi etiam a vulgari et pristino cognomento Vranychyth, primo Wranchyth, postea mutatis nonnihil syllabis, Veranchyth et sibi et familiae suae universae cognomentum mansit.⁶¹

A család a fényes katonai szolgálataiért (*egregiam semper militiae operam*) cserében már a 14. században nemességet, három aranyliliomos címert és a cím mellé Magyarországon, továbbá Boszniában terjedelmes javakat kapott („non solum in provincia Bosnensi, sed etiam in regno Hungariae munifice donati exstiterint”) I. (Nagy) Lajos (1326–1382) királytól. A Verancsics család ősei eredetileg tehát Bosznia területén laktak, ahonnan azonban a család egyetlen túlélője, Ivanacz vagyis János („Ivanacz, hoc

⁶¹ *MHH Scriptores*, T. VI, 361–362.

est Ioannes, a priscis gentis suae auctoribus, cognomento Wranychyth nuncupato”) feleségével és gyermekeivel a török elől menekülve Horvátországban telepedett le. Később a család onnan is elköltözött, és a dalmáciai Šibenikben (olaszul Sebenico) talált magának végleges otthont (*in civitatem Sibenicum migravit*) a 15. század közepén (4. melléklet). Itt saját házuk és javadalmuk is lett a nemességük jogán. A család nevének megjelenését a dalmát dokumentumokban Marianna D. Birnbaum már a 13. századra tette, valószínűleg tévesen.⁶² Egy hivatalos jegyzőkönyv 1449. május 14-én már azt rögzítette, hogy Verancsics János állami kereskedő (*publicus mercator*) volt ebben a városban.⁶³ Unokája és Verancsics Mihály édesapja, Verancsics Ferenc (Frane Vrančić, 1481?–1563) már a város melletti kis Prvić szigetén (Prvić Šepurine, a magyar szakirodalomban tévesen Pernich)⁶⁴ született 1481-ben.⁶⁵ Később belőle is kereskedő lett, majd sikeres gazdasági tevékenységének hála tekintélyes patrícus vált belőle.⁶⁶ Péntes István hívta fel arra a figyelmet,⁶⁷ hogy Vladimir Muljević az előző eseményeket egy kicsit másképpen ismertette. Valószínűleg Galvani közlése alapján azt állította, hogy a Verancsics család őse Boszniából menekült. Az ő egyik utóda, Verancsics Miklós (Nikola Vrančić) már 1360-ban Šibenikben volt.⁶⁸ Az ő leszármazottja volt Verancsics Ferenc.⁶⁹ Muljević adata kétséges, mint azt Péntes István is megállapította. Fő érve az volt, hogy a menekülés csakis az 1389-es rigómezei csata után következhetett be, így a megtelepedés Šibenikben leghamarabb csak a 15. század elején mehetett végbe. Ezt a gondolatmenetet magunk is helytállónak tartjuk. Ezt támasztják alá a fent említett tények, az, hogy a 14. században I. Lajos adományai között csak boszniai és

⁶² BIRNBAUM, *i. m.*, 213.

⁶³ KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *i. m.*, 43.

⁶⁴ Verancsics Ferenc születési helye bizonyos, melynek nevét azonban tévesen írtak át a magyar kutatók. – *MHH Scriptores*, T. XX, 53: „Emi [sc. Michael Verancius] etiam totam possessionem Lucocich in insula Peruich; (...) et quod in ea domo parens noster natus sit.” A kéziratban szereplő *Peruich* alakot háromféleképpen lehet értelmezni: *Peruich*, *Pervich* és *Pernich*. ám az utóbbi alak földrajzi megfontolások miatt nem valószínű.

⁶⁵ Diana SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, *i. m.*, 37. Sorić felhívja arra a figyelmet, hogy Galvani (GALVANI, *i. m.*, 215) még az 1482-es születési dátumot említette, miközben egy 19. századi dokumentum, amelyet még most is meg lehet találni a Ljubomir-Draganić-Vrančić családi levéltárban, vitatja ezt. Ez a dokumentum emellett először említi azt, hogy Verancsics Ferenc 1481. január 7-én született: „Francesco Veranzio figlio d’Antonio, nato li 7. Genaio 1481. sposato a moglie Maria Statileo da Trau, nepote da celebre Giovan Statiglio, vescovo di Transilvania, fini di vivere del 1563. ali 3. Settembre.” Verancsics Faustus 1575-ben tévesen nevezte Fridericusnak.

⁶⁶ KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, *i. m.*, 43.

⁶⁷ PÉNTES, *i. m.*, 73.

⁶⁸ VÖ. GALVANI, *i. m.*, 215: „Il primo di cui si ha memoria è un Nicolò, soprannominato *Cimador*, qui cittadino nel 1360. Uno de' suoi discendenti, Giovanni, aggregato al Consiglio nel 1444, da Agnesina di ca' Gambara, veneziana, ebbe il figlio Antonio (n. 1423.), ch'esercitò la mercatura, e fu padre a Pietro (n. 1474.), e a Francesco (n. 1482).” és BIRNBAUM, *i. m.*, 292: „It has been established that the name first occurs in Šibenik in 1360 with reference to one Nikola Vrančić.”

⁶⁹ MULJEVIĆ, *Verancsics Antal és Faustus...*, *i. m.*, 119.

magyarországi birtokokról lehet olvasni, valamint az, hogy az első legbiztosabb adatunk éppen Verancsics János 15. századi kereskedői pozíciójáról számol be. A Verancsics család véleményünk szerint a 15. századnál korábban nem tartózkodhatott a dalmát tengerparton. Az idős korában is jó egészségnek örvendő („ipsum vero parentem etiam athleticce”) családfő, Verancsics Ferenc 1564-ben már bizonyosan nem élt.⁷⁰

Az elfogadható anyagi körülményeket megteremtő Verancsics Ferenc 1503 körül a közeli Trogirból (olaszul Trau) választott magának feleséget Statileo Margit (Margaret Statilić, 1485?–1532?) személyében.⁷¹ Ő Statileo Mihály (Mihovil Statilić), egy gazdag trogiri nemesember lánya volt:

Antonius Verantius [...] natus est, patre Friderico⁷² Werantio
eius loci patricio, matre vero Margarita Statilia Michaelis Statilii
Traguriensis filia.⁷³

Az asszony testvére volt emellett a Magyarországon fényes egyházi és politikai karriert befutott Statileo Jánosnak (Ivan Statilić, † 1542).⁷⁴ Ferenc és Margit házasságából öt fiú (Antal, Mihály, János, Péter és Dániel) és két lány (Margit és Magdolna) született. Statileo Margit 1532 körül halhatott meg, így az idős Verancsics Ferenc később újra megházasodott. 1534 körül elvette a velencei Gerolimo Ferro (1482 k.–?)⁷⁵ lányát, Angelicát (1504–1564?)⁷⁶. Ebből a házasságából összesen három gyermek született: János (1535–1558),⁷⁷ Gáspár (1536–?)⁷⁸ és Péter (1540–1570).⁷⁹ Verancsics Ferenc gyermekei közül

⁷⁰ *MHH Scriptores*, T. XX, 50–51: „Litterae, quas per dominum Petrum Cippicum missas accepi, magnum mihi non solum gaudium, sed etiam consolationem exhibuerunt [...] Quod autem scire cupit, si quae moriens pater mihi secreto mandata dedit; sciat quod nulla, nisi es quae in litteris per Ioannem Crisanich missis, perscripseram.”

⁷¹ Conte Gliubomiro de DRAGANICH VERANCIO, *Albero genealogico Veranzio* (1918–1922), p. 4: „Francesco figlio di Antonio, nato 1482, morto 1563, sposo’ I. Marietta Statileo nel 1503, II. Angelica Ferro nel 1534. ebbe figli Antonio, Michaele, Zuanne, Clara, Caterina, Piero, Daniele, Girolamo, Piero, Giovanni” (manoscritto originale in possesso di Vesne Draganić-Vrančić). A magántulajdonban vezetett családfa 2010-ben került adományként a Rijekai Állami Levéltárba. – Idézi SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 38.

⁷² Verancsics Faustus tévesen írta a *Friderico* alakot (ti. Frigyes) a helyes *Francisco* (Ferenc) helyett.

⁷³ VERANCICS Faustus, *Vita Antonii Werantii...*, i. m., 194. Megjegyzendő, hogy Sörös Pongrác és Bartoniek Emma adatai a házasság kapcsán nem egyeznek meg. Sörösénél (SÖRÖS, *Verancsics Antal élete...*, i. m., 2) Ferenc, Bartonieknél (BARTONIEK, i. m., 35) János veszi nőül Statileo Margitot.

⁷⁴ Életéhez lásd SÖRÖS, *Statileo János életéhez...*, i. m., 1–56.

⁷⁵ MULJEVIĆ, *Verancsics Antal és Faustus...*, i. m., 121.

⁷⁶ Angelicáról 1564. február 16-án van utoljára szó, amikor Mihály azt írta róla bátyjának, hogy súlyosan beteg. *MHH Scriptores*, T. XX, 62: „nisi nos omnes bene valere, excepta domina Angelica, quae ex quodam apostemate nonnihil aegrotat;”

⁷⁷ SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal...*, i. m., 29. SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 40 a következő adatokra hivatkozik. *Albero genealogico Veranzio*, p. 7: „Giovanni figlio di Francesco e Angelica Ferro, nato 1535”. Verancsics Antaltól összesen három hozzá írott levél maradt fenn 1549. december 10-én és 19-én valamint 1555. február 6-án. – *MHH Scriptores*, T. X, 9; 20; V, 19. Verancsics Mihály 1558. augusztus 22-ei levelében már a halála miatti családi gyászról olvashatunk: „tamen ex recenti vulnere

igazán csak kettő emelkedett ki. A legidősebb fiú, Verancsics Antal (Antun Vrančić, 1504–1573) a magyarországi humanizmus kiemelkedő alakjaként diplomata, főpap, történetíró és újlatin költő lett a 16. század második felére.⁸⁰ Az ő legidősebb öccse Verancsics Mihály volt, akinek irodalmi érdemei és a testvéréért tett tevékenységének jelentősége vitathatatlanak látszanak.

II. 3. Verancsics Mihály születésének körülményei

Verancsics Mihály születési helye feltehetőleg a dalmáciai Šibenik lehetett. Bár ezt semmilyen hivatalos adat vagy forrás nem támasztja alá, azonban nincs ok azt feltételezni, hogy a gyermek Mihály valahol máshol láthatta volna meg a napvilágot, mint a Verancsics család lakóhelyén. Napjainkban a város két házának falán is megtalálható a Verancsicsok ősi családi címere (5. melléklet).⁸¹ Ellenben a szakirodalomban széles körben elfogadott születési dátumot mindenképpen felül kell vizsgálni. Először Ivan Kukuljević-Sakcinski állította azt tévesen, hogy Verancsics Mihály 1507. február 17-én született meg.⁸² Kukuljević-Sakcinski forrása valószínűleg a már említett 19. századi dokumentum, az *Albero genealogico Veranzio* lehetett, amely szerint:

Michael nato ali 17. Febraro 1507. sposò Cattarina Dobroevich,
fini a vivere li 3. Gennaro 1570.⁸³

maestriorem, quem spero volente domino, adventu meo mitigaturum suam tristitiam. Accepit etiam consors mea ex unici fratris morte non vulgare damnum; sed et ego, nam eum loco fratris habui; de eius familia aequae ac mea cura erit agenda,” – *MHH Scriptores*, T. X, 244. Verancsics Antal az 1558. október 1-jei levelében is utalt János halálára: „Ego (quod ad summam scribo) vix hanc tolerare mihi | videor, quam nosis solitudinem, privatus et Ioannis nostri vita et tuo consortio.” – NSK R-5717, 2/5, fol. 1r.

⁷⁸ Rendkívül keveset lehet tudni róla. Sörös szerint egyházi pályára lépett és a prépostságot is elnyerte. 1557-ben azonban a felívelő pályája megtört a szerelmi viszonya miatt. – SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal...*, i. m., 28. Erre a szenvedélyre utalhatott Verancsics Antal a hozzá írott 1559. december 13-ai levelében. – *MHH Scriptores*, T. XIX, 121–122.

⁷⁹ *Albero genealogico Veranzio*, pp. 10–11: „Piero figlio di Francesco, nato 1540., morto 1570., sposo’ Laura Franco, ebbe i figli Francesco e Antonio”. Idézi SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 40. Verancsics Antaltól egy levél maradt fenn hozzá 1566. március 12-én. – *MHH Scriptores*, T. XX, 121–125. Sörös Pongrác szerint meglehetősen léha ember lehetett Péter, akit sem Antal, sem pedig Mihály nem szeretett és kedvelt nagyon. Verancsics Ferenc második házasságakor hazament és kisebb veszekedést robbantott ki az atyai öröksége miatt. – SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal...*, i. m., 28.

⁸⁰ Verancsics Antal életéhez a legteljesebb és legpontosabb összefoglalót Sörös Pongrác készítette. – SÖRÖS, *Verancsics Antal életé...*, i. m., 1–110.

⁸¹ Lásd Iva KURELAC, *Dinko Zavorović: Šibenski humanist i povjesničar*. Šibenik, Juraj Šizgorić, 2008, 67–68, 78–79; Uő, *Potruga za istinom duga četiri stoljeća: Šibenski humanistički pisac Dinko Zavorović–prvi povjesničar Dalmacije*, Hrvatska revija, 1(2011), 100–105.

⁸² KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, i. m., 43.

⁸³ *Albero genealogico Veranzio*, p. 4.

Később úgy tűnik, hogy ezeket a hibás adatokat – egy-két kivételtől eltekintve (például Wacław Urban 1987-ben és Maria Cytowska 1968-ban)⁸⁴ – átvették az őket követő irodalomtörténészek. Miből fakadhat a modern kutatók eltérő álláspontja, és lehet-e egyáltalán konszenzusra jutni az eltérő vélemények között? Szerencsés módon két kortárs alkotás részletes vizsgálata bebizonyította azt, hogy az eddig elfogadott 1507-es évszám alapvetően téves, és helyette az 1514-es születési dátumot kell Verancsics Mihály születési évének tartanunk.

Az egyik kérdéses kútfő egy korabeli lengyel levéltári gyűjtemény. Az *Acta Tomicianaként* ismert monumentális lengyelországi forráskiadvány számos magyar vonatkozású szöveget őriz a 16. század elejéről.⁸⁵ Ez a gyűjtemény I. (Öreg) Zsigmond lengyel király (1507–1548) uralkodása alatt készült törvényeket, leveleket és más kancelláriai iratokat foglal magában, de megtalálhatók benne éppúgy szépirodalmi művek, magánlevelek és történelmi kommentárok is. Ezek között pedig elszórtan a magyar irodalomtörténet szempontjából is érdekes szövegekre lehet bukkanni. Az iratgyűjtemény összeállítója Stanisław Górski (1496 k.–1572) volt, aki notariusként, majd titkárként dolgozott Piotr Tomicki (1464–1535) krakkói püspök udvarában.⁸⁶ A kérdéses szövegrészlet ismert kéziratai alapján⁸⁷ Verancsics Mihály két, Krakkóban írt költeményét (a *Querela Ungariae de Austriá*t és az *Alia querela Hungariae contra Austriam*ot) egy rövid bevezetés előzte meg. A gyűjtemény XI. nyomtatott kötetében megtalálható kiadói megjegyzés részeként Stanisław Górski a következőket írta a költemények elé:

Per Michaellem Verantium Dalmatam, adolescentem XV. annorum, discipulum Stanislai Hosii, Cracoviae anno domini 1529 scripta ante adventum Turcorum in Austria. Erat is Michael nepos ex sorore Statilii, episcopi Transsilvanensis, hominis in dicendo acuti ac mordacissimi...⁸⁸

⁸⁴ *Historical Abstracts: Modern history abstracts*, 1450–1914, 40. kötet, 1–2. kiadás, 1989, 529: „...Vrančić (Latin, *Wrantius*; Hungarian, Verancsics) brothers, Anthony (1504–73) and Michael (some ten years younger), natives of Sibenik, a Dalmatian town on the Adriatic coast.”; URBAN, *i. m.*, 158 „Młodszy o jakieś dziesięć lat Michał utrzymywał stałe kontakty z bratem,” és *Instrumenta. Authors, Humanistica Lovaniensia* (Journal of Neo-Latin Studies), 26(1977), 250.

⁸⁵ PETNEKI Noémi, *Acta Tomicianana – A kéziratok és a nyomtatott szövegkiadás története és sajátosságai*, LK, 74(2003), 1–2. sz., 301–305.

⁸⁶ Anna ODRZYWOLSKA-KIDAWA, *Podkanclerzy Piotr Tomicki (1515–1535). Polityk i humanista*, Warszawa, 2005; UŐ, *Biskup Piotr Tomicki (1464–1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa, 2004; Harold B. SEGEL, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470–1543*, Ithaca–London, 1989, 13–15.

⁸⁷ Biblioteka Jagiellońska, Cracow (BJ) *sign.* 6551 III, fol. 890–897; Biblioteka Czartoryska (BCzart) *sign.* 284, fol. 59–71; Kod. Sap. VII (2), fol. 176–177; Kod. Wojcz. nr. 447–448.

⁸⁸ L. BCzart *sign.* 284, fol. 59; vö. *Acta Tomicianana* (továbbiakban: AT), I–XVIII, edidit Stanislaus GÓRSKI, t. XI², Poznań–Wrocław, 1852–1999, 199. A bevezető szakaszt a Biblioteka Jagiellońska kéz-

A költemények szerzője tehát a dalmát Verancsics Mihály volt, aki tizenöt évesen Stanisław Hosius (1504–1579) fiatal tanítványaként írta meg ezeket a quereláit. Górski azt is elárulta, hogy ezek a szövegek a törökök Bécs elleni támadását megelőzően készülhettek el. A költemények keletkezési ideje nagy valószínűség szerint 1528 késő tavasza lehetett. Ezen adatok ismeretében Verancsics Mihály születésének idejét az 1513-as és az 1514-es évek közé kell helyezni. Ezt a feltételezést nem melleleg maga Verancsics Mihály is alátámasztja egy 1540-ben Statileo Jánoshoz írt verses epistolájában. Az elégikus formában íródott verses levelében, az *Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum, dominum et avunculum suum, durum et implacabilem: epistola in sui commiserationem*-ben⁸⁹ számos érdekes és fontos információt árult el családjáról és életének addigi főbb eseményeiről. Ez utóbbi kapcsán a születési idejét is pontosan meghatározta:

Vix mea tunc aetas bis sex numeraverat annos,
sed data sunt studiis tempora parva meis,
Nam postquam maduit Ludovici sanguine tellus,
civile exarsit Turcaicumque nefas.⁹⁰

Verancsics Mihálynak kevés ideje maradt a gyermekkori tanulmányokra. Ugyanis amikor kétszer hat (*aetas bis sex*), azaz tizenkét éves volt, Lajos vére áztatta a földet, majd ezt követően polgárháború és török veszedelem támadt az országban. A szövegben szereplő *maduit Ludovici sanguine* kétséget kizáró módon II. Lajos (1506–1526) magyar király halálára vonatkozik, aki 1526-ban a mohácsi csatát követően valószínűleg a Csele-patakba fulladt menekülése közben. Az, hogy Verancsics Mihály 1526-ban tizenkét éves gyermek volt, tökéletesen alátámasztja azt, hogy 1528 körül tizenöt évesen már krakkói tanulmányait folytatta Tomicki udvarában.

Tehát Verancsics Mihály saját, 1540-es közlése, valamint Stanisław Górski kiadói megjegyzése alapján – hasonlóan a modern kutatók, azaz Urban és Cytowska megállapításaihoz – az 1514-es évet tartjuk a továbbiakban a humanista író és költő hiteles születési dátumának.

irata kissé másképpen hozza: „Autore Michaeli Wrantio Dalmata discipulo Stanislai Hosii ... Quam scripsit annos XV natus, scripsit autem anno uno ante adventum Turcorum in Austriam.” – BJ, *sign.* 6551. III, fol. 890.

⁸⁹ VERANCICS Mihály, *Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum* [...] 1540. Az epistola az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található meg. – OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 13r–19r. (továbbiakban: Veran. *Epist. Stat.*)

⁹⁰ Veran. *Epist. Stat.* 45–47.

II. 4. Gyermekkora, tanulmányai és krakkói egyetemi évei

A fiatal Verancsics Mihály korai éveiről, gyerekkoráról és kezdeti tanulmányairól elenyésző forrás áll rendelkezésünkre. Ezek az adatok bár sokszor eléggé homályosak, és csak közvetetten említik meg valamilyen formában Verancsics életének ezt a szakaszát, ennek ellenére a tágabb családjához, így részben a hozzá is kapcsolódó információk forrásértéke világosan látszik. Életútja korai ifjúságától meglelt férfikoráig egyirányú volt Antal bátyjával, sőt olykor eléggé szorosan is összefonódott vele. A csecsemő Mihály az első éveiben a szülői házban nevelkedhetett. Később, már kisgyermek korában bátyjával közösen anyai nagyapjához, az idős Statileo Mihályhoz került a közeli Trogirbe:

Primum enim Tragurium ad eundem Michaellem Statilium
maternum avum una cum fratre Michaelle missus est, hic aliquot
annis nutritus, deinde ad Petrum Berizlavum episcopum
Veszprimiensem,⁹¹

Lakatos Adél szerint a család gyors elszegényesedése vezetett ezen lépéshez.⁹² Ezt nem támasztja alá azonban semmilyen korabeli forrás, így ezt a következtetést nem tartjuk megalapozottnak. Ezt követően, szintén Verancsics Faustus közlése alapján, Antal és talán Mihály is Beriszló Péter (Petar Berislavić, 1475 k.–1520) horvát bánhoz és veszprémi püspökhöz kerültek, aki ugyancsak rokonságban állt a családdal.⁹³ Kisebb bizonytalanság figyelhető meg abban a tekintetben, hogy kinél folytatták első tanulmányaikat a Verancsics-testvérek. Számos helyen lehet utalást találni arra, hogy Statileo János volt ekkor a nevelőjük Trogirben. Ezt nem látjuk azonban bizonyítottnak. A Verancsics Antal-életrajzban is az olvasható, hogy előbb Statileo Mihály, majd Beriszló Péter, végül Statileo János volt Antal nevelője. Verancsics Mihály esetében számos érv szól amellett, hogy a korai években egyik nagybátyja sem vett részt a taníttatásában. Egyikük sem lehetett ugyanis akkor Trogirben, miután 1514-ben megszületett Verancsics Mihály. Beriszló Péter ugyanis már 1512-ben a gazdag veszprémi püspökség

⁹¹ VERANCICS Faustus, *Vita Antonii Werantii...*, i. m., 194.

⁹² LAKATOS, i. m., 261.

⁹³ Statileo Margit nagynénjének, Statileo Magdalénának és Beriszló Jánosnak volt a fia. Vö. LÖKÖS István, *Croatohungarica. Hrvatsko-mađarska književnopovijesne teme*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008, 38. Ivan Tomko Marnavić (1579–1637) 1620-ban életrajzt jelentetett meg róla, részben Verancsics Antaltól származó adatok alapján: *Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani etc.* Joanne Tomco MARNAVICH Bosnensi, Venetiis, Apud E. Deuchinum, 1620. Szövege megjelent: *MHH Scriptores*, T. III, 219–281.

vezetője lett. Statileo János pedig tanulmányait követően rövidesen Magyarországra utazott Beriszló Péter közbenjárására, s ott 1513-ban felső-örsi prépost lett. Beriszló emellett püspöki helyettesének is kinevezte és a veszprémi káptalanban kanonokságot szerzett neki.⁹⁴ Valószínűnek látszik azonban az, hogy Trogirból később Verancsics Antal és Mihály is visszakerült Šibenikbe, ahol tovább folytatták tanulmányaikat. Tanítójuk a kortársak által nagy költőként tisztelt Elio Tolimero⁹⁵ (Ilija Tolimerić, † 1569?⁹⁶) volt. A kiváló klasszikus műveltségű Tolimero elsősorban latin és görög nyelvre tanította az ifjakat.⁹⁷ A humanista szellemű családi neveltetés⁹⁸ és a klasszikus szerzők – ekkor még elsősorban Vergilius és Cicero – megismerése örök nyomott hagyott Verancsics Mihály írói szemléletében és későbbi költészetében.

Beriszló Péter 1520-as hősi halála után a Verancsics-testvéreket már bizonyosan Statileo János vette pártfogásába 1524 táján.⁹⁹ Statileo lényegében a korszakban bevett szokásként működő nepotizmus gyakorlatát követve vette magához unokaöccseit.¹⁰⁰ Nagybátyjuk híres volt puritán életviteléről és keménységéről. Szalay szerint Antalnak és Mihálynak több esetben olyan fenytetésben volt része, amely a „józan fegyelem határain túllépett”.¹⁰¹ Bár Verancsics Mihály sokat köszönhetett nagybátyjának, aki gyermekkorában taníttatta, majd érdemben támogatta az ifjút bécsi tanulóévei alatt, ezt követően pedig anyagilag segítette a krakkói egyetemi tanulmányai során, azonban kapcsolatuk meglehetősen szélsőséges volt. Annak ellenére, hogy a kortársak kiemelték Statileo éles esztét és irodalmi műveltségét,¹⁰² mégis ismert volt a kemény szigora is.¹⁰³

⁹⁴ SÖRÖS, *Statileo János életéhez...*, i. m., 4.

⁹⁵ ENGEL, i. m., 158; REINSBERG–DURINGSFELD, i. m., 206–207, BIRNBAUM, i. m., 214; LAKATOS, i. m., 261–262.

⁹⁶ Verancsics Mihály 1569. október 1-jei elveszett levelében beszámolt testvérének egy hasonló nevű šibeniki polgár haláláról. Vö. *MHH Scriptores*, T. XXV, 13–14: „Nec mirum est, si Helia Tolimerius et Franciscus Ferro decesserint, et simul metam vitae attigerint. Erant enim fere coetanei et eodem senio premebantur.” Muljević szerint Tolimero 1537-ben hunyt el. – MULJEVIĆ, *Verancsics Antal és Faustus...*, i. m., 120.

⁹⁷ FORTIS, i. m., 137–138. Vö. GALVANI, i. m., 215–216.

⁹⁸ GÁL–MLAKÁR, i. m., 117.

⁹⁹ FORTIS, i. m., 138; LAKATOS, i. m., 262.

¹⁰⁰ KERECSENYI Dezső, *Kolostor és humanizmus Mohács után = Kerecsényi Dezső válogatott írásai*, szerk. Pálmai Kálmán, Bp., Akadémiai, 1979, 100; MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Műszaki, 2007, 170.

¹⁰¹ SZALAY, *Verbőczy István és Verancsics Antal...*, i. m., 154.

¹⁰² Brodarics István azt állította, hogy „Ioannes Statilius acris et prompti ingenii vir ac non mediocris litteraturae,” – Stephanus BRODERICUS, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., 1985, 36. Andrzej Krzycki szerint „Statilius, praepositus Eursiensis, vir, ut nosti, suavis et minime fucati ingenii” volt. – AT t. VIII, p. 253. I. (Öreg) Zsigmond lengyel király a műveltség emberének írta le őt: „Statilio, Ungaro, viro docto atque eloquenti,” – AT t. VII, p. 225. Verancsics Antal szintén pozitív értelemben emlékezett meg róla: „Ioannes Statilius, natione Dalmata, patria Tragurinus, episcopus Transsylvanus, vir gravis, prudens, acuti consilii, severus et cui semper in promptu erat ingenium,” – *MHH Scriptores*, T. II, 107.

Az ifjú Verancsics nehezen viselte nagybátyja igen kemény, már-már spártai nevelését. 1575-ben Verancsics Faustus, Mihály fia a *Vita Antonii Werantii...* című életrajzi munkájában, valószínűleg édesapja hatására, kedvetlen és durva férfinak festette le őt, és nevelését oly szigorúnak és keménynek rajzolta le, hogy azt alig lehetett kibírni:

ipso quidem Michaelē propter immanem quamdam avunculi
asperitatem haud perdurante, iugumque excutiente hic adeo
animum suum contra omnes eius procellas.¹⁰⁴

Némileg árnyalja ezt a túlzóan negatív képet maga Verancsics Antal. Habár a leveleiben a nagybátyja nevelési módszereit szigorúnak mondta, de elismerte, hogy azok szükségsek voltak az ifjú gyermekek helyes neveléséhez.¹⁰⁵

A 14. századtól a 16. század elejéig a közép-európai értelmiségnek többnyire három lehetősége adódott a magasabb fokú tanulmányok elvégzésére. A 14. század elejétől megnőtt a jelentőségük az itáliai iskoláknak (pl. Ferrara, Padova, Bologna). A 15. század végétől látogatottság szempontjából ezeknek az intézményeknek a sorába lépett a bécsi, majd pedig a krakkói egyetem. A számos lehetőség közül vajon Verancsics Mihály melyekkel tudott élni, azaz milyen megbízható források tájékoztathatnak minket ezen tanulmányairól?

Verancsics Bécsben töltött iskolai éveiről rendkívül keveset tudunk. 1540-ben Verancsics Mihály azt állította egy költői levelében, hogy először Statileo János segítségével tanult Bécs városában. Ezek nem lehettek komolyabb egyetemi tanulmányok, hiszen ahogyan Verancsics fogalmazott: elsőként a művelt Bécs kezdte helyre igazítani

¹⁰³ Gerolamo Rorario (1485–1556) azt írta, hogy Statileo „scelestus et latro et indignus illo honore, et dehonestaret illum ordinem” volt. – ÓVÁRY Lipót, *Kutatások a nápolyi Farnese levéltárában*, Száz, (1877), 1. sz., 8–9. Hieronymus Aleander (1480–1542), egy itáliai bíboros szerint „Statilium odio esse hominibus, quia sit avarus, rapax, inhonestus, satis doctus tamen et facundus et audax et inprimis omnium mortalium maledicentissimus, qui etiam pontificibus et regibus non parcat;” – BUNYITAY Vince, RAPAICS Raymund, KARÁCSONYI János (eds.), *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, tom. III, 1535–1541, Budapestini, 1906, 325. Verancsics Antal is tett utalást arra, hogy nagybátyjának igencsak nehéz természete volt: „Quoniam unicus avunculus meus Statilius (...) quem colere, quem observare, quem vereri, quem non offendere, cui demum per omnes numeros obtemperare debeam, propter difficiliorem eius naturam et severitatem nulli hominum parem.” – *MHH Scriptores*, T. IX, 36. Heltai Gáspár (1510?–1574?) természetesen Statileo ellenséges természetéről írt 1570-ben: „és ama herélt Statilius julafejevári pispek, a szent szüzességnek nagy patrónusa” – HELTAI Gáspár, *Háló*, Bp., Balassi Kiadó, 2000, 31. Mindezek mellett a protestáns szerzők kiemelték kegyetlenségét is, például Adolf LAMPE [Debreceni Ember Pál], *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, apud Jacobum van Poolus, 1728, 682. Vö. NYAKAS Miklós, *Bakóczi János betűrendbe szedett mutatója Lampe – Ember Pál egyháztörténetéhez = A Hajdúsági Múzeum évkönyve*, szerk. NYAKAS Miklós, VIII, Hajdúböszörmény, 1994, 111. Vö. ÁCS, i. m., 366–367.

¹⁰⁴ VERANCICS Faustus, *Vita Antonii Werantii...*, i. m., 199. Vö. FORTIS, i. m., 138; 145.

¹⁰⁵ *MHH Scriptores*, T. IX, 88–89: „Is enim, si nos mollius si indulgentius educasset, nonne, dudum fuissent mentes nostrae fractae et corpora ipsa in delicias ac luxum resoluta!” Emellett érvelt PODHRADCZKY, i. m., 14 is.

dadogásomat.¹⁰⁶ A megfogalmazásból az is látszik, hogy nem lehetett szó magasabb oktatásról, hanem inkább valamilyen kisebb helyi iskolában folytatott korai képzésről. Az akkori Bécsben töltött tanulóévei feltehetőleg az 1520-as évek közepére eshettek. Tanulmányait kénytelen volt megszakítani, mivel 1526-ban a mohácsi csatát követően testvéréhez hasonlóan Statileo János hazahívta. Későbbi bécsi (egyetemi?) tanulmányaira további információt találhatunk a családi levelezésében. Verancsics Antal az 1540. március 20-ai levelében tett erről egy módfelett homályos említést. Nagybátyjuk a gyermek Mihályt sokáig maga mellett tartotta, majd a magasabb műveltség megszerzése érdekében Krakkóba, majd (újra) Bécsbe küldte tanulni. Ebből a leveléből és a korabeli dokumentumokból azonban nehezen deríthető az ki, hogy melyik egyetemi városban folytatta először tanulmányait. A későbbiekben bizonyítani fogjuk, hogy Verancsics Mihály 1526 után közvetlenül bizonyosan Krakkóban kezdte meg felsőbb tanulmányait. Verancsics Antal közlésében mindamellett az a legfontosabb, hogy abból az is kiderül, hogy Statileo anyagilag is támogatta (*de suo suppeditavit*) Mihályt korai és későbbi tanulóévei folyamán:

Te puerum diu ubique secum habuit; sua omnia tuae fidei credidit; regiis Cracoviae et Viennae Pannoniae civitatibus literaria eruditione imbuendum tradidit et de suo suppeditavit;¹⁰⁷

Hangsúlyozzuk, hogy Verancsics Mihály bécsi egyetemi tanulmányai nehezen igazolhatók egyéb források segítségével. Először Alberto Fortis hívta fel arra a figyelmet, hogy Verancsics Bécsben és Krakkóban is folytatott tanulmányokat.¹⁰⁸ Podhradczky József a *Catalogus Rectorum et illustrium virorum Archigymnasii Viennensis* alapján azt állította, hogy Verancsics Antal is tanult Bécsben,¹⁰⁹ azonban ezt később Sörös Pongrác határozottan cáfolta.¹¹⁰ Kimutatta ugyanis, hogy Antal öccse, Mihály volt a bécsi egyetem hallgatója. Sörös legfőbb érve az volt, hogy Antal sohasem beszélt levelezésében a bécsi tanulmányairól, valamint saját maga és Verancsics Faustus is többször csak

¹⁰⁶ Veran. *Epist. Stat.* 43–44: „Balbutiem primum coepit detergere nostram / auspiciis, praesul, docta Vienna tuis.”

¹⁰⁷ *MHH Scriptores*, T. IX, 88.

¹⁰⁸ FORTIS, *i. m.*, 138: „Sembra ch’egli possa aver continuato gli studi a Vienna, indi a Cracovia, nelle quali due Università certamente studio Michele.” Vö. GYURIKOVITS, *i. m.*, x.

¹⁰⁹ PODHRADCZKY, *i. m.*, 18. L. *Catalogus Rectorum et illustrium virorum Archigymnasii Viennensis*, Viennae Austriae, 1670, 108. Vö. GALVANI, *i. m.*, 216.

¹¹⁰ SÖRÖS, *Verancsics Antal élete*, *i. m.*, 4. Ezt fogadja el később Bartoniek Emma is. – BARTONIEK, *i. m.*, 51.

a padovai egyetemi tanulmányaikra tettek utalásokat.¹¹¹ A két merőben ellentétes vélemény több szempontból is csak felületesen érintette a felmerült kérdést. Sörös Pongrácnak abban a tekintetben nincs teljesen igaza, hogy cáfolja Verancsics Antal bécsi tanulmányait. Az említett bécsi katalógusban ugyanis az olvasható, hogy „...qui aut ex hac Schola ad Ecclesiam prodierunt, aut Ecclesiarum curae Praefecti hanc Academiam perpetuo exornare atque provehere student. [...] Antonius Verantius, Episcopus Agriensis.” Emellett az, hogy Fortis egyetemi tanulmányokat említett Bécsben a forrás megnevezése nélkül, megnehezíti ennek a problémának az eldöntését. A *Catalogus Rectorum*ban nem is található semmilyen utalás Verancsics Mihály itteni tanulmányaira. S végül Sörös sem támasztotta alá saját állítását bármiféle adattal, valószínűleg ő is az 1540. március 20-ai levél közlése alapján vonta le ezt a következtetést. A kérdés eldönthetetlennek látszik, ellenben az a véleményünk, hogy a krakkói tanulmányai után még lehetősége nyílhatott Verancsics Mihálynak is bécsi egyetemi tanulmányokra az 1530-as évek első felében; előtte azonban semmiféleképpen sem.

A szakirodalomban továbbá több helyen az is olvasható, hogy Verancsics Mihály Padovában szintén folytatott valamilyen tanulmányokat. Petrovich szerint ugyanis hagyomány volt a dalmáciai és raguzai patrícusok körében az, hogy gyermekeiket itáliai egyetemekre – különösen Padovába – küldjék magasabb tanulmányokra.¹¹² Verancsics Antalnak és unokaöccsének, Faustusnak még módjában állt Itáliában tanulni, azonban testvére nem volt ilyen szerencsés. Valószínűleg nem anyagi okai lehettek ennek, hanem az, hogy 1526 után az ország helyzete és az attól igencsak függő nagybácsi, Statileo János lehetőségei nagymértékben megváltoztak. Hiszen a háborús események nem tették lehetővé, hogy Verancsics Itáliába menjen tanulni. Tehát Verancsics Mihály Padovában töltött egyetemi éveire nincs semmilyen kortárs bizonyítékunk, így a modern kutatók horvát (ill. szerb) és magyar lexikonok szócikkeinek erre vonatkozó közléseit nem tartjuk kellőképpen megalapozottnak.¹¹³

Nincs abban semmi meglepő, hogy az ekkor már tizenkét éves Verancsicsnak abba kellett hagynia bécsi tanulmányait, mivel 1526-ban a mohácsi csatát követően Statileo testvérével együtt Magyarországra hívta. Megszakított tanulmányait Maria

¹¹¹ Pl. *MHH Scriptores*, T. VI, 87; XIX, 110 (Antal esetében), *MHH Scriptores*, T. XX, 283 (Faustus esetében).

¹¹² Michael B. PETROVICH, *Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, *Slavic Review*, 37(1978), no. 4, 625.

¹¹³ Pl. BESSENYEI, *i. m.*, 401; FALIŠEVAC–NOVAKOVIĆ, *Vrančić, Mihovil...*, *i. m.*, 780; KURELAĆ, *Vrančić, Mihovil...*, *i. m.*, 535.

Cytowska szerint Nagyváradon folytatta,¹¹⁴ azonban ezt nem látjuk bizonyíthatónak. Ezen időszak alatt került közvetlen kapcsolatba Szapolyai János udvarával, amely élmény meghatározóvá vált életének első felében. Ugyanis első pillanattól kezdve I. János király (1487–1540, ur. 1526–1540) hűséges híve és udvari familiárisa lett.

Verancsics tanulmányaira első biztos adatunk az, hogy 1527-ben már a krakkói egyetem diákjai között találjuk (6. melléklet).¹¹⁵ A hallgatói lista két, 1527. májusi felvétellel kezdődik, így nem kizárt, hogy Verancsics Mihály már tavasszal az egyetem diákjai közé tartozott. Verancsics Mihály maga így írt Krakkóba való megérkezéséről:

Hinc profugum posthac pacata Cracovia cepit
et colui doctas Marte furente Deas.¹¹⁶

Az elűzötként vagy száműzötként értendő *profugum* azonban azt jelentheti, hogy a Szapolyai-párti Statileo János és így a pártfogoltjai is valamikor I. Ferdinánd (1503–1564, magyar uralkodó 1527-től) 1527. július 8-ai támadása után hagyták el az országot.¹¹⁷ A polgárháborús körülmények nem tették lehetővé, hogy a Verancsics-testvérek tovább folytathassák tanulmányaikat Magyarországon. Statileo János ebben az évben többször megfordult a lengyel udvarban. 1527. augusztus végén például I. Zsigmond nyilvános fogadáson üdvözölte Szapolyai János követét, Statileót.¹¹⁸

Az ifjú Verancsics Mihály Krakkóban nagybátyjának köszönhetően Piotr Tomicki (1464–1535) krakkói püspök anyagi támogatását élvezte, és a lengyel alkancellár által ekkor vezetett krakkói iskola („aula Tomicii”) növendékei közé is tartozott (7. melléklet). Ez az intézmény azonban nem volt azonos a krakkói egyetemmel. Ez a „palotai iskola” a 16. századtól általában a királyi udvarhoz, vagy éppen a püspöki udvarokhoz kapcsolódott (Krakkóban olyan püspökökhöz, mint Piotr Tomicki, Piotr Myszkowski, Samuel Maciejowski, vagy Skierniewicében Jan Przerembski). Tomicki itáliai tanulmányainak köszönhetően nagy hangsúlyt kívánt fektetni a klasszikus latin oktatására saját hazájában is. Humanista szellemben iskolát alapított ezért saját udvartartásában, hogy a lengyel nemesség gyermekeit kitaníttassák, mintegy felkészítve őket

¹¹⁴ CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 178: „Michaël Vrantius nepos e sorore Statilii, episcopi Transsilvanensis in schola Varadiensi didicit.”

¹¹⁵ „Michael Francisci de Schybanico dioc. eiusdem s. 2 gr.” – *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*. II, ed. Adam CHMIEL, Cracoviae, 1892, 238, p. 119. Vö. URBAN, i. m., 158.

¹¹⁶ Veran. *Epist. Stat.* 49–50.

¹¹⁷ Ezt erősíti meg Wacław Urban is, aki azt állítja, hogy Verancsics már 1527 augusztusában Krakkóban volt. – URBAN, i. m., 158.

¹¹⁸ AT, Tom. IX, p. 254. Statileo kapcsolatára a lengyel udvarral és értelmiségi körökkel továbbá I. AT, Tom. II, 2, 18–21; VIII, 198; IX, 131, 328; X, 240; XI, 199 stb.

a későbbi egyetemi tanulmányokra.¹¹⁹ Támogatta a külföldi tanulmányokat is, emellett pedig idegen humanistákat is meghívott iskolájába, hogy ők tanítsák növendékeit. Ebben az iskolában azonban nem alakultak ki szabályozott oktatási keretek állandó tantárgyakkal és oktatókkal. Legfontosabb célkitűzése az volt Tomickinek, hogy a magasabb rangú lengyel nemesi családok (pl. Szamotulski, Ostroróg, Tarnow, Opaliński, Konarski stb.) gyermekei valamilyen szintű alaptudást sajátítsanak el. Tomicki támogatásával fejezte be tanulmányait többek között unokaöccse, Andrzej Krzycki (1482–1537), a hebraista Jan van Campen, a hellenista Jerzy Liban és az orvos Kassai János Antal (Jan Antonin) is.¹²⁰ 1527-től Verancsics bizonyosan a krakkói egyetem hallgatója volt, így nehezen magya-rázható az, hogy párhuzamosan egy olyan iskola növendékeinek sorába is tartozott, amely éppen az ilyen jellegű tanulmányok megkezdésének elősegítésére volt hivatott. Górski mindazonáltal határozottan azt állította, hogy a tizenöt éves Verancsics Mihály ennek a püspöki iskolának a tanulói sorába is tartozott:

Idem Stanislai Hosii discipulus inter pueros filios procerum,
quos Tomicius in curia sua alebat, literis operam dabat.¹²¹

1528-ban már a híres lengyel humanista, az ifjú Stanisław Hosius (1504–1579) egyik tanítványa volt. Már igen fiatalon a Tomicki udvara köré csoportosuló humanista kör tagjává vált. Stanisław Górski szerint 1528 folyamán maga is bekapcsolódott Jan Łaski (1456–1531) és Piotr Tomicki udvarának rivalizálásába és költői versengésébe. Szerzői közé tartozott ugyanis a híres *Certamen poeticum inter Cymbam stemma Tomicii et Corbitam stemma Łaskii* című versgyűjteménynek.¹²² Verancsics hároméves krakkói

¹¹⁹ Leszek HAJDUKIEWICZ, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków, Narodowy im. Osolińskich, 1961, 110–111.

¹²⁰ Charles G. NAUERT (ed.), *The A to Z Renaissance is a revised paperback edition of the Historical Dictionary of the Renaissance*, Lanham, Maryland, Scarecrow Press, 2004, 436. A 16. század lengyel nemességének oktatásához l. Anna KAMLER, *Education of Noblemen's Sons in 16th Century Poland*, *Acta Poloniae Historica*, 99(2009), 125–136. Tomicki iskolájáról részletesen írt Stanisław Górski: „Habuit in comitatu suo summo loco natos adolescentes; familiam alebat amplam et copiosam et quotquot erant aut doctrina aut virtute aliqua insignes eos adiungere sibi conabatur. Qui postea usu illius et consuetudine eo progressi sunt, ut post mortem eius certatim omnes ad se asciscerent; atque haec una fere res ad commendationem cuiuscunque sufficeret: si eius opera aliqua Tomicius usus esset.” (kézirata Bibl. Ord. Zam. 5, 270). Hasonló gondolatmenet olvasható Hosius *Vita Tomicii* művében. – Stanislai HOSII, [...] *et quae ad eum scriptae sunt Epistolae, tum etiam eius orationes, legationes* = *Acta historica res gestas Poloniae illustrantia...*, IV, editionem curaverunt Dr Franciscus HIPLER et Dr Vincentius ZAKRZEWSKI, Cracoviae, 1879, 163.

¹²¹ BCzart. TN, *sign.* 284, fol. 59; AT, t. XI², 199. Vö. „Wrantius Dalmata, qui sumptu Tomicii in litteris Cracoviae alebantur.” – MS. Bibl. Ossolinianae Leopoliensis, 158, fol. 121. Közli HOSII, *Epistolae... i. m.*, 36; 224.

¹²² A gyűjtemény költeményeit lásd AT, Tom. X, pp. 341–344.

tanulmányai¹²³ során aktívan bekapcsolódott a város irodalmi életbe is. Matthias Scharffenberg († 1547) krakkói nyomdájában megjelent két nyomtatványon is feltűnik a neve ebben az időszakban. 1530 körül pedig még mindig csak *adolescens*ként üdvözlő költeményt írt II. Zsigmond Ágost (1520–1572) 1530. február 20-ai koronázása és társuralkodóvá választása alkalmából.

Verancsics feltehetőleg 1531 végén fejezte be az egyetemei tanulmányait, de ekkor még nem hagyta el rögtön Krakkót. Tehetségének is köszönhetően számos jelentős ismerősre tett szert. Lengyelországi tartózkodása alatt ismerkedett meg későbbi legjobb barátaival: Andrzej Zebrzydowskival (1496–1560),¹²⁴ a későbbi krakkói püspökkel és Justusz Ludwik Decjusszal (1485–1545), a jeles gazdasági szakemberrel és humanistával.¹²⁵ Leginkább Decjusszal állt nagy barátságban, akitől egy elégiájában személyesen is elbúcsúzott 1544-ben, amikor véglegesen elhagyta Lengyelországot.¹²⁶ Verancsics Mihály szintén szoros barátságot ápolt ekkoriban Gyalui Torda Zsigmonddal (1515–1569?). A későbbi reformátor költő és író már 1535-ben, a krakkói egyetemen felhívta magára a figyelmet tudós tevékenységével. Padovában 1548-ban elmondott két beszéde, később pedig Euripidész Oresztész-drámájának latinra fordítása és a Mátyás király bölcs mondásairól és tetteiről írott Galeotto Marzio-mű kiadása avatták a korabeli tudós közélet fontos tagjává. Krakkóban ismerkedhetett meg vele az egyre többet foglalkoztatott Verancsics Mihály. Ő és Antal testvére személyesen is megszerették a fiatal Gyalui Tordait, akihez nemcsak néhány levelet, hanem epigrammákat is címeztek.¹²⁷ Verancsics Mihály epigrammája sajnos eddig még nem került elő, és csak utalás történik rá Antal 1538. január 1-jei levelében,¹²⁸ amelyben Mihály testvére megküldte az ifjú humanistának saját alkotását is. Wacław Urban később arra a megállapításra jutott, hogy a dalmát-lengyel kulturális kapcsolatok egyik kiemelkedően érdekes területét jelenti Verancsics Mihály és Antal tevékenysége a 16. század lengyelországi

¹²³ Veran. *Epist. Stat.* 51–52: „nec puto tres isthic frustra consumpsimus annos: / plus mihi tres, aliis quam peperere decem,”

¹²⁴ Ismeretségük kezdete Tomicki iskolájába vezethő vissza, vö. HOSII, *Epistolae... i. m.*, 224. Baráti viszonyukra Verancsics Antal egyik 1549-es levelében is tett utalást: „Andreas Zebridovius episcopus [...] Multam tui atque honorificam quotidie facit mentionem, iussitque, ut salutem tibi eius nomine quam peramanter significarem.” – *MHH Scriptores*, T. XIX, 320.

¹²⁵ Ks. Bolesław PRZYBYSZEWSKI, *Krótki zarys dziejów diecezji krakowskiej*, II Kraków, 1993; Dr. Alexander HIRSCHBERG, *O życiu i pismach Justa Ludwika Decyusza. 1485–1545*, Lwów, Nakładem autora, 1874.

¹²⁶ OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 19v. (továbbiakban: Veran. *Carm. Dec.*)

¹²⁷ GÁL-MLAKÁR, *i. m.*, 122.

¹²⁸ „Fratris mei epigramma, quod a summa eius erga te benevolentia profectum est, hoc meum excitavit. Sis igitur utriusque nostrum testimonio commendatus,” – *MHH Scriptores*, T. IX, 38.

humanista irodalmában.¹²⁹ Ezt Verancsics Mihály is jól érezte és pontosan tudta. Sajat állítása szerint az ekkor Krakkóban született költeményei (*carmina nostra*) nagy sikert arattak nemcsak a barátainál, hanem a művelt írói körökben is:

et sunt ingenio qui delectantur in isto,
nec stant postremo carmina nostra loco.¹³⁰

A *delectantur* igét itt nemcsak a tanulótársakra és humanista szellemű barátokra lehet vonatkoztatni, hanem bizonyosan komoly tekintélyt vívhatott ki magának Verancsics tanárai körében is. Erre a feltételezésre világíthat rá egy eddig kiadatlan kézirat meleg hangú és elismerő hangvételű költői levele. A kérdéses epistolát Simon Aretophylus Tragurinus Dalmata írta az ifjú Verancsicsnak 1532. április 30-án. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban őrzött alkotás nemcsak Mihály, hanem Verancsics Antal felé tanúsított barátságáról és elismeréséről tájékoztatja az olvasót.¹³¹ A költői levél első soraiból is kitűnik, hogy rendszeres levelezésben álltak egymással. 1532-ben Verancsics még mindig Lengyelországból („littera Jazigiis pervenit nuper ab oris”) küldött levelében számolt be életének akkori eseményeiről. Aretophylus pozitív jelzőkkel halmozta el: tanultnak (*docti quae Michaelis*), hazája fényének és ékességének (*patriae lumen honosque tuae*) nevezte Verancsics Mihályt. A hízelgő jelzőket emellett Mihály testvérétől és nagybátyjától sem vonta meg. Verancsics Antal és Statileo János is, aki még életében híressé tette saját hazáját és Pannoniát is, ugyanúgy a *lumina Dalmatiae* költői képet érdemelte ki Aretophylustól. Az epistola végén Aretophylusnak azon reménye fogalmazódik meg, hogy a közös barátságuk ismét kivirulhat (*noster sic revirescat amor*), ami valamiféle konfliktusra enged következtetni a két levélpartner között. A levél szerzője, Aretophylus Trogirben született a 15. század végén és valamikor a 16. század közepén hunyt el.¹³² Tanári kapcsolatára Verancsics Mihállyal közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésre. De akár Bécsben, akár Tomicki krakkói iskolájában is kapcsolatba kerülhetett vele a šibeniki ifjú. Aretophylus egyik 1527-ben Velencében nyomtatásban megjelent munkája nem mellesleg éppen a latin nyelvtant igyekezett elsajátíttatni a kezdő és fiatal tanulókkal. Nem kizárt, hogy a *Regulae grammatices Simonis*

¹²⁹ URBAN, *i. m.*, 164.

¹³⁰ Veran. *Epist. Stat.* 53–54.

¹³¹ „Lumina Dalmatiae totum iam sparsa per orbem / dulcia et, o animi pignora cara mei.” – ÖStA HHStA, Ung. Akt, Fasc. 20. Konv C, fol. 20r–20v, Simon Aretophylus ad Michaellem Vrancium; Orig. (Dichtung).

¹³² LJUBIĆ, *i. m.*, 278. Fő munkája: *Regulae grammatices Simonis Aretophyli Tragurini Dalmatiae ad utilitatem puerorum perquam commodae*. Venetiis per Augustinum de Bindonis, MDXXVII. JURIĆ, *i. m.*, p. 152.

Aretophyli Tragurini Dalmatiae ad utilitatem puerorum perquam commodae című munkáját maga Verancsics Mihály is nagy haszonnal forgatta tanulóévei során. Barátságukra ez ideig csak ez az egy kéziratban maradt alkotás lehet bizonyíték, ezért az értekezésünk függelékébe ezt az alkotást is felvettük Verancsics saját alkotásait követően.

A 30-as években Verancsics Mihály nemcsak a tehetségét elismerő tanárokból és íróbarátokból volt különösen gazdag, hanem valószínűleg anyagi gondjai sem nagyon akadtak ekkor. Ugyanis ezen időszak alatt Statileo János és Piotr Tomicki pénzügyi támogatását is élvezte, és mindemellett anyagi vonatkozásban 1529. március 5-én a budai káptalan *procurator*aként is feltűnik a neve. Bár Szalay László a kinevező oklevelet már nem találta meg a Nemzeti Múzeum kéziratai között, de azt még látta 1798-ban Kovachich Márton György.¹³³ A Verancsics Antal-hagyatékáról készített időrendes jegyzékében az első helyen ugyanis arról tett említést, hogy Tomor Lajos, a királyi udvar familiárisa 200 magyar aranyforintot utalt ki a *procurator*, Verancsics Mihály számára Paulus Grimaldi bankjából:

1–1529. Capituli Budensis testimoniales super fassione
Lud[ovici] de Tomor, qua Michaellem Wrantium de Sibenico
procuratorem constituit ad levandos 200 florenorum auri
Hungarici ex banco Pauli Grimaldi...¹³⁴

II. 5. A Szapolyaiak szolgálatában 1544-ig

Bár Verancsics Mihály életének 1530-as és 1540-es éveinek eseményeiről számos adat áll rendelkezésre, mégis nehezen követhető nyomon az, hogy éppen hol tartózkodott ezen évek alatt. A legmegbízhatóbb és legpontosabb információkat a Verancsics Antal-lal folytatott levelezéséből lehet leszűrni. Antal számos levele arra mutat rá, hogy családtagjai közül leginkább Mihály öccsét szerette a legjobban. Nem hiába nevelkedtek együtt Statileónál, Antal vele érintkezett legtöbbször. S amikor távol voltak egymástól, azonnal tudni akarta, hogy „ubi sis, quid rerum agas, quove sis statu ac fortuna.”¹³⁵

¹³³ *MHH Scriptores*, T. II, 341.

¹³⁴ KOVACHICH, *i. m.*, 389. Vö. GYURIKOVITS, *i. m.*, x.

¹³⁵ *MHH Scriptores*, T. IX, 66.

Miután Verancsics Mihály befejezte tanulmányait, Szapolyai János testvéréhez hasonlóan *adherensként*¹³⁶ politikai feladatok ellátásával bízta meg a 30-as évek közepétől (9. melléklet).¹³⁷ A Budán tartózkodó Verancsics Antal 1539. január 21-ei levelében arról lehet olvasni, hogy szeretné tájékoztatni az Itáliában majd Franciaországban tartózkodó testvérét a magyarországi és az erdélyi eseményekről.¹³⁸ Ezen utazások diplomáciai jellegét eddig még semmilyen kortárs dokumentum nem támasztotta alá. Emellett Verancsics Mihály ez idő tájt sokat tartózkodhatott testvére mellett a budai udvarban és Erdélyben is.

Verancsics Mihály nemcsak tettekkel, hanem propagandisztikus jellegű irodalmi alkotásaival is eredményesen segítette Szapolyai János politikai törekvéseit I. Habsburg Ferdinánddal szemben. Leginkább három alkotása sorolható az erőteljesen németellenes művei közé. A még 1528-ban Krakkóban született *Querela Hungariae de Austria* és az *Alia querela Hungariae contra Austriam* egyértelműen Szapolyai mellett foglaltak állást a magyarországi polgárháború idején. Ezek az elégiák azon kevés irodalmi alkotás közé tartoznak a korszakból, amelyek nyíltan kiálltak János király személye és külpolitikai lépései mellett. Elvértve akadtak ugyanis olyan szerzők Szapolyai udvarában, akik alkotásaikkal a magyar király érdekében is szót emeltek Ferdinánddal szemben. A Habsburg király célirányos lejáratozó hadjáratot tudott folytatni János király ellen köszönhetően udvarának művelt humanistáinak (pl. Caspar Ursinus Velius, Cuspinianus, Georgius Logus, Valentinus Eck stb). Szapolyainak nem akadtak ennyire tudatosan író humanistái. A korábbi humanista nemzedék szerzői (Werbőczy István, Brodarics István és Frangepán Ferenc), a törökbarátságot támogató protestáns szerzők (Farkas András és Bencédi Székely István), a feltörekvő új generáció tagjai (Mindszenti Gábor, Verancsics Antal és Batthyány Orbán) valamint udvarának inkább németpárti szerzői (Szerémi György és Zay Ferenc) nem folytattak ennyire markáns politikai jellegű költészetet.¹³⁹ Ilyen értelmiségi közegben Verancsics Mihály egyedülálló módon állította a politikai-publicisztikai irodalom hathatós szolgálatába az 1528-as költeményeit, melyeknek jelentős klasszikus előzményei (pl. Ovidius *Heroidese*), műfaji hagyományai (*querela*

¹³⁶ BIRNBAUM, *i. m.*, 214.

¹³⁷ Az 1540. január és február között hozzá íródott Verancsics Antal levelekben leginkább a politikai jellegű témák domináltak. – *MHH Scriptores*, T. IX, 58–59; 60–61; 62–64; 65–66.

¹³⁸ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 201: „Praesertim, quod de rebus ac tumultibus Hungariae et Transsylvaniae multa donec tu in Italiam, et in Gallias excurris memoraverim.” Ez a levél hiányosan megtalálható az *MHH Scriptores*, T. IX, 3–6 kötetében is.

¹³⁹ A János király körüli írókra l. HORVÁTH János, *A reformáció jegyében = Horváth János irodalomtörténeti munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, II, Bp., Osiris, 2006, 85–136.

Hungariae-toposz) valamint motívumai, illetve metaforái (*propugnaculum Christianitatis*) is vannak. Az elégiáiban elsősorban Szapolyai János külpolitikai kényszerpályáját, az 1528-as török–magyar szövetség eszmei hátterét és a magyarországi belpolitikai széthúzást hangsúlyozta ki Verancsics Mihály.

A török szövetség kérdését, továbbá a Ferdinánd és az oszmánok közötti kényszerű politikai választást propagálta a másik ekkoriban készülhetett alkotása is. Először Alberto Fortis, majd őt követően Šime Ljubić és végül a 20. század kutatói közül Michael B. Petrovich hívta fel arra a figyelmet, hogy Verancsicsnak *Oratio ad viros Transilvanos* címmel lehetett egy beszéde ebben az időszakban.¹⁴⁰ Ez a fiktív beszéd napjainkra valószínűleg már elveszett, avagy lappang valamelyik gyűjteményben. Ebben az alkotásában Verancsics Mihály amellettt érvelt, hogy jobb az erdélyi, de éppúgy a magyarországi lakosoknak az, ha alávetik magukat az oszmán–törökök fennhatóságának, mintsem egy Habsburg uralkodó védelmére szoruljanak.

Párhuzamosan a külföldön (Lengyelország, Itália, Franciaország) eltöltött éveivel Szapolyai János udvarában felemelkedő pályát mutatott politikai (egyházi) karrierje is. Verancsics Antal egyik levelében ugyanis arról írt, hogy testvére valamilyen egyházi javadalomban részesült valahol Erdély területén. Erről az egyházi méltóságról azonban csak Verancsics leveléből van híradásunk:

sacerdotio dehinc non contemnendo in Transsylvania donavit,
quo tametsi delatione malevolorum postea privavit;¹⁴¹

A szakirodalomban egyedül Nagy Iván tett arról említést 1863-ban, hogy Verancsics Mihály papi tisztségre tett szert 1534-ben az erdélyi Csombord faluban (ma Ciombrud, Románia).¹⁴² Közlése azonban meglehetősen kétséges, mivel a Statileo családról szóló bejegyzése számos tárgyi tévedést is tartalmaz. Többek között azt állította, hogy Statileo testvérének, Statileo Máténak volt a fia János és Mihály, aki az említett egyházi adományban részesült. Ezt a jelentősnek mondható papi méltóságot, avagy hivatalt (*sacerdotio dehinc non contemnendo*) nagybátyjának, az 1528-tól erdélyi püspöknek, Statileo Jánosnak köszönhette. A kinevezést János király erősítette meg, azonban azt

¹⁴⁰ „...alcuni pezzi di Poesia non ineleganti, e un’Orazione ai Transilvani, colla quale vuol persuaderli a mettersi piuttosto sotto la protezione del Turco, che divenir sudditi del Re Ferdinando.” – FORTIS, *i. m.*, 145. Vö. LJUBIĆ, *i. m.*, 310; REINSBERG-DÜRINGSFELD, *i. m.*, 207; Michael B. PETROVICH, *The Croatian humanists and the Ottoman peril*, Balkan Studies, 20(1979), 272.

¹⁴¹ *MHH Scriptores*, T. IX, 88. Ennek a levélnek a teljes pótlását lásd *MHH Scriptores*, T. XXXII, 204–206.

¹⁴² NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, X, Pest, 1863, 363.

sohasem gyakorolhatta ténylegesen Verancsics Mihály. 1540-ben már azt írta Verancsics Antal, hogy valószínűleg ettől a kinevezésétől fosztották meg testvérét rosszakaróinak egy közelebbiről meg nem nevezett vádaskodása (*delatione malevolorum*) alapján. Sem a rosszindulatú besúgókról, sem pedig a bevádolás jellegéről sincs azonban semmiféle adat a korabeli forrásainkban.

Mindezen politikai és feltételezhető egyházi tevékenysége mellett Verancsics Mihály töretlenül folytatta tovább krakkói életét és az ottani költői tevékenységét. 1535 körül kezdte el írni a *Ruthenae virginis error* című elégiafüzérét, amelyet később egyik barátjának, az akkor már kamieniecki püspöknek, Andrzej Zebrzydowski-nak ajánlott.¹⁴³ A nem autográf kézirat tanúsága szerint ezt valamikor 1543 és 1545 között fejezte be. Ezen alkotása olyan nagy sikert aratott, hogy az első részét halála után 1591-ben Bécsben nyomtatásban is megjelentették *Error devius virginis Ruthenae* címmel. Nemcsak halála után jelentek meg alkotásai nyomtatásban, hanem már életében is. 1535-ben bizonyosan még mindig Krakkóban volt, mivel 1535 novemberében egy búcsúzó elégiát jelentetett meg Piotr Tomicki halálának alkalmából Hieronymus Vietor nyomdájában. A következő évben Verancsics szintén Krakkóban volt. Még krakkói tartózkodása alatt jelent meg 1536-ban ugyanis Valentinus Polidamus prózai munkája, a *De origine ac rebus gestis Hungarorum*. Verancsics Mihály erről a történeti munkájáról mondott bírálatot még ugyanebben az évben a kéziratban maradt *In Valentinum Polydamum, historiae Hungaricae scriptorem ineptissimum* című elégiájával.¹⁴⁴ Fontos azonban azt megjegyezni, hogy Polidamus történeti munkájáról Szapolyai János udvarában (Budán, esetleg Kassán) is szerezhetett információkat, de a nyomtatványt valószínűleg Krakkóban vehette először kézbe.

Verancsics Mihály nemcsak a kortárs történeti munkákat bírálta költeményeiben, hanem maga is létrehozott történetírói alkotásokat. Ioannes Tomco Marnavich (Ivan Tomko Marnavić, 1579–1637) utalt arra, hogy Mihálynak volt egy Magyarországról szóló történeti műve, amely azonban csak töredékesen maradt fenn.¹⁴⁵ Verancsicsnak határozott véleménye lehetett a kortárs történetírói gyakorlatról (az *ars historicá*-ról). Emellett másokhoz hasonlóan bizonyosan testvére biztatására kezdett történeti témájú munkákat írni. A Verancsics Antal-hagyatékában fennmaradt egyik történeti munka, a *Liber de rebus Hungaricis 1536* bizonyosan Verancsics Antal fiatalabb testvé-

¹⁴³ OSZK sign. Quart. Lat. 776, fol. 20r–24v: „...ad reverendissimum dominum Andream Seberdovium episcopum Camenecensem.” (továbbiakban: Veran. Carm. Ruth I)

¹⁴⁴ OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 10r–13r. (továbbiakban: Veran. Carm. in Val.)

¹⁴⁵ FORTIS, i. m., 145.

rétől származik,¹⁴⁶ amelyet maga Verancsics Antal is megerősített a margináliára írt megjegyzésével. A csak kéziratban fennmaradt alkotás megbízható forrásként szolgál a korabeli események részletesebb megismeréséhez. A könnyed és elegáns stílusú, mondat szerkezetében is világosan követhető latin nyelvű, prózai szöveg vizsgálata nemcsak a korabeli politikai környezetre, a Szapolyai-párti udvari (politikai) irodalom sajátosságaira, a caesari típusú történetírás humanista utóéletére, hanem a szorosán vett történeti események feltárására is kiválóan alkalmas.

1539 elején Verancsics Mihály ismét Krakkóban tűnt fel, ahol január 15-én szemtanúja volt annak, hogy a Brodarics István (1480 k.–1539) és Werbőczy István (1465–1541) által vezetett magyar követek megérkeztek a városba, hogy I. János király számára feleségül kérjék I. Zsigmond lányát, Jagiełło Izabellát (1519–1559). A lánykérés kapcsán lovagi játékokat is rendeztek, ahol feltehetőleg Verancsics Mihály is megjelent. A házassági szerződést január 29-én kötötték meg. 1539. január 31-én jelképes esküvőt tartottak a krakkói palota tróntermében, ezen a napon a lakodalmat is megülték. Ekkor olvasták fel Stanisław Glandinus Aichler (1519/1520–1585), Stanisław Gąsiorek (Kleryka), Sebastian Marszewski (1520–1540), Wacław Szamotulski (1520–1572), Jacobus Bariensis Ferdinandus (1539–1544) és egy anonim szerző alkalmi verseit és Izabellát magasztaló nászdalait. Verancsics Mihály is írt egy nászdal erre az alkalomra, amely két változatban is fennmaradt. Egy kéziratos verziója megtalálható Budapesten *Ioannis Hungariae regis nuptiae* címen; míg az 1539-es krakkói nyomtatott változata *Epithalamion Serenissimi Ioannis Hungariae regis et Isabellae reginae per Michaelem Wrantium Dalmatam M. D. XXXIX. (1539)* címen a Czartoryski Museum könyvtárában lelhető fel.¹⁴⁷ A Magyarországra tartó lengyel királylány kíséretével tartott valószínűleg február 2-án Verancsics is. Az esküvő és a koronázás Székesfehérváron, a menyegző Budán zajlott le 1539. március 2-án. Veress Endre szerint Budán Verancsics Antal óbudai prépost testvére üdvözlő nászdalát osztogatta ismerősei között, amelyet Antal egyben a lengyel püspöknek, Stanisław Tarlónak (1480–1544) ajánlott.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Verancsics Mihály munkája két kéziratban is ismert. Ms. 1. aut. frg. Bp., OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422. tom. II, fol. 14–26; 2. frg. Bp., OSZK *sign.* Fol. Lat. 159. tom. I, fol. 21–26. Vö. KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573. Későbbi nyomtatott kiadását Szalay László szerkesztette. – *MHH Scriptores*, T. II, 37–50. (továbbiakban: Veran. *Hist. Hung.*)

¹⁴⁷ A kéziratot lásd az OSZK *sign.* Quart. Lat. 776, 1r–6v, míg a nyomtatványt a BCzart. TN, *sign.* XVI. 260/II alatt (továbbiakban: Veran. *Epith. Ioan.*). Vö. SZABÓ Károly, HELLEBRANDT Árpád, *Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711 megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok*, Bp., 1896, 100, valamint RMK III, 327; KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573; JURIĆ, i. m., Nr. 3888; ESTREICHER, i. m., T. XXXIII, 352.

¹⁴⁸ VERESS Endre, *Izabella királyné (1519–1559)*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1901, 53. Veress Endre munkájában a ritka nyomtatvány címlapját hasonmásban közölte. Stanisław Tarło (1480–1544)

Verancsics Mihály szerencsecsillaga ezután tovább emelkedett a Szapolyaiak udvarában. Az 1539-ben gyulafehérvári kanonokká választott Csáky Mihály (1505–1572) testvérével, Csáky Istvánnal ápolt szoros baráti kapcsolatot az udvaron belül. Barátságuk még 1557-ben is töretlen lehetett, ahogyan azt Verancsics Mihály neki címzett bécsi levele is bizonyítja.¹⁴⁹ Azonkívül Verancsics kapcsolatba került János király közvetlen környezetével is. Az 1539-es év végén üdvözlő elégiát írt Eszéki Jánosnak († 1541) pécsi püspöki kinevezésének alkalmából.¹⁵⁰ A költeményből kitűnik, hogy ebben az időben Verancsics befolyásos támogatót igyekezett találni Eszéki János személyében, akit a művészetek támogatójának („antistes fautor studiorum Iane bonorum”) nevezett. Verancsics Mihály nem is a politikai támogatását kérte, hanem elsősorban a költeményei kiadásához kívánt gazdag mecénást találni személyében. 1538-ban a magyarországi polgárháború véget ért, és látszólagos béke köszöntött be. A Szapolyai-család is gyarapodásnak indult. Ezért a dalmát humanista azt javasolja, hogy a háborúkat éneklő költők helyett őt, Verancsics Mihályt, az ünnepi dalok szerzőjét támogassa inkább kegyesen Eszéki:

Multa tulit secum praesens felicia messis,
victi hostes, aucta est regia prole domus.
Bella canant alii, nos partus festa recentis,
carminaque laetis officiosa domus.¹⁵¹

Verancsics Mihály költői sikerei sem tudták azonban elhomályosítani régi családi ellentétét nagybátyjával. A Statileo Jánossal 1532 óta tartó ellenségeskedése és éles vitája még hevesebbé vált az évtized végén,¹⁵² aminek következtében véglegesen elhidegült Statileo Jánostól. A két Verancsics testvérnek 1540 körül együttesen támadt konfliktusa Statileóval. Verancsics Mihály ekkor nemcsak Krakkót hagyta ott egy kis időre, hanem Statileo János erdélyi püspöki udvarából is elment. Előbb hazautazott Dalmáciába, onnan pedig Velencébe ment. Itt ismét találkozott Statileóval, aki megbocsátott neki, és Franciaországba küldte I. Ferenc király udvarába.¹⁵³ Ez azonban nem igazán tetszett Verancsicsnak, és azt mondta testvérének nagybátyjának erről a tetteről,

Przemysł városának püspöke volt 1537 és 1544 között, valamint I. Zsigmond király titkára is volt. – Vö. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi...*, ed. C. EUBEL, III, Monasterium, 1923, 279.

¹⁴⁹ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 218. Vö. ORGONA Angelika, *Jan Zygmunt. János Zsigmond lengyelországi udvara = Folia historica. a Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve*, 21. kötet, 2000, 16.

¹⁵⁰ OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 6v–7r. (továbbiakban: Veran. *Carm. Esec.*)

¹⁵¹ Veran. *Carm. Esec.* 7–10.

¹⁵² Veran. *Epist. Stat.* 69–70: „Adde quod ira aliis brevis est tua, sed puto nostrae / octava haec (recolo si bene) messis erit.”

¹⁵³ *MHH Scriptores*, T. IX, 85.

hogy az neki „mel pro veneno, album pro nigro” volt.¹⁵⁴ Nem tartózkodott sokáig Franciaországban, ugyanis 1540 márciusában már újra Budán tűnt fel, ahol Statileo megbocsátását szeretne volna elérni. 1540. március 1-jei levelében Verancsics Mihály elpanaszolta testvérének nagybátyjuk megújuló haragját, amely külföldi tartózkodása alatt sem enyhült irányában. Anyagi nélkülözései közepette Statileo nem nyújtott neki segítséget, sőt véleménye szerint a legkisebb dolgokból is hatalmas problémát csinált („qui ex pulice, ut scis, elephantos gignit”).¹⁵⁵ Ezen Mihály szerfelett elcsodálkozott, ugyanis véleménye szerint ő minden bűntől mentes volt. Emellett megemlítette azt is, hogy Statileo igen nagy haragra gyulladt az idősebb testvér irányában is: „avunculus ob id miris modis in te excandescit et implacabiliter irascitur.”¹⁵⁶ Verancsics Antal 1540. április 2-ai bocsánatkérő leveléből ismerjük az ő bűnét.¹⁵⁷ Ekkoriban szerelmi kapcsolatot létesített egy Orsolya nevű, de férjezett budai asszonnyal, akitől egy törvénytelen gyermeke is született.¹⁵⁸

Testvére érzelmileg túlfűtött levélének kézhezvétele után Antal március 20-án egy meglehetősen terjedelmes levélben válaszolt öccsének.¹⁵⁹ Ebben rendkívül keményen megróttá Mihály nyughatatlan természetét, és állandó ellenséges magatartását Statileóval szemben. Ugyanis Mihály a nagybátyjuk gondoskodását és az atyai szeretetnél is nagyobb kegyességét a felé tanúsított vadságnak és álnokságnak nevezte („tu feritatem ac malitiam vocas”).¹⁶⁰ Az érvelése során Antal felsorolta a Statileo által számukra nyújtott segítséget és anyagi támogatást. A türelmesség és a lélek állhatatossága azonban hiányzott Mihályból, amelyek segítségével kedvezőbb irányt vehetett volna a sorsa. Antal szerint mindig is dacosan és rossz lélekkel viseltetett Statileóval szemben („quod te ei semper durum, difficilem, intractabilem vel indomitum potius exhibuisti”).¹⁶¹ A levél végén kérte testvérét, hogy legalább viselje el Statileo nehéz természetét, ugyanis tőle várhatják mindketten sorsuk jobbra fordulását.

A két testvér igyekezett kiengesztelni a haragos nagybátyjukat. Antal 1540. április 2-án írt Statileónak egy igen alázatos hangvételű prózai levelet. Ebben elismerte

¹⁵⁴ *MHH Scriptores*, T. IX, 70.

¹⁵⁵ *MHH Scriptores*, T. IX, 71.

¹⁵⁶ *MHH Scriptores*, T. IX, 71.

¹⁵⁷ *MHH Scriptores*, T. IX, 101–102, a levél teljes pótlását lásd *MHH Scriptores*, T. XXXII, 209–211.

¹⁵⁸ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 209: „amoribus operam dedisse; partumque Ursulae ex me, nisi me ipsa fallit, meum esse non inficio, neque mentiendo alienum facio.” Vö. SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal... i. m.*, 22.

¹⁵⁹ *MHH Scriptores*, T. IX, 84–89, a levél teljes pótlását lásd *MHH Scriptores*, T. XXXII, 204–206.

¹⁶⁰ *MHH Scriptores*, T. IX, 85.

¹⁶¹ *MHH Scriptores*, T. IX, 88.

szerelmi bűnbeesését. Alázatosan kérte, hogy bocsásson meg neki, ugyanis mindent neki köszönhetett az eddigi életében. Remélte, hogy a jövőben is jóindulattal fog viselkedni iránta. Bocsánatkérése valószínűleg elérte a kívánt hatást, amit a későbbi levelezésük is bizonyít.

Verancsics Mihály szintén felkereshette nagybátyjukat azért, hogy elérje annak megbocsátását. Egy korabeli másolatban fenn is maradt a panaszos hangvételű alkotása. Az elégikus formában íródott költői levelének a címe *Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum, dominum et avunculum suum, durum et implacabilem: epistola in sui commiserationem* volt.¹⁶² A kézirat végén dátumként csak az 1540-es év szerepel. Verancsics Mihály ezen alkotásával bizonyosan nem nyerhette el nagybátyja megbocsátását. Már az is fölöttébb valószínűtlennek látszik, hogy Statileo megkapta volna-e ezt az alkotást, amelynek címezésében önmaga kemény és engesztelhetetlen (*durum et implacabilem*) nagybácsiként jelenik meg. Az epistola irodalmi értékei azonban jelentősebbnek látszanak, mintsem hogy a Statileo Jánossal folytatott konfliktus valós megoldásaként értelmezzük Verancsicsnak ezt a disztichonos alkotását.

Mindamellett Verancsics Mihály mégis igyekezett kitörni lehetetlennek látszó családi helyzetéből, ezért testvére segítségét kérte. Antal július 6-án levelet írt a család barátjának, Werbőczy Istvánnak, amelyben arra kérte a magyar kancellárt, hogy következő konstantinápolyi diplomáciai útjára vigye magával Verancsics Mihályt is:

Nunc posteaquam eius loco designatus es tu bonis avibus, qui utrique nostrum paterno affectu semper faveris, idem frater urget me quotidianis stimulis, velim apud te laborare, ut eum tecum ducas. Magnopere enim desiderat Constantinopolim, ab origine urbem imperatoriam, ac eius imperatorem Solymanum, nostro aevo tyrannum potentissimum videre.¹⁶³

Ez a követség azonban az események részben kedvező és részben kedvezőtlen alakulása miatt az év további részében elmaradt. Verancsics még Budán élte meg július 7-én a magyar király gyermekének, János Zsigmondnak (1540–1571) születését. Az alkalomra írt egy dicsőítő költeményt is, amely *Nativitas primogeniti filii Ioannis Hungariae regis 1540* címmel egy kortárs kéziratban fenn is maradt.¹⁶⁴ Szintén Magyarországon tartóz-

¹⁶² OSZK *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 13r–19r.

¹⁶³ *MHH Scriptores*, T. IX, 110.

¹⁶⁴ OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 7r–7v. (továbbiakban: Veran. *Carm. Sig.*) Az alkalomra Verancsics Antal is írt egy költeményt. – Lásd OSZK, *sign.* Fol. Lat. 2380/II, fol. 99r–100r, modern kiadásban: *MHH Scriptores*, T. XXXII, 11–12.

kodott, és valószínűleg a királyi udvarban volt, amikor Szapolyai János július 21-ei halálhíre eljutott Budára. A gyász alkalmával írt egy temetési gyászéneket *Divi regis Hungariae Ioannis I epicedion* címmel, amely nyomtatásban is megjelent Hieronymus Vietor krakkói nyomdájában 1540-ben.¹⁶⁵ Az év végére tehát újra Krakkóban tűnt fel, hogy nyomtatványát megjelentesse. Ez a változat mára már elveszett, azonban az elégia kézírata megmaradt, és *In obitum Ioannis Hungariae regis, lacrimae* címmel megtalálható Budapesten.¹⁶⁶ Az elmaradt konstantinápolyi követség miatti végső elkeseredésében felvetődött benne az ötlet, hogy katonaként fog harcolni a magyarországi zűrzavaros események közepette. Testvére erről a tervéről és a keresztények vérenek lehetséges ontásáról 1540. október 14-ei első levelében lebeszélte, és arra kérte, hogy legyen inkább segítségére az ő személyes ügyeiben és dolgaiban:

Quantum potes, cave ab effundendo sanguine Christiano, et a pauperum praeda abstine, sciens horum exaudiri apud Deum gemitus. Immo illud tibi suaderem, ut, omissa militia huius temporis, privatus mecum ageres.¹⁶⁷

A fiatalabbik Verancsics János király halála után testvéréhez hasonlóan Izabella királyné szolgálatába állt, ahol szintén udvari familiáris (*aulae nostrae familiaris*) lett.¹⁶⁸ A Verancsics számára kiállított *salvus conductus*ok alapján diplomáciai feladatokat teljesített az 1540-es évek elején. 1543. április 16-a után és 1544. augusztus 17-e után Lengyelországban, majd 1544. augusztus 20-a után Velencében tartózkodott az erdélyi udvar megbízott követeként.¹⁶⁹ A külpolitikai feladatokban való tapasztaltságára és a diplomáciai tevékenységére lehet emellett bizonyíték az is, hogy 1542. november 17-én I. Zsigmond lengyel király neki is küldött egy rövidebb levelet, amelyben lánya, Izabella magyarországi helyzetéről érdeklődött.¹⁷⁰ Bár ezek a követi megbízások és Zsigmond király levele is megbecsültségét jelzik Izabella erdélyi udvarában, mégis nagybátyja

¹⁶⁵ KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573; JURIĆ, i. m., Nr. 3886; ESTREICHER, i. m., T. XXXIII, 352–353. Az elveszett nyomtatvány varsói jelzete Maria Cytowska szerint Biblioteka Narodowa, *sign.* Lat. Qu. 128 volt. – CYTOWSKA, i. m., 176. A munkára utal Korzeniowski is – József KORZENIOWSKI, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu*, Kraków, Akademii Umiejętności, 1910, 161–162.

¹⁶⁶ OSZK *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 8r–10r. (továbbiakban: Veran. *Epic. Ioan.*) Ez egy egykorú (16. századi), de nem autográf kézirat, amely Jankovich Miklós 1830-os gyűjteményében maradt fenn.

¹⁶⁷ *MHH Scriptorum*, T. IX, 160.

¹⁶⁸ *MHH Scriptorum*, T. II, 345. Udvari tevékenységét és annak végét Antal is megemlíttette. – *MHH Scriptorum*, T. IX, 177: „Proficiscens is frater meus Venetias, quem perfunctum aulae laboribus, patri patriaeque reddidi.”

¹⁶⁹ *MHH Scriptorum*, T. II, 344; 345; 346–348.

¹⁷⁰ Lásd BN, *sign.* Teki Górskiego, T. 23, fol. 34r–34v

1542. április 8-ai halála¹⁷¹ valamint a Verancsics Antal és Fráter György (1482–1551) között kialakuló ellentét kedvezőtlen fordulatot hoztak Verancsics Mihály életében is. Testvérének sorsa az erdélyi udvarban 1544 végén meglehetősen negatív irányba fordult. Verancsics Antal 1545 tavaszán először hagyta el hosszabb időre Erdélyt. Végül később sem sikerült megbékélnie Fráter Györggyel és végérvényesen otthagyta Izabella királynő szolgálatát 1549 nyarán. Az erdélyi udvarban tapasztalt mellőzöttségéről folyamatosan beszámolt testvérének,¹⁷² mint ahogyan először őt tájékoztatta a Krakkóból küldött 1549. október 18-ai levelében arról is, hogy az év végén a Habsburgok oldalára fog átállni.¹⁷³ Ez a pártváltás 1549. november 8-án be is következett Bécsben.¹⁷⁴ Ezen események sorozata, valamint a Verancsics családot érintő események gyökeresen megváltoztatták Mihály eddigi életét. Valamikor 1544 előtt az ekkor betegeskedő édesapjuk levélben kérte Erdélyben lévő fiait, hogy valamelyikük utazzon haza segíteni hozzá:

Ceterum quum parens meus in Dalmatia cum ultimis iam annis conflictatur, per omnes, si fas est dicere, Deos ac sacra rogavit me, ut saltem alter ex nobis domum concederet, et eius invalidam ac iam capularem senectutem consolaretur, et domus curam assumeret.¹⁷⁵

Verancsics Antal ekkor nem használta ki a tisztességes visszavonulásra kínálkozó lehetőséget, hanem öccsét, Mihályt küldte haza.¹⁷⁶ Verancsics Antal 1544. augusztus 20-ai leveleiben számos ismerősét (pl. Severinus Bonerus, Marino Caballo, Leonardus Venerius stb.) tájékoztatta arról, hogy testvére hazautazik majd Dalmáciába.¹⁷⁷ Ő először mégsem Šibeniknek vette az irányt, hanem testvére kérésére Bécsbe ment az orvos és evangélikus lelkész, Brenner Mártonhoz (Martin Brenner, † 1553).¹⁷⁸ Antal régi

¹⁷¹ SÖRÖS, *Statileo János...*, i. m., 55.

¹⁷² Az 1547 és 1549 között Gyulafehérvárról majd Krakkóból testvérének írt leveleiben időről időre a politikai elszigetelődéséről és Fráter György ellenséges magatartásáról számolt be. – *MHH Scriptores*, T. IX, 280–284; 318–320; 320–322; 340–343; 344–347.

¹⁷³ *MHH Scriptores*, T. IX, 342: „et postremo ab ipso Heremita, edicto illis palam, cur id facerem et quonam esse migraturus ne quid calumniarum paulo post iniiceretur, discessi ab eorum factione, et in partes transeo regis Ferdinandi; sic enim consultius visum est, vel ex ipso debito, ne si unius hominis commertium et coloratus calumnias deserendo, cuius causa iacebam, totum genus desererem.” Mihály válaszelevele sajnos nincs meg.

¹⁷⁴ SÖRÖS, *Verancsics Antal élete...*, i. m., 29.

¹⁷⁵ *MHH Scriptores*, T. IX, 170.

¹⁷⁶ Verancsics Mihály hazautazását Wenzel Gusztáv tévesen 1539-re helyezte. – *MHH Scriptores*, T. XXXII, p. xi.

¹⁷⁷ Pl. *MHH Scriptores*, T. IX, 170; 172; 175 stb.

¹⁷⁸ *MHH Scriptores*, T. IX, 177: „Quod igitur ad me attinet, ipsum meum fratrem Viennam intrare, te convenire.” A levél Csonka Ferenc-féle fordítását l. *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, vál., szerk., jegyz., KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalom Könyvkiadó, 1982, 715–717 (Magyar Remekírók).

barátjától elsősorban az 1543-ban Bázelen kiadott Antonio Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*ének egyik példányát szeretne volna megkapni. Verancsics Mihály ezután valószínűleg a követi megbízása teljesítéséeként 1544. november 28-án már Carolus Capellius¹⁷⁹ velencei otthonában bukkant fel.¹⁸⁰ Végül innen utazott haza a Šibenik közelében található, azaz a Prvić szigeten lévő šepurinaí családi birtokra.

Ez mélyreható fordulatot jelentett Verancsics Mihály életében, de ezt akkor talán még maga sem sejtette. Többször említésre került már nehéz és makacs természete Statileo Jánossal való kapcsolatának vonatkozásában, azonban 1544-ben a kecsegtető diplomáciai, politikai és írói/költői pályája ellenére minden további ellenvetés nélkül eleget tett édesapja és elsősorban Verancsics Antal kérésének. Nem állunk messze az igazságtól akkor, ha kijelentjük, hogy a pezsgő krakkói és észak-magyarországi szellemi életből való távozásával megszűntek az ideális körülmények és a saját lehetőségei is a további komolyabb irodalmi tevékenységre. Ekkor még valószínűleg nem tekintette hazautazását egy végleges eseménynek, de a krakkói barátjától, Justusz Decjusztól való búcsúzásában már érezhető az elválás miatt érzett mélységes fájdalom. Az 1544 közepén készült 20 soros elégiájában (*Iusto Decio, amico suavissimo ex Cracovia discedens, sui memoriam*) ekkor minden számára kedves dolognak búcsút intett. A propemptikon jellegű költemények szellemében és hangvételében búcsúzott el krakkói életétől valamint barátjaitól. Verancsics elsősorban a barátságuk lezárultát siratta, azonban a hazaszere-tete és a családja iránt érzett kötelességtudata felülkerekedett ezeken az érzelmeken:

Tene, Deci! An patriae te propter tecta relinquam?
Magnus amor patriae, magnus et iste tui.¹⁸¹

Barátságuk tiszta és önzetlen lehetett. Verancsics boldog volt, hogy ilyen baráttra tett szert Krakkóban („unus pro multis qui mihi forsan eris”). Ez a búcsúzás azonban ténylegesen is a végső volt, ugyanis egy évre rá, 1545-ben Justusz Decjusz elhunyt.

¹⁷⁹ Carlo Capello, a prominens velencei család egyik tagja, akik Padovából költöztek Velencébe.

¹⁸⁰ *MHH Scriptores*, T. IX, 182–183.

¹⁸¹ Veran. *Carm. Dec.* 5–6.

II. 6. Házassága és gyermekei

Verancsics Mihály későbbi éveiben kisebb-nagyobb megszakításokkal javarészt szülőföldjén élt, majd rövidebb ideig Velencében, Bécsben vagy éppen Pozsonyban tartózkodott. 1556-tól sokat tartózkodott feleségével Velencében, majd 1558-tól újra Šibenikben bukkant fel. Életének nyugodtabb és kiszámíthatóbb szakasza vette kezdetét Dalmáciában az 1545-ös évtől.¹⁸² Ekkor ugyanis családot alapított és feleségül vette Dobrojevič Katalint (Katarina Dobrojevič, 1524?–1579 után).¹⁸³ Muljevič szerint az asszony a híres törökverő harcos, Šimun Dobrojevič Jurina rokona volt.¹⁸⁴ A horvát kutató emellett tévesen az 1532-es évre tette halálát, azonban világosan látszik, hogy ez a feltételezés hibás. A helytelen adatot kritika nélkül később átvette Ivo Livaković is: „Oženio se u Šibeniku Katarinom Dobrojevič (umrla oko 1532.), rođakinjom plemića Šimuna Dobrojeviča Jurina...”¹⁸⁵ Diana Sorić a forrás megnevezése nélkül azt állította, hogy nem Katalin, hanem Verancsics Mihály édesanyja, Statileo Margit halt meg 1532-ben.¹⁸⁶ Katalin 1573-ban még életben volt, ugyanis az év elején Verancsics Antal levelet küldött neki és Verancsics Laurának, amelyben világos utasításokat adott nekik arra, hogyan utazzanak el hozzá Pozsonyba férjeik halála után.¹⁸⁷ Fiai emellett egy 1579. március 6-ai megállapodásban azt is rögzítették, hogy édesanyjuknak minden joga megvan az atyai örökséghez.¹⁸⁸ Kiolvasható az is ebből a dokumentumból, hogy jólétben és egészségben élt az akkor már az ötvenes éveiben járó asszony.¹⁸⁹

Ivo Livaković-nál azt olvashatjuk, hogy Mihálynak és Katalinnak négy gyermeke született (Faustus, Kázmér, Marietta és Klára), azonban a Verancsicsok családfájában már hat gyermek neve tűnik fel:

¹⁸² SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 42. Verancsics Antal 1547. augusztus 10-én már arról írt, hogy Mihály házas ember és a felesége már várandós is: „Scio enim te non totis diebus atque noctibus atteri uxorio latere, ut plenae navi libera danda est navigatio.” – *MHH Scriptores*, T. IX, 283.

¹⁸³ *Albero genealogico Veranzio*, p. 4.

¹⁸⁴ „Kao što je već spomenuto Antunov brat Mihovil Vrančić (1507.-?) [...] Oženio se Katarinom Dobrojevič (? – oko 1532), rođakinjom plemića Šimuna Dobrojeviča Jurina.” – MULJEVIČ, *Verancsics Antal és Faustus...*, i. m., 123. Vö. PÉNZES, i. m., 73–74.

¹⁸⁵ LIVAKOVIĆ, i. m., 501.

¹⁸⁶ SORIĆ, *Obiteljski korespondenti*, i. m., 40. lábjegyzet.

¹⁸⁷ Lásd Verancsics olasz nyelvű levelét 1573. január 15-én. – NSK R-5717, 4/I/1, fol. 1r.

¹⁸⁸ „...declarare voluerunt [...] quod domina Catterina eorum mater gaudere debeat omnibus et quibuscumque bonis quondam viri sui et praesentis dictorum dominum fratrū ea usufructando in vita sua non malignando tamen nec aliquando alienando [!].” – Arhiv HAZU, signatura IV-C-9, f. 8r–9r [izvorno: ff. 100r–101r]. Idézi Danko ZELIĆ, *Faust Vrančić i dioba predmetā iz ostavštine Antuna Vrančića u Šibeniku 1576. i 1579. godine*, Radovi Instituta povijesti umjetnosti, 35(2011), 112.

¹⁸⁹ SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 43.

Fausto figlio di Michaelae, nato 1551...; Marietta figlia di Michaelae, nata 1555, morta 1593, sposo' Pietro Deficceo Malpaga nel 1572.; Casimiro figlio di Michaelae, nato 1557, morto 1637, sposo' Marietta Capogrosso nel 1590, ebbe i figli Caterina, Michele, Zuanne, Perina, Zuanne, Giulia, Nicolo', Elena, Michele, Carlo, Zuanne; Clara figlia di Michele, nata 1559, sposo' Domenico Zavoreo, morta 1637; Regina figlia di Michele, nata 1561, morta 1573; Giulia figlia di Michele, nata 1564, morta 1568.¹⁹⁰

A 19. századi dokumentum nem említette meg a harmadik fiút, Jánost, aki igen fiatalon a török ellen harcolva halt hősi halált († 1558).¹⁹¹ Bátyjai, Faustus (1551–1617) és Kázmér (1557–1637)¹⁹² közül igazán csak a polihisztor, Verancsics Faustus emelkedett ki, aki Magyarországon fényes egyházi karriert is befutott.¹⁹³ A három lányról csak igen kevés megbízható információnk van. A fent közölt forrás által említett Regináról (1561–1573) és Júliáról (1564–1568) nincs semmi további adatunk. Ellenben Klárán és Mariettán kívül további két lány neve bukkan fel a Verancsics-testvérek levelezésében. Klárát (1559–1637) és Margitot (1556 előtt ?–?) maga Verancsics Antal is megemléltette 1573-ban a végrendeletében mint az elhunyt Verancsics Mihály lányait.¹⁹⁴ Szintén Verancsics Antal számolt be arról egyik levelében, hogy korábban, 1569-ben Margit meg is házasodott.¹⁹⁵ Biztos adatunk van emellett arról is, hogy Klára 1582. július 1-jén feleségül ment a šibeniki humanista történétíróhoz, Dinko Zavorović-hoz (Zavoreus Dominicus, 1540–1608).¹⁹⁶ A harmadik lányról, Mariettáról (1555–1593) és annak házassá-

¹⁹⁰ *Albero genealogico Veranzio*, pp. 8–10.

¹⁹¹ „Veranzio Giovanni figlio di Michaelae e fratello di Fausto di Sebenico, ebbe anche' esso educazione in casa di suo zio Antonio. Di lui rimangono alcuni epigrammi da scuola. Morì giovanetto in battaglia.” – LJUBIĆ, *i. m.*, 309. Verancsics János 1558-ban halt meg egy csatában. A gyászt megemléltette az édesapa 1558. október 1-jei levelében. – *MHH Scriptores*, T. X, 243–245: „Ego domino comite, die 14. Septembris incolumis domum perveni, ubi omnes reperi incolumes utrius domus, licet luctu et squallore plenos”; valamint Verancsics Antal is. – *Pisma Antuna Vrančića iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, R-5717, 2/5, 1r-2r: „Ego (quod ad summam scribo) vix hanc tolerare mihi videor, quam noscis solitudinem, privatus et Ioannis nostri vita et tuo consortio.”

¹⁹² *Albero genealogico Veranzio*, p. 10: „Casimiro figlio di Michele, nato 1557, morto 1637, sposo' Marietta Capogrosso nel 1590, ebbe i figli Caterina, Michele, Zuanne, Perina, Zuanne, Giulia, Nicolo', Elena, Michele, Carlo, Zuanne.” Verancsics Antal hozzá írta az egyik utolsó autográf levelét 1573. május 3-án Galgócról (ma: Hlohovec, Szlovákia). – *NSK R-5717*, 1/II/1, fol. 1r–1v.

¹⁹³ Az életéhez összeállított válogatott tanulmányokat l. *Verancsics Faustus 1551–1617 = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 1–184.

¹⁹⁴ *MHH Scriptores*, T. XXVI, 319 (Testamentum Antonii Verantii): „Item habeo nepotes ex fratribus meis Egregiis Michaelae Verantio Faustum et Casimirum, Margaretham et Claram.”

¹⁹⁵ *MHH Scriptores*, T. XX, 300.

¹⁹⁶ Iva Kurelac tanulmányában a házassági szerződés szövegét is közölte. – Iva KURELAC, *Novija saznanja o povjesničaru Dinku Zavaroviću, njegovoj obitelji i svojti*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 25(2007), 197.

gáról pedig Antal egy 1572-es levelében tett említést Verancsics Faustusnak.¹⁹⁷ Verancsics Mihály gyermekei mindannyian Antal pártfogoltjai voltak. Leginkább Faustus élvezte nagybátyja támogatását és szeretetét, akiről apja 1558-ban azt írta, hogy élénk eszű, szép arcú, nagyra született fiú, aki méltó volna arra, hogy Verancsics Antal pártfogásába vegye.¹⁹⁸ Verancsics bele is egyezett, magánál nevelte egy darabig, majd 1561-ben Pozsonyba vitte.¹⁹⁹ A család ugyanis 1560. július 7-e óta egy házat birtokolt itt a Hosszú utcában.²⁰⁰ Végül Faustus tanulmányai végeztével még apja életében hazament.

II. 7. A dalmáciai évek és Verancsics Antal „szolgálatában”

Otthoni nyugalmaiban Verancsics Mihály testvére határozott kérése ellenére 1547-ben kereskedésre adta fejét.²⁰¹ 1549-ben Verancsics Antal Magyarországon pártot váltott, és áttért I. Ferdinánd oldalára, ám ez nem változtatott semmi jelentőset a család anyagi helyzetén. Sőt, Antal azt írta Nádasdy Tamás (1498–1562) sárvári udvarából 1550. január 10-én Mihálynak, hogy „tu sis animo bono et speres posthac meliora Deo adiuvante.”²⁰² A pártváltás után feltételezhető az is, hogy Mihály korábbi, meglehetősen elutasító Habsburg-ellenes viszonyulása megváltozott, és békülékenyebb természetűvé vált a bécsi udvar irányában.²⁰³ Közben a hosszas távollétük csak fokozta testvéri szeretetüket, és amikor Antal már Bécsben tartózkodott, 1550-ben Mihály otthagyta édesapját, fiatal feleségét, családját és birtokait, hogy bátyját meglátogassa.²⁰⁴ Az 1550. március 12-én keltezett levélben Verancsics Antal említést tett a Mihályt ért sorozatos csapásokról („afflictiones tuae, de quibus accuratius scribis, aequae mihi in oculis semper

¹⁹⁷ *MHH Scriptores*, T. XXVI, 19: „De Marietae, sororis tuae, nuptiis non iam dudum omnem exuimus, donec ex toto, atque legitime a Joanne Toboleo extricetur.”

¹⁹⁸ *MHH Scriptores*, T. X, 295: „est autem iam satis maiusculus. itineri aptus; vivax ingenio, eleganti forma et vere nobili, non stultus aut pueriliter futilis; apparet aptum futurum maiori fortunae; proinde decrevi mecum ducere, si in eodem proposito est vestra reverendissima dominatio; nam hic nobis peribit sub disciplina matris inter mores civitatis corruptissimos.”

¹⁹⁹ *MHH Scriptores*, T. XIX, 268.

²⁰⁰ BESSENYEI, *i. m.*, 401.

²⁰¹ *MHH Scriptores*, T. IX, 282: „Tabernam mercatoriam aperire, eique alienum hominem praeficere, tibi non suadeo, quamquam non ignorem, me id ipsum tibi aliquando suavisse [!], sed sic, si tulisset occasio; eaque nunc si adest, hortor atque etiam urgeo, ut pergas bonis avibus”; és vö. *MHH Scriptores*, T. X, 224.

²⁰² *MHH Scriptores*, T. X, 23.

²⁰³ Ezt állította Bartonie Emma is. – BARTONIEK, *i. m.*, 36.

²⁰⁴ *MHH Scriptores*, T. X, 48.

sunt atque in animo”), amelyek eléggé reményvesztetté tették testvérét.²⁰⁵ Az elszenvedett kellemetlenségek valószínűleg a családhoz is kapcsolódtak. Az édesapjával és a mostohaanyjával ez a szembenállása az évtized közepére nyílt – és ami a legrosszabb volt, mindenki számára jól ismert – ellenségeskedésbe csapott át. Verancsics Antal saját kényes és bizonytalan helyzetében szinte már alig tudta elviselni testvére állandó asszonyi sirárait („lamentis prope mulieribus perturbas et frangis”) és családi veszekedéseit, éppen ezért kérte őt, hogy nyugodjon meg végre és ne keresse a nyílt konfliktusokat Verancsics Ferencel és mostaanyjukkal. Az ekkor tervezett bécsi utazásával valószínűleg Mihály ezen a helyzetén is könnyíteni akart egy kicsit.

Verancsics Mihály hasonlóan a krakkói irodalmi életben betöltött szerepéhez a bécsi szellemi életbe is aktívan bekapcsolódott. 1550-ben Johannes Oppolitanus (Johann/Jan Serifaber) sziléziai humanista őt és Verancsics Antalt latin üdvözlő versekkel köszöntötte a Siegmund von Herberstein báróhoz írt panegyricusai előtt.²⁰⁶ A *Duo panegyrici* című kötet még ugyanebben az évben jelent meg nyomtatásban Egidius Aquila bécsi nyomdájában. A nyomtatvány megjelenését valószínűleg hathatósan támogatták a Verancsics-testvérek is. A könyv belső lapján található két költeményt Oppolitanus írta Gyulai Éva szerint,²⁰⁷ azonban a címzések rövidítésének feloldása éppúgy lehet részes és birtokos eset is (*Dalmatae Ant. Wranc.*, és *Mich. Wranc.*). A Verancsics Mihály neve mellett szereplő négysoros elégia véleményünk szerint a dalmát humanista alkotása:

Mich(aelis) Wranc(ii)

Nasutos fugias libelle amicos,
Ne nasos subeas parum absolutos:
Hoc est, nec bene sordidos nec unctos.
Nasutos fugias libelle amicos.²⁰⁸

Közben 1553-ban az immár pécsi püspököt, Verancsics Antalt I. Ferdinánd követségbe küldte Isztambulba. Távozásakor a pécsi egyházmegye területén lévő javait egy évre

²⁰⁵ *MHH Scriptorum*, T. X, 46–48. Csonka Ferenc fordítását l. KLANICZAY, *Janus Pannonius...*, i. m., 720–722.

²⁰⁶ Ioannis OPPOLITANI Silesii *Duo Panegyrici*, Viennae Austriae, excudebat Egidius Aquila, Anno M. D. L. – l. OSZK, RNYT, Antikva katalógus, Ant. 10263; RMK III, 388a. Modern kiadását l. *Analecta nova ad Historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ex scriptis ab Eugenio ABEL, ed. Stephanus HEGEDÜS, Bp., 1903, 501.

²⁰⁷ GYULAI Éva, *Verancsics Antal = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XII, Bp., Balassi, 2011, 396. Gál-Mlakár Zsófia egyenesen azt állítja, hogy Oppolitanus a Verancsics-testvérekkel közösen jelentette meg kötetét. – GÁL-MLAKÁR, i. m., 118.

²⁰⁸ OSZK, RNYT, Antikva katalógus, sign. Ant. 10263, címlap verso. (továbbiakban: Veran. Carm. Opp.)

bérbe adta Tahy Ferenc főkapitánynak.²⁰⁹ Négyéves távolléte idejére pedig testvérét bízta meg a fennmaradó birtokainak és azok jövedelmeinek kezelésével az 1553. július 1-jei nyilatkozatában.²¹⁰ Antal 1553. június 11-én levelében még arról tájékoztatta Dobrojevich Katalint, hogy férje ismét rendben megérkezett Bécsbe.²¹¹ A 1553-as évben Verancsics Mihály kisebb lelkiismereti válságon eshetett át. Szerepet játszhatott ebben akár az, hogy huzamosabb időre magára hagyta fiatal feleségét és családját, akár pedig az, hogy a testvére által rábízott feladatok igencsak nagy kihívás elé állították őt. Krakkói tanulmányait követően először került szembe nagyobb megpróbáltatással. Ez a feladat, a családjára iránt érzett lelkiismeret-furdalása és egy meg nem nevezett bűn vezetett ahhoz, hogy még ugyanebben az évben megvallja bűneit Isten előtt. A *Confessio Mich(aelis) Verantii* című alkotásában nemcsak a bűnei feloldását, hanem az isteni segítséget is kérte a Mindenhatótól.²¹²

További vallásos témájú alkotások is jellemzőek voltak Verancsics Mihály dalmáciai alkotói tevékenységére. Ezek pontos keletkezési ideje bizonytalan, és némelyikre pusztán csak utalást lehet találni a későbbi dokumentumokban. Ezeknek egyik külön érdekessége az, hogy nem latin nyelven születtek meg, hanem a horvát nyelv *sto* (*štokavsko narječje*), illetve *csa* (*čakavsko narječje*) dialektusában íródtak. Miroslav Kurelač szerint Verancsics volt a másolója és kiadója is egy egyházi témájú Szent Margit-életrajznak *Zivot svete Margarite* címmel.²¹³ Erről az alkotásról azonban nem rendelkezünk további információkkal. Verancsics családjában nem mellesleg volt már ilyen jellegű mecénási tevékenységre példa. Statileo János költségén jelent meg ugyanis korábban egy legenda. Bernardo Prodi huszonnégy énekes olasz nyelvű, epikus költeménye az *Ursiniade* (más néven *Vita di san Giovanni Ursino*) többek között Verancsics nagybátyjának köszönhetően jelent meg nyomtatásban.²¹⁴ Trogir védőszentje, a város

²⁰⁹ SÖRÖS, *Verancsics Antal élete...*, i. m., 36.

²¹⁰ *MHH Scriptorum*, T. II, 367–368. A kézirat a Magyar Nemzeti Levéltárban található meg *sign.* E554, 37. csomó, Fol. Lat. 2381, fol. 28.

²¹¹ NSK R-5717, 4/I/1, fol. 1r: „Adhuncha sapiate che noi tutti esser bene. Michel sto de di in di per lassarvelo, ma piu presto non si pote.”

²¹² OSZK, *sign.* Fol. Lat. 4005, fol. 2r–2v. (továbbiakban: Veran. *Conf.*)

²¹³ KURELAČ, *Mihovil Vrančić...*, i. m., 536. Marin FRANIČEVIĆ, Franjo ŠVELEC, Rafo BOGIŠIĆ, *Povijest hrvatske književnosti*, III, Zagreb, Liber Mladost, 1983, 42. Daria Garbin szerint a Szent Margit életén kívül Verancsicsnak volt még egy vallási jellegű kiadói tevékenysége is egy Jézus Krisztus szenvedéseiről szóló munka kapcsán. – GARBIN, i. m., 168.

²¹⁴ LJUBIĆ, i. m., 71; 77. Vö. ÁCS, i. m., 369 és SZALAY László, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*, Pest, Ráth Mór, 1861², 154. A város védőszentjének életét később újra feldolgozták. – Lásd Francesco LORENDO, *Vita di San Giovanni della nobilissima casa Orsini fu vescovo Traguriense*, in Venezia, appresso Giambattista Albrizzi Q. Girolamo, 1725.

korábbi püspöke Szent Ursino János (Giovanni Orsini, 1032–1110) életéről szóló alkotás szintén a dalmát tengerparton beszélt nyelvjárásban készült el.

Verancsics Mihály ekkori alkotásai közé tartozik emellett néhány horvát nyelvű vallásos jellegű költemény is. A csaknem 158×207 mm nagyságú, egyetlen másolatban (kéziratban?) fennmaradt egyházi énekeket napjainkban a horvát akadémiai levéltárban (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) őrzik Zágrábban.²¹⁵ Ezt a két, a 16. századból fennmaradt rövidebb verses gyűjteményt először Franjo Fancev tulajdonította 1925-ben a šibeniki Verancsics Mihálynak.²¹⁶ Fancev emellett azt is állította, hogy ezek a költemények a 16. század harmadik negyedében vagy éppenséggel pont 1544 és 1571 között születtek. A horvát kutató a gyűjtemény nyelvének egészét csa nyelvjárásnak gondolta még, azonban Amir Kapetanović később bebizonyította, hogy a költemények nagyobb része sto dialektusban íródott, és ezek inkább Split városához kötődnek.²¹⁷ A két gyűjteményben található költeményeket²¹⁸ Kapetanović emellett strukturális, helyesírási, nyelvészeti és a verselési sajátosságok alapján is megvizsgálta tanulmányában. A szerzőségüket azonban ő sem vonta kétségbe, és Verancsics Mihály neve alatt közölt néhány költeményt is.

1551. november 3-án Verancsics Antal a Szent Margitról elnevezett pornói (ma Pornóapáti) cisztercita apátság élére került.²¹⁹ Mint az kitűnik testvérével folytatott levelezéséből, törökországi távolléte idején Verancsics Mihály már 1555 októberében itt tartózkodott, és a jövedelmeket kezelte.²²⁰ 1555 és 1557 között igen sűrű levelezést folytatott egymással a két testvér. Bár csak az Antal által küldött levelek maradtak fenn, ezekben mégis többször találni utalást arra, hogy Mihály is gyakorta küldött leveleket

²¹⁵ A kéziratot l. Arhiv HAZU *sign.* XV-44/8.

²¹⁶ FANCEV, *i. m.*, 114. Vö. FRANIČEVIĆ, *i. m.*, 42; KURELAĆ, *Mihovil Vrančić...*, *i. m.*, 536.

²¹⁷ KAPETANOVIĆ, *i. m.*, 183–207. A két gyűjtemény szerkezeti sajátosságait érintőlegesen egy egyetemi disszertáció is feldolgozta már. – Krešimir ŠMIĆ, *Hrvatska religiozna lirika 16. stoljeća*, (doktorske disertacije), Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010, 66–68.

²¹⁸ Az első gyűjtemény költeményei: Versi svetoga Ivana (2a–3a), Pjesma bez naslova o Veronici (3a–3b), Versi svetoga Dujma (3b–4b), Pjesma bez naslova o sv. Stašu (4b–5b), Versi svetoga Arnira (5b–6a), Pozdravljenje Gospino (6b–7b), Marijinska pjesma bez naslova (8a), Vele slatko i bogoľubno prigovaranje meju križom i Gospom, Divicom Marijom (8a–9b), Pjesma o simbolima Isusove muke (10a–12a), Karstjanin pita Isukarsta gledajući ga na križu, a Isukars[t] mu odgovara (12a–13b), Život svete Mare (13b–25b).

A második gyűjtemény költeményei: Prilika od žedna jelina (1a–3a), Prigovaranje duše i tila (3b–6b), U pohvalu s(vetoga) Jeronima (6b–8a), Iuste iudex Iesu Christe (8b–9b), Stihovana bilješka o zapisivaču bez naslova (9b), Priporučenje sebe istoga sudom Isusovim (10a–11a), Varhu hvale Gospe Blažene (11b–12a), Molitva Isukarstu (12a). – Lásd KAPETANOVIĆ, *i. m.*, 186.

²¹⁹ Vö. *MHH Scriptores*, T. X, 178.

²²⁰ *MHH Scriptores*, T. V, 171: „quod ex litteris tuis de XXX die Octobris anni elapsi apud Pornonem datis et XXI Decembris mihi redditus intellexi.”

testvérének,²²¹ amelyekben részletesen beszámolt a magyarországi állapotokról. A folytonos levélváltásukra csak az 1556-os év a kivétel, mivel 1557. március 2-ai levelében Antal egyenesen arról panaszkodott, hogy lassan már egy éve nem kapott semmilyen levelet testvérétől.²²² Antal balkáni útjáról igen precízen beszámolt testvérének leveleiben és az Oszmán Birodalomban tapasztalt élményeiről. Tapasztalatait nemcsak leveleiben és követségi beszámolóiban, hanem egy irodalmi alkotásban is az utókorra hagyta. Ez egy fiktív párbeszéd Rotterdami Erasmus stílusában, amelyet nem meglepő módon a hozzá legközelebb álló emberrel, Verancsics Mihállyal folytatott. A töredékesen fennmaradt *Dialogus cum fratre suo Michaele de itinere et legatione sua Constantinopolitana* című párbeszéd alkotása valószínűleg 1557 és 1558 között készült el.²²³ Ezen munka megírójának személye vitatott, azonban nincs okunk megkérdőjelezni Verancsics Antal széles körben elfogadott (pl. Bartoniek, Birnbaum, Gőzsy, Gyulai stb.) szerzőségét. Művében a párbeszédessel igyekezett testvérének és a későbbi olvasónak el-, illetve megmagyarázni azt, hogy miért is vállalkozott erre a meglehetősen veszélyes külföldi útra a pogány törökök közé.²²⁴

Még a testvére követsége alatt nyílt konfliktus robbant ki Mihály és az édesapja között. 1555. február 6-ai levelében Antal utalt arra, hogy kisebb nézeteltérés alakult ki otthon Verancsics Mihály és édesapja, valamint a mostohaanyja, Angelica között.²²⁵ Leveleiben próbálta kibékíteni a torzsalkodó feleket. Az otthoni elviselhetetlen állapotok elől végül 1555 nyarán Bécsbe utazott Verancsics Mihály.²²⁶ Antal ekkor és már korábban is bölcsességre intette testvérét, és a családon belüli egyetértés megteremtését kérte tőle:

Parenti, ut pietati morem geram, mulieribus, ut in bono (quod dicit Paulus) vincam malum. Tu tamen, si de rebus omnibus sic sentis, ut te semper sapientem iudicarem, toto certe conatu, eniteris, ut et familiam retineas in concordia, et parentis senium,

²²¹ Pl. *MHH Scriptores*, T. V, 17: „eamque perdifficilem fore arbitrer propter adversariorum concursum, succincte ad tuas litteras respondebo, quas X. Novembris ad me dedisti.”

²²² NSK R-5717, 2/3, fol. 1r–2v: „Annus est quod de te nihil audiverim, nihil tuarum literarum acceperim, et me de loco quoque quicquam prorsus cognoverim, quonam esses et quid rerum ageres, quave uteris valetudine.”

²²³ A kéziratot l. OSZK *sign.* Fol. Lat. 159. Tom. I, fol. 82r–88v; és Fol. Lat. 2380. Tom. III, fol. 59r–80v. Kiadását l. *MHH Scriptores*, II. T. 268–288; KOVACHICH, *i. m.*, 157–177.

²²⁴ GYULAI Éva, *Antonius Verantius = Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, VII, eds. David THOMAS et al., Leiden, Brill Academic Publishers, 2015, 370–371.

²²⁵ *MHH Scriptores*, T. V, 17–19.

²²⁶ NSK R-5717, 2/2, fol. 2r: „Quum domum proficisceris, volo, ut ultra omnes impensas, quas communes tuae et paternae domus disposueris”, fol. 2v: „Egregio domino Michaeli Verancio fratri suo charissimo Viennae.”

vitamque et quietem omnibus rebus anteponas, quod mandato quoque Dei commoneris.²²⁷

1555. augusztus 9-én apjához, Verancsics Ferenchez írott levelében világosan meg is fogalmazza a kettőjük közötti családi viszály okát.²²⁸ Verancsics Mihály igencsak ellenséges érzülettel viseltetett édesapja második felesége, Angelica iránt: „Ogni uno sa il vostro odio contra Michele, contra la soa moglie, e gli diffeti e le contese, che vi occorrono con la famiglia.” Hosszasan kérlete és igyekezett meggyőzni arról édesapját is Verancsics Antal, hogy a viszályt oldják fel kettőjük között, mivel az a frissen megszerzett püspöki méltóságát is rossz színben tünteti fel az udvarban. Szorgalmazta is édesapját, hogy próbáljon kialakítani valamiféle harmonikus viszonyt fiával, hogy boldog életet élhessen idős korára:

Ma voi, patre, state pur sano et allegro, ch'io non cercho altro che concordia tra voi e Michele con el contento della vecchiezza vostra, la quale per Iddio giuro, ma è più nel animo, che la mia.²²⁹

1556 és 1557 között²³⁰ Verancsics Mihály bizonyosan hosszabb időt töltött szülővárosában, és családi viszonyait próbálta elrendezni.²³¹ 1556. januári 4-ei levelében Antal már az örömének és hálájának adott hangot, mivel testvére engedett makacsságából és kibékült édesapjukkal és annak második feleségével.²³² Verancsics Mihály dalmáciai távollétében úgy tűnik, hogy megbízottjai igazgatták testvére gazdasági ügyeit Pornóban.²³³

Ezt követően Verancsics Mihály 1558 márciusától féléven át Bécsben tartózkodva vezette Antal ügyeit.²³⁴ 1558. augusztus 1-jén hagyta el a császárvárost,²³⁵ és Velenecén keresztül szeptember 14-én érkezett haza Šibenikbe.²³⁶ Mivel ekkor meg akarta

²²⁷ *MHH Scriptores*, T. V, 19.

²²⁸ *MHH Scriptores*, T. V, 82–85.

²²⁹ *MHH Scriptores*, T. V, 85.

²³⁰ 1557. április 11-ei levelét Verancsics Antal még Šibenikbe címezte. – NSK R-5717, 2/4, fol. 2v.

²³¹ Lásd Verancsics Antal 1557. március 2-ai levele. – NSK R-5717, 2/3, fol. 1r: „Verum proximus Ianuarius cum anno novo tuas etiam mihi attulit litteras, XXII. Octobris datas Sibenicii.” Lásd Antal 1557. április 11-ei levele. – NSK R-5717, 2/4, fol. 2v: „A. ms. Michaeli Verancio fratello suo charissimo. In Dalmatia a Sibenicho.”

²³² *MHH Scriptores*, T. V, 171–172: „Fuit etiam mihi pergratum, quod mea vel monita, vel castigationes, vel utrumque potius aequo animo acceperis. [...] tota nunc in te re familiari nostra incumbente, me vero longius a vobis peregrinante, nolo de hiis plura scribere.”

²³³ NSK R-5717, 2/4, fol. 1v: „et qui Pornonem administrant, ut probi etiam sine te proventus eius curent.”

²³⁴ *MHH Scriptores*, T. X, 205–206. 1558. április 29-én (*MHH Scriptores*, T. X, 217–218) és május 25-én (*MHH Scriptores*, T. X, 222–223) is Bécsből küldött levelet testvérének.

²³⁵ *MHH Scriptores*, T. X, 223.

²³⁶ *MHH Scriptores*, T. X, 243.

venni Scruanovics Péter (Petar Skrunović)²³⁷ házát, októberben újra testvéréhez fordult kölcsönért, mert nem volt annyi pénze, hogy azt megvegye. Ez a Verancsics Mihály-levél nemcsak a dalmáciai üzleti ügyei miatt figyelemre méltó, hanem azért is, mert a levél közepe tájékán erről a vásárlási szándékáról magyar nyelven tájékoztatta testvérét:

Provian szigetiben vagyom eladó egy szép ház szüleivel egyetemben, kinek mása nincsen ott; az házzal ípitéssel, kerttel, gymücsivel, csatornakúttal és helylyel, id est, Scruanovics Péterí ki volt; de nem hiszöm, hogy annye pínznek szerit tehetem mennyét kírnek, mert tübb kelletik nigyedfél száz forintnál letennyi írette; de csak az ház odvarával és kertvel jobb kétszáz forintnál, anekül vagyom hetven mirtik fülde. Azám gonyai²³⁸ mind szőlő hasznos, olajmolnával.²³⁹

Bátyja azonban ekkor még nem rendelkezett a szükséges összeggel, és 1558 decemberében is még mindig csak tervben volt a vétel.²⁴⁰ Verancsics Antal 1558. november 19-ei egri püspöki kinevezése nemcsak személyi kérdésekben érintette Verancsics Mihályt, hanem jelentős pénzügyi befektetéseket is maga után vont a család birtokai közelében. A püspökség jövedelmeiből befolyó összegek egy részét ugyanis beruházásokra fordították a dalmáciai városokban és szigeteken. Az ügyeket természetesen Verancsics Mihály intézte, aki az 1558-as év második felétől kezdve többször is részletesen beszámolt testvérének az otthoni eseményekről. Ezek a levelek rendkívül érdekesek. Nemcsak a gazdasági vonatkozásaik miatt, hanem a két testvér között kialakított kriptográfia miatt is. A levelek legfontosabb pénzügyi részét Verancsics Mihály a közösen kialakított titkosírással vetette papírra. A két testvér között az első, részben titkosírással készült és megmaradt levél egészen 1546. január 25-ig vezethető vissza.²⁴¹ Verancsics Antal ebben a francia udvarban töltött időszakáról számolt be testvérének.²⁴² Ennek, valamint az 1558 és az 1559-es leveleknek titkosírásos szakaszait hosszas kutatómunkával fejtette meg Milenko Lončar és Diana Sorić. Ezekről a szakaszokról elvégezték a latin átírást, amelyhez angol fordítást is mellékeltek 2013-ban.²⁴³ A levelek ezen szakaszai különböző alfabetikus karakterekkel íródtak. A leggyakoribb jelek a bosnyák-cirill

²³⁷ LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 22.

²³⁸ A *gonjaj* egy területi mértékegység a középkori Horvátországban (különösen Dalmáciában), amely 2370 m²-nek felelt meg. – LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 50.

²³⁹ *MHH Scriptores*, T. X, 244.

²⁴⁰ *MHH Scriptores*, T. X, 291.

²⁴¹ NSK R-5717, 2/1, fol. 1r–2r.

²⁴² Vö. LONČAR–SORIĆ, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja...*, i. m., 49–52.

²⁴³ LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 1–51.

ábécéből (*bosančica*) származnak (pl. đ, ђ, đ, 3),²⁴⁴ de a két testvér emellett használta görög (pl. ε, λ, τ, ϕ) és latin (pl. g, o, s, t) betűket is, valamint egy esetben pedig arab számot is (400). A két horvát kutató figyelmét azonban elkerülte az, hogy a budapesti Széchényi Könyvtárban őriznek egy autográf foliót Verancsics Mihálytól, amelyen precízen és részletesen megtalálható ezen titkosírás karaktereinek pontos beazonosítása a latin ábécé betűivel.²⁴⁵ A korábbi kutatásaik és a fennmaradt átírási kulcs összevetése mindamelllett végső soron az ő eredményeiket igazolta.²⁴⁶

Verancsics Mihály az 1558-as és az 1559-es évek közötti leveleiben számos sikeres és sikertelen üzletről (többek között trogiri, šibeniki és spliti ügyletekről) és sok, a hétköznapi életet is érintő eseményről tett említést Bécsből való hazaérkezése után. 1558. november 6-ai levelében²⁴⁷ Verancsics beszámolt egy pontosan meg nem nevezett trogiri üzletről, amely végül nem valósult meg („De negotio Traguriensi nihil fit”). Valami hasonló üzletet ajánlott ellenben egy bizonyos Petrus de Bassano (1531–1570)²⁴⁸ a családnak Šibenikben („Hic offertur simile per parentem iuvenis illius, qui fuit nuper apud eam”). Ez az üzleti ajánlat a kézirat alján olvasható titkosírással. Bassano egy apátság irányítását és jövedelmét ajánlotta fel, azonban váratlanul ezért cserében túl sok pénzt kért. Az összeg mintegy 1000 dukáton felül volt, így Mihály levelében várta testvére válaszát, hogy elfogadják-e az ajánlatot vagy sem. Érvelése szerint ez az apátság évente 400 javadalmat (*annuatim quadringentos bonos*) termelt és az otthonukhoz is közel feküdt. A levélben emellett még arról is szó van, hogy Nicolaus Diffinicus atya²⁴⁹ elárverezte a kertjét 400 aranyforintért. A levél végén Verancsics egyéb üzletekről is beszámolt testvérének.

Következő levelét 1558. december 27-én írta Antalnak.²⁵⁰ Mihály ugyanarról a šibeniki ajánlatról írt a testvérének, csak sokkal részletesebben. Határozottan megint arra kérte, hogy gyorsan válaszoljon levélben neki. Az ajánlatot, úgy tűnik, Verancsics Mihály igencsak vonzónak találta. A levélben számos üzleti lehetőséget vázolt testvére-

²⁴⁴ Vö. B. ZELIĆ-BUČAN, *Bosančica u srednjoj Dalmaciji*, Split, Historijski arhiv–Split, 1961.

²⁴⁵ OSZK *sign.* Fol. Lat. 4006, Tom. I, fol. 44r. *Ziffra cum Antonio Wrancio* címmel.

²⁴⁶ Két éve megjelent egy újabb tanulmányuk a kérdésben. – Milenko LONČAR–Diana SORIĆ, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja III...*, i. m., 17–69.

²⁴⁷ *MHH Scriptores*, T. X, 257–258. A titkosírás átírását lásd LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 16.

²⁴⁸ Petrus de Bassano egy kortárs jegyző volt Zadarból, így nehezen lehetne azonosítani egy šibeniki ajánlattevővel. Vö. a zadari könyvvéltők korabeli részletes listájával:

<http://arhinet.arhiv.hr/Generated/Pages/ArhivskeJedinice.PublicDetails.aspx?ItemId=15138>, megtekintés: 2016. augusztus 3.

²⁴⁹ *ad hortum attinet fratris Nicolai Diffinici res parum utilis magno constaret.* – *MHH Scriptores*, T. X, 290. Ő egy, közelebbről nem meghatározható helyi szerzetes volt.

²⁵⁰ *MHH Scriptores*, T. X, 290–296. A titkosírás átírását lásd LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 17.

nek, amelyek ekkor a környék városaiban adódtak. Részletesen beszámolt egy spliti üzletről, ahova személyesen is elutazott, hogy pontosabb információkat szerezzen róla („Spaletum profectus egi rem diligenter et multis verbis”). Az üzletről származó híreket testvérének ugyancsak titkosírással adta tudtára. Ezután áttért a Krapanj szigetén lévő beruházási lehetőségre.²⁵¹ A levélben a sziget neve szintén titkosírással található meg. Bár Mihálynak volt valami érdekeltsége a szigeten, azonban a helyi közösséget vezető pap hirtelen megváltoztatta a korábbi elhatározását. Az üzletről sajnos nem lehet megtudni semmi biztosat, mivel az utolsó pillanatban a sziget szerzetesei visszaléptek a megállapodástól. Hazatérve szülővárosába három lehetőség is adódott a beruházásra. Sikertelen tárgyalásokat folytatott azonban egy šibeniki ház tulajdonjoga kapcsán. A kriptográf szövegben kiderül az, hogy Misich (Mišić) özvegyének házát akarta megvásárolni vagy éppen elcserélni egy másikkal a városban. Misich valószínűleg egy bizonyos Ioannes Longus lehetett („Mortem obiit etiam Ioannes Longus alias Misich”). Az ingatlan igen közel állhatott a Verancsicsok házához, azonban az üzletre Verancsics Mihály szerint végül nem volt semmi reménye.²⁵² A második lehetőség a városhoz közeli Prvić szigetén adódott számára.²⁵³ Alkalma nyílt ugyanis arra, hogy a szigeten egész kis földbirtokokat vásároljanak maguknak. Ezek Verancsics szerint csodálatosak, alkalmasak voltak a gazdálkodásra és a hozzájuk tartozó házak szépen kivitelezettek és nagyok lehettek. Az egyik birtok Nin városának püspökéhez (*episcopi Nonensis*)²⁵⁴ tartozott, amelyért 400 aranyforintot ajánlottak fel. A másik az azóta meghalt Petrus Parisotusé (Petar Parisoti)²⁵⁵ volt, ezért 300 aranyforintot kértek a jelenlegi tulajdonosai. Az első birtok területe 100, amazé 40 *gonjaj*²⁵⁶ nagyságú volt. Verancsics Mihály tervbe vette, hogy további házat épít ezen a szigeten, éppen ezért szükségesnek tartotta legalább az egyik ingatlan megvételét a földjével és a kertjével egyetemben. Úgy látszik, hogy később a Verancsics-testvérek legalább az egyik birtokot megvásárolták, ahogyan azt igazolva láthatjuk Verancsics Mihály 1564. januári levelében.

²⁵¹ LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 20.

²⁵² LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 20.

²⁵³ LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 21.

²⁵⁴ LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 22. A birtok és a ház valószínűleg a Divnić család tulajdonában volt. A család tagja volt a šibeniki születésű Georgius Diphnicus (Juraj Divnić, 1450k–1530) aki Nin városának püspöke volt a 15. század végén. Az ő utóda volt Iacobus (Jakov), aki 1558-ban halt meg. – N. KOLUMBIĆ, M. MOGUŠ, Anika NAZOR, *Zbornik radova o Šimunuu Kožičiću Benji*, Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1991, 186.

²⁵⁵ Petrus Parositus személyére további adatunk nincsen a korabeli forrásokban.

²⁵⁶ A *gonjaj* egy területi mértékegység a középkori Horvátországban (különösen Dalmáciában), amely 2370 m²-nek felelt meg. Vö. LONČAR–SORIĆ, *Using script...*, i. m., 50.

Ennek a levélnek a végén végül Mihály újra megemlítette a šibeniki apátság kérdését. Az apátság jogai már a fiatal János (*iuvenis Ioannes*) tulajdonában voltak. Az ő apja Petrus de Bassano volt, aki a Gunera néven volt ismert. Ő korábban beleegyezett abba, hogy teljesen elfogadja Verancsics Antal püspöki hatalmát, mivel egyik fia sem akart a klérus tagjává válni. Gyermekai gyorsan akartak sok pénzt keresni, ezért azonnal biztosították is az évenkénti 400 aranyforintot borban, gyümölcsökben és bérleti díjakban Verancsics Antalnak.

A következő levelet már 1559. január 11-én írta Verancsics Mihály testvérének. Ez a levél még nem szerepelt a Szalay László-féle kiadásban, bár megtalálható a Széchényi Könyvtár kéziratos állományában.²⁵⁷ A levél végén számolt be Mihály, szintén titkosírással, az igazán fontos dolgokról. Kettő, igen megbízhatatlan valamint nagyon ostoba és csaló férfi utazott Verancsicshoz. Šimun és Rafael Lukočić („duo faliti eo profecti sunt, Simon Lucocich et Rafael”) korábban elköltötték az összes vagyonukat. Šimunnak emellett két felesége is volt, akiket magukra hagyott. Az egyik asszony itt, a másik pedig Morlákiában (*in Murlachia*) élt. Utóbbi később átvette raškai lakosok „tolvaj és rabló becsületességét”, valamint hűségét (*fidem Rascianam suscepit*) is.²⁵⁸ A latin sorok másfajta értelmezése szerint az említett asszony a katolikus hitéről – Morlákia ugyanis Horvátország tengerparti területeit jelentette – áttért az ortodox (pravoszláv, görögkeleti?) vallásra, hiszen a *Rascianam* jelző Rácországra, azaz a mai Szerbiára vonatkozhat.²⁵⁹ Verancsics Mihály levelében végül arról is érdeklődött testvérénél, hogy mit lehetne ezekben az ügyekben tenni, és Antal igazságos ítélkezését kérte.

A következő levelében szintén ezt a témát érintette 1559. február 9-én.²⁶⁰ Tolvajlás miatt a városban felakasztottak egy bizonyos Petar Rankolint (*Petrus Rancolinouich Placarius*). A Lukočić testvérek ekkor utaztak el Verancsics Antalhoz. Verancsics Mihály szerint azt beszélik Šibenikben, hogy Šimun számtalan lopást hajtott végre ezt megelőzően a városban. Miután letartóztatták Petar Rankolint, ő azonnal elmene-kült. Mihály a legnagyobb tolvajnak nevezte Šimunt. Újra megemlítette, hogy magára hagyta a knini és a morláki feleségét is. S végül azt is leírta Mihály, hogy Rafael még

²⁵⁷ OSZK *sign.* Fol. Lat. 1681, Tom. IV, fol. 57r–57v. A levél kritikai kiadását lásd ezen disszertáció függelékében. A levél végén található titkosírással szakasz feloldása LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 24 alapján történt.

²⁵⁸ Verancsics Mihály igencsak elítélően beszélt a szerbiai Raška környékén élő emberekről, akiket útonállóknak és rabló zsiványoknak tartott testvérével egyetemben. Vö. „Quare magna latronum colluvies, partim ex Valachis, partim ex Rascianis in Alpium Aurarariorum recessibus,” – *MHH Scriptores*, T. IX, 124.

²⁵⁹ A sorok értelmezésében segítségünkre volt Szörényi László.

²⁶⁰ *MHH Scriptores*, T. X, 333–336. A titkosírás átírását lásd LONČAR–SORIĆ, *Using Script...*, i. m., 25.

rosszabb és gonoszabb, mint a testvére. Kérte éppen ezért Verancsics Antalt, hogy igen bölcsen és óvatosan járjon majd el az ügyükben és az ajánlatuk elfogadásában is.

Közben 1559 februárjában még arról is beszámolt testvérének, hogy felesége, Katalin újra áldott állapotban volt Klára lányukkal:

Sola tamen uxor mea, quod uterum gerat, suo solito more
omnibus rebus fastiditis summopere nauseat.²⁶¹

Mihály emellett leírta azt is, hogy 1559 elején a kiújuló köszvénye megakadályozta abban, hogy meglátogassa Antalt, de húsvétra már megérkezett hozzá az egyik közeli rokonuk (*noster autem consanguineus dominus*), Michael Lucich társaságában.²⁶² Ekkor juthatott testvérétől pénzhez, amellyel meg tudta vásárolni a korábban már kiszemelt ingatlant. Sörös Pongrác szerint ez alkalommal valami összeütközés is volt köztük, mert sokáig szünetelt köztük a levelezés.²⁶³ Bécs városát 1560. június 21-e után hagyta el. Biztonságos utazását az I. Ferdinándtól kapott *salvus conductusa* biztosította.²⁶⁴ Visszatérte után Mihály jól gazdálkodott otthon. Átvette atyja halála után annak házat, sőt nemcsak két másik házat vett, hanem 1563 végén Prvić szigetén végre visszaszerezte azt a házat, amelyben édesapjuk született.²⁶⁵

Verancsics Mihály 1564. január 25-én már nem titkosírással, de beszámolt arról is testvérének, hogy megvásárolt két csürt a szarvasmarháik elhelyezésére, valamint vett egy kertet is Crnicában, Šibenikhez közel.²⁶⁶ Végül a levél végén tájékoztatta arról is, hogy végre-valahára megvásárolta Lukočić ingatlanát Prvić szigetén, amely közvetlenül mellette volt a Verancsicsok tulajdonának. Lukočić ingatlana különösen értékes volt számukra, mivel itt született az édesapjuk, Verancsics Ferenc:

...Emi etiam totam possessionem Lucocich in insula Pervich;
his de causis, quod scilicet erat nostrae contigua. Sed hoc nihil
esset, magis autem, quod olivetum et ficetum habeat egregium,

²⁶¹ *MHH Scriptorum*, T. X, 334.

²⁶² *MHH Scriptorum*, T. X, 334–335; XIX, 48.

²⁶³ SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal...*, i. m., 25.

²⁶⁴ KOVACHICH, i. m., 401. Az utazási engedély eredetije megtalálható a Magyar Nemzeti Levéltárban, *sign.* R298, II/2, no. 12.

²⁶⁵ *MHH Scriptorum*, T. XX, 51 és 53.

²⁶⁶ *MHH Scriptorum*, T. XX, 53: „emi in Cernice, quae villa est in suburbio, duas domunculas lapideas, quae sunt in curia pallacii eorum de Lignitit, et partem hortus, quae nondum solvi. Et haec pro tenendis animalibus minutis et vaccis loco certe valde commodo et propinquo; quem non ignorat dominus Ioannes presbiter.”

potissimum vero, quod est possessio nostra olim avitica, et quod
in ea domo parens noster natus sit.²⁶⁷

Miután Verancsics Faustus befejezte tanulmányait és hazaköltözött, Verancsics Mihály újabb látogatást tett Magyarországon, ahová 1566 áprilisában vagy májusában érkezett meg.²⁶⁸ Júliusig tartózkodott Pozsonyban,²⁶⁹ majd Sellyére utazott, ahol bátyjának valószínűs jószágkormányzójává vált. Itt gazdálkodott, borral spekulált, Verancsics Antal Győr melletti katonai táborozása idejére katonákat fogadott, valamint lovakat és szállítóhajókat vett neki. Sellyei sűrű teendőiről számos, kéziratban fennmaradt levele tanúskodik július és augusztus között.²⁷⁰ 1566 októberében már ismét Pozsonyban tartózkodott, ahol a törökök elleni háború közepette igyekezett továbbra is ugyanúgy figyelemmel kísérni a sellyei ügyeket.²⁷¹ Az 1565-ös és 1568-as évek közötti háborús események nemcsak gazdasági szempontból érintették meg Verancsics Mihályt, hanem komoly reményeket is táplált arra nézve, hogy majd sikerül jelentős győzelmet aratni az oszmánok felett a magyarországi hadszíntéren. Egyik latin nyelvű imája a török fenyegetés ellen íródott korabeli neolatin alkotások közé sorolható. A *Moderni temporis oratio ad Deum* című könyörgő imádsága²⁷² valószínűleg II. Miksa (1527–1576) uralkodása alatt, még inkább II. Szulejmán szultán (1494–1566) utolsó, 1566-os magyarországi hadjárata idején született.²⁷³ A szerzőség bizonyos, mivel a mű végén az olvasható, hogy „Verancsics Mihály imája (*precatio*) háború idején”. Gyula majd Szigetvár eleste azonban Verancsicsban is nagy csalódást keltett, melyet testvérének is kifejezett 1566. október 26-án. Ebben a levelében a keresztény katonaság erkölcsi fölényét igyekezett kihangsúlyozni az oszmán-törökök számbeli fölényével szemben.²⁷⁴ Ez a levél egyben az utolsó, kéziratban fennmaradt hosszabb írás is, amelyet Verancsics Mihály a testvérének küldött.²⁷⁵

²⁶⁷ *MHH Scriptores*, T. XX, 53.

²⁶⁸ Verancsics Antal Girolamo Ermolaóhoz írott 1566. március 12-ei levelében még nem volt arról szó, hogy Verancsics Mihály megérkezett volna (*MHH Scriptores*, T. XX, 125), azonban június 5-én már Pozsonyban volt Verancsics Mihály (*MHH Scriptores*, T. XX, 146).

²⁶⁹ *MHH Scriptores*, T. XX, 146–148; 157–158.

²⁷⁰ *MHH Scriptores*, T. XX, 162–163; 167–168; 168–171; 171–175; 175–176; 176–177.

²⁷¹ *MHH Scriptores*, T. XX, 190–192.

²⁷² OSZK sign. Fol. Lat. 422, Tom. IV, fol. 1r–1v. (továbbiakban: *Veran. Prec.*)

²⁷³ Vö. KOVACHICH, *i. m.*, 443. Az imádság valószínűleg 1566-ban készült el, bár Gyurikovits szerint ennek az alkotásnak a keletkezés ideje az 1569-es év volt. – GYURIKOVITS, *i. m.*, xi: „Vixit adhuc anno 1569. Scripsit Michael Verantius Confessionem sive precationem ad Deum.”

²⁷⁴ *MHH Scriptores*, T. XX, 191: „Turcae crescunt in numero, non in merito; nos non numero, sed in merito, sicut stellae coeli et arena maris. Nulla secta tamdiu cum tanta astucia diaboli duravit ut ista, nec ulla tam copiose coelum replet, sicut ista.”

²⁷⁵ A két testvér közötti levelezés azonban nem állhatott le, amit a Verancsics Antal által elküldött további kilenc levél is bizonyít. – *MHH Scriptores*, T. VI, 139–140; NSK R-5717, 2/7, fol. 1r–1v; 2/8, fol. 1r–3r;

1567-ben a II. Miksa császár részvételével tartott prágai gyűlésen elhatározták, hogy Verancsics Antalt és Christoph von Teuffenbachot († 1598) küldik Konstantinápolyba békét kötni. Verancsics augusztus 22-én érkezett meg a városba és augusztus 27-én meg is kezdte a tárgyalásokat, amelyek eredményeként 1568. február 21-én létrejött a drinápolyi béke. Ekkor Verancsics Mihály sem maradt Magyarországon, hanem hazautazott a Károly főhercegtől 1567. június 9-én kapott *salvus conductus*szal.²⁷⁶ Šibenikben kapta már kézbe Antal 1567. október 12-ei és november 6-ai konstantinápolyi leveleit.²⁷⁷ II. Miksa császárnak egy 1568. március 4-ei levele rávilágít arra is, hogy milyen fontos szerepet játszhatott Verancsics Mihály a testvére és a bécsi udvar közötti kapcsolat fenntartásában, illetve a közöttük folytatott levelezés lebonyolításában. A Verancsics Antal és a követtársai által készített hivatalos beszámolókat ugyanis Mihály továbbította Bécsbe egy 1568. február 11-ei leveléhez mellékelve:

Litteras tuas undecimo die proxime praeteriti mensis Februarii
ex Sibenico datas, una cum fasciculo litterarum fratris tui,
reverendi episcopi Agriensis et collegarum eius, oratorum
nostrorum, ad te transmisso.²⁷⁸

Verancsics Mihály vállalt szerepe mindemellett nemcsak azt jelentette, hogy továbbította a Konstantinápolyból érkező követi beszámolókat, hanem a bécsi udvar utasításai az ő közvetítésével jutottak el a béketárgyalásokra („ad portam principis Turcarum quamprimum expedias”). Verancsics Mihály utolsó művei közé tartozhatott az ebben az időszakban alkotott politikai jellegű alkotás. Kovachich Márton György még a *Heterogenea* közé sorolt egy, a Verancsics Antal-gyűjteményében található ismeretlen szerzőjű alkotást. A 238. elemnél található *Discursum [!] de statu Turcarum relate ad Persas* című mű szerinte bizonytalan szerzőségű, de felvetette annak lehetőségét is, hogy esetleg Verancsics Mihály (*fors Mich. Verantii*) volt a szerző.²⁷⁹ Emellett azt is állította, hogy ez az alkotás valamiféle levél lehetett, amelyet I. Miksa királynak ajánlott (*ad Caesarem Maj. literae*) szerzője. 1834-ben Gyurikovits György – Kovachich közlését felhasználva – már egyértelműen Mihály művének tartotta ezt, amelyet valamikor

2/9, fol. 1r–2r; *MHH Scriptores*, T. XX, 266–267; 284–289; 299; 300–303; *MHH Scriptores*, T. XXV, 13–17.

²⁷⁶ OSZK sign. Fol. Lat. 4005, fol. 6r.

²⁷⁷ *MHH Scriptores*, T. V, 139–140, valamint Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagreb 2/7.

²⁷⁸ *MHH Scriptores*, T. VI, 234.

²⁷⁹ KOVACHICH, i. m., 443.

1569-ben készíthetett el a dalmát humanista.²⁸⁰ A szerzemény politikai és háborús tartalmát („politica atque bellica consilia depromuntur”) mindkét szakember határozottan állította. A leíró jellegű alkotás végén valószínűleg egy olasz nyelvű függelék is állhatott, ez azonban napjainkra nem maradt fenn.

II. 8. Verancsics Mihály halálának körülményei

Verancsics Mihály 1570 és 1571 között halhatott meg valószínűleg Bécs városában. Pontos és minden kétséget kizáró közlésre azonban jelenleg nincs adatunk a korabeli forrásokban. Lehetséges-e egyáltalán közelebb kerülni Verancsics Mihály halálának konkrét időpontjához? Ezen kérdés megválaszolására először egy korábban már említett dokumentum állítása alapján lehet kísérletet tenni. Mint ahogyan azt fentebb láttuk, az 1570-es évet támasztja alá a 19. századi *Albero genealogico Veranzio* tudósítása is, amely Verancsics Mihály halálát 1570. január 3-ára teszi:

Michael nato ali 17. Febraro 1507. sposò Cattarina Dobroevich,
fini a vivere li 3. Gennaro 1570.²⁸¹

A humanista szerző születési dátumának pontos megállapításakor azonban bebizonyosodott az, hogy már az 1507-es évszám is téves adat, így a dalmát költő halálára vonatkozó közlés hitelességében is legalább bizonytalannak kell lennünk. Tovább fokozza ezt a bizonytalanságot az is, hogy a modernkori irodalomtörténészek kivétel nélkül az 1571-es évet fogadják el Verancsics Mihály halálának.²⁸² Egyedül talán Diana Sorić érvel amellett, hogy az *Albero* közlésének kell hitelt adni, mivel az utolsó levél Verancsics Mihály és Antal között 1569. november 12-ből való a császárvárosból.²⁸³ Ez a körülmény, ha csak hallgatólagosan is, de mégis Verancsics Mihály 1570. januári elhunytát támasztja alá véleménye szerint.²⁸⁴

²⁸⁰ GYURIKOVITS, i. m., xi.

²⁸¹ *Albero genealogico Veranzio*, p. 4.

²⁸² Vö. Ivan KOSIĆ, *Ostavština obitelji Vrančić u zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice = Zbornik o Antunu Vrančiću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću*, eds. Vilijam LAKIĆ–Milivo ZENIĆ, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2005, 217; BESSENYEI, i. m., 401; LIVAKOVIĆ, i. m., 501; PÉNZES, i. m., 95; SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal...*, i. m., 27.

²⁸³ *MHH Scriptores*, T. XXV, 13–17.

²⁸⁴ SORIĆ, i. m., 38, vö. Darko NOVAKOVIĆ, *Neobjavljena ostavština Antuna, Mihovila i Fausta Vrančića; R-5717 u rukopisnoj zbirci NSK u Zagrebu = Zbornik o Antunu Vrančiću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću*, eds. Vilijam LAKIĆ–Milivo ZENIĆ, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2005, 179–181.

Az biztosnak látszik, hogy 1571 márciusában már nem élt, mivel Verancsics Antal egy 1571. március 8-án Draskovich György (1525–1587) zágrábi püspöknek írott levelében beszámolt arról, hogy a két meghalt testvérének (Mihálynak és Péternek) özvegyeit (Katalint és Laurát) arra kérte, hogy Velencéből utazzanak hat gyermekükkel Magyarországra:

relictas fratrum quondam suorum Michaelis et Petri Veranciorum viduas decrevisse, ex Venetiis, quo non ita pridem una cum liberis et familia sese contulerunt, ad isthoc Regnum nostrum Hungariae venire...²⁸⁵

Az özvegyek utazásukat Itáliából még 1572. április 29-én is csak tervezték, és végül mindketten Šibenikbe költöztek át családjukkal.²⁸⁶ Verancsics Antal családi levelezésében és az egyéb leveleiben sehol sem történik arra pontos utalás, hogy mikor halt meg szeretett testvére. Az 1571. március 8-ai levél kapcsán azonban mód nyílik arra, hogy tovább pontosítsuk azt az időpontot, amikor értesülhetett Verancsics Mihály haláláról. Az 1558-as és 1559-es években a két testvér között folytatott levelezésből világosan látszik az, hogy a levél formában küldött hírek az Adriáról mintegy két hónap alatt érkeztek meg Magyarország északi részére.²⁸⁷ Ha Verancsics Antal 1571 márciusában a testvérei özvegyeiről írt, akkor a szomorú eseményekről körülbelül 1571. január elején már biztosan értesülhetett. Bár a forrásokból az sem derül ki teljes bizonyossággal, hogy Verancsics Mihály akkor hol tartózkodott. Ugyanis szóba kerülhetnek Velence, Šibenik, de akár Bécs városai is. A probléma azonban továbbra is fennáll, hogy vajon 1570-ben vagy 1571-ben halt meg Verancsics Mihály. A kérdést talán el lehet dönteni Verancsics Mihály autográf epistolájának segítségével, amelyet testvérének küldött élete végén (10. melléklet). A *Michael Verancius, in parentis sui imaginem* címmel fennmaradt, dátum nélküli, 10 soros disztichonos levelében arról írt, hogy Verancsics Ferenc képmása mintegy tizennégy éve van a család birtokában:

Haec prope, quae vivum genitor te reddit imago,
bis septem annorum, tam bene picta manu
vivat, et incolumis per saecula multa perennet,

²⁸⁵ „Et meos ad me venire, duorum nimirum fratrum viduas, et sex liberos iussi. Quae provincia si in hostium veniet potestatem (quod avertat Deus); Veneti haud dubie a Turcis mari, a Christianis terra opprimuntur.” – *MHH Scriptores*, T. XXV, 147.

²⁸⁶ *MHH Scriptores*, T. XXVI, 69–70; vö. SÖRÖS, *Adatok Verancsics Antal... i. m.*, 27.

²⁸⁷ Vö. *MHH Scriptores*, T. X, 243; 257; 290; 336.

perque manus longae posteritatis eat.²⁸⁸

Ez a festmény valószínűleg azonos lehet azzal, amelyet még 1558. december 27-én küldött el Verancsics Mihály testvérének Egerbe. Az édesapa képmása (*imago*) tehát tizen-négy éve van a Verancsics-testvérek tulajdonában, így az idézett levél 1571 környékén, de legalábbis az 1570-es év végén keletkezhetett.

A fentiek alapján a mi felvetésünk Verancsics Mihály halálának idejére a következő. Az 1570. január 3-ai időpont nem eléggé alátámasztott, és nehezen bizonyítható. Egyrészt Diana Sorić következtetése sem kellőképpen megalapozott. Az utolsó, egészen pontosan az eddig előkerült Verancsics Antal és Mihály közötti 1569-es leveléből nem következtethetünk teljes bizonyossággal arra, hogy Verancsics Mihály már nem élt 1570 elején. Másrészt az *Albero genealogico Veranzio* közlése sem tekinthető sajnálatos módon erős bizonyítéknak arra nézve, hogy ekkor halt meg Verancsics Mihály. Ugyanis nehezen képzelhető el az, hogy Verancsics Antal mintegy egy év múlva is csak az özvegyek utazásáról tett volna említést Draskovich Györgynek. Végezetül Verancsics Mihálynak valószínűleg az utolsó alkotása minden kétséget kizáró módon az 1570-es év végén, sőt talán az 1571-es év elején készülhetett el. Az *Albero genealogico Veranzio* közlésében úgy gondoljuk, hogy csak az évszám évre vonatkozó közlése szerepel tévesen, így véleményünk szerint Verancsics Mihály 1571. január 3-án, de legalábbis az 1570-es év végén halhatott meg.

²⁸⁸ Veran. *Epist. Ant.* 1–4.

„...Non so se di lui v'abbia altra cosa stampata che un' elegia fra i versi latini di Girolamo Arconati. Lasciò manoscritti alcuni pezzi di poesia non ineleganti,”²⁸⁹

III. MŰVEINEK MŰFAJI ÉS KRONOLÓGIAI CSOPORTOSÍTÁSA

III. 1. A kézirati hagyomány kérdései

Alberto Fortis 18. századi elejtett megjegyzése tükrözi talán a legjobban azt a helyzetet, amit Verancsics Mihály irodalmi alkotásainak szöveghagyománya kapcsán a szakembernek le kell küzdenie. Műveinek szöveghagyománya és egyáltalán fennmaradásuk igencsak egyedi és sokszínű, de korántsem példa nélküli a 16. századi szövegek között. Elöljáróban azonban ki lehet azt jelenteni, hogy Verancsics alkotásai két módon hagyományozódtak az utókorra: először is ezeket még életében (1530–1540 között) avagy halála után nyomtatták ki (pl. 1591-ben), másodszor legtöbbjük valóban kéziratban maradt, és a teljes ismeretlenségbe merült.

Verancsics Mihály jelentősnek mondható szövegcorpust hagyott az utókorra. Kétségtelenül igazi humanista költőnek és írónak kell tartanunk, amelyet a fennmaradt, avagy az eddig előbukkant alkotásainak terjedelme és műfaji sokszínűsége is alátámaszt. Művei már eddig is változatos helyekről és gyűjteményekből kerültek elő. A jelenlegi kutatásunk alapján a budapesti Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Levéltár, a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, a krakkói Biblioteka Jagiellońska és a Biblioteka Czartoryska könyvtára, a varsói Biblioteka Narodowa, különféle lengyel közgyűjtemények és az *Acta Tomiciana* gyűjteménye őriznek valamilyen Verancsics Mihály-alkotást. Ezek különböző formákban maradtak fenn. Vannak, amelyek a szerző kézírását viselik magukon, míg mások korabeli, de nem autográf másolatok. Ezek között kisebb részben fedezhetők fel korabeli nyomtatványok is, de a vizsgált szövegek jelentős része későbbi másolatokban maradt fenn.

²⁸⁹ „...Nem tudom, hogy ezeket kinyomtatták volna, leszámítva egy elégiát Girolamo Arconati latin versei között. Azonban kéziratban hagyott számos tetszetős költői alkotást is.” (ford. P.Gy.) – FORTIS, *i. m.*, 145.

Kézenfekvőnek látszott, hogy először a testvére, Verancsics Antal nevével fémjelzett kézirati hagyományból kerüljenek elő Verancsics Mihályhoz kapcsolható alkotások. 1573-ban, Verancsics Antal halála után unokaöccse, Verancsics Faustus gondozta az összegyűjtött kézirati anyagot, valószínűleg Verancsics végrendelete alapján, melyben Faustusra hagyta könyveit. A hagyaték további sorsa meglehetősen hányatott. 1774-ben került ki a sajtó alól Velencében Alberto Fortis munkája, melynek első kötete Verancsics azon kéziratának lajstromát közölte, melyeket az örökösei šibeniki levéltárban találtak, és amelyek nagyjából Magyarország történelmére vonatkoznak.²⁹⁰ Közvetetten Fortis könyvének köszönhető tehát az, hogy a Verancsics-iratok Magyarországra kerültek. Koller József (1745–1832), a pécsi püspökség történetírója ugyanis olvasta Fortis apát könyvét, és ebből értesült arról, hogy a Verancsicsok kéziratai Šibenikben gróf Francesco Draganich-Veranzio birtokában vannak. A kéziratokra 1780–1781-ben fel is hívta a figyelmet, majd Giuseppe Garampi (1725–1792) bécsi nuncius, a velencei apostoli nunciatura, valamint a šibeniki püspök közbenjárásával igyekezett megszerezni azokat.²⁹¹ Ekkor még nem tudta azonban megvásárolni a kéziratokat, mivel elutasító választ kapott. A Velencei Köztársaság bukása után 1797. június 28-án Francesco fia, Kázmér végül Zenggből levelet írt Kollernek, amelyben beleegyezett abba, hogy a Verancsics-hagyaték adományként Magyarországra kerüljön, és ezeket el is küldte a pécsi történetírónak. Az iratok egyik része azonban ekkor vétel útján gróf Széchényi Ferenc, másik része pedig Kovachich Márton György tulajdonába került.²⁹² A Széchényi birtokába került anyagról Kovachich 1798-ban időrendbe szedett jegyzéket készített (*Elenchus Cronologicus...*), amelyet ugyanebben az évben ki is nyomtatott. Ezek a regeszták azért is igen becsesek, mert ezen iratok közül nem mindegyik került a Nemzeti Múzeumba, hiszen azok egy része még Széchényinél elkallódhatott. Ezekről napjainkban csak a Kovachich-féle feljegyzés tudósít. A hiányos kéziratok végül 1830-ban Jankovich Miklós (1772–1846) könyvgyűjtő és történész

²⁹⁰ FORTIS, *i. m.*, 144–145. Műveinek teljes listáját l. KULCSÁR, *Inventarium...*, *i. m.*, 569–572.

²⁹¹ „Ea ego indicio Itinerarii Dalmatici Alberti Fortis detexi, et datis ad C. Franciscum Litteris, usus item commendatione clarae memoriae Cardinalis Garampii, tunc Apostolici Nuntii Vindobonensis, alterius Nuntii Veneti, item Sibenicensis Episcopi annis 1780 et 1781.” – JOSEPHI KOLLER [...], *Historia Episcopatus Quinque-ecclesiarum*, tom. V, complectitur res gestas ab anno MDV. ad MDLII, Posonii et Pestini, sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1801, 337.

²⁹² A kézíraton szereplő *censori imprimatur* mutatja, hogy Kovachich Márton György akarta először sajtó alá rendezni Verancsics Mihály *De rebus Hungaricis 1536* című munkáját, de ez végül nem történt meg. OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422/II, fol. 26r.

birtokába jutottak, ahonnan előbb a Nemzeti Múzeumba, majd napjainkban az Országos Széchényi Könyvtárba és a Magyar Nemzeti Levéltárba kerültek.²⁹³

Az OSZK gyűjteményében néhány helyen kétséget kizáró módon Verancsics Mihály alkotásokra lehet bukkanni (pl. Fol. Lat. 422, Fol. Lat. 4005. stb). A kézirati anyag egyik legérdekesebb elemét viszont az a latin nyelvű kötetes gyűjtemény jelenti, amely 1830-ban már Jankovich Miklós tulajdonában volt. A *Praeludia Michaelis Verantii* címen Budapesten megtalálható gyűjtemény számos 16. századi kéziratot tartalmaz, amelyek bár bizonyosan nem autográfok, mégis Verancsics Mihályhoz köthetők. Ez a szövegegyüttes tekinthető a legjelentősebb forrásunknak a humanista költő, Verancsics Mihály írói tevékenységének megismeréséhez és részletes bemutatásához. Ezek az alkotások a Quart. Lat. 776-os jelzetnél találhatók meg az OSZK Kézirattárában. Ebben mintegy 12 alkotás szerepel egykorú másolatban. Az alkotások 30 foliót töltenek meg, amelyek mérete 275×205 mm.

Verancsics Mihály kéziratban maradt alkotásai kapcsán ki kell emelni egy lengyel könyvtári és levéltári kiadványt is, amely 1910-ben említést tett Verancsics egyéb kéziratos költeményeiről is.²⁹⁴ Ugyanis a lengyel történész, Józef Korzeniowski (1863–1921) közlése szerint számos, 1540 és 1541 között született, Verancsicsnak tulajdonítható verset lehetett megtalálni ekkor a szentpétervári állami könyvtárban, amelyeket 1928-ban szállítottak vissza Lengyelországba.²⁹⁵ Ezek azonban valószínűleg az 1940-es években, a második világháború folyamán megsemmisültek. A költemények felsorolásának sorrendje, valamint ezek első sorai mindazonáltal nagy hasonlóságot mutatnak a *Praeludia Michaelis Verantii* gyűjtemény költeményeivel, ezért nem kizárt az, hogy a kettő kézirat ugyanaz lehetett, vagy legalábbis egymás másolatai voltak.

Külön dokumentumcsoportot képeznek Verancsics Mihály eddig előkerült latin nyelvű prózai formájú levelei. Ezeket a leveleket természetesen össze sem lehet hasonlítani a korszak nagy levélíróinak (pl. Rotterdami Erasmus, Oláh Miklós vagy Dudith András stb.) munkáival, akik levelezésüket már a kezdetektől fogva tudatosan igyekeztek humanista leveleskötetté szervezni. Verancsics levelei jellegüket tekintve családi témájúak voltak, így azokat szerzőjük nem is a nagy nyilvánosság számára készítette el.

²⁹³ Először Szalay László foglalta össze röviden a kéziratok hagyományozásának kérdését. – *MHH Scriptores*, T. II, v–viii. Tóth László felhívta emellett arra is a figyelmet, hogy Szalay tévesen azt állította, hogy ezek az iratok a Fol. Lat. 1680 szám alatt találhatók meg, azonban Koller saját közlése és kronológiai rendezése szerint ezek a Quart. Lat. 1511. kézirat 2. kötetében találhatók. – TÓTH, *i. m.*, 55.

²⁹⁴ KORZENIOWSKI, *i. m.*, 161–162.

²⁹⁵ Ezt a kéziratot a rigai békeszerződés keretében szállították vissza Lengyelországba. – [Witold SUCHODOLSKI], *Sigla codicum manuscriptum, qui olim in Biblioteca Publica Leninopolitana exstantes nunc in Bibliotheca Universitatis Varsoviensis asservantur*, Kraków, Gebethner I Wolff, 1928, 6.

A statisztikai adatok azt mutatják, hogy testvére, Verancsics Antal harmincöt évig, 1538 és 1573 között folytatott valamilyen jellegű levelezést. A korai időszakban a családhoz kapcsolódó levelezése elsősorban Statileo Jánossal és éppen vele, Verancsics Mihállyal folyt. Ezek túlnyomó többségében az erdélyi és magyarországi politikai valamint katonai eseményeket tárgyalták. A későbbi időszakban (1546–1573) már a személyes hangvétel és családi témák domináltak a rokonaihoz írott leveleiben. Diana Sorić rendszerező gyűjtése szerint ötvenhat levél maradt fenn Verancsics Antal és Verancsics Mihály egymás közötti levelezéséből.²⁹⁶ Az 1538 és 1569 között megszövegezett levelek közül harminchatot Antal, míg húszat Mihály írt. Verancsics Antal a családdal folytatott leveleit a budapesti Országos Széchenyi Könyvtár (OSZK),²⁹⁷ a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (NSK),²⁹⁸ a Győri Egyházmegyei Levéltár (EL-Győr) és az Egri Főegyházmegyei Levéltár (FL-Eger) levéltári anyagaiból állította össze a horvát kutató, amely leveleket később kritikai kiadásban közölt 2013-ban egyetemi disszertációjában.²⁹⁹ Verancsics Antal megmaradt harminchat levele közül kilenc darab maradt kéziratban a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban, míg Mihály testvéréhez írt húsz levele közül csak egy nem szerepel egyetlen modern kiadásban sem. Összességében azonban bizonyosak lehetünk abban, hogy Verancsics Mihály levelezése szerfelett hiányosan és töredékesen maradt az utókorra.

III. 2. Műveinek rendszerezése

A kézirati hagyomány változatossága Verancsics alkotásainak műfaji jellegében is megfigyelhető. Mind a lírai, mind pedig az epikai műfajok közül maradtak fenn alkotásai. Utóbbi esetében beszélhetünk történetíró alkotásokról, enkómiumokról, vallási könyörögről, és természetesen humanista igényű családi levelezésről is. Verancsics Mihály

²⁹⁶ Vö. SORIĆ, *Obiteljski korespondenti...*, i. m., 35–39.

²⁹⁷ A legtöbb levél Budapesten a Fol. Lat. 1681 jelzetnél található meg. *Antonii Verantii epistolae autographae, copiae epistolarum eiusdem ac regestum litterarum et epistolarum Antonii Verantii aliaque monumenta politica et literaria ad personam suam pertinentia. 1538–1573*, latino, italiano, ungerese, greco. 4 volumi, 643 + IV + 561 + 296 + 330 f. 330×215 mm. Emellett egy 1540. július 26-án Statileo Jánosnak küldött levél a Fol. Lat. 425 alatt, míg a Verancsics Faustusnak küldött két levél a Fol. Lat. 1680 alatt található meg. A hagyatékban található műveket Szalay László és Wenzel Gusztáv adta ki nyomtatásban. – *MHH Scriptores*, T. II, III–VI, IX–X, XIX–XX, XXV–XXVI, XXXII, 1857–1875.

²⁹⁸ A teljes corpus a R-5717–5726 jelzeteknél a *Testament Antonia Verancii Archiepiscopi Strigonensis* néven található meg. A levelek átlagos mérete 30/33 x 20/20 inch. Vö. NOVAKOVIĆ, *Neobjavljena ostavština...*, i. m., 155–181.

²⁹⁹ Diana SORIĆ, *Obiteljska korespondencija Antuna Vrančića: kritičko izdanje rukopisa i jezičnostilske osobitosti*, (doktorska disertacija) Sveučilište u Zadru, 2013, 244–430.

irodalomtörténeti jelentősége mégis úgy tűnik, hogy a lírai alkotásaiban mérhető le legjobban. A tárgyalásra kerülő művei között akad panaszdal (querela), nászadal (epithalamium), gyászének (epicedium), szatirikus jellegű elégia, szerelmi elégia, dicsőítő énekek (enkómium), ajánló versek, költői epistolák, 16. századi nyomtatott kiadásokhoz írt bevezető költemények stb.

Verancsics Mihály irodalmi tevékenységét három nagyobb alkotói korszakra lehet elkülöníteni. A korai időszakban (1520-as évek közepétől a krakkói egyetemi tanulmányai végéig) az ifjú Verancsics Mihály első írói szárnypróbálgatásai figyelhetők meg. Jól elkülöníthető korszaknak tekinthető a lengyelországi tanulmányait lezáró 1531-től az 1544-es dalmáciai hazatéréséig tartó időszak. Ezek az évek tekinthetők egyszersmind Verancsics írói tevékenysége kiteljesedésének és tetőpontjának. Szoros írói kapcsolata testvérével, Antallal és annak baráti körével gyümölcsözően hatott saját irodalmi tevékenységére is. Ezekre az alkotásaira nem mellesleg pedig komoly hatást gyakorolt Szapolyai János budai udvara, valamint annak politikai irányultsága is. Verancsics harmadik írói korszakának (1544-től az 1570-es haláláig) alkotói teljesítménye szerényebb az első kettőhöz képest, de még így is említésre méltó művei születtek ekkor. Érezhetően kevesebb időt tudott fordítani ekkor az irodalmi tevékenységre, de amikor lehetősége adódott rá, akkor újabb latin és ekkor már horvát nyelvű alkotások is kerültek ki a kezei közül.

III. 3. Verancsics Mihálynak tulajdonítható irodalmi alkotások

	az alkotás címe	keletkezés ideje	műfaja	kézirata	korabeli nyomtatványa
1.	<i>Dalmatiae encomii principium</i>	1520-as évek közepe	enkómium	OSZK, <i>sign.</i> Fol. Lat. 422, tom. IV, fol. 11r–11v.	nincs
2.	<i>Querela Ungariae de Austria</i>	1528 tavasza	querela	BJ, <i>sign.</i> 6551 III, fol. 890–892.	nincs
3.	<i>Alia querela Hungariae contra Austriam</i>	1528 tavasza	querela	BJ, <i>sign.</i> 6551 III, fol. 893–897.	nincs
4.	<i>Tu ratis in vento...</i>	1528	epigramma	BOss, <i>sign.</i> 158, fol. 121.	nincs
5.	<i>Iuvenalis ad lectorem. Carmen</i>	1529. május 26.	epigramma	nincs	BN, <i>sign.</i> XVI. O. 6474, p. 90.

6.	<i>Michael Wrancius Dalmata ad lectorem. Carmen</i>	1530	elégia	nincs	BN, <i>sign.</i> Fot. S. D. 4 ^o 1015, BOss, XVI. Qu. 2429.
7.	<i>Ad Sigismundum regem patrem de coronatione Sigismundi filii Augusti</i>	1530. február 20-a előtt	enkómium	BOss, <i>sign.</i> 158, fol. 83–85.	nincs
-	<i>Elegia in obitum maximi antistitis et maecenatis patris, et domini Petri Tomitii episcopi Cracoviensis et regni Poloniae cancellarii</i>	1535. november 18-a után	epicedium	nincs	volt, de elveszett
8.	<i>In Valentinum Polydamum, historiae Hungaricae scriptorem ineptissimum</i>	1536 után	szatirikus elégia	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 10v–13r.	nincs
9.	<i>Liber de rebus Hungaricis anni M. D. 36</i>	1536 után	történetírói alkotás (monográfia)	OSZK, <i>sign.</i> Fol. Lat. 422. tom. II, fol. 14–26.	nincs
10. 1-2	<i>Ioannis Hungariae regis nuptiae</i>	1539 eleje	epithalamium	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 1r–6v.	BCzart TN, <i>sign.</i> XVI. 260/II
11.	<i>Ad Ioannem Esecium Episcopum Quinqueeclesiensem</i>	1539–1540	elégia	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 6v–7r.	nincs
12.	<i>Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum, dominum et avunculum suum, durum et implacabilem: epistola in sui commiserationem</i>	1540 március 20-a után	epistola	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 13r–19r.	nincs
13.	<i>Nativitas primogeniti filii Ioannis Hungariae regis 1540</i>	1540. július 7-e után	üdvözlő elégia	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 7r–7v.	nincs
14.	<i>In obitum Ioannis Hungariae regis. Lacrimae 1540</i>	1540. július 21-e után	epicedium	OSZK, <i>sign.</i> Quart. Lat. 776, fol. 8r–10r.	BN, <i>sign.</i> Lat. Qu. 128. (elveszett)

15.	<i>Ruthenae virginis error ad Reverendissimum Dominum Andream Seberdovium episcopum Camenecensem</i>	1543–1545	elégia	OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 20r–24v.	OSZK, sign. RK 60.
16.	<i>Quod eam virginem amet, qua cum potiri sit impossibile, non amare tamen nequeat cuius nomen est in maiusculis</i>	1543–1545?	elégia	OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 24v–26v.	nincs
17.	<i>De eadem virgine aegrotante ex pleuresi</i>	1543–1545?	elégia	OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 26v–28v.	nincs
18.	<i>De pustula enata in vultu eiusdem virginis ad Thomam suum</i>	1543–1545?	elégia	OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 29r–29v.	nincs
19.	<i>Iusto Decio, amico suavissimo ex Cracovia discedens, sui memoriam</i>	1544. augusztus 20-a előtt	elégia	OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 19v.	nincs
20.	<i>a Duo panegyrici c. kötet üdvözlő költeménye</i>	1550	elégia	nincs	OSZK, sign. Ant. 10263, címlap verso.
21.	<i>Confessio Michaelis Verantii</i>	1553	vallomás	OSZK, sign. Fol. Lat. 4005, fol. 2r–2v.	nincs
22.	<i>Moderni temporis oratio ad Deum</i>	1565–1568	könyörgés	OSZK, sign. Fol. Lat. 422, tom. IV, fol. 1r–1v.	nincs
23.	<i>Michael Verancius, in parentis sui imaginem</i>	1570 vége 1571 eleje	epistola	OSZK sign. Quart. Lat. 776, fol. 30r.	nincs

A felsorolt Verancsics-művek közül csak néhánynak van modern szövegkiadása. Szalay László 1857-es kiadványában egy alkotását (9. a felsorolásban), az *Acta Tomiciana* IX, XI. és XII. kötetében 4 költeményét (2., 3., 4., 7.), míg az *Analecta nova ad Historiam renascentium* 1903-as kiadásában egy ajánlóversét (20.) lehet olvasni. A zágrábi egyetem munkatársai által szerkesztett *Croatiae auctores Latini, bibliotheca electronica*

(CroALa, főszerk. Neven Jovanović) elnevezésű internetes adatbázisban pedig 8 darab Verancsics Mihály szerzemény található meg (1., 2., 3., 4., 5., 6., 7., 15).³⁰⁰

A dolgozatunk függelékében a fent említett összes alkotást közöltük. A táblázatban szereplő sorszárok megegyeznek az ott közzé tett művek sorszárával. A szépirodalmi műveket követően emellett összefoglaló listáját adtuk Verancsics Mihály által írt leveleknek, valamint azoknak is, amelyeket számára küldtek az 1538 és az 1569 évek között. A levelek többsége Verancsics Mihály és Verancsics Antal között íródott. Ez alól csak két kivétel van, mégpedig az 1542-ben I. Zsigmond lengyel királytól és az 1569-ben I. Miksa királytól kapott levelek. Az előbbi semmilyen formában sem volt eddig ismert, ez indokolta a felvételét Verancsics irodalmi alkotásai után. Emellett Verancsics Mihály 1559. január 11-ei, részben titkosírással készült levele szintén nem jelent meg még modern kiadásban, azonban az megtalálható az OSZK kéziratos állományában, éppen ezért ezt is közreadtuk a disszertációnk függelékében.³⁰¹

A dolgozat további részében Verancsics alkotásainak tárgyalása során igyekeztünk a két rendszerezési elvet – a kronologikus és a műfajok szerinti csoportosítást – összhangba hozni. A következő nagyobb fejezetek a műnemi elkülönítés alapján alakultak ki, ezen belül viszont már az időrendet vettük alapul a művek ismertetése során.

III. 4. Utalások Verancsics műveire a főszövegben és a lábjegyzetekben

1. Veran. <i>Enc. Dal.</i>	13. Veran. <i>Carm. Sig.</i>
2. Veran. <i>Quer1</i>	14. Veran. <i>Epic. Ioan.</i>
3. Veran. <i>Quer2</i>	15. Veran. <i>Carm. Ruth1</i>
4. Veran. <i>Carm. Cym.</i>	16. Veran. <i>Carm. Ruth2</i>
5. Veran. <i>Epigr. Iuv.</i>	17. Veran. <i>Carm. Ruth3</i>
6. Veran. <i>Carm. Cic.</i>	18. Veran. <i>Carm. Ruth4</i>
7. Veran. <i>Enc. Aug.</i>	19. Veran. <i>Carm. Dec.</i>
8. Veran. <i>Carm. in Val.</i>	20. Veran. <i>Carm. Opp.</i>
9. Veran. <i>Hist. Hung.</i>	21. Veran. <i>Conf.</i>
10. Veran. <i>Epith. Ioan.</i>	22. Veran. <i>Prec.</i>
11. Veran. <i>Carm. Esec.</i>	23. Veran. <i>Epist. Ant.</i>
12. Veran. <i>Epist. Stat.</i>	

³⁰⁰ <http://croala.ffzg.unizg.hr/cgi-bin/navigate.pl?croala.200>

³⁰¹ A levél közlésében nagy segítségünkre volt Diana Sorić egyetemi disszertációja és tanulmányai.

„Egli scrisse con più purgato stile che quello d'Antonio [sc. Veranzio], così in prosa, come in versi.”³⁰²

IV. VERANCSICS MIHÁLY, A HUMANISTA KÖLTŐ

Magyarország történelmét sorsfordítóan meghatározó évek (1526 és az 1541 közötti időszak) költészetét az eddigi kutatás kissé egyoldalúan kezelte. A Habsburg-ház későbbi felülkerekedése jelentős befolyást gyakorolt az ezen korszakot kutató történészek és irodalomtörténészek szemléletére. Elsősorban az I. Ferdinánd udvarához köthető források, korabeli feljegyzések, a történelmi események mozgatórugói, a bécsi udvarban jelentős szerepet játszó politikus személyek és a Habsburg-párti humanista írók kerültek a kutatás homlokterébe. A történelmi küzdelem „vesztése”, Szapolyai János, valamint a személyéhez kapcsolódó dokumentumok, források és a környezetében megforduló humanista szerzők tevékenységét és irodalmi alkotásait kevesebb figyelem övezte. Az irodalomtörténész, Horváth János (1878–1961) azonban 1953-ban helyesen mutatott rá arra, hogy Szapolyai János budai királyi udvarában továbbra is jelentős irodalmi tevékenység folyhatott: „Magának Jánosnak tudósokhoz és írókhoz való kapcsolatairól alig maradt emlékezés. De a humanizmus történetéből tudjuk, hogy Mohács után a megelőző korszak jelentékeny szereplői – Werbőczy, Brodarics, Frangepán Ferenc – csatlakoztak hozzá, s képviselték a magyar humanizmus némely hagyományait továbbra is a budai udvarban.”³⁰³ A keleti országrészben, s leginkább az erdélyi Gyulafehérváron továbbélő humanista irodalom jelentőségére világított rá emellett Tóth István a 2001-es tanulmányában.³⁰⁴ Azonkívül ugyancsak Horváth János hívta fel arra a figyelmet, hogy ebben az időszakban leginkább délszláv (horvát, dalmát és bosnyák) származású értelmiségek – pl. Brodarics István, Statileo János, majd Verancsics Antal –

³⁰² „Tisztább stílusban írt, mint [ti. Verancsics] Antal mind prózában, mind pedig lírában.” (ford. P.Gy.) – FORTIS, *i. m.*, 145.

³⁰³ HORVÁTH, *A reformáció jegyében, i. m.*, 100. A *János király körül* című fejezetében a következő alkotókról tett továbbá említést: Pécsi Ferenc, Istvánfi Pál, Pesti Gábor, Mindszenti Gábor, Szerémi György, Tatai Miklós, Verancsics Antal és Mihály, Valentinus Polidamus, Bornemisza Péter, Zay Ferenc, Batthyány Orbán és Németi Ferenc.

³⁰⁴ Tóth István tanulmányában Verancsics Antal, Liszti János, Pesti Mizsér Gábor, Kálmáncsehi Sánta Márton, Batthyány Orbán és Csáky Mihály tevékenységét emelte ki. – TÓTH István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól (első közlemény)*, ItK, 105(2001), 1–2. sz., 9–14.

áramlottak Szapolyai János (budai) udvarába. Egy helyen pedig Horváth megemlíttette Verancsics Mihály történetírói tevékenységét is.

A korszakhoz kapcsolódó különféle forráskiadványok és gyűjtemények áttekintése emellett jól mutatja, hogy jelenleg milyen kevés megbízható adatot ismerünk a magyar király oldalán alkotó humanistákról. Szapolyai későbbi – hol negatív, hol pozitív – történelmi megítélése sokat „ártott” ezen korszak irodalomtörténeti szempontú kutatásának. A késő Jagelló-kor kancelláriai humanizmusának és a Szapolyai János mellett csoportosuló humanista körnek vizsgálata azonban sokszor éppen a releváns források hiánya, illetve hozzáférhetetlensége folytán indokolatlanul mellőzött a hazai kutatásokban. Az egész korszakra levetítve ezt a problémát Gerézdi Rabán úgy fogalmazta meg, hogy a „...humanista költészetünk képét csak nagyon vázlatosan tudjuk felrajzolni, mert e korszakból humanista költői mű viszonylag gyér számban maradt ránk: elsősorban az a kevés, mely valamiképp eljutott a nyomdaprésig. A többi, a kéziratban maradt túlnyomó többség ritka kivétellel a századok folyamán elkallódott.”³⁰⁵ Verancsics Mihály munkái a fentebb vázolt módon maradtak fenn. Egy-kettő már a 16. században megjelent nyomtatásban, azonban a többi autográf kéziratban (vagy korabeli másolatban) maradt, amelyek közül, Gerézdi szavaival élve, bizonyosan sok elkallódott, éppen ezért ezek költői visszhangja teljesen hiányzik a későbbi korokban. Verancsics Mihály bemutatásra kerülő alkotásai azonban több szempontból is figyelemre méltóak, főképpen a Szapolyai-udvar alig ismert politikai költészetének megismerése szempontjából.

Verancsics Mihály alapvetően pozitív képet festett Szapolyai Jánosról. A Verancsics-hagyatékban található egyik 1540 után írott munka, amelynek szerzősége bizonytalan (ennek Verancsics Antal vagy éppen Mihály lehet a megalkotója), így jellemezte például a magyar királyt: „észjárása igencsak elmés volt és higgadt, a bonyolult helyzeteket könnyen átlátta, a jövőndőt messziről is előreláthatóan mérlegelte, s a még nem tapasztalt dolgokban a legkevésbé sem volt elhamarkodott [...] semmihez sem fogott hozzá anélkül, hogy minden oldalról meg ne vizsgálta volna” (ford. Kulcsár Péter).³⁰⁶ A dalmát származású humanista egészen János 1540-es haláláig hűségesen szolgálta támogatóját irodalmi alkotásaival. Ezek közös vonása az erőteljes politikai színezet, valamint a Szapolyai iránti feltétlen hűség. A János-párti irányzatosság ugyan a korszak egy-két szerzőjénél is felfedezhető (pl. Farkas András törökbarátsága), azonban ez a

³⁰⁵ GERÉZDI Rabán, *A humanista irodalom kialakulása = A magyar irodalom története 1600-ig*, I, szerk. KLANICZAY Tibor, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 259.

³⁰⁶ KŐSZEGHY Péter (szerk.), *Krónikáink magyarul*, III/3, vál., szerk., KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2008 (Történelmi források III), 104.

politikai elkötelezettség minden tekintetben szintén áthatotta Verancsics 1528 és 1540 között írt költeményeit. A latin nyelvű politikai költészetének markáns jegyeit jelentették a kezdeti törökbarátság hangoztatása; a „nemzeti” király melletti nyílt kiállítás propagálása; ennek kapcsán a Hunyadi Mátyás-kultusz gyakori felemlgetése; a kemény hangú Habsburg-ellenesség, valamint a Szapolyai-család dinasztikus céljainak hangsúlyozása párhuzamosan a magyar-lengyel diplomáciai kapcsolatok jelentőségének kiemelésével. Verancsics költészeti teljesítménye (alkotásai formai, műfajtörténeti és tartalmi üzenetének tekintetében) már ezek miatt is jelentős lehet a Szapolyai-udvar irodalmi életének objektív és újszerű vizsgálatában.

IV. 1. Két invektíva 1528-ból – Politikai kiállítás Szapolyai János mellett

Hunc mea progenies, hunc vobis sumito regem, (Quer2, 124)

Imre Mihály 1995-ben azt írta a rendkívül részletgazdag könyvében, hogy a „Querela Hungariae toposz föltárásának legfontosabb forrása a magyarországi és a kortárs világ-irodalom latin nyelvű irodalma volt, szövegállományukból – éppen eddigi ismeretlenségük miatt – *majd ezer sornyi szerepel* könyvemben.”³⁰⁷ A fent említett toposzhoz is szorosan kapcsolódnak Verancsics Mihály 1528 körül Krakkóban írt elégiái. A két alkotás nemcsak irodalomtörténeti és toposzkutatási szempontból szolgál értékes megállapításokkal, hanem Szapolyai János külpolitikai kényszerpályáját, az 1528-as török-magyar szövetség eszmei hátterét és a magyarországi belpolitikai széthúzást is megvilágíthatjuk általuk. Ezek az elégiák azon kevés irodalmi alkotások közé tartoznak, amelyek nyíltan kiálltak I. János király személye és külpolitikai lépései mellett.

Az *Acta Tomiciana* XI., nyomtatásban megjelent kötetében a kiadó a hatalmas mennyiségű kiadatlan lengyelországi kézirat közül két költeményt is közölt.³⁰⁸ Az elsőt

³⁰⁷ IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 5), 10. A toposz történetére további összefoglaló munkák: GYÖRY János, *A kereszténység védőbástyája*, Bp., Minerva, 1933; BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története: a 15-16. században*, Bp., Bethlen Nyomda, 1937; TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...: egy szállóige történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1969; HOPP Lajos, *Az „antemurale” és „conformitas” humanista eszméje a magyar-lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és reformáció, 19); BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, elhangzott Bp., 2004. október 11-én, 1–11.

³⁰⁸ AT t. XI², 199–200, valamint 201–203. A költemények további kéziratai és kiadványai: Biblioteka Jagiellónska (továbbiakban: BJ), 6551, III, fol. 890–892; Biblioteka Czartoryskich (továbbiakban: BCzart), 284, fol. 59; Kod. Sap. VII (2) 176; Kod. Wojcz. nr. 447; ill. BJ 6551, III, fol. 893–897; BCzart, 284, fol. 59; Kod. Sap. VII (2) 177; Kod. Wojcz. nr. 448. Digitális formátumban pedig a következő címen

Querela Ungariae de Austria (Magyarország panasza Ausztria miatt), míg a másodikat *Alia querela Hungariae contra Austriam* (Magyarország másik panasza Ausztria ellen) címen adták közre. A Górski által a margóra írt megjegyzés szerint a költemények Michaël Wrantius Dalmata alkotásai, aki ekkoriban Stanislaus Hosius (1504–1579), a híres lengyel humanista tizenöt éves tanítványa volt a krakkói udvarban. A nyomtatásban megjelent forrásgyűjtemény szerint az elégiák az 1529-es évben készültek a törökök Bécs elleni támadását megelőzően.³⁰⁹

IV. 1. 1. A *Querela Ungariae de Austria*³¹⁰

A költemény szerzője rögtön egy erőteljes, érzelmekkel teli költői kérdéssel indítja alkotását. Panasz fogalmazódik meg a kérdésben, ahogyan azt a műfaji sajátosságok megkövetelik, mégis ez a panaszkodás támadó éllel folytatódik. A Magyarországot megszemélyesítő nőalak elkeseredetten kéri számon a könyörtelen (*crudelis*) Ausztriától támadó fellépését, majd az istenekhez fordul segítségéért méltánytalan helyzetében (*Quer1*, 1–4).³¹¹ Ekkor a szónoklatokhoz hasonlóan egyik leggyakrabban használt költői képpel az összehasonlítással (*comparatio*) él a szerző, amelynek során a jelen cselekvője visszaidézi a múlt elveszített értékeit és összehasonlítja azokat saját korával. Jelentős szerepet játszik e szemléletmód hatására egy komparatív szerkezeti modell a költeményben, melyet jól jellemez két leggyakoribb időhatározója: *cum* (akkor) [...] *nunc* (most). A dicső múlt során számtalan esetben győzelmet aratott a magyar nép a gőgös úrnő (*dominae* [...] *superbae*) felett, sőt számos diadalmenete révén gúny tárgyává is tette azt a világ szeme előtt. A fényes múlt felemlegetéséből nem hiányozhat a híres reneszánsz uralkodó Mátyás király (*tempore Corvini*) dicső uralkodása sem (*Quer1*, 5–10). A jelen nyomorúsága nem tarthat örökké: az elkövetett bűnökért Szapolyai János (*tempore Ioannis*) bosszúálló keze fog elégtételt venni uralkodása folyamán (*Quer1*, 11–12).

érhetők el a szövegek: <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.169:2.croala>, illetve ...169:3.croala, 2013.01.15.

³⁰⁹ „Per Michaëlem Wrantium Dalmatam, adolescentem annos XV. natum, Stanislai Hosii discipulum, Cracoviae anno domini 1529 scripta ante Turcorum in Austria adventum. Erat is Michaël nepos ex sorore Statilii, episcopi Transsilvanensis, hominis in dicendo acuti ac mordacissimi; idem Stanislai Hosii discipulus inter pueros filios procerum, quos Tomicius in curia sua alebat, literis operam dabat.” – AT t. XI², 199.

³¹⁰ Az általunk használt szöveg az időben korábbi krakkói kéziratos anyagból származik, nem pedig az *Acta Tomiciana* nyomtatott verziójából: Biblioteka Jagiellónska, Kraków, 6551, III, fol. 890–892; a nyomtatott kiadás az ELTE Egyetemi Könyvtárából (továbbiakban: EK) származik: AT t. XI², 199–200.

³¹¹ A továbbiakban az első alkotásra a Veran. *Quer1*, míg az átdolgozott változatára a Veran. *Quer2*, jelzéssel hivatkozunk. A további fejezetekben is az utolsó arab szám mindig a sorok számára utal a hivatkozott költői szövegek esetében.

A támadó hangvétel csak fokozódik a mindenhol magára hagyott (*undique desertam*), így ekképpen könnyen leigázható ország képével. Az allegorikus nőalak elemi erővel mutatja be ennek megfelelően a háborúktól meggyötört, kirabolt és elpusztított királyságát. A barbárok nemcsak a mezőket, városokat, házakat és templomokat dúlták fel, hanem az ifjakat, az asszonyokat és az öregeket is vagy megölték, vagy bilincsbe verték (*pati barbara vincla*), és elhurcolták otthonaikból őket (*QuerI*, 13–22). Az első két sor számonkérő felkiáltása itt újra megismétlődik. A jelenlegi helyzetben úgy tűnik, hogy a testvérnép bűnös módon bilincsekbe tudja verni a kirabolt Magyarországot (*QuerI*, 23–24). Hungaria számára a legnagyobb szenvedést mégsem ezek jelentik, hanem szülötteinek és gyermekeinek álnok árulása. Itt Verancsics nyilvánvaló módon a polgárháborús eseményekre, valamint a főúri körök gyakori pártváltásaira utal a két harcoló fél között. A pusztítás jöllehet kisebb mértékű, mint az, amit a törökök okoztak, mégis kétségtelenül jobban fájnak a szülőanyának (*QuerI*, 25–32). A humanista hagyománynak megfelelően a szerző itt ókori reminiscenciákkal él: megemlíti Kirké fekete füvét (*atro gramine Circes*), amellyel Odüsszeusz társaihoz hasonlóan a galád Austria magához tudta csábítani a nőalak önnön gyermekeit; valamint említést tesz a vétkes méregkeverőről (*scelerata venefica*), Médeiáról is (*QuerI*, 33–34).

A költemény központi szakaszában előkerül az alkotás legfontosabb gondolata. Ennek felvezetéseképpen újra megjelenik a barátok által magára hagyott, segítségre nem számító (*nec mihi suppetias*) ország képe. Ha korábbi jóakaróitól nem számíthat együttérzésre, akkor az ellenségeihez kénytelen fordulni támogatásért (*QuerI*, 35–38).³¹² Verancsics ekkor újabb antik képpel, pontosabb hasonlattal kívánja megmagyarázni és értelmezni Magyarországnak ezt a lépését. A mysiai királyon, Téléphoson bár halálos sebet ejtett dárdájával Achilles, később mégis ugyanazzal a fegyverrel, egészen pontosan annak vasreszelékével gyógyították meg a görögök a sérültet.³¹³ Ha Hungaria nem számíthat senkitől támogatásra, akkor segítségért a korábbi ellenségéhez fog fordulni: aki egykor ellensége volt, az lesz a legfontosabb barátja: „hostis qui fuerat, summus amicus erit” (*QuerI*, 39–42).³¹⁴ A körkörös visszatérő szerkesztésnek megfe-

³¹² Szapolyai külpolitikai lehetőségeire és a diplomáciai kiütkeresésre lásd BÁRDOSSY László, *Magyar politika a mohácsi vész után*, Bp., Holnap, 1992², valamint SZALAY László, *János király és a diplomácia*, BpSz, szerk. CSÉNGERY Antal, II, 4–6, Pest, Herz János, 1858, 3–32, 145–169, 340–356.

³¹³ Robert GRAVES, *A görög mítoszok*, II, Bp., Európa, 1970, 449–451. Vö. Apollod. *Epit.* 3, 17–20.

³¹⁴ Hasonló gondolat jelenik meg Csányi Ákos, Nádasdy Tamás katonai tisztartójának egyik 16. század közepén írott levelében. Ebben arról ír, hogy a magyarok az oroszán (ti. török) torkából menekültek a keselyűhöz (ti. Német Császárság) s ennek rugdosásától az oroszánál találtak védelmet. – idézi ÖZE Sándor, „A kereszténység védőpajza” vagy „üllő és verő közé szorult ország” [...] = *Magyarok Kelet és*

lelően Magyarország felindultságában ismét kérdéssel fordul Austriához: újra a múlt eseményeit kéri számon egyfajta igazolását keresve tetteinek. A korabeli panaszirodalom egyik legfontosabb topikusa avagy *locus communis*szá vált eleme, a *propugnaculum Christianitatis* jön itt elő. A magyar nép számtalan szenvedés és nélkülözés közepette „ércpajzsával” (*meus aereus umbo*) védte nemcsak az Örökös Tartományokat, hanem egész Európát, a keresztény világot, Krisztus népét (*Christi populum*) a pogány törökökkel szemben (*QuerI*, 43–46). A komparatív szerkesztés itt újra megmutatkozik három ellentét kibontásában, amelyekkel a támadó ország érdemtelenységét és jogtalanságát igyekszik bizonyítani Hungaria, s így annak szócsöve Verancsics Mihály. Te (*tu*) ifjú lányokkal mulatoztál, míg én (*ego*) háborúba vezettem fiaimat; te ágyon pihenhetél gondtalan álmok (*securus somnus*) között, míg én a földön heverve álmatlan éjszakákat (*insomnes ... noctes*) töltöttem el az őrhelyemen; s végül te tudtál élni az élet élvezeteinek: gazdag lakomákon tápláltad testedet (*curabasque cutim*) ételekkel és borral, míg én nem ehettem, sőt én magam tápláltam testemmel a madarakat (*corpore pascebam volucres*), valamint gyermekeim vérével gyarapítottam a Duna (*Hister*) vizét (*QuerI*, 47–56). Az allegorikus alak végső elkeseredésében felteszi az utolsó kérdését az elvetemültnek (*improba*): „Mily szavakra van még szükség?”³¹⁵ Austria semmit sem tett a kereszténység védelmében. Bár élvezte Magyarország természeti kincseit (*metallis pinguibus et bobus*) a *fertilitas Pannoniae* topikus jegyének megfelelően, mégis harcba indul egy baráti és keresztény ország ellen (*QuerI*, 57–62). Számára az a gaztett sem volt elég, hogy elragadta Mátyás korábban fegyverrel megszerzett királyságát, Csehországot (*QuerI*, 63–64).³¹⁶ Egy már korábban említett személy és egy újabb alak jelenik meg a költemény utolsó szakaszában farkas, illetve oroszlán formában:

Sed nobis etiam minitaris freta Leone,
quoque greges nostros spargere posse putas.
Est lupus, est nostris in ovilibus impia, qui iam
teque gregesque tuos cumque leone feret.³¹⁷

Nyugat közt, A nemzettudat változó képei, szerk. HOFER Tamás, Bp., Néprajzi Múzeum–Balassi, 1996, 105.

³¹⁵ „Quid verbis opus est?” (*QuerI*, 57). Az ovidiusi allúzió nyilvánvaló. – *Ov. Met.* 13, 120.

³¹⁶ Verancsics Mihály itt – elfogultan – I. Ferdinánd Morvaország, Lausitz és Szilézia erőszakos és jogtalan 1526. októberi elfoglalására utalhat vissza. I. Ferdinánd ugyanis október 26-én értesült arról, hogy a cseh országgyűlés királlyá választotta, tehát területszerzése jogilag szabályos volt. – BARTA Gábor, *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TörtSz, 20(1977), 1. sz., 7–8.

³¹⁷ Veran. *QuerI*, 65–68.

Az oroszlán (*leo*) nyilvánvalóan az osztrák főherceget, Ferdinándot jelképezi, aki 1526. október 26-tól cseh király is volt. A cseh királyság címerének középpontjában tudniillik egy ágaskodó oroszlán látható. A másik állat, a farkas (*lupus*) pedig Szapolyai Jánosra utalhat, minthogy a családi címerében egy farkast ábrázoltak. János király számára nem túl hízelgő képpel indítva (*lupus, est nostris in ovilibus*) figyelmezteti Hungaria támadóját arra, hogy még ha az oroszlán segítségét is bírja, akkor sem lesz képes meghódítani őt, sőt maga János fogja elragadni mindkettőjüket.³¹⁸ Ez a kijelentés nyilvánvalóan hiperbolikus, nem lehet igazán komolyan venni. A túlzó és éppen ezért talán hihetetlen gondolatmenet folytatódik a retorikus szerkesztésnek megfelelően három anaforikusan (*quo duce [...] hoc duce [...] hoc duce*) ismétlődő disztichonban. A távoli tájakra vezettet hódítások (*longinquos [...] ad Indos*) és az Ausztria legyőzésére utaló diadalmenet közrefogja a költemény már korábban kifejtett központi gondolatát, a korábbi ellenséggel történő esetleges megbékélés lehetőségét (*Quer1*, 69–74). Ez Ferdinánd támadásának a következménye, nem pedig az oka volt, mely gondolat kisebb változtatásokkal jelenik meg itt újra („quos hostes habui, nunc utor amicis”), mintegy zárásaként az alkotásnak. A költeményt záró utolsó két sorban keretet adva a műnek az allegorikus nőalak ismét az istenek, pontosabban az Úr felé fordul támogatásért és azért, hogy ezeket a jövőbeli terveit tegye igen szerencséssé (*Quer1*, 75–76).

IV. 1. 2. Az *Alia querela Hungariae contra Austriam*³¹⁹

A második elégia enyhébb hangot üt meg, kevésbé érezni rajta a támadó hangvételt. Ennek okára szintén Górski szolgálhat magyarázattal. A két elégia közé a következő megjegyzését fűzte: „Cum autem idem Michael Wrantius a magistro suo *Hosio reprehensus esset, quod suprascriptam querelam parum pie scripserit, idem se corrigens, hanc alteram sequentem querelam scripsit*”³²⁰ (kiemelés tőlünk). Tehát tanára, Hosius

³¹⁸ A különös párhuzamra lásd Kasza tanulmányait. – KASZA Péter, *Lupus in Elegia: About the Literary Context of Michael Verancius' Querelae*, = *Colloquia Maruliana*, 23(2014), 85–98, valamint Uő, *Lupus in elegia: Verancsics Mihály Querelájának egyik motívumáról* = *Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., 2015, 69–80.

³¹⁹ Az *Alia querela Hungariae contra Austriam* szövege szintén Krakkóból származik, felhasznált kézirat: BJ 6551, III, fol. 893–897; a nyomtatott kiadás az EK-ban található meg: AT t. XI², 201–203.

³²⁰ A két költemény közötti megjegyzés szintén Górskitól származik – BJ 6551, III, fol. 892. Az AT t. XI², 200. ezt másképpen közli: „Cum autem Hosius praeceptor discipulum Michaëlem durae ac impiae scriptionis argueret, hortatusque eum esset, ut mitiore stilo idem argumentum tractaret, Michaël fecit, ut sequitur” (Dopisek Górskiego). Az első költemény javításának okára rávilágíthat Stanislaus Hosius levelezésének kiadásában található egyik, szintén Górskinak tulajdonítható megjegyzés: „...Hosius

tanácsára – vélhetően a kortárs lengyel diplomácia kiváró álláspontját és a magyarországi eseményekbe be nem avatkozó külpolitikáját is tükrözve – kellett finomítania a vélhetően iskolai stílusgyakorlat céljából elkészített korábbi elégia erőteljes hangvételét.³²¹

A csapásoktól meggyötört, kifosztott és magára hagyott Hungaria panaszkodik ismét most már a különböző természeti elemekhez. A fent ismertetett költemény egyik mellékesnek látszó gondolata kap itt nagyobb hangsúlyt. A beszélő kiemeli az országát sújtó pártütéseket (*oppressum seditione sinum*), valamint kérdések sorozatával azt, hogy nemcsak idegenek (*advena*), hanem már saját gyermekei (*mea viscera*) is felemésztik őt a kegyetlen csapásokban (*Quer2*, 1–12). A rázúduló szerencsétlenségek közepette az istenekhez fordul tanácsért (*Quer2*, 13–14). A múlt dicsősége és a jelen sivársága itt is riasztó ellentétbe kerül egymással. Régen vitézei és azok katonai ereje miatt híres és hatalmas ország volt. A föld és a természet kincsei bőségesen megadtak neki mindent, így a királyságában élők sokáig gazdagok és éppen ezért boldogok voltak. Azonban most (*nunc*) mindent elveszített, s már a csőcselék emlegeti intőpéldaként. Elpanaszolja azt, hogy a Sors hűtlenné vált iránta (*sorte novante fide*), valamint azt, hogy a hatalmas végzet (*fortuna potens*) mily szeszélyesen tud vele bánni (*Quer2*, 15–22). Pannoniát külső és belső csapások egyaránt sújtották. Az 1519-es melanchtoni retorikát követve, miként az első elégiában is, a gyötrelmek felsorolása következik. Ellenséges seregek (*hostiles acies*) dúlták fel országát, gyilkolták le vitéz fiait, s pusztították el keresztény templomait. Ehhez a pusztuláshoz párosul a fentebb említett örökös széthúzás és belső háborúskodás is, melyet saját vérének hullajtása kísért (*Quer2*, 23–30).

A beszélő ismét vádlón fordul az égi istenek felé, s elkeseredetten minduntalan az okokra keresi a választ: „Ámde akkor az oly nagy romlásnak milyen oka volt, / oh égi istenek? Mi okból érdemeltem ki az oly nagy romlást (*tantum [...] exitium*)?”³²² Esetleg valamilyen isteneknek nem tetsző vétket követhetett volna el a szerencsétlen Pannonia (*Quer2*, 31–36)? Ám vétekre, különösen vallási vétekre nem lehet az országban példát találni. Számos templom hirdeti dicsőségesen még most is az isten(ek) hatalmát. Az elvilágiasodott klérusra jellemző papi házasságra és a szüzesség megszegésére nincs is itt példa. A vallásos hitre jellemző értékek – mint a kegyesség (*pietas*), a tiszte-

praeceptor discipulum argueret durae ac impiae scriptionis in Germanos, hortatus est eum, ut mutato stilo mitius idem argumentum tractaret, quod fecit Michael.” (kiemelés tőlünk). HOSII, *Epistolae... i. m.*, 224.

³²¹ A vergiliusi és ovidiusi párhuzamok nagy száma alapján Cytowska is a két elégia iskolai gyakorló jellegét hangsúlyozta: „Obie elegie Vrančiča, aczkolwiek z powodu wielkiej ilości zapożyczonych z wergilego i Owidiusza robią wrażenie szkolnego ćwiczenia,” – CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 173.

³²² „Sed quae tanta fuit tantae mihi causa ruinae, / O superi? tantum cur merui exitium?” (*Quer2*, 33–34)

let (*honor*), a szemérem (*reverentia*) és az istenfélelem (*religio*) – mind megtalálhatók még ebben az országban (*Quer2*, 37–44). A szerencsétlenségének tényleges okát a testvéri nép álnok árulásában és galád magatartásában véli felfedezni a beszélő. A *non ego* négyszeri kiemelésével valamint a negatív festéssel érzékelteti nővérének (*Austria*) álnok árulását: „Nem én űztelek ki benneteket a templomokból”, mely kapcsán a reformáció és az ezt követő német vallásháború igen véres eseményeire is gondolhattak az olvasók. A „Nem én vágytam hadat üzeni a szomszédaimnak, [...] Nem én kívántam elűzni a szomszéd királyt a királyságából, [...] Nem én fegyverkeztem csatákra édes testvéreim (*germanos fratres*) ellen”³²³ mind-mind I. Ferdinánd 1527. július 8-ai támadását idézhették fel a kortárs olvasókban. A családtagok (*cum genero ipse socer*) egymás ellen viseltek megbocsáthatatlan és istentelen háborút. Mindezek azonban nem számítanak az égieknek. Ezek nem voltak eléggé megfelelő indokok arra, hogy az isteni gondviselést és segítséget kiérdemelje a már-már elpusztuló szerencsétlen Hungaria (*Quer2*, 45–52).

Az elkeseredett beszélő végezetül a legerősebb és legjogosabb bizonyítékát tárja az égi hatalmak elé. A korszak különféle költeményeiben, humanista levelezésében, valamint a követi és szónoki beszédekben minduntalan visszatérő toposz, a kereszténység védőbástyájának gondolata kap itt újabb megfogalmazást. Krisztus nevéért (*pro Christo*), azaz az egész keresztény Európáért egyedül, sőt elhagyatottan harcolt, küzdött és kitartott Magyarország a vad török támadásaival szemben.³²⁴ Sok népet hajtott már az igája alá az istentelen pogány, s lassan már Pannonia is rabigába kényszerül. Az önfeláldozó és a kereszténységet védelmező harc számos metaforaként jelenhetett meg a korabeli humanista irodalomban: védőbástya (*propugnaculum, presidium*), védőpajzs (*scutum, clipeus*), védőfal (*antemurale*) stb.³²⁵ Ebben az elégiában Verancsics a falvédelem költői képét alkalmazta: „Ellenálltam és fal (*murum*) gyanánt tartottam elé hátamat”, megakadályozva távolabbi tombolását és pusztítását Európa más vidékein (*Quer2*, 53–62). A megszemélyesített nőalak semmilyen külső támogatást sem nyerve egyedül harcolt ellene, s ahogyan Atlas a vállán hordozta az egész világot, úgy viselte el Pannonia a törökök fegyvereinek csapásait is. A történelmi feladat rá volt osztva, ezt rendelte neki a végzet. Nem lehetett senki, semmilyen más nép sem, aki Herculesként átvállalta volna tőle ezt a súlyos kötelességet. Az elkeseredés és a dac szava kap itt erő-

³²³ „Non ego vicinis indicare bella cupivi,” (*Quer2*, 45), „Non ego vicinum Regem detrudere Regnis” (*Quer2*, 47), „Non ego germanos armavi in proelia fratres,” (*Quer2*, 49)

³²⁴ Mátyás király 1481-es pápai levele szerint: „pro bono totius christianitatis, in cuius ego antemurali iaceo.” – *Diplomáciai emlékek Mátyás király korából*, (MHH), IV, gond. NAGY Iván, B. NYÁRI Albert, Bp., Akadémiai, 1877, 353.

³²⁵ Vö. TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, EPhK, 60(1936), 297–350.

teljes hangsúlyt, melyet az „egyedül” (*sola*) háromszori kiemelése nyomatékosít egy disztichonon belül (*Quer2*, 63–68). Ez az elkeseredett hangvétel már-már fenyegetésbe csap át: „legyőzve [...] nem halok meg egyedül (*non victa [...] sola cadam*” *Quer2*, 68).

A legnagyobb felháborodás a most másodszor is megszólított kegyetlen végzet (*crudelis [...] fortuna*) ellen irányul. Pannonia elkeseredésében már a Párkákat szólítja, hogy szakítsák el valahára életének fonalát. Ám ekkor rádöbben a végzet szeszélyes természetére, változékony jellemvonására. A távoli jövő lehet még reményekkel teli. A szerencse forgandóságát – „A hatalom legmagasabb csúcsáról egyedül te taszítod le a halandókat, / másrészt te is helyezheted vissza egyedül őket a trónra”³²⁶ – is szem előtt tartva Magyarország bizakodik, és egyúttal reménykedik a szebb holnapban (*Quer2*, 69–78). Az elszenvedett csapásokért nem egyedül a hatalmas Fortunát kell felelősségre vonni, más tényezők is jelenthetik az igazi okokat. Csaknem pontosan a mű középpontjában a költemény nyitógondolata, tudniillik a belső széthúzás iránt érzett fájdalom tér itt vissza: „Ti, oh, ti főemberek! (nem tudom már elhallgatni az igazságot) / ennek az oka és a szerencsétlenség forrása ti vagytok!”³²⁷ A gondosan elhelyezett és kellőképpen előkészített retorikai felkiáltás igen erőteljes hangvételt üt meg, szinte érezni a beszélő kínzó szenvedéseit (*Quer2*, 79–82). A dacos számonkérés nagy hasonlóságot mutat Nagyszombati Márton (Martinus Thyrnavius, † 1526) bencés apát 1523 őszén megjelentetett *Opusculum ad regni Hungariae proceres* című művével.³²⁸ A szókimondó apát keményen feddi a nemességet; a törökverő hősök harci erényeire, Hunyadi János és Mátyás király dicső diadalaira emlékeztetve.³²⁹ A „kereszténység védőpajzsa” gondolat nála sajátos vonásaként domborodik ki a belső egyenetlenség ostromozása, a viszály, az igazságtalanság és a dühödt kórság elpanaszolása. Verancsics Mihály is ezt a képet bon-totta ki, de még részletesebben második költeményében:

Vestra meos manibus lacerat discordia voltus,
et mihi iam toties vestra soluta fides.
Huc dudum proceres video vos tendere cunctos,

³²⁶ „Sola homines summo deturbas culmine rerum, / In solio rursus sola locare potes.” (*Quer2*, 77–78)

³²⁷ „Vos, o vos proceres, (nequeo iam vera tacere) / huius vos estis causa caputque mali,” (*Quer2*, 81–82)

³²⁸ *Ad regni hungariae proceres, quod in Thorcamt bella movere negligunt* címmel, évszám és hely megjelölése nélkül jelent meg. *Analecta Nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, ed. Eugenius ABEL, auxit Stephanus HEGEDÜS, Bp., Hornyánszky, 1903, 217–270. A mű részletes retorikai elemzését l. KISS FARKAS Gábor, *Political Rhetorics in the Anti-Ottoman Literature. Martinus Thyrnavinus: To the Dignitaries of the Hungarian Kingdom = Ein Raum in Wandel: Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, eds. Norbert SPANNENBERGER, Szabolcs VARGA, Stuttgart, Franz Steiner, 2014, 143–159.

³²⁹ HOPP, i. m., 67.

una ut vobiscum funditus inteream.
Nec vos clara movent maiorum facta parentum,
nec vos nobilitas, nec movet ipse pudor.
Iam vos nec superos ullos, credo esse putatis,
Infera nec Ditis credere Regna fore.³³⁰

Az idealizált dicső múlt és a sivár jelen szembeállításával, valamint számos klasszikus allúzióval a magyar nemesi hivatástudatra emlékeztet. Ezt tovább erősíti felkiáltásokkal és a következő sorokba szőtt szónoki kérdésekkel. A nemesség önnön pusztulását okozza megfélemlítve mind maga, mind pedig az istenek dicsőségéről. A vallási színezettel ötvözött bírálat még erőteljesebben jelenik meg itt, amelyet csak erősít az igen emphatikus megszólítás (*Quer2*, 91–92). A Párkák említése után a Fúriák és a bosszúálló istenek (*Furiae*, *Dirae*) szerepét véli felfedezni a beszélő az indítóok forrásaként. A pusztulásának és mostani nyomorúságának okát a költemény kezdetén a külső támadásban és galád árulásban vélte felfedezni, most azonban a belső meghasonlottságban találja ezt meg. A nemesség jelenlegi magatartására egyéb magyarázatot nem tud találni csak az esztelen örültséget.³³¹ Pannonia kérdések sorozatával igyekszik megtalálni arra a választ, hogy bár mindent bőségesen megadott nekik, mégis miért fordultak ellene saját gyermekei (*Quer2*, 93–100). A 15. század óta Magyarországgal kapcsolatban visszatérő közhely volt a termékeny és mindent bőségesen termő föld képe, némely elemét már Bonfininél is megtaláljuk. Itteni említése éppen arról győzhet meg bennünket, mennyire elterjedt volt Hungaria ezen attribútuma, itthoni és külföldi szerzők egyformán és több alkalommal fordultak hozzá. Nem más ez, mint a „termékeny Pannonia”, a *fertilitas Hungariae/Pannoniae* jól dokumentálható és kimutatott toposzának egy eddig ismeretlen mozaikja. Megtaláljuk itt is az ásványok (*auri*, *argenti*), a hegyek (*montes*), a termő síkvidékek (*pinguis fertilitasque soli*), a patakok, a folyók (*fontes gelidos [...] flumina*), a termények, a házi és a vadon élő állatok és a halak bőségének szemléjét. A gazdagság bemutatása után a szerző az ország romlásának okáról elmélkedik, s a magyarok belső viszálykodását állhatatlan természetükkel próbálja megmagyarázni (*Quer2*, 101–108).

A legsúlyosabb keservének ad hangot a költemény végén Hungaria. A nemesség egy idegen királynak az oltalma alá kívánja helyezni az országot (*Quer2*, 109–110). A katasztrofális mohácsi vereség után ugyanis az országban a belső meghasonlottság lett

³³⁰ Veran. *Quer2*, 83–90.

³³¹ Cuspinianus hasonlóképpen ezt rója fel a magyarok hibájának: „Merre szaladt eszetek, mely nemrég még a helyén volt, / Mígnem az örültségbe rohantatok önmagatoktól?” (ford. Kulcsár Péter) – Johannes CUSPINIANUS, *Oratio protreptica ad Sacri Romani Imperii principes et proceres ut bellum suscipiant contra Turcam...*, Francofurti, MDXCVIII, 14.

úrrá, minthogy a főúri körök két királyt is választottak maguknak. Verancsics Mihály a kettős királyválasztás korában nyilvánvalóan János pártjára állt, az ő személyét és királyságát propagálta ebben az elégiájában is. Az ország múltbeli nagyságát, s elsősorban Mátyás király fényes uralkodását egyedül csak Szapolyai tudja visszahozni. Jánost a szerencse is kísérte, így csakis ő képes visszaállítani az ország hajdani hatalmát (*Quer2*, 111–120). Az allegorizált Pannonia is ebben reménykedik, a külső és belső ellenséget csak János király tudja megfékezni. A költemény szemlélete itt propagandisztikus hangvételbe csap át. A meggyötört Magyarország felszólítja, még inkább utasítja gyermekeit, hogy Jánost erősítsék meg királyságában. Kéri, hogy a polgárháborús állapotok közepette az ő oldalára álljanak, és ne keressék a szomszéd fejedelem (*vicini [...] Ducis*) kegyeit (*Quer2*, 121–124). Két ellentét sorozatával világítja meg a két király közötti égbekiáltó különbséget:

Hic libertati vos optat reddere, at ille
vestra in servili ponere colla iugo,
Hic vobis parcens externo milite bellat,
Vos ille inter vos stringere tela iubet.³³²

A viszálykodás és a széthúzás csak az ország vesztét okozhatja. A kettős veszedelem – délen a törökök, nyugaton pedig a Habsburgok – legyőzéséhez szükség van az ország „sarjainak” megegyezésre. A magyar nemeseknek nem volna szabad egymás ellen harcolniuk, János király pártjára kellene állnia mindenkinek. A korábban elkövetett bűnök ez a kegyes király (*Rex est hic mitis*) bizonyosan meg fogja bocsátani (*Quer2*, 129–132). A költemény végén újra a radikálisabb hangvételű, korábbi elégia gondolatmenete jelenik meg. Pannonia vádlón fordul az osztrák főherceghez, Ferdinándhoz. Az invektíva jegyében indulatosan szólítja fel, s parancsol rá az ellenkirályra. Az országban dúló viszálykodást ne segítse még jobban elő a tőle távozni akaró emberek feltartóztatásával. Fegyverrel támadott egy olyan országra, amelyre jogosan nem is tarthatna igényt. Ezt a királyságot, amelyre úgy áhítozik, azonban már más birtokolja (*quod petis, alter habet*), így nagyratörő terveivel kénytelen felhagyni (*Quer2*, 133–138). Verancsics itt bizonyosan arra a tényre utal, hogy János koronázása hamarabb következett be, mint ellenségéé.

³³² Veran. *Quer2*, 125–128.

IV. 1. 3. A költemények keletkezési körülményei

A nyomtatott forráskiadvány, az *Acta Tomiciana* összeállítója szerint a költemények valamikor az 1529-es évben készülhettek. Ezt az adatot azonban mindenképpen felül kell vizsgálnunk a versek belső érvei és az időben korábbi krakkói kézirat közlése alapján.³³³ Az utóbbiban azt olvashatjuk Górskinak a vers elé illesztett megjegyzésében, hogy a költő „scripsit autem anno uno ante adventum Turcorum in Austriam”,³³⁴ tehát az 1528. évben születhettek a szövegek. A művek gondolatmenete és a korábbi ellenséggel – vélhetően a törökökkel – történő esetleges megegyezés gondolatát, mint lehetőséget és nem pedig kész tényt említette a szerző, amelyet a jövő idejű igealakok (*non patientur, proteget, erit*) is sejtetnek. A keletkezés időpontjának *terminus ante quemje* éppen ezért vélhetőleg 1528. február 29-e, esetleg 1528 késő tavasza, minthogy Hieronymus Łaski, Szapolyai János követe ekkortájt hagyta el Konstantinápolyt a török–magyar szövetségi szerződéssel a kezében.³³⁵ A keletkezés *terminus post quemje* pedig valószínűleg I. Ferdinánd 1527. július 8-a i támadása, mint ahogyan ez meg is fogalmazódik az első elégiában: „iam [...] vinclis nectere colla mea” (*Quer1*, 23–24).³³⁶

IV. 1. 4. Műfaji sajátosságok és ezek megjelenése az alkotásokban

A versek műfaja formai szempontból a tipikusnak mondható allegorikus heroida.³³⁷ A műfaj szépirodalmi levél jellegére és a panaszkodó hangvételre elsősorban Ovidius

³³³ A nyomtatott verzió elsősorban a varsói Nemzeti Könyvtár anyagán alapul, melyeket a lengyel tudomány Teki Górskiego (ez volt ugyanis Tomicki magángyűjteménye) néven ismer. A gyűjteményben azonban korábbi iratok is helyet kaptak. Ez a sorozat ma a krakkói Jagelló Könyvtár tulajdona. Az első és a negyedik kötet kivételével teljes egészben ránk maradt. Ezek jelzete: Rkp. 6547–6563. – PETNEKI, *Acta Tomiciana...*, i. m., 301–302.

³³⁴ BJ, *sign.* 6551, III, fol. 890.

³³⁵ BARTA Gábor, *A Sztambulba vezető út 1526–1528 (A török–magyar szövetség és előzményei)*, Száz, 115(1981), 1. sz., 195.

³³⁶ Valójában már 1527 májusában folytak tárgyalások, bár nem hivatalos formában, Szapolyai és a török követek között Budán. – BARTA, *A Sztambulba vezető út...*, i. m., 190–191. Statileo egyenesen azt kérdezte meg I. Zsigmond lengyel királytól, mit szólna, ha a magyarok a szultántól kapnának segítséget. – AT t. XI², 55. Piero Zen június 22-ei sztambuli jelentése is ezt támasztja alá, melyben arról tudósította a Signoriát: „a szultán segítséget akar küldeni a vajdának a főherceg ellen, és csapatokat küldött neki.” – Piero ZEN, *I Diarii di Marino Sanudo*, kiad., F., STEFANI etc., XLVI, Venezia, 1890–1897, 511, idézi BARTA, *A Sztambulba vezető út...*, i. m., 191.

³³⁷ A műfaj sajátosságait részletesen tárgyalta Imre Mihály. – IMRE, i. m., 13–237. Vö. Heinrich DÖRRIE, *Der heroische Brief, Bestandsaufnahme, Geschichte...*, Berlin, 1968. Az ehhez a hagyományhoz kapcsolódó szövegeket és a további elemzés során felhasznált alkotásokat Imre Mihály kiadásának megfelelően közöljük.

Heroides című munkája³³⁸ gyakorolt nagy hatást. A női alakban, allegorizáltan megjelenő Hungaria a szenvedései miatt panaszkodik most nem nővére, Germaniára, hanem Austriára. Ez a motívum széles körben elterjedt volt a 16. századi magyar, illetve nyugat-európai irodalomban. A korabeli humanista közvéleményben Hungaria még mindig Európa védőbástyája: *propugnaculum Christianitatis*, avagy *murus et antemurale fidei christianae*; s a régió többi államával és etnikumával együtt oltalmazza a kereszténységet az iszlám törökkel szemben.³³⁹

A *querela Hungariae*-toposz értelmezéséhez egy igen érzékletes irodalmi és egy híres képzőművészeti alkotást említenénk. Az utóbbi egy jól ismert ábrázolás, Johann Nel folio nagyságú fametszete, melyet Martin Schrott *Lachrimabilis miserandae...* kezdetű 1582-es latin és német nyelvű párversei mellé közöltek nyomtatásban (11. melléklet).³⁴⁰ A kép középpontjában a koronás, ruháitól már részben megfosztott királynői alakot, Hungariát látjuk. Bilincsekbe verve török katonák fogságában szenved, mellén az ország címerét viseli. A törökök egyike a nőalak haját tépi, egy másik láncot teker teste köré; két karját már levágták, melyek ott hevernek előtte a földön, és kutyák tépdésik. A metszet jobb oldalán a pogányok ellen vívott küzdelem vitézei is jelen vannak: pl. Zrínyi Miklós, Hunyadi János, Ulászló és Mátyás király, legalul pedig lován a Csele patakba hanyatló II. Lajos. Középen és jobbról háború pusztította táj, bitófákkal és kínzóeszközökkel; balról ellenben gazdag táj, gondtalan város, távolban a fénylő napkorong: ez Németország. Innen páncélos lovagok vágatnak a fogoly megsegítésére.³⁴¹ A törökkel, tatárral vívott háborúk alatt mind Magyarország, mind pedig Lengyelország rendjeiben, nemesi társadalmában és a királyi udvari intézményekben kialakult az *antemurale*-felfogás, amely a feudális nemesi állam létevel és nemzeti hivatástudatával volt kapcsolatos.³⁴² A krakkói egyetemen tanult Werbőczy István (1458–1541) – a humanista hagyományok szellemében – a *Hármaskönyv* II. Ulászlóhoz intézett ajánlásában mindezt így foglalta össze:

³³⁸ Ovidius által alkotott új irodalmi műfaj. – Ov. *Ars am.* 3, 346. Több műfaj keresztezi egymást benne: a levél, az elégia és a drámai monológ. A retorikai iskolázottság kimutatható a műfaj *suasoria* jellegén.

³³⁹ Ahogyan ezt az 1526-os oratiójában Cuspinianus megfogalmazta: „Hungari, quorum regnum antemurale, et Christianitatis clypeus vulgo appellatur,” – Johannes CUSPINIANUS, *De Capta Constantino-poli, et bello adversus Turcas suscipiendo... commonefactio = Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor*, I–IV, edidit Nicolaus REUSNER, Lipsiae, 1596, nr. II, 176.

³⁴⁰ Idézi IMRE, *i. m.*, 190; BENDA Kálmán, *A törökker német ujságirodalma, A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Bp., Athenaeum, 1942, 54; App. H. I, 487. Vö. *Allgemeine Deutsche Biographie*, Band 32, Leipzig, 1891, 556–558. A képet GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1986, 18–22 között ismertette.

³⁴¹ A kép értelmezését Imre Mihály és Galavics Géza olvasatában közlöm. – IMRE, *i. m.*, 190–191.

³⁴² HOPP, *i. m.*, 57.

Nec gens aliqua postmodum aut natio (absit invidia verbo) pro rei publicae Christianae tutela et propagatione acrius aut constantius ipsis Hungaris excubuit. Qui cum omni Mahometicae foeditatis barbarie in variis ancipitibusque praeliis diu ac multum cum ingenti sua laude versati, et (ut vetustiora praeteream) annos circiter centum supra quadraginta nunc oppugnantes, nunc repugnantes cum immanibus Turcis cruentissima bella gessere. Et per eorum sanguinem, caedes ac vulnera reliquam Christianitatem (ne hostilis rabies velut fractis obicibus remotius sese effunderet) tutam incolumemque reddiderunt, ea fortitudine roboraque naturae ut plerumque in armis vitam degerent.³⁴³

Ez tehát a képi ábrázolásban és az irodalomban is megfogalmazott általánosan ismert allegorizált kép a törökök ellen küzdő Magyarországról. A toposz igen népszerű volt a 16. majd a 17. század latin nyelven alkotó költőinek körében. Munkájában Imre Mihály kimerítő felsorolását adta ezeknek a szerzőknek és műveiknek. A teljesség igénye nélkül néhány példa a hagyományosnak mondható ábrázolásra a 16. századból. Caspar Ursinus Velius (1493–1539) 1529 és 1532 között írt egy *Querela Austriae* című munkát, ahol Austria királynői alakja fordul segítségért nővéréhez, Germaniához.³⁴⁴ Ez a munkája és az 1527-es székesfehérvári szónoklata meghatározó forrásai lettek a későbbi szerzőknek. 1545-ben jelent meg Wittenbergben Nicolaus Schirlentz kiadásában Paulus Rubigallus *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta* című verses alkotása.³⁴⁵ A külföldre került magyarországi szerzők műveiben is előfordulnak a panaszirodalom jellegzetes vonásai. 1558-ban jelent meg Bécsben Zsámboky (Sambucus) János *Dialogi Duo Platonis, Alcibiades Secundus Et Axiochus* című műve. A dialógusok után verses függelék áll *Pannonia ad Germaniam* címmel. Humanista látásmód vehető észre Kassai

³⁴³ St. WERBŐCZY István, *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclyti regni Hungariae*, Bécs, 1517, II. Ulászlónak címzett ajánlólevél = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, szerk. BARTA János, KLANICZAY Tibor, I. Bp., Tankönyvkiadó, 1963, 193–194. „...nem volt oly nép vagy nemzet, amely a keresztény köztársaság megvédése (*pro rei publicae Christianae tutela*) és továbbterjesztése mellett erősebben és állhatatosabban állott volna őrt, mint a magyar; amely (hogya a régebbieket ne is említsem) mintegy száznegyven éven át a rettenetes törökkel szemben, hol támadva, hol védekezve, a mohamedán undokság egész vadsága ellen legnagyobb dicsőségére küszködve, különféle kétes háborúkban soká és gyakran a legvérengzőbb csatákat vívta, és a többi kereszténységet (nehogy mintegy szétört gátakon túlterjedjen az ellenség dühe) vére hullásával, élte odaadásával és sebeivel biztosította és mentette, akkora vitézséggel és oly természeti erő kifejtéssel, hogy élete jobbadán fegyver alatt tölt el.” (ford. Kolozsvári Sándor, Óvári Kelemen)

³⁴⁴ Casparus URSINUS VELIUS, *Querela Austriae, sive Epistola ad reliquam Germaniam*, Augustae Vindelicorum, MDXXXII; lásd App. H. I, 239.

³⁴⁵ Paulus RUBIGALLUS, *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta*, Wittenberg, 1545, kritikai kiadása: *Pauli Rubigalli Pannonii Carmina*, ed. Miloslaus OKÁL, Leipzig, Teubner, 1980, 44–52; RMK III, 366.

Dávid Zsigmond *Elegia Pannoniae gravissima pestilentia conflictantis* című, 1577-ben Wittenbergben kiadott 298 soros disztichonjaiban is.³⁴⁶

Tarnai Andor eszme- és formatörténeti vizsgálatokat elvégző munkájában már 1969-ben szorgalmazta 16. századi költészetünk ezen egyedi jellegének részletes kutatását: „A mohácsi csatavesztés és főleg Buda elfoglalása után a hazaiak tudatában a »gazdag föld« motívumához, latin verselőknél és magyar énekszerzőknél egyformán, egyébként is a gyász, a panasz, a romlás (*luctus, querela, ruina*) még részletesen feltárható képzeleti tapadtak.”³⁴⁷ A panasz hangja Verancsics Mihály költeményében viszont támadó hangvétellel és az elkeseredett számonkérés szavaival párosul. Az ovidiusi tradíciót, a 15–16. századi *antemurale*-felfogás elemeit és a panaszirodalom jellegzetes motívumait felhasználva, sőt mi több, azokat jelentősen átdolgozva sajátos hangvételi költeményeket alkotott meg a saját korának kíváncsai szerint.

A műfaji eltérések összefoglalása előtt tekintsük át a már meglévő hagyományhoz szorosan kapcsolódó szöveghelyeket. Több helyen is megjelenik a *querela Hungariae*-toposz számos vonása és motívuma Verancsics Mihály alkotásaiban. Jellemző egyrészt a képzeletbeli levél címzettjének megszólítása: az elsőben a kegyetlen Austria (*Quer1*, 1–2), a másodikban különböző természeti elemek (*Quer2*, 1–2). Megjelenik az istenek segítségül hívásának motívuma is: az elsőben a keresztény Isten (*Quer1*, 75–76), a másodikban elsősorban a pogány Fortuna (*Quer2*, 73–76). A meggyötört és a magára hagyott – *undique desertam* (*Quer1*, 14), *Sola repugnabam* (*Quer2*, 67–68) – ország képének részletezése igen gyakran előfordult a kortárs költészetben. Az *amplificatio* jegyében mindkettő részletes listáját adja a veszteségeknek és az azt követő gyásznak. Említik az anyagi károkat: az elsőben pl. *incensas urbes* (*Quer1*, 19), a másodikban *direpta [...] templa* (*Quer2*, 26). Említést tesznek az emberveszteségekről: *occisos procures* (*Quer1*, 18) és *funera [...] strata meorum* (*Quer2*, 25). Végül elpanaszolják az erkölcsi veszteséget is, ami hangsúlyosabbá válik a második alkotásban: az elsőben saját gyermekei tépik a szülőanya testét (*Quer1*, 26), a másodikban ezt kibontja *consumunt heu me mea viscera* (*Quer2*, 11), s a szerző utal a polgárháborús körülményekre (*Quer2*, 27–28) is.

A *querela Hungariae*-toposz 16. századi változatainak döntő többségében megjelenik a kereszténység védőbástyája (*propugnaculum christianitatis*) gondolat, így ezekben a költeményekben is. Magyarországra vonatkoztatva ez először III. Ulászló

³⁴⁶ Az előbbi RMK III, 451, míg az utóbbi RMK III, 667-es jelzetnél.

³⁴⁷ TARNAI, *i. m.*, 39.

1440. március 8-ai oklevelében jelenik meg, majd később elsősorban Aeneas Sylvius Piccolomini és Cuspinianus propagálta ezt.³⁴⁸ Az elsőben nagy hangsúlyt kap, hogy Pannonia nemcsak Austriát oltalmazta ércpajzsával, hanem az egész kereszténységet is (*Quer1*, 45–46). A másodikban ez egyrészt a már említett Atlas-hasonlat (*Quer2*, 63–64) révén jelenik meg, másrészt a nőalak úgyszintén elpanaszolja azt, hogy Krisztus nevéért viselt el oly nagy csapásokat a törököktől (*Quer2*, 53–54). A toposzhoz szorosan hozzátartozik az ún. „termékeny Pannonia” (*fertilitas Pannoniae*) képzete is, amely leginkább a természeti és földrajzi kincsekben gazdag ország képét festi elénk.³⁴⁹ Az elsőben a fémek és az élőállatok (marha) bőségét hangsúlyozza (*Quer1*, 59–60), a másodikban ez a motívum is részletesebben van kifejtve: a hős vitézek, a fegyverek, a nemesfémek, a termékeny föld, az állatok és a természeti kincsek (hegyek, folyók, tavak, erdők, rónák, városok stb.) bőségének részletezésében (*Quer2*, 100–106).

Ezek a költemények tehát több elemükben is kapcsolódnak az általános ismert képhez. Mi volt mindezek mellett mégis az újdonság – amely, hangsúlyozzuk, nem tartozik ekkor még szorosan a querela műfajának sajátosságaihoz –, mennyiben hozott újat a szerző? Ennek megválaszolásához először is a Ferdinánd-párti propagandairódlalom ismertetése szükséges.

IV. 1. 5. Magyar- és Szapolyai-ellenes propaganda a 16. század első felében

Ferdinánd udvara 1527 elején már rég annak a propagandakampánynak légkörében élt, melyet Szapolyai lejáratására indítottak, s amely már korábban is sűrűn felröppentette a török–magyar szövetség rémképét.³⁵⁰ Ez a lejárató hadjárat két irodalmi vonalon indult meg. Egyrészt a közeli törökveszély hatására megélénkülő német újságirodalomban (*Türkenbüchlein*),³⁵¹ másrészt a latin nyelvű humanista irodalomban (pl. Logus 1529-ben megjelent gúnyverseiben). A birodalmi újságok szerint a magyarok mind gyávák és

³⁴⁸ TERBE, *i. m.*, 301–302; BENDA, *A magyar nemzeti...*, *i. m.*, 25–26; MARTON József, *Magyarország képe és megítélése Enea Silvio Piccolomini életművében*, ItK, 110(2006), 5. sz., 469–476. Lásd KATONA István, *Historia critica Regum Hungariae stirpis mixtae*, VI, 13, Pestini, 1790, 26.

³⁴⁹ Lásd IMRE, *i. m.*, 223–233. Terjedelmesebb felbukkanása először Aeneas Piccolomini munkásságához köthető.

³⁵⁰ BARTA, *A Sztambulba vezető út...*, *i. m.*, 162. Ferdinánd háborúra törekvő magatartását mi sem bizonyítja jobban, mint az a május 26-án kelt levele, amely a júniusi olmtüzi békéltető tárgyalások előtt írt Margit főhercegnéhez. Ebben ezt írta: „toute diligement assembler mes gens de guerre et incontinent les faire marcher pour la laide du tout puissant conquerer mon Royaulme de Hongrie par force” – *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli levéltárakból*, (MHH), vál. HATVANI Mihály, I, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857, 52.

³⁵¹ John W. BOHNSTEDT, *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by German Pamphleteers of the Reformation Era*, TAPhS, 58(1986), 9. sz., 1–58.

álnok esküszegők. A magyarok a törököknél is nagyobb ellenségei a német katonaságnak, s a pogánnyal cimborálnak, árulók.³⁵² Ez a felfogás tükröződik 1529-ben Conrad Cordatus munkájában is: a magyarok, ez a fékezhetetlen nép még a törökkel is szövetezik, csak hogy a németek iránti gyűlöletét kitölthesse.³⁵³ Szapolyai János vajda³⁵⁴ például csak azért hívta be a törököt Magyarországra Lajos király ellen, „mert születésétől kezdve gyűlölte a germánokat”, s megesküdt, nem nyugszik, amíg egy is él közülük.³⁵⁵ A magyarok a németek gyűlöletének torzító tükrében keresztényellenesek, hitszegők. Ezt hirdette Sebastian Franck is 1534-ben a *Weltbüch Spiegel*-ben.³⁵⁶

Az általános negatív képben megjelennek egyes „különösen gonosz és áruló” magyarok, mint „brinnenpeter” (ti. Perényi Péter), vagy a „keresztény vér árulója”, „graf Hans von Zips (ti. Szapolyai János), ez az istentelen gonosz.”³⁵⁷ A különböző *Newe Zeytung*-ok szerint ő vette rá 1529-ben I. Szulejmánt (1494–1566) Bécs ostromára, s esküt tett neki, hogy „minden magyarjaival a németek ellen vonul.” Bécs ostrománál is a magyarok árulása segítette a törököt.³⁵⁸ Egy másik újság ugyanakkor a török és Szapolyai szövetségéről számolt be. Pontosan közli az elhangzott németnyelvű (!) beszédeket, majd leírja a kölcsönös szertartásokat.³⁵⁹ Miután Szapolyai hazáját „összes

³⁵² *Ein new lied vom nehsten zug ins Ungerland...*, H. n. 1542, (App. H. I, 288); HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1937, 78–80.

³⁵³ Mindezeknek az oka: „dass sie [ti. a magyarok] den Deutschen an vrsach von herten feind sein.” – Conrad CORDATUS, *Ursach warumb Ungarn verstöret ist und ytz Osterreich bekrieget wird*, Zwickau, 1529.

³⁵⁴ Királlyá választása után is következetesen csak a vajda címet adták meg neki a német újságok. Vö. HUBAY Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású rölapok, újságok az OSZK-ban 1480–1718*, Bp., OSZK, 1948. HUBAY, i. m., nr. 89. (APPONYI Sándor, *Hungarica, Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*, I, Bp., OSZK, 1900, nr. 201) – Graff Hans Weyda; HUBAY, i. m., nr. 132. (SZABÓ K. III, 293, KERTBENY Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*, Bp., 1880, nr. 413, BALLAGI 406) – Janusch Weyda; HUBAY, i. m., nr. 168. (WELLER, Z. 114/2, KERTBENY 524, App. H. I, 270) – Graff Weyda.

³⁵⁵ BENDA, *A törökker...*, i. m., 61.

³⁵⁶ „Das volck diss lands ist habhaftig und mechting an vihe, aber ein treüwloss galubbrüchig unbestendig volck, wie man teglich erfart” – Sebastian FRANCK, *Weltbüch Spiegel...*, Tübingen, 1534, idézi HORVÁTH, *A törökveszedelem...*, i. m., 80.

³⁵⁷ Szapolyairól szinte minden korabeli újság és irodalmi alkotás megemlékezett. – BENDA, *A törökker...*, i. m., 61. Például: „Zu schaden und vertilgung seines vatterlandts geboren, unn alter poeser unchristenlicher handlung nie nichts underlassen, sonderlich die Teutsch Nation wie die Tuerkn von Juggenth zu ueruolgen genaigt” – Peter STERN von Labach krónikája a *Belegerung der Statt Wien...*, Wien, 1529; „Ein verräterischer boszwicht und nit ehren wert...” – *Newe Zeytung von Keyserlicher Mayestat...*, H. n., Georg Wachter nyomdájában, 1528, lásd még *Newe Zeyttung vom Turcken. So vf Mittwoch...* ... geschrieben ..., H. n. 1529, lásd (App. H. I, 214a).

³⁵⁸ Johannes ROSINUS, Peter STERN, Silvanus OTTMAR, *Viennae Austriae urbis nobilissime a Sultano Saleymano immanissimo Turca[rum] Tyranno immenso cum exercitu obsess[a]e Historia...*, Augustae Vindelicorum, 1530. – *Ein neues Lied in welchem ausz angebung deren so von anfang mit und darbei gewesen ...*, Nuremberg, 1529; App. H. I, 228; HORVÁTH, *A törökveszedelem...*, i. m., 29.

³⁵⁹ BENDA, *A törökker...*, i. m., 41.

püspökeivel és zászlós uraival” átadta, „a törökök között [...] örömrivalgás támadt, háromszor megcsókolták a földet és köszönetet mondtak Mahomednek.”³⁶⁰

Szapolyai iránt különösen nagy volt a felháborodás és a gyűlölet a német közvéleményben. Egy újság 1528-ban nagy elégtétellel adott arról hírt, hogy a török elutasította Szapolyai segítséget kérő szövetségét: „Még a török is emelkedettebb erkölcsi felfogású, semhogy Szapolyait meghallgatná”, mert Szapolyai – *verretterischer böszwicht* (áruló gazember) – elárulta királyát, hogy maga lehessen király.³⁶¹ Szapolyai áruló, nem keresztény, hazáját, amelynek koronájához semmi joga nem volt, eladta a töröknek. Már 1522-ből, négy évvel Mohács előttről, ismerünk egy *Turcken peuchlein* című kiadványt, mely egy anonim szerző műve.³⁶² Ez a szöveg Szapolyait már magától értetődő természetességgel a törökök szövetségesének tartotta. Egy fontos tényre azonban itt fel kell hívni a figyelmet. A hírlapok minden önreklámjuk ellenére sem voltak az igazság hű továbbadói. A tényeket valójában elferdítették és gyakran mit sem törődve a valósággal, szabadon találták ki történeteiket.³⁶³

A lejárató propaganda másik elemét jelentették a humanista szerzők tollából keletkezett latin nyelvű költemények. Egy latin nyelvű gúnyirat, melyet Kasza Péter egy bécsi humanistának, Georgius Logusnak tulajdonított, szintén elmarasztalóan emlékezik meg János királyról.³⁶⁴ E versben szintén nem túl hízelgő képet találunk János királyról: egyenesen gazembernek (*lator*) és istentelen árulónak (*nefandus proditor*) nevezik. Érdekes, de nem meglepő, hogy nemcsak a bécsi humanisták szóltak elmarasztalóan Szapolyairól. A varsói Nemzeti Könyvtár (Biblioteka Narodowa) mikrofilmes anyagából nemrégien előkerült egy szatirikus hangvételű költemény, amely a család címerálla-

³⁶⁰ Johann HASELBERG, *Des Türkischen Kaysers Heerzug...*, Nuremberg, 1530. Az idézett részt közli Apponyi, App. H. III, 1673. Vö. Peter STERN, *Wahrhaftige handlung wie und welchermassen der Türck die stat Ofen und Wien beleget*, Nuremberg, 1530 (App. H. I, 225); *Wahrhaftiger grundt und bericht von dem thürkischen Krieg*, 1530; *Ein neues lied der gantz handel der Türkischen Belagerung der Stat Wien*, Nuremberg, 1529.

³⁶¹ HORVÁTH, *A törökveszedelem...*, i. m., 79. Vö. App. H. I, 204; 225

³⁶² HUBAY, i. m., 47; WELLER, Rep. 2286; KERTBENY 156; App. H. III, 1643; BALLAGI 261.

³⁶³ A Benda Kálmán által fogalmazott kritika szerint: „a török korszak német ujságaiban hiába keressük a magyar események valóságos rajzát. Nem a valóságot hozták, csak annak árnyképét, s írásaik a közvéleménynek a valóságról elképzelt, többnyire örökölt, sablonos vonásait tükrözik.” – BENDA, *A törökkor...*, i. m., 77–78.

³⁶⁴ KASZA Péter, „Összeillik e két parázna szépen.” *Néhány észrevétel egy Szapolyai János ellen írt gúnyvers kapcsán = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 2009, 169–178. A gúnyiratot közli KRETSCHMAYR Henrik, *Adalékok Szapolyai János király történetéhez*, TTár, (1903), 229–230. További Logus gúnyverseket közöl az *Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria...*, ed. Stephanus HEGEDÜS, Bp., Typis Victor, 1906, 260–261.

tával (*lupus*) játszadozik el igencsak gúnyos hangvétellel.³⁶⁵ Ennek a költeménynek nincs modern kiadása, de Kasza mostanában Valentinus Ecknek tulajdonította az alkotást. A Thurzó Eleknek címzett verses epistolájában azon kesereg Eck, hogy a Szapolyai farkas (*lupus [...] Zapolitanus*) felbolygatja ezeket a mezőket, minthogy a szomszéd Lengyelország visszaküldte ezt a kegyetlent (*illum crudelem*) a magyar földre.³⁶⁶ A vad farkas érkezésének emellett a pártütő magyarok még kifejezetten örültek is. S végezetül említsünk meg egy, a magyar király halála után írt költeményt is Rubigallus tollából. 1545-ben még mindig visszaköszönt az az általánosan elfogadott nézet, hogy Szapolyai volt minden rossznak és viszálynak az oka.³⁶⁷ A példákat még hosszan sorolhatnánk, de úgy véljük, mindezek is elegendők annak illusztrálására, hogy a rosszindulatú vádak és rágalmak mennyire elterjedtek voltak I. János királlyal és a magyarsággal szemben.

IV. 1. 6. Apologetikus és a toposztól eltérő szöveghelyek a költeményekben

János király 1526. november 11-én lett magyar király. Első lépései közé tartozott, hogy elismertesse hatalmát és jogait a magyar trónon a szomszédos államokkal. Két külpolitikai veszélyforrás merült fel számára: délen az évszázados ellenség, az Oszmán Birodalom fenyegette a határokat, míg nyugaton az osztrák főherceg és cseh király, I. Ferdinánd veszélyeztette a hatalmát. Ez a nyomasztó külpolitikai reménytelenség és a kettős királyválasztás eseményei kellőképpen rajta hagyták nyomukat Verancsics Mihály alkotásain. A *querela Hungariae*-toposz általános képéhez szorosan nem kapcsolódó, eltérő, elsősorban tartalmi vonások ennek megfelelően a következők a két elégiában. Ezeket a szöveghelyeket három nagyobb tematikai egység köré lehetne csoportosítani. Egyrészt Szapolyai János személye, valamint Ferdinánd erőszakos támadásának elítélése áll a költemények középpontjában. Másrészt a török szövetségnek az égető kérdése is felbukkan, elsősorban az időben korábbi első költeményben. S végül harmadszor a belső széthúzás, s a nemesség méltatlan politikai tevékenységének elpanaszolása is jelentős szerepet játszik az ismertetett elégiákban.

³⁶⁵ [Valentinus ECK], *Carmen – satyricum in Joannem Zapolyam regem Hungariae*, Krakkó, Hieronymus Viator nyomdájában, 1528/. 4° – A kéziratot l. BJ, *sign.* Cim. 5479 (frag: 2 karty B₁ 1B₂). Az alkotás egy gyűjteményes kötet második darabjaként jelent meg 1530-ban, Klenner Aladár monográfiája szerint (tévesen) Bécsben, Vietornál. Részleteket közölt belőle. – KASZA, *Lupus in elegia...*, i. m., 78.

³⁶⁶ „Nec minus adverso torquet nos turbine bellum, / Quod Lupus his miscet Zapolitanus agris. / Illum crudelem nobis Arctoa remisit / Sarmatia, Hungarico proxima terra solo.” – [Valentinus ECK], *Carmen – satyricum in Joannem Zapolyam...*, i. m., 35–38.

³⁶⁷ „quin etiam succensa odiis pars magna tuorum / ferre meos merito tanta pericla refert.” – RUBIGALLUS, i. m., 139–140.

Az uralkodódicsőítés toposztárát és technikáit a retorikák már régen besorolták a *genus demonstrativum* „laudatio” válfaja alatt, irodalmi mintáit készen kínálták a klasszikus életrajzok, az encomiumok, elogiumok, panegyricusok, valamint a történetírók munkái.³⁶⁸ Lényegében azonban minden műfaj alkalmas volt a dicséret (*laus*) közvetítésére, a *gloria* megörökítésére, a halotti beszéd (*oratio funebris*) éppúgy, mint a nászadal (*epithalamium*), vagy mint esetünkben a változatos tematikájú elégia. Austriát nemcsak a törökök, hanem Szapolyai János is meg fogja fékezni. Miként Mátyás, úgy lesz győzelmes János is (*Quer1*, 11–12), a másodikban ez a párhuzam markánsabban jelenik meg: „Keressetek Mátyáshoz hasonlót!” (*Quer2*, 113). Hunyadi János és Mátyás király azok a hősök, akik vezetésének és heroizmusának legtöbbet köszönhetett a magyarság a védőbástya-gondolat kialakulásában, így nevük hangoztatása kiemelt szerepet játszhatott a János-pártiak retorikájában.³⁶⁹ A Hunyadi család itteni megemlézése emellett összefügghetett azzal is, hogy a korszakban rokoni kapcsolatot tételeztek fel a család tagjai és a Szapolyaik között. A família látványosan gyors felemelkedése alapján ugyanis valószínűsíthető, hogy Mátyás királlyal szoros rokonságban álltak. Kubinyi András szerint ez azonban sem a Hunyadi, sem a Szilágyi-család genealógiájával nem egyeztethető. A kutató éppen ezért arra feltételezésre jutott, hogy Szapolyai Imre († 1487), Szapolyai János édesapjának testvére talán Hunyadi törvénytelen fia volt. A hipotézise nem igazolható, de nem is cáfolható, így bizonytalan, viszont részben magyarázattal szolgálna a Szapolyai-pártiak Hunyadi-kultuszára.³⁷⁰

Szapolyai Jánosnak számos pozitív tulajdonsága van a költeményekben, ezzel szemben Austriának – így Ferdinándnak is (pl. a második versben: „Non ego vicinis indicere bella cupivi,” – *Quer2*, 45) – csak negatív jelzői lehetnek: *crudelis*, *superba*, *improba*, *venefica*, *impia*. A magyar király az első elégiában farkasként (*lupus*) jelenik meg.³⁷¹ Hungaria figyelmezteti galád támadóját arra, hogy még ha az oroszlán (*leo*) segítségét is bírja, akkor sem lesz képes meghódítani őt, sőt maga János fogja elragadni mindkettőjüket (*Quer1*, 67–68). A második versben egyenesen arra szólítja fel gyerme-

³⁶⁸ BENE Sándor, *Theatrum politicum, Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 19), 67–68.

³⁶⁹ HORVÁTH, A *törökveszedelem...*, i. m., 66; HOPP, i. m., 31–43.

³⁷⁰ L. erre részletesebben KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Tudomány-Egyetem, 2001, 17–18.

³⁷¹ Ti. Szapolyai János. A Szapolyai-család címerében egy farkas volt ábrázolva. Vö. GYULAI Éva, *Farkas vagy egyszarvú? (Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban = Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, szerk. BESSENYEI József, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004, 91–124. A képválasztás igen merész Verancsicstól, minthogy a farkas az európai irodalomban igencsak negatív jelentést hordoz magában. A számos szöveghely közül például: DANTE Alighieri, *Pokol*, I, 49–51; HEGEDÜS, i. m., 261.

keit, hogy támogassák János királyságát (*Quer2*, 122–123). Ilyen és ehhez hasonló költeményekre nagy szüksége volt a Szapolyait támogató politikai oldalnak. Hiszen az ellenkirály, azaz Ferdinánd pártján állók igen eredményes rágalomhadjáratot folytattak már a kezdetektől fogva. A német nyelvű újságirodalomra és a latin nyelvű közkézen forgó humanista költeményekre kívánt valószínűleg reflektálni Verancsics Mihály.

Az első elégia hangsúlyos elemét jelenti a korábbi ellenséggel történő esetleges megegyezés gondolata. A törökkel való szövetség gyökeresen új fordulatot jelentett a keresztény Európa számára. Bár a keresztény összefogás, a „hitetlen” mohamedánok elleni szent harc eszméje legalább a keresztes háborúkig nyúlt vissza, de a 16. század elejére régen üres diplomáciai és propaganda-frázissá egyszerűsödött. Mária királyné 1527 januárjában olyan hírekről értesítette Ferdinándot, hogy Szapolyai a törökkel próbálkozik megegyezni, s a Portával készül titkos tárgyalásokra.³⁷² I. (Öreg) Zsigmond értesült arról 1528 tavaszán, hogy Szapolyai foglalkozik a törökkel való megegyezés gondolatával. 1527 végén I. János – hogy szembeszállhasson vetélytársa, Habsburg Ferdinánd erejével – szövetségesnek ajánlkozott, és segítséget kért a Magas Portától. I. János lépése gyökeres szakítás volt a múlttal, olyan szakítás, amely hosszú időre irányt szabott mindazok számára, akik Magyarország keleti feléből voltak cselekvő vagy szenvedő részesei az eseményeknek.³⁷³ Ez a súlyos lépés és annak retorikai igazolása központi elemét jelenti az első költeménynek. Verancsics kifejti, hogy Austria hűtlen (*impia*) és galád (*improba*), bár „qui sanguine pro te / complerunt campos prataque ubique mea,” (*Quer1*, 15–16), mégis elhagyta Magyarországot.³⁷⁴ A magára maradt szenvedőnek akkor ki hozhat segítséget? Nel 1582-es fametszetén is felmerült ez a kérdés: „Qui fert optatam, nunc ubi Christus opem?” Ott a Német-római Birodalomtól várják a segítséget, 1528-ban azonban még mástól. Egy lehetőség van Verancsics szerint: ki kell egyezni a korábbi ellenséggel. Az első költeményben ez három központi helyen is megjelenik: „Hostes magna tamen tanget miseratio nostri / et caput hoc mergi

³⁷² *Die Korrespondenz Ferdinands I*; hrsg. von E. LACROIX, W. BAUER, Wien, 1912, II, 9–10; RÁZSÓ, Gyula, *A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában = Mohács. Tanulmányok*, szerk. RUZSÁS Lajos, SZAKÁLY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986, 148; HOPP, *i. m.*, 88.

³⁷³ BARTA, *A Sztambulba vezető út...*, *i. m.*, 152.

³⁷⁴ Minthogy Magyarország védőbástyái szolgálatait elsősorban Németország élvezte, Magyarországot legtöbbször Németország védőbástyájának nevezték: *Die nächste Vormauer der deutschen Nation*. A 16. századtól kezdve ez az állandó jelzője Magyarországnak a német rendi és császári iratokban. – HÓMAN Bálint, SZEKFÜ Gyula, *Magyar Történet*, III, Bp., Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1935, 144–148; HOPP, *i. m.*, 86–101; HORVÁTH, *A törökveszedelem...*, *i. m.*, 54–63. Ez Rubigallusnál így jelenik meg: „ipsa ego ceu scutum certe me saepius hosti / obieci pro te tristia bella gerens,” – RUBIGALLUS, *i. m.*, 43–44. (további pl. J. Eck, J. Langus, M. Schrott, P. Anderbach)

non patientur aquis.” (*Quer1*, 37–38), „hostis qui fuerat, summus amicus erit.” (*Quer1*, 42), „quos hostes habui, nunc utor amicis.” (*Quer1*, 71). Humanista módon ezek után antik hasonlattal – Téléphos mysiai király és Achilleus történetének bemutatásával³⁷⁵ – él a szerző ennek mitológiai alátámasztására (*Quer1*, 39–40). A keresztény világ természetesen megbotránkozott ezen a lépésen, azonban akadtak olyan művek is, melyek felismerték a lépés kényszerű jellegét. Guillaume du Bellay az 1532-es regensburgi birodalmi gyűlésen elmondott beszédében nyíltan kiállt János lépése mellett.³⁷⁶ Véleménye szerint, mivel János nem talált barátra a keresztény népeknél, ezért az isteni gondviselés megszerezte neki a „Hitetlen” barátságát. Jánosnak ez a törökbarátsága – mint ahogyan Benda Kálmán is megállapította – udvarának idegen elemeire -támaszkodott, a déli végekről éppen a török elől beszivárgott szláv familiárisaira, köztük: Brodaricsra, Frangepánra, Statileóra, Fráter Györgyre és magukra a Verancsics-testvérekre is. Törökbarát nyilatkozatok csak tőlük származnak, nem pedig a magyar uraktól, mint arra helyesen felhívta a kutatók figyelmét.³⁷⁷

S végezetül rejtett módon felmerül mindkét költeményben – az elsőben csak érintőlegesen – a kérdés: mégis ki felelős a jelenlegi szenvedésekért? A külső erők (törökök, Habsburgok) esetleg, vagy még inkább az ország népe, elsősorban a nemesség és a főúri körök. Verancsics a második költeményben fejtette ezt ki Hungaria szájába adva a választ. Az elszenvedett csapásokért nem egyedül a hatalmas Fortunát kell felelősségre vonni, más tényezők is jelenthetik az igazi okokat. Szinte pontosan a mű középpontjában a második költemény nyitó gondolata, tudniillik a belső széthúzás iránt érzett fájdalom tér vissza: „Ti, oh, ti főemberek! (nem tudom már elhallgatni az igazságot) / ennek az oka és a szerencsétlenség forrása ti vagytok.”³⁷⁸ A legfontosabb vád is elhangzik a költemény végén: „O jaj!, ugyan mily iszonyú heves vágy (*dira cupido*) volt bennetek arra, hogy / nyakunkat egy idegen fejedelemnek alávéssétek?”³⁷⁹ A mohácsi vereség és II. Lajos halála után az ország nemessége ugyanis két királyt is

³⁷⁵ Ennek a hasonlatnak a beszúrására az ihletet talán egy anekdotikus jellegű történelmi esemény szolgálhatta Verancsics Mihály számára. Testvére, Antal az 1527. évhez ezt írja a tiszai átkeléshez kapcsolódóan: „János király az evangeliomból meglátatá, hogy ha az tereket segítségül híhatja. A cseri barátok [ti. Tamás és Gellért barát] ezt lelák az evangeliomba: hogy az ki vele jót tíszen, az az ő atyjafia.” – *Memoria rerum, quae in Hungaria a nato rege Ludovico ultimo acciderunt, qui fuit ultimi Ladislai filius*: 1509-től 1566-ig terjedő magyar nyelvű kortörténeti munka az *MHHS* II–III-ban (Verancsics iratok, II), Pest, 1857, 28.

³⁷⁶ Guillaume du BELLAY, *Oraison faite en la faveur du Roi Jean de Hongrie de la guerre contre les Turcs* = G. B., *Epitome de l'antiquité des Gaules et de France*, Paris, 1556, 59–60. – idézi GYÖRY, i. m., 39–41.

³⁷⁷ BENDA, A *törökkor...*, i. m., 43.

³⁷⁸ „Vos, o vos proceres, (nequeo iam vera tacere) / huius vos estis causa caputque mali,” (*Quer2*, 81–82)

³⁷⁹ „Nam quae tanta fuit vobis heu dira cupido / nostra peregrino subdere colla duci?” (*Quer2*, 109–110)

választott magának. Az „idegen fejedelem”, I. Ferdinánd 1526. december 17-én, majd hivatalosan 1527. november 3-án Székesfehérváron; a nemzeti párt jelöltje, Szapolyai János pedig 1526. november 11-én lett Magyarország törvényes királya. Verancsics Mihály a kettős királyválasztás korában egyértelműen János oldalára állt, az ő személyét és királyságát propagálta ezekben a költeményeiben is. A dicső korokat, s elsősorban Mátyás király fényes uralkodását és győztes háborúit egyedül csak a volt erdélyi vajda tudja visszahozni. Csakis egy nemzeti király lehet az egyetlen helyes választás a nemesség számára, minthogy Mátyás uralkodása után az idegen királyok – itt talán a Jagelló-házi uralkodókra gondolhatott Verancsics³⁸⁰ – minden korábbi eredményét és katonai sikereit elveszítették (*perdere id omne duces*) tehetetlen uralkodásuk alatt. Jánost a szerencse is kísérte, így csakis ő képes visszaállítani az ország hajdani nagyságát (*Quer2*, 111–120). A második költeménynek ez a markánsan rábeszélő jellege leginkább a *genus deliberativum* körébe tartozó „adhortatio”, vagyis a szónoki rábeszélés (*oratio suasoria*) fajtájához közelíti Verancsics alkotását.

IV. 1. 7. Az elégiák irodalom- és politikatörténeti jelentősége

Az ismertetett elégiák témája és hangvétele számos meglévő hagyományból táplálkozhatott. Az erőteljes ovidiusi (klasszikus) imitáció az allegorikus heroida műfajához teszi hasonlatossá a költeményeket. Ehhez az alaphoz párosulnak a keresztény kultúrkörben a panaszirodalom műfaji jellegzetességei valamint a „kereszténység védőbástyája” gondolat és annak minden topikus eleme. A költemények pontosabb „műfaji” besorolásához azonban figyelembe kell venni azok sajátos hangvételét és a bennük megfogalmazott politikai és külpolitikai gondolatokat, üzenetet. A retorika teljes eszköztárát – mint láttuk elsősorban a *laudatio* és az *adhortatio* szónoki beszéd fajtáihoz kapcsolódva – megtalálhatjuk az alkotásokban.³⁸¹ Szűkebb értelemben tehát a szónoki támadóbeszéd tipikus elemeit fedezhetjük fel a harmincnyolc, illetve a hatvankilenc disztichonban, így ezen értelmezés tükrében ezeket a költeményeket támadó iratként, vagyis invektívaként is lehet, még inkább kell olvasnunk. E polemikus hangvételű „támadóbeszéd” I. János

³⁸⁰ A magyarországi trónöröklés kérdésébe a lengyelországi Jagellók is beleszólhattak. Mohács után I. (Öreg) Zsigmondnak szándékában állt kinyilvánítani trónjelöltségét, mint az kitűnik Mikołaj Nipszyc és Krzysztof Szydłowiecki követi utasításából. – HOPP, i. m., 86–87, vö. AT t. VIII, 211 és 273, valamint AT t. XV, 823. Így talán nem meglepő, hogy Verancsics az idegen fejedelmek (*externos [...] duces*) hangsúlyozásával ennek a lengyel politikai törekvésnek is igyekezett gátat szabni a költészet területén.

³⁸¹ Vö. IMRE Mihály, *A Querela Hungariae toposz retorikai gyökerei = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, TAMÁS Attila, 1994 (*Studia Litteraria*, 32), Debrecen, 7–23.

érdekében és Ausztria (azaz I. Ferdinánd király) ellen hangzottak el. A költeményeknek ez a sajátossága véleményünk szerint egyedülálló a *querela Hungariae*-toposz kora 16. századi történetében. Verancsics Mihály 1528-as elégiáinak bemutatása során ismertett példáink kiválóan szemléltetik ezeknek a költeményeknek az egyedi jellegét. Szerzőjük a *querela*-toposz műfaji sajátosságait átvéve, sőt azokon túl is lépve fogalmazta meg nemcsak a saját politikai nézeteit, hanem a nemzeti párt álláspontját is. S valójában a panaszirodalom egyik legreprezentatívabb műfaját állította Verancsics Mihály a politikai-publicisztikai irodalom, még inkább propagandairodalom hathatós szolgálatába.

IV. 2. Piotr Tomicki udvarának vonzásában

nec stant postremo carmina nostra loco (Epist. Stat. 54)

Krakkó kiemelkedő szellemi élete és a 16. század eleji irodalmi pezsgése³⁸² jó néhány lehetőséget kínált Verancsics Mihály számára saját költészetének kibontakoztatására. Ez idő tájt számos alkotása született meg ebben a szellemi közegben, amelyek elnyerhették a kortársak tetszését és elismerését is. Első ilyen alkalom még tanulmányai ideje alatt Piotr Tomicki udvarának kulturális légkörében adódott számára. Az 1520-as évek végén az ifjú Verancsics ugyanis nemcsak a magyar politikai csatározásokba kapcsolódott be műveivel, hanem a lengyelországi főúri viszálykodásokba is. Egyik egyértelmű jele ennek az, hogy az egyik szerzője volt a jól ismert *Certamen poeticum inter Cymbam stemma Tomicii et Corbitam stemma Łaskii* című polemikus versgyűjteménynek.³⁸³

IV. 2. 1. A *Certamen poeticum*... és Verancsics Mihály 1528-as költeménye

Az 1520-as években hatalmi ellentét robbant ki Jan Łaski (1456–1531) gnieźnói érsek és Piotr Tomicki krakkói püspök, valamint Krzysztof Szydłowiecki (1467–1532) között.³⁸⁴ Ellentétük oka az volt, hogy Tomicki 1525-től egyszerre viselte a krakkói

³⁸² A krakkói egyetemnek a magyar művelődéstörténetben betöltött kiemelkedő szerepére és irodalmi életére l. WALDAPFEL József, *A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában*, EPhK, 69(1946), 27–46.

³⁸³ A gyűjtemény költeményeit lásd AT, t. X, pp. 341–344, valamint Andreae CRICII *Carmina*, Liber V, ed. Kazimierz MORAWSKI, *Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum*, T. 3, Kraków, 1888, 117–118, 154–158. A költemények kéziratosszerű változatát l. BKórn, sign. 243. fol. 141–145.

³⁸⁴ Piotr TAFIŁOWSKI, *Jan Łaski (1456-1531) kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa, 2007, 342–343.

püspöki továbbá a lengyel alkancellári címet, ami szembe ment az ún. *incompabilitas* törvénnyel. Ez ugyanis kimondta azt, hogy a Lengyel Királyság területén élők egy időben nem tölthettek be kettő vagy több hivatalos közigazgatási tisztséget. A 15. század végén kialakult szabályozás a közép- és kismanesség (*szlachta*), valamint a főnemesség (*magnates*) közötti feszült viszonyt próbálta rendezni. Łaski a szokásjogra hivatkozva egyenesen azt akarta elérni, hogy mindkettőjüket távolítsák el a hatalomból. A nézeteltérést, amely ezt követően lángolt fel közöttük, „papírháború”-nak (*papierowa wojna*) is nevezik a lengyel irodalomtörténészek.³⁸⁵ A küzdelem elsősorban Tomicki és Łaski udvari emberei és a nekik lekötöztetett humanista írók között zajlott. A vetélkedésben mindkét oldalon a korszak kiváló lengyelországi költői vettek részt. A kortársak emellett élénk figyelemmel kísérték ezt az irodalmi csatározást. Névvel és név nélkül is születtek alkotások, amelyeknek figyelemreméltó sajátossága az, hogy próbálták elkerülni a nyílt konfliktust a két patrónus nevének elhallgatásával. A két oldalt a szemben álló felek nemesi címerében található szállítóeszközök szimbolizálták.³⁸⁶ Azaz ezekben a költeményekben a Łaski család címerében található hajó (lat. *corbita*, lengy. *korab*) folytatott heves és indulatos polemikus párbeszédet a csónakkal (lat. *cymba*, lengy. *łodzia*), amely a Tomicki család címerében található meg (8. melléklet).

A rivalizálás az 1520-as évek közepére érte el a tetőpontját, amikor Andrzej Krzycki *Sum cymba exilis...* kezdettel írt egy epigrammát proszópopoiaként Tomicki címere nevében.³⁸⁷ Ez a költemény az *Acta Tomicianā*ban a *Cymba loquitur Tomicii* címmel szerepel. Krzycki alkotása heves válaszreakciót váltott ki az érsek támogatóiból, és védelmükbe vették a Jan Łaski címerében található hajót. Sokan írtak támadó hangvételű műveket, többek között a burgundi Anianus. Jan Łaski, miután hazatért a franciaországi iskolából (*reversus ex gymnasio Gallico*), magával hozott Lengyelországba egy ifjú diákot, ezt a bizonyos Anianust.³⁸⁸ Górski szerint itthon a főpap, mivel a Łaski család nagyon megirigyelte Piotr Tomicki 1525-ös krakkói püspöki kinevezését, utasí-

³⁸⁵ HAJDUKIEWICZ, *Księgozbiór i zainteresowania...*, i. m., 82. Ehhez lásd részletesen: Juliusz NOWAK-DŁUŻEWSKI, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmunta*, Warszawa, Instytut Wydawniczy Pax, 1966, 145–147.

³⁸⁶ Franciszek PILARCZYK, *Stemmata w drukach polskich XVI w.*, Zielona Góra, 1982, 28–29.

³⁸⁷ Andrzej Krzycki szerepére l. Leszek BARSZCZ, *Andrzej Krzycki: poeta, diplomata, prymas*, Gniezno, Oficyna TUM, 2005, 98–100.

³⁸⁸ Anianusról azt írta Górsi, hogy „Ioannes Łaski, Gnesnensis et Lanciencensis Praepositus, nepos Archiepiscopi, reversus ex gymnasio Gallico, adduxerat secum in Poloniam Anianum, iuvenem litteratum. Is Praepositus (quia Lascones eminentiae Petri Tomicii Episcopi invidebant) iussit Anianum scribere epigramma in Cymbam Tomicii, quod morderet Tomicium.” – MS Bibl. Ossolinianae Leopoliensis, 158, fol. 121. 1536-ban a burgund költő már nem élt. – Vö. HOSII, i. m., 35–36, CRICII, *Carmina...*, i. m., 157–158.

totta ezt az ifjút, hogy írjon egy epigrammát Tomicki családi címere ellen, amely közepében egy csónak látható. A *Navis responsio per F. Chi. Gallum* néven ismert költemény igencsak megsértette Tomickit, de helyette krakkói udvarának jeles humanistái válaszoltak ugyancsak a költészet eszközével. Vezetőjük Andrzej Krzycki lett, aki azonnal válaszolt egy álnévvel írt újabb epigrammájával. A *Responsum pro Cymba per G. Phi. Hispanum* címmel hagyományozódott költemény címében a Hispanus valószínűleg Krzycki álneve volt. Krzycki ebben a hosszabb epigrammájának vitájában könnyedén visszaveri Anianus támadásait. Párbeszédet kezdett el folytatni a *versificator ineptus*sal annak érdekében, hogy elmagyarázzon neki egy nagyon egyszerű dolgot. A Łaski-címer részletes elemzésébe bocsátkozva ugyanis azt állította, hogy a hajó egy katonai és kereskedelmi szállítóeszköz („corbita est martis, mercatorisque carina”), amely fegyvereket és elrabolt javakat szállíthat. Vele szemben a Tomicki-címer csónakja szerényen dolgozó embereket, valamint halászokat és hálókat szállít (*est piscatoris cymba*). Krzycki fel is teszi a kérdést: vajon melyik címer illik jobban egy katolikus püspökhöz. Erre reagálva egy ismeretlen szerző írt válaszkölteményt (*Corbita sese laudat*), amelyben a hajó önmagát dicsőítette. A válasz nem késett sokáig, amely ismételten Krzycki tollából született meg. Eközben egy igen rosszindulatú, névtelen költemények gyűjteménye is megjelent, amely közvetlenül Krzycki előbbi, *De Cymba* epigrammája ellen irányult. Ezután válaszul már Stanisław Hosius vetett papírra egy költeményt *Cymba navi respondet* címmel 1528-ban. Ebben kijelentette, hogy a csónak sokkal kiválóbb, mint a rivális hajó:

Dicere me, quam sim cymba ego nobilior,
Non opus id ostendere multis, soricis instar
indicio prodís te ratis ipsa tuo.

Aztán pár sorral később a szerző, utalva Tomickira is, azt is hozzátette:

Pectore ni careas, hoc, credo, fateberis ipsa,
quod pulchre inter se Cymba Petrusque quadrant.³⁸⁹

A költői vetélkedés ekkor még nem fejeződött be, sőt az ifjabb nemzedék bekapcsolódásával tovább folytatódott. Hosius után Piotr Myszkowski (1505–1591) majd Piotr

³⁸⁹ AT, t. X, 342–343.

Konarski, végül pedig Verancsics Mihály kapcsolódott be a „küzdelembé”.³⁹⁰ Tehát Verancsictól is fennmaradt egy rövidebb epigramma *Tu ratis in vento...* kezdettel.³⁹¹ A vetélkedést valószínűleg a Tomicki oldalán álló humanisták zárták le. Habár a Tomickihez hű Stanisław Górski állította össze ezt a gyűjteményt, mégis erre enged következtetni ugyanis az, hogy az *Acta Tomicianában* szereplő utolsó ilyen jellegű alkotás még mindig a Tomicki csónakának érdekében foglalt állást (*Cymba ad Corbitam*).

Verancsics Mihály 1528-as költeménye összesen három disztichonból áll, de a felek közötti párbeszédre amúgy is a rövid terjedelmű epigrammák voltak jellemzők. Az iskolás gyakorlati jelleg ebben éppúgy felfedezhető, mint a Szapolyai János érdekében írt quereláiban. Szerkesztése a költő nagyfokú tudatosságára és a retorikai képzettségére is bizonyítéku szolgál. A korábbi költeményekhez hasonlóan egy fiktív párbeszéd olvasható a sorokban, amely a hajó és a csónak között folyik. Verancsics költeményében a csónak (*cymba*) fejt ki kiválóságának okát. Az első két disztichon a két ellenfelet állítja egymással párhuzamba. A hajó (*ratis*) nagy hátránya az, hogy minden reményét kizárólag a szélbe helyezi. Azonban ha az cserbenhagyja, akkor egyedül nem képes tovább folytatni útját. Vele ellentétben a csónak nem bíz semmit a széljárásra, hanem inkább a saját kiválóságában és az övéinek erejében reménykedik. Utóbbi sorokban egyértelműen kiolvasható Verancsics politikai üzenete. A Tomickit megszemélyesítő csónak férfias erénye és kiválósága kétségtelen (*in virtute mea*), azonban nem egyedül vált hatalmassá, hanem erejének (*viribus atque meis*) és támogatóinak segítségével (*Carm. Cym. 4*). A költemény párhuzamának ellentét jellegét erősíti a személyes névmások nyomatékos használata (*tu ratis ... cymba ego*) ezekben a sorokban. A végső következtetést a harmadik disztichonban vonja le Verancsics Mihály. A hajó (Łaski) sem a szelekkel szemben, sem pedig a lecsendesült nyílt tengeren nem képes sehova hajózni egyedül (*Carm. Cym. 5–6*). A csónak (Tomicki) ezzel ellentétben ilyen körülmények között is képes tovább vitorlázni. A költemény rövid, de annál tudatosabban szerkesztett, kissé iskolás jellegű epigramma. Az irodalmi értékei mellett, inkább azért tekinthető ez az alkotás jelentősnek, mert Verancsics és Tomicki patrónusi viszonyára, valamint egyszersmind politikai elkötelezettségére is például szolgál.

³⁹⁰ Verancsics Mihály szerepére l. HAJDUKIEWICZ, *Księgozbiór i zainteresowania...*, i. m., 82; ODRZYWOLSKA-KIDAWA, *Podkanclerzy Piotr Tomicki...*, i. m., 253; CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 171–172; URBAN, i. m., 158.

³⁹¹ AT, t. X, 343. Az egykorú másolataira l. BOSS, *sign.* 158, fol. 121, BKórn, *sign.* 243, fol. 145. (továbbiakban: Veran. *Carm. Cym.*)

IV. 2. 2. Verancsics Mihály költeményei krakkói nyomtatványokon

Verancsics tanulmányai során aktívan bekapcsolódott a krakkói könyvkiadásba. Két nyomdával is közvetlen kapcsolatba került lengyelországi tartózkodása alatt. Először Matthias Scharffenberg nyomdájában tűntek fel rövidebb költeményei bevezetőként egyes klasszikus latin szerzők műveihez. Később az 1530-as években pedig már saját alkotásai is megjelenhettek a másik híres krakkói nyomdában, Hieronymus Vietornál (1480–1546). Az előbbi nyomdában két költeményét is kiadták, ami további tanúságul szolgálhat elismert költői tehetségére. Az első 1529. május 26-án látott napvilágot a nyomtatvány kolofonja szerint. Ugyanis ekkor a Decimus Iunius Iuvenalis (50/60–130) tizenhat kinyomtatott szatírája (*Iunii Iuvenalis Aquinatis Satyrae decem et sex...*) után a kötet olvasóihoz írt alkotások között felbukkan Verancsics Mihály négysoros epigrammája (*Iuvenalis ad lectorem*) is.³⁹² A nyomtatvány tipográfiájában a velencei nyomdász, Aldus Manutius (1449–1515) könyvkiadási gyakorlatát utánozza. A tárgyi jegyzeteket a kiadó Celio Secundo Curione (1503–1569) itáliai humanista Iuvenalis szatíráihoz készített scholionjaival töltötte ki. Ezek a jegyzetek a szokásos lapszéli elhelyezés helyett az egyes költemények végére kerültek. A nyomtatvány első oldalán szereplő „non multo pridem Curionis scholiis margini appositis” arra enged következtetni, hogy a krakkói kiadás mintája ugyancsak Curione 1528-ban Párizsban megjelent munkája lehetett.³⁹³ Később Curione újabb scholionjai is megjelentek Bázelen már nemcsak Iuvenalis, hanem Aulus Persius Flaccus (34–62) költeményeihez kapcsolódóan.³⁹⁴ A krakkói kötet végén a 8-rét nagyságú lapokon a város egyetemi hallgatóinak, Josephus Struthius (1510–1569), Mymerus Leomontanus Silesius (1500–1564) és Verancsics Mihály alkotásai olvashatók. Verancsics epigrammájában a szatírák erkölcstelen és bűnös jellege áll a középpontban. Közvetlenül nem is ő igyekszik megvédeni Iuvenalis műveit (*nostra [...] pagina – Epigr. Iuv. 1–2*) az olvasók szemében, hanem magának a római költőnek adta át a szót költeményében. Lehet, hogy a szatírák sorai nem eléggé erkölcsösek és ártatlanok, azonban ezt nem lehet felróni Iuvenalis vétkének. A második disztichonban felhívja az olvasó figyelmét a kialakult szokások, tulajdonságok és az elkövetett bűnök,

³⁹² *Iunii IUVENALIS Aquinatis Satyrae decem et sex, ad imitationem Aldini exemplaris emendatae [...] Curionis scholiis [...] illustratae*, Cracoviae, [excussum per Mathiam Scharffenbergk, expensis Marci Scharffenbergk], M. D. XXIX. [május 26]. – l. BN, sign. XVI. O. 6474, p. 90. Vö. JURIĆ, i. m., nr. 1523; ESTREICHER, i. m., T. XXXIII, 353 (továbbiakban: Veran. *Epigr. Iuv.*).

³⁹³ *Iunii IUVENALIS Aquinatis Satyrae decem et sex, cum annotatiunculis [Curionis] in margine adiectis...*, Parisiis, apud Simonem Colinaeum, 1528.

³⁹⁴ *Nova Scholia all'ed. di commenti miscellanei in Iunii IUVENALIS et A(uli) PERSII Flacci Satyrae*, Basileae, Froben, 1551.

vétek között fennálló kettőségre. A tiszta lélek a sorok között kikeresi és bírálja a visszás és helytelen emberi tulajdonságokat (*perversos carpere mores*), azonban ki kell azt is mondani, hogy melyek azok a vádak, amelyek ezeket a tulajdonságokat meggyengíthetik (*carpant crimina [...] eos* – *Epigr. Iuv.* 4). Azaz a bűnök és a vétek megismerésére mindenkinek szüksége van azért, hogy így kerüljék el a helytelen szokások és tulajdonságok kialakulását. Erre a gondolatmenetre szükség is volt, mivel Iuvenalis gúnyversei igencsak élesek és szókimondók, valamint nem olyan szelídek, mint például Horatius humoros költeményei. Ez az alapvető felismerés alapján véve Verancsics Mihály olvasottságára vall, de éppúgy utalhat Verancsics ezen feladatának a kiadóval (vagy tanáraival) korábban egyeztetett jellegére is.

Az ismertetett epigramma mellett a valószínűleg 1530-ban ugyancsak Matthias Scharffenberg nyomdájában megjelent cicerói védőbeszéd, az *Oratio pro Quinto Ligario* elé is szintén Verancsics írta a mindenkori olvasóhoz a bevezető költeményt (*Ad lectorem*).³⁹⁵ Cicero Caesarhoz intézett Kr. e. 46-os beszéde a krakkói nyomtatvány 4-rét nagyságú 14 számozatlan oldalán olvasható. A belső címlapon két rövidebb költemény is szerepel. Az első egy hexastichon, amelyet Verancsics diáktársa, Piotr Konarski vetett papírra. Ebben az állítja a szerző, hogy ez a beszéd Cicero egyik legtökéletesebb alkotása, és messze felülmúlja mindenki más akkori és későbbi alkotását. A lap alján található második költemény pedig Verancsics Mihály ajánló verse. Ennek a versformája, valószínűleg erőteljes itáliai hatásra, egy hétsoros hendecasyllabus phalaeciusra épül. Verancsics egyszerű párhuzamra építette saját versét. Cicero beszédében az isteni ékesszólás harsonájával megidézte (*evocavit*) Quintus Ligarius életét. A költemény közepén Verancsics a kortárs ifjakat szólítja meg (*sic nos, o iuvenes*), és azt írja, hogy a fiatalok most Cicero segítségével a múzsákat és a cicerói ékesszólást idézik meg (*evocemus* – *Carm. Cic.* 4–6). A humanista szellem kiművelése világosan kiolvasható azokból a sorokból, amelyekben Verancsics arról írt, hogy a vad és tudatlan barbárságot akarják ezzel, vagyis Cicero alkotásának megismerésével elnyomni (*saevam barbariem iugo prementes*) és leküzdeni (12. melléklet).

³⁹⁵ Marci Tullii CICERONIS *Oratio, pro Quinto Ligario*, Cracoviae, per Mathiam Scharffenbergk, [1530]. – BN, *sign.* Fot. S. D. 4° 1015. A nyomtatvány megtalálható Wrocławban is: BOss, *sign.* XVI. Qu. 2429, címlap. Vö. JURIC, *i. m.*, nr. 650; ESTREICHER, *i. m.*, T. XXXIII, 353 (továbbiakban: Veran. *Carm. Cic.*).

IV. 2. 3. Dicsőítő költemény Zsigmond Ágost 1530-as koronázására

Verancsics Mihály nemcsak a krakkói politikai rivalizálásba valamint a könyvkiadói életbe kapcsolódott be, hanem az országos politikai eseményekre is reagált az 1520-as évek végén. Az 1520. augusztus 1-jén született lengyel trónörökös, II. Zsigmond Ágost (1520–1572) társuralkodóvá választására ugyanis készített egy dicsőítő költeményt *Ad Sigismundum regem patrem de coronatione Sigismundi filii* címmel. Az I. (Öreg) Zsigmondnak ajánlott költemény korabeli értékét mutatja az, hogy az *Acta Tomiciana* gyűjteményében több egykorú másolatban is fennmaradt.³⁹⁶ I. Zsigmond lengyel király és Bona Sforza milánói hercegnő egyetlen fiát a lengyel rendek még az édesapja életében, 1529. december 18-án litván nagyherceggé választották. A piotrkówi országgyűlésen (*szejm*) emellett arról is határoztak Andrzej Krzycki tevékenységének köszönhetően, hogy Zsigmond társuralkodójává választják Ágostot. A koronázásra 1530. február 20-án került sor a krakkói királyi palotában Jan Łaski érsek közreműködésével. A koronázást a kortárs humanista írók kitüntetett figyelemmel övezte. Elsősorban Tomicki és udvarának tollforgatói fogalmazták meg szélsőséges véleményüket, mindenekelőtt a trónörökös helytelen neveltetése kapcsán.³⁹⁷ A krakkói püspök véleménye nagyon kritikus volt, mivel látta a Zsigmond Ágost oktatásában jelentkező hiányosságokat, főképpen azt, hogy idegeneket bíztak meg neveltetésével. Tomickiék emellett sokat emlegették a szerencsétlenül járt II. Lajos neveltetését is elrettentő példaként, akinek az oktatása a Habsburgok irányítása alatt történt. Ágost neveltetésére ugyanis 1529-ben a palermói Jan Siculus Amatust (1465–1537) jelölte ki Bona királynő.³⁹⁸ Ezt a lépést Tomicki rossz szemmel nézte. Amikor időszerűvé vált a herceg társuralkodóvá választása, Tomicki azonnal követeket (Andrzej Krzycki plocki, Jan Karnkowski przemysli és Otto Chodecki sandomierzi püspököket, valamint Jan Kościelecki łęczycai és Jan Tęczyński lublini vajdákat) küldött részletes tanácsokkal ellátva Bona királynőhöz. 1530. január 6-án Andrzej Krzycki beszédében ünnepélyesen köszöntötte az ifjút, amelyben hangot adott a hazai szokások és neveltetés fontosságának. Ez nyomtatásban is megjelent *Oratio in postulando ad regnum sereniss(imo) Sigismundo eius nomine secundo*

³⁹⁶ AT, t. XII, pp. 412–413. Kézirataira l. BOss, *sign.* 158, fol. 83–85; BKórn, *sign.* 726, fol. 391. (továbbiakban: Veran. *Enc. Aug.*)

³⁹⁷ Utóbbi elképzeléseket részletesen tárgyalja Helena KAPELUŚ, *Stanisław z Bochnie Kleryka królewski*, Wrocław, 1964, 59.

³⁹⁸ Danuta QUIRINI-POPLAWSKA, *Jan Silvius = Polskiego Słownika Biograficznego*, ed. Henryk MARKIEWICZ, Tom. XXXVII, 1996–1997, 412–413. Cytowska tévesen Andreas Silvius Siculusról írt. – CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 174.

címmel.³⁹⁹ Ezt a beszédet egy rövid költemény, az *Ad eundem inclytum Sigismundum Augustum* előzi meg:

Sismundi ad nomen nihil est quo maius in orbe,
Ad matrisque Bonae, quo nihil utilius,
Augusti accessit nomen, nomenque secundi,
Omine foelici Sigismunde tibi.
Haec si, quae moneant, spectes puer inclyte, nullus
Te maior, melior, faustior esse potest.⁴⁰⁰

A költemény üzenete világos. A szülők kiválósága kétségtelen: Zsigmondnál nincs nagyobb hatalmasság a földkerekségen, Bona királynőnél az édesanya szerepre nincs megfelelőbb személy. Az ifjú Zsigmond Ágostnak, akinek nevében az Ágosthoz (*Augusti ... nomen*) a második név (*nomenque secundi*) járult, csakis az őseit kell követnie, hogy így legyen mindenkinél nagyobb, jobb és boldogabb uralkodó. Az ezt követő Krzycki-beszédnek a hangvétele még inkább ünnepélyes és emelkedett. Krzycki arra figyelmeztette Ágostot, hogy a legjobb példája csakis az lehet, ha mindenben követi édesapját és édesanyját. Az ősek tiszteletének fontosságát emelte ki a következő sorokban: „Neque ut ad eam rem aliunde exemplum petatur, necesse est, habet enim domi vivum archetypum, patrem in primis omnium regum speciem, deinde etiam te matrem omnium heroinarum decus. Ex quibus religionem, pietatem, iustitiam temperantiam, clementiam, fortitudinem, aliasque regias dotes, et virtutes discere potest abunde. Habet genus, maiores, gesta et gloriam maiestatum vestrarum celeberrimam, quae sequatur, et ad quae, tanquam ad speculum, mores et vitam suam componant.”⁴⁰¹ Nem kell idegen mintákat keresnie az ifjúnak, mivel otthon már készen találja rájuk az élő példát. Zsigmond a legalkalmasabb király mindenki közül, Bona kiválósága pedig kétségtelen minden asszony között. Az őseit és szüleit kell követnie mintegy tükörként Ágostnak, hogy élete és erkölcsi szokásai megfelelően alakuljanak.

Krzycki oratioja mellett három költő is írt alkalmi alkotásokat Zsigmond Ágost koronázásának eseményére. Stanisław Kleryka (1504–1562) udvari káplánnak ekkor két költeménye is megjelent lengyel nyelven. Az *O powyższeniu Zygmunta Augusta królewicza na Księstwo Wielkie Litewskie* még 1529-ben készült Ágost litván nagyfejedelem-

³⁹⁹ *Oratio Andreae CRICII, episcopi Plocensis in postulando ad Regnum Sereniss[imo] Sigismu[n]do eius nominis secundo Rege Poloniae electo die triu[m] Regu[m] habita, Kraków, Scharffenbereg Maciej, Anno Domini 1530 [január 6-a után]. A nyomtatvány megtalálható BKórn, sign. Cim. Qu. 2364-es jelzetnél. Vö. ESTREICHER, i. m., T. XX, 330.*

⁴⁰⁰ *Oratio Andreae CRICII... i. m., 1.*

⁴⁰¹ *Uo., 4.*

mé választásának idején. A későbbi költemény, az *O powyższeniu tegoż Zygmunta na Królestwo Polskie* 1530. február 20-a után nyomtatásban is megjelent Scharffenberg nyomdájában. Emellett létezett egy bizonytalan szerzőségű és szintén lengyel nyelvű munka is ugyanebben a témában, amely bizonyosan hatással volt a lengyel humanistára. A lengyel irodalomtörténészek (elsősorban Kazimierz Piekarski) a krakkói Florian Ungler († 1536) nyomdájában 1530 elején megjelent *Cantiones due de electione incliti Regis Polonie Sigismundi secundi Augusti primi polonicum* című alkotást szintén Klerykának tulajdonítják.⁴⁰² A két 1530-as alkotásban mindamellett közös az, hogy a királyi dinasztiát és az uralkodót dicsőítették a lengyel-litván államközösség érdekében tekintve. A közösségi érdek és az édesapa tisztelete szólal meg tehát mindkét munkában. Mindez így fejeződik ki az *O powyższeniu tegoż Zygmunta...*-ban:

Jedno o to wszytcy Boga proście,
Aza nam syn przy ojcu doroście,
Nie może mieć ćwiczenia lepszego,
Jedno biorąc przykład z ojca swego,⁴⁰³

Ugyanaz a gondolat jelenik meg itt, mint ami Krzycki beszédében. A beszélő Istenhez fordulva azt kéri tőle, hogy az ifjú gyermek lelkesen figyeljen mindenben az édesapjára. Ugyanis nem lehet jobb mód arra, hogy a helyes dolgokat megismerje és eltanulja, minthogy azokat Zsigmond példáján sajátítsa el. Kleryka műveinek emellett nemcsak politikai üzenetük volt, hanem erőteljes vallásos érzület is felbukkan bennük. Ezekben az alkotásokban ugyanis egyedi módon megjelenik a lutheránus gyülekezetek iránt érzett félelem és elutasítás is. A *Cantiones due de electione...* második énekében ez így jutott kifejezésre:

Karz przewrotne luterany,
Których wpolszcze dosicz mamy,
Takiecz króle pan bog mnoży,
Czo nieczirpią krziwdy bozey.⁴⁰⁴

⁴⁰² *Cantiones due de electione incliti Regis Polonie Sigismundi secundi Augusti primi polonicum* (!), Kraków, Florian Ungler, (1529 és 1530 fordulóján, 1530. február 20-a előtt). Ez lengyel címen is megjelent: *Pienie o elekcji Zygmunta Augusta*. Vö. Kazimierz PIEKARSKI, *Silva Rerum*, II, Kraków, Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie, 1925, 965. A megmaradt szöveget képekkel kiegészítve I. Kazimierz PIEKARSKI, *Miscellanea bibliograficzne. II*, Przegląd Biblioteczny, (1930), 4. sz., 334–339.

⁴⁰³ „Mindannyian csak azt kéritek az Istentől, hogy a fiú növekedjen az apja mellett. Számára semmi sem lehet jobb neveltetés, mintsem az, ha édesapja példáját követi.” (a fordításban segítségünkre volt Aleksander Sroczyński). A lengyel szöveget I. Eugeniusz BARWIŃSKI, Ludwik BIRKENMAJER, Jan ŁOŚ (eds.), *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków, 1914, 302.

Az ekkor készült harmadik költői alkotás végezetül a dalmát Verancsics Mihályé volt. Felmerül a kérdés, mennyiben követte az ismertetett képeket Verancsics, illetve hozott-e valamilyen újdonságot a témát fejtegető korábbi szerzőkhöz képest? Egyáltalán ismerhette-e ezeket a munkákat? A vers rövidegének ellenére (mindösszesen tizenkilenc disztichon) fontos gondolatok jelennek meg ebben az enkómiumban. A költő a két lengyel királyhoz intézve szavait nagyon is időszerű kéréseket fogalmazott meg. A legtekintélyesebb megszólított természetesen a lengyel király, az édesapa, I. (Öreg) Zsigmond. A király boldogsága határtalan, mivel utóda biztosíthatja nevének és családjának fennmaradását. Zsigmond uralkodói erényei, a kegyesség, az igazságosság és az ügyesség („*pietate referet, / iustitia et rerum dexteritate*” – *Enc. Aug.* 6–7) tovább élhetnek fiában. Ágost már az apja életében magára vehette a királyság jelképeit (*regni insignia*), így egyszersmind Zsigmond lehet a legszerencsésebb szülő is a világon. A költői kérdést (*quis vestrum est felicior*) maga Verancsics válaszolja meg. A gyermek is szerencsés, mivel oly fényes és ragyogó édesapja van; de Zsigmond sem lehet kevésbé szerencsés, mivel az annyira áhított utódja társuralkodójává vált. Legfontosabb feladata Ágostnak jelenleg csak az, hogy kövesse mindenben apja intéseit. Élvezi is az apai tanácsokat (*paternis [...] monitis*), és születésétől kezdve mindenben utánozta (*patrem, quem imitetur*) szülőjét. A mintakövetés elengedhetetlenül fontos, így Zsigmondnak is törekednie kell erre, amíg ezt a sors lehetővé teszi számára, vagyis addig, amíg édesapja életben van. A költemény egyik legfontosabb gondolatát fogalmazta meg itt Verancsics:

Nam si pulchra patris fuerit praecepta secutus
et tibi erit similis, Sarmata, tutus eris.⁴⁰⁵

Ugyanis ha az édesapa fenséges utasításait és oktatását (*pulchra [...] praecepta*) követi a gyermek, akkor hasonlóan jó uralkodó válhat belőle. A pentameterben olvasható *Sarmata* megszólítás itt kétféleképpen is értelmezhető. Jelentheti egyrészt a királyt, másrészt magát a királyságát (a lengyel népet) is. A kifejezés összefügg a Rzeczpospolita (Lengyel-Litván Unió) 16. és 18. század közötti időszakának ideológiájával és életstílusával. A szarmatizmus ideológiája szerint a lengyel nemesség a szarmata harcosok utódának tekinthető, akik a népvándorlás kora óta uralkodnak a többségében szláv eredetű lengyel köznép felett. Tehát a szöveg utalhat a királyra, de éppúgy az országra

⁴⁰⁴ „Megbünteti a züllött lutheránusokat, akikből nekünk elég van Lengyelországban. Az Úristen csakugyan meg sokszorozza az olyan királyokat, akik gyűlölik az Úr megsértését.” (ford. Aleksander Sroczynski). A szöveget l. PIEKARSKI, *Miscellanea bibliograficzne...*, i. m., 337.

⁴⁰⁵ Veran. *Enc. Aug.* 16–17.

is, melynek a neve a korabeli forrásokban nagyon gyakran *Sarmatia* néven bukkan fel. A szakasz központi jelentőségére szolgál magyarázatul az is, hogy a kéziratokkal szemben az *Acta Tomiciana* nyomtatott változatában a kiadó a 16. verssor után kihagyott egy sort. A költemény második felében Verancsics Mihály számtalan szöveg helyen közvetlenül szólítja meg az ifjú trónörököszt (*Enc. Aug.* 18–25), és eközben négy alkalommal fogalmazza meg (*precor*) legfontosabb vágyait (*Enc. Aug.* 26–39) is. Ágostnak, az édesapja nagy reményének (*spes magna parentis*) a lengyel rendek (*sceptra Polona*) önként alávetették magukat. Az ifjúnak pusztán csak három feladata lehet: növekedjen (*cresce*), a Lengyel Királyságot juttassa el a fellegekbe (*Polonium factis fer ad aethera regnum*), valamint terjessze ki apjánál is messzebbre az ország határait (*extendas fines longius ipse tuos* – *Enc. Aug.* 20–25). Verancsics azt kívánta, hogy I. Zsigmond halála után fiában szülessen újjá a nagy király. Ezután Kleryka 1530-as költeményéhez hasonlóan az Istenhez fordul, és arra kéri, hogy hosszú és boldog életet adjon a lengyel királynak. A második kérést már az uralkodóhoz intézte. A római irodalomból jól ismert második aranykor visszatértét (*redeant Saturnia saecula*) remélte Verancsics az ifjú uralkodásától. Maria Cytowska tanulmányában megemlíttette azt, hogy ebben a költeményben Verancsics szóhasználata és stílusa erőteljesen hasonlít a Kr. e. 1. századi római szerzőkére, elsősorban Vergiliusra és Ovidiusra.⁴⁰⁶ Állítását szöveghelyekkel nem bizonyította, s a vizsgálatunk alapján csakis a vergiliusi hatás mutatható ki szövegszerűen. Verancsics költeményének első sora (*quod tota mente petistis*), valamint a nyolcadik sora (*o felix terque quaterque parens*) a vergiliusi művek (pl. *Aeneis*) ismeretére engednek következtetni. Az aranykor visszatértének ábrázolását és annak Lengyelországra történő vonatkoztatását azonban minden kétséget kizáró módon Vergilius sokat vitatott 4. *eclogája*⁴⁰⁷ alapján emelte be saját alkotásába:

Te precor, ut redeant Saturnia saecula rege,
astrea et redeat virgo relapsa tuo,
utque armis hostes nulli tua regna lacesant
arvaeque Podoliae tuta colonus aret.⁴⁰⁸

⁴⁰⁶ CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 174.

⁴⁰⁷ Verg. *Ecl.* 4, 4–7: „Ultima Cumaei venit iam carminis aetas; / magnus ab integro saeculorum nascitur ordo. / iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna, / iam nova progenies caelo demittitur alto.” Hésiodosnál még Aidós és Nemesis az, aki a romlott földet elhagyta, Aratos cseréli fel már Dikével, majd az égen a Szűz csillagképével. Ezt a képzetet veszi át Vergilius az *Ecl.* 6; és a *G.* 2, 473–474. soraiban.

⁴⁰⁸ Veran. *Enc. Aug.* 28–31.

Az első két sort lehet úgy értelmezni, hogy Verancsics humanistaként pusztán csak meg akarta csillogtatni iskolai képzettségét. Mélyebb jelentést is lehetséges azonban ezeknek a soroknak tulajdonítani. Ahogyan a római Vergilius a béke korának eljövételét várta egy új gyermek születésétől a Kr. e. 1. században, úgy remélhette ennek beköszöntét Zsigmond Ágost hatalomra kerülésétől Verancsics Mihály is. Az *astrea [...] virgo* szókapcsolat alapján emellett bizonyosan ovidiusi hatást is fel kell tételeznünk a dalmát szerző költeményében.⁴⁰⁹ Természetesen Verancsicsra az aranykori állapotok leírásában, valamint a béke képének bemutatásában Ovidius *Metamorphose* is hatással lehet.⁴¹⁰ Ezt azonban nem támasztotta alá további szöveghely a két szöveg lexikai egybevetése során. A béke visszatértét jelzi az, hogy Zsigmond királyságát semmilyen ellenség sem fenyegeti már. A gondtalanság képét az is erősíti, hogy éppen a Lengyel Királyság legveszélyeztetettebb keleti területét (*Podolia*) művelheti meg újra semmitől sem félve az egyszerű földműves. Összességében megállapítható, hogy a vers ezekben a szakaszaiban Verancsics igyekezett egyaránt kifejezésre juttatni klasszikus olvasottságát és politikai véleményét is. Ezt követően Verancsics a költemény befejező soraiban kétszer fogalmazott meg ismét kérést (*precor*). Nyíltan azért imádkozik, hogy Zsigmond védelmezze meg a kimerült lengyel népet az örökké tartó béke során. Negatív festéssel érzékelteti azt, hogy jelenleg az országban nincsen semmi rossz dolog: kemény járványok, betegségek, avagy éhínségek sem gyötrik a lakosokat. Az általános boldogság képéhez kapcsolódik az ország vallási egységessége is. A *Cantiones due de electione...* énekéhez hasonlóan Verancsics szintén említésre méltó jelenségnek tartja azt, hogy az emberek lelkét még nem rontották meg a legújabb tévelygések tanai (*errorum nulla novorum religio* – *Enc. Aug.* 36). Itt világosan az 1517-es reformációra és a lutheránus gyülekezetekre utalt a dalmát humanista. Verancsics utolsó kérése ahhoz kapcsolódik, hogy az emberek maradjanak meg a régi katolikus hitük (*sit, precor, illa vetus*) mellett. A valóságban bár Zsigmond hithű katolikus volt, mégis vallási türelmet gyakorolt az ortodox keresztények iránt. Kezdetben élénken ellenőrizte a lutheránus vallást, később azonban beletörődött a reformáció lengyelországi térhódításába. A katolikus vallás hitelveinek legmélyebb elfogadására és buzgó katolicizmusára tekinthetők példának Ve-

⁴⁰⁹ Ov. *Met.* 1, 149–150: „Victa iacet pietas, et Virgo cade madentes / ultima caelestum, terras Astraea reliquit.”

⁴¹⁰ Vergilius mellett a teljesség igénye nélkül a következő antik szerzők lehettek hatással Verancsicsra: Tib. 1, 3, 33–50, vagy éppen Ov. *Met.* 1, 89–112.

rancsics Mihálynak ezen sorai.⁴¹¹ A családi háttér (Statileo János ekkor már püspök volt, és később Verancsics Antal is a legmagasabb egyházi méltóságot szerezte meg) és Mihály neveltetése alapvetően meghatározta a reformációval szembeni idegenkedését. Ez annál is inkább figyelemre méltó dolog volt, mert az ebben az időben Krakkóban működő erasmista kör – amelynek az egyik vezéralakja éppen Piotr Tomicki volt – racionalizmusa és vallási toleranciája voltaképpen a lutheri reformáció irányába tették fogékonnyá az egyetem tanulóit és a város értelmiségi rétegét.⁴¹²

A költemény végén Verancsics ismételten jó szerencsét kívánt Zsigmond királynak, s remélte, hogy még hosszú időn keresztül fogja kezében tartani a lengyelországi uralmat. Verancsics Mihály annyira naprakész politikai témákat – a családi neveltetés fontossága, Ágost mindenben kövesse édesapját, az ország érdekének hangsúlyozása, valamint az új vallási felekezetek problémája – érintett alkotásában, hogy nagy valószínűséggel ismerhette mind Krzycki beszédét, mind pedig Kleryka költeményeit (és természetesen egyéb, fenn nem maradt alkotásokat). Elkötelezettségét Tomicki udvara felé gondolatmenetének hasonlósága is bizonyítja. Nem kizárt az, hogy a *Certamen poeticum...*-hoz hasonlóan ki nem mondott feladatuk volt a Tomicki udvarában tanuló növendékeknek és humanista íróknak, hogy művekkel álljanak ki támogatójuk aktuális álláspontja mellett. Bár Verancsics költeménye nem jelent meg nyomtatásban, de értékét az is mutatja, hogy az *Acta Tomiciana* gyűjteményébe egyáltalán bekerülhetett. A lengyel alkotásokhoz képest mindamelllett mindenképpen egyedinek számít az, hogy humanistaként tudós jelleget is igyekezett adni művének az antik allúziók használatával.

IV. 2. 4. Gyászköltemények Piotr Tomicki halálára

Verancsics Mihálynak bizonyíthatóan még egy alkotása kapcsolódik szorosabban Tomicki krakkói udvarához. Ez pedig éppen Piotr Tomicki 1535. október 19-ei elhunytához köthető. Az egyik legfontosabb pártfogója halálára ugyanis egy búcsúzó epicediumot készített még ugyanebben az évben november 18-án.⁴¹³ A Hieronymus Vietor nyomdájában megjelent *Elegia in obitum maximi antistitis et maecenatis patris, et*

⁴¹¹ Ugyancsak erre szolgál bizonyítékkul a 1528-as querelájának a megjegyzése: „Non pietas in vos vel honor, reverentia nulla / Religio aut pulsa est finibus ulla meis.” – Veran. *Quer*2, 47–48.

⁴¹² Waldapfel is úgy vélte, hogy a krakkói erasmista szellem tette fogékonnyá az ottani diákokat a reformáció befogadására. – WALDAPFEL, *A krakkói egyetem...*, i. m., 27–46.

⁴¹³ *Michaelis VRANTII Dalmatae elegia in obitum maximi antistitis et maecenatis patris, et domini Petri Tomitii epis(copi) cracovien(sis) et regni Pol(oniae) cancellarii*, Cracoviae, in officina Hieronymi Vietoris, Anno Domini MDXXXV. (1535), XIII Kalendas Decembres, in 4°. Vö. KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573; JURIĆ, i. m., Nr. 3887; ESTREICHER, i. m., T. XXXIII, 352.

domini Petri Tomitii episcopi Cracoviensis et regni Poloniae cancellarii című gyászköltemény azoknak a lengyel alkotásoknak a sorába illeszthető, amelyek Tomicki halálakor emelkedett hangvételben vettek búcsút a krakkói püspöktől. Akik jól ismerték, vagy közel kerültek hozzá életében 1535 és 1537 között publikált elégiákkal, epicediumokkal és epitaphiumokkal vettek búcsút korának egyik legnagyobb lengyel politikusától.⁴¹⁴

A *Certamen lugubrét* unokaöccse, Andrzej Kryzcki indította el, aki egy elégiát és egy epitaphiumot is írt ekkor.⁴¹⁵ Számos kortárs egyházi személy, tanult értelmiségi, udvarának művelt humanistája vette ki részét ekkor a gyászból. A következő műveket őrizte meg a hagyomány: Stanisław Hosius elégiája és sírfelirata; Ioannes Magnus (1488–1544) uppsalai püspök költeménye; Wolfgang Droschke (Wolfgangus Dorsius) két sírfelirata; a püspök és humanista költő Jan Dantyszek (1485–1548) két epitaphiuma; Valentinus Polidamus, Franciscus Reveslatus és Matthias Franconius sírfeliratai; és végül Piotr Roizjusz (1505–1571) planctusa.⁴¹⁶ Sajnálatos módon Verancsics Mihály nyomtatványa azonban napjainkra elveszett, és az esetleges kéziratokra sem található semmiféle utalás a forrásokban. Az időben legközelebbi gyűjteményben, amely Andrzej Krzycki leveleit és költeményeit tartalmazza a Kórniki Könyvtárban (BKórn, *sign.* 243) sem található meg Verancsics alkotása. Ez igaz a kórniki kódex másik teljes krakkói másolatára (BCzart, *sign.* 53) is. Ezekben szerepel ugyanis a legteljesebb felsorolása és közlése a Tomicki halálát érintő alkotásoknak, azonban Verancsics költeménye ezekben nem található meg. Valamint a varsói Teki Górskiego gyűjteményében sem akadtunk a nyomára. A bizonytalanságot tovább erősíti az, hogy Szymon Starowolski (1558–1656) 1655-ös *Vitae Antistitum Cracoviensium* című munkája sem említette meg ezt a művet, bár a krakkói kiválóságokat tárgyaló

⁴¹⁴ ODRZYWOLSKA-KIDAWA, *Podkanclerzy Piotr Tomicki...*, i. m., 272–273; HAJDUKIEWICZ, *Księgozbiór i zainteresowania...*, i. m., 110–112.

⁴¹⁵ Andreas KRZYCKI, *Petro Tomicio episcopo Cracoviensi regni Poloniae vicecancellario, avunculo incomparabili Cricius archiepiscopus Gnesnensis nepos amari doloris plenus posuit*, Cracoviae, 1535. (l. BKórn, *sign.* 243).

⁴¹⁶ Stanisław HOSIUS, *Elegia in obitum reverendissimi patris domini Petri Tomiczki episcopi Cracoviensis regni Poloniae vicecancellarii* (BKórn, *sign.* 243; AT, t. 190); *Elegia reverendissimi domini IOANNIS archiepiscopi Upsallensis in funere reverendissimi domini Petri Tomicii episcopi Cracoviensis vicecancellarii* (BKórn, *sign.* 243; AT, t. XVIII, nr. 167, 168); Wolfgang DORSIUS, *Epitaphia II reverendissimi domini Petri Tomicii episcopi Cracoviensis Regni Poloniae vicecancellarii*, Cracoviae, in officina Hieronymi Vietoris, 1536. [január 2-a után] (BKórn, *sign.* 243); *Epithaphium eiusdem reverendissimi Petri de Tomice, episcopi Cracoviensis, regni Poloniae vicecancellarii, qui moritur Cracoviae 29 Octobris 1535; vixit annos 70. Per Ioannem DANTISCUM, episcopum Varmiensem, valamint Ioannes DANTISCUS, Aliud epithaphium Petri Tomicii* (AT, t. XVIII, nr. 79); *Aliud epitaphium eiusdem Petri Tomicii episcopi per Valentinum POLIDAMUM* (BKórn, *sign.* 243, fol. 398); *Aliud per Franciscum REVELATUM* (BKórn, *sign.* 243, fol. 398); Matthias FRANCONIUS, *Reverendissimo in Christo Patri et Domino domino Petro Tomitio episcopo Cracoviensis*, Cracoviae, Hieronymus Wietor, 1535; Piotr ROYZJUSZ, *Ad Tomicii manes planctus* (l. Petri ROYSII Aurei carmina, vol. II, Cracoviae, 1900, 37–38).

könyvében szintén kimerítő felsorolását adja (szövegszerűen) ezeknek az alkotásoknak.⁴¹⁷ Végezetül az *Acta Tomiciana* 1999-es XVIII. kötetében is csak Dantyszek, Ioannes Magnus és Hosius alkotásait közölte a kiadó.⁴¹⁸ Mindezek miatt is kissé meglepő, hogy a modern irodalomtörténészek (Bessenyei, Cytowska, Urban valamint Hajdukiewicz) egységesen említést tettek Verancsics alkotásáról, azonban az esetek túlnyomó többségében hivatkozás vagy forráshely megjelölése nélkül jegyezték ezt meg. Nagy valószínűséggel Estreicher⁴¹⁹ és Jurić bibliográfiai adatát vették át, éppen ezért nehezen igazolható Leszek Hajdukiewicz következő állítása. Hajdukiewicz ugyanis azt írta, hogy „Zgon swego mecenasu uczcił dwukrotnie ogłoszona w r. 1535 elegią »in obitum maximi antistitis et maecenatis [...] Petri Tomicii« i żałobnym epitafium wydanym w r. 1537 u H. Wietora.”, vagyis Verancsics nemcsak egy elégiát írt 1535-ben, hanem később, 1537-ben egy sírfelirata is megjelent szintén Hieronymus Vietor nyomdájában.⁴²⁰ A kutatásunk alapján azonban le kell vonni a következtetést. Mint az látható, Verancsics alkotása nem került be az irodalomtörténeti diskurzusba, s ez valószínűleg az eltűnésével vagy elpusztulásával magyarázható. Mindazonáltal Verancsics alkotásának jellegébe nyújthatnak betekintést a fennmaradt lengyel alkotások. A számos mű közül most csak Krzycki és Dantyszek alkotásait kívánjuk felvillantani. Krzyckit őszintén megrázta nagybátyja halála, magára hagyatottan mégis egyszerű és minden pátoszt mellőző szavakkal vett búcsút Piotr Tomickitől:

Denique plorem ego nauclerus, cui tradita sacrae
summa ratis, solo hoc remige fretus eram.⁴²¹

Dantyszek azt emelte ki saját alkotásában, hogy Tomicki mindig is a nehéz dolgokkal foglalkozott. Életében a helyes tanácsok nyújtása, az ékesszólás, a helyes ítélelhozás és a tudás (okosság) álltak középpontban:

Ardua tractabat qua saepe negotia, magnus
Consilio, triplici magnus et eloquio.
Iudicio quoque sublimi, prudentia et aequi
Cultura constat non habuisse parem.

⁴¹⁷ Szymon STAROWOLSKI, *Vitae Antistitum Cracoviensium*, Kraków, 1655, 205–216.

⁴¹⁸ AT, t. XVIII, nr. 79; 167–168; 190.

⁴¹⁹ Karol Estreicher a következő bibliográfiákból vette adatait: JANOCIANA I, 305; JUSZYŃSKI II, 334; és WISZNIEWSKI VI, 332.

⁴²⁰ HAJDUKIEWICZ, *Księgozbiór i zainteresowania...*, i. m., 111.

⁴²¹ CRICII, *Carmina*. Liber V. Epitaphia XXXVIII, 193.

Dantyszek második sírversében pedig rámutatott arra is, hogy kegyes volt a szegények irányában. Fontos azonban az, hogy a tanult emberek hathatós támogatása miatt édes-apjuknak is tekintették. Nem utasította el senkitől sem a segítséget, ha azt kérték tőle. A bölcsesség és a (jogi) könyvek számára mindennél fontosabbak voltak:

Pauperibus pius et doctis pater esse solebat,
Nulli, cui potuit ferre, negabat opem.
Quidquid habent sophiae duplicisque volumina iuris,
Hauserat in Latiis non sine laude scholis.⁴²²

A gyászköltemények műfaji keretei adottak voltak, így a költők fölöttébb egységes hangnem búcsúztak Tomickitól, s alapjában véve nem volt módjuk valami újat alkotni. Verancsics szövegének ismerete nélkül nehezen lehet megállapításokat tenni a dalmát humanista alkotásának irodalmi értékeiről. Hangvétele hasonló lehetett a kortárs írók műveihez. Maria Cytowska maró, de éppúgy pontatlan kritikáját, miszerint Verancsics elégiája túlságosan is követi a műfaj formajegyeit és nem alkotott semmi egyedit, éppen ezért nem tartjuk mérvadónak.⁴²³

Verancsics Mihálynak az alábbiakban tárgyalt rövidebb-hosszabb alkotásai nemcsak az első írói próbálkozások miatt lehetnek jelentősek az életműben, hanem a megírásuk során vele kapcsolatba került jeles lengyelországi humanisták miatt is figyelmet érdemlőek. Verancsics 1527 és 1535 közötti kapcsolati hálójának kiterjedtsége fiatal kora ellenére mindenképpen figyelemre méltó. Írói és baráti ismeretsége ezer szállal kapcsolódott a Piotr Tomicki környezetében felbukkanó jeles humanista szerzőkhöz. Ez a kiterjedt kapcsolati háló nemcsak a krakkói püspöki udvarhoz valamint a város egyetemének feltörekvő ifjú nemzedékéhez (pl. Hosius és Konarski) kötődött, hanem bizonyíthatóan létrejött közte és az első vonalas, már elismert humanisták (pl. Krzycki, későbbi barátai Zebrzydowski és Decjusz, a költő Kleryka ezenfelül a dalmát Aretophylus) között is. Szoros kapcsolatba került emellett a két legnagyobb krakkói nyomdással (Scharffenberg valamint Vietor nyomdája kapcsán) is, amelynek az előnyeit majd az évtized végén nyomtatásban megjelenő saját alkotásai jelentik. Verancsics Mihály szellemi kapcsolata a krakkói irodalmi élettel egyik legbefolyásosabb támogatója (Tomicki) halála után sem szakadt meg. Ismeretségi köre további bővülésének

⁴²² Ioannis DANTISCI poetae laureati *Carmina*, ed. Stanislaus SKIMINA, Cracoviae, Sumptibus Poloniae Academiae Litterarum et Scientiarum, 1950, 167–168.

⁴²³ „...Michała, typowa, pozbawiona rysów indywidualnych elegia, nie wyróżnia się niczym.” – CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 176.

lehetünk tanúi az 1535 és az 1544 közötti években. Az 1530-as évek második felét továbbra is Krakkóban, második otthonában, valamint részben Magyarországon és Erdélyben, továbbá a nyugat-európai államokba tett utazásokkal töltötte. 1544-ig azonban sosem szűnt meg az érdeklődése a lengyelországi politikai és irodalmi történések iránt. 1536-ban újra Krakkóban bukkant fel, ugyanis ekkor egy nyomtatásban megjelent történeti munka a történetírás alapkérdéseit feszegető költemény megírására ihlette. A továbbiakban erről az alkotásáról lesz szó.

IV. 3. Polidamus elleni elégia (1536) – Egy poéta a történetírás védelmében

Nos tua firma sumus Parnassi numina Wranti, (Carm. in Val. 83)

Az önálló történelemszemlélet a 15–16. század fordulóján kezdett kikristályosodni a nyugati történetírásban. A humanista elméletírók nagy többsége ekkor még mindig a cicerói és a horatiusi közhelyeket tekintette alapelvnek. Hogy milyen a jó történetírói munka és egyáltalán lehet-e önálló művészetként (*ars*) tekinteni rá, arra a 16. század első felében a *trattatist*inek nevezett itáliai tudósok csoportja adta meg a választ.⁴²⁴ A retorizált történetírás elméletének létrejöttét azonban sok esetben megelőzte az új elképzelések gyakorlatban történő alkalmazása. Különösen igaz ez Verancsics Mihály történetírói szemléletére. 1536-os elégiájában számos érvet hozott fel Valentinus Polidamus történeti munkája ellen, amelyek sok esetben tartalmi és gondolati egyezést mutatnak az *ars historica* elméletéről szóló későbbi munkákkal. Miként az ókorban a neóterikus Catullus megvetette a régimódi Volusius verses történeti eposzát, úgy Verancsics sem mehetett el szó nélkül Polidamus újkori *cacata chartája* mellett. Meggyőződésének adott hangot, miközben végig szeme előtt lebegett a régi horatiusi intelem:

Vir bonus et prudens versus reprehendet inertis,
culpabit duos, incompitis adlinet atrum
transverso calamo signum, ambitiosa recidet
ornamenta, parum claris lucem dare coget,⁴²⁵

⁴²⁴ Rens BOD, *A New History of the Humanities: The Search for Principles and Pattern from Antiquity to the Present*, Oxford, Oxford University Press, 2013, 169–170; Ernst BREISACH, *Historiográfia*, Bp., Osiris, 2004, 195–196; Girolamo CONTRONEO, *I trattatisti dell'Ars Historica*, Naples, Giannini, 1971.

⁴²⁵ Hor. *Ars P.* 445–448.

IV. 3. 1. Valentinus Polidamus és irodalmi tevékenysége

Valentinus Polidamus orvos és igazi vándorhumanista volt, aki a 16. század első felében élt.⁴²⁶ Számos irodalmi műfajban – költészetben, prózában, történetírásban, levélirodalomban és voltak vallásos témájú értekezései is – kipróbálta magát. Johann von Maltitz (1491–1549) meissenai püspöknek írt levele szerint a németországi Meissen közelében született.⁴²⁷ Polidamus életéről rendkívül keveset tudunk. Valamikor 1518 előtt a Német-római Császárság koszorús költője lett.⁴²⁸ 1531 és 1536 között Krakkóban élt, ahol élénk irodalmi tevékenységet folytatott. Összesen hat kötetet jelentetett meg, melyek elégiákat, prózai munkákat, számos parafrázist és Erasmus alkotásainak újra kiadását tartalmazták.⁴²⁹ Számos vagyonos pártfogója akadt, mint például Piotr Tomicki, Krzysztof Szydłowiecki, Seweryn Boner (1486–1549), Jan és Hieronymus Łaski. Erasmus-kiadásai ellenére a krakkói „antierazmista” csoportosulás tagjai közé tartozott. Ezt a leuveni egyetem volt tanárának, Joannes van Campennek (1499–1538) 1534. március 28-án kelt levele is megerősíti.⁴³⁰ Az *Acta Rectoralia* szerint 1535 őszéig tartózkodott Krakkóban.⁴³¹ Valamilyen vitája akadt egy ruhakereskedővel, és ezt követően a rektori bíróság elé idézték. Ezt követően Kassán börtönbe került, és vagyonát is elvették tőle.⁴³² Innen krakkói barátainak (Jan Dziaduski és Łukasz Górki) segítségével szabadult ki. Ezután Lipcsébe utazott, ahol az egyetem orvosprofesszora lett. Folyamatosan tartotta a kapcsolatot lengyel barátaival. Bázelen 1540-ben jelent meg nyomtatásban legfontosabb orvosi munkája, a *De re medica*, amelyet Ioannes Andreas de Valentinisnek († 1547), Bona Sforza királynő udvari orvosának ajánlotta.

⁴²⁶ Az életéhez l. Pierre BAYLE (ed.), *Dictionnaire Historique et Critique*, T. XII, Paris, Desoer Libraire, 1820, 199; SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky, 1905, 1336; továbbá Maria CYTOWSKA, *Twórczość literacka Walentego Polidama*, Meander, 29(1974/1), 30–37; Henryk BARYCZ, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków, Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935, 64–65.

⁴²⁷ „...ego palam in ea provincia cum natus sum, tum educatus, in qua quidem est pulcherrima atque florentissima diocesis tua.” – Valentini POLIDAMI *Aliquot nuper scripti libri de re medica*, [...] *Epistolarum libellus*, [Basileae], apud Robertum Winter, 1540, (k. 7b). Idézi BARYCZ, i. m., 64. BAYLE, i. m., 199 és SZINNYEI, i. m., 1336 még itáliai származásúnak tartották.

⁴²⁸ John L. FLOOD, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire*, T. III, Berlin, Walter de Gruyter, 2006, 1563–1564.

⁴²⁹ *Oratio in caput quintum Matthei* (1531); *Oratio de rege regum Christo* (1531); *Elegia de Christiana resurrectione*; *Carmen heroicum de operibus iustorum*; *Epigrammata illustrium virorum* (1532); *De laude medicinae*; *Elegia et contio de puero Jesu*; *Elegia de Christiana resurrectione* (1532); *Querela communis populi de pace ad Christianos principes contra ethnicos* (1534); *Petri Thomicii episcopi Cracoviensis et regni Poloniae vicecancellarii epithaphium* (1536) stb. – ESTREICHER, i. m., 445–447.

⁴³⁰ „Est hic Polidamus et nudius tertius advenit Hercules quidam, qui ambo nihil habent, quo sese ostentent, quam quod de Erasmo male loquuntur nec sentiunt se rideri ab omnibus.” – AT t. XVI, nr. 216.

⁴³¹ Vö. BARYCZ, i. m., 64; CYTOWSKA, *Twórczość literacka...*, i. m., 30.

⁴³² BARYCZ, i. m., 65; CYTOWSKA, *Twórczość literacka...*, i. m., 30–31; FLOOD, i. m., 1564.

Polidamus nemcsak elégiákat, epigrammákat, orvosi és vallási tárgyú műveket alkotott, hanem kipróbálta tehetségét a történetírásban is. Krakkóban nyomtatásban négy történeti munkája jelenhetett meg. Némelyiknek csak az előszava és az ajánlása maradt fenn: *Exordium narrandi de chronica regum Hungariae* (1532);⁴³³ a *Chronica Hungarorum* című munka 6. könyvének töredéke (1534);⁴³⁴ viszont a *Historia de rebus gestis Bohemorum*⁴³⁵ (1535) és a *De origine ac rebus gestis Hungarorum liber primus* (1536) első könyvének teljes szövegei hagyományozódtak. A csehek történetét I. Ferdinándnak, míg az 1532-es és az 1534-es magyarok történetét Werbőczy Istvánnak, az 1536-ost pedig Szapolyai Jánosnak ajánlotta. Łaski szolgálatában mind a Habsburgok felé, mind pedig a Szapolyai oldal irányában tett irodalmi gesztusokat. Műveinek ajánlásai alapján a krakkói tartózkodása alatt számos magyar támogatója (Szapolyai, Czibak Imre és Brodarics István) is akadt. Politikai állásfoglalása azonban nem egyértelmű. Az egy könyvből álló *De rebus gestis Bohemorum* művében már észrevehető, hogy Polidamus történeti érdeklődése elsősorban a mesés eredettörténetekre összpontosult. Ebben leírta két mondabeli uralkodó, Zechius (!) és Lech történetét, valamint Csehország kivételes földrajzi adottságát. Ezután tért vissza a magyarok eredetének leírásához. Erre az érdeklődésére derít fényt a Brodaricsnak ajánlott epigrammája is, amely az 1532-es kötetben a Werbőczy Istvánnak szóló ajánlás után áll.⁴³⁶

IV. 3. 2. Polidamus költői (és történetírói) munkáinak bírálata

Az 1534-es kötete címlapján Polidamus büszkén állította, hogy oly választékosan írta meg a magyarok történetét, ahogyan az elterjedt faragatlanság, tudatlanság, önhittség és gőg miatt („propter rudis ingenii, inscitiae, arrogantiae, superbiaeque dominatum”) nagyon kevés keresztény szerző csinálhatta volna meg. Ugyanakkor költői képességeiről és stílusáról a modern kutatók elmarasztalóan emlékeztek meg. Henryk Barycz

⁴³³ A nyomtatványt l. *Contenta in hoc libello. De laude medicinae Valentini Polidami Elegia, [...] eiusdem Exordium narrandi de chronica regum Hungariae*, Cracoviae, per Mathiam Scharffenberg, 1532. A kiadványt mikrofimen l. BN, sign. XVI. Qu. 367, 4°.

⁴³⁴ Polidamus tervbe vette Magyarország történetének megírását a kezdetektől egészen saját koráig (*usque ad tempora nostra scripta*). Az 1534-es krakkói kötetében egy töredék is található ebből VALENTINI Polidami *liber sextus ex nova, et nondum in lucem data Chronica Hungarorum excerptus...* címmel. – ESTREICHER, i. m., T. XXIV, 446. Ebben a kettős királyság előképeként ábrázolja László és Salamon 11. századi trónviszályát. Salamon bűneként kiemeli azt, hogy vetélytársa ellen a kunokat hívta be az országba. – TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, Bp., Akadémiai, 1966, 124.

⁴³⁵ *Historia de rebus gestis Bohemorum condita per Valentinum POLIDAMUM, primus liber*, Cracoviae, Hieronymus Wietor, 1535, 8°. A nyomtatványt l. BJ, sign. Cím 106, vö. ESTREICHER, i. m., T. 445.

⁴³⁶ „Mitto Sarmatiis librum tibi, praesul, ab oris / Dat qui Pannonia nomina clara soli...” Az epigramma megtalálható az 1532-es kötet végén. – Lásd a BN, sign. XVI. Qu. 367-es jelzetnél.

szerint a nyelvezete, amikor prózában írt, helyes és megfelelő, ám kissé terjengős, nehezen érthető és homályos. Képzelőereje kicsi és lélektelen. Költészete elsősorban az erasmista témák utánzásának tekinthető.⁴³⁷ Még az érdemeit méltató Maria Cytowska is megjegyezte, hogy Polidamus érdeklődése nem egy irodalmi műfajra korlátozódik, még ha a többiben nincs is kellő szaktudása. Elsősorban az orvostudomány szakértője volt, s csak másodsorban tekinthető igazi költőnek.⁴³⁸ Mint látható, a modern irodalomtörténeteszek nem értékelték sokra Polidamus irodalmi tevékenységét, mégis érdemes azonban röviden áttekinteni, hogyan ítélték meg teljesítményét kortársai.

Polidamus történetírói és írói képességeiről Pietro Bembo (1470–1547) rendkívül elmarasztalóan nyilatkozott. A Krakkóban tartózkodó Franciscus Bonerus-hoz⁴³⁹ írott 1535. március 1-jei levelében említést tett Polidamus egyik történeti munkájáról *Historiae* címmel.⁴⁴⁰ A levélből közelebbit nem tudunk meg a munka tartalmáról, annál többet a stílusbeli hiányosságairól. Bonerus a kéziratról Bembo véleményét kérte („quam ad me impressam misisses, iudicium tibi afferem meum [...] accurate diligenterque perscriberem”), tehát Polidamus munkáját valószínűleg még nem nyomtatták ki. Ez esetben az 1535-ös *Historia de rebus gestis Bohemorum*ról, vagy az 1536-os *De origine ac rebus gestis Hungarorum*ról lehetett szó. A művet nem lehet egyértelműen beazonosítani, azonban Bembo ítélete annál többet árul el nekünk. Polidamus elbeszélésében jóformán nincs semmi (*cum nihil sane prosis*), Bonerus mégis a védelmébe veszi. Bembo azt tanácsolta, hogy a kinyomtatása előtt Polidamus javítsa ki és alaposan csiszolja meg munkáját („id ut corrigeret, historiamque purgaret ac perpoliret suam”). Az itáliai humanista nem tudott és nem is akart dicsérően szólni erről a munkáról. Caesar, Sallustius és Livius munkáival összehasonlítva Polidamus alkotását („ad quos si Polidami historiam comparaveris, quam is proxime ad optimum scribendi genus accedat, quam ab eo distet”) silánynak minősítette, amely ítéletet Bonerusnak is be kellett volna látnia. Maga is írni kívánt egy *historiát*, így hát kritikáját ne érezze kellemetlennek Bonerus magára nézve. Viszont nem akart ostobának látszani, ha elismert volna egy rossz könyvet, de irigynek sem akart tűnni, ha becsmérelte volna azt.

Verancsics Mihály szintén megfogalmazta saját véleményét és maró kritikáját Polidamus művéről. Történetírói jártasságát nemcsak az 1539-es nászdalának narratív

⁴³⁷ BARYCZ, *i. m.*, 65. Trencsényi szerint sokat írt, de gyakran igen felületes volt. – TRENCSENYI-WALDAPFEL, *Humanizmus és nemzeti irodalom...*, *i. m.*, 124.

⁴³⁸ CYTOWSKA, *Twórczość literacka...*, *i. m.*, 37.

⁴³⁹ ESTREICHER, *i. m.*, T. 13, 260.

⁴⁴⁰ Pietro Bembo, *epist.* VI, 56. = *Petri BEMBI patricii Veneti, Epistolae omnes quotquot extant, latinae puritatis studiosis ad imitandum utilissimae*, Argentorati, Lazari Zetzneri Bibliop., 1609, 624–625.

szerkezete, hanem a sallustiusi felfogásban az 1536-os évről írott történeti munkája, valamint az a tény is igazolja, hogy aktívan kivette a részét testvére végül el nem készült történeti munkájának szerkesztésében.

A klasszikus latin irodalomban számos példa akadt arra, hogy egyes írók műveit igen erős kritika alá vették a kortársaik (pl. Caesar elveszett munkája, az *Anticato*). Az alkotások teljesítményének megítélését sokszor nem az utókor értékítéletére bízta, hanem némely esetben már a munka megszületésének pillanatában is véleményt formáltak róla. Ezek az esetek többségében csak az egyes alkotásokban elszórt utalásokban jelentek meg (pl. Iuvenalis és Persius satírái). Mindazonáltal fölöttébb egyedinek számított az, ha egy teljes alkotást szenteltek a (negatív) vélemény kifejezésére. A Kr. e. 1. században Catullus például egy egész költeményt szánt arra, hogy ízekre szedje egy kortárs költő, Volusius szerinte értéktelen történeti munkáját (*Annales*).⁴⁴¹

IV. 3. 3. A *De origine ac rebus gestis Hungarorum* történetírásbeli jelentősége

Verancsics krakkói tartózkodása alatt jelent meg Hieronymus Vietor nyomdájában Polidamus prózai munkája, a *De origine ac rebus gestis Hungarorum*.⁴⁴² Ezt a negyedrét méretű, 32 folio nagyságú történeti alkotást Franciscus Reveslatus előszava és a Szapolyai Jánoshoz írt ajánlás előzi meg. A kötet végén pedig szintén Polidamus és Reveslatus epitáfiumai olvashatók Piotr Tomicki halálára. Polidamus ezen munkájának történetírói érdemeire tökéletesen ráillenek Kulcsár Péter gondolatai, melyeket Antonio Bonfini első könyveinek értékéről fogalmazott meg: „Hallatlan tömegű, áttekinthetetlenül összedobált »őstörténeti« adathalmazon kell átrágnia magát annak, aki Bonfini történeti elbeszélésének első mondatáig szeretne elérkezni.”⁴⁴³ Hogy ez a kemény kritika mennyire lehet igaz Polidamus munkájára is, azt néhány kiemelt szempont alapján kívánjuk megvilágítani.

Polidamus ajánlásában és a történeti munkájának több helyén azt állította, hogy a régi történetírók tévedéseit akarja helyesbíteni, valamint az eltérő álláspontokat kíván-

⁴⁴¹ Catull. 36 és 95, 7–8. Irodalmi szempontból részletesen vizsgálta a kérdést Gavin B. TOWNEND, *A Further Point in Catullus' Attack on Volusius*, G&R, 27(1980), 134–136; M. Gwyn MORGAN, *Catullus and the Annales Volusi*, QUCC, 4(1980), 59–67; és különösen Vinzenz BUCHHEIT, *Catulls Dichterkritik in c. 36*, Hermes, 87(1959), 309–327.

⁴⁴² Valentini POLIDAMI *De origine ac rebus gestis Hungarorum liber primus ad censuram aeditus*, Cracoviae, impressit Hieronymus Vietor, 1536. A munkát az OSZK, sign. Ant. 3060-as jelzetnél található kiadás alapján ismertettük. Horváth János szerint 1535–1536 folyamán írta meg Polidamus művét Kasán. – HORVÁTH, *A reformáció jegyében*, i. m., 100.

⁴⁴³ KULCSÁR Péter, *Bonfini Magyar Történetének forrásai* (kandidátusi disszertáció), Szeged, 1969, 61.

ja ismertetni. A magyarok tervezett történetének első könyvében többek között egy csodálatos és emlékezetes genealógia található, tudniillik Noétól, az emberi nemnek az özönvíz utáni atyjától Attiláig egyfolytában való sorozatban. A középkori krónikaszerzőkhöz hasonlóan őstörténeti leírással indította munkáját a magyarok népgenezisének részeként. Polidamus módszere több szempontból is hasonlít Kézai Simon 13. századi *Gesta Hungarorum*ára és Bonfini *Rerum Ungaricarum decades*ére, de fontos azt kiemelni, hogy saját munkájában a számos megemlített történetíró között sehol sem bukkan fel még utalás szintjén sem korábbi magyarországi szerző neve. Polidamus munkájában a következő őstörténeti eseményekről lehet olvasni.

Az emberiség történetének fonalát az özönvíz utáni években vette fel. Részletesen beszélt Noé fiairól (Kámról, Jáfetról és Sémről), majd ezek vándorlásáról és a tőlük eredeztethető népekről értekezett. Ezután a francia nép trójaiakig történő leszármaztatását ismertette a szerző. (ez az elképzelés a *Képes Krónikában*, majd Thuróczy János munkájában is szerepel). A szkíták, a médek, a görögök, a spanyolok, a kappadókiaiak, a kilikiaiak, az etiópok, az egyiptomiak, a sibiek, a sabeusok és a sabathenusok stb. eredetének és nevük magyarázatának sorai erőteljesen emlékeztetnek a *Képes Krónika* erre vonatkozó szakaszára. Ebben a szakaszban Polidamus megemlíti a Tarsusban született Szent Pált is, ami ugyancsak a *Képes Krónika* és Thuróczy *Chronica Hungarorum*ának közlését követhette. A magyarok a népek ősfáján (jafetita ág szemben a hámitával) való kijelöléssel ezt követően régóta vitatott eredettörténeti részhez jutott el munkájában Polidamus. A babiloni pogány mítoszokból merített hagyomány szerint ugyanis Menróth (a *Képes Krónikában* és Bonfininél is Nimród) óriás Jáfet fia volt, aki a bábeli tornyot építette az özönvíz után. A Menróth személyéről szóló mondakör görög eredetű. Berossos káld történetíró (Kr. e. 270 körül) ezt így adta el: „Midőn Belas, Jupiter fia meghalt, Menróth a népével Senaár mezejére jött, ahol kijelölt egy várost és fölötte nagy tornyot alapított a víztől való megmenekülésnek százharmincegyedik esztendejében.”⁴⁴⁴ Az összefüggés Berossos tudósítása Kézai Simon, a későbbi magyarországi krónikaszerzők, majd Polidamus Menróth-ról szóló mondatai között nyilvánvaló. A hagyományos zsidó irodalom és az Ószövetség valláserkölcsei magyarázatot adott a torony készítésére, amire Polidamus is utalt a munkájában.⁴⁴⁵ A Biblia szerint ugyanis a toronyépítés a dicsőség és a hírnév kedvéért történt, de nem került említésre Menróth

⁴⁴⁴ Idézi SEBESTYÉN László, *Kézai Simon védelmében*, Bp., 1976, 36.

⁴⁴⁵ POLIDAMUS, *i. m.*, fol. 11: „At contra id Deus Opt. Maximus enititur, ut infringatur hominum arrogantia et consiliis audacissimorum facinorum et ipsa superbia, quae debilitat cogitationes et prudentiae et constantiae, quibus in rebus non solum ira Dei laborantes opprimit,”

neve a torony építésének vonatkozásában. Ezután Polidamus az emberiség nyelveinek összezavarásáról írt, ezt követően az emberek elhagyatottságáról, majd Babilon leírása következik Ninus király és Semiramis királynő megemlékezésével. A magyarok eredetének kérdését párhuzamosan a hun-magyar azonosság tudatával látványosan Kézai Simon hasonló gondolataival fejtette ki. Megemlítette tehát Menróth két gyermekét, Hunort és Magort, majd beszélt születésük körülményeiről és mesés bolyongásukról. Ezután Polidamus felettébb merészen összemosta a krónikás irodalomban meglévő két hagyományt a magyarok ősapjának kérdésében.⁴⁴⁶ Nemcsak Hunorról és Magorról, hanem Jáfet fiairól, Gógról és Magógról is említést tett. Ezután éles váltással rátért a hunok eredetének kérdésére, amelynek kapcsán igencsak részletesen írt a szkíták eredetéről, szokásaikról és katonai kiválóságukról. Silimer (a hagyományos Filimer alak helyett!) gót király története kapcsán kételyeit is megfogalmazza a szkíták (/magyarok) mesés eredettörténete kapcsán. Nagy a logikai kuszaság az ezt követő sorokban. Hol a szkíta asszonyok harciasságáról, hol a hun nép dicsőítéséről olvashatunk. A szerző ezután folytatta a hunok eredetének és hazájuk elhelyezkedésének leírását, amely során állítása szerint elsősorban Diodorus Siculus és Iordanes munkáit használta fel. A munka szerkezetének egyenetlensége akkor is tovább folytatódik, amikor visszatért a szkíta nép eredetének újbóli tárgyalásához. Ezekben a sorokban részletesen kifejtette Hercules csapdába ejtését és három gyermekének (Scythas, Agathysus és Gelonus) megszületését. Már Thuróczynál, majd Bonfininél (aki Hérodotost és Diodorust idézte) is részletesen olvasható az, hogy fiától, Scythastól származtatják a szkíta népet. Polidamus a történeti hagyomány egymásra helyezett adatai után igyekezett ismét a régi történetírók állításainak cáfolatát elvégezni. Ezután rendkívül terjedelmesen írt Pompeius Trogus és Iustinus nyomán a szkíták és az egyiptomiak eredetvitájáról (ez ugyancsak szerepelt már Thuróczynál). Munkája végén Polidamus visszakanyarodott a hunok kiválóságának leírásához, majd ezt követően Attila király *virtus*ának dicsőítése is olvasható. Itt világosan kijelentette azt, hogy a hunok eredete Magógig vezethető vissza. Megint csak éles váltással visszatért Menróth fiaihoz (Hunor és Magor), és közli az apjukhoz intézett beszédüket. Ebben az olvasó sokat megtudhat lakóhelyük, a magyarok feltételezett ős-

⁴⁴⁶ A probléma összetettsége és a jelen dolgozat célkitűzései nem teszik lehetővé, hogy részletesen megvizsgáljuk a kérdést. Árulkodó jel viszont az, hogy Polidamus utalást sem tett Bonfininek a kérdésben adott határozott véleményére. L. Antonio BONFINI, *A magyar történelem tízedei*, ford. KULCSÁR Péter, Bp., Balassi, 1995, II, 10: „Némelyek pedig, akik a zsidók, nem tudom, miféle meséi nyomán ábrándozgatnak, azt írják, hogy a szkíták Jáfet fiától, Magógtól erednek, a hunoknak meg Nimród fiai, Hunor és Magor voltak az elei. Mi azonban inkább a roppant tekintéllyel rendelkező ősi forrásokat akarjuk követni akár még tévedéseikben is, mintsem ezekkel akár igazságukban is egyetérteni.”

hazájának (Maeotis mocsarak) elhelyezkedéséről. Az utolsó említett események közé tartoznak végül a hunok és a rómaiak háborúi, a szkíták (!) beszéde a rómaiakhoz, valamint a hunok támadása a gótok ellen.

Már Polidamus elszórt közléseiből is kitűnik, hogy látszólag sokféle műből merített adatokat munkája megírása során, azonban azokat érthetetlenül és rendszer nélkül kompilálta. A régi szerzők követését, az *imitatiót* ígerte („Potissimum autem antiqui authoris prohaemium introducendum puto”), és nagyon gyakran csak általánosan (név nélkül) tett rájuk utalást.⁴⁴⁷ Legfontosabb példaképének a római szerzőket (Cicero, Suetonius, Sallustius, Livius és Caesar) tartotta.⁴⁴⁸ Szemléletmódját és stílusát (állítása szerint) leginkább Livius munkája határozta meg; hiszen a szkíták eredete kapcsán azt írta, hogy „Livium enim quod saepissime lego, qui ita populum Romanum scripsit: ut origo non vera eius, sed ficta videatur esse.”⁴⁴⁹ Emellett egyéb történetírói munkákra is sűrűn tett utalást. A következő szerzők a szövegük átvételével, vagy csak utalás szintén jelennek meg Polidamus munkájában: Hérodotos, Diodorus Siculus, Halikarnassosi Dionysios, Pompeius Trogus, Iordanes, Sevillai Izidór és Orosius. Bizonyosan használta a Biblia *Teremtés* könyvét (*eleganti libri Geneseos*) és Pál apostol leveleit (pl. „Apostolum Paulum facile omnium excellentissimum”) is, majd Menróth kapcsán hivatkozott Szent Jeromos munkájára is.⁴⁵⁰ A felsorolásból azonban feltűnően hiányoznak a középkori krónikaszerzők. Korábban már hangsúlyoztuk azt, hogy Kézai Simontól a *Képes Krónikán* keresztül Bonfini alkotásáig nem kerültek magyarországi szerzők a hivatkozott történeti munkák közé. Kétszer történik utalás a 15. századi szerzőre, a firenzei Szent Antoninusra (Antonio Pierozzi, 1389–1459). Az 1474 és 1479 között Velencében nyomtatásban megjelent *Chronicon partibus tribus distincta ab initio mundi ad MCCCLX* című alkotásából vehette első látásra Polidamus a hunok dicsőítését.⁴⁵¹ A munkája végén egy bizonyos Vincentius gótok történetére is utalt.⁴⁵²

⁴⁴⁷ POLIDAMUS, *i. m.*, passim: „divinis testimoniis non unis sed pluribus scriptum est, quibus affertuntur Historiographi; [...] et quam copiose posuerunt et potissimum vetus Chronographus confirmavit, qui tam Galatas, quam Gallos describit, nec Francos excludit. [...] tu egemus plerisque Graecis authoribus, quorum volumina nobis conciliarat propter necessitatem iam sera eruditione instructa aetas.”

⁴⁴⁸ *Uo.*, fol. 26: „Si vero meam obscuram diligentiam culpatis, vel perplexam fructuram iudicatis, vel crebras parentheses accusatis, Ciceronem, Sallustium, Livium, Caesarem accusatis, quos ego assidue imitor: vos vero si libros scribitis, illis omnia et laboriosa et aspera consarcinatis potuis, quam componitis.”

⁴⁴⁹ *Uo.*, fol. 16.

⁴⁵⁰ *Uo.*, fol. 9: „Nunc venio ad generationem Nembroth, quam quidem divus Hieronymus unus antiquitatis amantissimus homo, et studiosissimus cum maxima semper prudentia praeditus, tum veritati certe amicissimus memoriae prodidit, ac literis tradidit.”

⁴⁵¹ *Uo.*, fol. 17: „id enim plurimis et maximis testimoniis probatissimum Anthoninus unus totius rei facile expertissimus scriptor esse nititur, et ita cuique persuasissimum constat”; kicsivel később még a munkájá-

Ellenben a humanista történetírók által sokszor hivatkozott Aeneas Sylvius Piccolomini (1405–1464) egyik munkája (pl. *Europa sui temporis veras continens historias*) sem szerepel a hivatkozott források között. A számos hivatkozott *auctor* szerepeltetése felkelti a gyanút arra vonatkozóan, hogy munkája során Polidamus hathatós segítségére volt egy másik, meg nem nevezett (összefoglaló jellegű) történeti munka is. A 16. század elején jóformán egy ilyen alkotás sem volt hozzáférhető kellő példányszámban és formában a történetírók számára, különösen nem Lengyelországban. Mégis alkotásának rendszerező jellege tovább erősíti ezt a felmerült gyanút. Mi lehetett tehát Polidamus saját munkája megírása során az elhallgatott alap- / forrásmű?

Polidamus munkájában látszólag számos egyénileg felkutatott forrást helyezett egymás mellé, de saját állításával szemben sem tudott újabb eredményeket felmutatni saját történeti művében. A szövegbeli egyezések bár Kézai Simon, a *Képes Krónika*, valamint talán Ransanus és Bonfini ismeretét feltételezik, azonban ezek Polidamus idejében még egyáltalán nem voltak kiadva semmilyen formában, nemhogy nyomtatásban.⁴⁵³ A felsorolt történeti események ugyan több magyarországi krónikában is felbukkannak, azonban mivel ezek nem voltak ekkor még hozzáférhetők, a közvetlen átvételt máshol kell keresnünk. A határozott véleményünk mindezek alapján az, hogy Valentinus Polidamus munkájában tartalmilag és bizonyos esetekben szinte szó szerint átvette egy másik magyarországi szerző, Thuróczy János (1435–1489) 1488-ban Brünmben, majd később Augsburgban megjelent *Chronica Hungarorum* magyar őstörténetre vo-

ból is idéz; majd a hunok kapcsán újra megemlíti *Uo.*, fol. 27: „Scythia ne fieret vacua, promiscuum genus multiplicans, quam terram et provinciam usque in hunc diem et colunt et habitant, ut scriptum legitur. Antoninus homo ornatissimus et disertissimus patriam Hunorum totam explicat, ac eorum venatores commemorat,” Szent Antoninus munkáit l. Thomas KAEPPELI, *Scriptores ordinis praedicatorum medii aevi*, vol. 1, Rome, Ad S. Sabinae, 1970.

⁴⁵² *Uo.*, fol. 31: „Nam Gothi quum ingenio, tum etiam re militari summi bellatores multas nationes ad sua iuga redegerunt, quod scripsit hoc idem Vicentius in sua historia, quae non modo universis provinciis, sed etiam longis temporibus Gothorum populum Hunis paruisse commemorat.” Vincentius Bellovacensis (Vincent de Beauvais) domokos rendi szerzetes († 1264) *Speculum historiale* című művéből.

⁴⁵³ Kézai Simon munkája 1782-ben jelent meg először nyomtatásban. – M. Simonis de KEZA presbyteri Hungari scriptoris saeculi XIII *Chronicon Hungarorum [...] variantibus lectionibus excitat* Alexius HORÁNYI..., Budae, typis Catharinae Landerer viduae, 1782. Antonio Bonfini munkája 1515 után feledésbe merült a Habsburgok miatt. Első kiadása Bázelen jelent meg 1543-ban, amely csak az első három *decades*-ét tartalmazta művének. – Antonii BONFINII *rerum Ungaricarum decades tres*, nunc demum industria Martini BRENNERI [...] in lucem aeditae, antehac nunquam excusae, quibus accesserunt chronologia Pannonum [...] et coronis historiae Ungaricae diversorum auctorum, Basileae, Winter, 1543. A *Képes Krónika* sorsa még hányatatottabb volt. Kristó Gyula véleménye az, hogy a 15. század vége és a 17. század eleje között a kódex egy törökül igen jól tudó magyar ember tulajdonában volt. 1608–1836 között Sebastian Tengenagel bécsi könyvtári katalógusában bukkant fel. A nagyközönség számára 1964 óta hasonmás kiadásban érhető el. – KRISTÓ Gyula, *A Képes Krónika története*, História 2(1980), 1. sz., 13–14.

natkozó első 59 mondatát.⁴⁵⁴ A másolás ténye kétségtelennek látszik, de annak az oka, hogy a 16. századi szerző miért nem utalt a magyar krónikaszerzőre, az már érthetetlen (talán saját történetírói teljesítményét akarta kidomborítani a forrásának elhallgatásával?). A két szöveg tartalmi és lexikai kapcsolatára álljon itt néhány kiragadott példa:

a) *Noé fiai az özönvíz után*

Polidmus:

primam originem ex Noe, et ex optimis, atque fortissimis filiis eius Cham, Iaphet, et Sem traxere, **a quibus post cladem diluvii** constat omne hominum genus in sexaginta duas divisum esse generationes, quas quidem generationes **a Sem viginti septem a Cham triginta, a Iaphet quindecim processisse** divinis testimoniis non unis sed pluribus scriptum est, quibus affentiuntur Historiographi.

Thuróczy, cap. 3, sent. 1:⁴⁵⁵

He sunt generationes Noe et filiorum illius Sem, Cham, Iaphet, **de quibus post diluvii cladem LXX** due generationes, puta **de Sem XXVII, de Cham XXX et de Iaphet XV, processisse** perhibentur.

b) *A bábéli torony*

Polidamus:

magnitudo ingens capere et occupare spatium existimatur: quia **longitudinem mille passuum, latitudinem quindecim, altitudinem** nondum finito fastigio pulcherrimum opus, atque praecellentissimum continet, id quoque ab artificio non nudatum, aut spoliatum esse ex ipso **fundamento constat, quod patet circiter millia passuum trecenta**, quod admodum munitam, atque ornatissimam turrim ex omnibus reliquis partibus cingit

Thuróczy, cap. 3, sent. 25:

Et turris ipsa in quadrum sublevatur ab uno angulo in alium habens **longitudinis passuum mille XV, latitudinis totidem**, quantitas vero altitudinis finita erat nondum, sed illorum proposito lunarem usque ad circulum sublevare debebat, grossitudo **autem fundamenti trecentorum erat passum**, paulatim quidem sublevando artabatur,

c) *Menróth gyermekei (ősforrás: Sambucus-kódex)*

Polidamus:

Sed Nembroth nondum finita turri potius, quam aedificata propter **confusionem** tam

Thuróczy, cap. 4, sent. 30:

Nam in uno dictorum voluminum positum est, quod Nemroth gigas post **linguarum**

⁴⁵⁴ Johannes de THURO CZ, *Chronica Hungarorum*, 1488, Theobald Feger, Erhard Ratdolt, Augsburg, Pergamen.

⁴⁵⁵ Thuróczy latin szövegéből vett részleteket l. Johannes de THURO CZ [THURÓ CZY], *Chronica Hungarorum*, I, Textus, ed. Elisabeth GALÁNTAI, Julius KRISTÓ, Bp., Akadémiai, 1985 (BSMRAe: Series nova, VII), 17–25.

obscuram, tam erroneam, tam gravem **linguae** profectus **in terram Eiulath** [!] est, quam modo **Persidam Cosmographi vocant**. Is Nembroth **Hunorem** ibidem et **Magorem ex sua uxore Enech** genuit, ex quibus universi Huni, sicut historio-graphorum opiniones et scripta ferunt.

confusionem in terram Euilath, que nunc **Persyda vocaretur**, intrasset, et ibi **ex coniuge sua Enech** vocitata duos generasset filios, quorum alter **Hunor**, alter vero **Magor** denominati extitissent.

d) A csodaszarvas-monda

Polidamus:

Visum **cervum** longissimo, et celerrimo cursu venantur. Tandem toti defessi corporum motibus, et cursibus premuntur, et quum veniunt **in hanc desertam** ab diis hominibusque **paludem Moeoticam**, tum vero ille ipse cervus sic se occultat, ut nisi omnia vestigia eius, atque indicia **silvarum frondibus, et saltibus** illinc **evanescerent**.

Thuróczy, cap. 6, sent. 52:

Accidit tandem una dierum, cum venandi causa ad campum processissent, et illis in **deserto una cerva** occurrisset, quam cum fugientem insequentes **in paludes Meotidas** devenissent, et **cerva** eadem **in crebris silvarum saltibus evanuisset**, ipsi eandem diutius perquisitam potuerunt invenire minime.

e) Korábbi történetírókra történő utalások (a két munkában ugyanabban a sorrendben)

Polidamus:

Sed **Iordanus** ob **invidiam** homo levissimus, et omnium scelerum sentina spurcissimus in suis libris de Hunorum generatione, ad dedecus, nimis pravo ingenio, aut nimis iniquo animo scripsisse, ac disputasse legitur. [...]

Diodorus Siculus, ut debuit, et ut recte posteris consuluit, et ut eum sinceritas, veritasque coegit, **gentem Scytharum** cis [!] **flumen Araxim originem** accepisse affirmat, ac iisdem terris agriculturam **ab initio** propagatam **modicum fuisse** ait. [...]

quod ut **Trogus Pompeius** author insignis commemoret, quod quum constet, **Scythas cum Aegyptiis disputasse**. [...]

Antoninus homo ornatissimus, et

Thuróczy, passim:

Iordanus autem et quidam alii Hunos ab incubonibus demonibus et quibusdam mulieribus originem sumpsisse dixere. **Invidia auctrice Iordanus** hac ducitur sententia. [...]

Diodorus vero **Syculus Scitarum gentem** apud **Araxim flumen originem** habuisse parvamque **ab initio ac modice** terre cultricem **fuisse**, [...]

Item **Trogus Pompeius Scitas cum Egyptiis** tanquam homines gentiles, qui semper mundum sine initio stetisse putarunt, de generis vetustate **contendisse** fatur. [...]

Anthioninus vero **Florentinus** archi-

disertissimus patriam Hunorum totam explicat, ac eorum **venatores** commemorat, qui quidem non modo in voluptate animi, verum etiam in **vestigiis** cognitis, et publicis quendam **cervum secuti sunt**, Quod **scripsit** hoc idem **Vicentius in sua historia**, quae non modo universis provinciis, sed etiam longis temporibus **Gothorum populum hunis paruisse** commemorat.

episcopus Hunos ad limites Meotidis paludis habitasse affirmat. Dicit enim, quod, cum **venatores** Hunorum **sequentes vestigia cervi** per paludem Meotidam, quam prius inviam esse putabant, [...] Hi igitur Gotti, qui multas gentes, ut **Vincentius in historiis** capitulo centesimo duodecimo **scribit**, suo subdiderant servitio, **Hunorum subditi sunt imperio**.

A bemutatott szöveghelyek is bizonyítják Polidamus szolgai másolását, ám az *aemulatio* igényének nyoma sincs munkájában. Az ugyanabban a tartalmi környezetben megjelenő korábbi szerzőkre tett utalásai miatt pedig az is feltételezhető, hogy Polidamus nem is vette a fáradságot, hogy ezeknek a közléseit eredetiben ellenőrizze, és pusztán csak átvette ezeket a Thuróczy-krónikából. A Polidamus által bemutatott események és történetek emellett – éppen Thuróczy művének is köszönhetően – már széles körben ismertek lehettek az európai közvélemény, de legalábbis a művelt humanista szerzők számára, így itt sem alkotott semmi újat. A dolgot tovább súlyosbítja az a bántó tény, hogy semmiféle korábbi magyar történeti munkára sem tett utalást, ami azt a látszatot kelti, hogy nem is ismerte őket, és a magyarok eredetének történetét pusztán csak az idegen kútfők közlései alapján igyekezett összeollózni, ami, mint látjuk, természetesen nem fedheti a valóságot. Munkájának mélyebb elemzésére ezen doktori dolgozat azonban nem vállalkozhat, pusztán csak a felmerült problémára szeretnénk volna felhívni a figyelmet. Összegezve a fentieket, nem állunk messze azonban az igazságtól, ha úgy értékeljük, hogy Polidamusnak ezt a munkáját a kortársai minden tekintetben tökéletesen értéktelennek tarthatták. A művében kitűzött cél a saját korábban már természetesen anakronisztikusnak tekinthető, valamint a korábbi történetírók műveinek cáfolata kimondott szándéka ellenére sem történt meg maradéktalanul. Művelődéstörténeti szempontból azonban Polidamus munkája különösen is érdekes lehet a jelenkor kutatói számára. Thuróczy munkájának újraírása valamint nyomtatásban ismételt közzététele mindenképpen Polidamus egyik, ha nem a legnagyobb érdemének tekinthető. Emellett a különösebben nem művelt Szapolyai János olvasottságára is új fényt vethet a neki ajánlott középkori jellegű történeti munka. Mindamelllett a 16. század történetírói ekkor már egyértelműen a kortörténet megírására törekedtek, s például Verancsics Antal is saját korának történéseit akarta megírni (monografikus jelleggel) Bonfini munkájához

kapcsolódóan Mátyás halálától kezdve. Polidamus alkotásának történeti visszhangja jószerevével el is maradt, s nem is használták fel történeti munkáját a későbbi magyarországi történetíróink (de legalábbis nem történt rá utalás a későbbiekben). Alkotására negatív reakció azonban mindenképpen akadt.

IV. 3. 4. Verancsics 1536-as költeményének kéziratai és műfaja

Ugyanis Verancsics Mihály talán erről a történeti munkáról mondott bírálatot még ugyanebben az évben egy igen kemény hangvételű 126 soros költeményében. Ez egyrészt következik abból, hogy a Magyarország történetét megíró szerzőt akarta bírálni.⁴⁵⁶ Másrészt abból is, hogy az elégiájában hangsúlyosan megjelenik Polidamus azon céljának elítélése, miszerint pusztán csak anyagi támogatást akart szerezni a mű címzettjétől, I. János királytól.⁴⁵⁷ Mindezek mellett a két mű között jó néhány tartalmi és lexikai kapcsolat is megfigyelhető.⁴⁵⁸

A Polidamus 1536-os alkotására reagáló *In Valentinum Polydamum, historiae Hungaricae scriptorem ineptissimum* című munkája két kéziratos változatban is ismert volt. Az egyik az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található versgyűjtemény egyik darabja,⁴⁵⁹ míg a másik a szentpétervári Nemzeti Könyvtár tulajdona volt 1923-ig.⁴⁶⁰ A Varsóba visszakerült anyaggal azonban ez is megsemmisült 1944 folyamán. Ez utóbbi tartalmazta Verancsics latin nyelvű költeményeit a 1540-es évekből. Ezek valószínűleg egykorú másolatok, esetleg autográf költemények voltak. A két szövegváltozat nem lehet teljes mértékben azonos. Az OSZK kézirat *in medias res* kezdéséből következtetni lehet arra, hogy ez a változat nem tartalmazza az elégia elejét. Ezt a feltételezést erősíti József Korzeniowski is, aki szerint a szentpétervári variáns első sorai „Non infacundo nuper comitatus amico / Mane mei stabam principis ante foras” voltak.⁴⁶¹ Tehát a megmaradt szöveg csak töredékes lehet, és egy meghatározó része

⁴⁵⁶ Veran. *Carm. in Val.* 31–32: „Haecce digna putas regali culmine scripta, / et quae Pannonici principis aula legat?” A hivatkozásokban az arab szám mindig a költeménynek a verssoraira utal.

⁴⁵⁷ Veran. *Carm. in Val.* 53–56: „Quinetiam pretium (si dis placet) insuper optas, / nec stupidam frontem perfricuisse pudet. / Aut mihi tercentos, rex, scribis, mitte quot annis / aureolos uno nec mihi mitte minus.”

⁴⁵⁸ Pl. Veran. *Carm. in Val.* 11–14: „At quoties Iaphet, quoties Gog nomina ponis? / Unaque vix Magog pagina patre caret. / Dispeream, si non mallem te dicere Magog, / quadrant ingenio nomina tanta tuo.”

⁴⁵⁹ OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 10r–13r.

⁴⁶⁰ Korzeniowski utalt Verancsics munkájának egyik kéziratos verziójára, amely a 20. század elején még a szentpétervári cári könyvtárban volt. A könyvtári jelzete a Lat. Q. XIV. 128, fol. 1r–6v volt. – KORZENIOWSKI, *i. m.*, 162.

⁴⁶¹ KORZENIOWSKI, *i. m.*, 162.

(kb. 6–8 sor) is hiányzik a kéziratról. A költemény kéziratán emellett nem szerepel pontos idő- és helymegjelölés, de mivel Polidamus munkája 1536-ban jelent meg, valamint a költeményben János király még élőként jelenik meg, így az alkotás valamikor 1536 és 1540 között keletkezhetett. Verancsics alkotásának versformája ugyanakkor disztichon, így elégiának kell tartanunk, azonban hangvétele a szatíra műfajához közelíti. Természetesen alkotása a klasszikus értelemben nem tekinthető szatírának, mivel nem hexameterből áll. A szatirikus hangneme inkább csak egy módszer volt arra nézve, hogy Verancsics a legjobban ki tudja fejezni Polidamus költői és történetírói hiányosságait.⁴⁶²

IV. 3. 5. Az *In Valentinum Polydamum...* című elégia bírálatak fő elemei

Verancsics Mihály elégiájának stilisztikai és tartalmi kritikája számos hagyományból táplálkozhatott. Aristotelés, majd Cicero és Quintilianus elméleteinek hatására a 16. századig a történetírás *ars rhetoricának* számított.⁴⁶³ A művek kíváncsatos terjedelméről Aristotelés azt mondta, hogy „a gondolatmenetet nem szabad túlságosan messziről indítani, és nem szabad minden esetet felhasználni a következtetés levonásához; az előbbi ugyanis a terjedelem miatt homályossá válik, az utóbbi pedig a nyilvánvaló esetek miatt bőbeszédűvé.” (ford. Adamik Tamás)⁴⁶⁴ Horatius számos ponton hasonlóképpen fogalmazott.⁴⁶⁵ Az író mindig tartson mértéket (Hor. *Ars P.* 31). A régen már többször elmondott történetek hangoztatása felesleges, valamint a szolgálai utánpótlás kerülendő (Hor. *Ars P.* 134–135). Emellett hangsúlyozta a valós és kitalált események elkülönítését: „Ficta voluptatis causa sint proxima veris, / ne quodcumque volet poscat sibi fabula credi,” (Hor. *Ars P.* 338–339). A költő tudásához és erejéhez mérten válasszon tárgyat és kövesse tudásban az elődöket (Hor. *Ars P.* 268–269). A horatiusi gondolatok hatása biztosra vehető Verancsicsnál. A császárkori Lukianos (120–180) recepciója a 16. század eleji humanista irodalomban szintén jelentős volt. Műveinek számos görög nyelvű kiadása ismert volt. Ezek teljes latin fordítása kicsivel Verancsics költeményének lehetséges megírása után, 1538-ban jelent meg Frankfurtban.⁴⁶⁶ Ez tartalmazta többek

⁴⁶² Az itáliai reneszánsz irodalmában is jelentkező műfaji és hangnemi problémára l. RÓZSA Zoltán, *Az antik szatíra műfaja és a szatirikus módszer*, Filológiai Közöny, 6(1960), 267–299.

⁴⁶³ BOD, i. m., 58–64.

⁴⁶⁴ Arist. *Rh.* 1395B–2,22.

⁴⁶⁵ LEON GOLDEN, *The Reception of Horace's Ars Poetica* = L. G., *A Companion to Horace*, ed. Gregson Davis, Oxford, Blackwell Publishing, 2010, 391–413.

⁴⁶⁶ LUCIANI *Samosatensis Opera, quae quidem extant, omnia, e Graeco sermone in Latinum*, Francoforti, apud Christianum Egenolphum, 1538. Magyarul l. *Lukianos összes művei*, I–II. kötet, [Bp.], Magyar Helikon, 1974, ford. Kapitánffy István.

között a *Hogyan írjunk történelmet?* (Πῶς δεῖ ἱστορίαν συγγράφειν; hivatkozni latin címén szokás: *Quomodo historia conscribenda sit*) című szatíráját, amely nagy hatást gyakorolt a humanista történetírás szemléletére.⁴⁶⁷ Lukianos szerint is kerülni kell a lényegtelen epizódok öncélú leírását és a történeti mű aránytalanságait. A bevezetés ne legyen túl terjengős a főszöveg rovására.⁴⁶⁸ A történetíró mindig tekintsen a jövőre, ne a saját érdekeit és munkájának anyagi hasznát keresse, mert így ellenszenvenné válhat az utókor szemében.⁴⁶⁹ A görög *auctor* azt is tanácsolta, hogy a szórakoztatás nem mehet a tanulság rovására. A történetírás nem költészet, így nem szabad annak költői eszközeit – a kitalált mesét, a magasztalást és a túlzást – alkalmazni a történetírásban.⁴⁷⁰ A történetírók sajátja a politikai érzék és az erőteljes stílus. Ez utóbbi elérése hosszas gyakorlással és csakis a régi írók követésével sajátítható el.⁴⁷¹ S végül azt is tanácsolta Lukianos, hogy a történetíró gondolkodása legyen független és igazságos; stílusa pedig legyen világos és szemléletes.⁴⁷² A 16. század közepén a padovai humanista kör történetírói (Francesco Robortello, Sperone Speroni, Antonio Viperano) jelentették ki először, hogy a *historia* ugyanolyan *ars*, mint a retorika vagy a poétika.⁴⁷³ Az *ars historica* korai kortárs elméletét elsősorban a hellenista Robortello (1516–1567) dolgozta ki.⁴⁷⁴ Verancsics elégiáján mind a horatiusi és lukianosi műnek, mind pedig a még kiforratlan *ars historica* elméletére ható klasszikus és neolatin szerzők befolyása megfigyelhető.

Verancsics költeményében három beszélőt lehet megkülönböztetni, akik egyúttal a három ítélkező, még inkább a Polidamusszal szembeni „vádát” képviselő bírókat jelképezik. Verancsics támadói szerepben (*Carm. in Val.* 1–80), de emellett narrátori

⁴⁶⁷ Részletesen Anthony GRAFTON, *What Was History? The art of history in early modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 62–122, az *ars historica* 16. és 17. századi lengyelországi történetére pedig Barbara OTWINOWSKA, *La 'ars historica' en Pologne au XVIe et XVIIe siècle*, *Europa Orientalis*, 5(1986), 49–63.

⁴⁶⁸ Luc. *Hist. conscr.* 23, 32: „patetikus és túlságosan hosszú bevezetést írnak, [...] Szerintem nem így kell írni. Legyen egységes és egyöntetű az egész, a test többi részének illenie kell a fejhez” (ford. Kapitány István, a továbbiakban is).

⁴⁶⁹ Luc. *Hist. conscr.* 39, 53.

⁴⁷⁰ Luc. *Hist. conscr.* 8, 11: „Bizony nagy, sőt óriási hiba, ha a történetírást nem tudjuk megkülönböztetni a költészettől, s belevisszük amannak kellékeit: a kitalált mesét, a magasztalást és az ezzel járó túlzásokat.”

⁴⁷¹ Luc. *Hist. conscr.* 34, 45.

⁴⁷² Luc. *Hist. conscr.* 44, 57: „Miként a történetíró gondolkodása elé a függetlenséget és igazságosságot állítottuk normaként, stílusának is az az egyetlen feladata, hogy világosan és szemléletesen adja elő az eseményeket.”

⁴⁷³ Az *ars historica*-vitára lásd KULCSÁR Péter, *Ars historica = Klaniczay- emlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékeztetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 119–127. A szövegekre l. Eckhard KESSLER (kiad.), *Theoretiker humanistischer Geschichtsschreibung im 16. Jahrhundert*, München, Fink, 1971.

⁴⁷⁴ Agnieszka DZUIBA, *Teoria historiografii w De historica facultate Francesco Robortello*, *Roczniki Humanistyczne*, 49(2001), zeszyt 3, 51–59.

funkcióban is megszólal (*Carm. in Val.* 105–106). Őt követi a múzsa, Polyhymnia panaszos segítségkérése (*Carm. in Val.* 81–104), majd végül Clio ítélkező sorai (*Carm. in Val.* 106–122). A költeményt az ismét elbeszélői szerepben megjelenő Verancsics Mihály zárja (*Carm. in Val.* 123–126). Az elégia érvelésének fontos elemét jelentik a klasszikus irodalmi minták, ugyanis a beszélők két ókori költő tehetségéhez hasonlítják Valentinus Polidamus írói képességeit: azaz a Catullusnál megjelenő Volusiuséhoz és a leginkább Horatius költészetéből ismert Choeriluséhoz.

Verancsics alkotásában számos ponton kritizálta Polidamust és annak történeti munkáját. Bírálata igen ironikus, s néhol már a személyeskedés határait súrolja. Szerinte Polidamus történelmet akart írni, de még saját apját, tehát életét sem ismerte.⁴⁷⁵ Szatirikus vonásként gúny tárgyává teszi a családnevét is. A győztes Róma Polidamusnak szólította Traianust, mivel a császár számos királyságot leigázott.⁴⁷⁶ Ezzel szemben Polidamus csak a kéjnöket (*merentes / prostibulo multas*) tudta meghódítani. Polidamus az ősök történetét kívánta leírni (*avorum pandere gesta*), azonban munkája terjengős és dagályos, csupán a tudományosság látszatát igyekszik kelteni.⁴⁷⁷ Polidamus egy könyvből álló munkája hosszadalmas bevezetéssel kezdődik. A magyarok eredettörténetének szempontjából lényegtelen és már többször leírt bibliai történetekkel (özönvíz, bábeli torony stb), ősnépek eredetével és történelmével, görög mitológiai mondákkal (Hercules-monda), végül pedig a hunok háborúival (Attila király dicsőítése) foglalkozott a szerző. Verancsics véleménye az, hogy gyakran bocsátkozott öncélú ismétlésbe és

⁴⁷⁵ Veran. *Carm. in Val.* 6: *vix patrem noveris ipse tuum*. Itt Verancsics kijelentésének mélyebb értelmet kell tulajdonítani, mint csupán azt, hogy Polidamus nem ismerte ténylegesen saját apját. Vö. Platón, *Timaios*, 22b–22c = *Platón összes művei*, III. kötet, ford. KÖVENDI Dénes, Bp., Európa, 1984, 320: „Ej, Szolón, Szolón, ti görögök, mindig gyermekek vagytok, öreg görög pedig nincs is. [...] Mindnyájan ifjak vagytok lelkileg: mert nincs lelketekben ősi hagyományon alapuló régi meggyőződés, sem időtől szürke ismeret.” Az ősök (apák) ismerete, valamint az egyes nemzetségek leszármazási sora rendkívül fontos volt a görög történetírásban. A logográfusok közül például Akusilaos és Hekataios is *Genealogiák* címmel írták meg történeti munkájukat. Verancsics megállapításában észrevehető Polidamus tudatlanságának újabb bírálata, aki egyenesen a történetírás legalapvetőbb követelményét sértette meg. A platóni gondolat az *ars historica*-elmélet teoretikusainál is megtalálható. – Francisco ROBOTELLO, *De historica facultate, disputatio*, Florentiae, apud Laurentium Torrentinum, 1548, 14; Antonio VIPERANO, *De scribenda historia liber*, Antverpiae, ex officina Christophori Plantini, 1569, 19. Költői szövegben például Erasmus 1513-as munkájában: *PETRUS. Ergo patriam novit qui patrem non novit?* – Desiderius ERASMUS, *Dialogus, Julius exclusus e coelis* = *Ausgewählte Schriften in acht Bänden*, hrsg. Werner WELZIG, Band 5, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968, 6–109.

⁴⁷⁶ VERANCICS, *In Valentinum...*, i. m., 17–18: „Pulydamum victrix Traianum Roma vocavit, / cum forti domuit plurima regna manu.” Az eredete a római császár, Traianus (53–117) ezen jelzőjének nem egyértelmű. Nem található meg semelyik ókori szerzőnél sem (pl. Cassius Dio, Aurelius Victor vagy ifjabb Plinius). A kép valószínűleg humanista invenció lehetett.

⁴⁷⁷ Veran. *Carm. in Val.* 5: „Stulte ausus nobis pro avorum pandere gesta”, és Veran. *Carm. in Val.* 10: „doctius et latius ore loqui.”

felesleges szószaporításba: „At quoties Iaphet, quoties Gog nomina ponis?”⁴⁷⁸ A csehek történetéhez hasonlóan számos mesés elemet és kitalált történetet szőtt bele *historiájá*ba. Könyveiben több a *fabula*, mint a valós történeti esemény: „inque tuis libris fabula nulla foret.”⁴⁷⁹ Polidamus leírt gondolatai mindamellett haszontalanságok (*nugis*) és egyben barbár durvaságok (*barbarique*) is. Munkája kezdetén helyesen a régi szerzők követését ígerte. Büszke rá, hogy Sallustius nevét és stílusát elhozta a magyar földre. Franciscus Reveslatus az olvasókhoz írt előszóban szintén Sallustius és Livius nagyságához emelte Polidamusét.⁴⁸⁰ Tárgyi tévedései miatt azonban Crispus már régen elhagyta Szkítiát valamint Tanaist, és igen vágyódik visszatérni Latium belsejébe.⁴⁸¹ A másik római történetíróval, Liviusszal sem versenyezhet: „Dic mihi quae tulerit sallaria Livius ingens? / Cuius vix humeris tollere scripta queas”.⁴⁸² Mint láttuk, Pietro Bembo is az antik szerzőkkel összevetve találta igazán gyengének Polidamus írását. Még görögös neve sem tudja kellőképpen leplezni nyilvánvaló műveletlenségét.⁴⁸³ Polidamus stílusával és latin nyelvhasználatával is nagy problémák vannak. Sorai pusztán csak gyermeteg írások (*puerilia scripta*) a figyelmes műértő (*purgatis*) fülek számára, ezért olyan közönségnek írjon latin nyelvű alkotásokat, akik amúgy sem értik meg ezt a nyelvet:

atque alias quaeras diverso limite gentes,
quo non auditur lingua Latina loco!
Illic te iactes, illuc tua somnia transfer,
illic Pulydamo nemo secundus erit!⁴⁸⁴

Az említettek tükrében Polidamus méltán érdemelte ki Verancsicstól a hitvány és a legostobább történetíró címet. Verancsics érzékletes allúziókkal szemlélteti Polidamus tehetségtelenségét. Először a catullusi költészetében is megjelenő Volusiusszal és annak

⁴⁷⁸ Veran. *Carm. in Val.* 11.

⁴⁷⁹ Veran. *Carm. in Val.* 70. Pirnát szerint a korabeli historikus feladata az, hogy úgy beszélje el az eseményeket ahogyan azok valóban megtörténtek. – PIRNÁT Antal, *Fabula és história*, ItK, 88(1984/2), 137. Később Zrínyi Miklóst idézi: „Fabulákkal kevertem az históriát: de úgy tanultam mind Homerustul, mind Vergiliustul, az ki azokat olvasta, megismerheti az másiktul.” Verancsics a költészet körébe tartozó *fabula* terminus hangsúlyozásával egyenesen Polidamus történetírói létét kérdőjelezte meg. Hiszen a 16. század szemlélet szerint a historikus (történetírói értelemben) semmiképpen sem keverhet művébe fikciót.

⁴⁸⁰ Polidamus nyomtatott munkája elé a következőket írta: „Temporibus nostris quis scribet grandia bella? / Ardua Pannoniae gestaque prima feret? / Iuppiter omnipotens ni nunc generasset honores / Polidami claros, nullus in orbe foret.” – OSZK, *sign.* Ant. 3060, fol. 1r.

⁴⁸¹ Veran. *Carm. in Val.* 48: „et penitus Latio tincta lepore cupit,”

⁴⁸² Veran. *Carm. in Val.* 71–72, vö. Hor. *Ars P.* 38–39.

⁴⁸³ Veran. *Carm. in Val.* 100: „obtecta Graio nomine barbaria,”

⁴⁸⁴ Veran. *Carm. in Val.* 39–42.

munkájával von párhuzamot.⁴⁸⁵ Volusius munkája valószínűleg egy hexameterben írt epikus krónika volt, amelyre feltételezhetően Ennius *Annalese* gyakorolt nagy hatást. Mindazonáltal Catullus és az írói köre (*neoteroi*) esztétikája számára gyakorlatilag Volusius volt a rossz költő példája. Az ő munkája annyira rossz volt, hogy a papír, amelyre írták, sokkal alkalmasabb volt csomagolópapírnak mintsem egy anyaghordozónak, ami megőrizheti az utókor számára Volusius alkotását.⁴⁸⁶ Munkája szöges ellentétben állt Catullus és Calvus csiszolt költeményeivel. Volusius alkotása megérett arra, hogy elégessék (*venite in ignem*), és Catullus 95. *carmen*jében egyenesen csak a makrelák csomagolására szánták.⁴⁸⁷ Watson felvetette azt, hogy Volusius költészetének ürülékként történő catullusi leírása Kallimachos (Kr. e. 310–235) rossz költő képével mutat szoros hasonlóságot. A Kr. e. 3. századi görög szerző ugyanis az ilyen költőket a „söpredékhez” (λύματα) és a „szeméthez” (Συρφετός, Callim. *Hymn* 2, 109) hasonlította művében.⁴⁸⁸ Catullus párhuzamba állította egymással Helvius Cinna epyllionját és a kortársa, Volusius munkáját, amely igencsak távol állhatott Catullus és az új költők irodalmi ízlésétől. A *Zmyrna* és az *Annales* tulajdonságai a közöttük lévő különbségek alapján határozhatók meg leginkább. Az összehasonlítás három eleme, amelyek bizonyíthatják Cinna sikerességét és esetleges jövőbeli hírnevét: precizitás a költemény összeállításában (rövidség szemben a dagályossal), a tárgy és közvetve az elbeszélés formája (epyllion szemben az annalesszel), és végül az elvárt olvasóközönség (barátitársaságok szemben a közönséges emberekkel).⁴⁸⁹ Összefoglalva, Volusius munkája szükségtelen és bőbeszédű, ilyen érveket Horatius is hangsúlyozott Gaius Luciliusszal szembeni kritikájában.⁴⁹⁰

Verancsics Mihály elégiájában a legrosszabb „költemény” Polidamus *De origine ac rebus Hungarorum* című alkotása. Polidamus Volusiusszal történő párhuzamba állí-

⁴⁸⁵ Catull. 36, 1–20, ill. 95, 7–10. Volusius egyébként egy ismeretlen római szerző volt. A Catullus által emlegetett silány költőt valószínűleg nem lehet azonosítani Tanusius Geminusszal, mint ahogyan azt Murretus és másik írók javasolták. Erre az azonosításra elsősorban Seneca közlése adott lehetőséget. (Sen. *Ep.* 93, 11: „Annales Tanusii sis quam ponderosi sint et quid vocentur”). Azonban Catullus költeményeiben felbukkanó nevek közül egyedül Lesbiáról és Lesbiusról tudható az, hogy álnevek voltak. Lásd Robinson ELLIS, *A Commentary on Catullus*, Oxford 1889², 124–125.

⁴⁸⁶ Catull. 95, 7–8: „at Volusi annales Paduam morientur ad ipsam / et laxas scombris saepe dabunt tunicas.”

⁴⁸⁷ Vö. Hor. *Epist.* 1, 20, 11–18; *Epist.* 2, 1, 265–270; és Mart. 4, 86, 8; 3, 50, 9.

⁴⁸⁸ Lindsay C. WATSON, *Catullan Recycling? ‘Cacata carta’*, *Mnemosyne*, 58(2005), 271.

⁴⁸⁹ Lásd Joseph B. SOLODOW, *Forms of Literary Criticisms in Catullus: Polymetric vs. Epigram*, CPh, 84(1989), 317.

⁴⁹⁰ Hor. *Sat.* 1, 4, 11: „cum flueret lutulentus, erat quod tollere velles”; vö. Hor. *Sat.* 1, 10, 50–51 és Hor. *Sat.* 1, 10, 36–37.

tása csak érintőlegesen jelenik meg alkotásában, látszólag nem is jelenti igazán hangsúlyos elemét a szatirikus hangvételi költeménynek:

Nec nisi cum tristi conscriptos omine quondam
Annales Volusi Roma diserta tulit.⁴⁹¹

Habár Polidamus nem annalest írt, hanem egy prózai formájú történeti munkát, mégis Verancsics Polyhymnia szájába adott bírálata itt véleményünk szerint kettős. Egyrészt ítéletet mondott Polidamus terjengős stílusa és munkájának nagy terjedelme felett. Másrészt munkáját nem is tekinti igazi történetírói alkotásnak, pusztán csak az egyszerűbb és minden díszről, valamint a retorikai ékítményektől mentes *annales*-nek mondta. Verancsics ugyancsak negatív tulajdonságokkal illette a kortársa munkáját, ahogyan azt előtte Catullus is tette a saját kortársával szemben. Volusius *Annalese* csak „szaros lapok” (*cacata carta*), mialatt Verancsics jóval finomabban fejezte ezt ki: Polidamus munkája pusztán csak gyermeki írások (*puerilia scripta* – *Carm. in Val.* 51). Catullus a „vidékiességgel teli” (*pleni ruris*) kifejezést és az „ízléstelen” (*inficetiarum*) szót használta a rossz költő munkájának minőségére vonatkozóan. Verancsics szerint Polidamus szavai műveletlenek és barbárok (*barbarique* – *Carm. in Val.* 30), sőt még inkább üres beszédek és kirívóan nagy haszontalanságok (*nugis* – *Carm. in Val.* 29).⁴⁹² Catullus elítélte a véget nem érő modorosságot és a kortárs alkotások stílusát érintő kemény durvaságot: a kolophóni Antimachos stílusa fellengzős, valamint Volusius munkája olyan hosszadalmas, hogy az inkább alkalmas néhány piaci hal hosszú időre történő becsomagolására. Verancsics Polidamus egyik legnagyobb hibáját, a bőbeszédűséget is korholta. Az íróknak ezt a negatív tulajdonságát már Catullustól kezdve sokan emlegették, a magyarországi irodalomban például úgyszintén felbukkant ez a motívum a 15. században Janus Pannonius számos epigrammájában.⁴⁹³ Polidamus tanult embernek akart látszani, azonban csak tovább szaporítja a szavakat *latio [...] oréval* (*Carm. in Val.* 10). Verancsics itt egy kellőképpen érzékletes ellentétet alkalmazott. Az ékesen szóló és a világos beszédű Róma (*Roma diserta*) világra hozta Volusius értéktelen munkáját, azonban szintén ez az ékesszólás hiányzik Polidamus alkotásából. Üres és haszontalan szavait pusztán csak viharos szeleknek tudta kiáltani (*irrita verba* – *Carm.*

⁴⁹¹ Veran. *Carm. in Val.* 93–94.

⁴⁹² Meg kell említeni azt, hogy Catullusnál a *nugae* kifejezés pozitív értelemben jelenik meg, vö. Catull. 1, 4.

⁴⁹³ Vö. *Epigr.* Ábel 1, 293, 5; 1, 371, 24–25; 1, 3, 8). Lásd TÖRÖK László, *Catullus-hatások Janus Pannonius költészetében*, ItK, 90(1986), 620–621.

in Val. 36).⁴⁹⁴ Összegezve, a 16. századi *trattatist*inek nevezett elméletírókhoz (pl. Robortello és Viperano) hasonlóan, akik Cicerót követték sok tekintetben, Verancsics sem tekinthette az évekről készített egyszerű kronologikus feljegyzéseket (vagyis az an-nalest) – így az annak ítélt polidamusi munkát sem – a történetírás szerves részének.⁴⁹⁵

A másik antik allúzió, a Choerilus-párhuzam az előbbinél markánsabb, és két helyen is megjelenik Verancsics elégiájában. Choerilus epikus költő volt a kariai Iasos-ból, aki a Kr. e. 4. században élt.⁴⁹⁶ Nagy Sándort udvari költőként elkísérte a hadjára-taira, amit később Horatius,⁴⁹⁷ Quintus Curtius Rufus,⁴⁹⁸ Ausonius⁴⁹⁹ valamint Pseudo-Acro és Pomponius Porphyrio, Horatius műveinek *scholiastái*⁵⁰⁰ is megemléstettek. A *Lamiaka* című epikus költemény szerzője lehetett, amely a lámiai háború (Kr. e. 4. század vége) eseményeiről szólt. Ezt a munkát a *Suda* szócikke tévesen a samosi Choerilusnak tulajdonította.⁵⁰¹ A görög költő alakja elsősorban a horatiusi szöveghely-ből ismert, amely azt állítja, hogy egy aranypénzt kapott minden egyes verssoráért, amelyekkel az ura, Nagy Sándor dicsőséges tetteit felmagasztalta.⁵⁰² Ily módon lényegében Choerilus lealacsonyítja a költészet művészetét a pusztá foglalkozás szintjére.⁵⁰³

⁴⁹⁴ Ez a kép jól ismert volt már a klasszikus irodalomban, vö. Catull. 64, 59; 64, 142; Verg. *Aen.* 9, 312; Hor. *Carm.* 1, 26, 2; Ov. *Tr.* 1, 8, 35; Tib. 1, 4, 21; Stat. *Achil.* 1, 960.

⁴⁹⁵ Vö. Cic. *De or.* 2, 52; ROBORTELLO, *i. m.*, 21; VIPERANO, *i. m.*, 11. Az *ars historica* vitához lásd KULCSÁR, *Ars historica...*, *i. m.*, 119–127.

⁴⁹⁶ Gottfried KINKEL in *EGF* I (1877) 265, s.v. Choerilus Samius; Otto CRUSIUS in *RE* III (1899) 2361–2363, s.v. Choirilos; Alison PHILLIPS in *Encyclopaedia Britannica* VI (1911) 260, s.v. Choerilus; Marco FANTUZZI–Maria A. SÖLLNER in *Neue Pauly* II (1997) 1139, s.v. Choirilos aus Iasos.

⁴⁹⁷ Hor. *Epist.* 2, 1, 232–240: „Gratus Alexandro regi magno fuit ille / Choerilus, incultis qui versibus et male natis / rettulit acceptos, regale nomisma, Philippos. / Sed veluti tractata notam labemque remittunt / atramenta, fere scriptores carmine foedo / splendida facta linunt. Idem rex ille, poema / qui tam ridiculum tam care prodigus emit, / edicto vetuit, nequis se praeter Apellen / pingeret” és Hor. *Ars P.* 354–358: „Ut scriptor si peccat idem librarius usque, / quamvis est monitus, venia caret, et Citharoedus / ridetur, chorda qui semper oberrat eadem, / sic mihi, qui multum cessat, fit Choerilus ille, / quem bis terque bonum cum risu mirror;”

⁴⁹⁸ Curtius Rufus (Curt. 8, 5, 7–8) további példával szolgált: „sed Graecorum, qui professionem honestarum artium malis conruperant moribus. Agis quidam Argivus, pessimorum carminum post Choerilum conditor, et ex Sicilia Cleo, hic quidem non ingenii solum, sed etiam nationis vitio adulator.”

⁴⁹⁹ Auson. *Epist.* 16, 10 *ad Probum*: „...quod tu etsi lectum non probes, scriptum boni consules. Cumque ego imitatus sim vesaniam Choerili, tu ignoscas magnanimitate Alexandri.”

⁵⁰⁰ Ferdinand HAUTHAL (ed.), *Acronis et Porphyrii commentarii in Q. Horatium Flaccum*. II, Berlin, 1865. A modern kommentárhoz lásd C. O. BRINK, *Horace on Poetry: The Ars Poetica*, Cambridge, 1971, 365–367 és C. O. BRINK, *Horace on Poetry: Epistles Book II*, Cambridge, 1982, 244–247.

⁵⁰¹ *Suda*, X. p. 595, s.v. Χοιρίλος: Λαμιακά· καὶ ἄλλα τινὰ ποιήματα αὐτοῦ φέρεται. A szövegközlés alapja Ada ADLER, *Suidae Lexicon*, Vol. V. Stuttgart 1967–1971 volt. A töredéket lásd *Suppl. Hell.* 154–158; M. DAVIES in *EGF* (1988) 92. A *Suda* szerzője valószínűleg összekeverte a szamoszi Choerilust a iaszoszi Choerilusszal ugyanazon szócikken belül, vö. John WALSH, *The Lamiaka of Choerilus of Iasos and the Genesis of the Term ‘Lamian War’*, CQ, 61(2011), 538–544.

⁵⁰² Hor. *Epist.* 2, 1, 233–234. Ez a hagyomány a iaszoszi Choerilusról szintén megtalálható a *Suda-lexicon* szamoszi Choerilus szócikkében. *Suda*, X. p. 595: ποιήματος κατὰ στίχον στατήρα χρυσοῦν ἔλαβε.

⁵⁰³ Timothy JOHNSON, *A Symposium of Praise: Horace Returns to Lyric in Odes IV*, Madison, Wisconsin, 2004, 23–24.

Az olyan költő kezeiben, mint Choerilus az eposz sivárrá és unalmassá válik. Az aristotelési és platóni meghatározásoknak megfelelően a műfaj alacsony minőségű, szolgai mechanikus alkotássá (ἀνελευθερον ἔργον) süllyedt, amelyet azért alkottak meg, hogy egy kis pénzre tegyenek szert a költők.⁵⁰⁴ Pseudo-Acro azt is megemlítette, hogy a makedón király elrendelte, hogy Choerilus kapjon minden egyes jó soráért egy arany-pénzt, ám minden rosszul sikerültért egy pofoncsapás volt a jutalom. Ebből azonban olyan sok volt, hogy az majdnem a költő halálához vezetett.⁵⁰⁵ Verancsics Mihály egyik kortársa, a flamand kommentáríró Jacques de Cruscque (1520–1584) arról tájékoztat bennünket, hogy Choerilus csak hét sort volt képes megalkotni, amelyek méltóak voltak a király által kínált jutalomra.⁵⁰⁶ Porphyrio mindazonáltal még általánosabban fejtette ki ezt a dolgot: „Huius omnino septem versus laudabantur.”⁵⁰⁷ A verssorainak minősége felmérhető a Nagy Sándornak tulajdonított megjegyzésből is, miszerint inkább akar Homéros Thersitése, mintsem Choerilus Achilleusa lenni.⁵⁰⁸ A Nagy Sándor udvarának írói közé tartozó iasosi Choerilus volt Horatius legismertebb mintája az olyan epikus költőre, aki kizárólag csak a jutalom reményében folytatott bármilyen irodalmi tevékenységet.⁵⁰⁹ A görög költő, Choerilus balszerencséjére a fennmaradt töredékes alkotása⁵¹⁰ messze felülmúlja még Horatius kemény kritikáját is. Horatiust nem annyira az érdekelte, hogy Choerilus epikus költő volt, hanem inkább az, hogy egy hitvány és rossz poéta volt. Horatius működésképtelen és torz családként képzelte el Choerilust és a költeményeit. Choerilus volt a rossz szülő, mivel gyermekei, vagyis a költeményei rosszul születtek meg (*male natis*); és helytelenül formálódtak meg, így alapvetően műveletlennek és durvák (*incultis*).⁵¹¹

⁵⁰⁴ Arist. *Pol.* 1258, 1337b4–22; Arist. *Eth. Nic.* 1107B, 1122a, 1123a; és Pl. *Resp.* 590c.

⁵⁰⁵ PS.-ACRO, *i. m.*, 633: „Depactus [est] cum eo, ut, si bonum versum faceret, aureo numismate donaretur, si malum, colapho feriretur, [Qui] saepe maledicendo colaphis necatus est.” Vö. Niall RUDD (ed.), *Horace: Epistles Book II and Epistle to the Pisones*, Cambridge, 1989, 114 és Phebe L. BOWDITCH, *Horace and the Gift Economy of Patronage*, Berkeley–Los Angeles–London, 2001, 34.

⁵⁰⁶ Iacobi CRUQUII *Horatius Flaccus, ex antiquissimis undecim lib. M.S. et schedis aliquot emendatus, & plurimis locis...* Antwerp, 1578, 634: „Choerilus, qui gesta Alexandri describens, septem tantum versus laudabiles fecit.” Vö. August F. NÄKE, *Choerili Samii qua supersunt collegit et illustravit...*, Leipzig, 1817, 39.

⁵⁰⁷ PORPHYRIO, *i. m.*, 661. Vö. Charles ANTHON, in *A Classical Dictionary: Containing an Account of the Principal Proper Names* (1848) 341, s.v. Choerilus.

⁵⁰⁸ PORPHYRIO, *i. m.*, 661: „Alexander dixisse fertur, multum malle se Thersiten Homeri esse quam Choerili Achillem.” Erre Choerilus nevének elhallgatásával is utalt PS.-ACRO, *i. m.*, 633: „Cui Alexander dixisse fertur, malle se Thersiten Homeri esse quam huius Achillem.” Walsh szerint, Nagy Sándor ítélete valószínűleg csak későbbi apokrif betoldás. – WALSH, *i. m.*, 539.

⁵⁰⁹ JOHNSON, *i. m.*, 23.

⁵¹⁰ A verssorok, amelyek Sardanapalus sírfeliratát is tartalmazzák és amelyeket Athenaeus őrzött meg (Ath. 12, 7), jelenleg úgy látszik, hogy Choerilus alkotásai.

⁵¹¹ Hor. *Epist.* 2, 1, 233: „Choerilos, incultis qui versibus et male natis”.

Horatius elképzelései mindenképpen hatással lehettek Verancsics Mihály saját költészetfelfogására, és ezen elégiájának gondolatmenetére is. Az *Ars poetica* már iskolai tananyag volt Közép-Európában a 16. század első harmadában.⁵¹² A római szerző műveit már nyomtatásban is ismerhette krakkói diákévei alatt.⁵¹³ Verancsics a Choerilusról szóló hagyományt valószínűleg horatiusi hatásra dolgozta bele saját költeményébe. Először alig észrevehető módon tett említést róla (53–60), azután minden kétséget kizáró módon utalt a görög író nevére (95–98). Számos szöveghely áll bizonyítékul Verancsics költeménynek és Horatius alkotásainak szoros kapcsolatára:

Veran. *Carm. in Val.* 53–60:

Quinetiam pretium (si dis placet) insuper optas,
nec stupidam frontem perfricuisse pudet.

»Aut mihi tercentos, rex, scribis, mitte quot
annis

aureolos uno nec mihi mitte minus,
aut ego desistam posthac tibi scribere laudes,
et pereat faxo gentis origo tuae!«

Risit ad haec sed sic princeps mitissimus, ut
tunc

haud cuperem risus causa fuisse sui.

Veran. *Carm. in Val.* 95–98:

Aut cum magnanimi iuvenis bene gesta
canendo,

stridebat miseris Choerilus ille modis.

Forsitan ex simili vexamur nunc quoque causa,

Choerilus inquam alius forte fatigat aquas.

Hor. *Epist.* 2, 1, 232–240:

Gratus Alexandro regi magno fuit ille
Choerilus, incultis qui versibus et male natis
rettulit acceptos, regale nomisma, Philippos.
Sed veluti tractata notam labemque remittunt
atramenta, fere scriptores carmine foedo
splendida facta linunt. Idem rex ille, poema
qui tam ridiculum tam care prodigus emit,
edicto vetuit, nequis se praeter Apellen
pingeret

Hor. *Ars P.* 354–358:

Ut scriptor si peccat idem librarius usque,
quamvis est monitus, venia caret, et
citharoedus
ridetur, chorda qui semper oberrat eadem,
sic mihi, qui multum cessat, fit Choerilus ille,
quem bis terque bonum cum risu mirror;

A dalmát humanista a költeménye elején Polidamus szemére vetette hízelgését, amit lényegében csak azért folytatott, hogy Szapolyai János személyében egy befolyásos támogatóra tegyen szert. A magyar király kedvében akart járni, azonban írásai nem méltók a királyi méltósághoz, Polidamus munkájának megírásával csak az anyagi elismerésre törekedett. Szapolyaiban is csak a gazdag támogatóját látta, aki bőkezűen megjutalmazhatja álszent irományai miatt: „aut mihi tercentos, rex, scribis, mitte quot annis / auroleos.” A részletben említett *tercentos (...)* *auroleos* vélhetően szimbolikus szerepű, amellyel igyekezett a szerző kapcsolatot teremteni a horatiusi *regale nomisma*,

⁵¹² Valentinus Ecchius két Horatius-kötetet is kiadott Krakkóban, melyeket a bártfai nagydiákjainak szánt tanulásra. – MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Bp., Akadémiai, 1981, 33–34.

⁵¹³ Lásd BN, *sign.* XVI, Qu., 6919 adl., valamint BN, *sign.* XVI, Qu., 142.

Philippos (*Epist.* 2, 1, 234) képpel. Szinte kufár módjára törekedett áruba bocsátani (*auro prostitasse – Carm. in Val.* 76) magukat a múzsákat, azaz a költészetet. Polidamus csak addig zengette dicsőítő énekeit (*tibi scribere laudes – Carm. in Val.* 57) János királyról, amíg az bőkezűen megjutalmazta fáradságait.⁵¹⁴ Ezekben a sorokban nem nehéz felfedezni az antikvitásban élő képet a görög Choerilusról. János király csak nevetni tudott (*risit*) Polidamuson és művén, ahogyan az *Ars poeticá*ban nevetség tárgya a mindig ugyanott hibázó lantos (*citharoedus ridetur*, Hor. *Ars P.* 355–356). Choerilus műve szintén nevetséges (*poema ... ridiculum*, Hor. *Epist.* 2, 1, 237–238), és ahogyan Horatius is ámult és nevetett (*cum risu miror*, Hor. *Ars P.* 358) azon, ha Choerilusnak egy-két sora jobban sikerült, így ekképpen ítélte meg János király Polidamus alkotását is. A Pseudo-Acro scholionjában leírt rossz költő büntetése is megjelenik Verancsics elégiájában: „donaret baculis livida terga tribus” (64). Ott a silány verssorokért ütések szennved el a megalkotójuk, Verancsicsnál a büntetés a hátára mért három botütés volt. Polidamus azonosítása Choerilusszal maga után vonja természetesen a János király és Nagy Sándor-féle párhuzam olvasatát is. Horatiusnál Nagy Sándor számára kedves volt Choerilus (*Gratus Alexandro regi Magno*, Hor. *Epist.* 2, 1, 232), míg Verancsicsnál Szapolyai János *princeps mitissimusként* jelenik meg (59). Verancsics itt bizonyosan parodisztikus éllel használta a magyar királynak ezt a jelzőjét, amellyel utalni kívánt a Polidamus által Szapolyainak írt korábbi levélre (*Ad Ioannem serenissimum ac clementissimum regem Hungariae...*).⁵¹⁵ Ugyanakkor az erős és egyben kegyes uralkodó képének Szapolyaira vonatkoztatása – elsősorban az 1530-as évek kezdetétől felélénkülő Hunyadi-kultusszal párhuzamosan⁵¹⁶ – jelentős szerepet játszhatott a korszak János-párti humanistáinak körében.⁵¹⁷ A kegyes János még a nyilvánvalóan rossz költőt, Polidamust is látszólag pártfogásába fogadta.

Choerilus és Polidamus egyértelmű kapcsolatára kicsivel később már az egyik múzsza tesz explicit utalást. A megjelenő Polyhymnia szintén a görög epikus költő és humanista „társa” szellemi kapcsolatát hangsúlyozza a 95–98. sorokban. A múzsza szájá-

⁵¹⁴ Nagy Sándor kapcsán Robortello szintén megemlítette a hízelgés káros voltát: „Adulationem in historiam Alexander Magnus usque adeo detestatus est; ut Aristobuli librum in amnem proiecerit, [...] Est enim dolosum, vafrum, ac veritati maxime infensum.” – ROBOTELLO, *i. m.*, 10.

⁵¹⁵ OSZK, *sign.* Ant. 3060, fol. 2.

⁵¹⁶ Vö. RITOÓKNÉ Szalay Ágnes, *Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifestum* = R. Sz. Á., *Kutak. Tanulmányok a 15–16. századi magyarországi művelődés történetéből*, Bp., 2012, 166–173.

⁵¹⁷ Szapolyai János királyságát támogatva Verancsics 1528-as költeményében éppen arra szólítja fel a magyar nemességet, hogy Mátyáshoz hasonló királyt keressenek Szapolyai személyében: „Matthiae similem, Matthiam reddere qui scit, / quærite,” – Veran. *Quer2*, 114.

ból hangzik el a párhuzam, amely így nagyobb nyomatékkaal támasztja alá Valentinus Polidamus költészetben tanúsított erélytelenségét és gyengeségét. Az első két sor ha nem is szövegszerűen, de mégis egyértelműen a horatiusi sorokat idézik fel az olvasóban. A *magnanimi iuvenis* az *Alexandro regi magnónak* feleltethető meg (*Epist.* 2, 1, 232), a *bene gesta canendo* a *splendida factával* vonható párhuzamba (*Epist.* 2, 1, 237), míg a *Choerilus ille* a *Choerilus illének* (Hor. *Ars P.* 357; *Epist.* 2, 1, 232–233) a megfelelő párja. A horatiusi intelem emellett megbújik Verancsics sorai között is. Ha sötét festékhez nyúlunk, az sötét foltot fog hagyni maga után. Ha a magyar uralkodó egy nyilvánvalóan hitvány költőhöz fordul, akkor még a helyesen és illően megéneklendő tetteinek bemocskolására is számíthat. Choerilus pártolása örökre szégyenfolt Nagy Sándor emlékezetén. Azonban míg utóbb a római császár, Augustus tanult előde hibájából és csak a kimagasló költőket támogatta (pl. Vergilius és Varius), addig János király nem fordította el kegyét a rossz történetírótól, Valentinus Polidamustól. Ahogyan a görög udvari költő műveit, úgy Polidamus történeti munkáját sem formálta tökéletessé sem az *ars*, sem a *natura*. Miként örökké szégyenfolt lesz a nagy hódító emléken Choerilus támogatása, úgy később szintén kárára lesz János királynak Polidamus nyilvánvaló pártolása.

Végezetül elégiája második felében Verancsics a költészet eszközével, a múzsák⁵¹⁸ (*et Musas*, 76; *quo Musa*, 79; *Thespiades*, 107; *Camoenis*, 111) szerepeltetésével kívánt végső ítéletet mondani most már elsősorban Polidamus személye felett. Bár Verancsicsnak történeti munkái is voltak, fennmaradt műveiből mégis a humanista költő portréja rajzolódik ki előttünk. 1536-os költeményében Verancsics egyedi módon jelenített meg két múzsát, Polyhymniát és Cliót.⁵¹⁹ A kilenc múzsa Zeus és Mnemosyné (emlékezet)⁵²⁰ gyermekei voltak, akiket először Hésiodos említett meg a *Theogoniá-*

⁵¹⁸ Homérosnál nem szerepelnek név szerint a múzsák. Az elbeszélő a *Mousa/Mousai* általános kifejezésekkel utalt rájuk, más esetekben a *thea/theos* szavakat használta. A múzsák megszólítása ritkán és kivételes esetekben történt a saját nevükkel. Lásd Tomasz MOJSIK, *Between Tradition and Innovation: Genealogy, Names and the Number of the Muses*, Akme. Studia historica, 9(2011), 56. A múzsák kapcsán l. Hendricksen KEES in *RE* 680–757, s.v. Musai; Christine WALDE in *Neue Pauly* (2000) 511–514, s.v. Musen; Jean-Claude BELFIORE, *A görög és római mitológia lexikona*, ford. KARSAI György, Debrecen 2008, 435–437.

⁵¹⁹ A klasszikus latin irodalom költői műveiben a két múzsát csak elvétve említik név szerint. Polyhymniára vonatkozóan l. Verg. *Ciris* (az *Appendix Vergilianában*) 55; Ov. *Fast.* 5, 9; 5, 53; Hor. *Carm.* 1, 1, 33; míg Clióra l. Verg. *G.* 4, 341; Verg. *Catal.* (az *Appendix Vergilianában*) 4, 10; Ov. *Fast.* 5, 54; Ov. *Ars am.* 1, 27; és Hor. *Carm.* 1, 12, 2.

⁵²⁰ Mnemoszünét az emlékezet és a racionális gondolkodás, az érvelés istennőjének tartják, vö. Hes. *Theog.* 54; 136; 915; Apollod. *Bibl.* 1. 3. 1; Hom. *Hymn Merc.* 1. 430; Nonnus, *Dion.* 31, 166–170; és D.S. 5, 67, 3.

ban.⁵²¹ Kezdetben az Olympos havas tetején laktak, később a boiótiai Helikónra és Parnassos hegyére tették át lakásukat.⁵²² Clio a történetírás múzsája volt. Fején babérokoszorúval s kezében félig nyitott pergamentekerccsel ábrázolták.⁵²³ Polyhymniát (*Sokhymnuszu*) az ének, a himnuszok, elégiák és a retorika múzsájának tartották.⁵²⁴ Komoly, elmélkedő arccal, jobb kezének mutatóját ajkára helyezve ábrázolták. A múzsák nemcsak a költők művészetének védelmezői, hanem az írók tőlük kapják az énekléshez (vagyis az alkotáshoz) a hangjukat is. A költői ihlet szintén a múzsák adománya, és a világ minden szépségét csakis ennek segítségével képesek a költők megmutatni a hétköznapi embereknek.⁵²⁵ Költeményében Verancsics éppen ezt a képzetet állította fonákjára, és a múzsák pártoló, támogató tevékenységével szemben az ítélkező és elutasító arcukat festette meg. Mindazonáltal a múzsák ilyen jellegű ábrázolása nem tekinthető előzmény nélkülinek az antik irodalomban. A legkorábbi ilyen *locust* Homéros *Iliasa* őrizte meg. A trák Thamyrast, aki gögösen túl akart tenni a múzsák hatalmán, megfosztották a neki ajándékozott isteni adományuktól, majd vaksággal büntették az istenek.⁵²⁶ Ezenkívül Catullusnál az is olvasható, hogy a múzsák visszavillával üldözték el a tehetségtelen Mentulát a Pimpla hegyéről (Catull. 105, 1–2).⁵²⁷ Ugyanakkor a hagyományos ábrázolásukkal és szerepkörükkel szemben Verancsics a neolatin költészetben feltehetően innovatív módon használta fel a múzsák hatalmát és tekintélyét a Polidamus elleni kritikájában. A múzsák tulajdonképpen meglehetősen agresszívan léptek fel a hitvány költőnek ítélt Vakentinus Polidamus ellen az elégiájában.

Polyhymnia elsősorban az isteni adományra, azaz a költői ihletre és talentumra emlékezteti Verancsics Mihályt. Látva, hogy mit tesz Polidamus a múzsák adományával, felszólítja, hogy segítsen megfékezni ezt a műveletlen történetírót: „Ergo alacris doctas defende in parte sorores” (*Carm. in Val.* 85). Tehát Verancsics – Horatius tanácsát is követve⁵²⁸ – a költészet szépsége és szentsége mellett állt ki az 1536-os elégiájá-

⁵²¹ Hes. *Theog.* 52–62, 75–79. Vö. Hom. *Od.* 24, 60; Eur. *Med.* 830; Hor. *Epist.* 2, 2, 92; Nonnus, *Dion.* 5, 103; Ov. *Pont.* 15, 108.

⁵²² BELFIORE, *i. m.*, 436. Verancsics szintén tett utalást a lakhelyükre, l. Veran. *Carm. in Val.* 77: „deae gaudent Helicon colentes”, Veran. *Carm. in Val.* 83: „firma sumus Parnassi numina.”

⁵²³ Hes. *Theog.* 77; D.S. 4, 7, 2.

⁵²⁴ Hes. *Theog.* 78; D.S. 4, 7, 2.

⁵²⁵ Hes. *Theog.* 94–95: „Mert csak a Múzsák s messzelövő nagy Phoibosz Apollón / jóvoltából lesznek a dalnokok és citerások.” Horatius szintén az adomány jellegre utalt. – Hor. *Epist.* 2, 1, 243: *ad libros et ad haec Musarum dona vocares*. Vö. Catull. 1, 9–10; Stat. *Silv.* 2, 7, 19–20.

⁵²⁶ Hom. *Il.* 2, 594–600, lásd még Apollod. *Bibl.* 1, 3, 3.

⁵²⁷ Vö. Janus Pannonius, *Epigr.* Ábel 1, 22, 19–22: „Dilectis, age dic valere Musis, / Sacras rumpe fides, et alma Phoebi / Claudio carmina da fabro Deorum. / Nemo religiosus et poeta est.” Idézi TÖRÖK, *i. m.*, 621.

⁵²⁸ Vö. Hor. *Ars P.* 445–447.

ban. Még Polyhymnia is igen elcsodálkozott Polidamus tudatlanságán és a történetírásban tapasztalt járatlanságán.⁵²⁹ Maga is megdermedt, és az ítélet kiszabására szólította fel nővéreit. Természetesen a történetírás műzsája, a feltüzelt Clio jelent meg, és lángragyúlt ajakkal ítéletet mondott Polidamus felett. Polidamus legnagyobb bűne az volt, hogy a műzsákat semmilyen tiszteletre sem tartotta méltóknak és eltávolodott szentségüktől („Pulidame, et nostris scribis, abacte, sacris,” – *Carm. in Val.* 108), azaz a jó és megfelelő költészettől, illetve történetírástól. Clio ítélete öt pontban foglalható össze (mindegyik ítélet Verancsics egy-egy disztichonjában található meg):

- 1) a műzsák pártoljanak el tőle és ne segítsék többet írásaiban:
„Ut contempsisti, sic contemnere Camoenis,” (*Carm. in Val.* 111),
- 2) komoly és magasztos témáról ne tudjon írni tanult szavakkal:
„nec tibi digna fluat doctis sententia verbis” (*Carm. in Val.* 113),
- 3) az ihlet és az írói *inventio* mindörökre hagyják el őt:⁵³⁰
„Deficiat calamo titubanti littera semper,” (*Carm. in Val.* 115),
- 4) a stílusa legyen érthetetlen, s verslábai ne álljanak össze értelmes egésszé:
„inversique pedes reptent sine lege locati, / nec constant scriptis omnia scripta tuis!” (*Carm. in Val.* 117–118),
- 5) s végül ne legyen többet olvasóközönsége, akik meghallgatnák silány alkotásait:
„Lectores tot sint, volitant quot in aethere tauri, / quot pisces caelum, quotque habet unda sues.”⁵³¹ (*Carm. in Val.* 119–120).

A legelfogadottabb hagyomány szerint a műzsákat Apollón isten vezette (*Apollón Musagetés*).⁵³² Lanttal kísérve tehát maga a művészetek és a költészet istene, Phoibos Apollón hagyta jóvá Clio szavait, aki ezután Polidamust átkozva (*haec maledicta* – *Carm. in Val.* 126) visszazárlt égi otthonába.

⁵²⁹ Vö. Verg. *Ciris* (az *Appendix Vergilianában*), 55: „nam verum fateamur: amat Polyhymnia verum.”

⁵³⁰ Vö. Hor. *Ars P.* 408–410: „Natura fieret laudabile carmen an arte, / quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena / nec rude quid prosit video ingenium;”

⁵³¹ A szándékos lehetetlenség (*adūnaton*) retorikai eljárásra számos klasszikus példa állt Verancsics rendelkezésére. Vö. Verg. *Ecl.* 8; Hor. *Carm.* 2, 2; 4, 7; Ov. *Ars am.* 1, 58–59.

⁵³² Pind. *Fr.* 116; *SIG* 699. 1; Pl. *Leg.* 653c; D.S. 1, 18; Julian. *Or.* 4, 132a.

IV. 3. 6. Verancsics elégiájának személyes és irodalomtörténeti vonatkozásai

Verancsics Mihály az európai líra mesterének intelmét és tanácsait követve nem tudta és nem is akarta szó nélkül hagyni a számára nyilvánvalóan rossz történetíró silány alkotását.⁵³³ Elégiájának kritikája igen metsző, néhol már-már elfogult és kegyetlen, mégis amit a humanista történetírás alapvető eszközeiről, jellegéről és a 16. századi történetírói magatartásról megfogalmazott, azok mind helytállóak voltak saját korának későbbi teoretikusai és az antik retorika szellemében. Emellett Verancsics Mihálynak kétségtelenül személyes indíttatásai is lehetettek az 1536-os költeményének megírására. Nem nehéz elképzelni egy olyan helyzetet, amikor a magyar király udvarában a két egymással rivalizáló történetíró közül a másik, azaz Valentinus Polidamus szerezte meg János király (anyagi) támogatását. A csalódottság éppúgy érezhető Verancsics elégiájában, mint a személyes sértődöttsége, mivel maga is befolyásos támogatót igyekezhetett keresni saját történetírói tevékenységének biztosítására.

Verancsics az erősen szubjektív véleményét sajátosan új színben fejtette ki a múzsák és néhány igen közismert klasszikus allúzió átértelmezésével. Teljes mértékben kihasználta a rossz és silány költők (Volusius és Choerilus) jól ismert hagyományos ábrázolását (a humanista irodalom normarendszerének, az *imitation*nak szellemében). A szerző azonban a költői vetélkedés és felülmúlás (*aemulatio*) jegyében újat is alkotott a múzsák ennyire sajátos szerepeltetésével.⁵³⁴ Úgy tűnik, hogy Polyhymnia és Clio ilyen támadó jellegű szerepkörben csak kivételes esetben jelenhetett meg a latin irodalomban, éppen ezért is foglal el különleges helyet Verancsics Mihály ezen költeménye a 16. századi magyarországi neolatin költészetben.

⁵³³ Lásd Hor. *Ars P.* 372–373.

⁵³⁴ A problémát lásd George W. PIGMAN, *Versions of Imitation in the Renaissance*, RenQ, 33(1980), 1–32: „the boundaries between the types of imitation (*sequi*, *imitari*, *aemulari*) are fluid in some theorists, and in practice it is often difficult to distinguish precisely imitation from emulation or following.”

IV. 4. Epithalamium 1539-ből – „Nászdalverseny” a krakkói udvarban

Sarmaticum Scythicumque genus, sed fortia cuncta. (Epith. Ioan. 216)

IV. 4. 1. Szapolyai János és Jagelló Izabella házassága

Az 1538. február 24-én megkötött nagyváradi béke lehetővé tette Szapolyai János számára, hogy hivatalosan is használhassa a magyar királyi címet.⁵³⁵ A Szapolyai-oldal részéről már valamivel korábban, 1537-től felmerült a dinasztikus kapcsolatok létesítésének igénye valamelyik európai uralkodócsaláddal. Jagelló Izabellával (1519–1559) kötendő házasságának terve először 1537-ben vetődött föl, amikor az éppen Johann Wese császári küldöttel tárgyaló Frangepán Ferenc levelet kapott Jan Tarnowski hetmantól, amelyből értesült a lengyelek házassági szándékáról.⁵³⁶ A levélről értesítették Fráter Györgyöt is. Így főleg az ő és Frangepán rábeszélésének eredményeként jött létre a házasság. Mikołaj Nipszyc, I. Zsigmond titkára (1483 k.–1541) egy 1538. augusztus 25-ei levelében tette az első célzást arra, hogy végül is Izabella lesz a magyar királyné: „a szép Vénusz csillaga jelzi már a házasságot – írja –, a lengyel lányok magyarul tanulnak.”⁵³⁷ Bethlen Farkas⁵³⁸ és Istvánffy Miklós⁵³⁹ arról számolt be, hogy a magyar királyt csak hosszas rábeszélésre és tanácsadóinak (pl. Werbőczy István) ösz-

⁵³⁵ KÁROLYI Árpád, *Adalék a nagyváradi béke s az 1536–1538. évek történetéhez*, Bp., Athenaeum, 1879, 1–231, SINKOVICS István, *Útkeresés Mohács után. Az ország három részre szakadása = Magyarország története 1526–1686*, főszerk. PACH Zsigmond Pál, 1. kötet, Bp., Akadémiai, 1985, 212–213.

⁵³⁶ VERESS, i. m., 25, SZONTAGH Pál, *Fejedelemszorongók – asszonyfejedelmek. Izabella Kazimira, Mária Krisztiána és Brandenburgi Katalin uralkodása az erdélyi fejedelemségben*, *Confessio*, 25(2001), 2. sz., 106–107.

⁵³⁷ „Hyebay lauft der schene stern Wenus hayeret zu beschlyssen, dye Polken ungerysch zu lernen ymmerzu mythunder; davon noch bysher so gar nycht zu schrayben yst.” – Carolina LANCKORŃSKA (ed.), *Elementa ad fontium editiones*, Tom. XLVII, Romae, 1979, nr. 288, 172–173, fordította és idézi PETNEKI Noémi, *Brodarics István alakja a lengyel forráskiadványokban*, *Itk*, 110(2006), 1–2. sz., 195.

⁵³⁸ BETHLEN Farkas, *Erdély története*, II. kötet, ford. BODOR András, jegyz., mutatók KRUPPA Tamás, Bp., 2002, 13: „Mivel a férfikor fordulópontján volt, ugyanis már 52. évében járt, és mivel gyenge egészségi állapota is gyakran próbára tette, irtózott a házasságtól, de Pannónia előkelő tanácsurai sürgették, hogy adja föl nőtlenségét, s lépjen házasságra, hogy a nemes házasságból származó szeretetreméltó utóddal, a vér eme legértékesebb drágakövével Pannónia királyságát új ékességgel gyarapítva, és a gyermektelenség miatt már-már kiháló Szapolyai házat, mivel testvérbátyja is örökös nélkül halt meg a mohácsi vészben, annak ősi nevét felvirágozassa. (...) ezért rávették, hogy oly sok kimerítő fáradozás és a forgandó szerencsétől eltűrt különféle megpróbáltatásai után a nyugalom megszületése érdekében kérje feleségül Lengyelország királyának, I. Zsigmondnak a leányát.”

⁵³⁹ ISTVÁNYFY Miklós, *Magyarok dolgairól új historiája*, ford. TÁLLYAI Pál, sajtó alá rendezi BENITS Péter, Bp., 2003, 34–35. A 13. könyvében ezt olvashatjuk: „az övéinek tanácsit, s leginkább Werbőczy Istvánét, kinek sokat tulajdonít vala, követvén, az nőtlenséget közbenakasztani végezé, és elméjét a menyegzőre s megházasulásra fordítá.”

tönzésére fogadta el a házassági ajánlatot.⁵⁴⁰ Bethlen Farkas még arról is említést tett, hogy a lánykérő követséget Brodarics István váci püspök, valamint Werbőczy István magyar királyi kancellár vezette. A követség további tagjai Perényi Péter, Balassa Boldizsár, Homonnai Drugeth István és Erasmus Gierlachowski királyi titkár voltak.⁵⁴¹

A fényes küldöttség újév után indulhatott útnak Budáról, és 1539. január 15-én érkezett meg Krakkóba.⁵⁴² A magyar követség érkezéséről, fogadtatásáról, a Krakkóban megrendezett jelképes esküvőről és lakodalomról, az ebből az alkalomból rendezett lovagi tornáról, azonkívül az ifjú asszony elbúcsúztatásáról Nipszyc 1539. február 2-ai, valamint Justusz Decjus dátum nélküli – február 19-e előtt kelt – levele számol be részletesen.⁵⁴³ A házassági szerződést január 29-én kötötték meg.⁵⁴⁴ 1539. január 31-én jelképes esküvőt tartottak a krakkói palota tróntermében, ezen a napon meg is ülték a lakodalmat.⁵⁴⁵ Ekkor olvasták fel Stanisław Glandinus Aichler⁵⁴⁶ (1519/1520–1585), Stanisław Gąsiorek (Kleryka, 1504–1562),⁵⁴⁷ Sebastian Marszewski⁵⁴⁸ (1520–1541), Wacław Szamotulski⁵⁴⁹ (1520–1572), Jacobus Bariensis Ferdinandus⁵⁵⁰ (1539?–1543?) és egy anonim szerző⁵⁵¹ alkalmi verseit és Izabellát magasztaló nászdalait. Éppúgy mint Szapolyai Borbála és I. Zsigmond 1512. február 8-ai krakkói esküvőjén, ekkor is költői

⁵⁴⁰ OBORNI Teréz, *Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben*, Rubicon, 4(2008), 72. Ezt emelte ki Paolo Giovio (1483–1552) is művében. – Paolo GIOVIO da Como, *Delle istorie del suo tempo* (tomo secundo), appresso Giovan Maria Bonelli, in Venetia, 1560, II, 531.

⁵⁴¹ BETHLEN, *Erdély története...*, i. m., 13, VERESS, i. m., 29.

⁵⁴² VERESS, i. m., 29, SZONTAGH, i. m., 106, OBORNI, i. m., 72.

⁵⁴³ LANCKOROŃSKA, i. m., T. 48, nr. 305, 5–8; nr. 308, 10–12.

⁵⁴⁴ *Libri Legationum*, vol. VI, fol. 67v–72v. További kéziratát l. BCzart TN sign. 56, fol. 475–484.

⁵⁴⁵ BETHLEN, *Erdély története...*, i. m., 16, VERESS, i. m., 31.

⁵⁴⁶ *Epithalamium Isabellae, florentissimae filiae serenissimi regis Poloniae Sigismundi, ad serenissimum maritum Ioannem Hungariae regem proficiscentis, per Stanislaum AICHLERUM, V. I. doct, Hieronymus Vietor, Krakko, 1539.* – ESTREICHER, i. m., T. XII, 79. Samuel Maciejowski (1499–1550) chełmi püspöknek van ajánlva. Ritka példánya a krakkói hg. Czartoryska Museum könyvtárában található meg, l. BCzart. TN, sign. 250/II.

⁵⁴⁷ Stanisław KLERYKA, *Na weselie krolewny Izabelle*. (Na końcu:) Wybiyano w Krakowie przez Jeronimá Wietorá lata, Kraków, 1539. – ESTREICHER, i. m., T. XIX, 296. Napjainkban egy példánya Krakkóban található meg, l. BCzart TN, sign. 850. II. Cim.

⁵⁴⁸ *Epithalamion in nuptiis serenissimi domini Iohannis regis Hungariae etc. et serenissimae virginis Isabellae filiae divi Sigismundi primi, invicti regis Poloniae per Sebastianum MARSCHEVIUM, anno MDXXXIX, Kraków, 1539.* – ESTREICHER, i. m., T. XXII, 191. A nyomtatott munkát l. BCzart. TN, sign. 314/I.

⁵⁴⁹ Venceslaus SCHAMOTULIENSIS, *In nuptiis regis Ioannis et Isabellae poema gratulatorium*, Cracoviae, ex officina Ungleriana, 1539. január 26. – ESTREICHER, i. m., T. XXX, 202. Ez napjainkra elveszett, vagy éppen lappang valamely gyűjteményben. A költemény címére VERESS utalt. – VERESS, i. m., 36.

⁵⁵⁰ Jacobus Ferdinandus BARIENSIS, *De foelici connubio serenissimi Ungariae regis Ioannis et serenissimae Isabellae (...) epistola*, Mathias Scharffenberg, Kraków, 1539. – ESTREICHER, i. m., T. XII, 373–374, a nyomtatványát l. BKór, sign. Cim. Qu. 2379.

⁵⁵¹ [IZABELLA], *Pieśń o małżeństwie krolewny Izabelli*, Wybiyano w Krakowie przez Jeronima Wietora, 1539. december 25. – ESTREICHER, i. m., T. XVIII, 704.

versenyt hirdettek.⁵⁵² A magyar lovasok ezt követően mutatták be a tágas várudvaron nagyszerű torna- és lovagjátékaikat,⁵⁵³ melyek rendkívüli hatást keltettek, s annyira tetszettek, hogy Sebastian Marszewski külön költeményt írt a Krakkóban is ritka középkori élvezetről.⁵⁵⁴ Az egész ünnepséget Łukasz Górnicki (1527–1603) a következőképpen ábrázolta: „A királyfi Krakkóba érkezte után követség jött János magyar királytól, Izabella királyleány kezét megkérni. Ezek az urak voltak a követek: a váci püspök, Brodarics, Perényi Péter és Werbőczy István, és nagy seregekkel jöttek. Dolgaik először titokban tartattak (miként barátok között szokás, mert Zsigmond királynak korábbi felesége, a szentéletű Borbála asszony János király édestestvére volt), ezért a követeknek nem került nagy fáradságába a nagy király leányát uruk, a nagy király szent házassága számára megkérni. (...) Első nap a királyi esküvőt tartották meg János király követei révén; (...) Azután a magyarok folytatták a bajvívást pajzsokkal, néhány pár egész vitézül, egyikük pedig, kopjáját leengedvén, egy harci mént homlokán talált s megölt.”⁵⁵⁵

Izabella február 2-án Perényi Péter, Homonnai Drugeth István és Brodarics István kíséretében indult útnak Magyarországra.⁵⁵⁶ A lengyel bandérium vezére Piotr Opaliński, gnézeni várnagy († 1551), vezetője pedig mint egyházi férfiú, Stanisław Tarło przemysli püspök (1480–1544) volt. Kassán keresztül február 19-én érkeztek meg Csepel szigetére, ahol János király személyesen fogadta a lengyel királylányt. Innen Budára utaztak, ahol néhány napot pihenéssel töltöttek. Az esküvő és a koronázás Szé-

⁵⁵² Az 1512-es versenyen, amelyen a poéták latin nyelvű epithalamiumok szerzésében versengtek egymással, a kor legjobb lengyel költői (Jan Dantyszek, Paweł z Krosna, Andrzej Krzycki stb.) mellett idegenek (Laurentius Corvinus, Georgius Logus, Eobanus Hessus) is részt vettek. A nászversek külön lapokon még 1512 februárjában nyomtatásban is megjelentek Krakkóban. – GYULAI Éva, *Carmina in arma Zapolyana. Címversek Szapolyai Borbála lengyel királyné (1512) és Szapolyai János Zsigmond választott király (1567) címeréről = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, szerk. CSUKOVITS Enikő, Tom. 9, Fasc. 4, Miskolc, 2004, 63. A meglévő hagyomány szellemében Izabella és János esküvőjén is tartottak egy ilyen versenyt. A „verseny győztéséről” nem számol be semmilyen kortárs forrás, így dolgozatunkban mi sem kívánunk találgatásokba bocsátkozni. A közölt műveket Hieronymus Vietor, illetve Florianus Ungler nyomdájában nyomtatták ki még 1539 elején, valamint karácsonyán.

⁵⁵³ Ezt egy erdélyi krónikás is feljegyezte, lásd *Album Oltardianum = Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, ed. TRAUSCHENFELS Jenő, Kronstadt, 1860, 12. Utalt rá VERESS, i. m., 36.

⁵⁵⁴ Sebastian MARSZEWSKI költeménye a *De ludis equestribus quos exhibuerunt Hungari in nuptiis Sere-nissimae virginis Isabella etc.*, 1539-ből a krakkói magyar tornajátékokról, egyetlen példánya a Poznań melletti Kórnik lengyel könyvtár tulajdona. A 12 lapnyi vers tartalma kivételes jelentőségű. Szerzője említi Perényi Pétert, Brodaricsot és *patriae ille Solon nitido Verbeucius ore-t*, amikor megkérték s hazavitték Izabellát, de magáról a lovagjátékról nem verselt. Megjelent Krakkóban 1539. január 28-án. – ESTREICHER, i. m., T. XXII, 191, az egyetlen példányára l. BKórn, *sign.* Cim. 2205.

⁵⁵⁵ Łukasz GÓRNICKI, *Dzieje w Koronie Polskiej*, wydał Henryk BARYCZ, Wrocław, [1950], 11–12, fordította és idézi PETNEKI, *Brodarics István alakja...*, i. m., 196.

⁵⁵⁶ ISTVÁNYFY, *Magyarok dolgaikról...*, i. m., 34: „János az menyasszonnak hazavitelért követeket küld, ugyanazon Broderikot és Perényi Pétert, és Drugeth Homonnai Istvánt, s azok azt Lengyelországból Kassára, s onnat Budára nagyságos készüléssel és friss lakással hazavivék, és Budán harmadnapig nyugován, Székesfehérvárra menének, mely városban János az ő jöveteleket várja vala, azzal az tanáccsal, hogy az menyegzővel együtt az új menyecskének megkoronázása véghezvitettetnék.”

keszfehérváron, a menyegző Budán zajlott le 1539. március 2-án.⁵⁵⁷ Várdai Pál (1483–1549) esztergomi érsek végezte a koronázási és az esküvői szertartást. Budán március 3-án tartották meg a lakodalmat: „János király a régi dolgokra emlékező vén emberek meghallgatásával”⁵⁵⁸ mindent úgy tett, mint ahogy királyi elődei. Budán tornajátékokat, ünnepi játékokat és – a királyi szokásokhoz híven – egyéb efféle dolgokat rendeztek.⁵⁵⁹

IV. 4. 2. Verancsics Mihály nászdzalának két szövegváltozatáról

Budán Verancsics Antal óbudai prépost, udvari titkár az események folyamán a testvére, Mihály által írt üdvözlő nászdalt osztogatta ismerősei között.⁵⁶⁰ Verancsics Mihály költeménye két változatban is fennmaradt. A nyomtatott változatát *Epithalamion Serenissimi Ioannis Hungariae regis et Isabellae reginae per Michaellem Wrantium Dalmatam M D XXXIX* címen a Biblioteka Książąt Czartoryskich, Teka Naruszewicza (Krakkó) könyvtára őrzi.⁵⁶¹ Ez a verzió 1539-ben jelent meg Krakkóban Hieronymus Vietor nyomdájában. Terjedelme negyedré, 6 osztatlan levél antikva betűkkel, amely összesen 187 hexameterből áll. A címlapján Magyarország, Dalmácia és Csehország egyesített koronás címere látható. A költemény előtt Verancsics Antal 35 soros prózai ajánlása is megtalálható Stanisław Tarło⁵⁶² püspök részére. Ebben Verancsics Antal a püspök figyelmébe ajánlotta testvére művét, aki János király és Izabella királyné tekintélyéhez mérten igyekezett megénekelni esküvőjüket. Antal irodalompártolóként segítségére volt abban, hogy a János uralkodása alatt történtek ne merüljenek a feledés homályába. A szerencse segíti a bátrakat (*fortuna audaces iuvat*), így titkon küldte el ezt a művet Tarlónak azért, hogy annak páratlan feddhetetlensége, ékesszólása és műveltsége mondjon róla véleményt. Verancsics Mihály az ajánlást követő nyomtatott alkotása tágabb értelemben 1539. január 15-e (a magyar követség megérkezése Krakkóba) és

⁵⁵⁷ VERESS, *i. m.*, 44–50, SZONTAGH, *i. m.*, 106, OBORNI, *i. m.*, 72.

⁵⁵⁸ VERESS, *i. m.*, 40.

⁵⁵⁹ BETHLEN, *Erdély története...*, *i. m.*, 19.

⁵⁶⁰ VERESS, *i. m.*, 53. Veress Endre munkájában hasonlóan közölte emellett a ritka nyomtatvány címlapját.

⁵⁶¹ A nyomtatvány a BCzart TN, *sign.* XVI, 260/II-nál található meg. Ezt a szövegváltozatot a varsói Biblioteka Narodowa Könyvtár mikrofilmarchívumából származó másolatokból ismertettük, I. BN, *sign.* XXXIII, 352 (mf. 2207).

⁵⁶² Stanisław Tarło (1480–1544) Przemyśl városának püspöke 1537 és 1544 között, valamint I. Zsigmond király titkára. (Vö. *Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi...*, ed. Conradus EUBEL, t. III, Monasterium, 1923, (279.) Neve humanista költőként vált ismertté. Írt egy költeményt *De Bello Pruthenico* címmel Albrecht Hohenzollern háborújáról. (Vö. Przemysław PYTLAK, *Tajemnice archiwum parafialnego w Końskowoli*, TODK Fara Końskowolska, Końskowola, 2009, 16). Verancsics Antal az 1530-as évek végén több levelet is írt hozzá.

február 2-a (Izabella indulása Magyarországra) között jelenhetett meg. A nászadalának megtalálható emellett egy kéziratot változata is Budapesten a Széchényi Könyvtárban. A *Ioannis Hungariae regis nuptiae* című epithalamiumot számos Verancsicstól származó, eddig kiadatlan költeményt tartalmazó latin nyelvű bekötött kézirat, a *Praeludia Michaelis Verantii* tartalmazza.⁵⁶³ Pontos dátum nem szerepel ezen, valószínűleg egykorú lehet a nyomtatvánnyal, azonban bizonyosan nem autográf kézirat. Terjedelme 6 levél, 275×205 mm méretben, amely összesen 216 hexameterből áll. Nem tartalmazza viszont Verancsics Antal ajánlását (13. melléklet). Világosan látszik az, hogy a kéziratot verziót tekinthetjük a szerzői szándékhoz legközelebb álló változatnak. A budai megérkezés leírásának (*Epith. Ioan.* 190–199) betoldása ugyanis csak ezen olvasható, tehát valószínűleg 1539. február 19-e után Verancsics jelentős változtatásokat hajtott végre nászadalának nyomtatott változatán.

A két szövegváltozat között számos eltérés figyelhető meg. Ezek a különbségek számos okra vezethetők vissza. Az nyilvánvalónak látszik, hogy Verancsics Mihály részt vett a krakkói eseményeken és az ott megtartott költői versenyen.⁵⁶⁴ Költeményét a többi lengyel szerzőhöz hasonlóan Hieronymus Vietornál nyomtatták ki még 1539 elején. A Budapesten található kézirat valószínűleg későbbi alkotás. Ezt csakis a két változat tartalmi eltéréseiből lehet kikövetkeztetni. Miután a krakkói megjelenésüknek köszönhetően megismerte költőtársai alkotásait, Verancsics több lexikai változtatást és tartalmi betoldást hajtott végre saját költeményén. Valószínűleg Marszewski hadijátékokról írt művét olvasva bővítette ki az erről szóló saját leírását a 109–127. sorokra kiterjedő szakaszban. Minden bizonnyal a többi költő bukolikus elemeket is felvonultató munkáinak hatására illesztette be a rohanó szelek és az évek örökös változását szimbolizáló sorait (*Epith. Ioan.* 30–36) is. Verancsics valószínűleg az Izabellát Magyarországra kísérő küldöttséggel tartott. Ezt támasztja alá a pontos földrajzi betoldás (*gelidi sinuosa volumina Popruth*) a 70. sorban, ugyanakkor a dunai átkelésnek és a fényes budai fogadtatásnak leírása a 190–196. sorok között. A két változat között tehát az eltérések egyrészt egész sorokra kiterjedő betoldások, kiegészítések, valamint csak egy-egy szavakat, illetve szó szerkezeteket érintő különbség. Az egész sorokra kiterjedő

⁵⁶³ A kézirat az OSZK Kézirattár, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 1r–6v jelzetnél található meg.

⁵⁶⁴ Verancsics Antal Budáról 1538. január 21-én írt egy levelet Mihálynak. Ebben nem szerepelt testvére pontos tartózkodási helye (bár megemlíttette testvére itáliai és franciaországi utazásait), de kiemelte azt, hogy legfontosabb célja a levél megírásával, hogy testvérét tájékoztassa a magyarországi és erdélyi eseményekről annak külföldi távolléte alatt: „his de rebus ac tumultibus Hungariae et Transsylvaniae multa, donec tu in Italiam et in Gallias excurris, memoraverim.” – *MHH Scriptores*, T. IX, 1, előbbi pótlását l. T. XXXII, 201.

különbségek a következők: csak a nyomtatott változatban megtalálható kiegészítés (az *Epith. Ioan.* 133. és a 134. sor között, illetve a 151. és a 152. sor között), csak a kéziratban megtalálható betoldás (*Epith. Ioan.* 1–4., 10., 30–33., 35–36., 70., 173., 190–196), valamint a nyomtatott verzió egyes szakaszait részletező leírások a kéziratban (*Epith. Ioan.* 109–118., 120–127., 144–147). A jelentés megtartásával csak egyes szavak és mondat szerkezetek változnak meg, például a 11., a 20., a 66., a 68., a 174., a 205–206. és a 213–214. stb. sorokban. Szócsere és szinonimák alkalmazása a két változat között számos esetben megfigyelhető, ezeket a függelék lábjegyzeteiben tüntettük fel.

IV. 4. 3. A *Ioannis Hungariae regis nuptiae* tartalmi áttekintése

János és Izabella házasságára több költő is írt epithalamiumot, magáról a küldöttség útjáról és a lengyelországi ceremóniáról azonban csak Verancsics Mihály számolt be részletesen.⁵⁶⁵ Megtaláljuk nála a három főúr, Werbőczy István, Frangepán Ferenc és Brodarics István vezette küldöttség érkezésének színes, epikus ihletésű leírását is a 60. és a 66. sorok között.

A budapesti kézirat változat rövid tartalma a következő. A királyságában hivatalosan is elismert János király házasodni készül (*Epith. Ioan.* 1–13). A számtalan háború után érkezett a béke ideje. I. Ferdinánd (*Germanus*) is szövetségre lépett János királlyal annak érdekében, hogy a közös ellenség, azaz a törökök ellen tudjanak fordulni (14–40). Követek indulnak I. (Öreg) Zsigmond királyhoz Lengyelországba azért, hogy megkérjék a lengyel királylány, Jagelló Izabella kezét a magyar király számára (41–59). Három magyar főúr vezeti a tekintélyes követséget, akiket fiatalokból álló nagyszámú és gazdag kíséret követ (60–105). Leánykérő lakoma és mulatság a krakkói királyi udvarban (106–109). A magyarok hadijátéka és lovagi torna a második napon (110–154). Ezután kötötték meg a házassági szerződést (155–164). A lengyel király nehéz szívvel búcsúzott el szeretett lányától, de hosszú és szerencsés életet kívánt számára (165–176). Izabella elindult Magyarországra, majd a Kárpátokon és a Dunán átkelve megérkezett Budára (177–196). A magyar nemesség minden jót kívánva üdvözölte a királyi palotában, és a szkíta nép hajdani nagyságára emlékeztettek. Régen egész Ázsiát uralták; és sem a makedónok, sem a rómaiak nem voltak képesek meghódítani őket (197–211). A szarmata-szkíta „frigyből” nem egy alacsony és gyenge, hanem egy igen

⁵⁶⁵ PETNEKI, *Brodarics István alakja...*, i. m., 195.

bátor és erős nép fog származni. Egy célja lehet az ilyen utódoknak: a vad törökök megfékezése, s az ország határainak kiterjesztése (212–216).

IV. 4. 4. Az ókori nászdalköltészeti hagyomány megjelenése Verancsics Mihály valamint a lengyel szerzők, Aichler és Marszewski alkotásában

A humanizmus az 1470–1543 közötti időszakban élte virágkorát Lengyelországban. Döntően latin nyelvű alkotások születtek ekkor, amelyek természetes módon magukon viselték az antik örökség műfaji jegyeit.⁵⁶⁶ A nászadal műfajának⁵⁶⁷ imitációjához számos ókori és középkori költői példa,⁵⁶⁸ valamint az igen jelentős retorikai hagyomány⁵⁶⁹ állt a kora újkori szerzők rendelkezésére. Szent Ágoston 4. századi műfaji meghatározása szerint:

Solent dici ab scholasticis carmina quaedam uxores ducentibus
et nubentibus, quae vocantur epithalamia; quidquid ibi cantatur,
ad honorem cantatur sponsi et sponsae.⁵⁷⁰

A nászdalköltészet egyfajta ünnepi jellegű költészet volt, ami a gyakran tréfás tartalmú, népies énekekből fejlődött ki. A legtöbb önálló költemény meghatározott alkalomra, azaz egy aktuális esküvői ceremóniára készült.⁵⁷¹ A népi énekekből vett allúziókon kívül számos példa akad az irodalmi jellegű epithalamiumra. Az epithalamiumok szerzői számos, a hagyományban és az irodalmi konvenciókban gyökerező állandó topikus

⁵⁶⁶ A 16. századi lengyelországi epithalamiumokra például I. Michał BERGMAN, *Polsko-łacińskie epithalamjum*, Wrocław, Nakład Narodowy im. Ossolińskich, 1928, 185–205; Maria CYTOWSKA, *Nowe uwagi o humanistycznym epithalamium*, Meander, 15(1960), 535–547; Mieczysław BROŻEK, *Szeznastowieczne epithalamia Łacińskie w Polsce*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 1999.

⁵⁶⁷ Az epithalamium (a görög ἐπιθάλμιον szó latin megfelelője; jelentése 'a menyegzői hálószoba előtti nászadal'), vagy hymenaios egy speciális költemény, amelyet kifejezetten a menyasszony számára készítettek, miközben az a házastársi hálószoba felé tart. A kifejezést először a hellenisztikus költészet használta. – Sabine HORSTMANN, *Das Epithalamium in der Lateinischen Literature der Spätantike*, München–Leipzig, 2004, 14–18, Emmet. A. ROBBINS, Hymenaios, In. Hubert CANKI – Helmuth SCHNEIDER (ed.), *Der Neue Pauly*, vol. 5, Stuttgart–Weimar, 1998, 784–787, BERGMAN, *i. m.*, 1–8, BROŻEK, *i. m.*, 11–17.

⁵⁶⁸ A klasszikus görög szerzők közül: Hom. *Il.* 18, 491–496; 24, 57–62; Sapph. *frag.* 104–117; Theoc. *Id.* 18; Anakreón; Stésichoros; Pindaros stb.; a római szerzők közül: Catull. 61; 62; 64; Stat. *Silv.* 1, 2; Auson. *Cent. nupt.*; Sid. Apoll. *Epithalamium Ruricio et Iberiae dictum* és Claud. *Epithalamium dictum Honorio Augusto et Mariae* stb. Az ókeresztény és a kora középkori szerzőknél is jelentkezett a műfaj: Dracontius, *Epithalamium in fratribus dictum*; Ennodius, *Epithalamium dictum Maximo V.S.* és Venantius Fortunatus, *De domno Sigiberc tho rege et Brunichilde regina* stb. Ezeket a költői mintákat is követték az újkori szerzők, mint például Julius Caesar Scaliger, Jacopo Sannazaro és Edmund Spenser stb.

⁵⁶⁹ A legfontosabb retorikai munkák a következők: Ps.-Dionysios, *Techné rétoriké*, 2; *Methodos gameliôn*, 4; *Methodos epithalamiu*; Men. Rhet. *Peri epideiktikôn*, tract. 2, 13; *Peri epithalamiu*, 14. és a *Peri kateunastiku*; Himerios esküvői beszéde, az *Orationes*, 1, és Chor. *Orationes nuptiales*, 5–6. Vö. Arthur L. WHEELER, *Tradition in the Epithalamium*, *AJPh*, 51(1930), 210, HORSTMANN, *i. m.*, 88–96.

⁵⁷⁰ August. *enarr. in Psalm.* 44, 3.

⁵⁷¹ WHEELER, *i. m.*, 206.

elemet használtak fel.⁵⁷² A hagyományos témák legteljesebb felsorolását a retorikai szerzők munkáiban találhatjuk meg. A fiatal szofista nemzedék tagjainak – Pseudo-Dionysios, Menandros Rhétor, a gázai Chorikios, s különösen Himerios – munkáit követve a nászodal később epikus és retorikai vonásokat vett fel a görög-római irodalomban.⁵⁷³ A nászodal mint retorikai műfaj a 15. század elején éledt újjá Itáliában.⁵⁷⁴ Az 1539-es krakkói esküvőre írt mindegyik költemény kisebb-nagyobb mértékben élt ezekkel a retorikában gyökerező topikus elemekkel.

A továbbiakban röviden ismertetjük a lengyel szerzők – elsősorban Stanisław Aichler és Sebastian Marszewski – változatos tartalmú, valamint a klasszikus formát és az antik retorikai szabályokat jobban követő alkotásainak és Verancsics saját művének műfaji és szerkezeti hasonlóságait. Verancsics Mihály alkotásában szintén felfedezhetők a görög-római nászalköltészet határozott elemei, azonban szerkezete és lineáris történetvezetése nem a líra műneméhez, hanem az epikus – mondhatni a történetírói – alkotásokhoz teszik hasonlatossá művét. Ez az útleíró jelleg lényegében a hodoeporicon műfajához közelíti Verancsics alkotását.

A mitológiai házasságok, valamint Venus és Cupido szerepének hangsúlyozása – váltakozva dicsérik az ifjú párt: Cupido a vőlegényt, míg Venus a menyasszonyt – igen gyakran megjelennek ezekben a művekben.⁵⁷⁵ Verancsics szerint az idős Szapolyai szívében Cupido nyila gyújtotta lángra a szerelem tüzét:

sensit [sc. Ioannes] iam saucia dudum
igne Cupidineo, quiddam promittere blandum
pectora, et eximo traxit suspiria corde,
qualia vel castam possent flexisse Dianam.⁵⁷⁶

Aichler utalt az ida-hegyi döntésre, és Izabellát Iuno istennőhöz hasonlította.⁵⁷⁷ Marszewski kisebb felsorolást adott a görög mitológia ismert figuráiból, valamint

⁵⁷² Uo., 207–208.

⁵⁷³ E. Faye WILSON, *Pastoral and Epithalamion in Latin Literature*, Speculum, 23(1948), 37, WHEELER, i. m., 210.

⁵⁷⁴ Anthony F. D'ELIA, *Marriage, Sexual Pleasure, and Learned Brides in the Wedding Orations of Fifteenth-Century Italy*, Renaissance Quarterly, 55(2002), 380, Uő., *The Renaissance of Marriage in Fifteenth-Century Italy*, Cambridge (Massachusetts), 2004, 35–50.

⁵⁷⁵ A mitikus házasságok példaképpen állítását igen gyakran ajánlják a retorikusok. – pl. Men. Rhet. *Peri epithal.* 12. Catullus Peleus és Thetis esküvőjéről írt (Catull. 64, 323–381), míg Theokritos az *epyllion* és az *epithalamion* határán álló munkájában (Theoc. *Id.* 18) Helené és Menelaos egybekeléséről beszél. Statius és Venantius Fortunatus esetében lásd Michael ROBERTS, *The Use of Myth in Latin Epithalamia from Statius to Venantius Fortunatus*, TAPhA, 119(1989), 321–348.

⁵⁷⁶ Veran. *Epist. Ioan.* 15–18.

szintén utalt Cupido szerepére.⁵⁷⁸ Epikus vonásként emellett megjelenik nála a Múza segítségül hívása is.⁵⁷⁹ Catullus⁵⁸⁰ a 61. *carmen*ben sokat elárult a nász istenének, Hymennek a vonásairól és funkcióiról, akinek alakja számos elemében a retorikusok Gamosára emlékeztet.⁵⁸¹ Menandros Rhétor szerint ugyanis a nász dal egyik legfontosabb eleme a házasság istenének szerepeltetése volt. Verancsics költeményében pusztán csak az istenről elnevezett műfajra utalt,⁵⁸² Marszewski magát az istent is megemlíttette,⁵⁸³ míg Aichler az ókori mintákhoz (pl. Catull. 62, 5) hasonlóan refrénszerűen szólította Hymen az ifjú házaspárhoz boldogságuk biztosításáért.⁵⁸⁴ Szorosan kapcsolódik Hymen eszméjéhez a még szélesebb körű toposz, a törvényes házasság előnyeinek és áldásainak hangoztatása. A törvényes házasságra az otthon és a család, valamint a szülőföld biztonságának érdekében van szükség, mivel törvényes gyermekek származhatnak belőle.⁵⁸⁵ A krakkói költeményekben elsősorban a szülőföld védelmét és a haza üdvéért való gyermekáldást emelték ki a szerzők. Verancsics Mihály horatiusi gondolatként a szülőföld védelmében nyújtott áldozatvállalást, emellett a török veszedelem visszaszorítása érdekében végzett munkát hangsúlyozta. A nász és annak következményei egyfajta megnyugvást jelenthetnek a háborúban kimerült Magyarországnak.⁵⁸⁶ Aichler szerint a két ország közötti jó viszony és évszázados szövetség továbbra is fenn

⁵⁷⁷ AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 53–55: „...Si tu certamen in illud / tergeminum, Idaeo quod erat sub iudice morum / venisses, dubiam spectasset Cypria palmam”, valamint másik költeményében Uő., *Eiusdem nuptialis elegia*, 17: „Isabella Iove es tanto dignissima Iuno.”

⁵⁷⁸ MARSZEWSKI, *Epithalamion in nuptiis...*, i. m., 30–32: „Aut quales meruit divino munere formae / Ladae progenies, Paridis fax, fax quoque Troiae / et quas Penelope sancti tulit ergo pudoris”, valamint Uo., 1–2: „Aliger in celsa considens arce Cupido / iam clarum mediatur opus.”

⁵⁷⁹ Uo., 17–18: „Quid mea Musa moras nectis, cur munere cessas / exornare”, valamint Uo., 21–22: „Ipsa salutatum magni bona pignora regis / ibis ovans,”

⁵⁸⁰ A nász dal műfajának ókori szemléltetéséhez a legtöbb szöveghelyet Catullus költészetéből vesszük. Catullus költeményeit ismerniük kellett a krakkói verselőknek 1539-ben, minthogy az *editio princeps* már 1472-ben megjelent Velencében. Ezt később négy másik (1481, 1485, 1496, 1521) is követte. – Julia Haig GAISSE, *Catullus and His Renaissance Readers*, Oxford, 1993, 26–31. Catullus 61. költeményét részletesen vizsgálta Paolo FEDLI, *Catullus' Carmen 61*, Amsterdam, 1983, 1–180.

⁵⁸¹ WHEELER, i. m., 210, HORSTMANN, i. m., 195–201.

⁵⁸² Veran. *Epith. Ioan.* 159–160: „cum coniuge pacta / principis, et gratos nolit differre hymenaeos”

⁵⁸³ MARSZEWSKI, i. m., 203–204: „Emicat ast Hymenaeus ovans dux ordinis huius / taeda conspicuus,”

⁵⁸⁴ AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 15: „Dicitur excelsa resonans Hymenaeus in aula”, valamint körkörösén visszatérő elemként megjelenik a „Hymen o Hymenae, adsis comes, o Hymenae” a 16, 21, 30, 39, 58 és 67. sorokban. Vö. HORSTMANN, i. m., 69.

⁵⁸⁵ Ps.-Dionysios, *Method. gam.* 3; 4 és 8; *Method. epithal.* 2. A gyerekek jelentik a család, az otthon és a vagyon üdvösségét. – Men.Rh. *Peri epithal.* 1 és 6; Men. Rhet. *Peri kateun.* 11 és 25. A házasság szükséges és kell. – Him. Or. 1,7–10.

⁵⁸⁶ Veran. *Epith. Ioan.* 39: „Dulce est, si patriae defensae viximus aegre.” A háborúban kimerült ország képéhez: Uo., 59: „et pacem et fessis promittunt foedera regnis”, valamint a török veszedelem megfékezéséért: Uo., 213–214: „Iis dabitur saevos compescere Turcas, / et patriae arctatos cupient extendere fines.”

fog maradni az üdvös és közös béke érdekében.⁵⁸⁷ Számára, így a lengyel fél számára is csak egy fontos cél lehetősége: az oszmán-török fenyegetés megfékezése.⁵⁸⁸

A menyasszony és a vőlegény külső és belső tulajdonságainak, fizikai kiválóságának dicsőítése (*laus sponsi et sponsae*) már Sapphó költészetétől kezdve a nászdalköltészet központi elemét jelenti.⁵⁸⁹ A pár összetartozásának érzékeltetésére a szerzők már az ókortól kezdve gyakran élnek természeti képekkel és hasonlatokkal. Catullus ezt a szőlő (*vitis*) és a szilfa (*ulmus*) szoros kapcsolatával fejezte ki.⁵⁹⁰ A hasonlat a 16. századi neolatin irodalomban is igen közkedvelt volt. Rotterdami Erasmus a *Colloquia familiaria*-ban ugyanezt a catullusi képet dolgozta át.⁵⁹¹ A hagyományhoz leginkább kapcsolódó Aichler is ezt a költői trópuszt aknáztta ki. Hasonlatában a biztonságot nyújtó és szilárd fára (*arbor*) tekergőzik fel védelmet keresve a gyenge borostyán (*hedera*).⁵⁹² A harmonikus szerelem (*concordia*), amelynek élethosszig kell tartania, az egyik legfontosabb toposza az epithalamium műfajának. A legtöbbet erről a retorikaszerzők árulják el.⁵⁹³ Verancsics költeményében megjelenik a *concordia* szó, valamint a hosszú és harmonikus élet óhajta.⁵⁹⁴ Az örökké tartó szerelemre utalt Marszewski is a mirtuszkoszorú képével.⁵⁹⁵

Az ifjú feleség méltatása szintén nélkülözhetetlen elemét jelenti a nászdalköltészet műfajának. Minden egyes krakkói költeményben jelentős szerepet játszik az ifjú arának, Izabellának a dicsőítése. Catallusnál a *carmen 61*-ben Vinia Aurunculeia

⁵⁸⁷ AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 87–90: „Ecce tuis nunc auspiciis, illaesa manebunt / foedera, magnorum regum, coniunctio crescit / diversi populi, sociis in finibus, alium / pax caput attollet, revocabit candida secla.”

⁵⁸⁸ *Uo.*, 92: „Omen ut intereat Turcorum dira tirannis”

⁵⁸⁹ HORSTMANN, i. m., 73, vö. Sapph. *Anth. lyr.* (Diehl), *frag.* 116, 117, 123, 127, 128, 130.

⁵⁹⁰ Catull. 62, 49–58; vö. Catull. 61, 102–105. Menandros a fák egyesülését említi. – Men. *Rhet. Peri kateun.* 12; valamint 15. A menyasszony datolyapálmaként, míg a vőlegény olívaként jelenik meg a görög retorikusnál. – Men. *Rhet. Peri epithal.* 19. Himerios szerint úgy illenek össze, mint két rózsa a mezőn. – Friedrich DÜBNER, (ed.), *Himerii sophistae declamationes*, Paris, 1849, 41.

⁵⁹¹ *Opera omnia* Desiderii ERASMI Roterodami, Ordinis primi, Tomus tertius, Amsterdam, 1972, 284–285: „Saltem illud responde, utrum est elegantius spectaculum, vitis humi iacens et computrescens, an amplexa palum aut ulmum, eamque purpureis uvis degravans?”, idézi KASZA Péter, *Egy catullusi szöveghely utóéletéhez = Corollarium: tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*, szerk. CZEROVSZKI Mariann, NAGYILLÉS János, Szeged, 2010, 122.

⁵⁹² AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 85–86: „Nobile pectus amore tui, innectetur, ut alta / erranti hac atque hac hedera circumdatur arbor.”

⁵⁹³ Pseudo-Dionysios a lehető legnagyobb harmóniára szólítja fel az ifjú párt. – Ps.-Dionysios, *Method. gam.* 3; vö. 5–6; valamint *Method. epithal.* 3. Ugyanez a gondolat már Homérosnál is megjelenik. – Hom. *Od.* 6, 182–185. Chorikios szintén a harmóniát emeli ki. – Chor. *Or.* 6,40. A szerelem egységében megvalósuló harmóniáról beszél Menandros. Ez a *concordia* élethosszig tart; vö. Theoc. *Id.* 18, 51. Catullus szintén utal erre az elképzelésre. – Catull. 61, 31–35; 100; 139–146. Szintén megjelenik Catull. 64, 334–336.

⁵⁹⁴ Veran. *Epith. Ioan.* 165–166: „I, felix, felixque tuo sociare marito, / nata, precor, thalamisque habitat concordia vestris.” Az élethosszig tartó boldogság képéhez pedig: *Uo.*, 167–168: „Ambobusque simul centum regnare per annos / dent superi”, valamint *Uo.*, 173: „Felici et longo functus, non deprecor aevo.”

⁵⁹⁵ MARSZEWSKI, i. m., 28: „immortale decus violat, nec iniqua rapit mors”

Venushez hasonló (Catull. 61, 16–19); virágokkal, ázsiai mirtusszal (22), jácinttal (89), pipaccsal (187–188) halmozzák el; tiszta és erkölcsös (217–223); szerény és egyszerű (79); szerelmes asszony (169–171). Himerios szerint a menyasszony szépsége a virághoz hasonlít, valamint bőre fehér, mint a tej és orcája piros, mint a rózsza.⁵⁹⁶ Ezek a képek szintén megjelennek Izabella jellemzésekor. Verancsics leírásában Izabella – aki szűz (*virgo*), szerencsés (*felix*) és a király legméltóbb utóda (*proles dignissima regis*) – erkölcsös életet él,⁵⁹⁷ békés és nyugodt természetű,⁵⁹⁸ szüziesség és szemérem jellemzik, miközben hófehér tagjait pirosság önti el a váratlan szerelemtől,⁵⁹⁹ neveltetésének köszönhetően szilád és tiszta jellemű.⁶⁰⁰ A lengyel királylány szépségével a magyar asszonyok sem versenyezhetnek.⁶⁰¹ Aichler leírásában ezek a motívumok szintén megjelennek. Izabella (*decor patriae*, ill. *dignissima nata*) alakja és megjelenése csodálatra méltó,⁶⁰² s a szerelemtől pír önti el a hófehér arcát.⁶⁰³ Fizikai megjelenésének részletezését, majd Venushez történő hasonlítását olvashatjuk Aichler másik költeményében, a *De eadem epigrammában*.⁶⁰⁴ Terjedelmesebb költeményében szépségét Niobéhez (*coniunx Thebaei splendida*), az amazon hercegnőhöz (*Antiopa*) és Semiramishoz (*formosa Semiramis*) hasonlította.⁶⁰⁵ Marszewski a menyasszony (*regia virgo*) szüziességét emelte ki és azt, hogy az ifjú lány csak most ismeri meg igazán az első szerelem tüzeit.⁶⁰⁶ Izabella mindezek mellett a fiatal társai összes kedvező tulajdonságát is bírja; bája és szépsége a rózsához mérhető.⁶⁰⁷ Alakjának kiválósága Szép Helenéhez (*ob praestans Helenae decus*) mérhető, míg műveltsége és tanultsága a Gracchusok anyjára,

⁵⁹⁶ Him. Or. 1,19–20.

⁵⁹⁷ Veran. *Epith. Ioan.* 48: „servat thalamos Isabella pudicos”

⁵⁹⁸ *Uo.*, 80–81: „placidas implevit nuntius aures / reginae”

⁵⁹⁹ *Uo.*, 82–83: „Virgineo primum castus pudor ore cucurrit, / purpureusque simul niveos color imbuat artus.”

⁶⁰⁰ *Uo.*, 86–88: „et studiis immota piis optata videre / Tempora taedarum gaudet, castamque sub alto / pectore laetitiam simulat.”

⁶⁰¹ *Uo.*, 186–189: „turba puellarum sequitur. Formosa videri / corpora, sed longe superat formosior omnes / regina. Ac dubium est, formane an moribus esset / admiranda magis, pariterque excellit utroque.”

⁶⁰² AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 41: „Eminet admiranda tuae praestantia formae.”

⁶⁰³ *Uo.*, 43–49: „Niveo color emicat ore / purpureus, veluti cum Amaranthis candida nymphae / lilia contexunt. Floret tua blandula cervix: [...] Incedis pulcherrima tota.”

⁶⁰⁴ AICHLER, *De eadem epigramma*, 7–10: „Frons tibi bella, genae bellae sunt, labraque bella, / Bella manus lucent lumina bella tua. / Bellum collum, aures bellas, bellum quoque nasum / Fers toto incedis corpore bella Venus.”

⁶⁰⁵ AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 50–51.

⁶⁰⁶ MARSZEWSKI, i. m., 8: „ventilat [sc. Cupido] et primos tenero sub corde calores,”

⁶⁰⁷ *Uo.*, 34–38: „Namque Isabella tenet haec singula, solaque nobis / instar cunctarum est, (...) / Aspice quantus honos, roseae quae gratia formae / sidereo ore micat, floret vernantibus annis, / omnia bella gerens.”

Róma legnemesebb asszonyára, Corneliára emlékeztet.⁶⁰⁸ Mindezekkel szemben János király méltatása jóval szerényebb. A nagylelkű és bátor jelzöt mindhárom humanistától megkapta.⁶⁰⁹ Aichler mérhetetlen gazdagságára és birodalmára utalt az *Eiusdem nuptialis elegiában*.⁶¹⁰ Akárcsak Verancsicsnál, Marszewski művében is a szerelem tüze lobbant fel a bátor férfi szívében (*corda viri fortis*), sőt, egyenesen a szerelembe esett beteghez hasonlította a király állapotát.⁶¹¹

Az epithalamiumokban nemcsak az ifjú pár, hanem azok családtagjainak és őseinek méltatása is fontos.⁶¹² Verancsics nem a Szapolyai-család őseire, hanem a magyar történelem dicső uralkodóira (Luxemburgi Zsigmond, Mátyás király, Ulászló) és uralkodónőire (Mária királynő és Beatrix királyné) utalt az ezt követő sorokban.⁶¹³ A rákövetkező sorokban pedig a szkíta ősrakonság méltatása következik. Marszewski ennél sokkal konkrétabb módon alkalmazza ezt az állandó toposzt. Izabella szüleit és testvérét részletesen említette és dicsőítette: I. (Öreg) Zsigmond lengyel király *verendus* (104), Bona királyné *sedula* (105), testvére, Ágost⁶¹⁴ pedig *rexque [...] iuvenis* (106). A szerző kiemelten méltatja Zsigmond Ágostot – a későbbi lengyel uralkodót 1548–1572 között – költeményében (85–99. sorok).

Az eddig ismertetett topikus elemekhez szorosan hozzátartozott a fohász és a gyermekáldásért való könyörgés (*allocutio sponsalis*).⁶¹⁵ Catullusnál (Catull. 61, 204–223) és Theokritosnál (*Id.* 18, 50) az ebbe vetett bizakodásról az epithalamium végén olvashatunk. Catullus azt kívánja költeményében, hogy minél hamarabb szülessék olyan fiúutód, aki az apjára fog hasonlítani és örökölni fogja anyja tisztaságát. Úgy látszik, hogy ez az elem állandó helyen szerepelt a költemények végén, a retorikusok szerint is.⁶¹⁶ Verancsics bízott abban, hogy Izabella utóddal fogja megörvendeztetni férjét és

⁶⁰⁸ *Uo.*, 75–78: „Non minus ut Gracchae mater Cornelia gentis / eloquio valuit, docto et stirpem imbuit ore, / sed minus illa tamen, quae non nisi verba latina / calluit.”

⁶⁰⁹ Veran. *Epith. Ioan.* 15: „magnanimus princeps”; AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 79–82: „Ibis ad excelsi complexus aurea regis, / Qui longe late populos urbesque gubernat, / Magnanimus, prudens, ulla nec laude secundus. / Demonstrat viridem qui dexteritate iuventam”; valamint MARSZEWSKI, i. m., 101: „magnanimo conducta viro”

⁶¹⁰ AICHLER, *Eiusdem nuptialis...*, i. m., 4: „Pannoniae dives qui tenet imperium”

⁶¹¹ MARSZEWSKI, i. m., 57–58: „petet aeger bella labella, / insistens mediosque sonos per basia rumpet.”

⁶¹² Vö. Him. *Or.* 1, 13; valamint Men. Rhet. *Peri epithal.* 14; 17.

⁶¹³ Veran. *Epith. Ioan.* 199–204: „ingredere antiquos, quibus ingens sceptrum tenebat / Romani imperii quondam Sismundus et acer / Matthias, toto qui gestis notus in orbe est, / et Ladislavus patruus. Tibi debita regna / non aliena petis, gentilem sume coronam, / et Maria regnes felicior et Beatrice.”

⁶¹⁴ MARSZEWSKI, i. m., 81–84: „Digna Sigismundi magni censere propago / qui fortes valida terras ditone tuetur. / Digna Bonae proles latius de regibus ortae, / digna Sigismundi vere germana secundi.”

⁶¹⁵ WHEELER, i. m., 211, HORSTMANN, i. m., 73: „die Aufforderung zum Vollzug der Ehe und zur Zeugung von Kinder,”

⁶¹⁶ Men. Rhet. *Peri epithal.* 22; vö. Men. Rhet. *Peri kateun.* 7. Himerios az *Orationese* végére helyezi, miként Chorikios is. – Chor. *Or.* 6, 32.

népét, akitől majd évszázadokon keresztül nagy királyok fognak származni.⁶¹⁷ I. Zsigmond király is gyermekeket és tőlük származó unokákat kért az égi istenektől (*tribuant subolem longosque nepotes*). Nászdala végén Verancsics ősi szkíta vérből származó királyokat – „de Scythico prognatos sanguine reges / poscimus” – kívánt az égiektől (212. sor). Egy majdani hatalmas és erős nép képét festi elénk, mely ebből a frigyből, azaz a szarmata (tudniillik a lengyel) és a szkíta (vagyis a magyar) nép közös szövetségéből fog származni:

Non humile aut molle dabit fugiensve laborum
Sarmaticum Scythicumque genus, sed fortia cuncta.⁶¹⁸

Aichler költeménye végén szinte epigrafikus tömörséggel, mintegy versebe ágyazott versben foglalta össze ezt a topikus képet:

Ultima dona, tui populi, haec fer carmina tecum.
REGIS NATA, SOROR REGIS, NUNC
REGIS ET UXOR
O UTINAM, REGUM MATER CELE
BERRIMA FIAS.⁶¹⁹

IV. 4. 5. Verancsics nászdzalának további műfaji sajátosságai

Verancsics alkotását nemcsak epithalamiumként, hanem epikus költeményként, sőt történeti műként is érdemes olvasni. Verancsics költeménye kapcsán nemcsak a catullusi, hanem a vergiliusi imitáció is biztonsággal kimutatható. Az allúziókra néhány példa a teljes igénye nélkül. Valódi intertextus a 165. sorban: „I, felix, felixque tuo sociare marito”, ami Vergilius „I decus, I nostrum; melioribus utere fatis” sorára emlékeztet (Verg. *Aen.* 6, 546). Dido alakját idézte meg a költő (vö. Verg. *Aen.* 1, 496–504), amikor Izabella – enumerációs vonásként – a palotából méltóságteljesen a közeledő magyarokra tekintett (*Epith. Ioan.* 80–91). Emellett epikus elemnek, szintén egyfajta seregszemlének értelmezhető a lovagi torna és a magyarok hadijátéka is (*Epith. Ioan.* 109–129; 130–154), amelyek Aeneas szicíliai ünnepi játékaival és Ascanius lovasjátékaival rokoníthatók (Verg. *Aen.* 5, 104–113; 5, 553–597).

⁶¹⁷ Veran. *Epist. Ioan.* 50–51: „Illa dabit sobolem vobis per secula reges / magnanimos.”

⁶¹⁸ Veran. *Epist. Ioan.* 215–216.

⁶¹⁹ AICHLER, *Epithalamium Isabellae...*, i. m., 94–98.

Verancsics Mihály történeti érdeklődéssel a krakkói események színes és részletes bemutatására is törekedett művében. Az ünnepi alkalom és a nászdal műfaja pusztán csak eszköz volt a kezében annak érdekében, hogy a megtörtént események narratív leírását adhassa. Verancsics Mihály a történelem objektív leírására törekedett, s éppen ezért igyekezett pontos és megbízható értesüléseket szerezni, avagy maga is jelen lenni azokon az eseményeken, amelyeket később munkáiban megörökíteni kívánt. Az nyilvánvalónak látszik, hogy részt vett a krakkói eseményeken és az ott megtartott költői versenyen, tehát beszámolóját mindenképpen forrásértékűnek kell tartanunk. Sok olyan részletet elárult, melyeket költőtársai nem említettek meg saját költeményeikben. Költeménye kezdetén utalást tett az 1520-as és az 1530-as évek polgárháborús eseményeire, majd megemlíti a „némettel” kötött szövetséget, amely valószínűleg az 1538-as nagyváradi békére vonatkozhat.⁶²⁰ Ezután leírta a nagyszámú és fényes követség útját Krakkóba.⁶²¹ Marszewskivel ellentétben nem említette meg név szerint a küldöttség vezetőit, mégis igen részletesen szólt az útról. Többek között beszámolt a Kárpátokon való átkelésről, valamint a Poprád-folyó mentén folytatott útról egészen a soktornyú Krakkóig. A lengyelországi fogadtatásról hosszasan értekezett. A nászalköltészet fontos elemét jelentette a lakodalmi multság és az önfeledt szórakozás leírása. Ezt az elemet is felhasználva Verancsics a történetek pontos visszaadására törekedett. Elbeszélte a fényes krakkói lakomát (*Epith. Ioan.* 106–108) és a zenés multságot (110) is. Az átélt események hatására és talán Marszewski hadijátékokról szóló alkotására emlékezve leírást adott (111–129) a Krakkóban tartott pompás lovagi tornáról. A lovagi torna ábrázolásából emellett Zsigmond Ágost királyfi fényes tornagyőzelméről is (124–126) értesülhetünk. Ezt követően pedig a magyar követség látványos, de korántsem veszélyes, szkíta szokás szerint (*Scythico de more*) megtartott hadijátékát (130–151) örököltette meg Verancsics. Leírása szerint a nap végén a győzelmi koszorút a győzteseknek Izabella (*victores laeta coronat*) nyújtotta át (152–154). Műve második felében Verancsics végül megemlékezett Izabella krakkói búcsújáról (174–176), Magyarországra való utazásáról és megérkezéséről (177–189), valamint a fényes budai fogadtatásról (190–196) is.

Verancsics költeményében a történetírás műfaját oly markánsan meghatározó dialógust, vagyis a szereplők leírására szolgáló beszédet és jellemrajzot is alkalmazta.

⁶²⁰ Veran. *Epith. Ioan.* 27–29: „Nec vos Germanus, ut ante / asper in arma ciet, socias sed iungere vires, / communemque vocat detrudere finibus hostem.”

⁶²¹ *Uo.*, 60–66: „Protinus ex omni numero, qui principis aulae / prima tenent, tres regna viri petiere Polona. / Illos agminibus comitum stipata iuventus / nobilis Hungariae volucres insidere docta / quadrupes cursuque / breves convertere gyros / subsequitur. Rutilans ardescit purpura et albo / instratae incedunt acies fulvoque metallo.”

Az epithalamiumok egyik gyakori elemét, a párbeszédet – egy ilyen állandó rész volt Venus és Cupido dialógusa, vitája – történetírói módon, egyfajta betétként, a fontosabb szereplők jellemzésére használta fel. Három nagyobb beszéd hangzik el művében. Az állandó háborúskodásban kimerült Szapolyai János a béke biztosításának érdekében házassági tervéről beszél a magyar nemeseknek (*Epith. Ioan.* 5–13). A megfáradt uralkodó helyesnek látja, hogy házassági szövetségre lépjen a Jagelló-házzal. A háborút szükségképpen a békének kell felváltania. Ezt a nászdalokra igen jellemző bukolikus képpel⁶²² fejezte ki beszédében János király:

Sed neque perpetuum Boreas sibi vindicat annum,
et Zephiro quandoque vices Euroque relinquit.
Quod superest igitur, quod non labor abstulit aevi,
id sibi iam tandem suavis ferat omne voluptas,
nec sinat incassum fugientes currere soles.⁶²³

Éppen ezért felszólítja embereit, hogy menjenek követségbe Krakkóba Izabella kezét megkérni (*Epith. Ioan.* 21–55). Szavai a megfáradt és békére vágyó király képét festik az olvasó elé. A második, hosszabb beszédet a lengyel király, I. Zsigmond tartja (*Epith. Ioan.* 165–173). A szerető édesapa fájdalmas búcsúja ez, melyben boldogságot kíván lányának a magyar királlyal. Reményét fejezi ki, hogy lánya hamarosan unokákkal fogja megörvendeztetni családját. Az utolsó beszédben a magyar nemesség üdvözli Izabellát Budán (*Epith. Ioan.* 197–216). A nemesi büszkeség jegyében megemlékeznek az ország hajdani dicső királyairól és királynőiről, a szkíta rokonságról és azok fényes múltjáról. A költemény zárásaként a szarmata és szkíta nép vérségi szövetségébe vetett hitük fogalmazódik meg.

A latin irodalomban az epithalamium elveszítette lírai minőségét, és fokozatosan egyfajta retorikai jellegű panegyricusszá alakult át.⁶²⁴ Az alkalmi költészet alapvető lírai műfajai a dicsőítő ének (panegyricus), a nászvers (epithalamium), a gyászének (epicedium), sírfelirat (epitáfium), illetve a humanista irodalom egyik legnépszerűbb műfaja, az epigramma. A nászdal a reneszánsz és a barokk korban, római mintára, az újlatin és a nemzeti nyelvű költészetben is igen elterjedt műfajjá vált.⁶²⁵ A kora újkorban erőtelje-

⁶²² Vö. WILSON, *i. m.*, 35–58.

⁶²³ Veran. *Epist. Ioan.* 32–36.

⁶²⁴ WILSON, *i. m.*, 35, WHEELER, *i. m.*, 210.

⁶²⁵ WILSON, *i. m.*, 35–57, W. Leonard GRANT, *New Forms of Neo-Latin Pastoral*, *Studies in the Renaissance*, 4(1957), 71–100, D'ELIA, *Marriage, Sexual...*, *i. m.*, 379–433.

sen gyarapszik a patrónus-patronált viszonyból születő alkalmi nászdalok száma.⁶²⁶ A magasztaló elemek az epithalamium műfajának nélkülözhetetlen részét jelentették a korai 16. század Közép-Európájában.⁶²⁷ Verancsics Mihály és a többi lengyel humanista költeménye ehhez a tendenciához kapcsolódott. A királyi udvarhoz fűződő kapcsolat azonban erősebben érződik Verancsics Mihály alkotásán. Bár humanista volt ő is, de elsősorban a magyar király híve és a Magyar Királyság alázatos és szolgálatkész alattvalója. Művének epikus vonása, azaz a cselekményábrázolás jobban megfelelt mondani-
valójának kifejezésének. 1539-es költeménye műfaji szempontból mindezek miatt is a nász-
dal és a panegyricus, valamint bizonyos fenntartásokkal a történetírás határán áll.

IV. 5. Epistola Statileo Jánoshoz – Egy családi viszály költészeti visszhangja

Vincat amor culpam, superet clementia crimen, (Epist. Stat. 207)

Verancsics Mihály és nagybátyja, Statileo János közötti viszony sohasem volt felhőtlen. Családi kapcsolatuk az 1540-es években azonban végérvényesen megromlott. Ezt nemcsak a Verancsics-testvérek levelezése, hanem Verancsics Mihály 1540-es verses epistolája (elégiája?) is bizonyítja. Az OSZK-ban őrzött kézirat címe, az *Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum, dominum et avunculum suum, durum et implacabilem: epistola in sui commiserationem* alapján Verancsics legfontosabb célja elvileg az volt, hogy az erdélyi püspök nagybácsi megbocsátását kiesz-
közölje az epistolának nevezett alkotásával. Emellett műve egyrészt a többé-kevésbé
tényszerű életrajzi vonatkozásai, másrészt Verancsics humanista költői módszerei és
imitációs technikája miatt is figyelemre méltó lehet.

IV. 5. 1. Az epistola életrajzi és családtörténeti vonatkozásai

Verancsics szövegét mindenekelőtt referenciálisan, vagyis biográfiai forrásként érdemes olvasni, ugyanis számos adattal és információval szolgál Verancsics életének korai szakaszára és a Verancsics-Statileo család tagjainak kapcsolati viszonyaira. Az epistola

⁶²⁶ Vö. Thomas DEVENY, *Poets and Patrons: Literary Adulation in the Epithalamium of the Spanish Golden Age*, South Atlantic Review, 53(1988), 21–37.

⁶²⁷ Jacqueline GLOMSKI, *Patronage and Humanist Literature in the Age of the Jagiellons: Court and Career in the Writings of Rudolf Agricola Junior, Valentin Eck, and Leonard Cox*, Toronto–Buffalo–London, 2007, 178.

legfontosabb életrajzi vonatkozású szakaszában (*Epist. Stat.* 35–58) többek között utalás történik a szerző pontos születési évére, a Verancsics-testvérek korai tanulmányaira, Statileo anyagi és erkölcsi támogatására („meque artes placuit condidicisse bonas,” – *Epist. Stat.* 40), Verancsics Mihály bécsi („auspiciis, praesul, docta Vienna tuis” – *Epist. Stat.* 44) és krakkói tanulmányaira („Hinc profugum posthac pacata Cracovia cepit, / et colui doctas Marte furente Deas:” – *Epist. Stat.* 49–50) és itteni költői sikereire (*Epist. Stat.* 53–54), az 1528-as krakkói megérkezésére, valamint az egyetemi tanulmányainak 1531-es befejezésére is („Nec puto tres isthic frustra consumpsimus annos:” – *Epist. Stat.* 51). A későbbi sorokban ezek mellett a családi viszonyokra is található hivatkozás. Statileo Jánosnak két testvére volt. Az egyik Verancsics Mihály édesanyja, Statileo Margit, míg a másik Statileo Máté volt.⁶²⁸ A 81. és a 82. sorok között kiderül az, hogy 1540-ben Statileónak a testvérei révén négy unokaöccse volt („Sunt consanguineo tibi bis duo iure nepotes, / dat germana duos, frater et ipse duos”). Habár a szöveg nem említi meg név szerint sem Statileo Mátét, sem pedig két gyermekét, mégis Verancsics közlése tovább árnyalja a Verancsics-Statileo családfa Statileókra vonatkozó ágát. A családi állapotok megváltozására vonatkozik Verancsics azon megjegyzése, hogy ekkor már egy féltestvére is volt, akit majdhogynem igazi testvérének kellett tartania („Ipse etiam frater (vix quisque credere posset) / dimidius, video, iam mihi frater erit.” – *Epist. Stat.* 121–122). A féltékenység és a megbántottság érhető tetten ezekben a sorokban, amelyek kétségtelenül Verancsics Ferenc második feleségétől, Angelica Ferrótól született gyermekére, Verancsics Péterre (1540–1570) vonatkoznak. Végezetül pedig két ponton történik utalás az epistolában Verancsics és Statileo kapcsolata megromlásának körülményeire. Mintegy nyolc éve vette kezdetét elhidegülésük, valamint Statileo rosszallása és haragja is ekkortól datálható („Adde quod ira aliis brevis est tua, sed puto nostrae / octava haec (recolo si bene) messis erit.” – *Epist. Stat.* 69–70), azaz 1532 környékétől, éppen akkortól, amikor Verancsics Mihály krakkói tanulmányainak lezárulta után komolyabb nézeteltérésük támadhatott. Viszonyukat annyira elviselhetetlennek tartotta Verancsics, hogy inkább külföldi utazásokkal igyekezett távol tartani magát Statileótól és annak folyamatos haragjától („atque peregrino subdere membra solo,” – *Epist. Stat.* 36).

⁶²⁸ SÖRÖS, *Statileo János életéhez...*, i. m., 3–4.

IV. 5. 2. Valódi vagy fiktív levél?

Irodalmi alkotásokban ilyen nagymértékű életrajzi utalások nem számítanak egyedülállóknak. Verancsics Mihályra valószínűleg hatással lehettek az ókorban született prózai formájú életrajzok és önéletrajzok, valamint a retorikai apológiák és elógiumok. Legfontosabb előképei azonban Ovidius munkái, s főleg az önéletrajzi elégiája (Ov. *Tr.* 4, 10) lehettek.⁶²⁹ Verancsicsra és műveinek irodalmi mintáira egyébiránt is jellemző Ovidius műveinek és stílusának hatása. Mielőtt ezt a hatást kimutatnánk Verancsics alkotásában, meg kell vizsgálni azt, hogy vajon ezt az epistolát ténylegesen megkapta-e a címzett, avagy csak egy fikcionális, azaz tisztán irodalmi alkotásról van itt szó.

Nehezen elképzelhető az, hogy Verancsics egy ilyen erőteljes hangvételi és sok esetben bántó, illetve alapvetően személyeskedő levelet írt volna, ha valóban azt tervezte volna, hogy ezt egy megbánó levél gyanánt küldi el nagybátyjának, amellyel annak megbocsátását akarja elérni. Az epistola írója például kemény, szókimondó és szinte színpadias hangvételt ütött meg munkájában. Bizonyosak vagyunk abban, hogy a levelet valószínűleg sohasem kapta meg a címzett, Statileo János. Ezt a feltételezést erősíti meg az is, hogy a 16. századi levelek túlnyomó többsége prózai, nem pedig verses formában íródott. A kortárs humanista levelezés prózai formában zajlott, ezeket a leveleket pedig nem *epistoláknak*, hanem *missiliseknek* nevezték.⁶³⁰ Verancsics epistolája ezekkel szemben minden tekintetben egy igazi irodalmi alkotás, amelynek műfaji jegyei az elégiához közelítik műfaját. Ezt támasztja alá a disztichonos versforma és az a tény is, hogy maga az alkotás egy olyan gyűjtemény (*Praeludia Michaelis Verantii*) részeként maradt fenn, amely kizárólagosan csak Verancsics költői alkotásait tartalmazza. A klasszikus szerzők *imitatio*ja alapvető esztétikai és költői gyakorlatnak számított a 16. századi humanista költészetben. Verancsics verses epistolájának mind a tartalma, mind pedig az egyedi hangvétele miatt a művet irodalmi, azaz fikcionális műként kell olvasnunk.

⁶²⁹ Az életrajzi jellegű művek problémájára l. Betty-Rose FREDERICKS, *Tristia* 4.10: *Poet's Autobiography and Poetic Autobiography*, TAPhA, 106(1976), 139–154 és Janet FAIRWEATHER, *Ovid's Autobiographical Poem*, *Tristia* 4.10, *The Classical Quarterly*, 37(1987), no. 1, 181–196.

⁶³⁰ Elsősorban Cicero, és természetesen Petrarca és Erasmus gyakorolt nagy hatást a humanista levelekre. Zsámboky János 1552-ben az írta, hogy „est igitur epistola colloquium in literas missum ab absentem, utilis ea ad exponendam nostram sententiam”. Vö. MOHOLI-ERNUSZT Hanna, *A humanista levél*, EPhK, 70(1947), 22–36, különösen 29–35; HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom*, szerk. THIMÁR Attila, Piliscsaba, 2000, 22–24.

IV. 5. 3. Ovidius-*imitatio* Verancsics alkotásában: *Heroides*

Verancsics munkájának hangvételéből és költői koncepciójából alapvető megállapítást lehet levonni a műfajra vonatkozóan. A panaszos attitűd nagyon is jellemző a dalmát humanista írói stílusára. Már számos korábbi költeményében is meglehetősen elkeseredett és reményvesztett érzelmeknek adott hangot. Sok esetben ez az adott műfaj általános konvenciójából és formai jellegzeteségeiből származott. A panaszkodást és a véget nem érő siránkozást lehet megfigyelni az 1540-es munkájának szerkezetében. Ugyanis a családi konfliktusa ürügyén összes vélt és valós sérelmét szavakba önthette ebben az epistolájában. Ennek jegyében elpanaszolja a nagybátyja megújuló haragját, amely csak őt sújtotta („Ergo ego sum toties irarum causa tuarum?” – *Epist. Stat.* 5), azonban másokkal szemben mindig kegyes oldalát mutatta. Verancsics részletesen leírja a könnyörgését és a szenvedésének könnyekkel és zokogással kísért helyzetét („Flemus, et indomito saciantur lumina fletu, / et lacrimis nomen misceo saepe tuum;” – *Epist. Stat.* 19–20). Reménytelen helyzetében még az öngyilkosság gondolatát is megemlíti („Heu pudet! Et cupio tenebras properare morantes / duraque iam vitae rumpere fila meae” – *Epist. Stat.* 87–88). A kilátástalan helyzetét csak tovább fokozza, amikor elkeseredett szemrehányásának ad hangot a szegény ifjú és a dúsgazdag főpap éles szembeállításával („et tanto semper praesule pauper ero.” – *Epist. Stat.* 128). Az ellenkezés és az esetleges bűn nyílt tagadása kérdések és válaszok formájában meglehetősen teátrális formában jelenik meg ezek után az alkotásában („Quae culpa? Ignoro. Quid feci? Nescio. Quid si / accedam? Cave sis: ianua clausa tibi est.” – *Epist. Stat.* 153–154). Mindezek mellett azonban a kölcsönös családi szeretet révén reméli sorsának jobbra fordulását is.

Az epistola formai jellemzője (disztichonos elégia) és terjedelme (216 sor, hasonlóan a római költő hasonló munkáihoz) mindenképpen Ovidius alkotásaihoz közelítik Verancsics alkotását. A magára hagyott és senkire sem számítható levélíró végletekig csapongó érzelmei, valamint a kegyetlen címzett hajthatatlan természete mind-mind a *Hősnők leveleinek* kommunikációs helyzetére emlékeztetnek. A stílusbeli elemek szintén nagyon hasonlítanak Ovidius munkájára. A címzett a levelet a küldő neve miatt is csak nagy nehezen akarja kézbe venni és elolvasni: Verancsicsnál „Forsitan ut primum signum nomenque nepotis / inspicies miseri, si tamen inspicies, / mutabis placidos, praesul mitissime, vultus / et tolles iras, hei mihi, forte novas.” (*Epist. Stat.* 1–4); míg Ovidiusnál „perlege, quodcumque est – quid epistula lecta nocebit? / te quoque in hac aliquid quod iuvet esse potest” (*Ov. Her.* 4, 3–4). Az isten(ek)től várja a segítséget a

magára maradt szenvedő: Verancsicsnál „Tunc supplex oculos, tunc brachia tollit ad astra, / cum veniam peccans auxiliumve petit.” (*Epist. Stat.* 9–10); Ovidiusnál pedig „cum prece turicremis sum venerata sacris; / saepe, videns ventos caelo pelagoque faventes” (*Ov. Her.* 2, 18–19). S végül az öngyilkosság gondolata is számtalanszor megjelenik a beszélők kilátástalan helyzetében: Verancsicsnál két szöveghelyen is „sed mihi multa trahunt, ingrataque fila sorores,” (*Epist. Stat.* 37); valamint „Et cupio tenebras properare morantes / duraque iam vitae rumpere fila meae,” (*Epist. Stat.* 87–88); Ovidiusnál például pedig „tunc quae dispensant mortalia fila sorores, / debuerant fusos evoluisse meos” (*Ov. Her.* 12, 5–6).

IV. 5. 4. Ovidius-imitatio Verancsics műveiben: *Epistulae ex Ponto*; *Tristia*

Ovidius egyéb munkái, név szerint a *Tristia* és feltehetően az *Epistulae ex Ponto* is hatással lehettek Verancsics epistolájára. Mindamellett a *Heroides* egyedi beszédhelyzete – egy magára hagyott, reménytelenül szerelmes asszony keserű párbeszéde a hűtlenné vált szerelmével – rendkívül furcsának is hat Verancsics munkájában, amelyben egy férfi panaszkodik elkeseredetten egy másik férfihoz, aki egyben a saját nagybátyja. Tehát az elsődleges ovidiusi mintát nem itt, hanem Ovidius utolsó műveiben kell keresni. Elsősorban Octavianus Augustus haragja áll a középpontban Ovidius késői alkotásaiban, amely központi szervező erő nemcsak a *Tristia*, hanem az *Epistulae ex Ponto* alkotásaiban is jól nyomon követhető. Róma leghatalmasabb ura ugyanis Kr. u. 8-ban örökre száműzte a város legjelentősebb költőjét a távoleső fekete-tengeri Tomiba. A római költő és a hatalmas, ám engesztelhetetlen támogató szembenállása tökéletesen ráillik Verancsics Mihály, a költő és Statileo János, a befolyásos pártfogója 1540-re végleg elhidegült kapcsolatára. Nyilvánvaló az eszmei és részben kontextuális, valamint érzelmi kapcsolat Ovidius a császárnak címzett igen terjedelmes bocsánatkérő elégiája (*Ov. Tr.* 2) és Verancsics saját epistolája között. Augustus azonban teljesen elfordult a római költőtől, aki az akkoriban írt számos művében igyekezett elnyerni jóindulatát és megbocsátását. Ez a törekvése emellett a római barátoknak írt leveleiben is világosan kimutatható. Száműzetésének tényleges okait eddig még nem sikerült feltárni. A legszélesebb körben elterjedt nézet szerint Ovidius pajzán és túllontúl szókimondó szerelmi költészete (*carmen*) és valamilyen pontosan meg nem nevezett hibája, tévedése (*error*) miatt kellett elhagynia szeretett Rómáját. Ezekre maga a költő is felettébb homályos

utalásokat tett a *Tristiában*.⁶³¹ A 16. században Verancsics Mihály arra törekedett, hogy mindenféle módon utánozza elődjének ezt a nyomorúságos és kilátástalan helyzetét. Az epistola életrajzi vonatkozású része után Verancsics nyíltan kijelentette, hogy Statileo kezdeti támogatása megvetésbe és gyűlöletbe fordult át irányába: „ut te nunc horum iam taedeat, et tua pectus / in me damnaret tot benefacta tuum?” (*Epist. Stat.* 41–42). Ez a motívum Ovidius elégiájában is megjelenik, amikor magáról és az édesapja közötti kapcsolatáról beszél.⁶³² A dühös Statileo alakja emellett sok tekintetben emlékeztet Ovidius császárára. Ovidius a meglehetősen hosszú elégikus vallomásában azt kívánta, hogy Augustus legyen hasonló a megbocsátó Iuppiterhez.⁶³³ Verancsics az epistolája elején ugyanerre vágyakozott Statileo esetében:

O imitere deum, praesul, patiare precari,
teque loco nobis numinis esse velis! (*Epist. Stat.* 13–14)

A nagybácsi mindenható és „isteni természete” – hasonlóan Octavianus Augustushoz – számos szöveghelyen megjelenik Verancsics munkájában. Statileo személyére gyakran az isteni akarat vagy az istenség (*numen*) kifejezéssel hivatkozott: „teque loco nobis numinis esse velis!” – *Epist. Stat.* 14; „temporis auxilio numinis ira tui.” – *Epist. Stat.* 22; „et prosit numen sic coluisse tuum.” – *Epist. Stat.* 210. A *numinis ira* szöveghelyen Ovidius számtalan esetben szintén rosszakarójára, Augustusra kívánt utalni.⁶³⁴ Statileo haragja másokkal szemben rövid ideig tartott, azonban unokaöccse felé az már közel nyolc éve állandósult (*Epist. Stat.* 70). Verancsics nagyon meglepődött azon, hogy semmilyen könyörgése és megbánása nem tudott hatni Statileóra, aki kegyetlen Catóként (*saevos [...] Catones*) viselkedett vele. Kissé ironikusan kérte meg ezek után rokonát arra, hogy legalább próbálja meg azt hazudni, hogy segíteni fog neki a jövőben, ha egyébként nem is volt képes vele barátságos lenni. Ha nem is akarja őt szeretni, még akkor is legalább hazudta volna azt, hogy szerette („si nec amare velis, finge at amare tamen.” –

⁶³¹ Ov. *Tr.* 2, 207: „Perdiderint cum me duo crimina, carmen et error,” Vö. John C. THIBAUT, *The Mystery of Ovid's Exile*, Cambridge University Press, Berkeley–Los Angeles, 1964, 20–54, Peter GREEN, *Carmen et Error: πρόφασις and αἰτία in the Matter of Ovid's Exile*, *Classical Antiquity*, 1(1982), no. 2, 202–220.

⁶³² Ov. *Tr.* 4, 10, 21–22.

⁶³³ Ov. *Tr.* 2, 33–40, vö. Ov. *Pont.* 2, 1, 47–48: „Cur ego posse negem minui mihi numinis iram, / cum videam mitis hostibus esse deos?”

⁶³⁴ Ov. *Tr.* 4, 8, 49–50: „nam quamquam vitio pars est contracta malorum, / plus tamen exitii numinis ira dedit.”, Ov. *Tr.* 5, 4, 16–18: „more nec indomiti frena recusat equi. / Nec fore perpetuam sperat sibi numinis iram, / conscius in culpa non scelus esse sua.” Vö. M. Matthew MCGOWAN, *Ovid in exile: power and poetic redress in the Tristia and Epistulae ex Ponto*, Boston, Mass., Brill, 2009, különösen 191–196. (Ovid, Homer, and the *ira principis*), vö. Hom. *Il.* 24, 527–533.

Epist. Stat. 202).⁶³⁵ Habár közvetetten, de Ovidius részben mégis elismerte a kegyvesztettségének és a száműzetésének okait. Verancsics ellenben nemcsak csendben maradt, hanem mindent tagadott. Nem ismerte el valós vagy feltételezett bűneit, és azt állította, hogy nincs elképzelése arról, hogy pártfogója most miért olyan dühös s haragtartó vele:

tamquam si nostrae generarent ulcera voces
afficerentque gravi verba dolore caput.
Ignoro causae quid sit, sed vera fatemur: (*Epist. Stat.* 143–145)

Verancsics nem magát hibáztatta, és úgy vélte, hogy szerencsétlenségének oka egy ismeretlen személy folyamatos mesterkedései és felé tanúsított rosszindulata volt. Ez a motívum Ovidius egyéb munkáiban felbukkanó képre vezethető vissza.⁶³⁶ Verancsics rágalalmazója vadabb volt, mint egy tigris és könyörtelenebb, mint egy ellenség. Ez az ismeretlen személy suttogetta Statileo fülébe a rosszindulatú hazugságokat. Verancsics szerint alapvetően ez az ember volt a felelős azért, hogy mindörökké elidegenítette a jóindulatú nagybátyját a támogatásától és védelmezésétől (*Epist. Stat.* 23–32). Verancsics egyfajta száműzetésnek élte meg Statileo elfordulását tőle. Megújuló haragja elől éppen ezért elhatározta, hogy idegen földön keres menedéket (*Epist. Stat.* 36). Igazi száműzetésként (*exilium*) és a szegénységgel határos helyzetként nézett kegyvesztett állapotára:

Obiciuntque mihi nomen iam triste nepotis
exiliumque meum pauperiemque meam, (*Epist. Stat.* 117–118)⁶³⁷

Verancsics egy újszerű módszerrel arra törekedett, hogy kitörjön nyomorult és kedvetlen helyzetéből. Ovidiustól eltérően nem akarta, hogy száműzetése könnyebb és elviselhetőbb legyen. Nem ostromolta kéréseivel nagybátyját, amit megpróbált elérni, az Statileo kedves és szeretettel teljes jóindulata volt. Itt Vergilius híres verssorát (*omnia vincit amor*) vette át, majd ezt *vincat amor culpam* alakká fogalmazta át.⁶³⁸ Vagyis végül Verancsics Mihály bevallotta, hogy bűnös ember volt, aki vétkezett Statileóval

⁶³⁵ Cf. *Ov. Tr.* 1, 8, 19–20: „inque meos si non lacrimam demittere casus, / pauca tamen ficto verba dolore pati,”

⁶³⁶ *Ov. Tr.* 2, 77–80: „A, ferus et nobis crudelior omnibus hostis, / delicias legit qui tibi cumque meas, / carmina ne nostris quae te venerantia libris / iudicio possint candidiore legi.” *Vö. Juv.* 3, 122: „solus habet. nam cum facilem stillavit in aurem.”

⁶³⁷ *Vö. Ov. Tr.* 5, 10, 39–40: „meque palam de me tuto mala saepe loquuntur, / forsitan obiciunt exiliumque mihi.”

⁶³⁸ *Verg. Ecl.* 10, 69: „Omnia vincit amor: et nos cedamus amori”, *vö. Ov. Am.* 3, 2, 45–47: „prima loco fertur passis Victoria pinnis —/ huc ades et meus hic fac, dea, vincat amor! / plaudite Neptuno, nimium qui creditis undis!” és 3, 11b, 1–3: „Luctantur pectusque leve in contraria tendunt / hac amor hac odium, sed, puto, vincit amor. / odero, si potero; si non, invitatus amabo.”

szemben. A nagybátyja jövőbeli bocsánatát vérrokonsági kapcsolatokra (*vincula sanguinis*) és a keresztény kegyességre (*clementia*) bízta:

Vincat amor culpam, superet clementia crimen,
vincula delictum sanguinis amoveant, (*Epist. Stat.* 207–208)

IV. 5. 5. Konklúzió – „Vincat amor culpam?”

Verancsics Mihály 1540-es verses levelét valószínűleg sohasem kapta meg Statileo János. Alkotásának műfaji besorolása a formai jellemzője (disztichon) és elsősorban a panaszos hangvétele miatt leginkább elégia. A tartalmi mondanivaló és annak költői megfogalmazása miatt nehezen képzelhető el az, hogy Statileo ténylegesen is ismerhette volna Verancsics alkotását. A hangvételtelbeli csapongások – hol negatív, hol pozitív jelzőkkel halmozza el a megszólítottat – bizonyosan nem nyerték volna el a tetszését az erdélyi püspököknek. Verancsics Mihály a kialakult családi konfliktusában leginkább a költői lehetőséget láthatott. A személyesen felfokozott érzelmi állapotában eredményesen utánozta klasszikus elődjének, Ovidiusnak a hasonló helyzetben megalkotott alkotásait, a *Tristiát* és az *Epistulae ex Pontót*, valamint esetleg a fiktív helyzeteket megéneklő *Heroidest*.

VI. 6. Két költemény 1540-ből – Öröm és gyász a Szapolyai-családban

Nascitur en regi Iano generosa propago, (Carm. Sig. 3)
stravit Ioannem. Iacet en regale cadaver. (Epic. Ioan. 2)

Kevés olyan ellentmondásos és eltérő megítélésű történelmi figura akad a magyar nép történetében, mint az 1526. november 11-én magyar királlyá választott Szapolyai János. A magyar nép kollektív emlékezetében két igen ellentétes kép él személyét és politikai tevékenységét illetően. Legújabbán Bessenyei József írt történelmi szerepéről egy könyvfejezetet *Szapolyai János, a magyar történelem egyik legismertebb bűnbakja* címmel.⁶³⁹ Mi volt a „legnagyobb bűne”, merül fel a kérdés. Az, hogy állítólag szándékosan elkésett a mohácsi csatából, valamint az, hogy 1528-ban szövetséget kötött a

⁶³⁹ BESSENYEI JÓZSEF, *Szapolyai János, a magyar történelem egyik legismertebb bűnbakja = Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*, szerk. GYARMATI György, LENGVÁRI István, PÓK Attila, VONYÓ József, Pécs–Budapest, 2013, 235–242.

törökökkel (egyes krónikások szerint már korábban is).⁶⁴⁰ A későbbi németpárti történetírók természetes módon negatív, már-már démonikus figuraként ábrázolják, aki végső soron az ország pusztulásáért felelős.⁶⁴¹ Jelen értekezés nem kísérelheti meg Szapolyai János történelmi szerepének és későbbi megítélésének mélyreható bemutatását majd értékelését. Célunk pusztán az volt az eddigi fejezetekben és a következőben is, hogy egy konkrét költő, Verancsics Mihály személyes (vagy mások által sugalmazott) álláspontjára irányítsuk a figyelmet. Verancsics természetesen szélsőségesen pozitív képet festett a magyar királyról életében. A dolgozat következő szakaszában arra keressük a választ, hogy milyen politikai üzeneteket fogalmazhatott meg a dalmát humanista János Zsigmond születése és Szapolyai János halála kapcsán 1540-ben.

Ferdinánd és János király a Váradon 1538. február 24-én megkötött egyezség értelmében kölcsönösen elismerték egymás királyságát. A megegyezés ugyancsak kimondta azt, hogy a magyar király halála után az egész ország Ferdinándra vagy utódaira szállt volna. Azaz János király utódai nevében is lemondott a magyar trónról. Azonban 1539. március 3-án házasságot kötött Székesfehérváron a lengyel Izabellával. Ezt követően Ferdinánd váratlan lépéssel elárulta a szultánnak a váradi békét. Azt remélte, hogy a törökök ezután őt ismerik el egyetlen királynak. Az akkor már gyenge egészségű Szapolyai Váradra indult, néhány részlegesen sikeres katonai és politikai lépés után azonban szélütés érte. A király halála Petrovics és Fráter György Bethlen által közölt levelei szerint július 21-én következett be. Arról még értesült, hogy július 7-én fia született. János király halálos ágyán még megeskette párthíveit, Fráter Györgyöt és Török Bálintot, hogy a váradi egyezséget megszegve pár hónapos csecsemő fiát, János Zsigmondot választják magyar királlyá.

⁶⁴⁰ Az I. Ferdinánd király melletti politikai propaganda igen ügyes fogásainak tekinthetők az 1526–1527-es Szapolyai-ellenes német rölapok és latin nyelvű propagandaversek. – PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., 2010. Ezek közül újabban egy latin nyelvű gúnyverset elemzett: KASZA, *Össeillik e két parázna...*, i. m., 169–178; vö. további versek az 1544-ben Krakkóban megjelent *Pannoniae luctus* gyűjteményben: LAKATOS Bálint, *Pannoniae luctus – egy humanista antológia és a törökellenes Habsburg–lengyel összefogás kísérlete, 1544*, ItK, 112(2008), 265. Az 1526 előtti törökszövetséget a kevésbé megbízható Szerémi György is állította: SZERÉMI György II. Lajos és János királyok házi káplánja *Emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 = Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók*, T. I, Kiad. WENZEL Gusztáv, Pest, 1857, 84; 111–112. (továbbiakban: *MHH Scriptores*, T. I).

⁶⁴¹ Vö. PEZENHOFFER Antal, *A magyar nemzet történelme: a Katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe*, I. kötet, Pilisszentlélek, 1993, 189. Bessenyei utalt még a kanonizálódott negatív képre, valamint Szekfü Gyula *Magyar Történetének* 4. kötetére és annak Szapolyai-ellenes hangvételére is. BESSENYEI, *Szapolyai János...*, i. m., 240. Vö. NEMESKÜRTY István, *Mi, magyarok. Történelmünk ezer-száz éve*, Bp., 2006, 172. Kiemelendő, hogy noha Szapolyai erősen épített a nemesi „nacionalizmus-ra”, a dinasztikus államok korában királysága semmiképpen sem tekinthető „nemzeti királyságnak”, mint ezt a 19–20. századi magyar történetírás (pl. Nemeskürty) saját kora fogalomrendszerét visszavetítve gyakran tette. – PÁLFFY, i. m., 55.

IV. 6. 1. A Verancsicsok üdvözlő költeményei János Zsigmond születésére

A trónörökös, János Zsigmond születésének alkalmából a Verancsics-testvérek két dicsőítő elégiát is írtak. A két testvér irodalmi (történetírói) tevékenysége szorosan összefonódott. A hasonló stílusú és témájú két költemény összevetése árnyaltabb képet nyújthat a testvérek írói módszereiről és a közöttük lévő irodalmi kapcsolatról is.

Izabella királynő tehát 1540. július 7-én szerencsés módon fiú örökösnek adott életet Budán.⁶⁴² János Zsigmond születésének eseménye számos Szapolyai udvarához hű humanistát sarkallt írásra. Az eseményre reflektálva Verancsics Mihály rögtön elkészítette az *In nativitate illustrissimi domini Ioannis Sigismundi filii [...] Ioannis regis et Isabellae reginae* című költeményét. Alkotása kéziratban maradt fent a korábban már említett budapesti kötetes gyűjteményben, a *Praeludia Michaelis Verantii*-ban.⁶⁴³ A 28 soros kézirat nem Verancsics Mihály kezétől származik, a korábbiakhoz hasonlóan dátum- és helymegjelölés szintén nem szerepel rajta. A lengyel Wacław Szamotulski is írt emellett egy költeményt. Az *In nativitate Sigismundi filii regis Ioannis et Isabellae* néven ismert alkotás azonban napjainkra elveszett. Veress Endre szerint ez a költemény 1540-ben jelent meg Hieronymus Vietor krakkói nyomdájában.⁶⁴⁴ Ezt és Verancsics Mihály költeményét magától értetődően nem lehet összehasonlítani egymással. Mindazonáltal testvére, Verancsics Antal is írt egy költeményt a gyermek születésének alkalmából. A *De felici nativitate Ioannis II, Serenissimi Ioannis regis* autográf kéziratban maradt fenn a budapesti Széchényi Könyvtár gyűjteményében.⁶⁴⁵ A költemény bekerült Szalay László 1875-ös kiadásába is, majd 1982-ben Geréb László készített róla egy magyar nyelvű fordítást.⁶⁴⁶

⁶⁴² Wolffgangi de BETHLEN *Historia de rebus Transsylvanicis*, editio secunda, tomus primus, Cibinii, 1782: „In hac itaque infirmitate constitutus dum ibi commoraretur, adfertur ei nuntium (quod Sigismundo quoque Poloniae regi renuntiatum erat) reginam Isabellam Budae die 7. Julii filium esse feliciter enixam.” Vö. Nicolai ISTHVÁNYI [ISTVÁNYFY], Pannonii *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Liber XII, Coloniae Agrippinae, 1662, 225: „Isabella, Vaivoda coniunx filiolum masculum enixa est anno 1540. 7. Iulii.” Verancsics Antal is megemlíti az eseményt a *Memoria rerum*-ban: „Isabella királyné asszon szöle egy gyermeket Budában szent Lőrinc napja előtt.” – *MHH Scriptores*, T. III, 44.

⁶⁴³ OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 7r–7v

⁶⁴⁴ VERESS, i. m., 86. A teljes bibliográfiai adatokra l. ESTREICHER, i. m., T. XXX, 202: *In nativitate illustrissimi domini Ioannis Sigismundi, principis Hungariae et Transylvaniae, Marchionis quoque Moraviae ac Lusitiae et ducis utriusque Silesiae, filii serenissimorum principum domini Ioanni et dominae Isabellae reginae Hungariae, poema gratulatorium*. Autore Venceslao SZAMOTUL(SKI), Cracoviae excudebat Hieronymus Vietor IIII kalendas Augusti, anno a natali Dominico MDXL (1540), 4° méretben.

⁶⁴⁵ Az elégia kéziratát l. OSZK, sign. Fol. Lat. 2380/II, fol. 99r–100r.

⁶⁴⁶ VERANCICS Antal, *De felici nativitate Ioannis II, Serenissimi Ioannis regis*, l. *MHH Scriptores*, T. XXXII, 11–12; Janus PANNONIUS. *Magyarországi humanisták*, vál., kiad., jegyz. KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1982 (Magyar remekírók), 340–341.

Mind Mihály, mind pedig Antal üdvözlő költeményében meghatározó esztétikai kategória a dicsőítés (*laudatio*). A klasszikus retorika már régen formai és tartalmi mintákat kínált efféle alkalmi költemények megírására (lásd a *genethliacon* műfaját). Cicero és Quintilianus szónoklattanában, valamint a *Rhetorica ad Herennium* című munkában számos helyen megtalálható a *laudatio* szerepének hangsúlyozása.⁶⁴⁷ Minden egyes munka kimondottan előnyben részesítette a szerkezeti elvek fontosságát. A *Rhetorica ad Herennium* szerint a dicséret alapvetően lehet *rerum externarum, corporis, animi* (3, 10). Ezek a kategóriák megjelenhetnek a bemutatott téma egészében: a születéstől az oktatásig, illetve az elért eredmények és az életpálya részletes bemutatásában (3, 13–14). Cicero emellett megkülönböztette egymástól az *optanda* és a *laudanda* fogalmait a születés, a fizikai külső megjelenés és a belső erények bemutatása kapcsán. Quintilianus pedig azt ajánlotta, hogy az ilyen dicsőítő alkotások szerkezete kövesse a kronologikus sorrendet a bemutatott személy születésétől a halálig. Ez a retorikai hagyomány jól ismert volt a Szapolyai oldalán álló Verancsics-testvérek számára, akik, mint az nyilvánvaló, biztos klasszikus műveltséggel is rendelkeztek.

A *laudatio* alapvető jellegzetességei Verancsics Mihály költeményében mindenhol felfedezhetők. A két testvér költeményeinek elemzését éppen ezért Verancsics Mihály alkotásával kezdjük. Ennek a rövid tartalma a következő. A mindenki által oly régen vágyott trónörökös végre megszületett. Az új király (*princeps*) jelentheti a háborúban kimerült Pannoniának az egyedüli üdvöt és reményt (*Carm. Sig.* 1–2). A nemes gyermek (*generosa propago*) dicsőítése a külső és belső tulajdonságainak leírásával kezdődik:

Omnia persimilis patri, nisi matris in illo,
virgineus grato candor in ore foret.
Non nihil est etiam, quod avum quasi tangat utrumque,
sic in se magnae semina gentis habet.⁶⁴⁸

Gyermeki arcán fény (*candor*) gyúl: megjelenése igen hasonló édesapjához, Izabella szűzies báját örökölte és bírja a Szapolyai- és a Jagelló-család összes kedvező tulajdonságát. A költemény beszélője ezután a csecsemőt szólítja meg (*Carm. Sig.* 9). Hosszú és dicső uralkodást kíván számára, hiszen a nép (*populus*), a királyi udvar (*aula*) és a főnemesek (*proceres*) egyként fognak kiállni törvényes uralkodójuk mellett („cui populi et

⁶⁴⁷ Pl. Cic. *De or.* 2, 342, Quint. *Inst.* 3, 7, 10–18; *Rhet. Her.* 3, 10–14.

⁶⁴⁸ Veran. *Carm. Sig.* 5–8.

passim regna subesse velint,” – *Carm. Sig. 10*). A hajdani dicsőséget – egészen pontosan valószínűleg I. (Nagy) Lajos korát – idézte fel az Adria-tenger és a Fekete-tenger majdani újra összekapcsolásával (*Carm. Sig. 11–12*).⁶⁴⁹ Ezekben a sorokban Verancsics álláspontja világosan kiolvasható. Habsburg Ferdinándnak a magyar trónra 1538 óta legitim jogával szemben egyértelműen Szapolyai János fiának, János Zsigmond trónigénye mellett állt ki. Az ő fényes és ragyogó uralkodását remélte a Magyar Királyság élén. A mindenki gyönyörűségét (*delicias*) még a megszemélyesített Pannonia is ujjongva köszöntötte (*Carm. Sig. 15–16*). Az elégia utolsó felében (*Carm. Sig. 17–28*) proszopopoiaként a szülőföld az ellenségeihez intéz beszédet, valamint egyfajta jövődőlés formájában János király gyermekét is megszólítja. Verancsics Mihály 1528-as quereláinak támadó jellegű gondolatai, mitöbb az erőteljes hangvételük köszön vissza ezekben a sorokban:

Atque ait: 'Infensi toto hostes orbe venite,
 opponam vobis principis ora novi.
 Opponam regem metuendaque sceptrum. Cubantem
 cernite, et in cunis multa minantis habet.'⁶⁵⁰

A költő itt figyelmen kívül hagyja az 1538-as nagyváradi béke megállapodását. Pannoniát úgy beszélgeti, hogy az János király törvényes utódjának (*principis ora novi*) János Zsigmondot nevezi meg. Az anafóris szerkesztéssel (*opponam [...] opponam*) büszkén nyilvánítja ezt ki ellenségei számára. A már-már kihalt Szapolyai-nemzetség folytonossága biztosítva van hála a gyermek megszületésének (*Carm. Sig. 21–22*).⁶⁵¹ A gyermek az édesapjára fog emlékeztetni, sőt az édesapa a gyermekben születhet újjá, amely gondolat, éppen úgy mint a mintakövetés fontossága a dalmát humanista Zsigmond Ágost 1530-as koronázási költeményében is megjelentek.⁶⁵² Pannonia beszédének második részében közvetlenül az ifjú János Zsigmond felé fordult. A legfontosabb feladata most az, hogy minél hamarabb férfivá cseperedjen. A zűrzavaros korban az apa és a haza biztos támasza (*et patris et patriae dulce iuvamen*, 26) fog válni belőle. Ha mindenben János király tanácsait fogja követni, akkor a Fortuna igen nagy diadalmenetben fogja

⁶⁴⁹ Veran. *Carm. Sig. 11–12*: „Tu semel Euxinos iterum coniungere fluctus / Adriaco poteris Dalmaticoque mari.”

⁶⁵⁰ Veran. *Carm. Sig. 17–20*.

⁶⁵¹ Veran. *Carm. Sig. 21–22*: „Nam pater in nato, natusque in patre renatus, / vivet, et hinc generis ordo perennis erit.”

⁶⁵² Veran. *Carm. Enc. Aug. 13*: „Quando habet a primis patrem, quem imitetur, ab annis”, valamint *Uo.*, 21–22: „Facque, renascatur pectus, Sigismunde, paternum / in te, defuncto ne lacrimetur eo.”

részesíteni uralkodása folyamán (*Carm. Sig.* 27–28). A befejező sorokban Verancsics szintén az 1530-as enkómiumának szövegét és hangvételét idézte meg:

Veran. *Carm. Sig.* 23–28:

At tu **cresce, puer** iuvenesque, velociter annos.
 Ingredere atque aevi robora firma tui.
 Iamque patri consors veniens in patre laborum
 et **patris et patriae dulce iuvamen** eris.
Splendida nec paucos spondet **fortuna**
 triumphos,
 consiliis usus si genitoris eris.

Veran. *Enc. Aug.* 17–20; 37–38:

Ergo age, **cresce puer, cari spes**
magna parentis:
 subdere se cupiunt sceptrum Polona tibi.
Cresce et Polonum factis fer ad aethera
 regnum,
 nec deerit pubes nec tibi divitiae. (...)
 Sis **felix** tandem, patria virtute gerendo
 in longum tempus sceptrum Polona
 manu.

Verancsics Antal két költeményt is írt János Zsigmond születésének alkalmából. A már említett elégiáját a kéziratban és a Szalay-féle gyűjteményes kötetben is egy rövidebb (3 soros) töredékes költemény előzi meg *Fragmentum de filio Ioannis Regis* címmel.⁶⁵³ Valószínűleg a gyermek megszületése előtt készült, ugyanis Verancsics Antal az első két sorban a fiúcskát még csak a megszületésére buzdította (*nascere magne puer*). A haza biztos reményének (*spes nostras firma*) hívta, és Nestort is felülmúló éveket kívánt neki. Végül reményét fejezte ki arra vonatkozóan, hogy további királyok fognak majd származni apja (a királyok) nemzetségéből.

Verancsics Antal hosszabb költeménye ugyanazzal az alapszituációval indul, mint testvéréé: a nemes utód megszületett (*Nascitur [...] soboles generosa*), kinek hektori erő (*Hectoreus [...] vigor*) sugárzik arcáról (1–2).⁶⁵⁴ János királyé a bíbor, vagyis a királyi hatalom szimbóluma, amelyet, így az országot is, majdan örökölni fogja most megszületett utódja (3–10). A gyermek jövőjének feltárását a beszélő a gyapjúfonó nővérekre (*lanificae [...] sorores*), a párkákra bízta (11–12). Megfogalmazódik a dicsőséges múlt, a boldog aranykor és az ország hajdani nagyságának visszaállításának gondolata (13–20). A gondtalan aranykor visszatértének ezt a motívumát Verancsics éppúgy átvehette az antik görög-római irodalomból, mint testvére 1530-as enkómiumából:

Aurea quandoquidem nobis hic saecula reddet,
 hic referet patriae nomina prima suae.⁶⁵⁵

⁶⁵³ VERANCICS Antal, *Fragmentum de filio Ioannis Regis*, 1–3: „--- / Spes nostras firma, nascere magne puer, / Nascere, terque senis superes o Nestoris annos, / Et nobis Regum semina certa feras.” A kéziratot l. OSZK, sign. Fol. Lat. 2380/II, fol. 99r; kiadását l. *MHH Scriptores*, T. XXXII, 11.

⁶⁵⁴ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 11. A továbbiakban a főszövegben található zárójeles számok Verancsics Antal költeményének sorszámaira vonatkoznak.

⁶⁵⁵ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 12. Vö. Verg. *Ecl.* 4, 8–9; és Veran. *Enc. Aug.* 27–28.

Mindehhez hozzátartozik a háborús károk helyreállítása (*reparabit damna*), a törvényes állapot visszaállítása (*restituēt leges, iustitiamque*) és az ország helyzetének megszilárdítása (*firmabit Regnum*). A háborús pusztítások után az országot a jelenben kell helyreállítani azért, hogy a dicső múlt visszatérhessen. A fiú születésének napja éppen ezért fényesebb, mint a hatalmas Hunyadi Mátyás király ideje volt. Ő fogja megvédeni a Dúnát, ő fogja eloldani a Száva bilincseit, és ő fogja megszabadítani a Drávát (15–16), ahol a metonímia itt egyértelműen a háborúban meggyötört Magyarországra vonatkozik. A versben megjelenik az igény arra, hogy a magyar főurak egységesen álljanak ki (*spem concepimus omnes*) a „nemzeti király” mellett, hiszen ő fogja elhozni mindenki számára a békét, és az egymással harcoló nemeseket („quos disiungit procures furibundus Enyo”) szeretettel fogja egyesíteni az ország érdekében. Mátyás uralkodása fog ekkor visszatérni:

Hunniacum quicumque genus, qui Pannonia regna
stare volunt, dicant, festa sit ista dies.
Nulla quidem nobis Matthiae a tempore magni
illuxit melior, caudidiorque dies.⁶⁵⁶

Szapolyai János oldalán álló költők Mátyás-kultuszának újabb megjelenésének tekinthetők ezek a sorok. Nemcsak Verancsics Mihály számára volt fontos ezt a párhuzamosságot hangsúlyozni (pl. 1528-as quereláiban, majd az 1539-es epithalamiumában), hanem úgy tűnik testvére, Verancsics Antal is ehhez a politikai igényhez csatlakozott költeményében. Mindezek mellett – a vers szerint – János király gyermekének megszületése egy boldog ünnepnap kell legyen az ország minden lakójának, szűkebb értelemben a magyar (*Hunniacum quicumque genus*) népnek (25–38). Az esemény kivételes jelentőségét a *dies* hatszoros kiemelése hangsúlyozza az elégiában. Ez a nap egyszersmind örömteli (*laeta*) és ünnepi (*festa*) jellegű. A költemény utolsó felében a féktelen boldogság, az öröm és a vigadalom képei jelennek meg a királyi udvarban, melyek mindenhol mentesek a szenvedéstől, a gondtól és a bánattól (31–38). A dicsőítő elégia végén Antal az égiek segítségét kérte, hogy János Zsigmondot óvják meg minden veszélytől (39–40). Verancsics Mihály költeményéhez hasonlóan a záró sorokban a Szapolyai-nemzetség fennmaradását és a magyar nemesi származású uralkodók sorának folyamatos biztosítását fogalmazza meg a költő (41–42). Verancsics Antal a dinasztiaalapítás említésével

⁶⁵⁶ *MHH Scriptores*, T. XXXII, 12.

egyértelműen azon elképzelések oldalára állt ekkor, amelyek lényegében felrúgták az 1538-as nagyváradi béke Habsburgokra vonatkozó magyar trónigényét:

Hic illi statuat, deducatque ordine Regum
continuum seriem, perpetuumque genus.⁶⁵⁷

IV. 6. 2. Gyászének I. János király halálára Verancsics Mihály tollából

Az 1540-es év a Szapolyai-család történetében nemcsak a felhőtlen öröm és boldogság, hanem egyben a mérhetetlen gyász és szomorúság esztendeje is volt. A családfő, Szapolyai János ugyanis 1540. július 21-én Szászsebesen elhunyt.⁶⁵⁸ János király feltétlen híve, Verancsics Mihály a gyász pillanatában azonnal készített egy temetési gyászéneket *Divi regis Hungariae Ioannis I epicedion* címmel. Ez az alkotás nyomtatásban is megjelent Hieronymus Vietor krakkói nyomdájában 1540-ben.⁶⁵⁹ Veress Endre szerint Verancsics Mihály mellett a lengyel Sebastian Marszewski is írt egy gyászéneket a magyar király haláláról.⁶⁶⁰ Marszewski művét szintén Krakkóban nyomtatták ki Hieronymus Vietor nyomdájában 1540 szeptemberében.⁶⁶¹ Veress még úgy gondolta, hogy Verancsics alkotása teljes egészében elveszett.⁶⁶² Az elveszett nyomtatványra Maria Cytowska is tett utalást tanulmányában, és azt állította, hogy Verancsics alkotása a varsói Biblioteka Narodowa gyűjteményében volt a 20. század elején. Verancsics alkotásának kéziratos változata azonban fennmaradt. Ezt erősíti meg József Korzeniowski közlése is, aki az 1928-ban Oroszországból hazaszállított kéziratok között

⁶⁵⁷ *Uo.*, 12.

⁶⁵⁸ A király halálának ideje Petrovics Péter és Fráter György Bethlen által közölt levelei szerint július 21-én következett be. – BETHLEN, *Historia...*, i. m., 323: „et mox sequenti die circa horam matutinam septimam et vivendi simul anno salutos 1540. die 21. Julii finem fecit.” Mindezeket erősíti meg Istvánffy Miklós munkája is. – STHVÁNFI *Historiarum...*, i. m., 225: „Postero die, qui XXI. Quintilis mensis dies fuit, [...] a familiarium intimis in cubiculum deductus fuit, in quo eadem nocte e vivis excessit, quum annum aetatis quinquagesimum tertium absolvisset.” A legújabb szakirodalom ezzel szemben források idézése nélkül a király halálát a július 17–18-át megelőző egy-két napra teszi. R. VÁRKONYI Ágnes, *Három évszázad Magyarország történetében 1526–1790*, T. 1, Bp., 1999, 44. Pálffy Géza is csak a júliusi hónapra utalt a király halála kapcsán. – PÁLFFY, i. m., 66. Verancsics Antal a király halálát Szent Lőrinc napjának (augusztus 10) előttire tette: „János király meghala Szászsebesen szent Lerinc nap előtt” – *MHH Scriptores*, T. III, 44. Szerémi György Szent Lőrinc napjára helyezte a király temetését. Vö. *MHH Scriptores*, T. I, 354: „Et Regina vidit quasi semidolore, sicut Georgius heremita; et sepultus est in mense Augusti Laurentii martiris anno 1540.” Emellett a teljesen megbízhatatlan Szerémi még a király megmérgezését is állította. – *Uo.*, 353: „De Italo fisico accipiens demum potum ad purgandum stomachum, quod gustasset, mox ad terram casum dederat, et ait pauper rex: Capiatis me et teneatis, quia haec est ultima manducatio mea et potus.”

⁶⁵⁹ JURIC, i. m., nr. 3886; ESTREICHER, i. m., T. XXXIII, 352.

⁶⁶⁰ VERESS, i. m., 88.

⁶⁶¹ Sebastian MARSZEWSKI, *In serenissimi Hungariae regis Ioannis I. obitum. Carmen elegiacum*, Cracoviae, Hier(onymus) Vietor impressit 1540 mense Sept. – I. ESTREICHER, i. m., T. XXII, 191.

⁶⁶² VERESS, i. m., 88.

megemlítette Verancsics ezen alkotását is. Ez a szövegváltozat elpusztulása valószínűleg a II. világháború idején következett be.⁶⁶³ Mindazonáltal ez az alkotás szerencsés módon egy nem autográf kéziratban is megtalálható Budapesten az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában. A Verancsics Mihálynak tulajdonított kéziratok ugyanis többek között tartalmazzak egy *In obitum Ioannis Hungariae regis, Lacrimae 1540* című költeményt is.⁶⁶⁴ A gyűjtemény többi alkotásához hasonlóan korabeli, de nem autográf kéziratról van szó, amelynek terjedelme 80 verssor mintegy 2 folián lejegyezve. Továbbá Verancsics Antaltól szintén létezik számos prózai levél ugyanerről az eseményről, amelyek napjainkban a pécsi püspöki könyvtárban (Klimo Könyvtár) lelhetők fel.⁶⁶⁵

A vigasztaló irodalom, mint egy jól körülhatárolható irodalmi típus – paramythikos logos vagy consolatio valamint epicedium⁶⁶⁶ verses formában (avagy temetési ének) – a klasszikus korban jelent meg először és igen elterjedt műfajjá vált a hellenisztikus (pl. Aratos, Parthenios) majd pedig a római (pl. Horatius, Propertius) korszakban.⁶⁶⁷ Az elhunytat dicsőítő panaszdal a holttest jelenlétében adták elő. Ezt megkülönböztették a gyászénektől (*threnos*), amelyet az előadás módjában sem az idő, sem pedig a hely nem korlátozott. A műfaj emellett nem azonos a népszerű változatával, a sírfelirattal. Az epicedium és az epitaphium között Servius (Kr. u. 4. század) szerint az az alapvető különbség, hogy az epicedium a ravatal előtt, még ez elhunyt eltemetése előtt hangozhat el, míg a sírfelirat a temetés után az elhunyt sírkövén tűnhet fel.⁶⁶⁸ A római temetkezési hagyományban a *nenia*, az eltávozott dicsőítő éneke hangzott el a gyászoló tömegben, amire a hivatásos gyászoló asszonyok (*praeficae*) voltak felbérelve. A *laudatio*, a *comploratio* és a *consolatio* retorikai elemei keveredtek egymással

⁶⁶³ CYTOWSKA, *Twórczość poetycka...*, i. m., 176; KORZENIOWSKI, i. m., 161–162. Vö. SUCHODOLSKI, i. m., 6. A nyomtatvány varsói jelzete Cytowska szerint BN, sign. Lat. Qu. 128 volt.

⁶⁶⁴ OSZK, sign. Quart. Lat. 776, fol. 8r–10r.

⁶⁶⁵ *Epistolae Antonii VERANTII [...] de obitu Ioannis regis Ungariae...*, anno 1540. – Klimo Könyvtár, sign. Ms. 71, fol. 76–99. Estreicher bibliográfiájában az is szerepel, hogy Verancsics Antal írt egy vigasztaló levelet Izabella királynőnek, amely megelőzte Verancsics Mihály epicediumát a krakkói nyomtatott változaton l. ESTREICHER, i. m., T. XXX, 353: „Poprzedza *Epistola consolatoria ad Isabellam, Hungariae reginam, Antonii Wrantii* (wierszem).”

⁶⁶⁶ Az epicedium vagy epicedion (latinus megjelölés; gör. ἐπικνηῶδειον 'temetéskor') antik lírai műfaj. Eredetileg (folklorisztikus formájában) temetési ének, később daktilikus versmértékű, vigasztaló és buzdító tartalmú gyászének.

⁶⁶⁷ Andrea L. PURVIS, *Consolation Literature = The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome*, ed. Michael GAGARIN, Vol. 1, New York, 2010, 281–283. A műfaj neolatin irodalomra gyakorolt hatására l. Ian. D. MCFARLANE, *The Renaissance Epitaph*, *The Modern Language Review*, 81(1986) 4, 25–35.

⁶⁶⁸ Iulius C. SCALIGER, *Poetices septem libri*, liber III, apud Petrum Santandream, 1594, 385.

ezekben a műfajokban.⁶⁶⁹ Az *epicedium* eredetileg változatos versmértékben is megjelenhetett, ez leggyakrabban disztichon vagy daktilikus lejtésű volt. A gyászének műfajának az volt az alapvető követelménye, hogy a költő csakis egy kiemelkedő személyiség halála felett panaszkodhatott. Poétikájának harmadik könyvében Iulius Caesar Scaliger (1484–1558) utalt arra, hogy ebben a műfajban szükséges az érintett témák pontos kijelölése. Először is a költőnek a halott dicséretével kell kezdenie az alkotását. Azután a veszteségek és azok fontosságának részletes leírását kell adnia. Ezt követően a nyomorúság és a gyász leírása, valamint a vigasztalás következhet. Az ilyen alkotásokat végül az összefoglalás zárja le, amely egyúttal tartalmazhatja a történet, vagyis az elhunyt halálának erkölcsi tanulságait, ezenkívül megjelenhet a buzdítás is itt:

Est igitur epitaphium, aut recens, aut anniversarium. In recenti partes hae: laudes, iacturae demonstratio, luctus, consolatio, exhortatio.⁶⁷⁰

Verancsics Mihály művének kéziratos változatán az *in obitum* ('a halálára') kifejezés szerepel műfaji megjelölés nélkül. A krakkói elveszett nyomtatvány címe azonban egyértelműen utal a műfajra a görögös *epicedion* alakkal. A költő nem tartotta meg emellett az elégikus formát sem, ugyanis költeménye nyolcvan hexameterekből áll. Verancsics *epicediuma* szerkezetében nagymértékben követi a vigasztaló irodalom műfajainak tematikáját. A meglévő hagyomány szellemében megjelennek a költeményében a *laudatio*, a *comploratio* valamint a *consolatio* retorikai eszközei. A gyászdal elején rögtön feltűnik a költemény „tárgya”, a kiterített királyi holttest (*regale cadaver*). A műfajhoz szorosan kapcsolódó *laudatio* jegyében ekkor Szapolyai János dicsőítése hangzik el:

...quem Theutonis ardor,
quem ferus excesor [!] regnorum Turca piorum
invitus regnare tulit, quorumque nocere
alter non potuit, cum posset nesciit alter.⁶⁷¹

Az ég is megrendült nagysága láttán. A halott testből kiszállt az élő lélek (*mens vivida*), ugyanis a sorsistennők (*Parcae*) rendelése ellen és a kegyetlen halállal szemben a halan-

⁶⁶⁹ A temetési beszéd szokása görög előzményekre vezethető vissza, pl. Periklész híres beszéde az elhunyt athéniak felett Thukydész munkájában (Thuc. 2, 35–46). A *laudatio* a római temetési rítusok számára is az egyik legjellegzetesebb összetevővé vált (Cic. *Brut.* 61, Sen. *Suas.* 6, 21. stb).

⁶⁷⁰ SCALIGER, *i. m.*, 386.

⁶⁷¹ Veran. *Epic. Ioan.* 4–7.

dó semmit sem tud tenni.⁶⁷² Egyedül a halál tudta elragadni a mindig győztes (*invicto capiti*) Jánostól a királyi koronát.⁶⁷³ Verancsics itt a retorikai hagyományoknak megfelelően azt állítja, hogy egyedül a halál pusztíthat el mindent a világon. A halott feletti siránkozás és kesergés gyakori elemét jelentette az epicedium műfajának. A *comploratio* jegyében tizenkettő elkeseredett kérdés hangzik el a mindig kegyetlen és igazságtalan halál felé (*Epic. Ioan.* 16–30). A halál, azaz a vasakaratú törvény (*ferrea lex*) miért kívánta lesújtani ezt a felemelkedő lelket (*mens ardua*)? Ki tud élni az életével, ha azon már a halál uralkodik? Az evilági dicsőség mind elenyészik a halál pillanatában. Az elmúlt korok fényes uralkodóinak és hadvezéreinek emléke hová tűnt haláluk után? Ahogyan az Verancsics Mihály eddig ismertetett költeményeiből kitűnt, a Szapolyai-udvarban alkotó humanisták körében igen jelentős volt a Mátyás-kultusz.⁶⁷⁴ Verancsics ebben a művében is megemlítette a nagy uralkodót: hol van most a hatalmas Mátyás, hol van a győzelmeiről híres apja, Hunyadi János?⁶⁷⁵ A felsorolásból a közelmúlt uralkodói sem hiányozhatnak. Elenyészett II. Ulászló (*vel Ladislavus*) és fiának, II. Lajosnak (*huius soboles Ludovicus*) a hírneve is. Most pedig hol van János király (*Nunc ubi Ianus*, – *Epic. Ioan.* 25–27)? A gyászénekekben Verancsics másodszor mutat rá közvetlenül a ravatalon fekvő holttestre:

Ecce ubi nunc Ianus iacet. Quid profuit, eheu
illa tua in patram pietas, nec non labor ille
exhaustus nunquam?...⁶⁷⁶

Kifejezte azt, hogy a király halála hatalmas veszteség az ország számára, és talán a szomorúság már sohasem fog véglegesen kimerülni. A nemes király halálát a római császárok égbe emelkedéséhez hasonlóan isteni és természeti jelek kísérték. A keresztény Isten, a föld és a folyók is mind ennek a jelét adták. Budán erős szélvihar támadt. A „caesari megistenüléshez” hasonlóan a budai udvarban tartózkodók a király halálakor egy arany égi tűneményre (*sphaera aurea*) lettek figyelmesek. Ez a csillag, még inkább üstökös az égi szférák magasából zuhant le Budára. Mielőtt becsapódott volna, egy magas tornyot is ledöntött, mintegy előjeleként (*praeludia*) a magyar király eljövendő

⁶⁷² Vö. SCALIGER, *i. m.*, 386: „Laudes non solum mortui, sed etiam mortis.”

⁶⁷³ Veran. *Epic. Ioan.* 13–15: „Mors sola coronam / invicto capiti detraxit, sola triumphum / abstulit, et tristi victrix in funere gaudet.”

⁶⁷⁴ Vö. Veran. *Quer*2, 115–118: „Quaerere non opus est longe. Rex ipse Ioannes, / quem vos deseritis, credite, talis erit. / Cui si depones nomen venerabile Iani, / Matthias proles ipse erit Uniadis,”

⁶⁷⁵ A költői formulára l. LUKÁCSY Sándor, *Ubi sunt. Egy formula rövid életrajza*, Itk, 93(1989), 3. sz., 217–241.

⁶⁷⁶ Veran. *Epic. Ioan.* 28–29.

halálának (*Epic. Ioan.* 36–40). Az uralkodó halála és az azt követő gyász nemcsak az alattvalókat érintették meg, hanem a természet is teljesen kifordult önmagából. A meg személyesített nap (*ipse Phoebus*) előre tudván az eseményeket nem bocsátotta éltető napsugarait a földre, hogy aztán János halála után dühösen perzselje fel tüzével a mezőket. A kiszáritott folyókban elpusztultak a halak; sem a fű, sem pedig a magok nem tudtak kisarjadni az egykor termékeny földeken. Még az állatok is mély gyászba esnek (*maeret pecus omne*) szerte a mezőkön. A szomorú Erdély (*Dacia tristis*) előre megérezte a király halálát, és a belső területein a föld is megremegett (*Epic. Ioan.* 50–53). S ekkor következett be Szapolyai lelkének égbe szállása: a hatalmas lélek elhagyta a szentséges szívet, majd akarata ellenére eltávozott a puszta légbe.

IV. 6. 3. Az *In obitum Ioannis...* szövegének antik allúziói

Vizsgálódásunk kiemelt tárgya a gyászköltemény ezen központi szakasza (*Epic. Ioan.* 32–53), melyben számos motívum emlékeztet a római aranykori szerzők műveiben előforduló megistenülés (*apotheosis*)⁶⁷⁷ ábrázolásokra. Költeményének ebben a szakaszában Verancsics az ókori mintáit imitációs módon illesztette bele művében az újkori humanista költészet kíváncsalmainak megfelelően:

Ipse pater rerum caelo manifesta ruinae
signa dabat, dabat et tellus, dant flumina tanti
argumenta mali. Nonne haec sensisse putamus
aethera, cum valido ventorum turbine sphaera
aurea deiecta est Budae? Quae celsior ibat
astra petens reliquis, quam maerens regia vidit
illisam terrae, quasi tum cervice revulsa
praecelsae turris, monstrarent fata cadentis

⁶⁷⁷ Az apoteózis ókori megistenülés-képzet a Kr. e. 4–3. századi *euhémerista* tanokból. Az *apotheosis* (gör. ἀποθέωσις, lat. *deificatio*) a halandó emberek istenné válásának folyamatát és annak dicsőítését jelenti. – Hiller von GAERTRINGEN, *Apotheosis = Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, eds. A. Pauly et al., Band II, Stuttgart, 1895, 184–185, Max RADIN, *Apotheosis*, CR, 30(1916), 44. Fénykora a hellenizmus költészete, pl. Nagy Sándor vagy Démétrios Poliorketés-apoteózisa, vö. Kenneth SCOTT, *The Deification of Demetrius Poliorcetes: Part I*, AJPh, 49(1928), 136–166, valamint Uő., *The Deification of Demetrius Poliorcetes: Part II*, AJPh, 49(1928) 217–239. A hellenisztikus előzmények hatással voltak a római irodalmi fejlődésre is, vö. Brian BOSWORTH, *Augustus, the Res Gestae and Hellenistic Theories of Apotheosis*, JRS, 89(1999), 1–18. A római irodalomban Ennius hatására honosodott meg, amelyhez később a császárkorban intézményesült folyamat (*consecratio*) is kapcsolódott, vö. Elias J. BICKERMANN, *Die römische Kaiserapotheose = Römischer Kaiserkult*, hrsg. Antonie WLOSOK, Darmstadt, 1978, 82–122; Simon PRICE, *From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman emperors = Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, eds. David CANNADINE, Simon PRICE, Cambridge, 1987, 71–82.

heu domini capitis, veluti praeludia quaedam.

Ipse etiam Phoebus sensit, luctusque futuri
ut potuit miseros monuit. Nam veste lugubri
tristior obtexit vultus, et luce carentes
ostendit terris radios, quos ille deinde
edidit ardores? Et terras igne perussit
saevus, et in sicco sitibundos flumine pisces
deseruit. Non herba viret, non semina spona
nutrit humus sterilis, maeret pecus omne per agros,
fecundos agros olim camposque beatos.

Dacia tristis idem sensit, cum sedibus imis
territa contremuit tellus, dum spiritus ingens
ire parat, dum membra quatit, dum sacra recludit
pectora, et invitus vacuas discedit in auras.⁶⁷⁸

Az elveszett krakkói nyomtatvány címe szerint a költemény az isteni, még inkább az istenné vált János király (*Divi regis Ioannis*) halálának állít emléket. Az újkori latin nyelvű költészetben emellett a 'megdicsőült' és 'szent', illetve átvitt értelemben 'jeles' jelentés is kapcsolódhatott a *divushoz*. Ez a jelző mindazonáltal a kor művelt olvasóinak a caesari istenné válást is eszébe juttathatta. Rómában az első igazi apoteózis Iulius Caesaré volt. Kr. e. 42-ben a *consecratiós* folyamat részeként rendeletet fogadtak el, amellyel hivatalosan is felvették az elhunyt *dictatort* az istenek közé. A *divus* kifejezés eddigi jelentése innentől kezdve új értelmezést kapott, ezentúl a „halála után istenné vált” jelentéstartalom kötődött hozzá. Az elhunyt uralkodók isteni természetének hangsúlyozása a hellenisztikus udvari költészet mintájára született meg. A 16. század keresztény kultúrájában az „isteni” megnevezés bizonyosan felvett pozíció, és pusztán csak a humanisták klasszikus szerzők iránti tiszteletét fejezte ki. Az ókori ábrázolások közül Verancsics mindazonáltal számos állandó elemét vette át az apoteózis folyamatának. Szövegszerűen elsősorban a római irodalom aranykori szerzőinek (elsősorban Vergilius, Horatius és Ovidius) hatása mutatható ki költeményében. A vizsgált szakaszban a *prodigiumok* (vihar és földrengés, egyéb természeti jelenségek), a szemtanúi hitelesség és az isteni szerep (Párkák, Phoebus) apoteózis-motívumainak megléte mutatható ki.

A váratlan és sorsfordító eseményeket már az antik irodalmi művekben is csodálatos természeti előjelek előzték meg, illetve kísérték. A nap, a föld és a folyók mind biztos jelét adták az eljövendő szomorú eseményeknek.⁶⁷⁹ Róma mondabeli alapítójá-

⁶⁷⁸ Veran. *Epic. Ioan.* 32–53.

⁶⁷⁹ Verancsicsnál „dabat et tellus, dant flumina tanti / argumenta mali” – Veran. *Epic. Ioan.* 33–34, vö. Ov. *Met.* 15, 782; Verg. *G.* 1, 438–439; Verg. *G.* 1, 469–471.

nak, Romulusnak halálakor nagy villámlással és mennydörgéssel hirtelen vihar támadt (Liv. 1, 16), melyet Plutarkhos szerint orkánszerű szélvihar kísért (Plut. *Rom.* 27, 7). Ovidius leírja, hogy Iulius Caesar meggyilkolása előtt az égből fekete felhők között hatalmas lárma támadt, amely hírnöke volt a közelgő gaztettnek (Ov. *Met.* 15, 803–805). Szintén erős forgószéllel (*cum valido ventorum turbine*) vihar támad János király halálakor is. A sötét égen a csillagok között ekkor egy fénylő gömb (*sphaera*) jelent meg, amely a gyászoló palota szeme láttára a földbe csapódott. Ez utóbbi leírás kétszeresen is fontos elemét jelenti a megistenülési folyamat irodalmi ábrázolásának. Itt az egyik legismertebb állandó elem, az égi jelenségek szerepeltetése bukkan fel Verancsics gyászdalában. A csillag (ókori szerzőknél legtöbbször *astrum*, *sidus*, *stella*) elsősorban vagy a halál előhírnöke, vagy az elhunyt lelkének jelképe volt. Talán a legismertebb Caesar lelkének csillagként történő megjelenése a halála tiszteletére Kr. e. 44. július 20–30. között megrendezett *ludi Victoriae Caesaris* játékokon.⁶⁸⁰ A *Sidus Iulium*, vagy *Caesaris astrum* kifejezés szinte a kor összes szerzőjénél előfordult, és kivétel nélkül Caesar megistenült lelkét értették alatta.⁶⁸¹ Verancsicsnál egy égi jelenség, egy arany gömb (*sphaera aurea*) szerepel, amely valószínűleg egy földbe becsapódó üstökös (azaz egy hullócsillag) lehetett. A szóválasztás mindenképpen egyedi (klasszikus *auctorok*nál nem is szerepel ilyen funkcióban), de a szerző bizonyosan a római *apotheosis*-hagyomány egyik fontos elemét kívánta imitálni ebben a szakaszban. A humanista költő a csillag szerepeltetésével ekkor nem is az elhunyt lelkét szimbolizálja, hanem a magyar király halálának előjelét (*veluti praeludia quaedam*) nyújtja. A leírás másik fele is fontos szerepet játszik az események elbeszélésében.

A római *consecratio*s gyakorlatban a szemtanúi bizonyoságtétel igen fontos elem volt, amely már Ennius óta topikusnak tekinthető. Általában egy máshonnan nehezen adatolható történelmi személy igazolja a halandó ember istenné válását. A hagyomány szerint Romulust a halála után Proculus Iulius látta leszállni az égből (Liv. 1, 16), Augustus császár égbe emelkedését egy *praetor*, Numericus Atticus látta (D. C. 56, 46), míg Lucanusnál Pompeius lelke felemelkedésének hűséges katonája, Cordus volt szemtanúja (Luc. *Phars.* 8, 746–758). Verancsics költeményében nem egy konkrét személyre hivatkozik, hanem kollektív módon az egész palota látta (*regia vidit*) ezt az égi csodát.

⁶⁸⁰ Először Octavianus számolt be róla a *Commentarii de vita sua*-ban, idézi Plin. *HN.* 2, 93, vö. Kenneth SCOTT, *The Sidus Iulium and the Apotheosis of Caesar*, CPh, 36(1941), 257–272.

⁶⁸¹ Verg. *Ecl.* 9, 47–49; Hor. *Carm.* 1, 12, 46–48; Prop. 3, 18, 34; 4, 6, 59; Ov. *Met.* 15, 749; Plin. *HN.* 2, 93; Plut. *Caes.* 69, 3; Suet. *Iul.* 88 stb.

Éppen ezért leírása még hitelesebbnek hat, és nem kelt az olvasóban bizonytalanságot és kétkedést.

Nemcsak az égben történő események jelenthetik fontos részét a megistenülés ábrázolásoknak. Az előjelek itt a földön természeti csapások képében is felbukkanhatnak. A polgárháború fényében Vergilius és Horatius is a világ önmagából való teljes kifordulásáról beszélt.⁶⁸² Vergilius szerint a napot vak rozsda borította el, és az sötétséggel fenyegette a világot (Verg. *G.* 1, 467–468). Az ovidiusi leírásban szintén megjelenik, hogy a szomorú nap csak gyéren küldte le fényét az aggódó földnek.⁶⁸³ A sápadt nap és annak fénytelen sugárzása Verancsics leírásában szinte szó szerint megegyezik Ovidius soraival. A megszemélyesített nap (*ipse Phoebus*), amely már Vergilius szerint is a gyászos jövőendő legbiztosabb hírnöke,⁶⁸⁴ gyászruhát vett szomorú arcára (*tristior obtexit vultus*) és fénytelen sugarakat küldött a földnek („*luce carentes / ostendit terris radios*”). Ezt követően mégis hevesebben kezdte felperzselni a földeket (*terras igne perussit*).⁶⁸⁵ A kiszáradt folyókban eközben az összes hal elpusztult. A természeti csapásokat tovább fokozza a költő, és a bukolikus költészetből kölcsönzött képeket állít a gyász szolgálatába. A füvek kiszáradnak, és az egykor termékeny föld sem hozza az ígért magvakat. Az összes állat gyászol szerte a mezőkön. A következő sorokban az egyik legnagyobb természeti csapás, a földrengés is megjelenik. A sorsfordító események földrengéshez való kapcsolása már a római szerzőknél is ismert.⁶⁸⁶ A *cum sedibus imis* kapcsán mindenképpen vergiliusi hatást feltételezhetünk (Verg. *G.* 1, 471), amit Verancsics szintén beemelte ezt a képet saját költeményébe. Erdélyben a föld is megremegett a király halálának pillanatában. Az esemény történeti hitelessége nehezen igazolható. Az ismert kortárs történetírók (Verancsics Antal, Szerémi György, Zermegh János és Mindszenti Gábor) egyike sem számolt be ilyen természeti jelenségről az 1540-es évben.⁶⁸⁷ Egyedül a jóval később alkotó Bethlen Farkas (1639–1679) adott hírt róla, és ő pedig egyértelműen Brutus János Mihály (1515/17–1592) munkájának közlése

⁶⁸² Verg. *G.* 1, 461–488; Hor. *Carm.* 1, 2, 1–12.

⁶⁸³ Ov. *Met.* 15, 785–786: „*praemonuisse nefas; solis quoque tristis imago lurida / sollicitis praebebat lumina terris;*” Verg. *G.* 1, 466–467: „*ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam, / cum caput obscura nitidum ferrugine textit*”

⁶⁸⁴ Verg. *G.* 1, 463–465: „*sol tibi signa dabit. solem quis dicere falsum / Audeat? ille etiam caecos instare tumultus / saepe monet fraudemque et operta tumescere bella;*” vö. Ov. *Met.* 15, 782: „*signa tamen luctus dant haut incerta futuri;*”

⁶⁸⁵ Lucr. 5, 396: „*perussit ignis multa;*” Liv. 24, 20: „*perusti late agri*”

⁶⁸⁶ Ovidius szerint Caesar halálakor Rómában földmozgást tapasztaltak: „*motamque tremoribus urbem*” (Ov. *Met.* 15, 798), míg Vergilius leírásában ugyanekkor az Alpokban remegett meg a föld: „*audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes*” (Verg. *G.* 1, 475).

⁶⁸⁷ Lásd többek között Verancsicsnál (*MHH Scriptores*, T. III, 44–45), Szeréminél (*MHH Scriptores*, T. I, 353–354), és később ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, i. m., 225.

alapján tette ezt.⁶⁸⁸ Brutus azonban csak az 1570-es évek végén érkezett meg Erdélybe. Közlése nem első kézből származik, hiszen Paolo Giovio és Ascanio Centorio mellett főleg hazai (részint már elveszett) írókból, hivatalos iratokból és levelezésekből szötte előadását. A földrengés bizonyosan nem történhetett meg. A megistenülés-leírások ezen topikus elemét talán Verancsics Mihály munkája alapján tényként fogadta el Brutus, majd az ő munkáját felhasználó Bethlen Farkas is.

Az olyan isteni szerepre, mint ami Ovidiusnál olvasható, nem igazán lehet példát találni Verancsicsnál. Aeneas, majd Caesar istenné válását a szerelem istennője, Venus segítette elő.⁶⁸⁹ A humanista szerzőnél anaforikusan megjelenik egyrészt a keresztény Isten (*ipse pater rerum*), másrészt a pogány Phoebus. Előbbi csak az előjelek adásában játszik szerepet, utóbbi pedig csak áttételesen értelmezhető az olymposi isten személyének, s pusztán csak a tűző nap megszemélyesítésének tekinthető. A sorsistennők (*Parcae*) szerepeltetése és a halálban betöltött funkciójuk azonban, szintén ovidiusi hatásra, megjelenik Verancsics epicediumának elején és végén is.⁶⁹⁰ Ovidiusnál a három Nővér elrendelését (*ferrea decreta*) nem képes megtörni Venus, míg Verancsicsnál a könyörtelen halál képére hasonló szóhasználat figyelhető meg: *ferrea lex* (*Epic. Ioan.* 19).

A vizsgált szakasz utolsó soraiban nagyon valószínűnek látszik az, hogy Verancsics az epikureus filozófia hatására adott költői megformálást a király élete utolsó pillanatának (*Epic. Ioan.* 51–53). A lélek halhatatlanságának, avagy halandóságának kérdése Epikuros óta egészen a reneszánsz korig éles viták forrása volt.⁶⁹¹ A felmerült kérdést tételesen a skolasztika is tárgyalta (pl. Petrus Lombardus *Liber sententiarum* című alkotása). Később Aquinói Szent Tamás a *De unitate intellectus, contra Averroistas* című 1270-es munkájában az aristotelési *De anima* című munkát elemezte teológiai szempontból. A valódi vita a halhatatlanság kérdéséről 1439-ben indult Firenzében. Az epikureus és averroista felfogással szemben Marsilio Ficinus a platóni filozófiát használta fel érvelése során a *Theologia platonica de immortalitate animorum* című munkájában (1470–1474). Elsősorban a nagy ókori filozófiai nézetnek a

⁶⁸⁸ BETHLEN, *Historia...*, i. m., 323–324: „Mortem eius magnus terrae motus circa Claudiopolim praecessit; de quo Brutus: Erat, ait, Ioannes Rex illustri per omnes Maiores prosapia oriundus, sed virtutis et ingenii laudibus omni nobilitate clarior;”

⁶⁸⁹ *Ov. Met.* 14, 585–591; 15, 779–781.

⁶⁹⁰ Veran. *Epic. Ioan.* 8–9: „Pro fatum inclemens et pro male ducta sororum / stamina, quae semper properant evertere magna”, valamint *UO.*, 78: „Heu misero patri, cui Parcae sorte nefanda.”

⁶⁹¹ Paul R. BLUM, *The immortality of the soul = The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. James HANKINS, Cambridge, 2007, 211–213.

keresztény felfogással történő összeegyeztetése volt az egyik legfontosabb cél.⁶⁹² A középkorban kevésbé idézett lucretiusi *De rerum natura* lélek, elme és test közötti kapcsolatának felfogása tükröződik Verancsics soraiban.⁶⁹³ Lucretius elsősorban az *animus* szót alkalmazza a lélek jelentésben. Használja az *anima* kifejezést is, néha az *animusszal* egyező, de legtöbbször eltérő jelentésben. Az *anima* sajátossága a mozgathatósága, amely az egész testet betölti. A lélek a szívben lakik,⁶⁹⁴ ám az elme az egész testben jelen van, s az előbbi irányítása alatt áll. A lélek a gondolkodás (*ratio*) és az érzés, érzékelés (*passio*) központja. Verancsics a *spiritus* szón vélhetően a lucretiusi *animust*, azaz a szívben lakozó lelket érthette. János halálának leírásában elsősorban pszeudo-epikureus kifejezések jelennek meg. A király lelke (*spiritus ingens*) a lakhelyéből, azaz a szentséges kebelből (*sacra pectora*) kitárult, majd vonakodva elillant a puszta légbe (*discedit in auras*).⁶⁹⁵ Természetesen Verancsics hitt a lélek halhatatlanságában, és nem vált pusztán az epikureus gondolatok ismeretétől ateistává. Gyászénekében Szapolyai lelkének elillanása (azaz elpusztulása) bizonyosan csak humanista költői fogás. Tehát Verancsics költeményében János király végül nem vált istenné. Egyrészt az epikureus szemlélet miatt, és mert nem akadt olyan isteni hatalom, amely a levegőben szétoszló lelket megragadta és az égbe emelte volna.⁶⁹⁶ Másrészt a keresztény kultúrában még költői felvett pozícióban sem válhatott halandó ember istenné.

⁶⁹² Az aristotelési hagyomány továbbélését többek között Luca BIANCHI, *Continuity and change in the Aristotelian tradition* = *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. James HANKINS, Cambridge, 2007, 49–71, míg a platóni filozófia újjászületését Christopher S. CELENZA, *The revival of Platonic philosophy* = *The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. James HANKINS, Cambridge, 2007, 72–96 vizsgálta részletesen.

⁶⁹³ A lucretiusi munka középkori majd reneszánsz kori hatására lásd elsősorban Wolfgang B. FLEISCHMANN, *Christ and Epicurus* = *Comparatists at Work*, eds. Stephen G. NICHOLS–Richard B. VOWLES, Waltham (Massachusetts), 1968, 235–246; legújabban pedig Ada PALMER, *Reading Lucretius in the Renaissance*, JHI, 73(2012), 395–416.

⁶⁹⁴ Lucr. 3, 140–142: „idque situm media regione in pectoris haeret. / hic exultat enim pavor ac metus, haec loca circum / laetitiae mulcent: hic ergo mens animusquest.”

⁶⁹⁵ Vö. Lucr. 3, 398–401: „nam sine mente animoque nequit residere per artus / temporis exiguum partem pars ulla animai, / sed comes insequitur facile et discedit in auras / et gelidos artus in leti frigore linquit”; Lucr. 3, 221–222. Dido lelkét Iris szakította ki a testéből, amely ezután tovaszállt a levegőben („in ventos vita recessit”). – Verg. *Aen.* 4, 700–705. Eurydicé lelke szintén a levegőben oszlott szét („ceu fumus in auras / commixtus tenues”). – Verg. *G.* 4, 499–500.

⁶⁹⁶ Vö. Venus szerepével a caesari megistenülés kapcsán, Ov. *Met.* 15, 845–846: „Caesaris eripuit membris nec in aera solvi / passa recentem animam caelestibus intulit astris”.

IV. 6. 4. A gyászének zárlata és szerepe a nemesi udvari kultúrában

A költemény ezt követő soraiban a *comploratio* ezután a fiatal feleségre és az újszülött gyermekre helyeződik át. A beszélő könnyeket és sóhajokat kér Izabellától férjének friss sírhantjára, mivel a házassága jobbik része veszett el most (*Epic. Ioan.* 54–57). Nemcsak a királynő, hanem az egész udvar és a nép is gyászruhát (*pullatas [...] vestes*) ölt magára, s még a csecsemőt (*infantemque*) is fekete ruhával takarták be.⁶⁹⁷ A költemény végén a magára maradt János Zsigmondot vigasztaló *consolatio* hangzik el. A gyermek mindeközben mosolygós, ugyanis nem képes még felfogni az őt ért veszteséget. Nem ismerhette meg nemzőjét, ám annak hírneve és hatalmas királyságának híre örökké fenn fog maradni. Ezen szakasz hangvételének Verancsics *exhortatio*s jelleget is kölcsönzött.⁶⁹⁸ Izabella sóhajok és könnyek közepette fogja ifjú gyermekére bocsátani fájdalmát. Csakis a gyermek jelentheti számára az egyedüli vigaszt keserves helyzetében. Édes énekek (*dulcia carmina*) nem hangozhatnak el a dajka szájából, hiszen az édesapa halálának emléke mindig síró panaszdalt (*naeniae*) fog kiváltani az egész királyi udvarban (*Epic. Ioan.* 70–74). Az utolsó sorokban a sors kegyetlenségének bemutatása zárja a gyászkölteményt:

Heu misero patri, cui Parcae sorte nefanda,
et regnum et natum dulcem, vitamque momento
abstrexere simul. Tanta inclementia fati est.⁶⁹⁹

A sorrend igazán figyelemre méltó. Verancsics Mihály érzékletesen a királyságának (hazájának) elragadását helyezi János veszteségeinek első helyére, és csak ez után következhet édes gyermekének, majd végül a pusztá életének elvesztése.

A 16. századi humanista udvari költészet szorosan kötődött a nemesi életforma eseményeihez, melyben a költemények megszülettek. A vers nem pusztán egyfajta díszítőeleme volt a főúri udvaroknak, hanem szerves részét képezte azoknak. Jellegzetes témái és műfajai (epitaphium, epicedium, epithalamium) is a rendi világhoz kapcsolódtak. Mind Verancsics Antal, mind pedig Verancsics Mihály hatékonyan alkalmazta saját

⁶⁹⁷ Veran. *Epic. Ioan.* 60–62: „Accipe pullatas insignia tristia vestes. / Accipiat maestos infelix aula colores. / Accipiat populus quicquid fit luctibus aptum.”

⁶⁹⁸ Uo., 75–77: „Ille, nec amplexus teneros, in colla parentis / ablati, dabit infelix, nec dulcia iunget / oscula, quae patri regnis potiora fuissent.” Scaliger szintén hangsúlyozta az *exhortatio* szerepét a gyász-énekek zárásakor. Vö. SCALIGER, *i. m.*, 386: „Claudendum Poema exhortationibus: tantum abesse, ut illi sint lugendi, ut eorum praesens felicitas, quae superstitibus obtigit non contemnenda: illorum virtus, animus, exitus sit exoptandus.”

⁶⁹⁹ Veran. *Epic. Ioan.* 78–80.

költeményeiben a bemutatott műfajok alapvető jellegzetességeit: a dicsőítést (*laudatio*), a panaszt (*luctus*) és a vigasztalást (*consolatio*). A két testvér nem is igyekezett túllépni ezeken a műfaji kereteken, és valójában az alkotásaik az alkalmi költészet tipikusnak mondható darabjaivá váltak. Viszont Verancsics Mihály 1540-es alkotásai nemcsak a kulturális-műveltségi közegben, hanem a politikai térben is elhangzottak, versei valószínűleg részesei lehetettek a János-párti politikai kommunikációnak is. János Zsigmond születésére írt költeményében egyértelműen kiolvasható a Szapolyaiak trónigényének támogatása a Habsburgokkal szemben. Verancsics Mihály 1540-es munkái kiemelkedők abban a tekintetben is, hogy világosan kifejezésre juttatták Szapolyai történelmi érdemeit az erőteljes Ferdinánd-párti propaganda ellenében. Emellett, ha irodalmi szempontból vizsgáljuk a Szapolyai János halálára írt költeményét, akkor megállapítható, hogy Verancsics az ókori szerzők apoteózis-ábrázolását innovatív módon sikerrel ötvözte a vigasztaló irodalom hagyományos motívumaival (a *laudatio*val, a *comploratio*val és a *consolatio*val). Költeménye központi szakaszának elsődleges mintája a szövegbeli tartalmi és lexikai egyezések alapján alighanem Publius Ovidius Naso *Metamorphoses*ének 15. könyve (Caesar istenné válik) lehetett. Ez esetben azonban nem szolgai utánzásról van szó. Bár Verancsics a témára imitációs alapként tekintett, mégis az újkor humanista költészetének megfelelően felül is kívánta múlni elődeit. Emellett a gyászénekében új köntösbe is igyekezett helyezni a klasszikus témát. Költeménye nem csak irodalomtörténeti (motívumtörténeti) jelentőségű. A kor amúgy is kevésbé (el)ismert János-párti humanista írói közül ez idáig szövegszerűen csak Verancsics költeménye vált ismertté, melyben a vitatott megítélésű „utolsó nemzeti királynak”, Szapolyai János halálának állított méltó emléket.

Verancsics Mihály számára Szapolyai halála új helyzetet teremthetett. Nemcsak legfontosabb támogatóját, hanem politikai jellegű költészetének egyik legjelentősebb „témáját” veszítette el. Számos kérdés felmerülhet ekkor bennünk. A megváltozott körülmények mennyiben voltak hatással Verancsics további írói tevékenységére? Az erdélyi udvarban milyen további lehetőségei, támogatói és költői témái akadtak az 1540-es évek első évtizedeiben? Mindezekre keressük a választ az értekezés következő fejezetében Verancsics Mihály (az eddigiekhez képest is) újszerűnek számító költeményeinek ismertetésével és elemzésével.

IV. 7. Tisztaság, szerelem és betegség a *Ruthenae virginis error*ban

Vosque pudor mecum, candor, honestas, / efugite... (Carm. Ruth1, 177–178)

Verancsics Mihály költői alkotásainak többsége Szapolyai Jánoshoz és királyi udvarához kapcsolódó politikai témájú, reprezentatív költemény az 1530-as és az 1540-es évekből. A magyar király halála után még négy évig folytatta írói tevékenységét Izabella királyné erdélyi udvarában. Költeményeinek kizárólag csak a témája változott meg az 1540-es évektől. A módfelett könnyed hangvétellű elégiafüzére, a *Ruthenae virginis error* korábbi alkotásaival ellentétben egyfajta költői játéknak is tekinthető. Az első olvasás során egy bukolikus hangvétellű szerelmi történet sejlik fel az elégiaegyüttes első darabjából. Ezt követően két ifjú (az egyik talán maga a költő) szerelmi vetélkedése olvasható egy hön áhított hölgy kegyeiért. Az utolsó két elégiában pedig a kiszemelt asszony különféle betegségeinek részletes leírása, ezek gyógyítási módjai és a szerelmes lírai beszélő párhuzamos gyötrődése, végül a szerelmes hajadon elvesztése a témája a kissé ironikus, de vitathatatlanul komikus alkotásoknak.

IV. 7. 1. Az elégiafüzér keletkezési, műfaji és kézirati kérdései

Az említett négy elégia közül a tudományos élet eddig csak az elsővel foglalkozott valamilyen formában, és akkor is csak érintőlegesen. A horvát szakirodalom állítása szerint és főleg Darko Novakovic megállapítása alapján a *Ruthenae virginis error* valamikor az 1536-os évben készült el. Ez a kézirat Verancsics Mihály 1571-es halála után posztumusz kiadásban, nyomtatott formában is megjelent. Ez a nyomtatvány 1591-ben Bécsben látott napvilágot a Hieronymus Arconatus-féle gyűjteményben, a Habsburg Ernő, osztrák főhercegnek ajánlott *Poematum recentiorum volumen in quo continentur epigrammata, elegiae et carmina heroica*ban.⁷⁰⁰ Ez a verseskötet főleg elégiákat, epigrammákat és hőskölteményeket tartalmaz. A kötetbe való bekerülésében Verancsics Mihály alkotásának irodalmi érdemei, valamint fiának, Verancsics Faustusnak írói és egyházi tekintélye is közrejátszhattak. A kötet ugyanis tartalmaz egy hosszabb epigrammát is, amely Faustus ötnyelvű szótárát, a *Dictionarium Quinque Nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmaticae et Ungaricae*-t dicsőíti.

⁷⁰⁰ Leorinum Hieronymus ARCONATUS, *Poematum recentiorum volumen in quo continentur epigrammata, elegiae et carmina heroica*. Serenissimo Archiduci Austriae Ernesto, et Principi optimo dicatum consecratumque, Wien, 1591, Q5b-Q8b. A nyomtatvány lásd: OSZK sign. RK 60; valamint Bayerische Staatsbibliothek, München, sign. P.o.lat. 24. Vö. JURIC, i. m., Nr. 1864, és RMK III, 812a.

Szerencsés véletlen ugyanakkor az, hogy mind egy korabeli kézírata, mind pedig ez a bécsi nyomtatványa is megtalálható Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban. Előbbi a Régi Nyomtatványok Tárában lelhető fel egy aranyozott francia bőrkötéses példányban, amely a possessori bejegyzés alapján Jankovich Miklós könyvtárában maradt fenn. Míg utóbbi a Verancsics Antal-hagyatékban fennmaradt és Verancsics Mihálynak tulajdonítható latin nyelvű kéziratok költemények (*Praeludia Michaelis Verantii*) között található meg.

A 16. századi kéziratok alapján szükséges két lényegbevágó helyreigazítást tenni Verancsics Mihály alkotásait illetően az eddigi szakirodalmi megállapításokkal szemben. Egyrészt az 1591-es posztumusz kiadásban csak egyetlen elégiája található meg. A kéziratban ezzel szemben mind a négy alkotás szerepel. A kézirat tanúsága szerint a *Ruthenae virginis errort* a nyomtatvány kiadója emellett jelentősen lerövidítette, és számottevően átdolgozva adta csak közre.

Másrészt az első elégia ajánlása alapján minden kétséget kizáró módon pontosan lehet tisztázni a költemények keletkezési idejét. Az eddigi horvát szakirodalmi álláspont nyilvánvalóan tévesnek látszik ennek tükrében. A dedikáció emellett nemcsak Verancsics Mihály korabeli kapcsolati hálójára nyújt új értelmezési lehetőséget, hanem a magyarországi értelmiség lengyelországi humanistákhoz fűződő kapcsolatára és annak kultúrtörténeti jelentőségére is. Az olvasható ugyanis a kéziratban, hogy *ad Reverendissimum Dominum Andream Seberdovium episcopum Camenecensem*. Következtetésképpen Verancsics költeményét egyik legjobb lengyel barátjának, Andrzej Zebrzydowski-nak ajánlotta. Ő a lengyel humanizmus egyik kiemelkedő alakja volt a 16. század második felében. 1551-ben még a krakkói püspöki címet is elnyerte. Verancsics költeményeinek megírásakor azonban még csak kamieniecki püspök (*episcopum Camenecensem*) volt. A költemény éppen ezért nagy valószínűség szerint 1543 és 1545 között készült el, ugyanis Zebrzydowski ekkor volt a Kamjanec-Pogyilszkij egyházmegye vezetője.

A 16. századi nyomtatott változatból tehát három összetartozó, kisebb költemény maradt ki. Mégpedig egy viszonzatlan szerelem elégiája *Quod eam virginem amet, quae cum potiri sit impossibile...* címmel.⁷⁰¹ Ugyanannak az asszonynak a betegségéről és ápolásáról szól továbbá az utolsó két költemény. A *De eadem virgine aegrotante ex pleuresi*ben a betegség tüneteinek igen pontos leírása,⁷⁰² míg a *De pustula enata in vultu eiusdem virginis...*-ben a beteg kezelése és a lehetséges gyógymódok leírása olvasha-

⁷⁰¹ OSZK, sign. Quart. Lat. 776. fol. 24v–26v.

⁷⁰² Uo., fol. 26v–28v.

tó.⁷⁰³ Az utóbbi költemény zárata igencsak játékos, és nem igazán egyeztethető össze az elégia komor hangvételével és szomorú témájával.

IV. 7. 2. A *Ruthenae virginis error* első elégiájának erkölcsi kérdései

A rutén táj (*Ruscia campos*) gazdag és részletes leírásával kezdődik az elégia (*Ruth1*, 1–10). Dús legelőket, ősi erdőket és lágy füvektől termékeny földeket láthat az ide tévedő utazó. Az ember által érintetlen vadon (*abditā [...] illa nemus*) hatalmas tölgyekkel és sűrű bozótossal tesz járhatatlanná mindenféle ösvényt. A következő nagyobb szakaszban tűnik fel a hófehér lábú rutén szűzlány (*niveo virgo Ruthena pede*, 12) ebben a kietlen és háborítatlan rengetegben (*Ruth1*, 11–40). A bukolikus környezetben virágokat megy szedni, amelyekből rózsás koszorút fon a szőke hajába, és a többi csokorba kötve a mellkasához szórítja emellett az ölébe is halmozza. A virágok szépsége és illata csábítja el – ahogyan a bárányt a só (*sale parcat ovicula*), a medvét a lépesméz (*ursa favis*) és a méhecskét a virágos mezők (*apicula pratis*) csalogatják –, és mind jobban letér a járt és ismert útról. Nem figyel arra sem, hogy miközben ugrálva, táncolva gyűjtögeti a szebbnél szebb virágokat, reménytelenül elkóborolt (*simplex cincta pererrat*, *Ruth1*, 33) a sötét erdőben. A szűk utakon végül a délután folyamán eltévedt. Aggodalmainak későbbi két forrása jelenik meg ekkor: az erdő vadállataitól való félelem (*loca [...] magis apta feris*), valamint Diana említése kapcsán a vadászoktól való rettegés (*suo Cynthia pura loco*). A felismerése annak, hogy elveszett, akkor válik számára bizonyossá, amikor érintetlen mezőket és leszedetlen, háborítatlan virágot vesz észre a visszaútnál. Ekkor kiált fel először közvetlenül és érzelmekkel telve az elégia főszereplője egyes szám első személyben (*Ruth1*, 51–52). Az elbeszélő szerint kétségbeesetten kutatja járt útjának nyomait, azonban nem találja sem az ismert tölgyet, sem az ismert fenyőfát, sem pedig a levágott növények nyomait. Ismét egyenes beszédben szólal meg ekkor a szűzlány, s ráeszmél arra, hogy olyan területre tévedt, ahol csak a vadállatok és a madarak jártak korábban. Belső lelkiállapotát, a kétségbeesését, a rajta eluralkodó félelmet és remegést Verancsics ismét érzékletes hasonlatokkal fejezi ki. Alakja hasonló a szarvashoz, amely rettegve várja a végzetes dárdát, avagy arra a madárra emlékeztet személye, amely a madarászok csapdáitól reszket. A kesergés szavai elsősorban a szűz szájából hangzanak el, emellett a költő is többször megszólítja őt, illetve közvetlenül kiszól az

⁷⁰³ *Uo.*, fol. 29r–29v.

olvasóhoz is (pl. *Quid faciat? Ruth*1, 67). Aggódás és féltés érezhető ekkor Verancsics szavaiban, s ezt a vers hangvételen végig érezni lehet. A lány elkezd sírni és hangosan zokogni, majd jajveszékelése és könnyei közepette a panaszkodásnak is átadja magát. A kezdeti békés és idillikus táj már nincs sehol, sőt a környezet csaknem alvilági erdővé (*Tartareumque nemus*, 70) változott át. Ebben a helyzetben a lány kétségbeesetten ismét felkiált, és már-már az egész erdőt fel akarja gyújtani (73–76) reménytelenségében. A teljes bizonytalanság uralkodik el rajta, és ekkor már tettei is kiszámíthatatlanok. Összetörten lerogy, majd újra felpattan; elindul, hogy megtalálja a kivezető utat az erdőből, majd mégis megtorpan; nekiáll kiabálni a szüleinek és a testvéreinek, majd az erdő vadállataitól való félelmében ezt is abbahagyja. A lelki mélypontján és a csüggedése tetőpontján elveszti reményét, eldobálja a korábban szedett virágokat és elhallgat. Közben az erdőre sötétség borul (*vesper et ipse metus*), nem érkezik több napfény a földre és a hely is elcsendesül (*loca muta*), s csupán a lány halk zokogása hallatszik. Pontosan az elégia közepén jutott el a lány érzelmei legmélyebb pontjára, s helyzetének legkétségbeejtőbb szakaszához. Ekkor a távolból kutyaugatást hall, ami felébreszti benne a reménykedést:

Dumque ita cuncta pavens tacita se continet umbra,
vox timida rauci venit in aure canis. (*Ruth*1, 93–94)

A kételkedés azonban újra erőt vesz rajta, ugyanis nem lehet egészen biztos abban, hogy kik tévedtek az útjába. Verancsics ismét a lánynak adja át a szót szorongásainak kifejezésére: egyrészt lehetnek vadászok, akiktől egy ártatlan lánynak mindenképpen tartania kell, másrészt lehetnek békés pásztorok, de ezek szándékai is homályosak számára, vagy akár a sötétben szintén eltévedt ember is. Leginkább abban reménykedik, hogy a testvérei azok, akik az eltűnése után a keresésére indultak. A lányon erőt vesz az óvatosság (*cauta est*), és nem rohan azonnal az ismeretlenek elé. Egy erdei tisztáson megpillant egy sátrat, amely körül öt ifjú heveredett le, és éppen az elejtett zsákmányukból készült lakomájukat (*ferina dapes*) fogyasztják. Ekkor újabb félelem és aggodalom támad benne. Elbizonytalanodik abban a tekintetben, hogy oda merjen-e menni közéjük. Jelen helyzetében két lehetőség adódik: odamegy a fiatal férfiakhoz és kockáztatja tisztaságát, vagy a bizonytalan és veszélyekkel teli erdőben folytatja további bolyongását. Az utóbbi lehetőség felé hajlik, mivel ártatlanságát, tisztaságát és jóhírét mindenél fontosabbnak tartja. Döntésének azonban komoly következményei lehetnek, melyeket higgadtan és minden szempontból mérlegelve jár körül egyenes beszédében.

Szívesebben választja a veszélyekkel teli erdőt, és azt, hogy esetleg éhes farkasok végeznek vele, avagy egy felvadult vadkan tépi ezer darabra testét. Az éveken át megőrzött szüzességet ugyanis nem kockáztatja, s úgy határoz, hogy azt inkább az elvadult táj ragadja el. Fél ugyanis az ifjak csintalanságától és pajkosságától. Retteg attól, hogy ki fogják gúnyolni, s talán tréfának fogják tartani ártatlanságát. Emellett retteg az emberek rosszindulatú szóbeszédétől is, nehogy azt mondják rá, hogy maga is a vadászok zsákmányává vált (*tu quoque praeda bona es*, *Ruth*1, 130). Minden szempontból megvizsgálja a lehetőségeit, s ekkor már inkább arra hajlik, hogy mégis odamegy segítséget kérni a vadászoktól. Ugyanis az erdő vadállataira nem lehet szóval hatni, nem lehet őket meggyőzni arról, hogy ne ártsanak neki. Az emberek jóindulatának elnyerésére azonban lehetőség adódhat számára. A szavakkal, könyörgésekkel, sóhajokkal és fájdalmas könnyekkel még lehetősége lenne meglágyítani szívüket irányában. Lelki vívódásában ekkor újabb fordulat következik be, és ismét a legmélyebb kétségei közé zuhan vissza. Kérdések sorozatával tépelődik azon, hogy mit is kellene csinálni reménytelen helyzetében. Melyik választás jobb: könyörögve odamenni a vadászokhoz és a kegyükre bízni magát, vagy egy kietlen és vad helyen vállalni a biztos halált? Mit őrizzen meg érintetlenül: a tisztességét (*servare pudore / incustodito*) vagy a puszta életét? Végül inkább a halál mellett dönt, mivel számára a legfontosabb a tiszta és erkölcsös életének, valamint jóhírének megtartása és megőrzése. Vesztenek okát csak egy dologban látja. Kárhoztatja a sorsot, hogy túlságosan gyönyörű és kíváncsi az alakja (*mea forma*) ráadásul az arca (*facies plebeae* valamint *formosa facies*) is meglehetősen szép. Hosszúra nyúlt és kétségekkel teli monológját a vers elbeszélője összegzi a 157. sortól. Idő előtti esetleges halálát az arcán jelentkező erkölcsi tisztasága okozza. Végül is a lány lelkiismerete nem enged, hogy folt essen érintetlenségén. Végző kétségbeesésében az Istent (*celsi regnator Olympi*) és Szűz Máriát (*Diva fave castis Virgo*) hívja segítségül. Valamennyi erkölcsi kételyének hangot ad az elégia végén:

Vosque pudor mecum, candor, honestas,
 efugite haec sanctae saxa pudicitiae.
 Praestat in his silvis totis errare diebus,
 quam semel haec una perdere nocte bona. (*Ruth*1, 177–180)

A halálfélelmét végül legyőzi a szüziesség (*pudor*), a becsületesség (*candor*), erkölcsösség (*honestas*) és a szent szemérmesség (*sanctae saxa pudicitiae*). Inkább választja a további bolyongást és az esetleges halált az erdőben, csak nehogy ezek az erkölcsi érté-

kei egy éjszaka alatt csorbát szenvedjenek. A vers elbeszélője zárja végül a történetét, és a lány további sorsáról nem értesül az olvasó.

Az elégiára a nagyfokú szerkezeti és érzelmi hullámváz mellett az elbeszélői pozíciók gyakori váltogatása jellemző. Verancsics elbeszélői technikája több szempontból is feltűnően emlékeztet Ovidius költői technikájára. Verancsicsnál szintén tipikusak az allegorikus hely-ábrázolások, melyek a szereplők lényegét és belső lelki tulajdonságait fejezik ki. A kezdeti békés és idillikus táj lassú átmenettel alakul át délután, majd az este folyamán egy veszélyekkel teli sötét rengeteggé. A lány kezdeti gondtalan és felhőtlen lelkiállapota a helyszín jellegének megváltozásával vált át párhuzamosan rettegésbe és kilátástalanságba. Verancsics ábrázolását madártávlatból kezdi. A tájat teljes egészében áttekinti, majd a „kamera” egyetlen pontra koncentrál. A rutén szűzlányt azután a szokásosnak tekinthető tevékenysége közepette látjuk. Ezt követően a költő egy meghatározott pillanatot ragad ki, mégpedig a lány virággyűjtése folyamán történő eltévedését. A cselekménysor tovább folytatódik, míg be nem következik a döntő fordulat, amikor is a lány rátalál az öt ifjúra az erdei tisztáson. Ezen események feszültségét késleltető mozzanatok – a hasonlatok és a lány monológjai – fokozzák. A leíró és elbeszélő részeket meg-megszakítják a különféle elbeszélői pozíciók. A cselekmény előrehaladását a narrátor érzelmekkel teli féltő kiszólásai (pl. *Heu loca non illi sed magis apta feris, Ruth1, 36*), az olvasó cselekvéseire történő utalások (pl. *Si spectes summo concordēs vertice quercus, Ruth1, 5*), illetve a főszereplő rövidebb és hosszabb kétségbeesett monológjai lassítják. Verancsics a szereplője ábrázolásában mindenekelőtt a direkt beszédet használja (*Ruth1, 51–52, 59–60, 73–76, 85–86, 97–100, 119–156, 163–180*). Elégiájában a monológok részvétet és aggodást váltanak ki, így sok tekintetben a tragédiák stílusára emlékeztetnek. A történet elbeszélője vagy maga a szerző hol intellektuális távolságtartó élvezettel, hol erősebb belső részvéttel kíséri figyelemmel a történeteket (pl. *Quid faciat? Solum quod restat, pectora palmis / impetit, Ruth1, 67–68*). A finom pszichológiai megfigyeléseket néha mint mellékes megjegyzéseket fűzi hozzá a cselekményhez. Verancsics elbeszélésére az epikus hasonlatok művészi elrendezése is jellemző. A cselekmény korai fázisában arra az érzelemre utalhat, amely majd elindítja azt. A lány meggondolatlanul kerül egyre távolabb a járt úttól, mivel a virágok szépsége éppúgy elcsábítja őt, mint a só a birkát, mint a méz az éhes medvét, vagy a színpompás rétek a dolgos méhet (*Ruth1, 15–18*). A történet közepén, a döntő pillanat előtt mint késleltető momentum további hasonlatok jelennek meg. A cselekmény fordulata előtt a reményvesztett szűz remegését, kétségbeesését és kilátástalan helyzetét

a vadászoktól rettegő szarvashoz, valamint a madarászok által befogott madarakhoz hasonlítja. Mindezekhez társulnak a történet folyamán az előreutalások és a jelenre való vonatkozások Ovidiushoz hasonlóan.

IV. 7. 3. A *Quod eam virginem amet...* című elégia szerelmi jellege

A *Quod eam virginem amet...* című elégiában a költő reménytelenül szerelembe esik egy hajadon lány iránt. Az ifjú nő azonban tulajdonképpen nem viszonzza a lírai alany szerelmét. A lányról nem lehet semmi biztos információt megtudni. Verancsics egyedül csak a nevének kezdőbetűit árulta el a sorok eleji akrosztichonban. Ezek szerint a neve *Cochimovsca virgo* lehetett. A név hangzása alapján talán a megelőző költemény főszereplőjével a rutén (orosz?) szűzzel (*Ruthena virgo*) lehet azonos. A költemény sorainak kezdőbetűit tovább olvasva bizonyossá válik azonban, hogy nem kitalált személyről, hanem egy ténylegesen létező asszonyról van itt szó. A lány ugyanis Izabella királyné erdélyi udvartartásának egyik tagja lehetett:

Cochimovska virgo, decus et ornamentum curiae reginae
Ungariae Isabellae.

A lány emellett valószínűleg a Lengyel Királyság területén született (*o sub Sarmatico, nata puella, polo, Ruth2, 24*). A vak szerelem (*caecus amor*) gyújtotta lánggra a költő szívében a reménytelen vonзалom tüzeit iránta. Verancsics mint elégikus itt a rábeszélő elégia hagyományát folytatja, Amor sebzi meg és győzi le, Amor diktálja neki a költeményt: az inspiráció elégiájában a szerelem isteneitől és magától a leánytól érkezik. Szerelmi állapotából nincsen menekvése, sőt a vak szenvedélytől és az istenek haragjától is roppant módon szenved. A megtört szívében mégis olthatatlan lánggal ég a gyötrelme (*cura salit*). Ez ellen nem képes semmit tenni. A költő a szerelembe esését az ágyúgolyó kilövéséhez (*propellunt sulfura saxum*) és a váratlanul érkező villámláshoz (*magno conamine fulmen / venit*) hasonlítja (*Ruth2, 9–12*). Ekkor Verancsics a szerelem istennőjét (*laeta Dione*) hívja segítségül. A szerelem igája alól nincs menekvése, és az édes rossztól megmámorosodott lelke csak hebegni és habogni tud. Ezután tér rá a szeretett nő szépségének részletezésére. Az arca különösen szépséges (*rara tua est facies*) és szemei sugárzók (*radiantia lumina*). Az alkotó (ti. Isten) joggal lehet büszke teremtményére. Ezt követően részletes és kimerítő felsorolását adja a szerző a klasszikus mitológia legismertebb nőalakjainak (*Ruth2, 29–40*). Megemlíti a hattyú-

tojásból született, szépséges Helenét (*e cygno genitam*), a gyönyörű Kalypsót (*pulchra Calypso*), Atalantát (*Schoeneida virgo*), Arethusát, a rabszolga Briséist (*Briseidos artus*), Iuppiter és Danaé szerelmi kapcsolatát (*suo Danaen munere cumque Iove*), Ariadnét (*Gnosis speciosior*), Persephonét (*raptaque raptori Persephonaea suo*) és a római erkölcsös asszonyt, Lucretiát (*celebrata Lucretia*). Ezeket követően a felsorolása végén Verancsics a Bibliából is hoz két példát a szépséges és erényes asszonyokra: Betsabét és Zsuzsannát. Saját korában ugyanilyen csodálatos volt a költeményben szereplő szűz lány is (*tu rara viges nostri [...] saeculi*). Cupido hatalma kényszerítette kínzó szerelembe a szerencsétlen férfiút. A szerelem tüze még égetőbben kínozza az ifjú szívét. Akárcsak a váratlan tűz a biztonságosnak vélt házakat, úgy a hirtelen támadt szerelem is képes elemészteni a gyanútlan szerelmest (*non insecure igne vorare domos*). Cupido hatalma elől egyetlen halandó sem tud elmenekülni a világon. A lelke már-már az örületbe rohan, a tiszta és egyenes lélek csak szenvedni tud jelenlegi állapotában. A költő végül is kész megverselni Cupido mindent legyőző hatalmát. Nemcsak a szerelem hatalmát, hanem az elérhetetlen szűz szépségét és a költő romlásának leghatalmasabb fényét is versbe akarja szedni (*luminaque exitii maxima causa mei, Ruth2, 60*).

IV. 7. 4. A *De eadem virgine aegrotante ex pleuresi* elégia orvosi vonatkozásai

A *De eadem virgine aegrotante ex pleuresi* című elégiában már nemcsak a költő „szenved”, hanem a szeretett nő is súlyos betegségbe esik. A témája ennek elsősorban az, hogy a lírai alany hogyan ápolja, mi mindent tesz meg szerelméért kóros állapotában. A költemény címében szereplő *ex pleuresi* valószínűleg az *ex pleuritidé*nek felel meg, amely egy ismert betegséget, a mellhártyagyulladást jelenti. Modernkori orvosi meghatározás szerint: „A mellhártyagyulladás vagy *pleuritis* a mellhártya fal lemezének gyulladása, melyet jellegzetes mellkasi fájdalom kísér. A mellhártyagyulladás két típusa a száraz és nedves mellhártyagyulladás. A mellhártyagyulladás lehet önálló, csak a mellhártya lemezeket érintő betegség, vagy más szervek betegségeinek következménye.”⁷⁰⁴ A betegség már az ókori orvostudományi szerzők (pl. Hippokratés, Galénos) előtt is jól ismert volt. Mind a betegség tüneteiről és diagnózisáról, mind pedig a kezelési módjairól is részletesen értekeztek. Hippokratés négy legfontosabb tünetegyüttest állapított meg. Először is a beteg ember magas lázban fekszik az ágyában (*πυρετός*).

⁷⁰⁴ <http://www.egeszsegkalauz.hu/adattarak/betegseg-es-tunet/mellhartyagyulladás>

Ekkor rekedt és érdes hangú köhögés (βραγὰ λαρυγγιῶν) hallatszik. Emellett szűrő fájdalmat érez az oldalában (νυσσόμενος τὸ πλευρόν), miközben szabálytalan és szokatlan légzést (δυσκελάδοις ᾄθμασι πνευστιῶν) folytat.⁷⁰⁵ A betegség tüneteit egyéb iránt egy 1546-ban kiadott orvosi munka is részletesen tárgyalta.⁷⁰⁶ Verancsics Mihály költeményében a korábbi elégiáiban megjelenő szeretett asszony valószínűleg ebbe a betegségbe, mellhártyagyulladásba esik.

A hön áhított hajadon tehát súlyos betegségbe zuhant. Lázasan és betegen a földön fekszik, miközben az oldalát erős fájdalom kínozza. A költő Cupido nyilainak csapásait feltételezi ebben. Könyörög az istenhez, hogy kímélje meg szerelmét, hiszen annak fájdalma nemcsak a szüzet, hanem a vágyódó férfit is halálába taszítja. Betegségek emésztik fel a szeretett hölgy belső részeit (*diverso viscera morbo*, *Ruth3*, 15), halálos mellhártyagyulladás kínozza az oldalát (*mortalisque [...] pleuresis*). A szűzzel ekkor nem szabad színbort itatni (*pocula nigra meri*). Nagy betegen és lázasan fekszik eközben az ágyában. Óvni kell a nőt a hidegtől és a szelektől. A szolgálkkal ellentétben egyedül ő képes segíteni a szeretett nő ápolásában a legtöbbet, a forgolódó asszonyra újra és újra visszahelyezi a leesett takarókat, így tartva őt melegen. A hideg oldalát gyakorta takarja be átmelegített lepedőkkel (*manutergia*). Cupido vészt hozó nyilai nemcsak a szüzet, hanem a lírai alany szívét is halálosan átszúrták. Ahol a szeretett nőt fájdalom kínozza, ugyanott érez kint a költő is. Az ápolása során figyelni kell a beteg étvágytalanságára is. A halálsápadt ajkak (*pallidulis [...] libellis*) csak igen kevés ételt tudnak magunkban tartani. Az étvágytalanságát főtt és nyers ételekkel igyekszik ellensúlyozni. A szerelmes férfi éjjel és nappal virrasztani akar az ágya mellett, és el fogja hessegetni a kellemetlenkedő legyeket (*graves [...] muscas*) testéről. Egyedül vállalja magára az összes teendőt: a férfi egy személyben lesz a beteg hajadon orvosa, sebésze, fürdetős szolgálja, szolgálónője, szakácsa és ételkóstolója is. Mindenkinél kiválóbb lesz az ápolás során. A betegséget érvágással igyekeznek gyógyítani (*Ruth3*, 17–18), az érvágás ugyanis bevett gyógyítási mód volt a 16. században. Andreas Vesalius (1514–1564) egyik munkájában éppen az érvágást javasolja az ilyen betegség kezelésére 1538-ban.⁷⁰⁷ A bezárt érből (*e vena [...] aperta*) sebesebben kezdett folyni a vér, amely a

⁷⁰⁵ HIPPOCRATES, *Prognosticon = Oeuvres complètes d'Hippocrate*, ed. Émile LITTRÉ, II, Paris, chez J.-B. Baillière, 1840, (reprint: 1961), 110–191; valamint HIPPOCRATES, *The Sacred Disease = Hippocrates*, ed. W. H. S. JONES, II (Loeb Classical Library), Cambridge, MA, 1923, (reprint: 1992), 6–55.

⁷⁰⁶ Michaelis Hieronymi LEDESMAE Valentini medicī, *De pleuritide commentariolus*, Valentiae, per Ioannem Mey, Flandrum, 1546.

⁷⁰⁷ Andreae VESALII Bruxellensis [...], *Epistola docens venam axillarem dextri cubiti in dolore laterali secundam...*, Basileae, Robertus Winter, 1538.

fehér karon sötét folyadék (*atram luem*) formájában fakad ki. De ez sem használ, így az ifjú már maga is a halálon gondolkozik, de nem öngyilkosság formájában, hanem a szüzet felemésztő fájdalom fogja őt is elpusztítani (*claudet lumina nostra dolor, Ruth3, 52*). Azonban nem tud a szeretett asszonynak segíteni, ugyanis egy másik vetélytársa élvezi már a ház vendégszeretetét, s neki még a ház küszöbét sem lehetett átlépni. A kétely gyötri a szerelmes férfit. Vajon melyik jobb neki, ha a szeretett asszony felgyógyul és másé lesz a szerelme, vagy belehal a betegségébe és majd a túlvilágon lehetnek boldogan egymásé? Ketten versenyeznek ugyanis a beteg szűz szerelméért. Ha meggyógyul, akkor csak a szeretője lehet, hiszen már az a másik vetélytárs lesz a jegyese. Végül azt kívánja, hogy csak legyen egészséges, ez számára a legfontosabb. A lírai beszélőt az elégia végén lehet csak egyértelműen azonosítani a költővel. A beszélő azon kesereg, hogy ezer kérő közül Verancsics pusztán csak az egyik lehet:

Utcumque est valeas tantum, cuicumque valebis,
inter mille procos Wrantius unus erit. (*Ruth3, 77–78*)

Végső elkeseredésében Verancsics Mihály mégis a szeretett nő meggyógyulását kéri az istenektől, Venustól és Cupidótól. A lány végül felépülhetett, azonban Verancsics szerelme nem valósulhatott meg. Az életrajzi adatainak számbavétele után világosan látszik az, hogy Verancsics nem orosz (lengyel?) asszonyt vett végül feleségül, hanem Dobrojevich Katalin személyében dalmát házastársa lett 1545-ben. A nehezen azonosítható *Cochimovsca virgó*val való szerelme valószínűleg beteljesületlen maradt.

IV. 7. 5. A *De pustula enata in vultu...* betegsége és annak „gyógymódja”

Az utolsó elégia központi témája az, hogy a szeretett lány arcán egy csúf pörsenés (gennyes pattanás?) támadt (*roseos invasit pustula vultus, Ruth4, 1*). Az eddigi rózsás arcra még a Hold és a Nap sem képes tovább bocsátani éltető sugarait. A lány szerencsétlen állapotát a beszélő megint csak az istenek büntetésének tulajdonítja. Viszont a költő szerelmi vetélytársának a neve is megjelenik ebben az alkotásban: Tamás (*ad Thomam suum*). A lírai alany felteszi a kérdést: vajon az ő vétkeiket, azaz a szerelmi versengéseiket büntette meg az Úr a szeretett lányon? Ám Verancsics – állítása szerint – mindvégig feddhetetlen, tiszta erkölcsű és ártatlan volt, így nem lehet ő az oka a hajadon mostani szenvedéseinek. Az újabb „betegségére” utaló szót, a *pustulát* itt kétféleképpen is lehet értelmezni. Egyik lehetőség szerint jelentheti magát a betegséget

szépészeti szempontból. Míg a *pestis amarával* (*Ruth4*, 17–18) történő azonosításával a középkori járványt, a pestist is kifejezheti. Ez esetben az arcon megjelenő pattanás az egyik jellemző tünete lehet a bubópestisnek, tehát a *pustula* szó a csúnyán felhólyagzott bőrt jelentené. Utóbbi értelmezés azonban nem valószínű, és inkább mégiscsak egy csúf pattanásra kell itt gondolni. Mindamellet az előző költeményhez hasonlóan a költő kész átvállalni a szerelme betegségét (*Ruth4*, 19–20). A keserű nyavalya (*pestis amara*) inkább őt eméssze fel, mint a szeretett lányt. A férfi teste amúgy is jobban el tudja viselni a szenvedéseket és a betegségeket, mint a gyenge női test. Mivel nem a saját vétke miatt érte az Úrnőt ez a csapás, azért azt a szerelmes férfinak kell átvállalnia. Gyógyulási módszert is javasol a lírai alany az előző költeményhez hasonlóan. Ez nem is olyan körülményes és bonyolult kezelést jelent, ám az olvasó számára annál megdöbbenőbb lehet a felvetett javaslat (*Ruth4*, 25–32). Tudniillik egymáshoz kell érinteniük az arcukat (*adiuncto vultu vultibus*) és a férfi saját nyelvével kell, hogy kiszívja a szűz arcán keletkezett gennyes váladékot (*exsugam saniem primum*). Az ocsmány kórság érintését így veszi át saját testére a szerelmes férfi, és így állítaná helyre művészi módon (*doctus ab arte*) a szűz lány rózsás bőrét. A költemény a meghökkentő gyógy mód után még szokatlanabb fordulattal zárul. A költő áttételesen a kutyáknál is megfigyelhető gyógyulási folyamatra utal az elégia végén:

Sicque in me referam tetri contagia morbi
 restituamque novam doctus ab arte cutim.
 Iste canum dices remove medicamina: at audi
 esse canem, Domine, dulcis amice, libet. (*Ruth4*, 29–32)

A kutyák gyógy módjának (*canum [...] medicamina*) említése meglehetősen groteszk hangnemet kölcsönöz az elégia zárlatának. A szokatlan megoldást a szerelmes férfi környezete is furcsállja, ám az mindenre képes a beteg asszonyért, még arra is, hogy lényegében kutyaéletet éljen.

IV. 7. 6. Összegzés

Az 1543 és 1545 között született *Ruthenae virginis error* elégiafüzér darabjai számos szempontból is tovább árnyalják Verancsics Mihály humanista költői portréját. Helytelen lenne ugyanis költészetét tisztán politikai jellegű udvari költészetnek tartani a Szapolyai-család szolgálatában. Költészetét éppúgy jellemezni lehet komoly hangvéte-

lű, a királyi udvarhoz kapcsolódó témákkal, mint a hétköznapi élet jelenségeit bemutató elégikus, panaszos és komikus hangvételű szerelmi alkotásaival. Ezen költemények elbeszélői módja, narratív technikája és hangvétele több szempontból is Ovidius és Vergilius munkásságára emlékeztet. Verancsics ismeretei emellett nem csak a szépirodalmi alkotásokra korlátozódhattak, mint ahogyan ez a mellhártyagyulladás tüneteiről való szakszerű és naprakész orvostudományi tájékozottságán is látszik. Továbbá a gyűjtemény utolsó elégijában megjelenő betegség kapcsán a költő képes a komor hangvételű alkotást komikus színben lezárni. Verancsics Mihály újítói készsége a költészetében ezért éppúgy lemérhető ezen elégijában, mint ahogyan az a korábbiakban is tetten érhető volt. Végezetül az életrajzának ismertetése során feltételezett szoros kapcsolata (barátsága?) Andrzej Zebrzydowskival az első elégia dedikációja alapján szintén egyértelműnek tűnik.

„Elolvasásából azon benyomást merítem, hogy ugyanaz, a ki ezt a munkát [ti. Liber de rebus Hungaricis 1536] irta, tehát Verancsics Mihály, írhatta legalább némelyikét azon dolgozatokank is, melyeket most Verancsics Antalnak tulajdonítunk.”⁷⁰⁸

V. VERANCICS MIHÁLY, A TÖRTÉNETÍRÓ ÉS PRÓZAI ALKOTÁSAI

V. 1. A *Liber de rebus Hungaricis* 1536

...presagiens futuram brevi disolationem et ruinam regni... (Hist. Hung. 16)

A történettudományi kutatások egyik adóssága közé tartozik az 1527-es és az 1538-as évek közötti magyarországi polgárháborús események árnyaltabb ismertetése. Az I. Ferdinánd és Szapolyai János közötti trónviszály sorsdöntő jelentőségű volt az ország történetében. A Szapolyai-pártiak kül- és belpolitikai lépéseit azonban kevésbé méltatták figyelemre szemben a Habsburg ellenkirályéval.⁷⁰⁹ A korabeli közvélemény is nagyobb figyelmet fordított a bécsi politikai törekvésekre, mint a nyíltan törökbarátnak tartott Szapolyai János politikájára.⁷¹⁰ Az I. János király oldaláról megfigyelhető látszólagos forráshiány sem kedvezett a történeti kutatásoknak. A forrásgyűjtemények áttekintése jól mutatja, hogy a Szapolyai-kor forrásaiból és irodalmi szövegeiből jelenleg milyen kevés feldolgozás áll rendelkezésünkre.

V. 1. 1. Verancsics Antal történeti munkái és azok szerzőségének kérdése

Egyik elsőrangú forrásunk lehet a Verancsics Antal hagyatékában megőrzött latin és részben magyar nyelvű kéziratos dokumentumgyűjtemény.⁷¹¹ Verancsics a 16. század

⁷⁰⁸ ACSÁDY, i. m., 21.

⁷⁰⁹ A legújabb mértékadó monográfia is csak a Habsburg-ház 16. századi szerepével foglalkozik behatóbban. – PÁLFFY, i. m.

⁷¹⁰ A kortárs német közvéleményt tükrözik a Ferdinánd-párti humanista szerzők (pl. Caspar Ursinus Velius, Georgius Logus és Valentinus Eck) művei, valamint főleg a német birodalmi lapok, az ún. *Neue Zeytungok*. Vö. BENDA, i. m., HORVÁTH, *A törökveszedelem...*, i. m.

⁷¹¹ A Verancsics Antal nevével fémjelzett kézirati anyagot először Szalay László, majd Wenzel Gusztáv adta ki a 19. század közepén, l. *MHH Scriptores*, T. I–XII, 1857–1875.

második felének kiemelkedő humanistájaként nagy körültekintéssel gyűjtötte össze a hitelesnek remélt adatokat különféle szerzőktől (például Zay Ferenc, Szerémi György, Zsámboky János, Tatay Miklós) egy megírandó magyar történeti munkához. Brutus János Mihály a *Historia Ungaricarum rerum* IX. könyvében utalt arra, hogy Verancsics Antal tervbe vette egy magyar történet megírását.⁷¹² Végül Verancsics csak részben írta meg ezt a *magnum opus*át.⁷¹³

A Verancsics-hagyatékban fennmaradt egyik történeti munka, a *Liber de rebus Hungaricis 1536* bizonyosan Verancsics Mihálytól származik,⁷¹⁴ amit maga Verancsics Antal is megerősített a margináliára írt megjegyzésével. A csak kéziratban fennmaradt alkotás megbízható forrásként szolgál a korabeli események részletesebb megismeréséhez. A könnyed és elegáns stílusú, mondatszerkezetében is világosan követhető latin nyelvű prózai szöveg nemcsak a korabeli politikai környezet és a Szapolyai-párti udvari (politikai) irodalom sajátosságainak vizsgálatát teszi lehetővé, hanem a szorosan vett történeti események feltárására is kiválóan alkalmas. A szöveg imitációs technikája emellett a caesari típusú történetírás humanista utóéletére is példaként szolgálhat.⁷¹⁵ A szerző első kézből szerezhette értesüléseit munkája során.

Az eddigieken túl mindenképpen nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk Verancsics Mihály szerepének Antal befejezetlen történeti munkájában.⁷¹⁶ Szalay László bizonyos kételyei ellenére a hagyatékban található valamennyi történeti mű szerzőjeként Verancsics Antalt nevezte meg a későbbi kutatás.⁷¹⁷ Mindazonáltal már első olvasásra is szembetűnő, hogy a latin nyelvű történeti írások közül néhány bizonyosan más szerzők műve. Acsády Ignác már a 20. század fordulóján felhívta arra a figyelmet, hogy a

⁷¹² BRUTUS János Mihály Magyar Királyi Történetíró Magyar Históriaja = *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók*, szerk. TOLDY Ferencz, NAGY Iván, Bp., 1863–1867, tom., III, 46: „Ipse de sua origine, a parentibus exorsus epistola ad Antonium Verancium scripta, cuius apud nos exstat exemplum, ita paucis disserit. Quamquam inquit, neque patriam, neque parentes meos tibi esse ignotos puto, brevi narratione tamen statui his literis complecti, quae de his te non ignorare magni tua interesse existimo, qui Ungaricas res scribendas suscepis.” Meglepő módon Brutus saját munkájában csak kétszer használta fel Verancsics Antal munkáit. – KOVÁCS Lajos János, *Brutus magyar történetének forrásai*, Száz, 50(1916), 2. sz., 137.

⁷¹³ A teljes történeti munka befejezését a sűrű hivatali teendői és az egyházmegyéjének igazgatása is nehezítette. Élete végén Tranquillus Andronicusnak például az irodalmi tevékenységre fordítható kevés idejére panaszkodott. – *MHH Scriptores*, T. XXV, 236–239.

⁷¹⁴ Verancsics Mihály munkája két kéziratban is ismert. Ms. 1. aut. frg. Bp., OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 422/II, fol. 14–26; 2. frg. Bp., OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 159/I, fol. 21–26. KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573. Későbbi nyomtatott kiadását Szalay László szerkesztette. – *MHH Scriptores*, T. II, 37–50.

⁷¹⁵ Verancsics Mihály klasszikus mintája valószínűleg Iulius Caesar lehetett, amelyet a számos szövegátvétel (pl. Caes. BG, 3,17; 1,13–14.), annak szemléletmódja és a munkája végén elhangzott *exhortatio* is alátámaszt.

⁷¹⁶ A kéziratok szerzőségét érdemben tárgyalta GÖZSY, i. m., 335–337, BARTONIEK, i. m., 35–56, ACSÁDY, i. m., 1–59.

⁷¹⁷ ACSÁDY, i. m., 7–8.

hagyaték több darabja talán magának Mihálynak az alkotása.⁷¹⁸ Később Bartoniek Emma ezzel ellentétes álláspontra helyezkedett, amikor az írások nagy részét mégis Verancsics Antalnak tulajdonította.⁷¹⁹ A fennmaradt munkák öndefiníciója alapján Verancsics Mihály inkább költőnek tarthatta magát, azonban akad közöttük történeti jellegű munka is. Fortis szerint stílusa tisztább volt, mint testvéréé mind a prózában, mind pedig a lírában: „Egli scrisse con piu purgato stile che quello d'Antonio, cosi in prosa, come in versi.”⁷²⁰ Fortis nem adott részletes listát Mihály műveiről, mindazonáltal utalt egy beszédére *Oratio ad viros Transilvanos* címmel. Ebben a dalmát humanista történetírói képességeit csillogtatta meg, és felszólította az erdélyieket, hogy inkább a törökkel kössenek szövetséget, minthogy I. Ferdinánd uralma alá kerüljenek. Emellett Ioannes Tomco Marnavich (1579–1637) velencei püspök arra is utalt munkájában, hogy Mihálynak volt egy Magyarországról szóló történeti műve, amely azonban csak töredékesen maradt fenn.⁷²¹ Mihálynak határozott véleménye lehetett a kortárs történetírói gyakorlatról. Másokhoz hasonlóan bizonyosan testvére biztatására kezdett történeti témájú munkákat írni. A két testvér között igen élénk irodalmi kapcsolat lehetett, amint az kitűnik levelezésükből és Verancsics Antal 1539-es dedikációjából is.⁷²²

Alkotói korszakának első időszakában (1527–1544) Verancsics Mihály történetírói és lírai munkáival változatos műfajokban (querela, epithalamium, epicedium) jelenítette meg János király alakját és politikai lépéseit. Verancsics igazi humanistaként alapos klasszikus műveltséggel és magas szintű latin nyelvismerettel rendelkezett. Munkái éppen ezért a retorikai hagyomány, a humanista történetírás, valamint a korabeli neolatin költészet kiváló példái. Ezen alkotások mellett a Verancsics Antal-hagyatékban fennmaradt egyik történeti munka is bizonyosan tőle származik.

A Verancsics Antal gyűjteményében fennmaradt *Liber de rebus Hungaricis* az 1536-os év külpolitikai és magyarországi eseményeiről tájékoztatta az olvasót. A kéziratban lévő feljegyzés szerint nem Verancsics Antalnak, hanem Mihálynak a műve. Acsády szerint kétségkívül bátyja megbízásából, sőt közleményei alapján állította össze az 1536. év történetét.⁷²³ Az előbbi megállapítással mindenképpen egyet kell érteni. A

⁷¹⁸ ACSÁDY, *i. m.*, 21–23, 32. Vö. GÖZSY, *i. m.*, 336.

⁷¹⁹ BARTONIEK, *i. m.*, 35–56.

⁷²⁰ FORTIS, *i. m.*, 145.

⁷²¹ Idézi FORTIS, *i. m.*, 145.

⁷²² Egyik, 1538. január 21-ei levelében Verancsics Antal például arról tájékoztatta testvérét, hogy ösztönzésére tervbe vette leveleinek kiadását. *MHH Scriptores*, T. XXXII, 201: „Diu est, frater, quod me hortaris, ut epistolas, quas accuratione studio ac meditatione scribo, colligendas servandasque, ac in librum perinde, ac luce, ut ais, dignas elucubrari curem;”

⁷²³ ACSÁDY, *i. m.*, 21.

kézirat *rectó*ján az szerepel – bizonyosan Faustus kézírásával –, hogy ez a munka Mihályé: *De rebus Ungaricis Anni 1536. Michael Verantius*.⁷²⁴ Ezt megerősíti Antal a 16. folio lapján saját kézírásával is, ahol a következőt írta a margináliára: „Michaelis Wrantii opus.” A történeti munka emellett mindenképpen autográf. Verancsics Antal behatóan ismerhette ezt a munkát, melyet a lapszélre jegyzett számos javítása és megjegyzése is bizonyít (14. melléklet).⁷²⁵

Acsády a Verancsics-féle gyűjtemény következő alkotását, a *De apparatu Ioannis regist*, amely az 1536–1538-as évek eseményeit mutatja be,⁷²⁶ szintén Mihálynak tulajdonította.⁷²⁷ A két alkotás szoros tartalmi és lexikai kapcsolatot mutat egymással. Az utóbbi munka szerzője a bevezetőben az 1536-os év eseményeit jobbra Verancsics Mihály *Liber de rebus Hungaricis 1536* című munkája alapján írta meg, azonban az egyes mozzanatokat hol rövidebben, hol bővebben mondta el a *De apparatu Ioannis regis*ben. A szerző leírásában nagy figyelmet szentelt a nemzetközi politikai viszonyokra is, ami mindkét Verancsics szemléletére jellemző volt. Jelentős abban a tekintetben, hogy a magyarországi eseményeket összefüggésbe hozta az európai nagypolitika (V. Károly és I. Ferenc konfliktusa) történéseivel. A szerzőség a *De apparatu Ioannis regis*... esetében azonban már felettébb bizonytalannak látszik és további kutatások feladata lesz, hogy ennek a történeti munkának a szerzőségét kétséget kizáró módon tisztázza. A kézirat nem szerepel semmilyen utalás arra vonatkozóan, hogy kinek az alkotása.⁷²⁸ A korabeli szöveg emellett bizonyosan nem Mihálytól származik, ugyanis az inkább Verancsics Antal kézírására emlékeztet. Azt, hogy egy korábbi munkájában részletesen taglalt eseményeket Verancsics Mihály kisebb-nagyobb módosításokkal rövidebben újra leírja, nem tartjuk valószínűnek. Tehát joggal feltételezhető az, hogy a *De apparatu Ioannis regis*... szerzője és/vagy szerkesztője Antal volt, aki testvére fent

⁷²⁴ OSZK Kézirtár, Fol. Lat. 422/II, fol. 15r.

⁷²⁵ Mindezek tükrében nehezen igazolható Bartoniek megállapítása, aki kétségbe vonta a szerzőséget, mivel véleménye szerint Mihály ekkor még nem tartózkodott Magyarországon. – BARTONIEK, *i. m.*, 38. Emellett Acsády azon kijelentése, hogy Mihály az 1536-os évről szóló munkát Antal közléseiből és segítségével készítette el, kevésbé tartható valószínűnek.

⁷²⁶ VERANCICS Antal, *De apparatu Ioannis regis contra Solymantum caesarem in Transylvaniam invadentem (1536–1538)*. A latin szöveget először Szalay László közölte. – *MHH Scriptores*, T. II, 50–119. Verancsics Antal munkája eltérő címekkel is ismert: *Bellum Petri Moldaviae vaivodae cum Solymano*; *De rebus gestis Ioannis regis Hungariae liber I.*, valamint *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transylvaniam liber I–II.*, 1538. – KULCSÁR, *Inventarium...*, *i. m.*, 569–570. Legújabb kiadását I. Antonius WRANCIUS Sibenicensis Dalmata, *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo. De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae liber tertius*, ed. Colomannus EPERJESSY, Bp. Egyetemi Ny., 1944. (BSMRAe: Saeculum XVI)

⁷²⁷ ACSÁDY, *i. m.*, 22.

⁷²⁸ Gözsy szerint csak aprólékos textológiai és filológiai vizsgálatok után lehet megállapítani a latin nyelvű munkák szerzőségét. – GÖZSY, *i. m.*, 337.

említett művét is felhasználta. Ezért a doktori dolgozatunk további részében a *Liber de rebus Hungaricis 1536*-ot Verancsics Mihálynak, míg a *De apparatu Ioannis regis* című alkotást Verancsics Antalnak tulajdonítjuk.

A tárgyalt két történeti munka kapcsán felmerülhet a kérdés, hogy melyik alkotás lehet a korábbi. Feltételezhető, hogy az 1536-os évet bemutató *Liber de rebus Hungaricis 1536*. Ezt bizonyítja, hogy a 21. folián Antal kijavította öccsének azt a tárgyi tévedését, amely már helyesen szerepelt az időben későbbi eseményeket bemutató írásban. Mihály tévesen V. Istvánt (Ștefan Lăcustă) tartotta moldvai vajdának az 1536-os évben, azonban ekkor még IV. Péter (Petru Rareș) volt hatalmon. Verancsics Antal ezt a tévedést javította ki, és a később elkészülhetett munkájában helyesen a Péter vajda elleni szulejmáni hadjáratról írt. Ez a tárgyi pontatlanság segíthet meghatározni Verancsics Mihály munkájának hozzávetőleges keletkezési idejét. Ebben az időszakban Péter vajda két alkalommal volt moldvai fejedelem. Először 1527 és 1538, majd 1541 és 1546 között. Fia, István a két periódus közötti átmeneti rövid időszakban volt csak hatalmon. Tehát nagyon valószínű az, hogy István vajda uralkodása alatt – mindenképpen 1538. szeptember 21-e után, de valószínűleg 1540. december 20-a előtt – írta meg munkáját Verancsics Mihály. Ezt az intervallumot tényként elfogadva azonban kérdésessé válik a *Liber de rebus Hungaricis 1536* és a *De apparatu Ioannis regis...* keletkezési sorrendje. A problémát az okozza, hogy az utóbbi munka II. könyvének a végén a szerző világossá tette azt, hogy az alkotása készen volt már 1539 januárjában. Megemlítette ugyanis azt, hogy János király január 1-jén már Budán tartózkodott. Emellett a szerző nagy várakozással tekintett a tavasszal várható európai történésekre, de azokról mint jövőbeli eseményekről beszélt („Ineunte vere, quae insequens afferet, puto magna et multa fore”).⁷²⁹ Végezetül, ha a kettő fent említett történeti munka közül Mihály alkotása készült el először, és az hatással lehetett a *De apparatu Ioannis regis...* tartalmára, akkor Verancsics Mihálynak viszonylag rövid ideje (körülbelül négy hónapja) volt munkája befejezésére. Ha ez egyben a művek keletkezési sorrendje is, akkor ebben az esetben Mihály műve valószínűleg jelentősen meghatározhatta Antal gondolatmenetét.⁷³⁰ A két munka keletkezési sorrendjének végleges meghatározása

⁷²⁹ *MHH Scriptores*, T. II, 118–119: „Budam circiter calendas Januarias est profectus 1539, ibique Sigismundi Poloniae regis filiam Isabellam, omnibus animi ac naturae dotibus adornatam, felicissimis auspiciis ac Dei Opt. Max. nutu in uxorem accipiens, operam nuptiis dedit. [...] Haec sunt quae praesens annus M. D. XXXVIII. iam exiens, in Moldaviam et Transsylvaniam secum attulerat, coeptaque et transacta sunt Julio, Augusto ac Septembri mensibus. Ineunte vere, quae insequens afferet, puto magna et multa fore.”

⁷³⁰ Először Szalay László hívta fel a figyelmet erre a tényre. – *MHH Scriptores*, T. II, p. ix.

eldönthetetlennek tűnik, mégis ez a bizonytalanság is megerősíti azt, hogy a két Verancsics testvér milyen szoros írói kapcsolatban állt egymással.

V. 1. 2. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* külpolitikai vonatkozásai

A *Liber de rebus Hungaricis 1536* több jelentős eseményről is beszámol az 1536-os évből. Verancsics (sallustiusi értelemben vett) monografikus jellegű történeti munkának szánhatta alkotását. Ezt a tényt támaszthatja alá, hogy egy rövid történelmi áttekintést ad az 1526-os mohácsi csatavesztésről, amelyet *calamitas*nak és egyúttal fordulópontnak is tekintett,⁷³¹ illetve az azt követő belpolitikai helyzetről. Utal a II. Lajos király halála után kialakuló anarchikus viszonyokra, a kettős királyválasztásra és az országban dúló polgárháborúra. Mihály munkája habár töredékes, abból a szempontból jelentős, hogy szoros összefüggést állapít meg a magyarországi hadi- és belpolitikai fejlemények, valamint a nyugati diplomáciai és katonai események között. A munka elején Verancsics Mihály rövid visszapillantást tett az előző évtized eseményeire. Ezután az I. Ferdinánd és I. János, továbbá az V. Károly császár és I. János közötti tárgyalásokról és egyes hazai katonai eseményekről, különösen Kassa elfoglalásáról adott érdekes tájékoztatást. Valószínűleg a Szapolyai-udvarhoz érkezett jelentések vagy szemtanúk előadásait felhasználva készítette el szövegét. A munka szerkezete világos és igen nagy éleslátásról tesz tanúbizonyságot. János diplomáciai lépései között megemlíti a bécsi sikertelen tárgyalásokat, valamint az éppen Nápolyban tartózkodó V. Károlyhoz küldött és végül eredménytelen követséget. Mihály csak az utóbbi kapcsán említette meg Frangepán Ferenc és Brodarics István követi tevékenységét, Antal viszont részletesen leírta bécsi tevékenységüket is a *De apparatu Ioannis regis*ben. Mindkét szerző beszámolt a császári követ, Johann Wese lundi érsek megérkezéséről Nagyváradra és békekötési szándékairól. A külpolitikai események azonban rácsáfoltak ezekre a várakozásokra. I. Ferenc itáliai támadása és az V. Károly felett aratott sikerei előnytelen helyzetbe hozták a Habsburgokat Magyarországon is.

A korábbi évek eseményeinek, a külpolitikai történéseknek és a hazai polgárháborús állapotoknak bemutatása teszi ki Verancsics Mihály művének első felét. A rövid

⁷³¹ Veran. *Hist. Hung.* 4–5: „decem continuis annis incredibili calamitate regnum illud sub dubio domino vexatum est.” A mohácsi csata nemcsak történelmi fordulópontnak, hanem az európai humanista történetírás egyik fontos eseményének is számított. A szerencsétlenség (*calamitas*) fogalma egyik fontos elemévé vált az itáliai humanista történetírásának is. Ott az 1499-es dátum az itáliai háborúk több évtizedig tartó szakaszának kezdete, amely esemény számos itáliai történetírónál (pl. Pietro Bembo, Niccolò Machiavelli, Paolo Giovio) megjelent. – BREISACH, *i. m.*, 162–167.

prooemium jellegű bevezetésben nemcsak politikai eseményekről (mohácsi csata, II. Lajos halála, 10 éves polgárháború) lehet olvasni, hanem ebben a szakaszban Verancsics mély erkölcsi mondanivalót is megfogalmazott. A római történetírás (pl. Caesar, Sallustius és Livius) moralizáló szándékához hasonlóan nagy jelentőséget tulajdonított a haza jelenlegi állapotának okai között a régi erkölcsi erények hanyatlásának. Valószínűleg sallustiusi hatásra, a *virtus* és a *fatum* (vagy *fortuna*) közötti szoros kapcsolatra mutatott rá már az első sorokban is. A római szerzőhöz hasonlóan ezek a fogalmak kiegészítik egymást Verancsicsnál. Verancsics kora alapvetően elfordult az erkölctől, és ez alkalmat adhat a korszak tragikus értelmezésére. A mohácsi csatavesztés egy rossz *fatum*ként értelmeződik itt, amelyből minden rossz támadt az országra, így a régi erkölcs, a rend és az ékesség körvonalai („*facies quidem aliqua antiquae virtutis ordinis, aut decoris*” – *Hist. Hung.* 6–7) már mind elenyésztek a 30-as évekre. Az erkölcsi romlás kezdete tehát az 1526-os év volt Verancsics történelemszemléletében. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy még a haza üdvét sem tartva tiszteletben (*proiecta patriae salute*, – *Hist. Hung.* 12–13) két király kezdett el egymással vetélkedni a főhatalomért, ám az ország feletti teljes hatalmat (*liberam possessionem regni*) egyikük sem tudta megszerezni.

A rövid felvezetés után a szerző azonnal a magyarországi meghasonlott állapotok bemutatására tért rá. Szapolyai János mindent megtett, hogy mindkét fél számára előnyös megegyezés jöjjön létre Magyarország békéje és nyugalma (*Ungariae pacem et quietem*) érdekében. Szapolyai diplomáciai lépéseinek lényeges elemét jelentette az, hogy elismerje hatalmának törvényes voltát az európai udvarokban. Verancsics többek között beszámolt az I. Ferenc, VIII. Henrik, VII. Kelemen, III. Pál pápa udvarába küldött követségekről, illetve a velencei diplomáciai kapcsolatokról is (*Hist. Hung.* 31–39). Verancsics Mihály szerint Magyarország támogatására a legerősebb és leghatásosabb történelmi érv az volt, hogy a lakói már számtalan év óta védelmezik a nyugati államokat az oszmán hódítókkal szemben. A *propugnaculum Christianitatis* eszméjének újabb megfogalmazása jelenik meg itt Verancsicsnál, de most nem a költészetében, hanem a történetírásában kifejezve:

regnum Ungariae a tot annis unicum obstaculum fuisse furori
Turcico, quo quidem amisso perpenderent, quantum calamitatis
vicinis Christianorum regnis immineret.⁷³²

⁷³² Veran. *Hist. Hung.* 26–27.

Ezek az európai követségek végül azonban alapvető eredmények és megállapodás nélkül zárultak. Ezt követően János király ismét követeket küldött Bécsbe Ferdinándhoz. Verancsics soraiból a minden kétséget kizáró János-pártisága olvasható ki. Szapolyait egyértelműen pozitív színben tüntette fel, hiszen a magyar király önként vállalta ellenfelének a béke felajánlását, még ha azzal saját királyi tekintélyét is csorbította volna. A cicerói „salus populi suprema lex esto” (Cic. *Leg.* 3, 8) eszméje fogalmazódik meg azokban a sorokban, amelyekben Szapolyai a köz javát mindig és mindenkor a magáé elé helyezte. Személyét mindenképpen az ideális uralkodó képében festette le Verancsics. A bécsi megegyezési kísérletek pontjainak ismertetésével ezt a képet erősítette fel a szerző. Ezek legfontosabb pontja a *status quo* megőrzése, vagyis az aktuális hatalmi állapotok tiszteletben tartása volt. Emellett Szapolyai a békeszerződés házasság útján történő megerősítésére is ajánlatot tett. Mindhiába, ugyanis Ferdinánd mereven elzárkózott a megállapodástól, és csakis a Magyarország feletti korlátlan uralmat tudta elfogadni. Az általa javasolt feltételek jól láthatóan nem a béke és a nyugalom vágyából születtek. Személyében semmilyen lehetőség sem kínálkozott a megegyezésre, ugyanis Szapolyai számára elfogadhatatlan követelésekkel állt elő. Ezekben az is szerepelt, hogy János vonuljon ki Budáról, adja át Erdélyt és végül mondja fel a barátságát a török császárral (*Hist. Hung.* 59–63). Verancsics pontról pontra ismertetette ezen feltételek teljesíthetetlen jellegét. Buda szimbolikus jelentőségű volt a magyar királyok számára, így a történelem egyik mozgatórugója, a szerencse ennek birtoklása körül fordulhatott meg („in quo omnis fortuna vertitur”). Erdély termőföldjei és bányái miatt biztos hátszínigot jelentett Szapolyai számára, így erről sem mondhatott le önként. Végül Szulejmán szultán barátságáról sem lett volna érdemes lemondani, ugyanis a törökök katonai fölénye ekkor már mindenki számára egyértelmű volt. Szapolyai ezt követően is a béke feltétlen híve maradt, ezért követei (Brodarics és Frangepán) felkeresték Nápolyban V. Károly német-római császárt, hogy rábírják arra, hogy fivérével fogadtassa el János közeledési szándékait. Szapolyai még arra is hajlandó volt, hogy a királyi méltóságát megossza riválisával. V. Károly azonban nem foglalt ekkor nyílt állást a kérdésben, és helyette pusztán csak a követét, Johann Wesét küldte el tárgyalásokat folytatni Nagyváradra. Verancsics soraiból kitűnik, hogy a császár elképzelései sem voltak jobbak testvérénél, hiszen maga is a Magyarország feletti uralomról kezdett el ábrándozni. Verancsics Mihály a nemzetközi és a magyarországi események közötti szoros összefüggésre világított rá akkor, amikor Károly sikertelen, 1536 őszi dél-franciaországi hadjáratáról beszámolt (*Hist. Hung.* 109–112). Ugyanis 1536-ban elhunyt Francesco

Sforza (1495–1535) milánói herceg, és vele kihalt a Sforza család. Ekkor kiújult a Habsburg-Valois háborús konfliktus. I. Ferenc ismét szövetséget kötött Szulejmán szultánnal, és betört Savoyába. Válaszul V. Károly Provence-t rohanta le, ám Anne de Montmorency (1493–1567) ellenállásán megtört a lendülete, és Marseille közelében kénytelen volt visszavonulni. Ez a vereség megpecsételte a Nagyváradon folytatott tárgyalásokat is, és a békés megegyezés helyett Szapolyai újra a háború eszközéhez volt kénytelen folyamodni.

V. 1. 3. Caesar-imitáció Verancsics történeti munkájában

Ezeknek a soroknak a rövid áttekintése során is önkéntelenül adódik a caesari munkák imitációjának lehetősége. Az ország háborús helyzetéről szóló exkurzus, a munka végén elhangzó retorikus igényű Kállay-beszéd, az annalsztikus szerkesztési elv, azaz egy év eseményeinek egy könyvet felölelő bemutatásának módja, a szövegszerűen kimutatható caesari allúziók és elsősorban Szapolyai János politikai törekvéseinek a caesari bemutathoz hasonló leírása mind ezt a felvetést erősítik meg. Először is Verancsics Mihály számos helyen Caesar *Commentarii de bello Gallico* munkájából vett át hosszabb-rövidebb szöveghelyeket:

Veran. *Hist. Hung.* 9–11:

Sed ut in rebus perturbatis, et ancipiti imperio, evenire solet, infinita **multitudo perditorum hominum et latronum** in dies exoriebatur, **quos non tam bellandi quam praedandi studium ab agricultura** abstrahabat.

Veran. *Hist. Hung.* 21–24:

qua de re primum ad omnes principes Christianos solennes **oratores** aliquoties **misit**, cupiens testatum facere, se tranquillitatis rei publicae Christianae causa, vehementer regno Ungariae **pacem et quietem conciliandam** desiderare.

Veran. *Hist. Hung.* 45–46:

quia **in dissensione nullam** utrique

Caes. *BG*, 3, 17, 4:

magnaue praeterea **multitudo** undique ex Gallia **perditorum hominum latronumque** convenerat, **quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cultura** et cotidiano labore revocabat.

Caes. *BG*, 7, 55, 4:

Convictolitavim [!] magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, **legatos** ad Vercingetorigem **de pace et amicitia concilianda** publice **missos**, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt;

Caes. *BG*, 5, 31, 2:

si modo unum omnes sentiant ac probent;

factionis **salutem perspiciebant.**

Veran. *Hist. Hung.* 47–48:

quod reges Ungariae **non accipere, sed dare** condiciones **a maioribus instituti fuerant.**

Veran. *Hist. Hung.* 99–100:

Interim Carolus movit exercitum in Galliam, quod rex Francorum, occupato ducatu Sabaudiae, **quod olim Allobroges appellabantur,**

contra **in dissensione nullam se salutem perspicere.**

Caes. *BG*, 1, 13, 4–1, 14, 7:

Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent quam dolo aut insidiis niterentur. [...] ita Helvetios **a maioribus suis institutos esse** uti obsides **accipere, non dare,** consuerint;

Caes. *BG*, 1, 11, 4:

Item **Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant,** fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui.

Nemcsak az allúziós technika jelentheti az egyedüli caesari hatást Verancsics alkotásában. Habár Caesar *Commentarii de bello civili* munkájának a szövegszerű átvétele nem mutatható ki a humanista szövegében, mégis a két szembenálló király jellemének és cselekedeteinek ábrázolása erőteljesen emlékeztet Caesar és Pompeius szembeállítására. Caesar saját munkájában igyekezett elleplezni a formális jogi helyzetet, és megpróbálta a saját ellenfeleit felelőssé tenni a római polgárháborúban tanúsított erőszakos eljárásért. Caesar munkájában állandóan hangsúlyozta, hogy ő csak polgári békét akart, *otiumot* és *dignitast*, ellenben Pompeius és társaival szemben semmi módja nem nyílt a tárgyalásos megegyezésre. A polgárháború kirobbanásáért magát Pompeiust és az *inimici Caesarist* terhelte a felelősség mind Caesar, mind pedig Cicero véleménye szerint.⁷³³ Caesar nem is nevezte a polgárháborút polgárháborúnak a commentariusában, a műben mindig is csak *civiles dissensiones*ről esik szó.⁷³⁴ Verancsics munkájában Szapolyai János az, aki minden módon a béke létrejöttén fáradozott, azonban ellenfele, Habsburg Ferdinánd mindent elkövetett annak érdekében, hogy ez ne jöhessen létre. Az ország meghasonlottságát emellett Verancsics sem nevezte sohasem munkájában polgárháborúnak. Emellett egyedül csak Caesar védte meg a köztársaság intézményét az egyeduralomra törő Pompeiusszal és az általa vezetett csoportokkal szemben. Az ellenség (*hostes*) kifejezés leginkább a külső háborús ellenséget jelentette a római háborús terminológiában, ezért Caesar a gyűlölködés miatt igyekezett ennek használatát elkerülni. Caesar

⁷³³ Caes. *BC*, 1, 4, 5; Cic. *Att.* 9, 11A, 2.

⁷³⁴ Caes. *BC*, 3, 1, 3.

gyakorta emlegetett művében keveseknek a cselekedeteit és pártoskodásait (*factio paucorum*).⁷³⁵ Verancsics a jövőbeli megegyezés jegyében szintén nem illette negatív fogalmakkal a Ferdinánd pártján álló főúri és nemesi csoportokat. A *hostes* kifejezés gyakran felbukkant korábbi költeményeiben, de ebben a munkájában a caesari terminológiához hasonlóan a *factio* kifejezést alkalmazta párt, csoportosulás, avagy szövetkezés értelemben (pl. *utriusque factionis salutem; factionis Germanicae; Ferdinandicae factionis; ob studium Germanicae factionis*). Caesar *De bello civili*-ében lépten-nyomon a *res publica* védelmének a hangvétele uralkodik el, és nincs benne semmi nyoma a monarchikus, vagy éppen a birodalmi ideológiának sem. Ez a római hadvezér az egész mű alatt csak egyet akart: békét. Szapolyai alakja ilyen vonatkozásokban is világosan megfeleltethető Caesarral. A haza üdvének és békességének érdekében mindent kész volt megtenni, ezért még a tárgyalásokra is hajlandó volt ellenfelével, habár még nem volt ekkor katonailag veszített helyzetben. Legfontosabb célja a királyság pusztulásának és romlásának gyors megelőzése volt: „itaque Ioannes rex presagens futuram brevi disolationem et ruinam regni Ungariae” (*Hist. Hung.* 16–17). Caesar commentariusában olyan szereplői pozíciót — Collins szavait idézve: „man of peace” (‘a béke embere’) — vett fel, mint aki állandóan a békességre és a megegyezésre törekszik.⁷³⁶ Ez az ábrázolási forma tökéletesen ráillik Verancsics Mihály Szapolyai-ábrázolására is az 1536-os év eseményeiről szóló történeti munkájában.

V. 1. 4. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* belpolitikai vonatkozásai

Verancsics Mihály munkájában a belpolitikai események ismertetése nagyobb szerepet kapott, ugyanis a legnagyobb részét ennek a magyarországi katonai események ismertetése tette ki. A magyarországi hadműveletek tárgyalását a Szatmár elleni támadás leírásával kezdte. Az eseményről Zermegh János (1504 körül–1584), Brutus János Mihály (1515/17–1692), Istvánffy Miklós (1538–1615) és Bethlen Farkas (1639–1679) is részletesen beszámoltak munkáikban.⁷³⁷

⁷³⁵ Caes. BC, 1, 22, 5; amelyet mind Sallustius, mind Hirtius is megemlégett munkájukban. Sallust. *Epist. ad Caes.* 1, 8, 6. (*factio nobilitatis*), Caes. BG, 8, 50, 2. (*factionem et potentiam paucorum*); 8, 52, 3. (*inimicis*).

⁷³⁶ John H. COLLINS, *Caesar as a Political Propagandist*, ANRW, 11(1972), 922–923.

⁷³⁷ BETHLEN, *Historia...*, i. m., 184–185, BRUTUS t. II, 401–403, *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges usque ad ipsius Ioannis obitum*, Auctore Ioanne ZERMEGH [ZERMEGH János], Amstelaedami, apud Iacobum Lepidium, 1662, 76–79, ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, i. m., 203–204.

Verancsics Mihály szerint Huszt várának parancsnoka, Kávássy Kristóf, valamint a Ferdinánd király által megbízott Bánffy Boldizsár támadta meg a várost és annak várát.⁷³⁸ Ezt rövid időn belül kifosztották és feldúlták, majd magát a várost is felgyújtották. A város templomát sáncokkal megerősítették, és ennek védelmére Horváth Mátyást (*Matthiam Chrovatum*) nevezték ki. Amikor Szatmár elfoglalásának híre eljutott Nagyváradra, Kun Gotthárd és Thelegdy Miklós a királyi sereg élén az ellenség ellen indult. Csekély emberveszteség árán bevették az erődöt, majd Horváth Mátyást és mintegy 40 embert Nagyváradra hurcolták, ahol a vezért karóba húzták, és a többieket pedig kötél általi halálra ítélték (*suspendio vitam posuerunt*). Szapolyai János számára mégis jelentős veszteséggel járt ez a küzdelem. Az ostrom során egyik legjobb parancsnokát, Kun Gotthárdot eltalálta egy puskagolyó (*globulo pixidis*) a csípőjén, és pár nappal később, augusztus 24-én Nagyváradon belehalt sebesülésébe.⁷³⁹ A Szatmár környéki harcokról Verancsics Mihály történetileg a legnagyobb hitelességgel számolt be. Ezt támasztják alá a jelentős egybeesései a kortárs *Memoria Rerum*-mal (Verancsics-évkönyv),⁷⁴⁰ egy korabeli hadi jelentéssel⁷⁴¹ valamint Bethlen és Istvánffy későbbi munkáival is. Ostrosics (Ostrosyth) Miklós jelentése a pozsonyi kamarához július 5-én hasonlóképpen számolt be a harcokról, azzal kiegészítve, hogy megemlíttette azt, hogy Nagyváradon Horváth Mátyás mellett Parlagy Ferencet is kivégezték.⁷⁴² Mindez nagyban megerősíti Verancsics munkájának forrásértékét és megbízhatóságát a későbbi események tárgyalásában is. A történeti hitelesség további bizonyítéka lehet emellett az is, hogy a tárgyi tévedéseket testvére, Verancsics Antal javította a kézirat margináliáján. Az utólag javított, a moldvai vajda, Petru Rareș Erdély elleni támadása kapcsán Verancsics Mihály megemlíttette a székely Lázár Ferenc Szászrégen városában történő

⁷³⁸ A korabeli források közül egyedül Verancsics Mihály említette meg Kávássy Kristófot („Christophorus de Cavas praefectus arcis Hust et totius Maramarusii.” – Veran. *Hist. Hung.* 117). Bánffy Boldizsár szerepéről a többi történeti munkában is lehet olvasni. BETHLEN, *Historia...*, i. m., 184, BRUTUS t. II, 401, ZERMEGH, i. m., 76–77, ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, i. m., 203.

⁷³⁹ Pontos dátum nem szerepel Verancsics munkájában. Zermegh szerint augusztus 24-e környékén halt meg Kun Gotthárd: „Haec acta fuere circa ferias Divi Bartholomaei; quo die bonus Gothardus Cun ex vulnere obiit.” – ZERMEGH, i. m., 78.

⁷⁴⁰ Az eseményről a *Memoria Rerum* így számolt be: „Kún Gothárdot meglüvék Szatmárnímeti városánál az Horvát Mátyás népe az kalastromból, ki miatt Kún Gothárd Váradon meghala, eltemették. János király rejá vitatá az kalastromot Horvát Mátyásra. Belőle kiforgatá. Váradon haromicigyen, ki katonái valának, felakasztatá. Őmagát karóra vonatá.” – *MHH Scriptores*, T. III, 39.

⁷⁴¹ A levél megtalálható a pozsonyi kamarához intézett levelek között. MNL OL, MKL E 41, Litt. ad Cam. I. csomó. A levelet magyar fordításában részben Kárffy Ödön közölte. – KÁRFFY Ödön, *Ostrosics Miklós hadijelentése a pozsonyi kamarához 1536-ból*, [Hadtörténelmi Okmánytár], HK, 12(1911), 474–476.

⁷⁴² Verancsics Mihály név szerint csak Horváth Mátyást és negyven társát említette. – Veran. *Hist. Hung.* 128–129. Az említett hadi jelentés mellett BETHLEN, *Historia...*, i. m., 185, BRUTUS t. II, 403 és ZERMEGH, i. m., 79 is megemlíttette Parlagy Ferenc lefejezését.

lefejezését is. Erről semmi pontosabbat nem tud később Bethlen Farkas sem.⁷⁴³ Mégis Verancsics Mihály sugallja Lázár bűnének természetét: „Ezzel egy időben Lázár Ferencet, aki a székelyeknél tekintélyben az első helyen állt, árulással vádolták meg (insimulatus proditiōis), és Régen városában fővesztésre ítélték.”⁷⁴⁴ Tehát valószínűleg a moldvai vajda segítésének bűnéért ítélték bűnösnek árulásban a székely nemesembert.

Az 1536-os év két további jelentős belpolitikai eseményéről is hírt adott munkájában Verancsics Mihály. Az egyik Török Bálint,⁷⁴⁵ a másik Bebek Ferenc átállása Szapolyai János oldalára. Török Bálint sokszor váltott pártot 1526 óta, most Verancsics szerint önként csatlakozott János király seregéhez.⁷⁴⁶ Azért, hogy jó szándékát kifejezze, és hűségét mindenkiben tudatosítsa, mielőtt a király színe elé járult, a Gerényes nevű dél-dunántúli erőseget harcban a király oldalára állította („castellum, Gerennas vocatum, in gratiam regis expugnavit” – *Hist. Hung.* 167). Ezt a várat nem sokkal korábban Kápolnay Ferenc (*Franciscus de Capolna*) emeltette a Kapos mocsárvidékén. Török Bálint megostromolta és bevette a várat, majd kapitányát egészen Szlavónia határáig üzte. Szapolyai János gazdag és jelentős adományokkal hálálta meg a főúr átállását. Szeptemberben ugyanis neki adományozta az erdélyi Hunyad várát, Magyarország leggazdagabb és legnagyobb mezővárosát, Debrecen, illetve unokatestvére, Sulyok György 1527 után újra visszanyerte a pécsi püspöki címet.

Bebek Ferenc († 1558) átpártolása és testvérének Bebek Imrének az 1533-as lutheránussá válása szintén megjelenik Verancsics történeti munkájában (*Hist. Hung.*

⁷⁴³ BETHLEN, *Historia...*, i. m., 234: „Quod dum alii agunt, Majlatus Wajvoda Transsylvaniae, unum e Proceribus Siculorum Franciscum Lázár (nescitur quam ob rem) in oppido Saxonicali Régen dicto capite plecti curat.” Majláth István életrajzírója Bethlen munkáját felhasználva azt állítja, hogy Bálványos várának elfoglalása után Majláth fejeztette le Lázár Ferencet. – MAJLÁTH Béla, *Maylád István 1502–1550*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1889 (Magyar történeti életrajzok), 57.

⁷⁴⁴ Veran. *Hist. Hung.* 139–140: „quo tempore Franciscus Lazar, qui inter Siculos primum locum auctoritatis obtinebat, insimulatus proditiōis, capite damnatus est in oppido Regen.” A szövegrészlet fordítását a Gyulai Éva által rendelkezésünkre bocsátott kiadatlan kézirat alapján közöltük.

⁷⁴⁵ A *Memoria Rerum* szerint (*MHH Scriptores*, T. III, 40): „Terek Bálint meghasonlik Ferdinándos királytól, ki az János király pártjára jüve. Kinek János király Vajdahunyadot és Debrecen városát (adá)”. BETHLEN, *Historia...*, i. m., 235: „Sub idem tempus Valentinus Török relicto Ferdinando in partes Joannis Regis transit, quod insigni contumelia affectus a Paulo Bachicio, (qui per subordinatos sicarios salutem ipsius insidiatus fuisse dicebatur) quamvis saepius ea de re fuisset conquestus, nulla tamen placandi sui media obtinuisse se aiebat.” ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, i. m., 206–207: „Exeunte hoc anno, Valent. Turcus, cum naturali sua mobilitate, atque inconstantia, tum a Paulo Baquitio, insigni, ut dicebat, affectus contumelia, a quo se et salutem suam, insidiis per subordinatos sicarios petitam querebatur, a Ferdinandi partibus ad Iohannem Regem defecit. [...] Iohannes autem Huniadianam arcem in Transsilvania, et Debrecenium oppidum, eiusmodi transfugii praemia, ut alios quoque ad similem proditiōem invitaret, ei dono dedit.”

⁷⁴⁶ Úgy tűnik, hogy Verancsics nem tudott arról, vagy nem tartotta fontosnak lejegyezni, hogy Török Bálint és Bakics Pál, majd testvére Péter szabályos magánháborút vívott egymással az Észak-Dunántúlon az 1530-as években. – GECSÉNYI Lajos, *Győr város 1526 után = Arrabona, a Győri Múzeum Évkönyve*, 18, szerk. DÁVID Lajos, 1976, 200–201. Bakics Pál még Török meggyilkolásának kísérletétől sem riadt vissza, ahogyan arról Bethlen és Istvánffy is beszámolt.

179–202). Bebek Ferenc valamikor az 1536-os évben állt Szapolyai oldalára. Hűsége jeleként minden vagyonát, mintegy háromszáz lovast és ugyanennyi puskást ígért a királynak. Az eseményről egy ismeretlen szerző Johann Wesének írott 1537. augusztus 6-ai levele szűkszavúan, de szintén beszámolt: „Perényi Péter uram, Bebek Ferenc uram, Báthori András Bona uram ide jöttek, hogy engedelmességet fogadjanak. A Királyi Felség őket is megjutalmazva bocsátotta el.”⁷⁴⁷ Később Bethlen Farkas és Istvánffy Miklós sem Bebek Ferenc átpártolásának történetét, sem pedig Bebek Imre felekezetváltását nem említette meg. Utóbbiról ugyanakkor Verancsics igen részletesen írt, mivel úgy vélte, ez az egyedülálló esemény igen hasznos lehet az utókor számára („nec ingratum posteris fore arbitratus sum” – *Hist. Hung.* 185). A székesfehérvári prépostságot betöltő Bebek Imre – nem törődve az egyházi törvényekkel – ugyanis 1533-ban Budán megházasodott és a lutheránus egyház hívévé szegődött.⁷⁴⁸ A kortárs híradások szerint az „evangéliumi szabadság” volt a kulcsszó Bebek normaszegő tetteiben képviselt üzenet programszerű összefoglalására. A gondolatot az 1520-ban németül és latinul megjelent lutheri *De libertate christiana* traktátus hangoztatta először. Ezen tetteért azonban János király Bebek Imrét és az ekkor nála tartózkodó Dévai Bíró Mátyást (1500–1545) hosszú hónapokig szabad őrizet alatt tartotta Budán. Bebek Imrét viszont később szabadon bocsátotta. Ezalatt testvére balszerencsáját kihasználva Bebek Ferenc, aki ebben az évben még Ferdinánd oldalán állt, kizárta fivérét a családi örökségből és az összes várat is elkobozta tőle. Az esemény példázatszerű leírásával Verancsics Mihály célja az lehetett, hogy érzékeltesse, nemcsak a magyarok között, hanem a nemesi családokon belül is széthúzás alakulhatott ki a pusztai anyagi és hatalmi célok következtében, ami polgárháborús eseményeket gerjeszthetett. Bebek Imre házassága pedig világos példáját jelenti a katolikus egyházon belüli meghasonlottságnak és a protestáns felekezetek 16. század eleji térnyerésének.

Történeti munkája végén Verancsics Mihály még beszámolt az 1536-os év legjelentősebb katonai eseményéről, Kassa csellel történő elfoglalásáról (*Hist. Hung.* 203–278). A leírása egyedülálló, mivel Szapolyai János egyik legnagyobb katonai sikeréről ilyen részletesen és egyedülként ez a forrás számolt be. A kortársak közül Szerémi

⁷⁴⁷ SZTÁRAI Mihály, *História Perényi Ferenc kiszabadulásáról. Perényi Péter élete és halála*, Bp., 1985, 115. A szövegrészletet Détsy Mihály fordította. A latin nyelvű levelet l. ÖStA HHStA, *sign.* Ungarische Akten, Allg. A. Fasc. 32. (OL W 334).

⁷⁴⁸ Az eseményről Szerémi is beszámolt. – *MHH Scriptores*, T. I, 292–293, vö. BUNYITAY, RAPAICS, KARÁCSONYI, i. m., II, 321–323, 383k. CSEPREGI Zoltán, *Bebek Imre prépost budai menyegzője (1533) = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, tom. XXX, szerk. FONT Zsuzsa, ÖTVÖS Péter, Szeged, 2011, 95–103. Révész szerint a lányt Arbanáz Ilonának hívták. – RÉVÉSZ Kálmán, *Dévay Bíró Mátyás kétrendbeli fogsága*, PSz, 17(1905), 173–279.

György (1490?–1548 után)⁷⁴⁹ és Zermegh János, valamint az utóbbi munkáját felhasználó Brutus János Mihály⁷⁵⁰ meg sem említették az eseményt a maguk művében. A későbbi történetírók, például Bethlen Farkas és Istvánffy Miklós kisebb eltérésekkel, de szintén jóval rövidebben írták le a város elfoglalását. A hadi esemény kapcsán a történeti munkák egy közös pontban megegyeztek. Mindegyik egységesen azt állította, hogy az alaposan megerősített Kassát elsősorban árulással kerítette hatalmába János király 1536. december 4-én.⁷⁵¹ Bethlen bőkezű adományozást említett („plurima largitione”),⁷⁵² Istvánffy ezt bővebben kifejtette („plurima legatione [!] ac ingentibus magnorum munerum ac pagorum promissis”),⁷⁵³ míg Verancsics Mihály kissé elfogultan természetesen csak cselvetésekről (*fraudes*) beszélt.⁷⁵⁴

Verancsics Antal a város elfoglalásának történetét rendkívül szűkszavúan adta elő a *De apparatu Ioannis regis...*-ben. Az árulásban részt vevő személyek kiléte sem egységes a különböző forrásokban. Verancsics Mihály szerint a várost Estheri György deák (*Georgio literato de Esther*), Perényi Péter egyik familiárisa, illetve két kassai nemesember, Lónyay Gergely (*Gregorium de Lona*) és Gecsey Márton (*Martinum Gecheii*) árulása juttatta a Kállay János által vezetett Szapolyai-pártiak kezére. Ezt a névsort Verancsics Antal is átvette, de a királyi sereg vezetői között megemlítette Edenfi (U)lászlót is.⁷⁵⁵ A város parancsnokaként Ostrosics Miklóst nevezte meg Verancsics Mihály. Ezzel szemben jelentős eltérések figyelhetők meg a vezető személyek kapcsán Bethlen Farkasnál és Istvánffy Miklósnál. Ők ugyanis egységesen azt állították, hogy a királyi hadsereget Czecey Lénárd († 1550) tállyai kapitány vezette a város parancsnokával, Serédy Gáspárral († 1550) szemben.⁷⁵⁶ Véleményünk szerint Verancsics Mihály

⁷⁴⁹ *MHH Scriptores*, T. I.

⁷⁵⁰ Brutus forrásait, Brodaricsot, Centoriót, Gioviót és Zermegh-et részletesen vizsgálta Kovács Lajos János. Vö. KOVÁCS, *i. m.*, 42–61, 128–159.

⁷⁵¹ Verancsics kéziratában az „Eodem tempore, pridie nonas decembres, die festo Barbarae” szerepel. – Veran. *Hist. Hung.* 203. A pontos dátumot a kassai bíró eperjesiekhez írott levele is megerősíti. – Carolus WAGNER (ed.), *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, Posonii–Cassoviae*, 1780, 257–258.

⁷⁵² BETHLEN, *Historia...*, *i. m.*, 224: „Sub id tempus Leonhardus Szécsius Joannis Regis partibus addictissimus praesidiarios Cassovienses plurima largitione in partes suas pertraxit, effecitque, ut illi urbem traderent, quod etiam praestiterunt.” Bethlen Farkas azonban tévesen az 1535-ös évre tette Kassa elfoglalását.

⁷⁵³ ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, *i. m.*, 202.

⁷⁵⁴ Veran. *Hist. Hung.* 220–221: „Ergo cum dies constituta iam instaret, ne fraudes frequentia solita et colloquiis secretioribus, denudarentur, dividuntur.”

⁷⁵⁵ *MHH Scriptores*, T. II, 61: „Allata sub haec spe obtinendae Cassoviae, cui iam dudum insidiae intra muros Georgii Ezteri, Martini Ghechiey, et Gregorii Lonay, vis foris duce Joanne Kálai, et Uladislavo Eudenffy non exigua, neque segnis imminabat.” WAGNER 1780, 257. „Egregii Domini Johannes Kallai, Georgius Eschery, Franciscus et Vitus Horváth, Caspar Berzeviczi, atque Ladislaus Ewdenffy Capitanei cum exercitu, et gentibus Serenissimi Regis Johannis,”

⁷⁵⁶ BETHLEN, *Historia...*, *i. m.*, 224: „Cum etenim Casparus Serédi urbis illius Gubernator ad possessionem suam Nagyidam, [...] Szécsium, qui ex conducto praesto fuit, cum novo praesidio Joannis Regis

leírása a legmegbízhatóbb a résztvevő parancsnokok kapcsán. Az első kérdést a város parancsnokának kiléte veti fel. Verancsics szerint „Nicolaum Ostrosith, qui cum praesidio, cui Cassoviae praeerat.”⁷⁵⁷ Ezt a kijelentést a korábban már említett hadijelentés is alátámasztja. 1536 júniusában a felvidéki városszövetséggel (Kassa, Bártfa, Eperjes, Lőcse) szövetségre lépő Ostrosics Miklós volt ugyanis az, aki mint Kassa városának parancsnoka friss hírekkel szolgált a pozsonyi kamarának 1536. július 5-én a környékbeli katonai eseményekről.⁷⁵⁸ Serédy Gáspár neve azért merülhetett fel a későbbi történetíróknál, mert kezdettől fogva Ferdinánd oldalán töltötte be a felső-magyarországi főkapitányi tisztséget 1527 és 1550 között. A végvidéki főkapitányok (*Grenzoberst*) bár a főkapitányság központjául szolgáló ún. „fővárban” (*Hauptfestung*) székeltek, hivatali címeik mégsem voltak megfeleltethetők a városi parancsnokéval.⁷⁵⁹ Serédy Gáspár esetében a későbbi írók valószínűleg tévesen azonos tisztségeknek tarthatták a főkapitányi és a kassai városparancsnoki pozíciókat.

A várost eláruló és a Szapolyai-pártiakat segítő magyarok nevei közel megegyeztek az eseményről beszámoló szerzők munkáiban. A *Memoria Rerum* például így tudósított erről: „Kassát János királynak árulák el Gyergy deák, Lonnyay Péter és Géczy Gergely.”⁷⁶⁰ A támadást vezető parancsnok személye azonban megint csak kérdéses. Bethlen és Istvánffy egyöntetűen azt állította, hogy Czecey Lénárd volt a sereg vezetője. Verancsics Mihály ezzel szemben egy bizonyos *Ioannes de Kalóról* tett említést, aki a mintegy ezerfős lovassági egység parancsnoka („praefectus equitum Ioannes de Kalo, vir fortitudine” – *Hist. Hung.* 254–255) volt ekkor. Megint csak úgy gondoljuk, hogy Verancsics közlésének kell itt hitelt adnunk. *Ioannes de Kalo* az a Kiskállói Kállay (Vitéz) János volt, aki már 1522-ben a szőrényi báni tisztséget viselte. Brodarics és Bethlen szerint is a királyi testőrség tagjaként harcolt Mohácsnál,⁷⁶¹ majd 1526 után János király feltétlen híve lett. 1528-ban már a Szepességben portyázott.⁷⁶² Budai

intromiserunt;” ISTHVÁNFI, *Historiarum...*, i. m., 202: „Initio anni insequentis, in superiore Ungaria, ac in partibus Ferdinandi, ingens, si unquam antea, detrimentum acceptum est, negligentia Gasparis Seredii earum regionum, atque urbis Cassoviae praefecti. [...] Erat Leonardus Ceceius Iohannis factioni studiisque addictus, vir acerrimus atque militaris, nec procul Cassovia limites eius praesidio tuebatur.”

⁷⁵⁷ Veran. *Hist. Hung.* 225–226. Verancsics Antal a kéziratban utólagosan szúrta be a margináliaára a *Nicolaum* szót. A város parancsnokának kilétét így kétszeresen is megerősítette a két kortárs történetíró.

⁷⁵⁸ KÁRFFY, i. m., 476.

⁷⁵⁹ PÁLFFY, i. m., 151.

⁷⁶⁰ *MHH Scriptores*, T. III, 38.

⁷⁶¹ BRODARICUS, i. m., 48, BETHLEN, *Historia...*, i. m., 33.

⁷⁶² BUDAI Ferenc, *Magyarország polgári történetjére való lexikon, a XVI. század végéig*, 2, Nagyvárad, 1805, 377–378. Kállay észak-magyarországi portyázásait Kassa Város Levéltárának három dokumentuma is megerősíti. Kassa Város Titkos Levéltára, 1365/114, 1365/123, 1365/80. Vö. KEMÉNY Lajos, *Felső-magyarországi hadi mozgalmakra vonatkozó adatok Kassa város levéltárában*, HK, 13(1912), 288–291.

Ferenc és Nagy Iván munkáikban arról írtak, hogy 1536-ban Horváth Ferenc regéci várnaggyal ő hódította meg Kassát.⁷⁶³ Az is bizonyíthatja, hogy Kállay János volt a kassai támadás vezetője, s nem pedig Czecey Lénárd, hogy 1536. december 11-ei, magyar nyelvű levelében Horvát Gáspár Kállayt akarta tájékoztatni a Serédy Gáspárral kapcsolatos híreiről, nem pedig Czeceyt.⁷⁶⁴ A levél címzése alapján Kállay ekkor I. János király hadnagya volt. A félreértésre talán az adhatott okot a későbbi történetíróknál, hogy a város elfoglalását követően Szapolyai János éppen Czecey Lénárdot nevezte ki a város élére. Ezt erősíti meg 1553-ban Tinódi Lantos Sebestyén is az *Erdéli História* második részében: „Kassába ő bízik egy hűv szolgájába, / Ő tisztartójába, Czecei Lénártba, / Tizenöt esztendő az kapitánságba / Ki jól szolgált vala nagy jámbor hív voltába.”⁷⁶⁵ A támadás vezetőjét illető pontatlanságot vélhetően a kapitányi kinevezés ténye és Tinódi munkája egyszerre táplálhatta. Tehát a város elfoglalásában érintett személyek kilétét illetően mindenképpen Verancsics Mihály leírása a mérvadó. A történeésekről pedig éppen ezért elsősorban Verancsics leírása alapján kaphatunk megbízhatóbb képet.⁷⁶⁶

E leírás szerint Kassa városának elfoglalása a következőképpen ment végbe. A város szenátusában szabadon mozgó Estheri György deák tájékoztatta a város felkészültségéről és hadi állapotáról a Szapolyai-pártiakat. Mellette két nemes, Lónyay Gergely és Gecsey Márton vállalták azt, hogy a város fontosabb katonai pontjait elfoglalják a királyi sereg megérkezése előtt. Szapolyai serege, amely mintegy 2000 főből állt, cselből egy közeli erősséget kezdett ostromolni, amelynek megsegítésére a város kapitánya, Ostrosics Miklós vonult ki. Ezalatt Lónyay csapatával a külváros kapui előtt színleg követte a kassaiakat, valójában azért, hogy a közeli királyi lovasságot egy éjszaka alatt Kassára vezethesse. Az összeesküvés tagjai eközben a város templomában kijelölt helyén örködő kürtöst ölték meg, így az nem tudta időben figyelmeztetni polgártársait. A másik áruló, Gecsey Márton sokkal veszélyesebb és fontosabb feladatot kapott. Korán reggel fegyveresekkel töltött meg egy kocsit, ezt letakarta rongyokkal és gyerekeket ültetett rá. Látszólag ő is követte csapatával és egy szekérrel Ostrosicsot, azonban mikor a főkapu előtti híd leereszkedett, a katonái előugrottak a rejtékhelyükről

⁷⁶³ BUDAI, i. m., 1805, 377, NAGY Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VI, Pest, 1860, 36.

⁷⁶⁴ ŠOKA Bardejov MmB Missiles. nr. 8419. – Vö. *Középkori leveleink (1541-ig)*, szerk. HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos, Bp., 1991, 320–322.

⁷⁶⁵ TINÓDI Sebestyén *Összes Művei 1540–1555*, kiad. SZILÁDY Áron, Bp., 1881 (Régi magyar költők tára, 3, XVI. századbeli magyar költők művei, 2), 35.

⁷⁶⁶ Veran. *Hist. Hung.* 203–278.

és véres harcban mind egy szálig megölték a kapuőröket. Mindez hirtelen és csendben ment végbe, a város őrsege nem vett észre semmit az eseményekből. A királyi sereg váratlan megérkezését a hajnali sűrű köd is segítette. A katonák azonban elbizonytalanodtak, amikor megtudták, hogy Kassa elfoglalására kell vonulniuk. Sokan a város katonai erejétől rettentek meg, mások cselvetéstől tartottak. A katonák már-már ellenszegültek, ekkor azonban a lovasság parancsnoka, Kállay János egy beszéddel buzdította őket a város elfoglalására. Ez a buzdító beszéd (*exhortatio*) valószínűleg nem hangzott el, csak a történeti munkák szokásos retorikai elemét jelentette az antikvitástól kezdve, így az nem kezelhető történeti tényként.⁷⁶⁷ Ez a beszéd azonban Verancsics Mihály történetírói érdemeit dicséri, amelyben a humanizmus korának oly jellemző katonai erényei jelennek meg, úgymint jó hírnév, katonai dicsőség és bátorság. A történetírói stílusára álljon itt egy példa a beszédből: „Senki sem szerezhethet nagy veszedelem nélkül hírnevet, s csak a nagyszerű tettek emlékezete szép és örök. Meg vagyok győződve, hogy a hírnévért és dicsőségért semmiféle veszélytől nem szabad visszariadni.”⁷⁶⁸ A történetileg máshonnan nehezen igazolható buzdító beszéd után végül megindult a Szapolyai-párti katonaság támadása. A lovasrohamot követően a katonák könnyen a városba jutottak az árulók által tartott kapukon keresztül, majd a fontosabb pontokat elfoglalva bevették Kassát. A városi polgárság kisebb csetepatékat leszámítva nem tanúsított ellenállást, és végül megadták magukat. Bethlen és Istvánffy leírásával⁷⁶⁹ szemben Verancsics arról számolt be, hogy ezután Kállay János megtiltotta a katonáinak a rablást és gyilkolást, és csupán a veszélyesebbnek ítélt polgárokat tartóztatták le. A várost tehát nagyobb vérontás nélkül, ahogyan Verancsics fogalmazott, egyetlen puskalövés nélkül (*sine uno pulvere*) került Szapolyai János hatalmába 1536 végén.

⁷⁶⁷ Vö. Juan Carlos Iglesias ZOIDO, *The Battle Exhortation in Ancient Rhetoric*, *Rhetorica: A Journal of the History of Rhetoric*, 25(2007), 2. sz., 141–158; Mogens Herman HANSEN, *The Battle Exhortation in Ancient Historiography. Fact or Fiction?*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 42(1993), 4. sz., 161–180.

⁷⁶⁸ Veran. *Hist. Hung.* 261–262: „Nil praeclari sine magno periculo fieri, at memoria rerum bene gestarum pulcherrima et immortalis. Ego persuasum habeo, nullum periculum pro laude et gloria recusandum,” (ford. Gyulai Éva).

⁷⁶⁹ Bethlen szerint a katonák a polgárok többségét legyilkolták és a javaikat elrabolták: „milites irruerunt in cives, caesisque illorum plurimis, ac bonis direptis,” – BETHLEN, *Historia...*, i. m., 224. Istvánffy pedig a polgárok lemészárlásáról és Serédy Gáspár házának kifosztásáról írt: „Ibi Iohannis Regis nomen magnis vociferationibus ingeminando proclamant, ac obvius, qui e somno excitati, forte ad clamorem prodierant, sine ullo discrimine trucidant, captaque Seredii domo, in quam magnum auri atque argenti pondus, preciosioresque res collocaverat, ac praetorio occupato, tota urbe puncto temporis potiuntur.” – ISTHVÁNYI, *Historiarum...*, i. m., 202.

V. 1. 5. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* jelentősége a magyarországi humanista történetírásban

A Verancsics Antal hagyatékában fennmaradt kéziratok közül a kutatók számos történeti munkát tulajdonítanak más korabeli humanistának. Verancsics Antal az anyaggyűjtése során számos megbízható és kevésbé megbízható szerző munkáját igyekezett felhasználni a végül befejezetlenül maradt nagy történeti munkájához. A gyűjtemény némely alkotása bizonyosan testvérének, Verancsics Mihálynak tulajdonítható. A *Liber de rebus Hungaricis 1536* esetében világosan látszik az, hogy mindenképpen nagyobb jelentőséget kell tulajdonítanunk Verancsics Mihály 16. századi történetírói tevékenységének. A Verancsics-testvérek adatokkal és írói mintájukkal segíthették egymás történetírói tevékenységét. Ez az egymásra hatás bizonyítottan látszik az 1536-os eseményeket tárgyaló két történeti munkában is. A Verancsics-gyűjteményben rákövetkező *De apparatu Ioannis regis...* című történeti munka szerzőségének minden kétséget kizáró módon történő tisztázása azonban további kutatások feladata. Ennek és az előbbi munkának az első olvasásakor is világosan kitűnik, hogy a Verancsics-testvérek milyen szoros (történet)írói kapcsolatban álltak egymással a 16. század első felében. A doktori dolgozatunk jelen fejezete nem vállalkozhatott arra, hogy a *De apparatu Ioannis regis...* esetén egyértelmű állást foglaljon a szerzőség kérdésében, pusztán csak a felmerülő problémára igyekezett felhívni a figyelmet. Verancsics Mihály *Liber de rebus Hungaricis 1536* című munkája mindamellett elsőrangú kortárs forrásunk az 1536-os évről. A magyarországi események kapcsán a munka nagy hangsúlyt fektetett a két ellenkirály között zajló békéltető tárgyalások bemutatására. A legnagyobb részét mégis a katonai események ismertetése tette ki. Verancsics Mihály leírásában megemlíttette Kávássy Kristóf és Horváth Mátyás Szatmár elleni támadását, a székely Lázár Ferenc árulását, Török Bálint és Bebek Ferenc átpártolását Szapolyai oldalára. Munkája legfontosabb történeti értéke azonban abban áll, hogy Kassa városának 1536-os elfoglalását valószínűleg a legmegbízhatóbban adta elő a 16–17. század történetírói közül.

V. 2. Verancsics rövidebb terjedelmű prózai alkotásai

...*pari fertilitate omnes fovet nutritque.* (Enc. Dal. 8)

V. 2. 1. A *fertilitas*-toposz dalmáciai példája – a *Dalmatiae encomii principium*

A klasszikus szerzők utánzása nemcsak Verancsics Mihály költészetében érhető tetten, hanem a prózai alkotásaiban is. Az 1536-os történeti munkájából kitűnik, hogy ismerte Caesar munkáit, míg a költői alkotásaiban Horatius, Vergilius és Ovidius munkáinak ismerete biztos. Utóbbiak imitációja azonban néhány epikus alkotásában is kimutatható. Fiatalkori tanulmányaira szülőföldjén, majd krakkói egyetemi éve alatt az aranykori szerzők munkái gyakoroltak nagy hatást. Elio Tolimero és Stanisław Hosius tanításai és a szülőföldhöz, Dalmáciához való ragaszkodása talán Verancsics Mihály első komolyabb írói alkotását eredményezték. Még fiatal növendékként írta meg a *Dalmatiae encomii principiumot*, amely valószínűleg csak a bevezető része lehetett egy nagyobb terjedelmű, de napjainkra már elveszett Dalmácia-dicsőítésnek, vagy éppen egy Illyria-történetnek.⁷⁷⁰

Az alkotást egészében elveszettnek gondolta még Iva Kurelac majd Slaven Ravlić is.⁷⁷¹ Egy autográf kézírata azonban megtalálható Budapesten mintegy két foliónyi terjedelemben. A kéziratban lévő megjegyzés (*adhuc sub praeceptore*) alapján az alkotás valamikor 1520-as évek közepén készülhetett. Neven Jovanović hivatkozás nélkül az 1530-as keletkezési dátumot hozza, de ezt nem tartjuk megalapozottnak.⁷⁷² Kurelac emellett behatóan foglalkozott Verancsics Faustus egyik töredékesen és kéziratban maradt alkotásával. Érdekes egybeesés, hogy Verancsics Mihály fia tervbe vette egy nagy történeti munka megírását *Illyrica historia, fragment ex variis Historicis, cum Latinis, tum Graecis, hinc inde collecta and Fausto Verancio Siceno, Episcopo Chanadiensi* címmel.⁷⁷³ A kiadatlan autográf kézírata napjainkban a zágrábi Egyetemi és Nemzeti Könyvtár kézírattárában található meg az R-5721-es jelzetnél. Verancsics Faustus sohasem fejezte be történeti munkáját, azonban a töredékes anyagból is világo-

⁷⁷⁰ A kéziratot lásd OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422, Tom. IV, fol. 11r–11v. (továbbiakban: Veran. Enc. Dal.) KULCSÁR, *Inventarium...*, i. m., 573.

⁷⁷¹ Iva KURELAC, *Funkcija svjedočanstva i konstrukcije u tradicionalnoj i predkritičkoj historiografiji hrvatskog humanizma od Jurja Šižgorića do Dinka Zavorovića*, Acta Histriae, 19(2011), no. 1–2, 272; Slaven RAVLIĆ, *Hrvatska enciklopedija*. Vol. 11. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 501.

⁷⁷² <http://croala.ffzg.unizg.hr/basex/croalabib-opera-index>

⁷⁷³ Iva KURELAC, *Illyrica Historia Fausta Vrančića*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 22(2004), 173–187.

san látszik, hogy igen nagy körültekintéssel készült rá, és buzgón gyűjtötte az antik szerzők munkáinak utalásait és a kortárs források közléseit. Az, hogy édesapjának korábbi alkotásai is hatással lettek volna erre a munkára, a horvát szakirodalomban kevesebb figyelmet kapott. A továbbiakban mi sem igyekszünk mélyreható elemzést végrehajtani Verancsics Faustus töredékes munkája és Verancsics Mihály további alkotásainak egymásra gyakorolt hatásának vonatkozásában. A vizsgálódásunk kifejezetten Verancsics Mihály enkómiára, és mégpedig annak is csak egy motívumtörténeti szegmensére korlátozódik.

Verancsics alkotásában egyszerre vehető szemügyre a reneszánsz ember természetszeretete valamint az ókori szerzők műveire történő utalások igénye. A *fertilis topos* ókori imitációjához a humanista szerzőknek elsősorban Cicero és Vergilius munkái biztosították az alapot.⁷⁷⁴ A reneszánszban Petrarca élesztette újjá a *laus Italiae* ókori hagyományát, amelyben buzgón utánozta az aranykori római szerzőket. Az *Ad Italiam* és az *Ad Aeneam Senensem* című epistolája a *fertilis* változatos és gazdag fölhasználása, és ezekkel tulajdonképpen a szülőföld dicséretének sokak által követett példáját alkotta meg.

Verancsics Mihály szülőföldjének, Dalmáciának részletes földrajzi viszonyait adta saját művében. Habár véleménye szerint ez a tájék meglehetősen zord és durva (*loca quidem aspera*), valamint a földterületek az emberi művelésre is nehezen alkalmasak, mégis sok ember él itt, akik számára a művelésre fogott föld bőséges táplálékkal szolgál (*abunde alimenta suppeditet*). Hasonló gazdagság és termékenység figyelhető meg a növényvilágban. A fák nagy mennyiségben hozzák meg gyümölcseiket. Az éghajlati viszonyokra a mérsékelt körülmények jellemzők, levegője tiszta és egészséges, legelői termékenyek és dúsak. Külön figyelmet fordított Verancsics a vadászat és a madarászat (*venationes, aucupia*) lehetőségére, azonkívül a tengerparti részek bemutatására. Leírásának a legnagyobb részét éppen a tengerparti területek *laudatio*ja teszi ki. A part mentén közepes méretű hegyek és bokrokkal ritkán benőtt dombok magasodnak, amelyeken szőlő és olajbogyó termesztés folyik. A tenger tisztaságát, valamint a szigetvilág változatos szétszórtságát és területi sokszínűségét a derült égen úszó felhőkhöz hasonlította a szerző:

passim vadoso ac pellucido salo natantes infinitasque insulas,
pelagi iniuriis consulto obiectas nec aliter toto tractu illo disiec-

⁷⁷⁴ Vö. Cic. *Verr.* 2, 2, 2–8; Verg. *G.* 2, 136–176.

tas quasi vagare variarum nubium instar limpidi caelo
volitantium. (Veran. *Enc. Dal.* 12–15)

A belső területek csak részben alkalmasak a földművelésre, és emellett azonban rendkívül termékenyek a különféle gyümölcsökben (*feraxque fructibus*). Verancsics leírásában a tengerparti részek élővilágának bemutatása kizárólag a tengeri flóra és faunára korlátozódik. Kiemeli a halak végtelen bőségét és változatosságát (*piscium infinitam copiam varietatemque*). Verancsics nem is tett arra kísérletet, hogy ezeket részletekbe menően felsorolja fajtáik, nagyságuk és ízletességük szerint. A másfajta tengeri élőlények között említést tett a kagylók (*ostrea*) és az osztrigák (*conchilla*) sehol sem tapasztalt bőségére és hatalmas méretükre. Ezen élőlények egyediségét is hangsúlyozta. Ezeket követően Verancsics kitért az ember alkotta táj bemutatására is. A városok kikötőit két nagyobb csoportra osztotta: a nyílttengeri kikötőkre és a tengeröbölben lévő kikötőkre. A szülővárosa iránt érzett patriotizmusának adott hangot és személyes síkra terelte leírását akkor, amikor a šibeniki szűk bejáratú kikötőről is említést tett (*sole portus Sibenicensis angustiae*). Ezt követően visszatérve az általános bemutatásra a *fertilitas*-toposzt nem a bőségesen termő földekre vonatkoztatja, hanem a természeti adottságokat is figyelembe véve a tengernek – részben pedig a szárazföldnek – tulajdonított nagy gazdagságot és termékenységet. Verancsics leírása a toposz történetében ebben a tekintetben mindenképpen egyedinek mondható:

numquam eo mari sive retia, sive hami frustra extrahuntur, et
aeque se aliquis fuscina exercere media luce potest, ac in silvis
venabulo. (Veran. *Enc. Dal.* 24–25)

A vidék jellemzése ezt követően hirtelen és minden további lezárás nélkül megszakad, így nagy valószínűséggel feltételezhető az, hogy enkómiума csak töredékes formában maradt fenn. A fennmaradt töredék stílusa összességében nem egységes és kisebb-nagyobb csapongások figyelhetők meg a választott téma bemutatásában. Szerkezete semmiképpen sem tekinthető egységesnek és letisztultnak, ami egyrészt következhet fiatalkori költői tapasztalatlanságából éppúgy, mint a téma által kiváltott felfokozott érzelmi állapotából is.

V. 2. 2. Egy eltévedt ember vallomása – *Confessio* 1553-ból

A vallomás az önéletrajz sajátos fajtája, amelyben a szerző lelki életének, törekvéseinek, világfelfogásának – olykor az önostorozásig menően őszinte – elmélkedő jellegű feltárása háttérbe szorítja az életút külső eseményeinek rögzítését, s amely így epikolírikus jelleget is nyer. Visszaemlékezések és elmélkedő részek variációjával kísérel meg saját személyiségének az átvilágítását. A műfaj első klasszikusa Szent Ágoston, ő egyben a vallásos elmélkedés műfajának kezdeményezője is.

Verancsics Mihály életének fordulatai és lobbanékony természete is hatással lehetett az 1553-as *Confessió*jának megírására. A közvetlen kiváltó eseménynek, illetve az akkori lelkiállapotának feltárása lehetetlen feladatnak látszik. Általánosságban csak néhány életrajzi vonatkozás említhető meg. Verancsics az 1550-es évek elején testvére magyarországi birtokait irányította, ami bizonyosan nagy érzelmi feszültséggel járhatott. Magánéleti viszonyai sem voltak ekkor a legzavartalanabbnak nevezhetők, ugyanis apjával és annak második feleségével ez idő tájt komoly nézeteltérése támadt. A *Confessio* szövegéből nem derülnek ki pontosan a megírás körülményei, viszont az világosan látszik, hogy bűnös és vétkes (*ego peccator*) emberként jelenik meg ebben Verancsics Mihály. Az alkotás emellett nemcsak az életrajzi és lélektani vonatkozásai miatt lehet érdekes, hanem Verancsics vallásos szemléletmódjára is példaként szolgál. Közvetlen műfaji mintát nem lehetséges kimutatni. Ez a műfaj szubjektív hangvételéből is következik. A hasonló szavak és szószerkezetek azonban a Biblia, az istentiszteleteken elhangzó zsoltáirodalom és az egyéb vallásos szövegek hatását feltételezik.

A vallomás szövege viszonylag rövid, és alig tesz ki egy foliónyi méretet. Verancsics vétkesnek mondja magát, ezért az Úrhoz (*Deus pater omnipotens*) fordul megbocsátásért. Nem részletezi az elkövetett bűneit, de azokat elismeri és megbánja. Általánosságban vétkekről (*peccatis*), méltánytalanságokról (*iniquitatibus*) és hűtlenségről (*infidelitatem*) beszél. A megbocsátás jegyében az Úrtól kéri a Szentlélek adományát (*donum sancti spiritus*). Hivatkozik Jézus Krisztus kereszthalálára is, amivel minden ember bűneinek feloldozását elhozta (*pretium redemptionis pro omnibus nobis*). A vallomás végét a kötelező vallási formula zárja, amelyben az Atya, a Fiú és a Szentlélek oszthatatlan egysége fogalmazódik meg. Verancsics Mihály vallomásában megjelenő Szentháromság-eszme lényege XVI. Benedek pápa szavaival jellemezhető a legjobban:

Az örök Atya irántunk való szeretetében elküldte saját Fiát hozzánk, és a Szentlelket ajándékozta nekünk, hogy Isten gyermekeivé tegyen bennünket.⁷⁷⁵

V. 2. 3. Ima a török elleni harchoz (1566) – a *Moderni temporis oratio ad Deum*

A 16. századi magyarországi neolatin irodalomban igen gazdag hagyománya volt a török fenyegetés ellen íródott alkotásoknak. A krakkói egyetemen tanult és mélyen vallásos Verancsics Mihály ezen alkotása ezeknek a műveknek a sorába illeszthető. A budapesti Országos Széchényi Könyvtár Fol. Lat. 422 jelzetű, elsősorban vallási tartalmú kézirata a magyar humanizmus története szempontjából érdekes szöveget őrzött meg. A túlnyomó többségében testvérének, Verancsics Antalnak tulajdonítható kéziratok negyedik ívfüzetében, az 1r–1v folián Verancsics Mihály keze írásával egy törökellenes, latin nyelvű imádság (*Moderni temporis oratio ad Deum*) olvasható (14. melléklet). A szöveg szorosan kapcsolódik a korabeli vallásos irodalom magyarországi emlékeihez (például a 69. zsoltár recepciójához kötődő művekhez). Emellett a *precatio* tartalmi és stílusbeli hasonlóságai, valamint a rendkívüli történelmi helyzetben kitűzött célja nyilvánvaló kapcsolatot is mutatnak egy száz évvel korábbi pápai bullával, a *Bulla Orationum*mal.⁷⁷⁶ Az „imádságok bulláját” III. Callixtus pápa 1456. június 29-én azért adta ki, hogy az egész nyugati kereszténységet fenyegető törökök ellen lelki keresztes hadjáratot szervezzen. A június 22-ei nándorfehérvári diadallal is kapcsolatba hozott bulla előírásának szellemében Verancsics is imával igyekezett kikönyörögni Istentől a keresztények győzelmét az oszmán-törökök 16. századi terjeszkedésének árnyékában.

A *Moderni temporis oratio ad Deum* című könyörgő imádság valószínűleg II. Miksa (1527–1576, I. Miksa néven 1563-tól magyar király) uralkodása alatt, pontosabban II. Szulejmán (1494–1566) szultán utolsó magyarországi hadjárata idején született. A szerzőség bizonyos, mivel a mű végén a Verancsics Antal-hagyaték gondozójának, Verancsics Faustusnak a kézírásával a következő meghatározás olvasható: *Michaelis Verancii precatio tempore belli*. Verancsics Mihály életében számos török hadjárat zajlott Magyarország területén, de mivel a szövegben említésre kerül Miksa császár neve is („tui Caesaris nostri Maximiliani” – Veran. *Prec.* 21–22), így az alkotása tágabb érte-

⁷⁷⁵ XVI. Benedek pápa beszédeiből: *Szentháromság vasárnap*, Szent Margit Lap, 109(2005), 572.

⁷⁷⁶ *Bulla Orationum Callixti III, die 29. Iunii 1456*, Vatikáni Titkos Levéltár sign. Reg. Vat. 457. A bulla szövegét bilingvis kiadásban közölte Vecsey Lajos. – VECSEY Lajos, *Az imádságok bullája és a déli harangszó*, Editio bilinguis, Appenzell, in Helvetia, 1955, 19–27.

lemben csakis valamikor 1565 és 1568 között készülhetett. A 16. század közepétől Verancsics sokat tartózkodott szülőföldjén, Dalmáciában, azonban az 1566-os évben testvére sellyei birtokának igazgatása miatt maga is Magyarországra utazott, ahol közvetlenül is kapcsolatba került a háborús eseményekkel és a törökellenes hangulattal. A testvérével folytatott levelezése alapján 1564-ben még Šibenikben tartózkodott, majd 1566. április és május között érkezett meg Pozsonyba. Júliusban és augusztusban már Sellyén intézte Verancsics Antal birtokainak ügyeit, majd innen ismét Pozsonyba ment 1566 októberében. Végül 1567 júniusában hazautazott.⁷⁷⁷ Imádságának bizakodó hangvétele és a háborús események alakulása alapján valószínűsíthető, hogy Verancsics alkotása szűkebb értelemben az 1566-os év első felében keletkezhetett.

Verancsics imája szoros tartalmi és stílusbeli kapcsolatot mutat a *Bulla Orationum*mal. A bulla második része kapcsán számos szövegbeli azonosság mutatható ki Verancsics művével: Ezékiás király alázatos imája, Júdás Makkabeus, valamint Judit említése, a zsidó nép pusztai vándorlása, illetve a törökök Isten ostoraként történő ábrázolása a kereszténység bűnei miatt. A török fenyegetést Verancsics emellett a korszak képzőművészeti és irodalmi ábrázolásainak megfelelően egy vérszomjas keleti sárkány („dentes sanguinolitos Draconis orientalis”) tombolásaként festette le.⁷⁷⁸ A török pusztítás azonosítása egy kegyetlen sárkánnyal később Martin Rota Kolunić 1571/1572 körül Verancsics Antalról készített rézmetszetének jobb alsó részében is megfigyelhető. Valásos imájában az ízig-vérig humanista és hithű katolikus Verancsics Mihály az 1456-os bulla szellemében emellett számos bibliai betoldással és parafrázissal is élt (Mt 7,7; Zak 2,12; Zsolt 83,14 és 16). A pápai bulla és Verancsics alkotásának stílusbeli hasonlóságai szintén nyilvánvalók. A bulla a harmadik részében előírja, hogy minden felszentelt pap imádkozza el híveivel a pogányok ellen előírt könyörgést:

Omnipotens sempiterna Deus, in cuius manu sunt omnium potestates ac omnium iura Regnorum respice in auxilium christianorum, ut gentes paganorum, que de sua feritate confidunt, dextere tue potencia conterantur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁷ *MHH Scriptores*, T. IX, 62–63; 146–148; 157–158; 162–163; 167–177; 188–192; T. V, 139–140.

⁷⁷⁸ GYULAI, *Egy közép-európai tudós...*, i. m., 174–175.

⁷⁷⁹ „Mindenható örök Isten, kinek kezében vannak mindennek hatalmasságai és az összes országok jogai, tekints a keresztények megsegítésére, hogy a pogányok népei, akik a saját erejükben bíznak, jobbod hatalmától megtöressenek” (ford. Vecsey Lajos). Ez nagy hasonlóságot mutat Verancsics imádságának kezdő soraival, Veran. *Prec.* 1–2: „Domine, Deus omnipotens, creator coeli et terrae, Deus totius clementiae et consolationis in necessitatibus nostris. In cuius manu omnis fortitudo et potentia est” valamint Veran. *Prec.* 33–34: „Redde illis exemplum, pro illis quae fecerunt nobis. Extende manum tuam”.

Verancsics bizonyosan ismerte a bulla szövegét, amely széles körben elterjedt volt a Habsburgok által ellenőrzött területeken, és amelyet később VI. Sándor pápa 1500-ban szintén megújított. Mindamellett azonban a hívők imádságra szólítására a korszakban nem adtak ki Rómában hasonló jellegű imabullát, azonban a birodalmi gyűlések többször is szorgalmazták ezt. 1542-ben például a speyeri birodalmi gyűlés elrendelte (42. articulus), hogy az egész birodalom területén (így talán Magyarországon is) a népet az egyházi szónokok figyelmeztessék a kegyetlen török ellenség ellen végzendő imádságra.⁷⁸⁰ Sőt, az 1566-os évben szintén ilyen jellegű határozat született Augsburgban.

Verancsics imája emellett nemcsak a kortárs *turcica*-irodalom (*Türkenliteratur*) egyik érdekes alkotása, hanem jelentős Verancsicsnak a császári udvar felé kinyilvánított feltétlen hűsége miatt is. A szerző fiatal éveiben (1527–1544) Szapolyai János pártján álló költő és történetíró volt, de életének második korszakát már a Habsburg uralkodók felé történő orientáció jellemezte. Művében megjelenik Miksa császár is, aki egyedül képes lehet megvédeni az európai kereszténységet és megtörni az oszmán-törökök hatalmát.

⁷⁸⁰ VECSEY, *i. m.*, 54–55.

„Magának [Szapolyai] Jánosnak tudósokhoz és írókhoz való kapcsolatáról alig maradt megemlékezés.”⁷⁸¹

UTÓSZÓ

A 16. század irodalmi élete sok tekintetben jelentős humanista szerzőkkel és kiemelkedő alkotásaikkal gazdagította a magyarországi irodalomtörténetet. A korszak közepén bekövetkező katasztrofális politikai események (az 1526-os mohácsi csata, az azt követő kettős királyválasztás és Buda 1541-es török elfoglalása) nem vethették túlzottan vissza a kultúra embereinek tevékenységét. Az újra meginduló szellemi élet fellendülése éppen az 1540-es évek környékére tehető, amely majd csak a század végére bontakozott ki teljes egészében.

A dolgozat célja mindenekelőtt az volt, hogy bemutasson egy túlnyomórészt Szapolyai János oldalán és éppen ezekben a válságos években tevékenykedő délszláv származású humanistát, Verancsics Mihályt. Nemcsak az életrajzi vonatkozású adatok feltárását és azok részletes ismertetését végeztük el, hanem a fennmaradt alkotásainak filológiai igényű közlésével és azok alapos elemzésével fényt derítettünk humanista igényű költészetére és történetírói tevékenységére. Emellett igyekeztünk elhelyezni őt a korszak alkotói között, így emelve be méltatlanul elhanyagolt személyét a magyarországi kánonba. Úgy véljük a disszertáció ennek a hiánynak egy részét sikeresen pótolta.

Az értekezés zárásaként azonkívül fel kívánjuk hívni a figyelmet számos olyan gondolatra és észrevételre, melyek az egyes tárgyalta fejezetek tanulságaként levonhatók. Összességében úgy gondoljuk, sikeresen meg tudtuk válaszolni azokat a kérdéseket, melyeket disszertációnk bevezetőjében előzetesen felvetettünk hipotézisként.

Meglátásunk szerint további eredményekkel gazdagítottuk az eddigi szétszórt és roppant módon hiányos magyar és idegen nyelvű szakirodalmi munkákat. Ezek beható tanulmányozása után, valamint az előkerült újabb adatok fényében az eddigi ismeretek átgondolására, számos helyesbítésre és pontosításra is sor került. Verancsics Mihály életrajzi adatainak pozitívista szemléletű rendszerezését igyekeztük elvégezni. Mindenképpen új eredménynek számít az, hogy sikerült pontosan megállapítani születési évét

⁷⁸¹ HORVÁTH, *A reformáció jegyében*, i. m., 100.

(1514), krakkói tanulmányainak kezdetét (1527), dalmáciai hazatértének idejét (1544), Dobrojevich Katalinnal kötött házasságának évét (1545) valamint halálának hozzávetőleges időpontját (1570-es év vége, illetve az 1571-es év eleje). Továbbá árnyaltabb képet adtunk krakkói és esetleges bécsi tanulmányairól, ezenfelül Krakkóhoz köthető kulturális kapcsolatairól. Nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy családtagjaihoz fűződő viszonyát minél reálisabban és plasztikusabban bemutassuk. Verancsics Antalhoz; édesapjához, Verancsics Ferenchez; valamint feleségéhez és gyermekeihez feltétel nélküli ragaszkodás fűzte; míg nagybátyjával, Statileo Jánossal; mostohaanyjával, Angelica Ferróval; továbbá mostohatestvérével, Verancsics Péterrel állandó konfliktusai akadtak. Ezeket a családi nézeteltéréseket – különösen az erdélyi püspökkel történő nyílt szakítást – törekedtünk részrehajlás nélkül bemutatni.

Emellett a dolgozatban igyekeztünk egyrészt néhány kiegészítést, apró adalékot szolgáltatni a 16. századi irodalmi életünkhöz, másrészt Verancsics Mihály alkotásainak vizsgálata az alábbi apró, de talán nem mellékes adalékokkal tudott hozzájárulni ezen korszak politika-, művelődés- és irodalomtörténeti tárgyalásához. A vizsgált anyag alapján kijelenthető, hogy Verancsics a kortárs értelemben is humanista költőnek számított.

Az 1528 tavaszán született querelái tovább gazdagítják az eddig is eléggé bőséges ismereteinket a 16. századi panaszirodalomról. A *querela Hungariae*- és a *fertilis*-toposz valamint a „kereszténység védőbástyája” gondolat egyaránt hangsúlyosan megjelennek elégiáiban. Az irodalmi motívumokat összevetve a korábbi és a korabeli történelmi helyzettel a dolgozat bemutatott néhány egyedinek számító elemet is Verancsics munkáiban. Ezek mellett habár Verancsics kétségtelenül Ovidius *Heroides* című munkáját tekintette műfaji alpnak Pannonia Austriához intézett elkeseredett panaszkodásának kifejezésében, mégis a heroida műfaját megújítva egyúttal sajátosan magyarországi színezetű költeményeket is megalkotott. Verancsics emellett irodalmi példát is nyújtott arra, hogy hogyan lehet egy irodalmi műfajt a politikai-publicisztikai irodalom szolgálatába állítani a Szapolyai János királysága, valamint az 1528-as török–magyar szövetség melletti nyílt kiállásával.

A lengyelországi kulturális élettel elsősorban Piotr Tomicki udvara révén került érintkezésbe. Itt született alkotásain leginkább Tomicki politikai irányvonala és szellemi befolyása érezhetők. Krakkóban az 1530-as és az 1540-es évek folyamán kétségtelenül elismert és gyakran foglalkoztatott írónak számított, amelyet az ókori szerzők (Juvenalis és Cicero) műveinek kiadásában való közreműködése, valamint az 1540-es évektől nyomtatásban megjelenő saját művei (1539-ben az *epithalamiuma*, majd 1540-ben az

epicediuma) is bizonyítanak. A korabeli források, saját levelezése, lényegében az alkotásai tartalma, valamint ajánlásai alapján ez idő tájt kapcsolatba került számos jelentős politikussal és humanista szerzővel. Többek között Piotr Tomickivel, Stanisław Hosiusszal, Andrzej Krzyckivel, Juszusz Decjusszal, Andrzej Zebrzydowskival, Simon Aretophylusszal, Valentinus Polidamusszal, a nyomdáján keresztül Hieronymus Vietorral végül magával a lengyel királlyal, I. Zsigmonddal ápolt jó viszonyt.

Az *In Valentinum Polydamum, historiae Hungaricae scriptorem ineptissimum* kapcsán nemcsak egy eddig kevésbé kutatott történeti munka került a vizsgálódásunk előterébe, hanem Verancsics Mihály költészetről és történetírásról alkotott nézeteit is behatóan tudtuk elemezni. Verancsics összhangban Horatius és Catullus elképzeléseivel a költői szerep felelősségteljes jellegét hangsúlyozta. Saját véleménye is az volt, hogy egy írónak kerülnie kell a nyílt szolgálalkúságot, hiszen nem szabad, hogy anyagi érdekei vezéreljék tevékenysége során. Első helyen mindvégig a jó hírnév, de elsősorban az irodalom és művészetek – a múzsák szerepeltetésének elsősorban ez lehetett a végső célja – magasabb rendű céljai álljanak a költők előtt. Megfigyeltük, hogy a történetírás elmélete és gyakorlata kapcsán Horatius és Lukianos mellett vélhetően a kortárs elméletírók (*trattatisti*) újszerű tanácsait követte Verancsics. A retorikus történetírás előírásai mellett arra is törekedett, hogy ne csak a régmúlt eseményeit, hanem saját korának történéseit is felkutassa, feltárja majd leírja. Valentinus Polidamus valójában tényleg nem alkotott maradandó alkotást 1536-ban, azonban Verancsics személyes érdekektől is vezérelve túlon túl igazságtalan ítéletet fogalmazott meg történetírói érdemeiről és a *De origine ac rebus gestis Hungarorum* jelentőségéről. Verancsics elsősorban a költészet védelmében kritizálta Polidamus tevékenységét a múzsák szerepének nyomatékosságával. Viszont, ha ettől elvonatkoztatva tekintünk Polidamus alkotására, akkor az mégiscsak jelentősnek mondható. Ugyanis Thuróczy János krónikáját a recepciótörténetében először használta fel tudatosan és kimerítően egy 16. századi szerző, akinek nyomtatásban is megjelent a történeti alkotása. (Habár Ransanus és Bonfini is igénybe vette a Thuróczy-krónikát, ám a saját írásuk ekkor még nem, majd csak 1558-ban, illetve 1568-ban jelent meg.) Így Polidamus munkája által szélesebb olvasóközönség elé tudott lépni elődje, Thuróczy János történeti összefoglalója.

Verancsics Mihály 1539-es epithalamiuma kapcsán Szapolyai János és Jagelló Izabella házasságának pontos és részletesen bemutatott eseményeinek leírását végeztük el. Az események alakulását nemcsak a krakkói udvarban kísértük nyomon, hanem a

magyarországi utazást, a budai megérkezést és azt követő esküvőt is részletesen ismertették. Az események tárgyalása során nemcsak Verancsics munkáját használtuk fel, hanem a lengyel (Łukasz Górnicki) és magyar (Bethlen Farkas és Istvánffy Miklós) forrásokat is bevontunk vizsgálódásunkba. Ennek a fejezetnek éppen ezért történettudományi jelentősége is van. Politikatörténeti vonatkozásban emellett újabb művét láttuk arra vonatkozóan, hogy hogyan lehetséges egy költőnek támogatni és propagálni Szapolyai János magyar királyságát és dinasztikus terveit, valamint a lengyel-magyar összefogást. Említésre került Verancsics művében a Habsburgokkal történő megegyezés is. Műfaj történeti szempontból megvizsgáltuk és megállapítottuk azt is, hogy Verancsics egyrészt tudatosan utánozta az ókori retorikaiszerzők és római költők (elsősorban Catullus) műveit, másrészt a krakkói menyegzőre készült egyéb lengyel alkotásokat is behatóan ismerte és ezeket fel is használta saját munkájában. Reményeink szerint további kutatási lehetőségeket rejt magában a más szerzőktől származó (és fennmaradt) nászdalok elemzése, amely munka értékes részét jelentené a 16. századi nászdal-irodalom nemesi udvarokhoz kapcsolódó történetéhez.

Az 1540-es Statileo-epistola alapján igyekeztünk objektíven értékelni Statileo János és Verancsics Mihály családi viszonyait. Mind a két személy meglehetősen nehéz természetű volt, éppen ezért kapcsolatuk sohasem lehetett felhőtlen. Megállapítottuk azt, hogy ezt a művet Statileo János sohasem kapta meg. Életrajzi vonatkozásait és műfaj történeti kapcsolatait azonban mindenképpen figyelemre méltónak tarthatjuk. Számos életrajzi adattal szolgál, amelyeket az eddigi kutatás nem ismert. Ezeknek az adatoknak a forrásértéke viszont vitathatatlan a szerző személyes beszámolója miatt. Verancsics sokszor és sok művében utánozta az ókori elődöket (Horatius, Catullus, Vergilius, Ovidius, Caesar stb), de talán ebben a művében a legegységértelműbb Ovidius követésének igénye. A vég nélküli panaszkodás, a magára hagyott szenvedő és a hajthatatlan rokon közötti párbeszédes jelleg mind a *Heroides* beszédhelyzetére emlékeztetnek, míg a mellőzöttség érzése és a „száműzetés” egyértelműen az ovidiusi relegáció mintáját követik a *Tristia* és az *Epistulae ex Ponto* művek felhasználásával.

Láttunk példát arra, hogy a Szapolyai-család életéhez kapcsolódó 1540-es alkotásaiban Verancsics elsősorban az udvari költő szerepében tűnik fel. Emellett a Verancsics-testvérek szoros irodalmi kapcsolatára is mintaképül szolgál az, hogy mind a ketten hasonló jellegű üdvözlő költeményt írtak János Zsigmond születésére. Verancsics Mihály epicediumának elemzése során nyilvánvalóvá vált az is, hogy Verancsics jelentősen épített az ókori *apotheosis*-hagyományra és Vergilius, valamint főleg Ovidius

műveire (pl. *Metamorphoses* XV. könyvére). Verancsics ezen műve kapcsán kimutattuk, hogy a gyászirodalom kötelező elemeit nemcsak az ókori hagyományból, hanem a kortárs elméletírók műveiből (pl. Scaliger) is meríthette. A vers részletes elemzése ürügyén újabb bizonyítékkal szolgáltunk Verancsics politikai témájú költészetére is (János Zsigmond trónigényének hangoztatása). Végül eseménytörténeti szempontból is tettünk pár kiegészítést (pl. az 1540-es földrengés problémája) valamint Verancsics Mihály filozófiai gondolkodásának pszeudo-epikureus jellegére is ráirányítottuk a figyelmet.

A *Ruthenae virignis error* elégiafüzért tarthatjuk Verancsics Mihály egyik legjobban sikerült költői művének, amelynek az első változata, mint kimutattuk, valamikor 1543 és 1545 között készült el. Ezek az elégiák mindamellett semmilyen módon nem kapcsolódnak az országos politikai történésekhez és a Szapolyai-családhoz. Új témák is előtérbe kerülnek Verancsics költészetében általuk: a szerelem és a betegségek bemutatása. A legtöbb nyomtatásban kiadott alkotása Krakkóban látott napvilágot, azonban ezen gyűjtemény első elégiáját már Bécsben nyomtatták ki 1591-ben halála után. A költemények hangvétele és formája letisztultabb, szemben a korábbi írásaival. Az első darabban erőteljesen érzékelhető a mintakövetési szándék (elsősorban Vergilius és Ovidius), azonban az ezt követő többi munkájában az *aemulatio* igénye is tetten érhető. Azonban most mindössze három, de eddig nem ismert elégiája tartalmi bemutatására törekedtünk. Ezek műfajtörténeti és stilisztikai elemzését a jövőbeli kutatások feladatának tartjuk. Végül Verancsics széles látókörére az is bizonyítékkal szolgál, hogy az orvosi jellegű témákat is meglehetősen pontosan és szakszerűen tudott megverselni.

A *Liber de rebus Hungaricis anni M. D. 36* című historiája kapcsán rámutattunk arra, hogy Verancsics Mihálynak jelentős szerepe lehetett Verancsics Antal végül el nem készült nagy történeti művének munkálataiban. Az anyaggyűjtésen kívül kétségtelennek látszik az is, hogy a Verancsics-hagyaték néhány történeti munkája az ő fogalmazványa is lehet. Rámutattunk arra, hogy szoros írói kapcsolat feltételezhető testvére és közte a történeti alkotások esetében. A *De apparatu Ioannis regis...* és a *Dialogus Verancii...* érintőleges elemzése során igyekeztünk bemutatni, hogy a korábbi kutatók (Acsády, Bartoniek, Gyulai, Gözsy) szerzősége vonatkozó megállapításai nem következetesek. Emellett a *Liber de rebus Hungaricis* rávilágít arra is, hogy Verancsics Mihály tevékenységét helytelen lenne egyedül a költészetre korlátozni, ugyanis mint látható a prózai alkotásai is számottevők. A történeti munka elemzésével szintén egy újabb forrás kerülhetett be a történettudományi kutatásokba az 1536-os év kül- és belpolitikai

eseményei kapcsán. Ezek közül talán Kassa elfoglalásának története emelkedik ki, amelyet a történetírók közül valószínűleg Verancsics Mihály ismertetett a legrészletesebben. Irodalmi szempontból értékelve alkotását, az újabb tényekkel és adatokkal szolgál arra, hogy Verancsics írói tevékenységét elsősorban a klasszikus ókori szerzők *imitatio*ja, de főleg azok *aemulatio*ja határozza meg. Ebben a történeti beszámolóban elsősorban Iulius Caesar történeti feljegyzéseinek hatása mutatható ki. A szövegátvételek és párhuzamos gondolatok megjelenése a *Commentarii de bello Gallico* használatát feltételezik, míg Szapolyai János és Ferdinánd szembeállítása, s harcuk értékelése párhuzamba állítható Caesar és Pompeius ellenségeskedésével másik munkájában, a *Commentarii de bello civilib*en.

Igyekeztünk arra is rámutatni, hogy kisebb prózai munkáinak vizsgálata szintén elengedhetetlenül fontos lehet Verancsics írói tevékenységének megítélésében. A *Dalmatiae encomii principium* Verancsics szülőföldje iránt érzett feltétlen szeretete és patriotizmusa miatt lehet kifejezetten érdekes. Emellett az 1528-es querelákban kimutatott *fertilis*-toposz másik előfordulására is mintával szolgál. Ennek a toposznak a dalmáciai tengerpartra történő értelmezése mindenképpen egyedinek számít a vándormotívum eddigi történetében. A vallási köntösbe öltöztetett *Confessio* című könyörgése elsősorban Verancsics Mihály 1550-es évekbeli érzelmi világára, büntudatára és gyötrődő lelki állapotára szolgál bizonyoságul. Végül láthattuk a *Moderni temporis oratio ad Deum* elemzése során, hogy Verancsics nemcsak az antikvitás irodalmának termékeit, hanem a középkori alkotásokat is utánzási alapjának tekintette. Számos bibliai utalás, ezek parafrázisa és szó szerinti idézése mellett ezen munkájára alighanem a török elleni harcra felszólító pápai bullák is hatással lehettek. Itt elsősorban az 1456-os *Bulla orationum*ra kell valószínűleg gondolni. Politikai vonatkozásban pedig rámutattunk az imádság értelmezésében arra is, hogy a korai években tapasztalt Habsburg-ellenessége mögött nincs komolyabb erkölcsi meggyőződés, ugyanis ebben már éppen Habsburg Miksa király győzelmét remélte a törökökkel szemben.

Mindezekén túl jelen disszertáció új eredményeként és konklúziójaként két dolgot kívánunk kiemelni. Egy ismeretlen magyarországi humanista életét igyekeztünk minden szempontból a lehető legrészletesebben ismertetni. Írói tevékenysége kapcsán nemcsak az nyert bizonyítást, hogy a 16. század közepén nemhogy nem zárult le az előző korszakok reneszánsz és humanista irodalma, hanem igencsak számottevő alkotások születtek ekkor. Az egyoldalú képen is sikerült kisebb módosítást végeznünk, hiszen nemcsak a bécsi udvarban, hanem Szapolyai királyi udvarában is komoly

irodalmi élet folyhatott. Az eddig ismert és részletes(ebb) vizsgálódások alá vont délszláv szerzők (pl. Brodarics István, Verancsics Antal, Tranquillus Andronicus stb.) közé kutatásainknak köszönhetően egy újabb, Verancsics Mihály személye is bekerült. Dolgozatunk egyik legfontosabb része emellett az a függelék, amely Verancsics eddig felkutatott latin nyelvű alkotásait közölte. Ezek így a további kutatómunka számára könnyen elérhetővé váltak.

Végezetül a dolgozat már amúgy is szétfeszített területi korlátjai nem tették lehetővé, hogy egyes kérdések súlyuknak megfelelően kerüljenek tárgyalásra. Munkánk befejeztével felmerült bennünk a kérdés, hogy melyek lehetnének jövőbeli kutatási irányaink, amelyek kapcsolódhatnak a felvetett problémákhoz. Arra a következtetésre jutottunk, hogy jelen disszertáció továbbfejlesztése mind térben, mind időben több irányba és több témakör mentén is lehetséges. A további kutatások feladatának tartjuk többek között azt, hogy más közép-európai közgyűjteményének átvizsgálásával nagyobb bizonyossággal állíthassuk azt, hogy nem maradt fenn több Verancsics Mihály-nak tulajdonítható alkotás. Az egyes művek során bizonyossá vált Verancsics imitációs szándéka, és úgy gondoljuk bőven lehetséges további mintáira bukkanni nemcsak az ókori, hanem a középkori és újkori irodalomban. Befejezésképpen két további lehetősége is lehet a kutatások folytatásának. Egyrészt Verancsics Mihály történetírói tevékenységének vizsgálatát nem tekinthetjük lezártnak, bizonyosnak látszik ugyanis az, hogy testvére és közte sokkal meghatározóbb interakció folyhatott ennek során. Éppen ezért a Verancsics-gyűjtemény többi történeti munkájának szerzőségét részben kétségbe kellene vonni az eddig elfogadott szakirodalmi állásponttal szemben. Másrészt a fejtegetések újabb irányát jelentheti Verancsics Mihály levelezésének behatóbb vizsgálata. Ez nemcsak abban merülhetne ki, hogy az eddig előkerült leveleket a humanista episztolairodalom alapján elemezzük és értékeljük, hanem kísérletet lehet arra is tenni, hogy további levelek nyomára akadjunk eddig nem kutatott gyűjteményekben.

Végső célunknak tekintjük a jelenlegi doktori dolgozat megállapításait és a későbbi kutatási eredményeit felhasználó, teljességre törekvő és összefoglaló jellegű Verancsics Mihály-monográfia megírását.

APPENDIX

A) Verancsics Mihály alkotásainak szövegkiadása

A. 1) A szövegkiadás alapelvei

A disszertációhoz függelékként csatoltuk Verancsics Mihály fennmaradt és eddig előke-
rült latin nyelvű szépirodalmi műveit, amelyek között 18 lírai, 3 epikai és 1 történeti mű
található. Ezekhez a szövegekhez további 4 szöveg kapcsolódik. Dolgozatunk nem tűzte
ki célul, hogy Verancsics levelezését is mélyrehatóan ismertesse, valamint azt sem,
hogy az eddig közölt levelek szövegkiadásának hibáit korrigálja, mégis két esetben
kivételt tettünk ez alól. A szövegkiadásunkba egyrészt bekerült I. Zsigmond lengyel
király 1542-ben Verancsicsnak címzett levele. Másrészt a 25. szám alatt a szerző Veran-
csics Antalhoz írt 1559. január 11-ei levelét is közöltük, mivel az semmilyen formában
sem szerepel a Szalay-Wenzel-féle *Monumenta Historica* kötetben. Ezen szöveg közlé-
sében és a titkosírásos részlet átírásban nagy segítségünkre voltak Diana Sorić tanulmá-
nyai és személyes segítsége is. Továbbá két közölt dokumentum (26-os és 27-es szám-
mal jelzettek) szintén azok ismeretelensége valamint Verancsics Mihály kapcsolati
hálója és alkotói munkájának későbbi megítélése miatt lehetnek említésre méltók.

Verancsics művei a legkülönbözőbb gyűjteményekből származnak. Tartalmi és
műfaji kapcsolat is csak egy-két esetben fedezhető fel bennük, ezért ezeket egyszerűen
kronológiai sorrendjükben közöltük. Az alkotások előtt minden esetben szerepel a
műnek a kéziratokon szereplő címe, a keletkezés helye és ideje, a felhasznált kézirat
lelőhelye és az esetleges további kiadások pontos megjelölése. Amennyiben nem
szerepel egyértelmű utalás a forrásokban a munka keletkezésének körülményeire, akkor
azt vagy a *sine loco* és a *sine anno* kifejezéssel jelöltük, vagy megadtunk egy feltételez-
hető keletkezési helyet és időt. Ezeket a lábjegyzetekben minden esetben megindokol-
tuk. Verancsics Mihály alkotásainak többsége a budapesti Országos Széchényi
Könyvtár Kézirattárából (OSZK) származik. A művek másik, nagyobbik része külön-
féle lengyel közgyűjtemények állományából való. A legfontosabb lengyelországi
lelőhelyek közé tartozik a krakkói Jagelló Könyvtár (Biblioteka Jagiellónska – BJ) és a

szintén krakkói Czartoryski Könyvtár (Biblioteka Czartoryska, Teka Naruszewicza – BCzart. TN). Ezekben a gyűjteményekben egyaránt megtalálhatók korabeli kéziratok és 16. századi nyomtatványok is Verancsics műveiről. A 16. század végi dokumentumgyűjtemény, az *Acta Tomiciana* kapcsán további lengyel lelőhelyek is szóba kerültek a szövegek gyűjtése során. A későbbi másolatok és a mikrofilmes anyaga miatt megkerülhetetlen volt a varsói Nemzeti Könyvtár (Biblioteka Narodowa – BN) állományának vizsgálata. Ehhez pedig szorosan kapcsolódnak a kórniki könyvtár (Biblioteka Kórnicka – BKórni) és a wrocławai Biblioteka Ossolińska (Ossolineum – BOss) kézíratos és régi nyomtatványok gyűjteményei. Végezetül Simon Aretophylus 1532-es Verancsics Mihályhoz írott költői levele a bécsi állami levéltárból (Haus- Hof und Staatsarchiv – HHStA) származik.

Verancsics Mihály szövegei a modern textológiai elvek szerint kerültek közlésre. A szövegkiadásunk általános szabályai a *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum* (BSMRAe) 2014-es módszertani ajánlását követik.⁷⁸² Az általános gyakorlatól eltérve a szövegek előtt nem közöltünk általános összefoglalót (regesztát) a művekről. A szövegkiadásban kettő, egymástól szerkezetileg elkülönített apparátust alkalmaztunk. A forrásapparátust (*apparatus fontium*) és tárgyi kommentárt (*commentarius*) a szövegek alatt egységesen, elkülönítés nélkül a lábjegyzetekben közöltük. Ezekről a jegyzetektől szervesen elkülönülnek a szöveggkritikai apparátus (*apparatus criticus*) megállapításai. Ezeknek a sorszáma minden esetben az adott alkotás sorainak számára utal. A kritikai jegyzetekben található rövidítések ugyancsak a BSMRAe szövegkiadási gyakorlatát követik. A szerkesztői megállapításokat ekkor a kurzivált betűszedés jelzi az olvasónak. A főszövegben az olvashatatlan vagy hiányzó részeket a [...] jelöli, a nyelvtanilag vagy értelmileg hibás szavakat a [!] jelöli.

Verancsics műveinek közlése a klasszikus latin helyesírás szabályaihoz igazodik, vagyis a humanista helyesírási sajátosságokat nem tartottuk meg. Minden utólagos javításunkat rendszeresen feltüntettük az *apparatus criticus* lábjegyzeteiben. A későbbi másolók helyesírási sajátosságait és hibás írásmódjukat ellenben jelzés nélkül javítottuk a főszövegekben. A pusztán paleográfiai és tipográfiai sajátosságú eltéréseket mutató betűket ma használatos alakjukba szedtük (pl. f = s; ji, ij, ŷ = i, ii; j = i; u = v stb). A helyesírási sajátosságokat nem őriztük meg (pl. ti ~ ci; c ~ ch; h ~ ch; t ~ th; i ~ y ~ ii; ę ~ ae stb). Az y-t csak a görög eredetű szavakban (pl. nymphas, hymenaeos, Scythico,

⁷⁸² BENE Sándor–BÉKÉS Enikő, *Módszertani ajánlás a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához*, Itk, 118(2014), 698–713.

Olympi stb.) tartottuk meg. Az általános átírási szabályokat figyelembe véve a kéziratban lévő rövidítéseket az átiratban jelzés nélkül feloldottuk, valamint a központosítást (pontot, vesszőt, pontosvesszőt, kettőspontot, kérdő- és felkiáltójelet) és a helyesírást bizonyos mértékig egységesítettük. Az egybe- és különírást általában megőriztük, de ahol az írásmód értelemzavaró volt, ott javítottuk. A margináliára írt autográf feljegyzéseket a főszövegbe illesztettük. A személy és földrajzi neveket betűhíven közöltük. Ahol szükséges és lehetséges volt, lábjegyzetben megadtuk a ma használatos alakot (pl. Gerennas = Gerényes) is. A tárgyi jegyzetek közé magyarázatokat illesztettünk a szövegben felbukkanó tulajdonnevekhez.

A. 2) A könyvtárak rövidítései

BCzart. TN	Biblioteka Książąt Czartoryskich, Teka Naruszewicza (Krakkó)
BJ	Biblioteka Jagiellónska (Krakkó)
BKór	Biblioteka Kórnicka (Kórnik)
BN	Biblioteka Narodowa (Varsó)
BOss	Biblioteka Ossolińska (Ossolineum) (Wrocław)
HHStA	Haus- Hof und Staatsarchiv (Bécs)
NLR	National Library of Russia (korábbi nevén Imperial Public Library) (Szentpétervár)
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (Budapest)

A. 2) Szakirodalmi rövidítések

Analecta nova	Analecta nova ad Historiam renaissance in Hungaria litterarum spectantia
AT	Acta Tomiciana
MHH	Monumenta Hungariae Historica

A. 3) Az időrendi szövegkiadás szövegei

1.

Dalmatiae encomii principium

[sine loco], [1531 előtt?]¹

Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422, tom. IV, fol. 11r–11v.

Michael Verantius (adhuc sub praeceptore) |

11^r

Licet Dalmatiae ora, loca quidem aspera et humano | cultui penitus repugnantia habere
videatur, tamen | si quis animo perpenderit copiam mortalium eam | incolentium, tunc
etiam corporum proceritatem, habitu|dinem atque colorem, profecto sine dubio iudicabit
5 | necesse esse tali fertilitate esse praeditam qua suis | incolis abunde alimenta suppeditet,
etiam si | interim non praeseferat. Quod genus frugum non | ferat? Quarum arborum non
patiens est? Quae quidem, | cum alibi aliae felicius proveniant, haec regio nullum |
genus fastidit, pari fertilitate omnes fovet | nutritque. Caeterum omitto, caeli temperiem,
aëris sa|lubritatem, pascua laetissima, venationes, aucupia, | aliaque plurima huiusmodi;
10 venio ad maritima | loca, omnia omnium marium littora situ amoenita|teque sua longe
superantia. Nam quid natura | iucundius excogitare poterat, non video, cum videas | tot
montes, tot fruticantes colles, plerumque etiam | vinetis olivetisque refertos, passim
vadoso ac | pellucido salo natantes infinitasque insulas, pelagi | iniuriis consulto obiectas
nec aliter toto tractu | illo disiectas quasi vagare variarum nubium instar | limpido caelo
15 volitantium. Inter quas si quando | remo velove perreptare libuerit, aliae recedere, ||
praeterire aliae, nonnullae obviam properare, uni|versae moveri et concurrere videantur. 11^v
Et illarum | pars potior aratri ligonisque patiens, feraxque | fructibus quibus a saeculo
plurimae damnatae | sunt provinciae. Quis piscium infinitam copiam | varietatemque,

1 Michael Verantius (adhuc sub praeceptore) *in marg. add. manu Fausti Verancii* || 5 praeditam *correx*i ex preditam || 6 arborum *correx*i ex arborum || 9 laetissima *correx*i ex letissima || 10 amoenitateque *correx*i ex amenitateque || 15 aliae *correx*i ex alie || 16 nonnullae *correx*i ex nonnulle || 17 saeculo *correx*i ex seculo

¹ A kéziratban nem szerepel sem hely-, sem pedig dátummegjelölés. A szövegben sem történik utalás arra, hogy hol készült el. Azonban mindenképpen 1531 előtt, azaz Verancsics Mihály krakkói tanulmányainak befejezése előtt íródott. Verancsics eddig volt ugyanis egy tanító (*praeceptor*) alá rendelve (Stanisław Hosius?). A CroaALa internetes adatbázisa hivatkozás megnevezése nélkül az 1522-es évszámot hozza.

quis magnitudinem, nobilitatem, | saporemque enumerare posset? Ut ostrea aliaque |
 20 conchilia praeteream, quorum nullibi nec copia | nec magnitudo maior reperitur, illa est
 unica | ni fallor regio quae dat mensis divitum dentalem | coronatum, piscem praecipuae
 nobilitatis singu|laritatisque Phoeniciae proximum. Et cum late illi | maria omnia
 pateant, sole portus Sibenicensis² | angustiae placuerint. Iam ut ad propositum
 reverta|mur, numquam eo mari sive retia, sive hami frustra | extrahuntur, et aequae se
 25 aliquis fuscina exer|cere media luce potest, ac in silvis venabulo. | Nec unquam ulla tam
 saeva maris incumbere poterit | tempestas, si vel tota Aeoli cohors facta seditione |
 sidera Adriatico miscere conetur, te a solatio | piscaturae prohibere valeat; praesertim tot
 inter | promontoria, tot valles, portus, sinus, euripos, | anfractus, secessusque
 placidissimos malacissimosque. | Ad quae loca omne genus marini pecoris tunc, |
 30 profundi et eversi pelagi, procellas, iactationisque | molestiam fugiens, te sequitur. Eam
 nimirum tran|quillitatem querens, quam retia hami et fuscinae | tuae.

20 praeteream *correx*i ex preteream || 21 dentalem *correx*i ex Dentalem || 22 praecipuae *correx*i ex
 precipuae || 22 Phoeniciae *correx*i ex Pheniciae || 28 praesertim *correx*i ex presertim || 28 post
 praesertim *suprascr.* tot manu F. V. || 31 tranquillitatem *correx*i ex tranquillitatem

² Sebenico városa (ma: Šibenik, Horvátország)

2.

Querela Ungariae de Austria [Krakkó], [1528 tavasza]¹

Kézirat (egykorú másolat): BJ, *sign.* 6551 III, fol. 890–892.

További kézirata: BCzart. TN, *sign.* 284, nr. 27, fol. 59–62.

Kiadás: AT, tom. XI, 199–200.

Autore Michaelae Wrantio Dalmata discipulo Stanislai Hosii ... Quam scripsit annos XV fol. 890
natus, scripsit autem anno uno ante adventum Turcorum in Austriam.

5 Dic age crudelis, cur optas Austria, toto
pectore nostra tuo subdere colla iugo?
Quis deus hoc ferret? quae coeli tanta fuisset
impietas? tantum dii prohibete nefas.
Scis bene, quod nunquam dominae sum passa superbae
Imperium: scis te saepe fuisse meam.
Tempore Corvini,² scis, quando laeta triumphum
10 egi, fracta meo cum fueras populo.
Maesta triumphales tunc cum procedere currus
iussa, orbi toto ludibrio fueras.
Tempore Ioannis³ longe peiora videbis,
iam poenas sceleris, iam scelerata dabis.
15 Improba captivam speras me reddere posse,
undique desertam cum modo me esse vides,
Cum iuvenum fractas vires, qui sanguine pro te

1-2 Autore Michaelae ... in Austriam *in marg. add.* || **1-2** Autore Michaelae ... in Austriam] per Michaelalem Wrantium Dalmatam, adolescentem XV annos natum, quod scripta ante adventum Turcorum in Austriam 1529 Cracoviae BCzart 284 || **1-2** Erat is Michael nepos ex sorore Statilii, episcopi Transsilvanensis, hominis in dicendo acuti ac mordacissimi. Idem Stanislai Hosii discipulus inter pueros filios procerum, quos Tomicius in curia sua alebat, literis operam dabat. *del. manu Stanislai Górski BCzart 284* || **17** fractas vires] vires fractas BCzart 284

¹ Verancsics Mihály krakkói tanulmányainak kezdete (1527), Stanisław Górski világos közlése valamint a querelák belső érvei (pl. I. Ferdinánd 1527-es támadása és az 1528-as török szövetség kérdése) alapján az alábbi két költemény 1528 tavaszán születhetett meg Krakkóban.

² I. (Hunyadi) Mátyás (1443–1490), 1458–1490 között magyar király.

³ Szapolyai János (1487–1540), magyar király I. János néven (1526–1540).

complerunt campos prataque ubique mea,
 Cumque vides segetes contritas (vota colonum)
 20 occisos proceres, magnanimosque duces,
 Incensas urbes, direptaque fana Deorum,
 desertas villas, nobiliumque domos,
 tot viduas, orbosque senes totque orba parente
 pignora, totque pati barbara vincla simul.
 25 Haec tu cuncta videns, facile iam posse putabas
 indigne vinclis nectere colla mea.
 Nec satis hoc fuerat, nisi et atro gramine Circes
 pelliceres ad te pignora cara mea.
 Pellecta et matris lacerarier usque iuberes fol. 891
 30 viscera; vae, miseram nunc peperisse pudet.
 O utinam matris gravidae cum ventre iacerent
 clausa, potens uteri diva necasset ea.⁴
 Nam mihi (parva licet) natorum plus doluere
 vulnera, quam Turcae plurima facta manu.
 35 Sed iam poenas scelerata venefica sumam
 de te, quae Circen Colchida quae superas.
 Nam si nulla mei miseratio tanget amicos
 nec mihi suppetias, qui daret, ullus erit,
 Hostes magna tamen tanget miseratio nostri
 40 et caput hoc mergi non patientur aquis.
 Telephus et vulnus suscepit cuspide Achillis,⁵
 eiusdem posthac sensit et auxilium.
 Sic mihi qui nocuit, nunc idem proteget ipse,
 hostis qui fuerat, summus amicus erit.
 45 Oblita es, quantos ego sum perpessa labores,

30 vae *correx*i ex ve || 32 potens uteri diva necasset ea *versus claudicat* || 35 iam poenas] iam iam poenas *BCzart* 284 || 36 Colchida quae] Colchidaque *AT tom. XI*

⁴ Pannonia azt kívánja a hatalmas istennőtől (valószínűleg Diana / Lucina), hogy pusztítsa el a meg nem született magzatot (*ea*). Vö. *Ov. Am.* 2, 14, 5skk. A *potens uteri diva* szakaszhoz vö. *Ov. Met.* 9, 315: „diva potens uteri”.

⁵ A mysiai király, Telephus halálos sebe csak ellenfele, Achilles fegyverétől gyógyulhatott be. Vö. *Apollod. Epit.* 3, 17–20.

improba, iam a longo tempore, vel simulas?
 Cum daret assiduos ictus meus aereus umbo
 tam te quam Christi populum dum tueor,
 Tu laetas choreas ducebas iuncta puellis,
 50 ast ego ducebam corpora ad arma mea.
 Te curis vacuam securus somnus habebat,
 tradentem molli pingua membra toro.
 Ipsa sed insomnes ducebam languida noctes
 intenta excubiis, non nisi strata solo,
 55 tu instructas epulis mensas celebrare solebas
 curabasque cutim dulcia vina bibens.
 Corpore pascebam volucres ego sanguine nostro,
 in mare purpureas Hister⁶ agebat aquas.
 Quid verbis opus est? Tu nullo fracta labore,
 60 contra ego non parvis obruta semper eram.
 Interea nostris tu dives facta metallis
 pinguibus et bobus iam saturata meis
 Attollis cristas, fastuque inflata superbis,
 improba, quod vix te iam tua terra capit.
 65 Non satis est gurgis, quod nostra Bohemia⁷ quondam
 accessit titulis paene coacta tuis,
 sed nobis etiam minitaris freta leone,
 quoque greges nostros spargere posse putas.
 Est lupus, est nostris in ovilibus, impia, qui iam
 70 teque gregesque tuos cumque leone feret.⁸
 Quo duce longinquos possem vel tendere ad Indos
 indomitosque Scythas Aethiopesque nigros,
 hoc duce, quos hostes habui, nunc utor amicis.

fol. 892

48 tam te quam Christi populum dum tueor *versus claudicat*. *Coniecerim*: tam te quam Christi dum tueor populum || **61** interea] intererea *AT tom. XI*

⁶ A Duna folyó.

⁷ Csehország középkori megnevezése. A *nostra Bohemia quondam* egyértelmű utalás arra, hogy korábban Magyarország és Csehország trónján ugyanazon királyok (I. Hunyadi Mátyás, II. Ulászló és II. Lajos) ültek.

⁸ A sorok értelmezéséhez: a farkas (*lupus*) valószínűleg Szapolyai János, míg az oroszlán (*leo*) I. Ferdinánd megszemélyesített alakja.

75 Iuncta quibus, nemo est, qui mea regna petat,
hoc duce tu nostrum decorabis maesta triumphum,
nam nullo pacto potes iam effugere.
Tu modo, qui nutu terrarum concutis orbem,
ut mea fortunes haec bene coepta, precor.

80 Cum autem idem Michael Wrantius a magistro suo Hosio reprehensus esset, quod
suprascriptam querelam parum pie scripserit, idem se corrigens, hanc alteram
sequentem querelam scripsit.

74 nemo est] memo est *AT tom. XI* || 76 nam nullo ... effugere *versus claudicat* || 79-81 Cum autem ... querelam scripsit *in marg. add.* || 79-81 Cum autem ... querelam scripsit] Cum autem Hosius praeceptor discipulum Michaëlem durae ac impiae scriptionis argueret hortatusque eum esset, ut mitiore stilo idem argumentum tractaret, Michaël fecit ut sequitur. *BCzart 284*

3.

Alia querela Hungariae contra Austriam
[Krakkó], [1528 tavasza]¹

Kézirat (egykorú másolat): BJ, *sign.* 6551 III, fol. 893–897.

További kézírata: BCzart. TN, *sign.* 284, nr. 28, fol. 65–71.

Kiadás: AT, tom. XI, 201–203.

Autore Michaelae Wrantio Dalmata

fol. 893

O caelum, o terra, o fulgentia lumina solis,
o Phoebe, o celsi sidera clara poli,
cum vestrae tot iam ducuntur saecula vitae
5 a nati mundi principio aque chao,
ecquem vidistis tam longo tempore, tantis
cladibus oppressum seditione sinum?
Ecquem tot quondam populis opibusque superbum
(hei mihi) vidistis tam subito ruere?
10 Si mihi causa mali tanti foret advena quisquam,
leniri posset forsitan iste dolor.
Nunc cum consumunt heu me mea viscera, quatenam,
quae lacrimis nostris esse medela potest?
Nam quod quaeso malum, quod non sum experta? Bonum quod,
15 ex tantis quod non perdiderim, superi?
Clara viris, armisque potens, opibusque beata,
consiliisque fui tuta feraxque solo.
Nunc horum iam ne ipsa quidem vestigia restant,
omnia perdidimus, sorte novante fidem,
20 quoque magis doleam, iam vulgi fabula dicor,
exemplum cunctis iam mea vita dedit.

1 Autore Michaelae Wrantio Dalmata *in marg. add.* || 1 Autore Michaelae Wrantio Dalmata] eiusdem Michaelis adolescentis discipuli Stanislai Hosii BCzart 284

¹ A keletkezés idejére és helyére l. a *Querela Ungariae de Austria* c. elégiához tett megállapításokat.

Ad quae me, fortuna potens, maiora reservas?
 Cuive foves tandem me miseram exitio?
 Non semel hostiles acies vidi ignibus atque
 25 bacchatas ferro per mea regna truci,
 funera tot vidi campis heu strata meorum,
 direpta et vidi templa domosque deum.
 Visa (nefas) etiam mihi sunt mea signa per agros
 inter se nostros Marte coire gravi
 30 et toties nostros nostro quoque sanguine vultus
 conspersos vidi: quicquid erat miserum,
 nil grave tam posset fieri, nil denique triste,
 cui non succubuit iam mea vita malo.
 Sed quae tanta fuit tantae mihi causa ruinae,
 35 o superi? Tantum cur merui exitium?
 Quo tandem vestras laesi pia numina mentes?
 Quod nostrum offendit pectora vestra scelus?
 Sexcenta in nostris regnis immania templa
 exstant, quae vestris laudibus usque tonant.
 40 Non ego vos templis pepuli, vestrasve figuras
 direptas aris ignibus imposui.
 Connubia in nostris nullus scelerata sacerdos
 exercet regnis, nullaque virgo sacra.
 Non pietas in vos vel honor, reverentia nulla
 45 Religio aut pulsa est finibus ulla meis.
 Non ego vicinis indicere bella cupivi,
 oppressis magnis cladibus ante satis.
 Non ego vicinum regem detrudere regnis
 optavi contra fasque nefasque suis.
 50 Non ego germanos armavi in proelia fratres,
 non suasi, ut bellet cum genero ipse socer.
 Haec nunc pro tali pietate reponitis? Hiisne
 Immeritam placuit fluctibus obruere?

fol. 894

55 Quis me pro Christo est maiora pericula passus,
 aut cuius toties imbuit arva cruor?
 Turcicus ille furor, cum iam sua sub iuga tantos
 misisset populos, servitio et premeret,
 in me, quae tantum restabam sola, ruebat
 faucibus et nostris ponere frena volens.
 60 Obstiti et opposui tanquam mea tergora murum
 nec sivi rabiem longius ire suam.
 A qua tot iam sum misere vexata per annos,
 nec data pax ulla est, nec mora, nec requies.
 Utque Atlas caelum valida cervice ferebat,
 65 sic ego perpetuo barbara tela tuli.
 Nec fuit inventus, qui pro me hoc munus obiret
 Alcides, nec qui fasce levaret eo.
 Sola repugnabam, traxi tot sola labores,
 sed non victa (mihi credite) sola cadam.
 70 Pascere, crudelis, parto fortuna triumpho,
 pascere, nec telis, perfida, parce tuis.
 Vicisti (fateor), vicisti, quid mea cessat
 tertia Parcarum rumpere fila soror?
 Vel potius, si rursus habes, o Diva, regressus
 75 (ut prohibent), si nec perpetuo una manes,
 respice nos alacri vultu risuque benigno,
 omnipotens, mersae porrige, quaeso, manum.
 Sola homines summo deturbas culmine rerum,
 in solio rursus sola locare potes.
 80 Sed quid ego incassum Fortunae accepta potenti
 haec refero, vel quo denique vana feror?
 Vos, o vos, proceres (nequeo iam vera tacere),
 huius vos estis causa caputque mali,
 Vestra meos manibus lacerat discordia vultus,
 85 et mihi iam toties vestra soluta fides.

fol. 895

58 quae tantum] quae quantum *AT tom. XI* || 75 prohibent] perhibent *BCzart 284* || 84 vultus] vultus *BCzart 284*

Huc dudum procures video vos tendere cunctos,
una ut vobiscum funditus inteream.
Nec vos clara movent maiorum facta parentum,
nec vos nobilitas, nec movet ipse pudor.
90 Iam vos nec superos ullos, credo, esse putatis,
infera nec Ditis credere regna fore.
O divum decorisque sui decorisque suorum
obliti, o famae gens inimica suae,
quae Furiae tanto, vel quae vos turbine Dirae
95 transversos agunt in mea damna, duces?
Quo pietas in nos, quo nostri cura recessit?
Quis per vos linquor praeda cibusque feris?
Quae mea vel mi vos iniuria fecit iniquos,
cur tantis vestris distrahor aut odiis?
100 In quo me tandem sensistis dicite avaram,
aut potius quid non largiter exhibui?
Non vobis auri, non vobis copia deerat
argenti, pinguis fertilitasque soli.
Vos nec equos estis peregrinis ducere regnis
105 assueti, aut validos vestra ad aratra boves,
vos fontes gelidos habuistis, flumina, montes,
planities, silvas, oppida, castra, lacus.
Cum vobis nil deest, vos vobis (hei mihi) deestis,
vos vestri gladii vestraque dextra ne cat.
110 Nam quae tanta fuit vobis heu dira cupido
nostra peregrino subdere colla duci?
Matthias² quicquid magno sudore recepit,
externos vidi perdere id omne duces.
Matthiae similem, Matthiam reddere qui scit,
115 quaerite, vel bello consiliove gravi.
Quaerere non opus est longe. Rex ipse Ioannes,³

fol. 896

111 *post nostra suprascr.* Ferdinando

² I. (Hunyadi) Mátyás (1443–1490), 1458–1490 között magyar király.

quem vos deseritis, credite, talis erit.
 Cui si depones nomen venerabile Iani,
 Matthias proles ipse erit Uniadis,⁴
 120 Et bene si memini, talis fortuna secuta est
 illum, at post magnum referat imperium.
 Sic spero exhaustis post tandem mille periclis,
 hostibus hic victis, Ungara sceptrum reget.
 Hunc mea progenies, hunc vobis sumito regem, fol. 897
 125 Desere vicini tecta cruenta ducis.
 Hic libertati vos optat reddere, at ille
 vestra in servili ponere colla iugo,
 hic vobis parcens externo milite bellat,
 vos ille inter vos stringere tela iubet.
 130 Ne vestras in vos assuescite vertere vires:
 proice tela manu mox, mea progenies,
 et venias veniam peccati exposcere tanti
 (rex est hic mitis), ne dubita, dabitur.
 Mitte meos ad me, Fernande, remitte volentes.
 135 Cur retines nugis viscera nostra tuis?
 Nil agis, invite qui frena imponere tentas,
 altera iam quaeras, altera regna tibi.
 Desine iam tandem, iam desine velle, quod optas,
 Nil agis, invite quod petis, alter habet.

114 Matthiae] Mathiae *AT tom. XI* || 119 Matthias] Mathias *BCzart 284* || 121 at] ut *AT tom. XI*

³ Szapolyai János (1487–1540), magyar király I. János néven (1526–1540).

⁴ Hunyadi János (1407–1456) magyar hadvezér, több déli vármegye bánja, erdélyi vajda, 1446-tól Magyarország kormányzója.

4.

Tu ratis in vento...

[Krakkó], [1528 vége]¹

Kéziratok (egykorú másolat): BK, *sign.* Krzyckiego 243, nr. 189, fol. 145.

További kéziratok: BOss, *sign.* Leopoliensis 158, fol. 121.

Kiadás: AT, tom. X, 343.

Tu ratis in vento spem ponis semper inani,

deserit hic, si te pergere sola nequis.

In vento nullam spem pono cymba ego, verum

in virtute mea viribus atque meis.

5

Tu contra ventos, tu, si silet aequor apertum,

ire nequis quoquo, provehor ipsa tamen.

¹ Sem a kéziratokon, sem pedig az *Acta Tomiciana* nyomtatott változatán nem szerepel egyértelmű adat a költemény keletkezésére. A Krakkóban Piotr Tomicki (*cymba*) és Jan Łaski (*ratis*) udvarának költői vetélkedésébe bekapcsolódó Verancsics Mihály 1529-re bizonyosan elkészülhetett saját alkotásával.

5.

Iuvenalis ad lectorem. [Carmen]

Krakkó, 1529. május 26.

Nyomtatvány: BN, *sign.* XVI. O. 6474, p. 90.¹

Castaminus si quae lector tibi nostra videtur

pagina, non est hoc quod mihi des vitio,

Nam quibus est animus perversos carpere mores,

dicere qu[a]e carpant, crimina oportet, eos.

5

Michael VVrantius Dal[mata] faciebat.

¹ Iunii IUVENALIS Aquinatis *Satyræ decem et sex, ad imitationem Aldini exemplaris emendatae [...]* *Curionis scholiis [...]* *illustratae*, Cracoviae, [excussum per Mathiam Scharffenbergk, expensis Marci Scharffenbergk], M. D. XXIX. [május 26].

6.

Michael Wrancius Dalmata ad lectorem. Carmen

Krakkó, [1530]¹

Nyomtatvány: BN, *sign.* Fot. S. D. 4° 1015.

További nyomtatvány: BOss, *sign.* XVI. Qu. 2429, belső címlap

5

Istac ut Cicero actione vitam

Quinti Ligarii Charonte² ab ipso

Divin[i] eloquii tuba evocavit.

Sic nos, o iuvenes, labore multo

Saevam barbariem iugo prementes

Hoc Marci auxilio, evocemus orco.

Musas eloquiumque Tullianum.

¹ Marci Tullii CICERONIS *Oratio, pro Quinto Ligario*, Cracoviae, per Mathiam Scharffenbergk, [1530]. A nyomtatvány utolsó oldalán, a kolofonban egyértelműen szerepel az, hogy a szövegkiadás Krakkóban jelent meg Matthias Scharffenberg nyomdájában. A nyomtatvány belső oldalán egy újkori könyváros kezével az 1530-as évszám olvasható.

² Cicero *Oratio pro Quinto Ligario* című munkájáról (Kr. e. 46) van itt szó.

7.

Ad Sigismundum regem patrem
de coronatione Sigismundi filii Augusti
[Krakkó], [1530. február 20-a előtt]¹

Kézirat (egykorú másolat): BKórn, *sign.* Krzyckiego 243, nr. 726, fol. 390v–391r.

További kézirat: BOss, *sign.* 158, fol. 83–85.

Kiadás: AT, tom. XII, 412–413.

	Michael Wrantii Dalmatae, adolescentis	390 ^v
	En, Sigismunde, ² tibi, quod tota mente petisti, ³	
	tempus adest, cunctis laetior ecce dies.	
	En natus, ⁴ tibi quem cupido regina sub auras	
5	edidit ad ripas Istulae ⁵ flavae tuas.	
	Nomine qui te nunc, qui post pietate referet,	
	iustitia et rerum dexteritate simul.	
	In regem eligitur, regni te insignia vivo	
	suscipit. O felix terque quaterque parens! ⁶	
10	Ambigo, quis vestrum est felicior: ille parente	
	tam claro, vel tu tam lepida sobole?	
	Felix ille quidem, tu non minus: ille paternis	
	dum fruitur monitis, tu pia dum moneas.	
	Quando habet a primis patrem, quem imitetur, ab annis,	391 ^r
15	ne desis gnato, dum tibi fata sinunt.	
	Nam si pulchra patris fuerit praecepta secutus	
	et tibi erit similis, Sarmata, tutus eris.	

1 Michael Wrantii Dalmatae, adolescentis *in marg. add.* || 4 regina] regna BOss 158

¹ Az ifjú (*adolescentis*) Verancsics Mihály alkotása alkalmi költemény volt, ami valamikor II. Zsigmond Ágost társuralkodóvá történő 1530. február 20-ai krakkói koronázása idején készülhetett el.

² I. (Öreg) Zsigmond (1467–1548), 1504–1548 között lengyel király.

³ Vö. Verg. *Aen.* 4, 100: „exercemus? habes tota quod mente petisti:”

⁴ II. Zsigmond Ágost (1520–1572) néven 1530-tól Lengyelország társuralkodója, 1548-tól pedig a Litván Nagyhercegség nagyfejedelme.

⁵ A lengyelországi Visztula folyó. (Lásd még Veran. *Carm. in Val.* 122; *Epith. Ioan.* 45)

⁶ Vö. Verg. *Aen.* 1, 94; 12, 155.

Ergo age, cresce puer, cari spes magna parentis:
subdere se cupiunt sceptrum Polona tibi.
20 Cresce et Polonum factis fer ad aethera regnum,
nec deerit pubes nec tibi divitiae.
Facque, renascatur pectus, Sigismunde, paternum
in te, defuncto ne lacrimetur eo.
Hostes Marte gravi cunctos compescuit ille,
25 extendas fines longius ipse tuos.
Id precor, ut faxit summi regnator Olympi
et tibi det vitae gaudia longa tuae.
Te precor, ut redeant Saturnia saecula rege,
astrea et redeat virgo relapsa polo,⁷
30 utque armis hostes nulli tua regna lacesant
arvaeque Podoliae⁸ tuta colonus aret.
Aeternaue tegas, precor, ut iam pace Polonos
fessos, furtive bella gerente Scytha.
Tam pestis quam dira lues morbique famesque
35 absint, in quorum sint bona cuncta loco.
Inque hominum mentes errorum nulla novorum
religio⁹ irrumpat, sit, precor, illa vetus.
Sis felix tandem, patria virtute regendo
in longum tempus sceptrum Polona manu.

29 polo] suo *BOss* 158 || 33 Scytha *correx*i ex Scyta, Scyta] Scytha *BOss* 158 || 38 regendo] gerendo *BOss* 158

7 Vö. Verg. *Ecl.* 4, 4–7: „Ultima Cumaei venit iam carminis aetas; / magnus ab integro saeculorum nascitur ordo. / iam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna, / iam nova progenies caelo demittitur alto.”, Verg. *Aen.* 6, 791–794, valamint Ov. *Met.* 1, 149–150: „Victa iacet pietas, et Virgo cade madentes / ultima caelestum, terras Astraea reliquit.”

⁸ Podólia (ukránul Pogyillja, lengyelül Podole) történelmi-néprajzi tájegység Ukrajna középső és nyugati részén. A 16. században a Lengyel Királyság része volt.

⁹ A szerző itt a protestáns felekezetek (főleg a lutheránusok) 16. század eleji térnyerésére céloz.

8.

In Valentinum Polydamum, historiae Hungaricae scriptorem ineptissimum
[Kassa?], [1536 után]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 10r–13r.

Elveszett kézirat: NLR, *sign.* Lat. Q. XIV. 128, fol. 1r–6v.

*Non infacundo nuper comitatus amico
mane mei stabam principis ante foras.*²

'Si lex princepsque foret, qui pendere poenas
scriptores toto vellet in orbe malos,

10^r

tu merito fueras aliis exempla daturus,
Pulydame, historiae scriptor inepte tuae.

5

Stulte ausus nobis pro avorum pandere gesta,
qui, puto, vix patrem noveris ipse tuum.

Atque adeo quam sis tibi perfacundus in illa
Teuthonicis crocitantibus ambitiose modis.³

10

Cum tamen antipodas ipsos te scribere credam
doctius et latius clarius ore loqui.

At quoties Iaphet,⁴ quoties Gog nomina ponis?

Unaque vix Magog⁵ pagina patre caret.

Dispeream, si non mallet te dicere Magog,
quadrant ingenio nomina tanta tuo.

10^v

15

Nam cur Pulydami potius cognomine gaudes

¹ A kéziratban semmilyen feljegyzés nem található az elégia keletkezési körülményeire. Valentinus Polidamus munkája, amelyet Verancsics Mihály bíralt, 1536-ban jelent meg Krakkóban, így az alábbi alkotás csakis ez után fogalmazódhatott meg. A megírás helyszíne azonban bizonytalan. Az elveszett sorok közlése (*principis ante foras*) miatt szóba jöhet Szapolyai János udvarai, például az erdélyi és a budai is. Horváth János úgy gondolta, hogy Valentinus Kassán írta meg munkáját (HORVÁTH, *A reformáció jegyében...*, i. m., 100), így talán itt ismerhette meg azt Verancsics is először.

² A költemény elveszett első sorait (?) József Korzeniowski megjegyzése alapján közzétettük. – KORZENIOWSKI, i. m., 162. Ez azonban túl rövid ahhoz, hogy a költemény teljes alaphelyzetét ismertesse. Verancsics alkotásának egy jelentős része (6–8 sor) éppen ezért valószínűleg hiányzik a közzétett kézitról.

³ *Teuthonicis ... modis*: utalás Valentinus Polidamus német eredetére, aki a németországi Meissen közelében született.

⁴ Jafet Noé egyik fia volt a Biblia szerint (1Móz. 6, 10).

⁵ Magóg a Bibliában Jafet fiaként (*filius Japhet*) jelenik meg (1Móz. 10, 2).

nescio, Pulydami nomina magna puto.
 Pulydamum victrix Traianum Roma vocavit,
 cum forti domuit plurima regna manu.⁶
 Quid tu perdomitum dederas? Nisi forte merentes
 20 prostibulo multas edomuisse velis.
 Ergo Polydamum falso vocitasse viderer,
 sed te Polygamum iure vocare queo.
 Iam dic per superos, o noster maxime Magog,
 perque tuum mulcens hocce laboris opus,
 25 sic tibi perpetuo faveat pulcherrima Clio,
 et similem moveat semper Apollo lyram!
 Quae tibi Tisiphone⁷ vecordi suasit in aure,
 historiam regi saeva dicare tuam,
 atque tuis tantas nugis offendere curas
 30 barbariaque oculos contaminare pios?
 Haecce digna putas regali culmine scripta,
 et quae Pannonici principis⁸ aula legat?
 Crede mihi non est adeo viduata disertis,
 scit quae sunt albo, quaeve notanda nigro!
 35 Acta agis, o demens, aut sus fortasse Minervam,⁹
 ac frustra ventis irrita verba facis.
 Disce aliquid meliore modo melioreque fato,
 istaque quae velles scribere scripta puta,
 atque alias quaeras diverso limite gentes,
 40 quo non auditur lingua Latina loco!
 Illic te iactes, illuc tua somnia transfer,
 illic Pulydamo nemo secundus erit!
 Forsitan Hungariam credebas aure carentem,
 expertem Musis iudicioque gravi?

11^r

⁶ Traianus (53–117) római császár ezen jelzőjének (*Pulydamus* / *Polidamus*) eredete bizonytalan. Az ókori szerzők műveiben (pl. Cassius Dio, Aurelius Victor) nem is bukkant fel. A kép valószínűleg humanista invenció lehetett.

⁷ Vö. Ov. *Met.* 4, 474–484.

⁸ Szapolyai János (1487–1540), magyar király I. János néven (1526–1540).

⁹ A *Sus fortasse Minervam* (*sc. docet*), egy közmondásossá vált megállapítás volt egy olyan emberről, aki megpróbál témát váltani a beszélgetés során, ám ebben maga nyilvánvalóan tudatlan. Vö. Plut. *Dem.* 11, Cic. *Acad.* 1, 5, 18.

45 »Res salva est, dixti, rudibus mea scripta ferantur,
 Hungarico Crispi nomen¹⁰ in orbe feram.«
 Falleris, illa diu Scythiam Tanaimque¹¹ reliquit,
 et penitus Latio tincta lepore cupit.
 Nonnihil indoctis scit iam seiungere docta,
 50 cognoscit Crispum Pulydamumque simul.
 Quare alio transfer puerilia scripta precamur,
 11^v purgatis sapiunt auribus ista nihil!
 Quinetiam pretium (si dis placet) insuper optas,
 nec stupidam frontem perfricuisse pudet.¹²
 55 »Aut mihi tercentos, rex, scribis, mitte quot annis
 aureolos uno nec mihi mitte minus,
 aut ego desistam posthac tibi scribere laudes,
 et pereat faxo gentis origo tuae!«
 Risit ad haec sed sic princeps mitissimus,¹³ ut tunc
 60 haud cuperem risus causa fuisse sui.
 »Longe absunt, dixit, membra hinc scriptoris avari,
 si veniant propius munera digna ferent.«
 Nescio tercentos daret an tua more Scytharum
 donaret baculis livida terga tribus.
 65 Iamque quod historia fueras oblitus in ista,
 sic posses scriptis addere pauca tuis.
 »Terga tribus baculis hominum mollire Scytharum est.
 Expertus proprio tergo perdidici.«
 Sic tibi crevisset fidei reverentia maior,
 70 inque tuis libris fabula nulla foret.
 Dic mihi, quae tulerit salaria Livius¹⁴ ingens,
 12^r cuius vix humeris tollere scripta queas,
 quaeve alii quorum retinent tot nomina libri!

¹⁰ Gaius Sallustius Crispus (Kr. e. 86–35/34) római történetíró, politikus és *homo novus* egy vidéki plebejusi családból.

¹¹ Tanais egy ókori görög város volt a Don deltájában, amit meotisi mocsaraknak neveztek a klasszikus antikvitásban. A középkori szerzők szerint a magyarok egyik őshazája volt.

¹² Vö. Mart. 11, 27: „aut cum perfricuit frontem posuitque pudorem,”

¹³ A *princeps mitissimus* kifejezés szintén Szapolyai Jánosra utal.

¹⁴ Titus Livius Patavinus (Kr. e. 64 vagy 59–Kr. u. 17) római történetíró, aki megírta Róma és a római nép nagyszabású történetét (*Ab urbe condita libri CXLII*).

Ipsa quibus pretium gloria sola fuit.
 75 An tu solus eris studii mercator honesti,
 et Musas auro prostitusse [!] velis?
 Virginitate deae gaudent Helicon¹⁵ colentes,
 lenonis non est indigus ille chorus.
 Sed quo Musa (malum) rapior? Cur verba ministras,
 80 curve odium nobis invidiamque moves?'
 Sic ego, respondit roseis Polyhymnia labris,
 quae nisi dante dea cernere nemo potest.
 'Nos tua firma sumus Parnassi¹⁶ numina Wranti,
 pelle metus, quae vis me tribuente potes!
 85 Ergo alacris doctas defende in parte sorores,
 grataque numinibus dona repende tuis!
 Ter puto vocales turbari vidimus undas,
 et nostris cecinit ter male bubo iugis.¹⁷
 Nec poteram causam tanti cognoscere casus,
 90 omen habet, dixi, vox tua, bubo, malum.
 Mirabar nostris contingere talia silvis,
 quae vix sunt ullo tempore visa prius.
 Nec nisi cum tristi conscriptos omine quondam
 Annales Volusi¹⁸ Roma diserta tulit.
 95 Aut cum magnanimi iuvenis¹⁹ bene gesta canendo,
 stridebat miseris Choerilus²⁰ ille modis.
 Forsitan ex simili vexamur nunc quoque causa,
 Choerilus inquam alius forte fatigat aquas.

12^v

¹⁵ A Helikón hatalmas hegyvonulat a görögországi Boiótiában. A Helikónon laktak a múzsák, és itt található az Aganippe forrása is, amelyből a mondák szerint a költői lelkesedést és az ihletet merítették. – Hes. *Theog.* 1–8; 22–23; 60–61; Catull. 61, 1; Hor. *Carm.* 1, 12, 5–6; Verg. *Aen.* 7, 641–646.

¹⁶ A Parnassos mészkőhegység Közép-Görögországban. Az ókorban ezt a hegyet Dionysosnak, Apollónnak és a kasztaliai nimfáknak szentelték. Egyik görög mitológiai hagyomány szerint a múzsák lakhelye.

¹⁷ A bagoly (*bubo*) nagyon rossz előjelnek számított a latin irodalomban. Pl. Ov. *Met.* 10, 452–453: „ter pedis offensi signo est revocata, ter omen / funereus bubo letali carmine fecit.” Vö. Ov. *Her.* 2, 117–118; Plin. *HN.* 10, 16–18; Verg. *Aen.* 4, 461–462.

¹⁸ Volusius borzalmas költő volt Catullus korában, aki középszerű történeti munkát alkotott meg. – Catull. 36, 1; 95, 7–8.

¹⁹ A *magnanimi iuvenis* kifejezés III. Alexandros, magyarosan Nagy Sándor (Kr. e. 356–323) makedón királyra és hadvezére értendő.

²⁰ Choerilus egy másik rossz költő volt Nagy Sándor udvarában a Kr. e. 4. században. Vö. Hor. *Epist.* 2, 1, 232–240; Hor. *Ars P.* 354–358; Curt. 8, 5, 7–8; Auson. *Ep.* 16, 10.

100 Ecce tibi referunt, scriptorem nescio quemdam
 oblecta Graio nomine barbaria,
 historiam nostris ignotum texere templis,
 nostraque non lota tangere sacra manu.'
 Obstupui trepidasque voco succensa [!] sorores,
 et quae sit facto poena roganda peto.
 105 Tunc quae gesta soror dat pandere, concita Clío
 flammato tales protulit ore sonos:
 'Tu, qui Thespiadas²¹ nullo dignaris honore,
 Pulidame, et nostris scribis, abacte, sacris,
 accipe pro meritis omni pro tempore poenas,
 110 ista solent spretae mittere dona deae!
 Ut contempsisti, sic contemnere Camoenis,²²
 invito facias carmina quaeque deo,
 nec tibi digna fluat doctis sententia verbis,
 ponaturque loco dictio rara suo!
 115 Deficiat calamo titubanti littera semper,
 nec subeant animo praemeditata tuo!
 inversique pedes reptent sine lege locati,
 nec constant scriptis omnia scripta tuis!
 Lectores tot sint, volitant quot in aethere tauri,
 120 quot pisces caelum, quotque habet unda sues,
 et semper lateas obsceno pulvere pastus,
 donec in Adriacos Istula vertet aquas!²³
 Sic ait, ipse lyra Phoebus²⁴ pia verba secutus
 firmavit fatis, et rata dicta facit.
 125 Haec dea, meque simul subito terrasque reliquit,
 Pulydami intrarunt haec maledicta domum.

13^r

²¹ A múzsák egyik jelzője a Helikónon található Thespieae városának nevéből, vö. Varro, *Ling.* 7, 20, Ov. *Met.* 5, 310, Fulg. *Myth.* 1, 11.

²² Római istenségek, akik a nevüket a *carmen*ről (jóslat vagy prófécia) kapták. A *Camēnae* tehát jóstehetségű nimfák voltak az ókori itáliai vallási képzetben. A római költők (legelőször Livius Andronicus) a múzsák értelmében használták a *Camēnae* nevét.

²³ A lengyelországi Visztula folyója (*Istula*) természetesen sohasem fog az Adriai-tengerbe (*in Adriacos*) torkollni.

²⁴ A *Phoebus* szó Apolló egyik jelzője volt a görög mitológiában.

Liber de rebus Hungaricis anni M. D. 36[sine loco], [1536 után]¹Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422. tom. II, fol. 14–26.További kézirat: OSZK, *sign.* Fol. Lat. 159. tom. I, fol. 21–26.Kiadás: MHH, *Scriptores* II, tom. I, 37–50.

Post memorabilem ac luctuosam cladem illam, quam Ludovicus | rex² a Solimano, 16^r
 XI. Turcorum imperatore³ in | campo Mohach⁴ accepit, in quo conflictu | ipse Ludovicus
 cum multis proceribus atque etiam | praelatis regni Ungariae, pro patriae salute,⁵ |
 mortem occubuit, decem continuis annis | incredibili calamitate regnum illud sub | dubio
 5 domino vexatum est. Ex illo namque | infelicissimo proelio, quasi fato quodam, omnium
 | malorum oceanus per totum regnum inundavit, | ita ut ne facies quidem aliqua antiquae
 virtutis | ordinis, aut decoris in eo agnosceretur amplius. | Quippe cum duo reges inter
 se, de summa imperii | acriter et pertinaciter digladiarentur, neuter | illorum liberam
 possessionem regni obtinere poterat.⁶ | Sed ut in rebus perturbatis, et ancipiti imperio, |
 10 evenire solet, infinita multitudo perditorum | hominum et latronum in dies exoriebatur,
 quos | non tam bellandi quam praedandi studium ab | agricultura abstrahabat.⁷ Multi
 etiam, qui | aliquas facultates aut artes ad tenendas gentes | habere poterant, proiecta
 patriae salute, depraedari, | spoliare, aliena occupare non desistebant. || Quinetiam
 tanquam proposita impunitate, vulgo etiam | regna occupare nonnulli mente 16^v
 15 conceperant.

1 *Ante post del.* Progressus Historiae rerum gestarum Serenissimi principis Ioannis Ungariae regis, ab anno 1536 *manu Antonii Verancii* || **1** Michael Verantii opus *in marg. add. manu A. V.* || **1** *post memorabilem suprascr.* ac luctuosam *manu A. V.* || **5** felicissimo *correx* ex foelicissimo || **5** proelio] praelio *MHH* || **13** proiecta] projecta *MHH* || **14** tanquam] tamquam *MHH*

¹ A kéziraton nem szerepel hely és évszám. A megírás helyszíne éppen ezért beazonosíthatatlan, de a mű logikusan csakis a lejegyzett események, azaz 1536 után keletkezhetett.

² II. Lajos (1506–1526) Magyarország és Csehország királya 1516 és 1526 között.

³ I. (Nagy) Szulejmán (1494–1566) az Oszmán Birodalom szultánja 1520-tól haláláig.

⁴ Mohács (város Magyarországon), utalás az 1526. augusztus 29-ei csatára.

⁵ *pro patriae salute*, vö. Caes. *BC*, 2, 5, Caes. *BG*, 8, 3.

⁶ Vö. Caes. *BG*, 1, 44: „et liberam possessionem Galliae sibi tradidisset.”

⁷ Vö. Caes. *BG*, 3, 17: „magnaue praeterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes praedandi studiumque bellandi ab agri cultura et cotidiano labore revocabat.”

Itaque | Ioannes rex⁸ presagiens futuram brevi disolationem et ruinam | regni
 Ungariae, utpote quem longe magis patriae | calamitates tangebant, quam Ferdinandum
 regem,⁹ qui | extra fines Ungariae positus securus ageret.¹⁰ Existimavit | non alia ratione
 se tot pestes inextinguibiles posse extirpare, | quam unica illa, si videlicet pacem
 20 aliquomodo | parere regno potuisset, etiam cum dispendio iuris sui. | Nec mora, coepit
 consilium de ineunda pace cum adversario | suo, qua de re primum ad omnes principes
 Christianos | solennes oratores aliquoties misit, cupiens testatum | facere, se
 tranquillitatis rei publicae Christianae | causa, vehementer regno Ungariae pacem et
 quietem | conciliandam¹¹ desiderare. Rogabatque, ut in | componendo hoc pacis negotio
 25 studium suum, | favorem et diligentiam interponerent. Quandoquidem | non ignorarent,
 regnum Ungariae a tot annis | unicum obstaculum fuisse furori Turcico, | quo quidem
 amisso perpenderent, quantum | calamitatis vicinis Christianorum regnis | immineret.
 Sed haec, toties repetita, tandem et | protestata, minime profecerunt. Nam licet singuli |
 principes Christiani impensius rebus Ioannis || studerent quam Ferdidandi tamen 17^r
 30 permulta illos | impedire videbantur, quominus usui aliquo in | hac re ei velint esse aut
 possint. Quin Franciscus | rex Francorum¹² et Henricus Angliae¹³ potius exoptabant, | et
 auxilium pollicebantur ad bellum proseguendum. Id | eo consilio, ut opes copiae duorum
 fratrum, cum quibus | bella faciebant, distinerentur. Pontifices vero, antea | Clemens,¹⁴
 tunc Paulus,¹⁵ quibus praecipua cura Christiani | gregis conservandi esse debeat.
 35 Voluntate magis | quam opere, proniores visi sunt, in quibus nimirum | iam olim
 Christianae pietatis affectus refrixerat. | Porro Veneti, qui Dalmatiam ditionis regum |
 Ungariae esse non ignorabant, de qua iam a | Ferdinando interpellati fuerant, non solum
 non | pacem illi conciliare, sed si fieri posset, etiam | illud, quod in regno Ungariae iuris
 haberet, | amitteret, desiderabant.

16 presagiens] praesagiens *MHH* || **16** brevi *in marg. add.* || **19** post ratione *suprascr.* se || **19** post
 extirpare *del.* superare || **20** iuris] juris *MHH* || **20** coepit] cepit *MHH* || **21** qua *om.* *MHH* || **30** ei] et
MHH || **35** iam] jam *MHH* || **37** iam] jam *MHH* || **38** iuris] juris *MHH*

⁸ Szapolyai János (1487–1540), magyar király I. János néven (1526–1540).

⁹ Habsburg Ferdinánd (1503–1564), magyar király I. Ferdinánd néven (1526–1564).

¹⁰ Vö. Caes. *BG*, 6, 23: „quae extra fines cuiusque civitatis fiunt,”

¹¹ Vö. Caes. *BG*, 7, 55: „Convictolitavim [!] magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non praetermittendum tantum commodum existimaverunt”; valamint Caes. *BC*, 1, 26; 1, 85.

¹² I. Ferenc (1494–1547) a Valois-ház kilencedik francia királya (uralkodott 1515. január 1-jétől haláláig)

¹³ VIII. Henrik (1491–1547) angol király 1509-től.

¹⁴ VII. Kelemen pápa (eredeti nevén: Giulio de' Medici, 1478–1534), a 219. római pápa 1523-tól haláláig.

¹⁵ III. Pál (eredeti nevén: Alessandro Farnese, 1468–1549) a 220. római pápa 1534-től haláláig.

40 Ita Ioannes rex, | deiectus hac prima opinione est, tamen, ut | declararet, quanti
tranquillitatem et concordiam | faceret, licet, nondum defatigatus, armis | contendere
potuisset, eo humillitatis | descendit, ut oratores, ad ipsummet Ferdinandum || de pace 17^v
Viennam semel et iterum mittendos non dubitaverit, | viros singularis prudentiae et
existimationis, ultro exposcentes pacem et amicitiam, | offerentes eidem Ferdinando
45 plus satis aequas | conditiones, quia in dissensione nullam utrique factionis | salutem
perspiciebant. Visaque est haec legatio minus tunc | ex dignitate et existimatione Ioannis
cecidisse, | quod reges Ungariae non accipere, sed dare | conditiones a maioribus
instituti fuerant.¹⁶ | Verum ille correptus ingenti zelo quietis | domesticae, nullibi non
antiquiorem | ducebat publicum commodum privato.¹⁷

50 Legationis | summa haec erat,¹⁸ ut Ferdinandus illis finibus | contentus esset, quibus
ad illud tempus | armis aut favore aliquo potitus fuerat. | Sibi pacifice obtinendum
linqueret ea, quae | in praesens suae ditionis essent; praeterea | si non incommodum
videretur, vinculum hoc | perpetuae pacis matrimonio filiae suae | corroboraretur et
inviolabile fieri permetteret. | Frustra haec quoque tentata sunt. Quippe Ferdinandus, |
55 qui nil nisi integram possessionem regni | Ungariae habere valebat, idque futurum
omnino, || pertinacissime iam olim sibi persuaserat; tantum | abest, ut tam optatas 18^r
conditiones acciperet, | ut etiam respueret. Tandem tanquam parum aequis | addidit alias
de suo, et quidem tales, quae | videbantur haud ab animo quietis et tranquillitatis |
cupido procedere. Respondit enim, et ita | demum pacem componi posse, si Ioannes
60 Buda | et Transsilvania cedat ac omperatoris | Turcorum amicitiam abiiciat. Haec eo
tendebant, | ut si his Ioannes petitionibus acquiesceret, | iam quasi eiectus locis
opulentioribus ac | munitioribus, in contemptum coniiceretur. Tum demum | quo iure,
qua iniuria reliqua possessione exturbaret. | At Ioannes, qui non adeo verum imperitus

40 deiectus] dejectus *MHH* || 42 humillitatis *correx* ex humillitatis || 43 post Viennam *del.* mitteret
|| 43 mittendos *correx* ex mitterendos || 43 non dubitaverint *in marg. add. manu V. A.* || 43-44
prudentiae et existimationis *in marg. add. manu V. A.* || 45 utrique factionis *in marg. add.* || 46
perspiciebant *correx* ex perspitiebant || 48 correptus *correx* ex corruptus || 53 praesens *correx* ex
presens || 52 praeterea *correx* ex pretereae || 54 Ferdinandus *in marg. add.* || 56 iam] jam *MHH* ||
57 tanquam] tamquam *MHH* || 57 aequis *correx* ex equis || 61 petitionibus *correx* ex peticionibus
|| 61 acquiesceret] acquiesceret *MHH* || 61 iam] jam *MHH* || 61 eiectus] eiectus *MHH* || 62 iure]
iure *MHH*

¹⁶ Vö. Caes. *BG*, 1, 13–14: „Se ita a patribus maioribusque suis didicisse, ut magis virtute contenderent quam dolo aut insidiis niterentur. [...] ita Helvetios a maioribus suis institutos esse uti obsides accipere, non dare, consuerint;”

¹⁷ A mondat értelmezése kisebb problémát okoz, vö. Caes. *BC*, 2, 22: „panico enim vetere atque hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant.”

¹⁸ Vö. Caes. *BC*, 1, 10: „quorum haec erat summa”; Caes. *BC*, 3, 10: „Erat autem haec summa mandatorum”; Caes. *BC*, 3, 57: „quorum haec erat summa”.

fuerat, ut | non animadverteret tam manifestos Germanorum | cuniculos,¹⁹ concedere
65 minime voluit. Sciebat | enim et Budam regale solium esse, in quo omnis | fortuna
vertitur, et imprimis apud Ungaros, | et Transsilvaniam propter singularem ubertatem |
soli et venae, regum Ungariae inexhaustum aerarium. | Ad haec amicitiae et
benevolentiae imperatoris Turcorum | erga se renuntiare, nec tutum nec utile
existimabat, || quibus unicis iam deploratum regnum ab | infidelibus praeservaverat, et 18^v
70 praeservare | deinceps in animo statuerat. Nam | inimiciis cum illo contendere, cui
armis | par esse non posset, extremae dementiae esse | non ignorabant. Eo magis quod
ex consiliis | Ferdinandi cautior effectus fuerat, qui | cum amicitiam Solimani et
potentiam dignam | contemptu (ut est ingenium) iudicasset, | non semel expertus est,
quanta cum calamitate | sua id ausus fuerit.

75 Tandem cum nec | hac via successisset, non tamen a proposito | destiti, nec
abiiciendum pacis consilium ideo, | arbitratus est. Itaque ne non omnem lapidem |
movisse videretur, decrevit mittere eosdem | oratores ad Carolum caesarem,²⁰ fratrem
Ferdinandi, | petentes, ut si quid curae Christianae reipublicae | impenderet, et si qua
misericordia flagrantis | regni Ungariae tangeretur, non differret salutem, | quamprimum
80 illi parere, quin si persuadere fratri | nequeat, ut pacis conditionibus acquisceret, | utpote
autori omnis controversiae, pro illo iure, || quo in fratrem iuniorem uti poterat, cogeret 19^r
etiam, | quandoquidem Ioannes cum illo suum cum ipso honorem partiri non
dedignaretur. | Oratores erant Reverendissimi Dominus Franciscus de Frangepanibus²¹ |
archiepiscopus Colocensis, et Dominus Stephanus Brodericus²² | episcopus
85 Quinqueecclesiensis, qui profecti consequuti | sunt Carolum Neapoli.²³ Carolus
intellecta legatione, | subito hac impulsus occasione, de potiundo | regno Ungariae
somniare coepit. Imaginabatur | enim, Ioannem, exutum omni ope, externis |

63 iniuria] injuria MHH || 64 animadverteret] animadveret MHH || 67 inexhaustum *correx* ex
inexhaustum || 69 iam] iam MHH || 73 iudicasset] iudicasset MHH || 75 successisset *correx* ex
sucessisset || 81 iure] jure MHH || 81 iuniorem] juniorem MHH || 81 cogeret] cogerat MHH || 82
quandoquidem Ioannes cum illo suum cum ipso honorem partiri non dedignaretur *in marg. add.*
alia manu

¹⁹ Vö. Caes. BG, 7, 24: „paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo
hostes succenderant,”

²⁰ Habsburg Károly (1500–1558), osztrák főherceg és kasztíliai királyi herceg. 1516-tól Spanyolország ki-
rálya, 1530-tól V. Károly néven a Német-római birodalom császára 1556-os lemondásáig.

²¹ Frangepán Ferenc János (1490–1543) főpap, diplomata. 1528-tól kalocsai érsek, 1538-ban pedig egri
püspök.

²² Brodarics István (1480–1539) váci és pécsi püspök, II. Lajos királyi kancellárja, a mohácsi csata
történetének krónikása.

²³ Nápoly, város Dél-Olaszországban

necessitatibus adactum, in arbitrio suo ultimam | salutis suae spem collocasse.²⁴ Et quo commodius, | quod in votis haberet, potiretur, ante omnia | poposcit a Ferdinando totum
90 id iuris, quod | in regno Ungariae habere ferebatur. | Id ea de causa, ut Ioannes motus autoritate eius | et laudibus bellicis, quae tunc ubique longe | maximam opinionem obtinebant, appetitui | suo satisfaceret. Nec aliud ausurum, sibi | persuaserat. Igitur perhonorifice habitis oratoribus, | pollicetur omne studium, operam et diligentiam, | docetque quidquid periculi et controversiae | esset, medio oratoris sui sanaturum, ||
95 affectosque splendidis muneribus, revertere | iubet, unaque suum legatum profecissi 19^v cum illis | placuit, quem instructum antea omni genere | machinamentorum, quid opus facto esset, | admonuerat. Is erat Reverendissimus Dominus Ioannes | archiepiscopus Londensis,²⁵ vir tum autoritatis | tum etiam dignitatis praecipuae.

Interim Carolus | movit exercitum in Galliam, quod rex | Francorum, occupato
100 ducatu Sabaudiae,²⁶ qui | olim Allobroges appellabantur,²⁷ ingentibus | copiis irruptionem in Italiam moliebatur. | Sed cum Londensis ad regem Waradinum²⁸ | advenisset, maximo totius populi | favore exceptus est. Quippe quem olim | certissimam pacem, uno ore omnium, secum | ferre divulgatum fuerat. Porro Ioannes rex, | perpensa secum diligenter Caroli legatione, | referta longe intolerabilioribus conditionibus, | quam
105 etiam Ferdinandi, non latuere ipsum | doli, fuci et fallaciae. Retinuit tamen | apud se eundem oratorem quam potuit diutius, || et diem ex die eximebat, expectabatque, donec 20^r intellegeret, | quem exitum Caroli res in Gallia sortirentur. | Nam si quid detrimenti ibidem | (ut accidit) accepisset, sperabat mollioribus | conditionibus usurum posthac.²⁹

Tandem cum | mense octobri, qui annos fuerat a nato Christo | millesimus
110 quingentesimus tricesimus sextus, | allatus esset nuntius de profligato Carolo | ad

90 iuris] juris *MHH* || 91 autoritate eius *in marg. add. manu V. A.*, || 92 appetitui *correx*i ex appetitui || 95 iubet] jubet *MHH* || 95 profecissi *correx*i ex proficissi || 96 illis] iis *MHH* || 106-107 donec intellegeret *in marg. add.* || 107 post sortirentur *del.* intellegeret || 109 furat *suprascr. e* || 110 nuntius] nuncius *MHH*

²⁴ Vö. Caes. *BG*, 5, 34: „tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant,”

²⁵ Johann Weze lundí érsek (1522–1533), valamint I. Ferdinánd király és V. Károly császár tanácsosa.

²⁶ Savoyai Hercegség (Duché de Savoie, a mai Franciaország és Olaszország határán), a Savoyai Grófságból keletkezett hűbéri állam, amely 1416 és 1860 között állt fenn.

²⁷ Vö. Caes. *BG*, 1, 11: „Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt et demonstrant sibi praeter agri solum nihil esse reliqui.”

²⁸ Nagyvárad (ma: Oradea, Románia)

²⁹ Vö. Caes. *BC*, 2, 10: „Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret et pares ambo viderentur; si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habiturum confideret.”

Massiliam,³⁰ exutumque magna parte | exercitus, omnibusque tormentis bellicis, |
transmisisse in Hispanias³¹ cum maximo | honoris et auctoritatis suae dispendio. | Mox
legatum, datis ingentibus | muneribus, contra omnium opinionem, | re infecta remisit. Et
de pace petenda | amplius in totum, consilium abiiecit. | Commutatisque rationibus,
115 instituit aliis | artibus id extorquere, quod hucusque | impetrare nequiverat.

Sub idem fere | tempus, quo haec agerentur, praesente adhuc | oratore Caroli,
Christophorus de Cava³² | praefectus arcis Hust³³ et totius Maramarusii,³⁴ | homo, nulli
temeritate nec crudelitate || secundus, assito sibi Baldasaro Banffy,³⁵ eiusdem | farinae 20^v
homine, cum magna manu perditorum | hominum factionis Germanicae, inopinatam |
120 excursionem facit in agro Sacmariansi,³⁶ | momentoque temporis oppidum in praedam |
dat, vacuum incendit. Templum, quod erat | amplissimum, munitionibus validissimis in |
circuitu munit, commeatu providet Matthiam | C[h]rovatum³⁷ cum satis firmo praesidio
ibidem | relinquit, toti illi regioni imperare iubet. | Ipse depopulatis locis finitimis copias
| reduxit. Cum haec Waradinum perlata essent, | Gothardus Cun³⁸ et Nicolaus de
125 Thelegd³⁹ | cum parte exercitus regii obviam hosti | profecti sunt. Sed facti certiores de
discessu | Christophori, omnes iras in illum conceptas | in Matthiam C[h]rovatum
convertitur. Aggressasque | munitiones ex improvise, paucis desideratis, | expugnant.
Ceteri omnes interfecti, potiores | circiter quadraginta, una cum Matthia, | Waradinum
reducti. Dux, palo per viscera | adacto, exanimatus est, reliqui suspendio || vitam 21^r
130 posuerunt. In hac oppugnatione Gothardus Cun, | dum incautius castellum circuit, et
locum | commodiorem militibus observat, globulo pixidis | (ut nunc vocant) coxam
traiectus est, ex quo | vulnere paucis exactis diebus, Waradini mortem obiit. | Vir praeter

112 honoris et auctoritatis suae dispendio *in marg. add. manu V. A.* || **112** ante mox *del.* dedecore ||
114 abiiecit] abiecit *MHH* || **115** quod *correxi ex* quod || **118** assito] ascito *MHH* || **118** eiusdem]
ejusdem *MHH* || **118** farinae *correxi ex* farine || **120** praedam *correxi ex* predam || **123** iubet] jubet
MHH || **127** aggressasque *correxi ex* agressasque || **128** ceteri] caeteri *MHH* || **130** ante in hac *del.*
finierunt || **130** posuerunt *in marg. add. manu V. A.* || **125** ante coxam *add. per MHH* || **132**
traiectus] trajectus *MHH* || **132** Waradini *in marg. add.*

³⁰ Marseille városa Dél-Franciaországban

³¹ Ti. a mai Spanyolország

³² Kávássy Kristóf más alakban Kávási, Kávási (1520–1570) Huszt várnagya.

³³ Huszt (ma: Хуст, Ukrajna)

³⁴ Máramaros (ma: Maramureș, Románia)

³⁵ Bánffy Boldizsár I. Ferdinánd király egyik hadvezére volt, aki 1536-ban meglepetésszerűen elfoglalta Szatmár városát.

³⁶ A tájegység Szatmár megye, a város pedig Szatmárnémeti (ma: Satu Mare, Románia) volt.

³⁷ Horváth Mátyás, akinek a neve más esemény kapcsán nem fordult elő korábban.

³⁸ Kun (Osdolai) Gothárd / Kocsárd (1490 körül–1536) Szapolyai János budai parancsnoka (1527), majd kapitánya (az 1530-as években).

³⁹ Thelegdy Miklós egyik hadvezére volt Szapolyai Jánosnak. Apja, Thelegdy Miklós erdélyi alvajda volt 1488-ban. Heves megyei birtokait fia örökölte, aki a 16. század közepén többször is pártot váltott.

caeteras virtutes, et fortitudines et peritiae | disciplinae rei militaris, sui temporis,
eximiae. |

135 Eodem anno nonnihil trepidatum est in | Transsilvania. Waivoda enim Moldavus
Petrus⁴⁰ | nunciabatur cum magnis copiis et ingenti | numero Tartarorum, Transsilvania
velle invadere, | fretus etiam quorundam prodicionibus. Sed cum, | praeter
expectationem, accepisset, totam Transsilvaniam | in armis esse, destitit a proposito
tanquam | impar viribus. Quo tempore Franciscus | Lazar,⁴¹ qui inter Siculos primum
140 locum autoritatis | obtinebat, insimulatus prodicionis, capite | damnatus est in oppido
Regen.⁴² Moldavus vero | ut hanc suspicionem inimicitarum abstergeret, | quamprimum
misit oratores ad regem | Waradinum purgandi sui causa. Rex, quamvis | non esset
ignarus, quid animi in se || haberet Walachus, tamen accepit purgationem, | ne novis 21^v
tumultibus, qui tunc undequaquam | oboriebantur, occasionem praeberet. Alloquutos
145 igitur verbis | amicioribus, dimisit.

Interea temporis Ferdinandicae | factionis homines, accepto nuntio de rebus Caroli |
infeliciter gestis in Gallia, ingenti spe | deiecti sunt. Carolus enim splendidissimis |
promissis eorum animos confirmatos hucusque | detinuerat. Se scilicet compresso Gallo,
| cum illo invictissimo exercitu eodem anno | finibus Pannoniae adfuturum pollicitus
150 fuerat. Bellum toti Asiae | indicturum, libertatem et pacem orbi terrarum | allaturum. At
cum res aliter atque expectasset, | cecidisset, accidit, ut quasi omnium Hungarorum |
nobiliorum animi ab utroque fratre | abalienarentur. Quin Ferdinandum regem, | velut
spoliatum iam fraternis auxiliis, | tacitis intra se odiis prosequi coeperant, | et se caduco
parieti innixos fuisse palam | praedicabant. Interim quisque rerum et possessionum |
155 suarum sollicitus esse, et vereri, ne illa || adversis armis occupata, ipsi in extrema 22^r
egestatem | detrudantur.

Ioannes hanc tam insperatam | occasionem praetermittendam non existimavit. |
Itaque in tentandis aegrotis hominum | animis, omnes artes, omne studium | intendit.
Sperans (quod evenire solet) | se dubias mentes et fluctuantes cogitationes | citra omnem

133 ante disciplinae del. et || **136** ante nunciabatur del. Stephanus || **136** Petrus in marg. add. manu V. A. || **137** praeter correxi ex preter || **139** tanquam] tamquam MHH || **141** vero in marg. add. || **143** ante novis del. occasionem || **144** occasionem in marg. add. manu V. A. || **144** alloquutos correxi ex alloquutos || **146** nuntio correxi ex nuntio || **147** infeliciter correxi ex infoeliciter || **147** deiecti] dejecti MHH || **149-150** pollicitus fuerat in marg. add. manu V. A. || **153** iam] jam MHH || **153** ante prosequi del. alio || **158** aegrotis correxi ex egrotis

⁴⁰ IV. Rareş Péter (1487–1546) Moldva fejedelme 1527. január 20–1538. szeptember 16, valamint 1541. február 19–1546. szeptember 3 között. III. (Nagy) István törvénytelen fia.

⁴¹ Lázár Ferenc székely lófő

⁴² Szászrégen (ma: Reghin, Románia)

160 laborem in suam sententiam | impellere posse. Tunc Valentinus | cognomento Turcus,⁴³
 vir summo loco natus, | et in rei militaris scientia ac fortitudine | maximi nominis,
 pertaesus Germana | imperia et vanis spebus, ipse sibi consilium | coepit, ultroque se
 armis Ioannis regis adiunxit. | Qui licet maximam ingratitudinem erga regem, | pro
 multis ab eo beneficiis olim acceptis, subierat, | tamen confidebat, se adhuc ad eius
 165 gratiam | et favorem, receptum habiturum. Et, ut hunc | mentis affectum et fidelitatis
 opinionem omnibus | confirmaret. Antequam ad conspectum regis | pervenisset,
 castellum, Gerennas⁴⁴ vocatum, in gratiam regis expugnavit. | Hoc castellum noviter
 extruxerat in lacu || Capos⁴⁵ Franciscus de Capolna,⁴⁶ homo omnium | mortalium longe 22^v
 sceleratissimus, in | spoliacionibus et depraedatoriis latrociniiis eo tempore |
 170 nominatissimus. Ita ut ex illa munitione, | ferme ad duodecim milliaria quaque versus |
 sibi subiugaverat. Hunc Valentinus, exutum | rebus omnibus, ad ultimos fines
 Sclavoniae⁴⁷ | propulit. At Ioannes rex, ob hanc singularem | voluntatem eius in se, et
 haec magnifica facinora, | eum in fidem et gratiam suam accipit, ornatque | non
 contemnendis muneribus. Dat illi arcem | Hwnyad⁴⁸ memoratissimam superbissimisque
 175 aedificiis | exstructam. Dat oppidum Ungariae maximum et | opulentissimum,
 Debreczen⁴⁹ vocatum. Dat etiam | episcopatum Quinqueecclesiensem, affinis sui causa, |
 qui illo episcopatu privatus, ferme octo | annis caruerat, ob studium Germanicae |
 factionis.⁵⁰

162 pertaesus *correx* ex pertesus || 162 Germana *correx* ex germana || 162 coepit] cepit *MHH* ||
 163 adiunxit] adjunxit *MHH* || 164 eius] ejus *MHH* || 167 in gratiam regis *in marg. add. V. A.* || 168
 extruxerat *correx* ex extruxerat || 168 ante longe *del. scele* || 169 depraedatoriis *correx* ex
 depredatoriis || 171 subiugaverat] subjugaverat *MHH* || 172 eius] ejus *MHH* || 173 haec *correx* ex
 hec || 175 aedificiis exstructam *correx* ex edificiiis exstructam

⁴³ Enyingi Török Bálint (1502–1550) magyar főnemes, hadvezér, nádorfehérvári bán.

⁴⁴ Gerényes (németül Gerienisch, horvátul Grenjiš) község Baranya megyében, a Hegyháti járásban, Komlótól északra.

⁴⁵ A Kapos a Sió mellékfolyója, vízgyűjtője része a Duna vízgyűjtőjének Magyarország délnyugati részén. A 16. században ez a terület mocsaras lehetett.

⁴⁶ Kápolnay Ferenc († 1536), vitéz katona, Szapolyai János buzgó párthíve, aki mint Nádasdy Tamás vezértársa több katonai vállalkozásban részt vett (1530). Később azonban I. Ferdinánd királyhoz pártolt.

⁴⁷ Szlavónia földrajzi régió a mai Horvátország területén, a Dráva és a Száva közötti terület keleti részén.

⁴⁸ Vajdahunyad (ma: Hunedoara, Románia) megyei jogú város Erdélyben Hunyad megyében.

⁴⁹ Debrecen Magyarország második legnépesebb városa, Hajdú-Bihar megye és a Debreceni járás székhelye.

⁵⁰ A pécsi püspöki címet Sulyok György († 1538) töltötte be korábban. 1526-tól 1535-ig, majd 1537-től 1538-ig volt Pécs püspöke. 1539. június 9-től került a helyére Eszéki János.

Hoc exemplo admonitus Franciscus | Bebek,⁵¹ ipse quoque aversatus inutiles 23^r
 180 cogitatus, | iterum regium favorem venari incipere, missoque | nuntio polliceri omnem
 operam, studium et fidem. | Se paratum cum trecentis equitibus et totidem | pixidariis
 peditibus ubicunque rex iusserit || imperata facere. Erat is adolescens honesto loco |
 natus, ingenioque et militari gloria haud | postremus, sed qui in fratrem germanum |
 immitius se gereret, immerito. Quod quidem | facinus haud praetereundum existimavi,
 185 nec | ingratum posteris fore arbitratus sum, ob exempli | novitatem in religione editi, et
 antehac | huic regno incogniti. Huic erat frater natu | maior Emericus,⁵² ordinis
 sacerdotalis, probitatis | et eruditionis summae, imbutus tamen peregrinie | Lutheriana
 persuasione. Igitur posthabita constitutione | ecclesiastica, sequutisque praeceptis
 Evangelicis | (ut ipse aiebat), duxit uxorem, paucis eiusdem | instituti adhibitis.
 190 Perpetratum est hoc matrimonium | Budae, anno millesimo quingentesimo | tricesimo
 quarto nativitatis Dominicae. | Intellectis tam temerariis nuptiis, vehementer | rex
 indoluit. Ne itaque id audaciae ulterius | serperet, et novi cuiuspiam tumultus
 occasionem | porrigeret, puniendum iudicavit. Detentumque libera custodia | in arce 23^v
 Budensi multis mensibus, tandem | longo post tempore dimisit, accepto prius
 195 vadimonio. | Interim ut laboret apud pontificem maximum | pro dispensatione.
 Franciscus acceptis hiis || fraternis infortuniis, putavit tempus adesse, quo dudum |
 praecogitata facinora aggredienda sibi essent. Occasionis satis | videbatur illicitum
 matrimonium, captivitas et timor | amittendae hereditatis, quas reges ob enormia scelera
 | occupare consueverunt. Nec mora ut iuvenis et | opulentus et rerum novarum appetens,
 200 excludit | germanum omnibus arcibus, omni substantia | hereditaria, seque in factionem
 Germanicam velut | in portum reduxit. Sed hoc tempore, ut superius | diximus, ad
 sanitatem aspirare ceperit.

Eodem | tempore, pridie nonas decembres, die festo | Barbarae incredibili fortunae
 beneficio civitas | Cassoviensis⁵³ recuperata est. Cuius urbis longe | amplissima
 205 autoritatis est in partibus Ungariae | superioribus, et civitatum totius regni firmissima | et

181 operam] opem *MHH* || **182** iusserit] jusserit *MHH* || **185** religione *correxi ex* relligionae || **186** huic *correxi ex* huc || **186** maior] major *MHH* || **187** peregrinie *correxi ex* peregrinae || **189** aiebat] aiebat *MHH* || **189** eiusdem] ejusdem *MHH* || **192** cuiuspiam] cujuspiam *MHH* || **193** iudicavit] iudicavit *MHH* || **196** quo dudum] quodudum *MHH* || **197** *post* aggredienda *suprascr.* sibi || **198** hereditatis] haereditatis *MHH* || **199** iuvenis] juvenis *MHH* || **200** hereditaria] haereditaria *MHH* || **189** ceperit] coeperat *MHH* || **191** cuius] cujus *MHH* || **192** firmissima] fortissima *MHH*

⁵¹ Bebek Ferenc († 1558) Gömör vármegye örökös főispánja és Felső-Magyarország főkapitánya.

⁵² Bebek Imre, utóbbi testvére. 1533-ban székesfehérvári prépost volt.

⁵³ Kassa (ma: Košice, Szlovákia)

munitissima habita est, circumducta | triplici muro et triplici fossa. Et haec quidem | in 24^r
 hunc modum capta est. Rex cum non ignoraret | hanc civitatem maximi momenti esse,
 sed quam | vi expugnare impossibile esset, nihilominus | per hanc stare, quo minus
 liberam possessionem | regni obtinere queat. Ab animi virtute et | ingenio, consilium
 210 petit, rationemque potiundae civitatis || sic instituit. Dat negotium cuidam Georgio
 literato | de Esther,⁵⁴ homini non minus audaci quam callido, | qui multoties in hac re
 operam suam sponte | regi obtulerat. Hic quia praecipuus inter familiares | Petri de
 Peren⁵⁵ habebatur, sine ulla suspicione | civitatem frequentabat, cui cives maximam |
 fidem deferebant, et licet privatus esset, in | senatu tamen adhibere nonnunquam, et
 215 consilia simul | secretiora communicare, non dubitabant. Hunc ille | favorem et creditum
 a longo tempore indagabat, | ut aptior posthac voluntati et appetitui regio | esse posset.
 Igitur clam omnibus rebus necessariis | et artibus armatus, adsiscit sibi alios duos, |
 alterum Gregorium de Lona,⁵⁶ alterum Martinum | Gechei,⁵⁷ homines nobiles.
 Iureiurando se mutuo | obstringunt, ne enuntietur, quid facto opus sit, | communicant.
 220 Ergo cum dies constituta iam | instaret, ne fraudes frequentia solita et | colloquiis 24^v
 secretioribus, denudarentur, dividuntur. | Gregorius ante ipsas portas in suburbio |
 ospicium occupat, tamquam expeditus cum vellet, | exercitui regio una cum ceteris
 insidiaretur. | Rex enim et arte non longe castellum quoddam | oppugnare inceperat,
 huius rei causa, ut cum tempus || postularet una nocte advolare Cassoviam equites
 225 possent. | Georgius vesperi cum suo comitatu exit, simulans se | sequuturum Nicolaum
 Ostrosith,⁵⁸ qui cum praesidio, cui Cassoviae | praeerat, in hostes noctu profectus fuerat,
 re ipsa tamen | ut equitatum regium ad tempus deducat. | Martino longe
 periculosissimam provinciam imponunt, | ut ipse intus maneat et portam occupet, | quo
 pacto id fieri possit, edocent. Unica res huic | facinori impedimento restabat. Tubicen
 230 scilicet, qui loco | speculatoris a civibus in turri templi tenebatur, vigilantissimum, | ex

206 haec *correx*i ex hec || 210 potiundae *correx*i ex potiundae || 211 multoties *correx*i ex multociēs
 || 214 in senatu] in senatum *MHH* || 216 appetitui *correx*i ex appetitui || 218 Gechy *suprascr.* e ||
 219 iureiurando] iurejurando *MHH* || 219 communicant *correx*i ex comunicant || 220 iam] jam
MHH || 222 ceteris] caeteris *MHH* || 224 huius] huius *MHH* || 224 post Cassoviam *suprascr.*
 equites *manu V. A.* || 225 possent *correx*i ex posset || 225 Nicolaum *in marg. add. manu V. A.* || 227
 re ipsa] re ipsa *MHH*

⁵⁴ Esther[y] György deák, Perényi Péter familiárisa, akiről további adatunk nincs a 16. századból.

⁵⁵ Perényi Péter (1502–1548) koronaőr, erdélyi vajda, Perényi Imre nádor fia, Ferenc püspök testvére. A korszakban sok más főúrhoz hasonlóan többször váltott pártot Ferdinánd és Szapolyai János oldalán.

⁵⁶ Lónyay Gergely (1480–1541), Lónyay István második fia, aki Szapolyai híve volt.

⁵⁷ Gecsey Márton († 1549) árulásáért 1537-ben Lónyayval együtt a mislei prépostságot és széplaki apátságot nyerte el.

⁵⁸ Ostrosics [Ostrosyth] Miklós felső-magyarországi hadvezére volt I. Ferdinándnak.

cuius concentu etiam in lectis percipiebant, aut novos | homines adesse, aut aliquod
periculum civitati imminere. | Huic coniurati ex suis unum discipulum subornant,
docent, | ut cum strepitum in portis excipiet, occupet gladio | praeceptorem, ne signum
dare queat civitati.

235 At Martinus | summo mane, praesenti animo expedit se ingentibus ausis. | Replet
currum armatis, cooperit vestibus, desuper | pueros sedere iubet, aurigam admonet, ut in
ipso | ponte currum impactum valvis frangat, ne pons | repente sublevari queat.
Praemissis iis, ipse | pedetentim illos cum sua cohorte subsequitur, | plenus audaciae,
tamquam et ipse sequuturus Ostrosith. | Ubi eo ventum est, patefiunt portae, ut noto, |
240 pons demittitur, currus in ipso comminuitur, | exiliunt milites, ibi fit caedes maxima et || 25^r
miserabilis, portarii ad unum omnes interfecti. | Ad est sine mora auxilio Gregorius,
portam occupant. | Haec omnia subito et tacite, speculator namque aeternum | iam
obmutuerat. Exercitus interim regius | praestolabatur, qui tardius progrediebatur, quam
res exposceret, | idque cum magno iam timore et trepidatione | coniuratorum. Huius
245 autem morae haec causa | accidit.

Cum silentio noctis longiore itinere | circumductum agmen raperetur, celeriter in
conspectu | civitatis constituitur, caligineque matutina velut a fortuna | oblata involuti,
omnes exploratorum insidias feffelerunt. | At ubi tantae festinationis causas acceperant,
| tum demum trepidare omnes, diffidere, perturbari. | Pars civium multitudinem
250 considerare, pars insidias | timere. Nonnulli palam iactare, satius esse minori damno |
paucos coniuratos intus perditos iri, quam hos tot | viros nobilissimos, totque milites
fortissimos. | Erant enim mille non amplius equites, pedites | ferme totidem. Nec
dubium est, quin hanc | manum tantulam, absque ullo negotio civitas per se | delere
potuisset, si se colligendi facultas | illi concessa fuisset. Quos praefectus equitum |
255 Ioannes de Kalo,⁵⁹ vir fortitudine cum probitate | coniuncta maximus, cum ita
fluctuantes || animadvertisset. 'Quid, inquit, captae civitati vos | immittere dubitatis viri 25^v

231 cuius] cujus *MHH* || **232** coniurati] conjurati *MHH* || **235** praesenti *correx* ex presenti || **236** cooperit *correx* ex coperit || **236** iubet] jubet *MHH* || **238** praemissis *correx* ex premissis || **238** audaciae *correx* ex audaciae || **240** caedes *correx* ex cedes || **241** auxilio in marg. add. manu V. A. || **242** aeternum *correx* ex eternam || **242** iam] jam *MHH* || **244** iam] jam *MHH* || **251** coniuratorum. Huius] conjuratorum. Huius *MHH* || **245** morae *correx* ex more || **246** longiore *correx* ex longiori || **247** ante velut *suprascr.* matutina manu V. A. || **248** ante exploratorum *suprascr.* omnes manu V. A. || **248** festinationis *correx* ex festinacionis || **250** nonnulli *correx* ex nonnulli || **250** iactare] jactare *MHH* || **251** coniuratos] conjuratos *MHH* || **255** coniuncta] coniuncta *MHH* || **256** immittere] immittere *MHH*

⁵⁹ Kállay (kiskállói) Vitéz János 1522-ben Báthori István nádor szörényi bánné nevezte ki. Tomori Pállal harcolt Ferhád pasa elle, a mohácsi csatában is részt vett. Később Szapolyai János király híve lett.

fortissimi? An occasionem | pulcherrimi facinoris hodierna die amittere stat | sententia,
 cum irrecoverabilis famae et nominis nostri | amplissimi dispendio? Quin irruitis urbem,
 | nostris spoliis saginatam, nostris incendiis | illustrem? Et si quid difficilius, (quod
 260 timetis) | acciderit, virtute faciliora fieri cogemus. | Nil praeclari sine magno periculo
 fieri, at | memoria rerum bene gestarum pulcherrima et | immortalis. Ego persuasum
 habeo, nullum periculum | pro laude et gloria recusandum, itaque qui vestrum | eiusdem
 sunt sententiae, nec opinionem | nobilitatis ac fortitudinis falsam gerunt, | me sequantur.'
 Haec ubi severius protulisset, | incensus virtuosissimis ignibus, denudato | gladio
 265 obviam civitati se proripit. Idem faciunt reliqui | omnes, aucti iam non mediocri audacia 26^r
 | atque animis. Portasque irruunt cum impressione | incredibili, ita ut non pauci, qui
 minores equos | aut infirmiores habuissent, depressi conculcarentur. | Illapsi igitur
 urbem, nomen Ioannis regis | una omnium voce acclamatum est. Ac tanto | strepitu
 timpanorum et clangore turbarum || nec cognoscendi quid rei esset, neque se colligendi |
 270 civibus facultatem relinquunt. Ita civitas | prius capta est, quam cogitare etiam possent,
 quomodo | id evenire posset. Pugnatum tamen est aliquantisper | in vico quodam
 angustiori, qui sine sanguine nostrorum | compressi, desistunt parvo labore. Reliqui igne
 territati, | sine mora tradunt se. Ioannes de Kalo suos a caede | ac rapina prohibet,
 praedam ex aequo omnium esse, | admonet. Civitati arma in forum conferra | imperat.
 275 Capti omnes in quibus aliquid consilii | aut dignitatis esset. In hunc modum civitas |
 opulentissima atque fortissima sine ullo pulvere poenas proditiōis | dedit, quae
 homines Ungaros semper exosos | habuit. Ioannem regem etiam suo nomine | incredibili
 odio prosequuta est.

258 dispendio *correxī ex disperendio* || 262 eiusdem] ejusdem *MHH* || 263 ante gerunt *del. frustra* ||
 263 falsam *in marg. add. manu V. A.* || 264 haec *correxī ex hec* || 265 ante proripit *suprascr. se* ||
 265 iam] iam *MHH* || 265 mediocri *correxit ex mediocriter manu V. A.* || 272 ante sine *suprascr.*
 qui *manu V. A.* || 273 caede *correxī ex cede* || 274 praedam *correxī ex predam* || 276 sine ullo
 pulvere *in marg. add. manu V. A.*

10.1.

Verancsics Antal ajánlása Stanisław Tarló Przemyśl püspökének Verancsics Mihály
epithalamiumához
Krakkó, 1539 eleje

Nyomtatvány: BN, *sign.* E. XXXIII. 352, (mf. 2207),
a BCzart. TN, *sign.* XVI. 260/II-ről nyomtatványról

Reverendissimo domino Sta|nislao Tarloni episcopo Premisliensi,¹ consiliario Sacrae |
Regiae Maiestatis Poloniae etc., domino suo | observantissimo Antonius Wrancius²
Transsil|vaniensis et veteris Budae praepositus re|gni Hungariae secretarius natus. |

Michael frater meus ca|rissimus, cum scripsisset hoc de Serenissimo Io|anne rege³
5 et Isabella regina⁴ Augustissima nupti|ale carmen, veritus forsán se non satis pro
dignita|te tantorum Principum, neque pro magnitudine tan|tae celebritatis cecinisse,
supprimere statuerat. Ego | etsi (quod aliena curem) impudentiae accusabor, utpo|te ad
id officii non requisitus, pati tamen numquam | possum, ut ii, quorum opera Principum
meorum | aut res gestae, aut memoria posteritati, quamvis etiam | exili voce
10 commendantur in lucem, non referantur, | praesertim vero, ne hic frater meus hac
indigna in|genuo viro verecundia aspergeretur. Cum et fortu|na audaces iuvat, et ipsi
etiam dii salsa pauperum | mola ac rusticorum lacte tum coli, tum augeri sese |
existimant. Clam igitur ipsum carmen sustuli, tibi que | in signum meae assiduae
observantiae, qui et integri|tate et eloquentia eruditioneque singulari praeditus | es, ac
15 me tanta benevolentia prosequeris, quantam | equidem hactenus minime promeritus sim,
dedico. | Quod alioqui meo licet nomine nuncuparent, ani|mo tamen utriusque Wrancii
velim acceptum iri. Ce|terum si in te colendo venerandoque tam repente ni|mis audax
visus fortasse fuero, ingenio tuo candi|dissimo ac tuae erga omnes bonos humanita|ti
imputabis, qui non solum ad aman|dum se facundia homines allicis, | verum etiam
20 praesentiae gra|tia devincis. Vale.

11 referantur *correx*i ex referentur BCzart

¹ Stanisław Tarło (1480–1544) Przemyśl városának püspöke 1537 és 1544 között, valamint I. Zsigmond lengyel király titkára. Az Izabellát Magyarországra kísérő küldöttség egyik vezetője volt.

² Verancsics Antal (1504–1573) óbudai prépost.

³ I. (Szapolyai) János (1487–1540) magyar király.

⁴ Jagelló Izabella (1519–1559) lengyel hercegnő, majd 1540-től magyar királynő.

10.2.

Ioannis Hungariae regis nuptiae

[Buda?], 1539. [február 19-e után]¹

Kézirat: OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 1r–6v.

Nyomtatvány: BN, *sign.* E. XXXIII. 352, (mf. 2207); a BCzart. TN, *sign.* XVI. 260/II.

Cum iam securus rerum regnique potiti, 1^r
factaque Ioannes,² non tradita sceptrā teneret
Pannoniae viduos etiam nunc compare spectans
regales thalamos placido sic murmure fatur:
5 'Siccine bellorum strepitus insanaque Martis
proelia semper agam? Saevasque revolvere semper
cogar mente acies? Alio nec flectere curas?
Nec pectus laxare iocis? Nec ponere finem
tot desudatis quandoque laboribus ullum?
10 Aut si regnorum, nisi ferro et sanguine moles
stare nequit: saltem gravibus felicia rebus
miscere, et quantum liceat vel cogere fata
in melius, laetisque animum pectusque dicare.'
Talia non tristi secum dum mente volutat
15 magnanimus princeps, sensit iam saucia dudum
igne Cupidineo, quiddam promittere blandum
pectora, et ex imo traxit suspiria corde,
qualia vel castam possent flexisse Dianam.

1-4 Cum iam ... murmure fatur *om.* BCzart || **6** proelia] praelia BCzart || **6** revolvere] reducere BCzart || **7** flectere] vertere BCzart || **10** aut si ... sanguine moles *om.* BCzart || **11** stare nequit] Incipiam? aut BCzart || **13** pectusque] mentemque BCzart || **13** dicare] dicarem BCzart || **14** non tristi secum] nuper Ioannes BCzart || **15** magnanimus] Pannoniae BCzart || **17** corde] sensim BCzart || **18** qualia vel ... Dianam] qualia vel Triviae possent inflectere mentem BCzart

¹ A nászadal nyomtatott verzióján a krakkói helyszín mellett csak az évszám (1539) szerepel a kolofonban: „Cracoviae per Hieronymum Vietorem. Anno 1539”. A kéziratban azonban semmilyen feljegyzés nem található a keletkezés körülményeire vonatkozóan. Valószínűleg a kézirat lehet azonban a későbbi, ugyanis csak ebben olvasható a budai megérkezés színes leírása (Veran. *Epist. Ioan.* 190–199). A lengyel küldöttség emellett 1539. február 19-én érkezett meg Budára.

² Szapolyai János (1487–1540) magyar király

Ergo alacris primos procerum iubet undique adesse,
 20 iisque haustos gestit depromere pectoris ignes 1^v
 atque ita: 'Si quicquam saevi durive laboris
 invicti tulimus, testis mihi conscia mens est.
 Vester amor patriaeque simul sufferre peringens
 hortata est pietas. Vobis donasse labores
 25 haud piget, ac nunc iam per tot discrimina nostrum
 obiectasse caput laetor, pacemque per arma
 obtinuisse iuvat. Nec vos Germanus,³ ut ante,
 asper in arma ciet, socias sed iungere vires,
 communemque vocat detrudere finibus hostem.
 30 Quis velit aeternis semper se involvere bellis,
 et curis tenuare brevis solatia vitae?
 Sed neque perpetuum Boreas sibi vendicat annum,
 et Zephiro quandoque vices Euroque relinquit.
 Quod superest igitur, quod non labor abstulit aevi,
 35 id sibi iam tandem suavis ferat omne voluptas,
 nec sinat incassum fugientes currere soles.
 Sumite gaudentes animos! Fortuna secundis
 servatos voluit mala tot, tot vincere casus.
 Dulce est, si patriae defensae viximus aegre.
 40 Vivere iam liceat nobis, iam solvere curas. 2^r
 En ego regales taedas, regalia iungam
 connubia, ac populos iubeo gaudere per omnem
 Hungariam, et mecum laetis incumbere rebus.
 Vos mihi Sarmatici praecelsa palatia regni
 45 atque arces caelo aequatas, quas Istula flavo,⁴
 divorum sedes miratus, flumine lambit,

20 iisque haustos ... ignes] pectoris, ac teneras gestis depromere curas *BCzart* || 25 ac] et *BCzart* ||
 25 per] post *BCzart* || 26 per] post *BCzart* || 27 obtinuisse] invenisse *BCzart* || 27 Germanus]
 vicinus *BCzart* || 29 detrudere finibus] vexare umoribus *BCzart* || 30-33 Quis velit ... Euroque
 relinquit. *om. BCzart* || 34 Quod superest ... aevi] At nunc quod superest fugitivi cernitis aevi.
BCzart || 35-36 id sibi ... currere soles. *om. BCzart* || 37 gaudentes] iam laetos *BCzart* || 38 voluit]
 velint *BCzart* || 41 en] ecce *BCzart* || 44 vos] nunc *BCzart*

³ Ti. Habsburg I Ferdinánd (1503–1564), osztrák főherceg, 1526–1564 között magyar és cseh király.

⁴ A lengyelországi Visztula folyó.

quaerite ubi magni natarum maxima regis
 Sismundi⁵ servat thalamos Isabella pudicos.
 Illa quidem dudum nobis sua gaudia servat,
 50 illa dabit sobolem vobis per secula reges
 magnanimos, illam sceptris adiungere nostris
 munus erit vestrum, celebrique inducere pompa.
 Ut merita est regis coniunx, generosaque regis
 progenies veniet fatis Isabella⁶ secundis.
 55 Nec regnis invita volet succedere nostris.'
 At procures faustas dudum componere taedas
 exoptant laudantque novos in principe amores.
 Iamque sibi tali vinclo subsidere bella,
 et pacem et fessis promittunt foedera regnis.
 60 Protinus ex omni numero, qui principis aulae
 prima tenent, tres regna viri⁷ petiere Polona.
 Illos agminibus comitum stipata iuventus
 nobilis Hungariae volucres insidere docta
 quadrupedes cursuque breves convertere gyros
 65 subsequitur. Rutilans ardescit purpura et albo
 instratae incedunt acies fulvoque metallo.
 Tandem Pannonios emensi passibus agros,
 nubiferas superant Alpes pinusque virentes
 frigoribus mediis, viduataque vitibus arva
 70 Sarmatiae et gelidi sinuosa volumina Popruth.⁸
 Iamque propinquabant, ubi pulchra Cracovia⁹ turres

2^v

49 dudum nobis] nobis olim *BCzart* || **50** per] post *BCzart* || **51** Illam sceptris adiungere nostris]
 Illam nostris adiungere sceptris *BCzart* || **53** generosaque] formosaque *BCzart* || **55** nostris] avorum
BCzart || **56** at] iam *BCzart* || **59** regnis] regni *BCzart* || **63** insidere] conscendere *BCzart* || **64**
 breves] levi *BCzart* || **65** purpura] purpur *BCzart* || **66** instratae incedunt ... metallo] Splendescunt
 [!] acies passim, fulvoque metallo *BCzart* || **67** Pannonios] Pannonicos *BCzart* || **68** nubiferas
 superant ... virentes] Per gelidas superant alpes pinctaque vicina *BCzart* || **70** Sarmatiae et ...
 Popruth om. *BCzart*

⁵ I. (Öreg) Zsigmond (1467–1548), 1504–1548 között lengyel király.

⁶ Jagelló Izabella (1519–1559) lengyel hercegnő, majd magyar királynő.

⁷ A követség tagja volt Perényi Péter (1502–1548), Brodaries István (1480–1539) és Werbőczy István (1458/1460–1541).

⁸ A Popruth alak a Poprád folyónak feleltethető meg Dél-Lengyelországban.

explicat, et mediis circumdata clauditur undis.
 Cum subito e speculis conspexit regia pubes
 Pannonios iuvenes campis se effundere totis.
 75 Fit clamor, laeti plaudunt, et nuntius aulam
 pervolat, atque acies atque exoptata videri
 agmina, quae regis veniant abducere natam.
 Ii tristes, hilares alii variataque miscent
 80 gaudia maestitiamque simul vanumque dolorem.
 Sed postquam placidas implevit nuntius aures
 reginae, viditque procos Isabella propinquos.
 Virgineo primum castus pudor ore cucurrit,
 purpureusque simul niveos color imbuit artus.
 Verum ubi cui regno, quali regina marito
 85 iungitur, expendit, lacrimis immota parentum
 et studiis immota piis optata videre.
 Tempora taedarum gaudet, castamque sub alto
 pectore laetitiam simulat. Si quando per aures
 sponsi nomen iit, tacito succenditur igni.
 90 Nomen Ioannis repetitque, libensque revolvit
 saepius, inque illo sensus persaepe morantur.
 Iamque lares patrios, queis pulchra adoleverat aetas,
 posthabet agnotae tantum de nomine Budae.
 Non oculos retinet properantibus Istula lymphis,
 95 Danubium¹⁰ cunctis praefert labentibus undis,
 Danubium sulcare cupit. Iamque horrida bellis
 Pannonia est segura magis. Nil Sarmata mitis,
 nil patris, fratrisve movent tutissima regna.
 Omnia Ioanni postponit diva marito.
 100 Ne patriam, ne, virgo, lares contemne paternos;
 felix, quae tales producit patria nymphas,

76 exoptata] expectata *BCzart* || 77 regis] divam *BCzart* || 77 natam] nostram *BCzart* || 78 Ii] Hi
BCzart || 83 imbuit] occupat *BCzart* || 84 cui] quo *BCzart* || 87 castamque] puramque *BCzart* || 92
 queis] quae is *BCzart* || 96 sulcare] superare *BCzart* || 98 patris, fratrisve] frater, fratrique *BCzart*

⁹ Krakkó városa (Kraków, Lengyelország)

¹⁰ A Duna folyó; másik elnevezése a 190. sorban Istrum.

quaeque dedit nobis totus quod concinat orbis,
 mireturque deas arctoo nascier orbe.
 Nec minus illa tamen felix, quae talia dona
 105 accipit, et laetis fruitur cumulata diebus.
 Quid memorem structas epulas, quo regia luxu
 tecta fremunt? Genio indulgent, et pocula vertunt:
 exhausti nihil est, poscenti nulla negantur
 laetitiae fomenta, viros vix sustinet aula.
 110 Illa dies epulis levibusque dicata choreis
 postera ludorum est et duro tradita Marti.
 Hic iuvenum formosa cohors gentisque Polonae
 atque aulae decus eximium fulgentibus armis
 sublimis volitans hastae certamina poscit.
 115 Inter quos sublimis equo, magna arma ferendo
 Augustus princeps¹¹ galea processit aperta
 formosus, viridi dignus regnare iuventa.
 Audacesque vocans iuvenes in bella coaevos
 conspicuus campum metuenda circuit hasta.
 120 Hic quidam conferre pedem male robore fisus,
 atque ausus trifido Sismundi se opponere ferro,
 everso deiectus equo, resupinus arenas
 sparsit, ut ingentem sonitum daret aula ruinae.¹²
 Invictum plausu populus regemque salutat
 125 Augustum. Gaudet victor, spectansque sororem
 praemia digna petit. Verum illi concita vano
 corda metu pavitant. Post pulsum laeta timorem

4^r

104 nec] non *BCzart* || **105** cumulata] tumulata *BCzart* || **109-118** viros vix ... bella coaevos] graves quin summere ludos / Gradivumque iocis addis, et ludere Martem / Bellonaque iubet, viridi Sismunde iuventa / integer, et solido consortas robore vires. / Hic magno subnixus equo magna arma ferens. *BCzart* || **119** circuit] circuis *BCzart* || **120-127** Hic quidam ... laeta timorem] Cunctantesque vocas iuvenes in bella eo quos / et gaudes victis, et praemia digna sororis / expectas. Ast illa metu iam libera vano *BCzart* || **121** *Versus claudicat. Coniecerim:* ausus Sismundi trifido se opponere ferro,

¹¹ I. Öreg Zsigmond egyetlen fiú gyermeke. II. Zsigmond Ágost (1520–1572) néven Lengyelország királya, 1548-tól pedig a Litván Nagyhercegség nagyfejedelme.

¹² A lovagi tornán Eliasz Ostrogski herceg (1510–1539) az etikett szabályai szerint győzni engedte Zsigmond Ágost királyfit, és valószínűleg az így szerzett sérülések következtében hunyt el néhány hónappal később.

demittit, sertum gemmis auroque decorum,
victoremque suo designat munere fratrem.

130 Parte alia campis Scythico de more tremendus
Pannon adest aliudque fremit, tela altera vibrat,
atque alias infert acies. Celer advolat, idem
vix conspectus abit, pariter fit multus ubique.

135 Tantus amor pernicis equi, non aereus umbo, 4^v
non agiles artus armorum pondera tardant,
loricaeve graves. Toto sed corpore nudi
concurrunt hastis, clipeis a pectore tantum
protensi, gladiisque ruunt in vulnera curvis.
Ergo adsunt avidi laudis, quos gloria tangit

140 et quos nobilitas dignos censebat arena.
Nec mora flammatis, passim concurritur hastis,
horrendum fragor exoritur, coelumque remugit.
Cum iuvenes sensim veros sentire calores
bellandi studio occipiunt, ac pectore vanos

145 excutiunt ludos, infesti seria miscent
proelia, nec vano spargentes sanguine terram
intrepidi puerile vocant sine sanguine bellum
reginamque volunt iam tum vidisse cruoris
Pannonios numquam parcos. Certamine tali

150 horrescit populus. Mirantur fortia bello
pectora, quae ludis etiam per vulnera gaudent.
At regina suos consurgens iam vocat esse
Pannonios. Laudat vires animosque viriles
et compressa iras, victores laeta coronat. 5^r

131 altera] alia *BCzart* || **131** pariter] pariterque *BCzart* || **131** multus] tumultus *BCzart* || **131** post ubique *add.* Fatigatque graves armorum pondere turmas *BCzart* || **134** pernicis] fugacis *BCzart* || **135** armorum pondera tardant] defendit ferrea vestis *BCzart* || **136** loricaeve graves] ferreus aut carcer *BCzart* || **138** vulnera] bella *BCzart* || **138** curvis] recurvis *BCzart* || **139** avidi] iuvenes *BCzart* || **140** censebat] ea censet *BCzart* || **141** flammatis] flammati *BCzart* || passim] coeunt *BCzart* || **144-145** bellandi studio ... miscent] bellandi studio occipiunt, et pectore ludos / excutiunt sensim vanos, iam seria miscent *BCzart* || **146-147** proelia, nec ... bellum] praelia, iam vero profundunt sanguine [!] vultus *BCzart* || **151** per] post *BCzart* || **151** post gaudent *add.* Quid patriae fecisset amor, cogitare relinquunt *BCzart* || **154** victores] victorem *BCzart*

155 Iamque dies aderat, qua missis vertere cursus
in patriam, qua tempus erat mandata referre.
Conveniunt procures longaeui ad limina regis
Sismundi, poscuntque moras nec nectere pergat
160 ulterius, redeant tandem cum coniuge pacta
principis, et gratos nolit differre hymenaeos.
Ille licet pactam dederat, firmataque starent
pacta fide, illacrimat tamen. Et pia et ultima natae
cura senem tangit, veluti nec mittere posset,
nec retinere velit. Tandem sic pauca profatur:¹³
165 'I, felix, felixque tuo sociare marito,
nata, precor, thalamisque habitet concordia vestris.
Ambobusque simul centum regnare per annos
dent superi, tribuant sobolem longosque nepotes.
O mihi si totidem proferrent numina messes,
170 quod satis esse queat, parvum vidisse nepotem
et matrem te, nata, novam tum claudere demum
morte diem, et longae componere membra quieti,
felici et longo functus non deprecor aevo.'
Sic ait, ac fessis circumdat colla lacertis
175 moerentis natae. Lacrimans vix deinde resolvens
amplexus tremulos, cupientem passus abire est.
Et iam Pannoniam vulgarat fama per omnem
non procul a regni dominam iam finibus esse
et superasse nives, quas vertice Carpatus¹⁴ alto
180 excitat, atque suas vestigia ferre per urbes.

5^v

155 missis] nostris *BCzart* || **155** cursus] cursum *BCzart* || **158** pergat] velit *BCzart* || **159** tandem] iam *BCzart* || **160** et gratos nolit] optatos nec eat *BCzart* || **168** tribuant] tribuat *BCzart* || **169** messes] menses *BCzart* || **170** quod] quot *BCzart* || **170** queat] queant *BCzart* || **171** nata] natam *BCzart* || **172** componere membra] membra committere *BCzart* || **173** Felici et ... aevo *om.* *BCzart* || **174** Sic ait, ac fessis] Non piget, ac tremulis *BCzart* || **175** Lacrimans vix] Lacrimas tum *BCzart* || **176** tremulos] longos *BCzart* || **178** regni dominam] nostris procures *BCzart* || **179** quas vertice] dominam, quas *BCzart* || **179** alto] asper *BCzart*

¹³ Bethlen Farkas közlése szerint a lengyel királyi kancellár, Samuel Maciejowski mondott üdvözlő ünnepi beszédet a január 31-ei jelképes esküvőn. Samuel Maciejowski († 1550) először chełmi (1539–1542), majd plocki (1542–1546), végül krakkói püspök (1546–1550) és kancellár.

¹⁴ Utalás a Kárpátokon történő átkelésre.

Exultant omnes, omnique ex parte feruntur.
 Nec pars ulla viget regni, non angulus ullus,
 quo non fit plausus, quo non venit obvia turba.
 Quin etiam longo procedunt ordine matres
 185 Hungariaeque nurus, quas altis curribus ingens
 turba puellarum sequitur. Formosa videri
 corpora, sed longe superat formosior omnes
 regina. Ac dubium est, formane an moribus esset
 admiranda magis, pariterque excellit utroque.
 190 Sed cum iam sparsum ratibus superaverat Istrum,
 admoratque pedem regalibus omine fausto
 liminibus, stantes miratur nubibus arces,
 inclusasque trabes arvo, pavimenta, fenestras,
 multiplicesque domos amplisque palatia valvis.
 195 Accedunt proceres felicia cuncta precantes,
 et dominam flexi reverenti voce salutant.
 'Salve, Sarmatici proles dignissima regis,
 Pannonici regina soli, felixque penates
 ingredi antiquos, quibus ingens sceptrum tenebat
 200 Romani imperii quondam Sismundus¹⁵ et acer
 Matthias,¹⁶ toto qui gestis notus in orbe est,
 et Ladislavus patruus.¹⁷ Tibi debita regna
 non aliena petis, gentilem sume coronam,
 et Maria¹⁸ regnes felicior et Beatrice.¹⁹
 205 Nec te diva genus Scythicum²⁰ moresque recentes

6^r

185 nurus] mirus *BCzart* || **190-196** Sed cum ... voce salutant *om. BCzart* || **197** Sarmatici proles dignissima regis] Sarmaticis merito praelata puellis *BCzart* || **199** antiquos, quibus ingens] antiquosque is magnus *BCzart* || **200** acer] ingens *BCzart* || **201** gestis notus in orbe est] sparsit nomen in orbe *BCzart*

¹⁵ Luxemburgi Zsigmond (1368–1437), 1387–1437 között magyar király, 1433-tól német-római császár.

¹⁶ I. (Hunyadi) Mátyás (1443–1490), 1458–1490 között magyar király.

¹⁷ II. Ulászló (1456–1516), 1471–1516 között cseh király, 1490-től Magyarország királya.

¹⁸ Valószínűleg Anjou Máriáról (1370–1395) van szó itt, aki 1382–1395 között magyar királynő volt, és 1385-től pedig Luxemburgi Zsigmond felesége.

¹⁹ A Wawelben nevelkedett Izabella inkább volt olasz (az anyja, Bona Sforza neveltetésének is köszönhetően), mint lengyel. Beatricének (Aragónai Beatrix), Mátyás feleségének lépett tehát a nyomdokaiba, amikor alig húszévesen Budára költözött János király feleségéeként.

²⁰ A magyarok azonosítása a szkítákkal a középkori krónikaszerzőkre vezethető vissza.

Hunorum moveant, certe et tua Sarmata gens²¹ est.
 Quamvis ampla vigent etiam nunc regna Scytharum,
 ut fama est, Asiae semper dominantia magnae.
 Nec potuere armis infringi, aut viribus ullis,
 210 nec Macedo quondam gentem tentare ferocem,
 nec Romana queunt Scythicum dare bella triumphum. 6^v
 Et te de Scythico prognatos sanguine reges
 poscimus. Iis dabitur saevos compescere Turcas,
 et patriae arctatos cupient extendere fines.
 215 Non humile aut molle dabit fugiensve laborum,
 Sarmaticum Scythicumque genus, sed fortia cuncta.'

205-206 Nec te ... gens est] Non te, quod Scythica duramur origine diva / commoveat quicquam, certe et tua Sarmata gens est. *BCzart* || **213** iis dabitur saevos compescere Turcas,] ii noscent hostem detrudere regno *BCzart* || **214** arctatos cupient] cupient afflictæ *BCzart*

²¹ A lengyelek ősnépének a szarmatákat tartották a középkortól kezdve.

11.

Ad Ioannem Esecium Episcopuum Quinqueeclesiensem

[sine loco], [1539–1540 között]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 6v–7r.

	Antistes fautor studiorum Iane bonorum,	6 ^v
	quem vocat Esecium ² Pannonis ora suum.	
	Cui caput irradiat fulgens Ecclesia Quinque, ³	
	contegit et meritas infula digna comas.	
5	Accipe, sed voltu haec placido, quae Wrantius illi	
	iunior ⁴ ex animo qualiacumque dicat.	
	Multa tulit secum praesens felicia messis,	
	victi hostes, aucta est regia prole domus.	
	Bella canant alii: nos partus festa recentis,	
10	carminaque laetis officiosa domus.	
	Posthac digna tuo dicemus culmine quaedam,	
	sunt mihi quae, faveant in tua facta Deae.	7 ^r
	Sentiat ut nostrum virtus tua praesul amorem,	
	caedat et in partes nostra Thalia tuas.	
15	Quodsi semper eunt tua per praeconia multi,	
	nostra putas igitur Musa tacere velit?	
	Nec feret haec animo noster Rubigallus ⁵ iniquo,	
	qui tua non humili carmine facta canit.	
	Virtus namque tua haec multorum digna labore est,	
20	inque tuas laudes non satis unus erit.	

¹ A kéziratban nem szerepelnek adatok, de a mű valószínűleg Eszéki pécsi püspöksége alatt keletkezett.

² Eszéki János († 1541. március) püspök, 1530-ban esztergomi kanonok, 1539-ben nevezték ki a pécsi püspökség élére. Szapolyai János feltétlen híve volt, 1540 júliusában Werbőczy Istvánnal követségben járt Isztambulban. Hazatérte után Erdélyben telepedett le.

³ Pécs városának középkori latin elnevezése.

⁴ Maga Verancsics Mihály, azaz a fiatalabbik testvér.

⁵ Paulus Rubigallus Pannonius (Paul Rothan, 1510–1577) szász eredetű felvidéki humanista szerző. 1536-ban subscribált a wittenbergi egyetemen. 1540-ben a császári követség tagjaként megfordult Konstantinápolyban. Az erről az útról szóló *Hodoeporicon itineris Constantinopolitani* című satirikus munkája 1544-ben jelent meg Wittenbergben.

12.

*Ad reverendissimum dominum Ioannem Statilium episcopum Transsylvanum, dominum
et avunculum suum, durum et implacabilem: epistola in sui commiserationem*

[sine loco], 1540. [március 20-a után]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 13r–19r.

	Forsitan ut primum signum nomenque nepotis ²	13 ^v
	inspicias miseri, si tamen inspicias,	
	mutabis placidos, praesul mitissime, ³ vultus	
	et tolles iras, hei mihi, forte novas. ⁴	
5	Ergo ego sum toties irarum causa tuarum?	
	O sors exemplis adnumeranda malis!	
	Sed tamen infensum mos exorare Tonantem est:	
	placatos tentat nemo movere Deos. ⁵	
	Tunc supplex oculos, tunc bracchia tollit ad astra, ⁶	
10	cum veniam peccans auxiliumve petit. ⁷	
	Ipsa pater rerum lacrimosas spernere voces	
	non solet, in ventos nec sinit ire preces. ⁸	
	O imitere deum, praesul, patiare precari	
	teque loco nobis numinis esse velis! ⁹	
15	Atque utinam precibus lacrimas adscribere possem:	
	parte solent lacrimae, parte iuvare preces. ¹⁰	

¹ A kéziratban nem szerepel helymegjelölés, és ez teljes bizonyossággal nem is állapítható meg. Megtalálható ezen viszont az 1540-es évszám. Testvérének, Verancsics Antalnak feddő levele (*MHH Scriptores*, T. IX, 84–89; XXXII, 204–206) alapján Verancsics Mihály epistolája keletkezésének *terminus post quem*je 1540. március 20-a lehetett.

² Ti. Verancsics Mihály, a levél szerzőjének pecsétje.

³ Statileo János († 1542), aki 1528-tól erdélyi püspök volt.

⁴ Ov. *Pont.* 1, 2, 7–8; Ov. *Pont.* 3, 7, 1–6; Ov. *Her.* 4, 3–4.

⁵ Cic. *Off.* 2, 11; Ov. *Tr.* 1, 1, 31–32; Ov. *Tr.* 1, 3, 40.

⁶ Vö. Verg. *Aen.* 12, 930–931: „ille humilis supplex oculos dextramque precantem / protendens 'equidem merui nec deprecor' inquit;”

⁷ Ov. *Her.* 2, 17–18.

⁸ Prop. 2, 12, 5–6; Ov. *Tr.* 1, 2, 14–16: „ipsa graves spargunt ora loquentis aquae, / terribilisque Notus iactat mea dicta, precesque / ad quos mittuntur, non sinit ire deos.”

⁹ Vö. Ov. *Tr.* 2, 33–40; Ov. *Pont.* 2, 1, 47–48: „Cur ego posse negem minui mihi numinis iram, / cum videam mitis hostibus esse deos?”

¹⁰ Ov. *Her.* 4, 175–176.

Quas quia non videas, restat perpendere solum
 quis vultus, quae mens flentibus esse solet.
 Flemus, et indomito satiantur lumina fletu
 20 et lacrimis nomen misceo saepe tuum; 14^r
 quas ego sic fundam donec metuenda senescet
 temporis auxilio numinis ira¹¹ tui.
 Heu nimium saevus, nec tigride mitior in me,
 ac plus quam soleat hostis in hoste ferus,¹²
 25 qui leve nescio quid domini stillavit in aurem¹³
 et cupiit vitam tangere labe meam!
 Ille pium nato posset committere patrem -
 in mutuas fratres coget abire neces;
 illius pharetra volitant tot tela cruenta
 30 quot guttae veniunt imbre cadente polo;
 ille dedit causas quod me seiunxeris a te
 et raptas nobis quod tenet alter opes;
 ex illo semper suspecti tempore mores:
 si bene quid facimus, si male, crimen habet.
 35 O ego quam melius poteram concedere fati
 atque peregrino subdere membra solo,
 sed mihi multa trahunt, ingrataque fila sorores,¹⁴
 et longis servant astra sinistra malis.
 Scilicet a teneris ideo formaveris annis, 14^v
 40 meque artes placuit condidicisse bonas,
 ut te nunc horum iam taedeat, et tua pectus
 in me damnaret tot benefacta tuum?
 Balbutiem primum coepit detergere nostram
 auspiciis, praesul, docta Vienna tuis.

¹¹ Ov. *Tr.* 4, 8, 49–50: „nam quamquam vitio pars est contracta malorum, / plus tamen exitii numinis ira dedit.” Ov. *Tr.* 5, 4, 16–18: „more nec indomiti frena recusat equi. / Nec fore perpetuam sperat sibi numinis iram, / conscius in culpa non scelus esse sua.”

¹² Ov. *Pont.* 2, 1, 47–48: „Cur ego posse negem minui mihi numinis iram, / cum videam mitis hostibus esse deos?”

¹³ Ov. *Tr.* 2, 77–80: „A, ferus et nobis crudelior omnibus hostis, / delicias legit qui tibi cumque meas, / carmina ne nostris quae te venerantia libris / iudicio possint candidiore legi.” Vö. *Juv.* 3, 122: „solus habet. nam cum facilem stillavit in aurem.”

¹⁴ Ov. *Her.* 12, 5–6: „tunc quae dispensant mortalia fila sorores, / debuerant fusos evoluisse meos;”

45 Vix mea tunc aetas bis sex numeraverat annos,
 sed data sunt studiis tempora parva meis;
 nam postquam maduit Ludovici sanguine tellus,
 civile exarsit Turcaicumque nefas.¹⁵
 Hinc profugum posthac pacata Cracovia cepit,
 50 et colui doctas Marte furente Deas:
 nec puto tres isthic frustra consumpsimus annos:
 plus mihi tres aliis quam peperere decem,
 et sunt ingenio qui delectantur in isto,
 nec stant postremo carmina nostra loco.
 55 Haec tua sunt, fateor, quae nos non parva putamus
 et quae sunt gemmis utiliora rubris.
 Etsi restituant te numquam fata benignum,
 hoc mihi sufficiet munus abunde tuum.
 Omina sed procul haec: placido potiamur avunclo,
 60 namque implacatum non decet esse diu.
 Non mea Thessalicis herbis¹⁶ ferrove parentes
 ad letum traxit perdita dextra tuos,
 nec patria est hosti per me tua prodita saevo,
 nec dulces avido stravimus igne Lares,
 65 nec nomen laesi, nec famam carpsimus umquam,
 nec manus armata est in caput ista tuum.
 Quid fuit ergo, precor, quod nos sic perdidit, heu, heu,
 ex istis memini si tetigisse nihil?
 Adde quod ira aliis brevis est tua, sed puto nostrae
 70 octava haec (recolo si bene) messis erit.
 Interea nec te lacrimae, nec movit egestas,
 nec squallor, macies perpetuaeque preces.
 Mirabar saevos in me exercere Catones,
 mirabar sortem duraque fata meam.
 75 Et superos tacita supplex cum voce precabar,

15^r

¹⁵ II. Lajos (1506–1526) magyar király 1526. augusztus 29-én vesztette életét a mohácsi csatában.

¹⁶ Tib. 2, 4, 55–56: „quidquid habet Circe, quidquid Medea veneni, / quidquid et herbarum Thessala terra gerit,”

ut possem genium conciliare tuum,
 sed mihi sub surdas et caelum porrigit aures, 15^v
 et frustra videor sollicitare Deum.¹⁷
 Quin dubito forsán quod conspiravit uterque
 80 in clades nostras, et Deus et dominus.
 Sunt consanguineo tibi bis duo iure nepotes,
 dat germana duos, frater et ipse duos.¹⁸
 Ex his munifico tres te placidoque fruuntur:
 in me cur quartum saevior esse velis?
 85 Et licet horum in te nulli fortasse colendo
 cedimus, extremo sum tamen ecce loco.
 Heu pudet! Et cupio tenebras properare morantes
 duraque iam vitae rumpere fila meae,¹⁹
 nec puto vivendi mihi tempora longa supersunt:²⁰
 90 exedit maeror corpus et ossa meum.
 Sic dare qui vitam debebas iure nepoti,
 ante diem mortis regna videnda dabis.
 At non mente deos ideo nec voce poposci,
 nec toties castas sparsimus ore preces,
 95 scilicet ut valeas hostiles fallere dextras, 16^r
 incolumemque velint te superesse diu,
 circumdatque sacros praefulgens infula crines,²¹
 et magnus magnis adnumerere viris.²²
 Haec mihi cum multis fuerant communia vota,
 100 sed non aequali condicione tamen.
 Namque tui nemo est umquam sic indigus ut nos:
 ore alii forsán, corde precabar ego.

¹⁷ Ov. Tr. 3, 11, 32.

¹⁸ Statileo Jánosnak két testvére (Margit és Máté) volt. Statileo Margit és Verancsics Ferenc házasságából ekkor két unokaöccse volt, mégpedig Verancsics Antal és Verancsics Mihály. Statileo Máté gyermekeiről nincs biztos adatunk, de a közölt forrásból világosan látszik, hogy 1540-ben neki is volt már két gyermeke (egyik talán János lehetett?).

¹⁹ Ov. Pont. 1, 2, 57.

²⁰ Ov. Fast. 5, 501: „atque ita 'longa via est, nec tempora longa supersunt',”

²¹ Statileo János 1528-tól volt erdélyi püspök, azonban azt csak 1539-ben erősítette meg III. Pál pápa. A hön áhított bíborosi kinevezését azonban 1539. május 30-ai pápai konzisztórium ülés Frangepán Ferenc javára elutasította.

²² Ov. Tr. 2, 1, 119–120: „turbaque doctorum Nasonem novit, et audet / non fastiditis adnumerare viris.”

Annuit omnipotens, video, quod vota petebant,
 sors tua maiori vix valet esse loco.
 105 Num succesu ideo vivo felicior isto?
 Vix expectatus num mihi favit honos?
 Num mea tantillo melior fortuna priori est
 vel spes, quae miseros sola tenere solet?
 O spes fallaces!²³ Vana deludimur aura
 110 qualibet et veniunt deteriora die.
 Ast alii gaudent dum prosunt auctaque semper
 dum donis addunt altera dona suis.
 Tu gaudes contra cum me sic cernis egente
 16^v cumque palam narras crimina nostra tuis.
 115 Hoc facit exemplo servorum quisque tuorum,
 ingenium domini sordida turba iuvans.
 Obiciuntque mihi nomen iam triste nepotis
 exiliumque meum pauperiemque meam,²⁴
 et se praelatos iactant se sanguine iunctos,
 120 me vix Dalmatiae littora nosse tuae.
 Ipse etiam frater (vix quisque credere posset)
 dimidius, video, iam mihi frater erit.²⁵
 Utque aliis soleat, sic facto imitatur in isto,
 nam domui dicor sarcina magna suae,²⁶
 125 atque adeo officium magnum praestare videtur,
 si quisquam nostri graviter osor erit.
 Sic miser infausto semper sub sidere vivam,
 et tanto semper praesule pauper ero.
 At quid in humanis fuerit crudelius isthoc,
 130 saecula quid posthac durius ista dabunt,
 quam quod cum domino supplex non possit avunclo
 17^r

23 Cic. *Mil.* 34, 94: „O spes fallaces et cogitationes inanes meae!” és Liv. 7, 40: „Ira et spes fallaces sunt auctores.”

24 Ov. *Tr.* 4, 10, 39–40: „meque palam de me tuto mala saepe loquuntur, / forsitan obiciunt exiliumque mihi.”

25 Verancsics Péter (1540–1570), aki Verancsics Ferenc és 2. felesége, Angelica Ferro gyermeke volt.

26 Ov. *Tr.* 5, 6, 5–6: „sarcina sum, fateor, quam si non tempore nostro / depositurus eras, non subeunda fuit.”

vel servus, vel adhuc edere verba nepos?
 Quod si subnexas aliquando solvere voces
 et coram causam dicere posse dares,
 135 purgarem culpas obiectaque crimina nobis
 dilueremque bono singula quaeque modo.
 Denique si penitus durata mente maneres,
 submissae fluerent ad tua crura manus,²⁷
 quod merear, flerem, quod amem te, 'Parce!', precarer,
 140 nec sinerem nisi iam victor et edomitor.
 Sed citius curres sicca puto per mare planta,
 auribus accipias quam mea dicta tuis,
 tamquam si nostrae generarent ulcera voces
 afficerentque gravi verba dolore caput.²⁸
 145 Ignoro causae quid sit, sed vera fatemur:
 vix mihi sunt tecum verba locuta decem;
 et puto quindecimus recte nunc praeterit annus
 ex quo me servum sumpserat aula tuum.
 Hinc fit quod ratio rerum submersa mearum est
 150 et peragor tacite non sine fraude reus.²⁹
 Saepe aliquis dixit, cum te placasse putarem:
 'Nescis? Habes iras, dulcis amice, novas.'
 Quae culpa? Ignoro. Quid feci? Nescio. Quid si
 accedam? Cave sis: ianua clausa tibi est.
 155 Quis sibi tunc saevam posset non poscere mortem
 aut laquei, aut amnis, letiferive cibi?
 Quod possum, solum gemitu suspiria duco,
 illacrimoque meis obrutus ipse malis,
 et fugio, vultusque meos abscondo, tuamque
 160 vito timens faciem duraque tecta simul.
 (Pace tua dicam) morum vitaeque severae

17^v

²⁷ Ov. *Her.* 12, 187–188: „tam tibi sum supplex, quam tu mihi saepe fuisti, / nec moror ante tuos procubuisse pedes.”

²⁸ Prop. 1, 1, 35–38: „hoc, moneo, vitate malum: sua quemque moretur / cura, neque assueto mutet amore torum. / quod si quis monitis tardas adverterit aures, / heu referet quanto verba dolore mea!”

²⁹ Ov. *Tr.* 1, 1, 24: „et peragar populi publicus ore reus.”

non natura tibi causa, sed usus erit.
 Nam si quis gentem spectet nomenque genusque,³⁰
 inveniet penitus nil nisi mite, pium.
 165 Ingenia amborum memorant dulcissima avorum,
 frater erat lenis, mitis uterque parens.
 Nomen Ioannis quid erit nisi gratia? Vere haec 18^r
 gratia te gratum commonet esse tuis.
 Sed tibi mutavit mores haec Hungara tellus,
 170 nescio quid Scythici nunc quoque Pannon habes.
 Vidi hic qui caros vexarunt saepe parentes
 et patrem nato conciliasse necem;
 vix tuto hic quisque veteri se credit amico,
 cum furit in fratrem, frater inultus abit.
 175 Sed te nil unquam temere fecisse putamus,
 iudicio gravius nil valet esse tuo.
 Quicquid agis, comes est felix prudentia semper,
 virtutis semper prospera frena tenes.
 Haec revocant tristes animos, solamur in istis,
 180 spesque iubent semper crescere corde bonas.
 Ut multum odisti, multum sic possis amare,
 olim cum nostri forte misertus eris.³¹
 Non eodem semper proceditur ordine rerum
 et varias mutant singula quaeque vices: 18^v
 185 qui modo praerapida properabat turbidus unda,
 nunc amnis nitido flumine lene fluit;
 horrida quam nuper rigida nive bruma tegebat,
 nunc folia et flores arbor opaca gerit;
 ipsa (quid hoc maius?) nostri clementia regis,³²
 190 quos hostes habuit, nunc amat atque fovet.³³
 Sic tua quae nunc est in me commotior ira,

³⁰ Verg. *Aen.* 10, 149–150: „regem adit et regi memorat nomenque genusque / quidve petat quidve ipse ferat, Mezentius arma”

³¹ Vö. *Ov. Tr.* 1, 1, 100; 2, 19–20; 5, 2, 15; *Ov. Pont.* 1, 7, 51; 2, 2, 26.

³² Ti. Szapolyai János (1487–540) magyar király.

³³ Vö. Verancsics Mihály 1528-ban írt elégiájának 71. sorával: „hoc duce, quos hostes habui, nunc utor amicis,”

saevitiam ponet duritiemque suam.
 Non ego divitias, non grandia munera posco,³⁴
 non rus, non villas, non tua castra peto,
 195 nec cupio minuatur summam tibi nummus in arca,
 non animis hausi splendida vasa meis.
 Non decet hoc humiles, nec habet praecordia tanta
 ambitio, saevit nec mihi tanta sitis.
 Optamus solum, praesul venerande, favorem:
 200 omne aurum Domini verus obumbrat amor.
 Et si nil dederis, tantum modo finge daturum,
 si nec amare velis, finge at amare tamen.³⁵
 Dum modo ne miseros penitus spes deserat artus, 19^r
 haec damnosa tibi non puto dona fore.
 205 Sed quanto est melius pulchri meminisse decoris
 ireque naturae quo pia iura vocant!
 Vincat amor culpam,³⁶ superet clementia crimen,³⁷
 vincula delictum sanguinis amoveant,
 et prosit tanti me praesulis esse nepotem,
 210 et prosit numen sic coluisse tuum.
 Forsitan indignum dices; tamen inspice quod te,
 antistes, deceat, non ego quod merear.
 Si gravibus videar rebus minus aptus agendis
 et timido tarde fundere verba sono,
 215 dura mihi vegetes infregit inopia sensus
 et timidum reddit nullus in orbe favor.
 Da modo te placidum, prudens audacia crescet:
 ingenium semper prosperiora iuvant.
 Vale. 1540.

³⁴ Tib. 1, 1, 41–44: „Non ego divitias patrum fructusque requiro, / Quos tulit antiquo condita messis avo: / Parva seges satis est, satis requiescere lecto / Si licet et solito membra levare toro.”

³⁵ Ov. *Tr.* 1, 8, 19–20: „inque meos si non lacrimam demittere casus, / pauca tamen ficto verba dolore pati,”

³⁶ Vö. Verg. *Ecl.* 10, 69; Ov. *Am.* 3, 2, 45–47, és 3, 11b, 1–3.

³⁷ Marko Marulić, *David.* 12, 16–17: „Laus tibi maior erit, mea quanto maior habetur / Improbis. Igitur superet clementia crimen / In te commissum.”

13.

Nativitas primogeniti filii Ioannis Hungariae regis 1540

[sine loco], 1540. [július 7-e után]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 7r–7v.

	Nascitur optatus dudum de principe princeps, ²	7 ^r
	altera Pannonici spesque salusque soli.	
	Nascitur en regi Iano generosa propago,	
	pene puer regnis maior et ipse suis.	
5	Omnia persimilis patri, nisi matris in illo,	
	virgineus grato candor in ore foret.	
	Non nihil est etiam, quod avum quasi tangat utrumque,	
	sic in se magnae semina gentis habet.	
	Dignus es et nunc iam, puer, o dulcissime rerum,	7 ^v
10	cui populi et passim regna subesse velint.	
	Tu semel Euxinos iterum coniungere fluctus	
	Adriaco poteris Dalmaticoque mari. ³	
	Iam procures regem, dominum cupit aula videre,	
	delicias populus gestit adire suas.	
15	Largius accipiunt aures haec gaudia regni,	
	et cupido plaudit Pannona terra sinu.	
	Atque ait: 'Infensi toto hostes orbe venite,	
	opponam vobis principis ora novi.	
	Opponam regem metuendaeque sceptrum. Cubantem	
20	cernite et in cunis multa minantis habet.	
	Nam pater in nato natusque in patre renatus	
	vivet, et hinc generis ordo perennis erit.	

¹ A kéziratban kizárólag csak az évszám szerepel. János Zsigmond 1540. július 7-én született meg, így az alkotás csakis ezt követően keletkezhetett. Az üdvözlő költeményét Verancsics Mihály akár a budai udvarban is megírhatta, azonban ez nem bizonyítható.

² II. János Zsigmond (1540–1571) Magyarország választott, meg nem koronázott királya 1540 és 1571 között, Szapolyai János király egyetlen gyermeke.

³ A két tenger – a Fekete-tenger (*Euxinos fluctus*) és az Adriai-tenger (*Adriaco Dalmaticoque mari*) – összekapcsolása valószínűleg I. (Nagy) Lajos (1326–1382) dicsőséges uralkodására vonatkozik, amikor is az ország határait a hiedelem szerint „három tenger mosta”.

At tu cresce, puer iuvenesque, velociter annos.

Ingredere atque aevi robora firma tui.

Iamque patri consors veniens in patre laborum

et patris et patriae dulce iuvamen eris.

Splendida nec paucos spondet fortuna triumphos,

consiliis usus si genitoris eris.

14.

In obitum Ioannis Hungariae regis,

Lacrimae. 1540

[sine loco], 1540. [július 21-e után]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 8r–10r.

Elveszett nyomtatvány: BN, *sign.* Lat. Qu. 128.

	Actum est, heu nulli vis eluctata potentem	8 ^r
	stravit Ioannem. ² Iacet en regale cadaver.	
	O superi, interiit quem fulgens utraque Phoebi	
	admirata domus stupuit, quem Theutonis ardor, ³	
5	quem ferus excesor [!] regnorum Turca piorum	
	invitus regnare tulit, quorumque nocere	
	alter non potuit, cum posset nesciit alter.	
	Pro fatum inclemens et pro male ducta sororum	
	stamina, quae semper properant evertere magna.	
10	Extinctus venis calor est, et spiritus ore	
	diriguit medio, nec dulci blanda monetur	
	lingua sono, cessit mens vivida, et omnibus istis	
	imposuit natura modum. Mors sola coronam	
	invicto capiti detraxit, sola triumphum	
15	abstulit, et tristi victrix in funere gaudet.	
	Tamne cito haec fieri voluit mens ardua. Rex nunc	
	qui fuerat non sit? Sic vitam invertere solo	
	ictu oculi placuit tam vari principis? Aut si	
	ferrea lex fati est, quare non computet annos	
20	purpureis, serosque trahat sub marmora reges?	8 ^v

¹ Az előző költeményhez hasonlóan ezen a kéziraton sem szerepel helymegjelölés, pusztán csak az 1540-es évszám. Természetesen Szapolyai János halála („Iacet en regale cadaver”) után keletkezhetett, ami a legáltalánosabb elméletek szerint 1540. július 21-én következett be.

² Szapolyai János (1487–1540) magyar király. 1540. július 21-e környékén halhatott meg Szászsebesen (ma: Sebeș, Románia). A ravatalon fekvő királyi test a 28. sorban is megjelenik.

³ Utalás a Habsburg uralkodókra, János magyarországi ellenfeleire, talán I. Ferdinánd osztrák főhercegre és V. Károly német-római császárra.

Quis iam quis vitae est usus, si morte regatur,
 si licet arbitrio dominae crudelis iniquevae?
 Infelix studium cui semper sternere quicquid
 excelsi est usquam. Dic, ne peregrina revolvam,
 25 ille ubi Matthias magnus,⁴ clarusve trophaeis
 Hunniades huius genitor,⁵ vel Ladislavus,⁶
 aut huius soboles Ludovicus?⁷ Nunc ubi Ianus?
 Ecce ubi nunc Ianus iacet hic. Quid profuit, eheu
 illa tua in patriam pietas, nec non labor ille
 30 exhaustus nunquam? Mors, o mors omnia sola
 delet, et in cineres cum vult inimica resolvit.
 Ipse pater rerum caelo manifesta ruinae
 signa dabat, dabat et tellus, dant flumina tanti
 argumenta mali.⁸ Nonne haec sensisse putamus
 35 aethera, cum valido ventorum turbine sphaera
 aurea deiecta est Budae? Quae celsior ibat
 astra petens reliquis, quam maerens regia vidit
 illisam terrae, quasi tum cervice revulsa
 praecelsae turris, monstrarent fata cadentis
 40 heu domini capitis, veluti praeludia quaedam.
 Ipse etiam Phoebus sensit, luctusque futuri
 ut potuit miseros monuit. Nam veste lugubri
 tristior obtexit vultus, et luce carentes
 ostendit terris radios, quos ille deinde
 45 edidit ardores?⁹ Et terras igne perussit
 saevus, et in sicco sitibundos flumine pisces
 deseruit. Non herba viret, non semina sponsa

9^r

⁴ I. (Hunyadi) Mátyás (1443–1490) Magyarország királya 1458 és 1490 között, 1469 után pedig cseh király.

⁵ Hunyadi János (1407–1456) magyar hadvezér, több déli vármegye vezetője, erdélyi vajda. 1446–1453 között Magyarország kormányzója. Hunyadi Mátyás „törökverő” édesapja.

⁶ II. (Dobzse) Ulászló (1456–1516) cseh király 1471-től, magyar király 1490-től haláláig.

⁷ II. Lajos (1506–1526) Magyarország és Csehország királya 1516 és 1526 között. A mohácsi csatában tűnt el.

⁸ Vö. Ov. *Met.* 15, 782; Verg. *G.* 1, 438–439; Verg. *G.* 1, 469–471.

⁹ Vö. Ov. *Met.* 15, 785–786: „praemonuisse nefas; solis quoque tristis imago lurida / sollicitis praebebat lumina terris;” valamint Verg. *G.* 1, 466–467: „ille etiam exstincto miseratus Caesare Romam, / cum caput obscura nitidum ferrugine textit”.

nutrit humus sterilis, maeret pecus omne per agros,
 fecundos agros olim camposque beatos.
 50 Dacia¹⁰ tristis idem sensit, cum sedibus imis
 territa contremuit tellus,¹¹ dum spiritus ingens
 ire parat, dum membra quatit, dum sacra recludit
 pectora, et invitus vacuas discedit in auras.¹²
 At tu, quae exultas thalamo partuque recenti,
 55 da lacrimas gemitusque novis, Isabella,¹³ mariti
 funeribus. Rupta est taedae concordia concors,
 parsque tori melior cecidit. Profunde dolores
 et lacrimis, quos corde geris, restingue hymenaeos,
 in luctusque tuos flendo converte calores.
 60 Accipe pullatas insignia tristia vestes.
 Accipiat maestos infelix aula colores.
 Accipiat populus quicquid fit luctibus aptum.
 Infantemque¹⁴ nigris albenti veste remota
 involves miseranda tuum. Tuus est tuus inquam
 65 solius, totum pater hunc tibi liquit habendum.
 Forsitan ille monet risus quandoque malorum
 inscius, et felix hoc solo, quod sua nescit
 ipse mala. At mater lactanti prima misello
 nuntia erit lapsi generis regnique potentis.
 70 Et puero numquam dulcis, sed lacteus humor
 cum lacrimis permixtus erit, dabit oscula nato
 cum gemitu fletuque simul. Nec dulcia nutrix

9^v

¹⁰ Erdély római korabeli elnevezése, amely gyakran szerepelt humanista szerzők műveiben is. A szakaszban említett földrengés 1540-ben egyéb történeti forrásokkal nem bizonyítható.

¹¹ A földrengés szerepeltetése ókori mintákkal magyarázható. Ovidius szerint Caesar halálakor Rómában földrengést tapasztaltak: „motamque tremoribus urbem” (Ov. *Met.* 15, 798), míg Vergilius leírásában ugyanekkor az Alpokban remegett meg a föld: „audiit, insolitis tremuerunt motibus Alpes” (Verg. *G.* 1, 475).

¹² A költői képhez vö. Lucr. 3, 398–401: „nam sine mente animoque nequit residere per artus / temporis exiguum partem pars ulla animai, / sed comes insequitur facile et discedit in auras / et gelidos artus in leti frigore linquit”; vö. Lucr. 3, 221–222. Dido lelkét Iris szakította ki a testéből, amely ezután tovaszállt a levegőben („in ventos vita recessit”). – Verg. *Aen.* 4, 700–705. Eurydicé lelke szintén a levegőben oszlott szét („ceu fumus in auras / commixtus tenues”). – Verg. *G.* 4, 499–500.

¹³ Jagelló Izabella (1519–1559) lengyel hercegnő, majd magyar királynő.

¹⁴ II. János Zsigmond (1540–1571) Magyarország választott, meg nem koronázott királya 1540 és 1571 között, Erdély első fejedelme 1571-ben, a halála előtti utolsó négy napon.

carmina perquiret, dum somnia poscit alumno,
sed genitoris erit mors flenti naeniae semper.

75

Ille, nec amplexus teneros, in colla parentis
ablati, dabit infelix, nec dulcia iunget

10^F

oscula, quae patri regnis potiora fuissent.

Heu misero patri, cui Parcae sorte nefanda,

et regnum et natum dulcem vitamque momento

80

abstraxere simul. Tanta inclementia fati est.

15.

*Ruthenae virginis error ad Reverendissimum Dominum Andream Seberdovium
episcopum Camenecensem*

[sine loco], [1543–1545 között]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 20r–24v.

Nyomtatvány: OSZK, *sign.* RK 60.

	Qua patet in latos praepinguis Ruscia campos	20 ^r
	silva iacet densis ampla vetusque comis.	
	Cuius ut a Zephiris aequata cacumina nutant,	
	subdita sic molli gramine vernat humus.	
5	Si spectes summo concordēs vertice quercus	
	ex una dices arbore stare nemus.	
	Quod si substratum deflectas lumen in aequor,	
	picta nisi vario prata colore iacent.	
	Sunt tamen et densi frutices caecique meatus,	
10	abditā sed longe summovet illa nemus.	
	Huc studio florum, tectis progressa paternis,	
	incessit niveo virgo Ruthena pede.	
	Quam non ille locus posset traxisse puellam,	
	cuius adhuc mentem florida sēta tenent?	
15	Non bene conspecto sale parcit ovicula linguae,	
	non bene conspectis se tenet ursa favis,	

5 summo] pulchro RK 60 || 5 vertice] ordine RK 60 || 5 quercus *correxī ex* quercus || 8 nisi vario] diverso RK 60 || 8 iacent] vides RK 60 || 10-13 abditā sed ... traxisse puellam] Quos viridis condit vertice silva suo. / Huc studio florum, tectis egressa paternis / Defertur facili virgo Ruthena pede. / Quam non alliciant tempe haec formosa puellam RK 60 || 14 florida] florea RK 60 || 16 se tenet] abstinet RK 60

¹ A kézirat on olvasható címzés alapján lehetséges az elégiafüzér első alkotásának keletkezési idejét hozzávetőlegesen meghatározni. Verancsics krakkói barátja, Andrzej Zebrzydowski (1496–1560) ugyanis 1543 és 1545 között töltötte be a kamieniecki püspöki (*episcopum Camenecensem*) hivatalát. Verancsics alkotása *Error devius virginis Ruthenae* címmel nyomtatásban is megjelent 1591-ben. Lásd Hieronymus ARCONATUS, *Poematum recentiorum volumen [...] Serenissimo Archiduci Austiae Ernesto, et Principi optimo dicatum consecratumque*, Viennae Austriae, typis Nicolai Pierii, 1591. Aranyozott francia bőrkötés a XVI. század végéről, possessor: „Biblioth. Hung. Jankowich”. Ennek további nyomtatványa megtalálható Münchenben. – L. Bayerische Staatsbibliothek, München, *sign.* P.o.lat. 24.

non ingustato decedere apicula pratis,
 non indecerpto femina flore potest.
 Ergo ubi sublustri sic sola vagatur in umbra,
 20 pulchrior et flores, flosculus ipsa legit. 20^v
 Nexa prius flavos cinxit rosa candida crines,
 auribus ornandis proxima cura fuit.
 Inde dedit violas, qua pectus parte papillas
 prodit et e stricta trudere veste solet.
 25 Nec manus aut vario carverunt cingula flore,
 nec vacuos is est passa iacere sinus.
 Omnia complevit, nec sic saciata priores
 deicit invadens semper avara novos.
 Et quo lenta magis profert vestigia, tanto
 30 hos fragrare magis hosve rubere putat.
 Nonnumquam liquidas profudit in aethera voces,
 subsilitque levi terque quaterque pede.
 Nec revocat gressum, sed simplex cuncta pererrat,
 ulterius semper progrediendo tamen.
 35 Et progressa subit dumos vepretaque sensim,
 heu loca non illi sed magis apta feris.
 Sic oblita domus, silva se claudit opaca,
 erravitque arctis inscia virgo viis. 21^r
 Et iam prona dies medium transmiserat orbem,
 40 surgebatque suo Cynthia pura loco.
 Tum primum miserae redeundi cura subire

18 femina correxi ex foemina || 20-21 pulchrior et ... crines] Et pulchros flores, pulchrior ipsa, legit. / Suavibus incingit violis frontemque comamque, *RK 60* || 23 dedit violas] rosas nectit *RK 60* || 25-28 Nec manus ... avara novos] Nec caruere manus alternis floribus, illis / Fert calathos plenos, fert tumidosque sinus. / Cuncta licet repleat, tamen haud saciata priores / Abiicit et rursus carpit avara novos. *RK 60* || 29 Et] Tum *RK 60* || 30 hosve] hosque *RK 60* || 31-32 Nonnumquam liquidas ... pede] Interdum laetas extollit ad aethera voces, / Subsiliens tenero terve quaterve pede. *RK 60* || 33-35 sed simplex ... sensim] sed curis mente remotis / Progreditur, semper lilia sparsa legens. / Hac ratione subit sensim dumeta rubosque *RK 60* || 36 heu] ah *RK 60* || 37-39 Sic oblita ... dies medium] Atque oblita domus patriae, spaciatur opaco / In nemore ignotis errat et usque viis. / Iam medium Titan dudum *RK 60* || 40 suo] humili *RK 60* || 40 loco] face *RK 60* || 41-43 Tum primum ... redit tandem] En miserae primum redeundi cura subintrat, / Desinit en primum carpere velle rosas. / Fert retro gressum *RK 60*

incipit et plenos flore referre sinus.
 Tarda redit tandem, creditque hac parte reverti,
 Qua modo sub fallax iuerat illa nemus.
 45 Cumque putat notos iam iam se cernere fumos,
 et, quibus educta est proxima septa domus.
 Ancipitem nova silva simul, nova semita fecit,
 et tamen a recta non putat ire via.
 Sed postquam intactos passim per gramina flores,
 50 et sectos nulla vidit ubique manu,
 'Hei mihi non haec nos,' exclamat, 'semita duxit,
 quo feror, aut quo me devius error agit?'
 Nec mora convertit passum, saltuque remenso
 diversum frustra saepe retexit iter.
 55 Sed tamen observat studioso sedula vultu,
 si qua sibi nusquam cognita quercus adest.
 Nec quercus miserae, nec constat cognita pinus,
 nec calcata sui signa dat herba pedis.
 'Nec puto quod quisquam partes penetravit ad illas,
 60 ni fera, seu pennis picta volavit avis.'
 Fixa stetit trunco similis saxoque vigenti,
 pallor et a summo fluxit ad ima pavor.
 Cerva velut raro pavitat circumdata lino,
 expectans qua iam spicula parte volent.
 65 Aut avis, astuti quam detinet aucupis arte,
 virga venenato perlita melle tenax.
 Quid faciat? Solum quod restat, pectora palmis

21^v

44 modo sub ... illa nemus] sub circumstans iuerat ante nemus. *RK 60* || 45 cumque putat notos] Illa quidem *RK 60* || 46 educta est ... domus] exierat, proxima septa, putat *RK 60* || 47-48 Ancipitem nova ... ire via *om.* *RK 60* || 50 et sectos ... manu] Et nullo sectas conspicit ungue rosas, *RK 60* || 51 exclamat] huc, clamat *RK 60* || 53 passum] passus *RK 60* || 54 saepe *correx* ex sepe || 55-57 Sed tamen ... nec constat] Luminibus tamen attentis observat an usquam / Aut quercum aut pinum noscere forte queat. / Sed nec quercus adest usquam, nec *RK 60* || 56 quercus *correx* ex quaercus || 58 sui] recens *RK 60* || 58 herba *correx* ex haerba || 59-62 Nec puto ... summo fluxit] Credo ego quod latebras nemo penetrarit ad illas, / Solas praeter aves, praecipitesque feras. / Fixa igitur trunco similis stetit, et gravis illi / A summo fluxit vertice *RK 60* || 63 Cerva velut ... lino] Contremittit ut lino circumdata cerva doloso, *RK 60* || 65 detinet] deceptam *RK 60* || 66 tenax] tenet *RK 60*

impetit, et roseas proluit imbre genas
 maestaque flebilibus complevit cuncta querelis,
 70 crudele ingeminans Tartareumque nemus.
 Indignum nostros quod cernas hic modo vultus,
 aut quod certa legens ulla puella petat.
 'Nec puto florilegas habitare haec lustra Napaeas,
 incertum et nymphis ut mihi noctis iter.
 75 O flammae ultrices. Si quis mihi porrigit ignes,
 ipse tua fies nunc tibi fronde rogas.'
 Sic lacrimans surdis sparsit sua iurgia silvis,
 incertamque tenent, ira, timor, tenebrae.
 Nunc inflata sedet, nunc rursus territa surgit,
 80 proceditque parum postmodo sistit iter.
 Nunc fratres lassa, nunc clamat voce parentes,
 nunc clamore silet territa facta suo.
 Floribus at quoties incessos flexit ocellos?
 Atque odii quaedam parvula signa dedit.
 85 'Et pereant', dixit, 'per quos ego perdor, abite,
 ite sinu, et similis deicientis erat.'
 Nec tamen illa sinus quamvis commota remisit,
 corde libet poenas sumere, dextra nequit.
 Fessa malis, vocem, lacrimas gressumque coerces,
 90 vesper et ipse metus, et loca muta dabant.
 Fixa tuetur humum, non lumina tollere in auras,
 non audet lacrimis addere verba suis.

22^r

68 impetit, et roseas] tundit et effuso *RK 60* || 69 maestaque] omnia *RK 60* || 69 complevit cuncta] complet miseranda *RK 60* || 70 crudele ingeminans ... nemus] Et crudele nemus Tartareumque vocat, *RK 60* 71 || Indignum nostros ... vultus] Indignum, faciem quod cernat virginis ullam, *RK 60* || 74 incertum et nymphis] inquit, at incertum his, *RK 60* || 75 O flammae ... ignes] O mihi si ultrices quis flammis porrigat, ater *RK 60* || 76-78 ipse tua ... incertamque] Fronde sua fieret iam nemus omne cinis! / Talia collacrymans nequicquam verba profundit / Suspensamque *RK 60* || 79-80 inflata sedet ... parum] queribunda sedet, nunc indignata resurgit, / Et modo quod pergit, *RK 60* || 81 nunc clamat] implorat nunc *RK 60* || 82 nunc clamore ... suo] Voce sua rursus territa facta silet. *RK 60* || 83 incessos] accensos *RK 60* || 85 Et] Ah *RK 60* || 87 quamvis commota] licet irritata *RK 60* || 89 Fessa] Fracta *RK 60* || 89 vocem, lacrimas] gemitum, vocem *RK 60* || 90 vesper et ... dabant] Augebant vesper mutaue silva metum. *RK 60* || 91-92 Fixa tuetur ... verba suis. *om. RK 60*

Dumque ita cuncta pavens tacita se continet umbra,
 vox timida rauci venit in aure canis.
 95 Spem capit, et voci totas exporrigit aures, 22^v
 nec solos, certa est, ire solere canes.
 'Aut', inquit, 'venator erit comitante molosso,
 aut ferus infirmum servat ovile canis.
 Aut me, quae perii, fratrum pia turba requirit,
 100 aut aliquis caecis errat ut ipsa locis.'
 Haec meditans secum, latratibus obvia tendit,
 suspensoque tamen sollicitoque gradu.
 Neve prius, cauta est, quisque se cernere possit,
 utque feras, omnes sic timet illa viros.
 105 Conspicit in modico veluti tentoria prato
 et subito, corpus fronde tegente, stetit.
 Quinque videt iuvenes epulis incumbere partis,
 namque dabat fessis sola ferina dapes.
 Participes operis, polluti sanguine rictus,
 110 hinc stantes spectant inde iacendo canes.
 Hic novus exoritur timor, et nova cura resurgit,
 ambigit, ignotos an petat illa viros.
 Audaces horret iuvenes, silvaeque recessum,
 denique sola tremit quinque puella mares. 23^r
 115 Plus timet at silvas, et densa silentia noctis,
 quaeque habitant silvis semper ubique feras.
 Errat in incertum pariter cum corpore mente
 nec quid se faciat quid fugiatque videt.
 'Si prior hinc surgens illaec tentoria quaeram

94 vox timida rauci venit in] Latrantis sonitum percipit RK 60 || 95 exporrigit *correx* ex exporrigit || 95 Spem capit ... aures] Spe sumpta ad sonitum totos exporrigit artus RK 60 || 97 erit] adest RK 60 || 99 quae perii] non reducem RK 60 || 102 Suspensoque tamen: Sed dubio prorsus RK 60 || 103 Neve prius ... possit] Imo cavet nequis se cernere possit euntem, RK 60 || 104 omnes] metuit RK 60 || 104 illa] aegra RK 60 || 108 sola] praeda RK 60 || 110 stantes] stando RK 60 || 111 Hic novus exoritur timor] Exoritur formido nova RK 60 || 112-114 ambigit, ignotos ... tremit] Debeat ignotos, nescit adire homines. / In partes animum varias rapit, omnia tandem / Versans, una timet RK 60 || 115 Plus] Sed RK 60 || 116-119 habitant silvis ... quaeram] solent silvis monstra habitare nigris. / Error agit mentem pariter cum corpore, necquid / Ultra suscipiat, quid fugiatve tenet. / Hinc si iter arripio et tentoria viso propinqua RK 60

120 spero', ait, 'in rectas posse redire vias,
 sed reduci non haec quae nunc est fama manebit,
 et delibato damna pudore feram.
 Ante lupos igitur pascant mea membra rapaces,
 aut secet in partes mille cruentus aper,
 125 Quam mea virginitas castos servata per annos,
 hoc pereat parvo tempore rapta loco.
 Quis nescit iuvenum quam sit petulantia magna?
 Quippe frui dicunt virginitate iocum.
 Adde quod et tempus suadet, nam proxima nox est,
 130 et dicent noctis tu quoque praeda bona es,
 et locus hic suadet, loca sunt haec abdita silvae,
 in silvis dicent omnia virgo [!] licent.
 Stulta prius dentes metui moritura ferarum,
 plus puto nunc homines posse nocere feris.
 135 Sed fera nec verbis donat lacrimisve cruorem,
 et lacerat medio gutture surda preces.
 Humanas possunt aures mollire precantum
 verba, preces, gemitus, et dolor, et lacrimae.
 Accedam supplex, homines, insana, verebor,
 140 quid melius, saevis hisne perire locis?
 Infelix, vitam poteris servare pudore
 incustodito, quae tibi vita foret?
 Omnia sed potius sunt experienda, priusquam
 excludant summum lumina nostra diem.
 145 Excludant, peream, sperno violata salutem.

23^v

119 illaec *correx*i ex illhaec || **121** reduci non haec] non haec vereor *RK 60* || **122** et] fors *60* || **123** lupos igitur pascant] lupi lanient igitur *RK 60* || **123** rapaces] voraces *RK 60* || **125** castos] totos *RK 60* || **126** Hoc pereat ... loco] Turpiter hic adeo contemnerata cadat *RK 60* || **127** magna] vaecors *RK 60* || **128** dicunt] censent *RK 60* || **129-131** Adde quod ... haec] Et nox ipsa nihil suadet moderabile, noctis / Tu quoque, clamabunt, praeda cupita venis. / Adde quod omne nefas loca suadent *RK 60* || **135** donat lacrimisve cruorem: nec fletibus ulla movetur *RK 60* || **136** et lacerat] dilacerat *RK 60* || **137** possunt] poterunt *RK 60* || **137** precantum] precantis *RK 60* || **138** preces ... lacrimae] dolor, gemitus, cordolium, lacrimae *RK 60* || **140** Quid] An *RK 60* || **140** hisne] hisce *RK 60* || **141-142** Infelix, vitam ... foret: Forsitan infelix vitam servabo, sed illa / Incustodito corpore qualis erit? *RK 60* || **143** Omnia sed] cuncta mihi *RK 60*

Eligo casta mori, vivere si nequeam.
 At si visa forem prius his, quam vidimus illos,
 errori posset parcere quisque meo.
 Nunc si tot nostra iuvenes hinc sponte petemus,
 150 quaesitum reputent in nemus isse viros.
 O si quae nostrum tegerent velamina corpus 24^r
 rustica, velamen nunc mihi molle nocet.
 Aut facies quae me laedet plebaea fuisset:
 hei mihi nunc contra me mea forma facit.
 155 Ut formosa suo facies fert tempore fructus,
 sic puto non apto tempore damna feret.'
 Esto, vim facient, mentem vis vincere nescit,
 turpe facit corpus mens scelerata suum.
 Heu modo ne ante diem virides mors auferat annos,
 160 quod vitare nequis dissimulare licet.
 Sed semel amissum vultu praeferre pudorem,
 res est quam virgo fingere nulla potest.
 'Fingere fac possim, noscent mea crimina quinque,
 quinque sciant, totus conscius orbis erit.
 165 Ut taceant homines, volucres scelus esse querentur,
 proditor ista mihi quercus et ulmus erunt.
 Pro, qui cuncta vides celsi regnator Olympi,
 inspice quo nostra est vita pudorque loco.
 Silva tenet clausam, laeso candore patebit, 24^v
 170 hinc mors, morte premit durius inde nefas.
 Quis stupor? Hic mortem potius pia vincat honestas.
 Hoc pater, hoc genitrix, frater et ipse iubent.
 Quin non ulla salus, non est mea Ruscia tanti,

146 eligo *correx*i ex elligo || 146 casta mori, vivere si nequeam] si nequeam vivere, casta mori. *RK* 60 || 147 At] Quod *RK* 60 || 149 Nunc si ... petemus] At si sponte petam iuvenes tot sola, putabunt *RK* 60 || 150 quaesitum *correx*i ex quesitum || 150 reputent] Veneris me *RK* 60 || 150 viros] iocos *RK* 60 || 153 Aut] O *RK* 60 || 153 laedet *correx*i ex ledet || 153 plebaea fuisset] si ignobilis esset *RK* 60 || 154 hei mih nunc] Vae miserae *RK* 60 || 156 sic puto ... feret] Tempore non apto sic quoque damna capit. *RK* 60 || 157 facient] patiar *RK* 60 || 159 Heu] Ah *RK* 60 || 166 quercus *correx*i ex quaercus || 166 proditor ista ... erunt] Gramina me prodent, arboreaeque comae. *RK* 60 || 168 inspice] aspice *RK* 60 || 168 nostra est] mea sint *RK* 60 || 169 laeso *correx*i ex leso || 171 Quis stupor] Quid moror? *RK* 60

ducar ut in thalamos contemerata novos.
 175 Diva fave castis Virgo, cum virgine nato,
 si duo non frustra numina tanta colo.
 Vosque pudor mecum, candor, honestas,
 efugite haec sanctae saxa pudicitiae.
 Praestat in his silvis totis errare diebus,
 180 quam semel haec una perdere nocte bona.'
 Sic ait, et veluti morti devota, sub ingens
 protinus est iterum virgo reversa nemus.

173 mea] mihi *RK 60* || **174** thalamos contemerata novos] thalamum post, viciata, novum *RK 60* ||
175 Diva] Casta *RK 60* || **175** castis] castae *RK 60* || **176** frustra] temere *RK 60* || **177** post mecum
del. verecundia || **177** honestas *in marg. add.* || **177-178** Vosque pudor ... pudicitiae] At vos o
 mecum fugite haec, fugite aspera sanctae / Saxa pudicitiae, candor, honor, probitas. *RK 60* || **179**
 silvis totis] totum silvis *RK 60* || **179** diebus] per aevum *RK 60* || **180-182** quam semel ... nemus]
 Una quam bona tot perdere nocte simul. / Sic ait, et quasi iam morti devota, silentes / In nemorum
 latebras per loca caeca redit. *RK 60*

16.

Quod eam virginem amet, qua cum potiri sit impossibile, non amare tamen nequeat

cuius nomen est in maiusculis

[sine loco], [1543 és 1544 között]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 24v–26v.

	Caecus amor vetitos, video, mihi suscitatur ignes,	25 ^r
	o ego quam sterili tactus amore cano.	
	Caelivagas hoc est captare per aera nubes,	
	hoc freta pulvereis currere velle rotis.	
5	Inconcessus amor furor est, atque ira deorum,	
	me tenet iste furor, me tenet ira deum.	
	Opposui at quoties saevis praecordia flammis?	
	Vi tamen e fracto pectore cura salit.	
	Scilicet ut validum propellunt sulfura saxum,	
10	cum subiit chalibem flamma pusilla cavum,	
	aut ut terrisonum magno conamine fulmen	
	venit ab invito nube ruente polo.	
	I nunc Socraticam cum moribus induit frontem,	
	raraque cordato pectore verba dato.	
15	Grande supercilium ridebit laeta Dione,	
	omnes illa premit sub iuga blanda graves.	
	Dixi ego saepe mihi: 'quid sunt haec stolidi vota,	
	esuries stomachum, quae tenet ista meum?	
	Cum bene tam fatui ratio est subducta furoris,	25 ^v
20	vincor ubi ad flammas mens redit inde meas.'	
	Sic animus fugienda videns, fugienda lacescit,	

¹ Az akrosztichon – *Cochimovsca virgo, decus et ornamentum curiae reginae Hungariae Isabellae* – alapján a költemény Izabella királynő erdélyi udvarában született. A Zebrzydowskiak ajánlott megelőző elégia keletkezésének kezdődátuma (1543) tekinthető a legkorábbi keletkezési évnél itt is, míg Verancsics Mihály 1544-es dalmáciai haza költözése lehet a mű keletkezésének végpontja. A *Cochimovsca virgo* névvel illetett személy értelmezése azonban bizonytalan. Az ifjú szűz valószínűleg ténylegesen is Izabella udvarának tagja volt.

et titubat dulci mens temulenta malo.
 Tu mihi consilium, mentem, sensumque retundis,
 o sub Sarmatico, nata puella, polo.
 25 Rara tua est facies, radiantia lumina rara,
 nec tibi par nostro est edita forma solo.
 Artificem vultu video se vincere in isto,
 miraturque suum iure creator opus.
 E cygno genitam laudant sua saecula formam,
 30 narrant et speciem pulchra Calypso tuam.
 Teque procosque tuos celebrant Schoeneida virgo,
 venantemque tuas, o Aretusa, feras.
 Multi formosos cantant Briseidos artus,
 cumque suo Danaen munere cumque Iove,
 35 visaque Laeneo est Gnosis speciosior equo,
 raptaque raptori Persephona sua.
 Inter Romanas celebrata Lucretia multum est,
 alteraque Ausoniis Tyndaris illa procis.
 E solymis etiam laudatur Bethseba, quaeque
 40 rugosos ussit sancta Susanna senes.
 Et tu rara viges nostri, me iudice, saeculi
 gloria, nec pulchris tempora nostra vacant.
 Improbe, sed laudum cohibe tua frena, Cupido,
 Noster in his stadiis axis agendus erat?
 45 Ardor adest, et adhuc ardoribus addimus ignes,
 et motus tepidas excitat iste faces.
 Vidi ego sopitas Borea veniente favillas,
 non insecure igne vorare domos.
 Grande malum miseris, puer, o mortalibus, audi,
 50 ardentes toto qui quatis orbe faces.
 Reice luminibus prohibentia vincla videre,
 inspicere quam dispar cor populatur amor.
 Attonitum laqueis temerarius implicat ardor,
 et iubet invitum facta tegenda sequi.
 55 In furias animus properat, mens recta laborat,

26^r

26^v

subdimur imbelles ecce Cupido manus.
Abiectos dudum repetam, pharetrate, calores,
blanditiasque tuas qualibet arte canam,
et dominae faciem, qua non praestantior ulla est,
luminaque exitii maxima causa mei,
labraque divorum tantummodo ad oscula nata,
aequa meis illam fac modo tela petant.

17.

De eadem virgine aegrotante ex pleuresi

[sine loco], [sine anno]

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 26v–28v.

	Hei mihi virgo iacet, diro prostrata dolore,	26 ^v
	spicula conqueritur per latus ire levum.	
	Impie quid saevis, num sunt tua tela, Cupido,	
	et queritur pharetris saucia virgo tuis?	
5	Siccine debebas totas expromere vires,	
	et graviter tenerum sternere corpus humo?	
	Quodsi supplicium tandem meruisse videtur,	
	quod spernat numen casta puella tuum?	
	At saltem miseri moveant te fata poetae,	27 ^r
10	ne rapiant illo vulnere fata duos.	
	Dura erit illa minus, quamvis sit dura necesse est,	
	quae tantum sanctas optat inire faces.	
	Parce puer, culpam tibi si dolor imputat ingens,	
	nam tua non ullo sanguine tela rubent.	
15	Virginis urgentur diverso viscera morbo,	
	mortalisque premit pleuresis illa latus.	
	Ocius e vena sanguis ducatur aperta,	
	effundatque atram candida dextra luem.	
	O etiam roseis Lenaeum pellite labris,	
20	ne bibat extremi pocula nigra meri.	
	Multaque (si quis adest) lecto superaddita vestis,	
	amoveat membris flamina saeva suis.	
	Sit mihi languenti dominae servire potestas,	
	plus ego tot famulis, credite, solus agam.	
25	Ipsa ego saepe toro versantis lapsa reponam	

7 quodsi *correx*i ex quodisi

stragula, ne nivei pars stet aperta pedis.
 Ipse tepefaciens igni manutergia solus 27^v
 frigore compunctum saepe fovebo latus.
 Illa meum quoniam fodiunt fera spicula pectus,
 30 nec dominam tantum pestis acerba tenet.
 Nam quacumque graves regnant in parte dolores,
 illico parte eadem corpora nostra dolent.
 Pallidulis etiam vires revocando labellis
 apponam, quos non respuet illa cibos.
 35 Pocula, quae dabimus, non esse nocentia dicet,
 sive ea cocta bibet, sive ea cruda velit.
 Luce graves tota pellam de corpore muscas,
 pervigil aequabo noctibus usque dies.
 Omnia solus agam: phisicus [!], chirurgus, aliptes,
 40 servus, serva, coquus, structor amantis ero.
 Magna loquar, sed quae semper praestabo probatus,
 non ego vel cunctis caedo in amore tuis.
 Nam si me miserum, mea lux, lucemque relinquis,
 quod precor ad gelidos omen abire Scythas,
 45 dum lachrimas vano fundunt tibi more parentes,
 unus ego, salvis omnibus, ibo comes. 28^r
 Non erit aut rapidis mors approperanda venenis,
 nec ferro, aut laqueis; me mea dextra petet.
 Nec caput incurret scopulos, nec corpus ab alto
 50 demissum excipient saxa vel unda loco.
 In lacrimas tantum solvar, nivis instar agnosae
 debitus et claudet lumina nostra dolor.
 Et melius. Nam te dominae nunc ianua servat,
 nec mihi vel limen fas tetigisse tuum est.
 55 Tunc neque te custos ullus, nec ianua claudet,
 nec cum tot fossis moenia lata suis.
 Libera sed passim formosa vagabitur umbra,
 ut volucris longo carcere missa solet.
 Tunc tibi me comitem nemo prohibebit adesse,

60 nec dabit invidiae tunc amor iste locum.
 Felices umbrae, tunc vos per florida prata,
 tunc circum gelidas ire potestis aquas.
 Tunc sole, ed quo mens tam nunc tristia verba
 protulit? O sint haec irrita dicta precor.
 65 Lactea quin potius iam linquant membra dolores,
 imbuat et vultus qui fuit ante color.
 Ut neque dii duros mandant violare racemos,
 nec coreris virides sternere falce comas,
 sic neque tam vernum poterunt decerpere florem,
 70 sed potius longo tempore stare volent.
 Stare volent superi, sed quid mihi sospita prosis?
 Sospite si iam iam qui potiatur adest.
 Dum sic aegra iaces, veluti communis utrique es,
 teque simul votis ardet uterque suis.
 75 Si redeant vires, ratio pervertitur isthaec,
 Ille erit heu sponsus, vanus amator ego.
 Utcumque est valeas tantum, cuicumque valebis,
 inter mille procos Wrantius unus erit.
 Sit timuisse satis Lachesim, iam parcere dignum est
 80 te, Cythereia, deam teque, Cupido, deum.

28^v

18.

De pustula enata in vultu eiusdem virginis ad Thomam suum

[sine loco], [sine anno]

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 29r–29v.

	(Turpe malum) roseos invasit pustula vultus,	29 ^r
	divinasque ausa est commaculare genas.	
	Quos vultus superi? Quibus in certamina tracti	
	amittant radios lunaque solque suos.	
5	Cuius in intuitu satiantur lumina nunquam,	
	lumina mille licet. Linea fronte geram.	
	Non oculum si nunc totus convertar in unum,	
	sufficiam faciem considerare novam.	
	Hanc faciem, hos vultus infecit pustula, num nos	
10	laesimus iratos, heu Thoma, forte deos?	
	Num scelus est aliquod, quod meque meosque fatigat,	
	punit et in domina crimina nostra Deus?	
	Integer, innocuus, divum venerator habebam,	
	servavi mores semper [u]bique pios.	
15	Pectore sed si quae labes secretior haesit,	
	et pepulit demens impia corda furor.	
	Invadat nostrum sanies haec putrida corpus,	
	exedatque meas pestis amara genas.	
	Nostra nempe gravi potius sunt apta dolori	29 ^v
20	corpora, docta ignes, doctaque ferre nives,	
	haec tenera, et molli nunquam cedentia plumae,	
	quae sit vel manibus tangere credo nephas.	
	Quod si nec dominae culpa est, nec nostra merentur	
	crimina, quae danda est huic medicina malo.	
25	Difficilis non est (liceat modo dicere) cura,	
	adiuncto vultu vultibus excipiam.	
	Exsugam saniem primum, tum crustula linguae	

mollescet studio durior illa meae.
Sicque in me referam tetri contagia morbi
restituamque novam doctus ab arte cutim.
Ista canum dices remove medicamina: at audi
esse canem, Domine, dulcis amice, libet.

19.

Iusto Decio, amico suavissimo ex Cracovia discedens, sui memoriam
[sine loco], [1544. augusztus 20-a előtt]¹

Kézirat (egykorú másolat): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 19v.

	Rumpere iam cursum, non dulcia vincla recentis	19 ^v
	cogor amicitiae, Iuste ² diserte, tuae.	
	Cara, vel invitum, revocat Pannonia tandem, ³	
	et rapit in partes pectora nostra duas.	
5	Tene, Deci! An patriae te propter tecta relinquam?	
	Magnus amor patriae, magnus et iste tui.	
	Vincebas, proprium si ius retinere licebat,	
	et si non fratris iussa ⁴ sequenda forent.	
	Quidni? Cum victae, iam perfidus incubat hostis,	
10	heu patriae et populos imperiumque tenet.	
	Nec profugo quicquam superest, nisi candidus olim	
	orbe peregrino, si quis amicus erit.	
	Non ergo immerito te tali laetor amico,	
	unus pro multis qui mihi forsán eris.	
15	Inde erit, ut nostri pars hic non minima restet,	
	integer hinc abiens Wrantius ire nequit.	
	Sed quod abit me dium, ne perdas, Iuste, veremur,	
	quippe quod in flammis imus, et in frameas.	
	Quicquid erit, ne quid desit, quo cura recurset,	
20	hoc tibi minimo si non dulcis amice damus.	

¹ Verancsics Mihály valószínűleg 1544. augusztus 20-a előtt mondott végső búcsút szeretett barátjától, Decjuszról, hiszen testvére, Verancsics Antal több ekkor született levelében is beszámolt arról barátainak és ismerőseinek, hogy Mihály véglegesen hazaköltözött dalmáciai otthonukba.

² Justusz Ludwik Decjusz (1485–1545) figyelemre méltó lengyel polgár, pénzügyi szakértő és diplomata volt a 16. századi Krakkóban. Titkárként, majd „pénzügyminiszterként” I. (Óreg) Zsigmond lengyel királyt szolgált. Íróként is jelentőset alkotott. A *De vetustatibus Polonorum* című munkája a lengyel királyok szarmata eredetének egyik első megfogalmazása. Verancsics Mihály egyik krakkói barátja volt.

³ Verancsics Mihály testvére, Verancsics Antal kérésére költözött haza Dalmáciába 1544-ben.

⁴ Ti. Verancsics Antal kérése.

20.

Kísérő költemény Ioannes Oppolitanus *Duo panegyrici* kötetéhez
Bécs, 1550

Nyomtatvány: OSZK, *sign.* Ant. 10263, címlap verso¹
Kiadás: *Analecta nova*, 501.

Mich(aelis) Wranc(ii)

1^v

Nasutosfugias libelle amicos,
Ne nasos subeas parum absolutos:
Hoc est, nec bene sordidos nec unctos.
Nasutos fugias libelle amicos.

5

¹ Ioannis OPPOLITANI Silesii *Duo Panegyrici*, Viennae Austriae, excudebat Egidius Aquila, Anno M. D. L.

21.

Confessio Michaelis Verantii

[sine loco], 1553

Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Fol. Lat. 4005, fol. 2r–2v.

Ego peccator confiteor tibi, domine Deus pater omnipotens, | quia tu es dominus meus, 2^v
et Deus meus, creator meus, | et redemptor meus, misericors et multae miserationis
dominus. | Agnosco, domine, scelera mea, quibus offendi maiestatem tuam. | Do me,
domine, culpabilem, sed peccasse doleo. Parce peccatis | meis, atque ab iniquitatibus
5 meis munda me. Aufer infidelitatem | meam, et auge ac fove in me sanctissimam fidem
tuam. | Super omnia dona mihi donum sancti spiritus, per quem | immensam Deitatem
tuam cognoscere possim. Cognoscendo | super omnia diligere, et proximum sicut me
ipsum amplector. | Per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum, qui dedit | semet
ipsum pretium redemptionis pro omnibus nobis. | Et per quem aditum habemus, in uno
10 spiritu, ad te Deum | patrem omnipotentem. Cum quo et spiritu sancto, vivit | et regnat
Deus in saecula saeculorum. Amen, 1553.

11 saecula saeculorum *correx*i ex secula saeculorum

Moderni temporis oratio ad Deum
[sine loco], [1565 februárja és 1568 februárja között]¹

Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Fol. Lat. 422, tom. IV, fol. 1r–1v.

Domine, Deus omnipotens, creator coeli et terrae, Deus totius | clementiae et 1^r
consolationis in necessitatibus nostris.² In cuius | manu omnis fortitudo et potentia est.
In nobis contra omnis | inbecillitas, omnis infirmitas et ignorantia. Nec aliud residui |
habemus, in cunctis adversitatibus, angustiis, et periculis nostris, | nisi ut oculos nostros
5 ad te di[ri]gamus,³ a quo omnis spes nostra | et sufficientia pendeat. In te solo omnia
posse confidimus, omnia | optinere fiducialiter praesumimus. Recordare igitur, Domine,
| hoc nostro durissimo tempore, verborum unigeniti filii tui, ad | nos prolatorum. *Petite
et accipietis, pulsate et aperietur vobis.*⁴ | Ecce Domine circumdati undique armis et
magna potentia | truculentissimi hostes. Venimus ad ostium illius ineffabilis clementae |
10 tuae, pulsantes et imperantes caeleste auxilium tuum. Aperi tandem | caelos tuos, sicut
eos aperuisti, cum Stephani tui lapidatores⁵ | intuebare. Intueare eodem pacto nunc
apertum os et dentes | sanguinolitos Draconis orientalis istius,⁶ in gregem tuum | ruentis.
Vide, Domine, undique saevientes in nos, ignes, gladios, | vincula, caedes, carceres,
fames et captivitates, omni morte | duriores. Non obliviscare Dominator, Domine, Divus
15 exercituum [et] | miserationum tuarum antiquarum. Tu enim ille idem es, qui olim |
dixeras. *Qui vos tangit, tangit pupillam oculi mei.*⁷ Tangit ecce | nos, haereditatem tuam
immanis Turcorum rabies, furor infidelium, | Mahometana crudelitas. Exurge, Domine,

9 ineffabilis *correx*i ex inefabilis

¹ Az alábbi könyörgés megírásának helye bizonytalan, viszont a keletkezési ideje az alkotás szövegének belső érvei alapján nagy biztonsággal kikövetkeztethető. A mű a törökök elleni nagy keresztény összefogás és II. Miksa német-római császár együttes említése miatt csakis az 1560-as évek végén keletkezhetett. Ugyanis Miksa édesapja halála után, 1564. július 26-án foglalta el a császári trónt. A legkésőbbi időpont, amikor az alkotás megszülethetett, pedig az 1565-ben kirobbant háborút lezáró 1568. február 17-ei drinápolyi béke lehetett.

² 2Krón 20, 6

³ 2Krón 20, 12

⁴ Vö. Mt 7, 7; Lk 11, 9: „Petite, et dabitur vobis; quaerite et invenietis; pulsate et aperietur vobis.”

⁵ ApCsel 7, 58–60

⁶ Ti. az oszmán-törökök

⁷ Vö. Zak 2, 8: „quia haec dicit Dominus exercituum post gloriam misit me ad gentes quae spoliaverunt vos qui enim tetigerit vos tangit pupillam oculi eius.”

erue in manu valida, | adoptionem tuam catholicam ecclesiam, agni sitam pretioso sanguine,⁸ | unigeniti filii tui domini nostri Iesu Christi. Excute flagellum | nostrum in ignem. Non deseras in finem facturam tuam factor, | creaturam creator dominos servos pater filios. Exaudi iam | vota et gemitus oppressorum. Exaudi clemens preces servi | tui Caesaris nostri Maximiliani,⁹ sicut exaudisti preces Ezechiae || regis, quando in vindictam sanctissimi nominis tui, una noc[te] | centum octoginta milia Assyriorum percussisti.¹⁰ Sicut exau[disti] | Iudam Machabeum proeliantem.¹¹ Sicut exaudisti Ionnam [!] in vent[re] | belluae marinae orantem.¹² Iosue solis cursum precibus remorantem,¹³ | Heliam pluviam relinentem.¹⁴ Et sicut exaudisti Hester reginam | pro populo suo te implorantem.¹⁵ Iudit¹⁶ et Susannam periclitantem,¹⁷ tres | pueros in camino ignis psallentes.¹⁸ Ita inquam hodie exau[di], | Domine, Caesarem nostrum, precantem et proeliantem ducem et pastorem huius populi tui Christi. | Et doce eum facere voluntatem tuam. Ac quemadmodum Moisi | famulo tuo olim Angelum dedisti, Domine, et protectorem in deserto.¹⁹ | Ita ante faciem huius mitte sanctum Angelum tuum, in terrore | tuo, et extento gladio, ad ulciscendos fideles tuos, et ad | delendos hostes crucis domini nostri Iesu Christi. Redde illis | centuplum, pro illis quae fecerunt nobis.²⁰ Extende manum tuam, | Domine, fortissimam, in foedissimam hanc multitudinem, profanantem | et conculcantem omnia sacra et templa tua. Conantemque reliqua | sanctorum tuorum extinguere. Sanctifica nunc gloriose nomen | tuum ineffabile et pone hostes nostros in rotam, et sicut stipu[lam] | ante faciem venti. Persequere eos,

1^v

19 excute *correx*i ex excute || **21** preces *in marg. add.* || **23** octoginta *correx*i ex octuaginta || **27** post suo *del. flentem* || **27** te implorantem *in marg. add.* || **28** psallentes *correx*i ex psalentes || **29** precantem et proeliantem *in marg. add.* || **34** foedissimam *correx*i ex fedissimam || **36** gloriose *correx*i ex gloriose || **36** ineffabile *correx*i ex inefabile

⁸ Ef 1, 5

⁹ II. Miksa (1527–1576) német-római császár, I. Miksa néven 1563. szeptember 6-tól kezdve magyar király.

¹⁰ Ézs 37, 36

¹¹ 1Mak 4, 10

¹² Jón 2, 1–11

¹³ Józs 10, 12–15

¹⁴ 1Kir 17, 1

¹⁵ Eszt 4, 17k–z

¹⁶ Jud 9, 1–14

¹⁷ Dán 13, 42–44

¹⁸ Dán 3, 17

¹⁹ 2Móz 14, 19–20

²⁰ 1Móz 26, 12; Mt 19, 29

Domine, in tempestate tua | et in ira tua turbabis illos.²¹ Quia tuum est regnum et
pot[entia] | et gloria et fortitudo ac virtus in proelio. Tu es super o[mnes] | principes
40 terrae et tu solus dominaris omnium,²² una cum | unigenito filio suo et spiritu sancto, in
saecula saeculorum.

Amen.

Michaelis Verancii precatio.
tempore belli

41 saecula saeculorum *correxī ex* secula seculorum || **43** Michaelis Verancii precatio *emend. manu*
Fausti Verancii

²¹ Vö. Zsolt 82, 14: „Deus meus pone illos ut rotam sicut stipulam ante faciem venti / sicut ignis qui
conburit silvam sicut flamma conburens montes / ita persequeris illos in tempestate tua et in ira tua
turbabis eos.”

²² Krón 20, 6

Michael Verancius, in parentis sui imaginem
[sine loco], [1570 vége–1571 eleje?]¹

Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 30r.

Haec prope, quae vivum genitor² te reddit imago,³ 30^r
bis septem annorum,⁴ tam bene picta manu
vivat, et incolumis per saecula multa perennet,
perque manus longae posteritatis eat.
5 Ut videant olim, qua venit stirpe nepotes,
qui lapsam potuit restituere domum.
Cui caput in titulos evinxerat Agria,⁵ quemque
consiliis voluit Caesar⁶ adesse suis.
10 Qui toto reges adiit legatus in orbe,
et cuius laudes sensit uterque polus.

⁷ *post caput del. evinxit praedives et suprascr. in titulos evinxerat manu Fausti Verancii* || ⁷ *post Agria del. iussit* || ⁷ *quemque in marg. add.* || ⁸ *post consiliis suprascr. voluit manu F. V.* || ⁸ *post Caesar del. semper*

¹ Az autográf kéziraton nem szerepel utalás a megírás helyére. Azonban bizonyosan Verancsics élete végén, az 1570-es év elején keletkezhetett. Ezt támasztják alá az epistola tartalmi közlései: Verancsics Ferenc 1558-as képmása 14 éve volt a család tulajdonában, Verancsics Antal az 1560-as és 1570-es években betöltött hivatali posztjaira (egri püspökség és a császári tanácsban elfoglalt pozíció) történő utalások.

² Verancsics Ferenc (1481?–1563) a levél szerzőjének édesapja.

³ Vö. Verancsics Mihály 1558. december 27-én írt levele testvéréhez, Antalhoz. – *MHH Scriptores*, T. X, 294: „De pictore pene praeterieram. Parentem ad vivam imaginem feci efigiari, quem, ut facilius defferri possit ad dominationem vestram reverendissimam, in mediocri feci tabella depingere, ex illa postea exemplum capere quilibet pictor poterit in eam quantitatem, quam voverimus et ibi et hic ubique.”

⁴ Ha az utóbbi levél idejétől számítható Verancsics Ferenc képmásának megléte a Verancsics családban, akkor ez a költői levél valamikor 1571 elején íródhatott.

⁵ Eger latin elnevezése. Verancsics Antal 1560–1573 között volt az egri egyházmegye püspöke.

⁶ Habsburg Ferdinánd (1503–1564), magyar király I. Ferdinánd néven (1526–1564). Szóba jöhet még II. Miksa (1527–1576) német-római császár és magyar király neve is, mivel Verancsics Antal 1572 júniusától Miksa tanácsában töltötte be a királyi helytartói tisztséget.

I. Zsigmond lengyel király Verancsics Mihálynak

Krakkó, 1542. november 17.

Kézirat: BN, *sign.* Teki Górskiego, T. 23, fol. 34r–34v

Magnifice sincere nobis Dilecte. Qua fide sit sinceritas tua, quo studio et observantia |
 erga serenissimam filiam nostram¹ ex his quae verbis Maiestatis eius nobis nos|ter
 nuntius retulit abunde cognovimus. Fuitque nobis id cognoscere ve|hementer gratum.
 Dabitur a nobis opera ut eam obsequiorum et officiorum | quae praestat serenissimae
 5 filiae nostrae minime poeniteat. Verum ex hac vir|tute constantiaque sua solidam
 quandoque voluptatem capiat. Gratosque | nos esse et memores meritorum suorum
 cognoscat. Quod nos fidenter | admonet sinceritas tua ut serenissimae filiae nostrae
 succurramus, et rationem qua | id faciendum putet perscribit id nos in optimam partem
 accipimus | si quid profici nobis posse crederemus magis insignibus legatis mit|tendis
 10 non gravatim id faceremus. Verum et haec ratio cum | tentata a nobis esset parum
 nobis feliciter successit. Misimus enim | Budam satis insignem virum unum ex regni
 nostri proceribus | et primariis consiliariis magnificum Andream comitem a Gorka |
 castellanum Posnaniensis et capitaneum maioris Poloniae generalem,² | quid
 profectum fuerit non ignorat procul dubio sinceritas tua, nos neque sumptibus | neque
 15 laboribus ullis parceremus dum modo serenissimae filiae nostrae ratio|nibus succurre
 possemus et si via nobis et ratio aliqua iudicaretur | lubentes eam amplecteremur sed
 quoniam longiore sumus locorum | intervallo disiuncti a sinceritate tua postulamus ut
 ipsa interea qua coepit | esse fide erga serenissimam filiam nostram pergat. Quae in
 illam officia sua collo | caverit ea nos gratia regia refferre conabimur. Quae bene
 20 valeat. Datum | Cracoviae, die XVII. mensis novembris anno domini MDXLII, regni
 nostri XXXVI.

34^r34^v

¹ Ti. Jagelló Izabella (1519–1559) lengyel hercegnő, majd magyar királynő, aki I. (Öreg) Zsigmond lánya volt.

² Andreas Gorka (Andrzej I Górka, 1500–1551) a Lengyel Királyság Wielkopolska (*maioris Poloniae*) területi egységének nagygenerálisa, 1532-től Kalisz majd 1536-tól Poznań várnagya.

Verancsics Mihály testvérének, Verancsics Antalnak

Sibenico,¹ 1559. január 11.

Kézirat (autográf): OSZK, *sign.* Fol. Lat. 1681, tom. IV, fol. 57r–57v.

Salutem et felicitatem

57^r

Cum non habeam plus dimidia hora temporis ad scribendas | hasce litteras, hoc solum
scripsisse per nunc sufficiet, nos scilicet | omnes rectissime valere, excepta cognata,
quae solito | more ex conceptu nauseas patitur, brevi tamen cessaturas. | Porro advenit
5 ante hoc triduum, quidam ex Constantinopoli, servitor | Emini Seala istius,² qui occulta
fide retulit. | Portam imperatorum Turcarum in magnis versari disturbiis | propter
discordias filiorum inter se et patris cum filiis, | qui metu mortis omnia pro salute
propria tentare | decreverunt. Imo iam rumores advenerunt, licet adhuc | incerte
confluxisse, in multos mortales ex utraque | parte cecidisse. Unde pro certo retulit iste
10 idem | quod expeditio in Ungariam fieri hoc anno, nullo | modo poterit, signum evidens
etiam hoc est, quod | victualia et omnis generis commeatus liberati sunt | cuique
distrahendi quo velit, qui obsignati fuerant | per omnes istas provincias eorum. Si quid
in posterum | resciam, scribam sine mora. Interim dominatio Vestra reverendissima | diu
quam felicissime valeat, meque de incolumitate | sua per litteras saepius certiozem
15 faciat. Ex Sibenico, 11. die | Ianuarii 1559.

Michael Verancius

frater et servitor

Ceterum interest et haec addere: *n p y T H h g d̄ g a y x̄ d̄ T a s d̄ g / t p 3 d̄ t g o y 3 h p*
s y s g s c a d̄ d̄ H T H a h x p g t x p H x p H d̄ H d̄ g t / y o 3 g 7 p t 7 y 3 g t t p g t x̄ h 57^v
20 *a 3 g o a 3 n H 3 g y d̄ p o a d̄ t d̄ p h d̄ g / s g a x̄ a d̄ a ⊥ d̄ g 3 H d̄ g y 3 a o c H 3 s t p*

6 occulta *correxī* ex oculata || 12 provincias *correxī* ex provintias || 14 saepius *correxī* ex sepius ||
18 haec *correxī* ex hec || 18–24 duo faliti eo p̄fecti [!] sunt, Simon Lucocich et Rafael qui
squaquaratis omnibus bonis suis pleni mendaciorum et stulticie peregrinationem hanc susceperunt,
alter eorum Simon scilicet clam sine literis [!] meis se proripuit qui inter alias virtutes etiam duas
habet uxores, unam hic, alteram in Murlachia et fidem Rascianam suscepit.

¹ Ma: Šibenik, Horvátország

² Eminus Seala: ismeretlen személy, akiről nincs további információ a dokumentumokban.

t s a ꝛ a ð p 3 đ H h đ a ð / a y ð p o t g o y 3 scilicet *s h H o t g 3 a h g đ a ð g t o a g t*
t a ꝛ ð y ð g ꝛ p g đ s p g g 3 đ a ð H h g H t p g ð đ p đ a t / a đ g H o n p H t c H 7 a
đ p g y ð a t p 3 H o c g s H h đ a ð H o / g 3 o p ð h H s c g H a đ T g n a o ð H t 3 g H
3 H o t p t s a ꝛ g đ. / Quid de hoc agendum fuerit, eius integerrimo reliquo | iudicio,
25 mea culpa nulla certe est, nam eius animum | bene novi. Iterum optime valeat et
Scaramelis | si fieri possit, satisfiat quam primus, ut diutius in | amicitia ulteriore
conservent. Quod reliquum est, | ego deo volente brevi hinc ad vos.

24 integerrimo *correxī ex integerimo* || **24** iudicio *correxī ex iuditio* || **26** amicitia *correxī ex*
 amititia

Simon Aretophylus Michaeli Wrantio salutem plurimam dicit
[sine loco], 1532. április 30.

Kézirat (autográf): ÖStA HHStA, Ung. Akt. Fasc. 20. Konv. C, fol. 20.

20^r

Littera Iazygis pervenit nuper ab oris
scripta manu docti quae Michaelis erat.¹
Legimus hanc hilari vultu, quin mente benigna
haec quoniam auctoris corque, animumque refert.
5 Praecipuos ponat comites, interque sodales
inque loco fratris me quod habere velit.
Gratulor, at doleo titulos rumoris manes
turba mihi quod det saepe tacenda loquens.
Fama etenim mendax solita est quae semper haberi
10 talibus haud potuit me decorare modis.
Hunc at Aretophyli² forsán cognomina laedunt
ficta? Sed, a, nobis non aliena putet.
Conveniunt etenim cuncti haec nomina, sic nos
et virtutis amor, dulcis et ipsa iuvat.
15 Novit et indoctum quondam, nunc quomodo doctum.
Nosse queat? Pinguis namque Minerva mea est.
Forsan et haec dicet, doctum desiderat hic se
Censeri scriptis, quae dedit ecce mihi
Di meliora (precor) faxint quis talia? Cum sit
20 reddere responsum munus amicitiae.
Turpius inscitiam tegere est, quem dulce petenti

2 Michael *correx*i ex Mihael || 3 hilari *correx*i ex hylari || 9 solita *correx*i ex solta || 13 haec *correx*i ex hec

¹ Verancsics Mihálynak ez az 1530-as években készült levele eddig még nem került elő.

² Simon Aretophylus Tragurinus Dalmata (Šimun Aretofil, 15. század vége–16. század közepe) horvátországi humanista, aki 1527-ben Velencében egy rövid latin nyelvtankönyvet jelentetett meg *Regulae grammatices Simonis Aretophyli Tragurini Dalmatiae ad utilitatem puerorum perquam commodae* címmel.

tam caro capiti reddere nolle sonos.
 Si tamen illius similes non possumus, at quos
 illico compactos nostra Thaleia dedit.
 25 Salve igitur veros inter memorande sodales
 salve iam patriae lumen honosque tuae.
 Mi Michael salve, tecumque Antonius³ una 20^v
 communis frater nomine clarus eat.
 Vester et in numeros per currat avunculus⁴ annos,
 30 qui illustrem patriam Pannoniamque facit.
 Lumina Dalmatiae totum iam sparsa per orbem
 dulcia et, o animi pignora cara mei.
 Este simul salvi subeuntes orbis honores,
 vitaeque sit vobis Nestoris, et senium.
 35 Atque mei pariter memores estote perenni
 Tempore quo noster sic revirescat amor:
 Τέλος:
 Ascrivii pridie Kalendas Maii MDXXXII

 paso di quessa vita ad 15 Setemfre a Zara 1533

27 Michael *correxi ex* Mihael || 39 paso di quessa vita ad 15 Setemfre a Zara 1533 *add. manu alia*

³ Verancsics Antal (1504–1573) királyi helytartó, római katolikus főpap, pécsi megyés püspök diplomata, történetíró.

⁴ Statileo János († 1542) felsőörsi, majd budai prépost, Szapolyai János diplomatája, majd 1528-tól erdélyi püspök. Verancsics Antal és Mihály anyai nagybátyja.

27.

[sine nomine]¹ *Inscriptio Perviani*

[sine loco], [sine anno]²

Kézirat (nem egykorú): OSZK, *sign.* Quart. Lat. 776, fol. 29v.

Consulis Arnus eram quondam, nunc sum Michaelis.

29^v

Credidit ille suam, credit et iste suam.

Ast ego sim cuius, nondum tibi dicere possum.

Si scio cuius eram, nescio cuius ero.

¹ Bizonytalan szerzősségű epigramma a *Praeludia Michaelis Verantii* kéziratgyűjtemény utolsó folióján. A kéziratban nem található meg a szerző neve. Egy másik, de nem kortárs kéz írta, mint a gyűjtemény többi alkotását. Feltételezhetően nem Verancsics Mihály saját műve.

² A kéziratban sem hely, sem pedig dátum nem szerepel, és ezek nem is állapíthatók meg teljes bizonyossággal.

B) Verancsics Mihály levelezésének táblázatos összefoglalása

	feladó	címzett	kelte	helye	lelőhelye	MHH scrip- tores oldal
1.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1539. január 21.	Buda	OSZK 1681, vol. 1, 1r–3v	T. IX, 3–5, T. XXXII, 201–213.
2.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. január 20.	Buda	OSZK 1681, vol. 1, 51v–53r	T. IX, 58–59.
3.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. február 2.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 53r–54v	T. IX, 60–61.
4.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. február 3.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 55r–57v	T. IX, 62–64.
5.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. február 26.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 66r–67v	T. IX, 65–66.
6.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1540. március 1.	Buda	OSZK 1681, vol. 1, ? ³	T. IX, 70–71.
7.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. március 20.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, ?–73r	T. IX, 84–89. T. XXXII, 204–206.
8.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. augusztus 29.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 96r–99v	T. IX, 141–143.
9.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. október 14.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 112r–114v	T. IX, 158–160.
10.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1540. október 14.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 114r–116r	T. IX, 161–163.
11.	I. Zsigmond lengyel király	Verancsics Mihály	1542. november 17.	Krakkó	BN Teki Górskiego, T. 23, 34r–34v	–
12.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1546. január 25.	Párizs	NSK R-5717, 2/1, 1r–2r	–

³ Diana Sorić tévesen Verancsics Antalnak tulajdonította az 1540. március 1-jén keltezett levelet. – SORIĆ, *Obiteljski korespondenti, i. m.*, 38; 43–44. A levelet nyomtatásban közölte Szalay László. – *MHH Scriptores*, T. IX, 70–71. A kézírata azonban nincs meg a Verancsics-hagyatékban, mivel valaki korábban kitépte azt a kéziratok levelek közül. Az eredeti levelet Katona István még látta és bemásolta saját munkájába. – KATONA István, *Historia critica regum Hungariae stirpis Austriacae...*, Tom. I, Ord. XX, Claudiopoli, 1794, 1316–1317. Katona közlése, a levél keltezésének helye (Buda) valamint a családi konfliktusra vonatkozó megállapítások miatt csakis Verancsics Mihály lehetett a levél szerzője. Ezen tényekre felhívtuk 2013-ban Sorić figyelmét is, aki a korábbi téves adatát javította egyetemi disszertációjában.

13.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1547. augusztus 10.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 260r–267r	T. IX, 280–284.
14.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1549. április 20.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 306r–308r	T. IX, 318–320.
15.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1549. május 27.	Gyulafehérvár	OSZK 1681, vol. 1, 308v–311r	T. IX, 320–322.
16.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1549. október 18.	Krakkó	OSZK 1681, vol. 1, 330v–335r	T. IX, 340–343.
17.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1549. október 26.	Krakkó	OSZK 1681, vol. 1, 335r–339r	T. IX, 344–347.
18.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1550. január 10.	Sárvár	OSZK 1681, vol. 1, 365r – 366r	T. X, 23–24.
19.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1550. január 16.	Sárvár	OSZK 1681, vol. 1, 366r–368r	T. X, 24–25.
20.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1550. március 12.	Bécs	OSZK 1681, vol. 1, 385r–388r	T. X, 46–48.
21.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1555. február 6.	Konstantinápoly	OSZK 1681, vol. 1, 505r–507v	T. V, 17–19.
22.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1555. július 1.	Konstantinápoly	NSK R-5717, 2/2, 1r–2r	–
23.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1556. január 4.	Konstantinápoly	OSZK 1681, vol. 1, 191r–192v	T. V, 171–176.
24.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1557. március 2.	Konstantinápoly	NSK R-5717, 2/3, 1r–2v	–
25.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1557. április 11.	Konstantinápoly	NSK R-5717, 2/4, 1r–2r	–
26.	Verancsics Mihály	Csáki István	1557. december 22.	Bécs	OSZK 1681, vol. 1, 231r	T. XXXII, 218.
27.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1558. március 27.	Eger	OSZK 1681, vol. 1, 249r–249v	T. X, 205–206.
28.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. április 29.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 249r	T. X, 217–218.
29.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. május 25.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 264r–264v	T. X, 222–223.

30.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. augusztus 22.	Velence	OSZK 1681, vol. 3, 255r–256r	T. X, 223–226.
31.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. október 1.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 220r–220v	T. X, 243–245.
32.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1558. október 1.	Bécs	NSK R-5717, 2/5, 1r–2v	–
33.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1558. október 17.	Bécs	NSK R-5717, 2/6, 1r–2r	–
34.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. november 6.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 236r	T. X, 257–258.
35.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1558. december 27.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 241r–243v	T. X, 290–296.
36.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1559. január 11.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 4, 57r–57v	–
37.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1559. február 9.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 262r–263r	T. X, 333–336.
38.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1564. január 25.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 260r–261r	T. XX, 50–53.
39.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1564. február 16.	Šibenik	OSZK 1681, vol. 3, 268r	T. XX, 62–63.
40.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. június 5.	Pozsony	OSZK 1681, vol. 3, 279r–279v	T. XX, 146–148.
41.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. június 18.	Pozsony	OSZK 1681, vol. 3, 281r–281v	T. XX, 157–158.
42.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. július 16.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 284r–284v	T. XX, 162–163.
43.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. július 25.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 286r–286v	T. XX, 167–168.
44.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. július 28.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 282r–283r	T. XX, 168–171.
45.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. augusztus 4.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 275r–276r	T. XX, 171–175.
46.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. augusztus 15.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 277r	T. XX, 175–176.

47.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. augusztus 17.	Sellye	OSZK 1681, vol. 3, 278r	T. XX, 176–177.
48.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1566. október 14.	Győr	EL-Győr?	T. XX, 188–190.
49.	Verancsics Mihály	Verancsics Antal	1566. október 26.	Pozsony	OSZK 1681, vol. 3, 273r–273v	T. XX, 190–192.
50.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1567. október 12.	Konstantinápoly	OSZK 1681, vol. 3, 197r–197v	T. VI, 139–140.
51.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1567. november 6.	Konstantinápoly	NSK R-5717, 2/7, 1r–1v	–
52.	I. Miksa magyar király	Verancsics Mihály	1568. március 4.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 211r–211v	T. VI, 234.
53.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1568. június 3.	Bécs	NSK R-5717, 2/8, 1r–3r	–
54.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1568. június 17.	Bécs	NSK R-5717, 2/9, 1r–2r	–
55.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1569. január 7.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 269r–270r	T. XX, 266–267.
56.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1569. június 10.	Pozsony	OSZK 1681, vol. 3, 239r–241v	T. XX, 284–289.
57.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1569. július 16.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 225r–225v	T. XX, 299.
58.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1569. július 22.	Bécs	OSZK 1681, vol. 2, 171r–173v	T. XX, 300–303.
59.	Verancsics Antal	Verancsics Mihály	1569. november 12.	Bécs	OSZK 1681, vol. 3, 232r–233v	T. XXV, 13–17.

C) A képek mellékletei

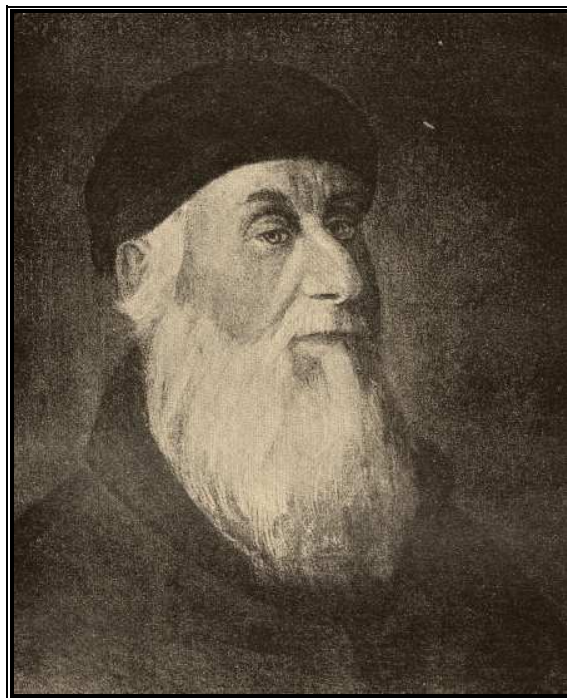
1. melléklet

Martino Rota: Verancsics Antal esztergomi érsek, 1571.

Rézmetszet: 330×220 mm (MNM MTKCs 4524).

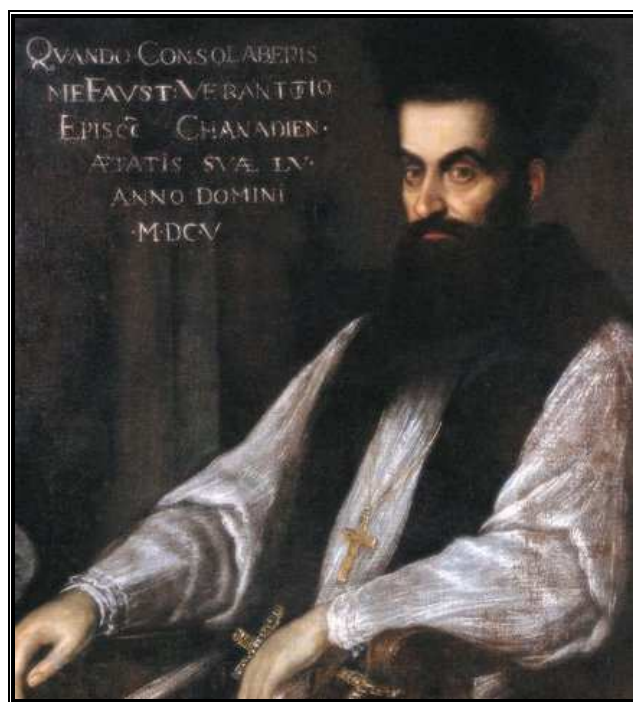
2. melléklet

Tiziano Vecellio: Verancsics Ferenc portréja, 1558.

(Memorijalni Centar Faust Vrančić, Šibenik)

3. melléklet

Verancsics Faustus portréja, 1605.

Olajfestmény: 112×82 mm (Gradski muzej, Šibenik).

4. melléklet

Franz Hogenberg és Georg Braun: Šibenik látképe, 1575.

Rézmetset: 530×405 mm.

5. melléklet

A Verancsics család címere, 15. század.
Kőfal egy ház homlokzatán (Šibenik).

6. melléklet

Hartmann Schedel: Krakkó látképe a *Nürnbergi Krónikában*, 1493.
Fametszet: folio 269v–270r.

7. melléklet

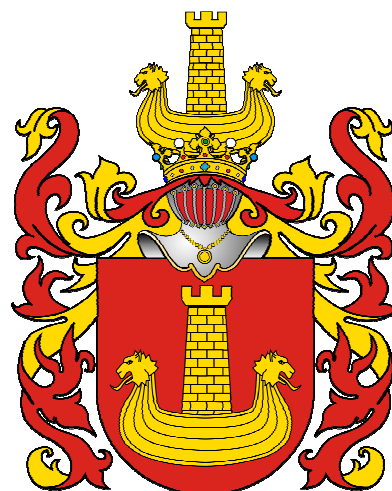

Stanisław Samostrzelnik: Piotr Tomicki portréja, 1530 körül.
Festmény (Klasztor i Bazylika Franciszkanów, Krakkó).

8. melléklet

A Tomicki család címere (csónak)
Stanisław Samostrzelnik *Katalógusában*,
1530–1535 (Biblioteka Narodowa, Varsó).

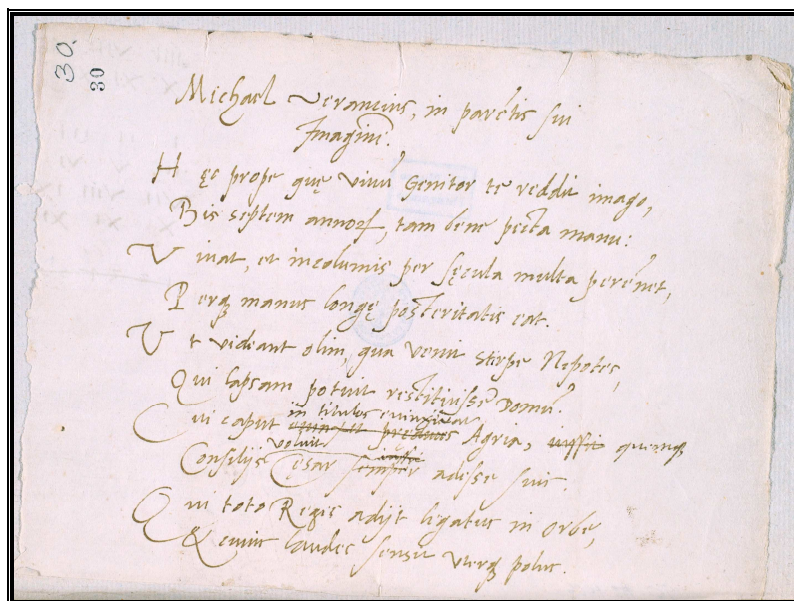
A Łaski család címere (hajó).
Rekonstrukció.

9. melléklet

Szapolyai I. János király metszete Nádasdy Ferenc *Mausoleum
Potentissimorum Regum* kötetében, Nürnberg, 1664.

10. melléklet

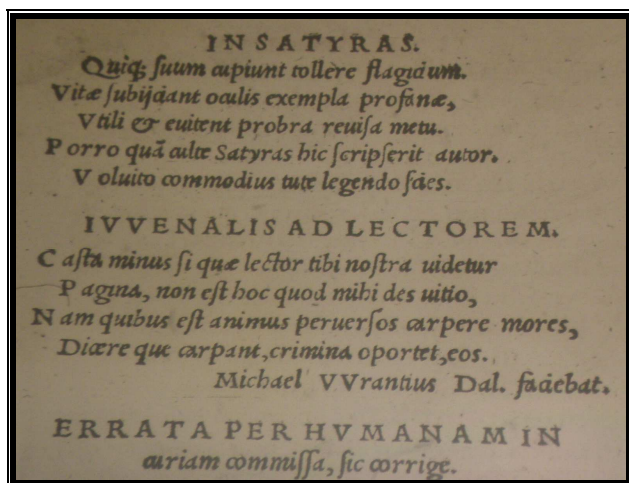
Verancsics Mihály utolsó (?) költői alkotása 1570 végén.
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

11. melléklet

Johann Nel fametszete a *Wappenbuch des Heiligen Römischen Reichs...* című kötetében, 1582.
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

12. melléklet

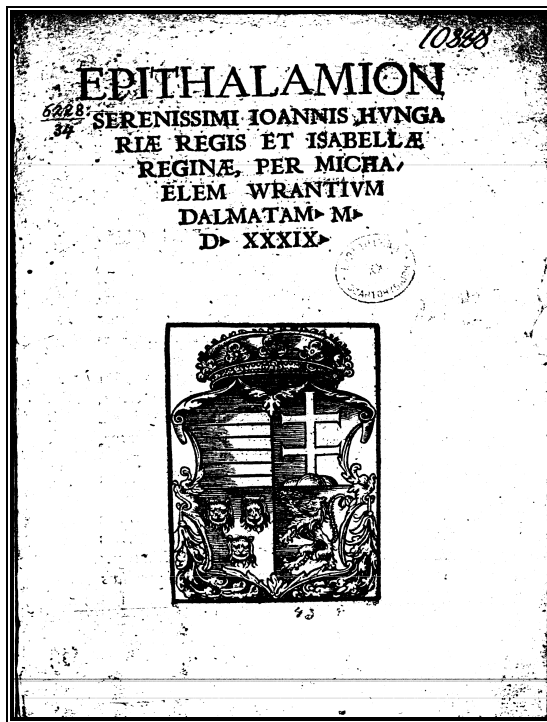

Az 1529-es Iuvenalis kiadás Verancsics
Mihály kísérő elégiája.
(Biblioteka Narodowa, Varsó)

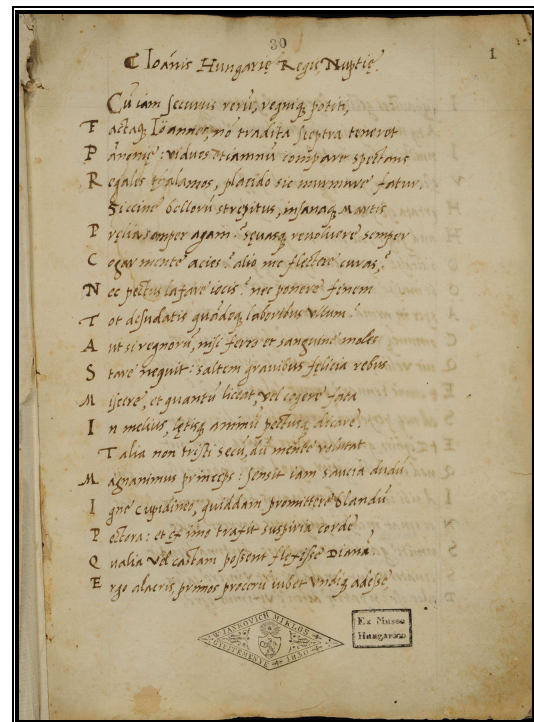

Cicero *Pro Q. Ligario* 1530-as előlapja
Verancsics költeményével.
(Biblioteka Narodowa, Varsó)

13. melléklet

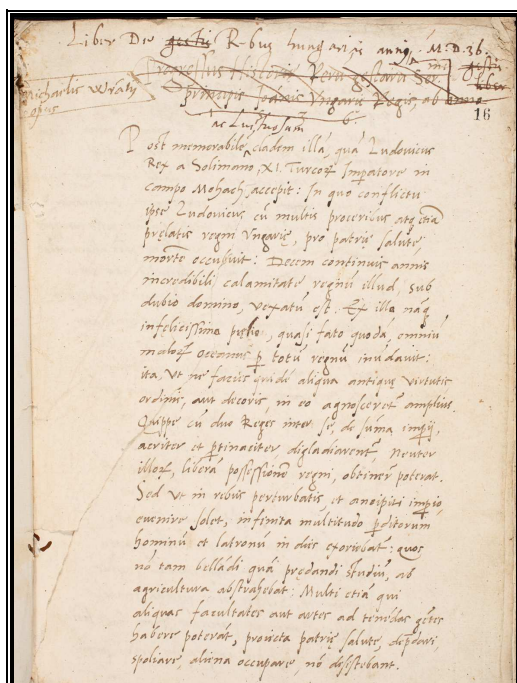

Az 1539-es epithalamium nyomtatott változatának előlapja.
(Biblioteka Czartoryskich, Krakko)

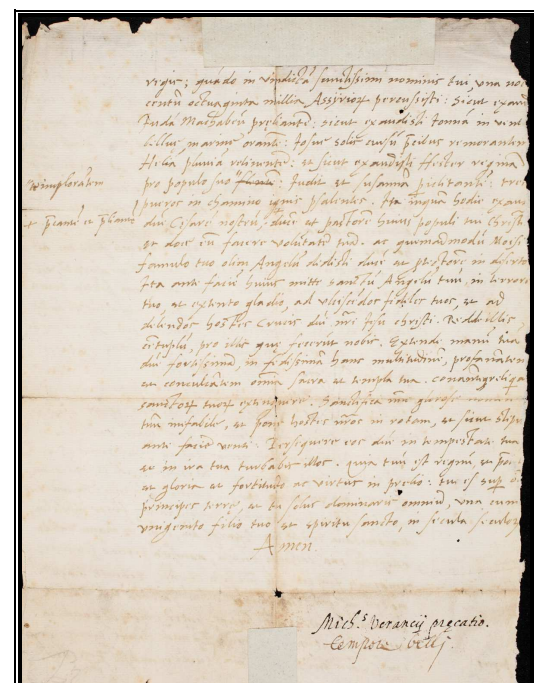

Az 1539-es epithalamium kéziratos változata (nem autográf).
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

14. melléklet

A Liber de rebus Hungaricis 1536
Verancsics Antal javításával (autográf).
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

Az 1566-os (?) Moderni temporis oratio
ad Deum kézirata (autográf).
(Országos Széchényi Könyvtár, Budapest)

FORRÁS- ÉS IRODALOMJEGYZÉK

A) Ókori források

A klasszikus görög és latin irodalmi szövegekre a főszövegben és a lábjegyzetekben történő utalás az *The Oxford Classical Dictionary* rövidítésjegyzéke alapján történt. (Simon HORNBLOWER–Antony SPAWFORTH–Esther EIDINOW (eds.), *The Oxford Classical Dictionary*, 4th edition, Oxford, Oxford, University Press, 2012, Abbreviations List)

B) Középkori és újkori latin nyelvű források

ABEL, Eugenius (ed.), *Analecta Nova ad historiam renascentium in Hungaria litterarum spectantia*, auxit Stephanus HEGEDÜS, Bp., Hornyánszky, 1903.

ARCONATUS, Leorinum Hieronymus, *Poematum recentiorum volumen in quo continentur epigrammata, elegiae et carmina heroica*. Serenissimo Archiduci Austriae Ernesto, et Principi optimo dicatum consecratumque, Wien, 1591.

BARWIŃSKI, Eugeniusz, BIRKENMAJER, Ludwik, ŁOŚ, Jan (eds.), *Sprawozdanie z poszukiwań w Szwecji dokonanych z ramienia Akademii Umiejętności*, Kraków, 1914, 302.

BETHLEN, Wolfgangus de, *Historia de rebus Transsylvanicis*, Editio secunda, Tomus primus, Cibinii, 1782.

BRODERICUS, Stephanus, *De conflictu Hungarorum cum Solymano Turcarum imperatore ad Mohach historia verissima*, ed. Petrus KULCSÁR, Bp., 1985 (BSMRAe: Series nova, VI).

BRUTUS János Mihály Magyar Királyi Történetíró Magyar Históriája = *Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók*, szerk. TOLDY Ferencz, NAGY Iván, Bp., 1863–1867.

BUNYITAY Vince, RAPAICS Raymund, KARÁCSONYI János (szerk.), *Monumenta ecclesiastica tempora innovatae in Hungaria religionis illustrantia*, III, 1535–1541, Budapestini, 1906.

Catalogus Rectorum et illustrium virorum Archigymnasii Viennensis, Viennae Austriae, 1670.

CHMIEL, Adam (ed.), *Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, II, Cracoviae, 1892.

CRICII, Andreae *Carmina*, Liber V = *Corpus Antiquissimorum Poetarum Poloniae Latinorum*, T. 3, ed. Kazimierz MORAWSKI, Kraków, 1888.

- CUSPINIANUS, Johannes, *Oratio protreptica ad Sacri Romani Imperii principes et proceres ut bellum suscipiant contra Turcam...*, Francofurti, 1598.
- CUSPINIANUS, Johannes, *De Capta Constantinopoli, et bello adversus Turcas suscipiendo... commonefactio = Selectissimarum orationum et consultationum de bello Turcico variorum et diversorum auctorum volumina quatuor*, I–IV, ed. Nicolaus REUSNER, Lipsiae, 1596.
- DANTISCI, Ioannis poetae laureati *Carmina*, ed. Stanislaus SKIMINA, Cracoviae, Sump-
tibus Poloniae Academiae Litterarum et Scientiarum, 1950.
- GÓRNICKI, Łukasz, *Dzieje w Koronie Polskiej*, wydał Henryk BARYCZ, Wrocław, [1950].
- GÓRSKI, Stanisław (ed.), *Acta Tomiciana*, I–XVIII, edidit, Poznań–Wrocław, 1852–1999.
- HATVANI Mihály (szerk.), *Magyar történelmi okmánytár a brüsszeli levéltárakból I. (1441–1538)*, Pest, Magyar Tudományos Akadémia, 1857.
- HEGEDŰS Attila, PAPP Lajos (szerk.), *Középkori leveleink (1541-ig)*, Bp., 1991.
- HIPPOCRATES, *Prognosticon = Oeuvres complètes d'Hippocrate*, ed. Émile LITTRÉ, II, Paris, chez J.-B. Baillière, 1840.
- HOSII, Stanisłai [...] *et quae ad eum scriptae sunt Epistolae, tum etiam eius orationes, legationes = Acta historica res gestas Poloniae illustrantia...*, IV, editionem curaverunt Dr Franciscus HIPLER et Dr Vincentius ZAKRZEWSKI, Cracoviae, 1879.
- ISTHVÁNYI [ISTVÁNYFY], Nicolaus Pannonius, *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Liber XII, Coloniae Agrippinae, 1662.
- KATONA István, *Historia Critica Regum Hungariae, stirpis Austriacae ex fide domesticorum et externorum scriptorum concinnata*, Tom. VI, Ord. XXV, Budae, 1793, 142–155.
- KATONA István, *Historia critica Regum Hungariae stirpis mixtae*, VI, 13, Pestini, 1790.
- KOVACHICH Márton György, *Elenchus Cronologicus. Monumentorum literariorum Chartophylacii Verantiano-Draganichiani, iam Grammatophylacii Széchényiani = Scriptores rerum hungaricarum minores hactenus inediti (SRHM)*, ed. Uő, tom. II, Buda, 1798, 389–418.
- LANCKOROŃSKA, Carolina (ed.), *Elementa ad fontium editiones*, Tom. XLVII, Romae, 1979.
- Vita Petri Berislavi Bosnensis, episcopi Vesprimensis, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae, Bosnaeque bani etc*, Joanne Tomco MARNAVICH Bosnensi, Venetiis, Apud E. Deuchinum, 1620.
- PRAY György, *Annales regum Hungariae ab anno Christi CMXCVII ad annum MDLXIV...*, tom. V, Vindobonae, Sumptibus Augustini Bernardi, 1770.

RUBIGALLUS, Paulus, *Epistola Pannoniae ad Germaniam recens scripta = Pauli Rubigalli Pannonii Carmina*, ed. Miloslaus OKÁL, Leipzig, Teubner, 1980, 44–52.

STAROWOLSKI, Szymon, *Vitae Antistitum Cracoviensium*, Kraków, 1655.

SZERÉMI György II. Lajos és János királyok házi káplánja *Emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543 = Monumenta Hungariae Historica. Scriptores*, I, kiad. WENZEL Gusztáv, Pest, 1857.

THUROCZ [THURÓCZY], Johannes de, *Chronica Hungarorum*, I, Textus, ed. Elisabeth Galántai, Julius Kristó, Bp., Akadémiai, 1985 (BSMRAe: Series nova, VII).

TRAUSCHENFELS Jenő (ed.), *Album Oltardianum = Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*, Kronstadt, 1860.

VECSEY Lajos, *Az imádságok bullája és a déli harangszó*, Editio bilinguis, Appenzell, in Helvetia, 1955.

VERANCSICS Antal Magyar Királyi Helytartó, Esztergomi Érsek *Összes Munkái = Monumenta Hungariae Historica. Scriptores II. Magyar Történelmi Emlékek. Második osztály: írók*, T. II, III–VI, IX–X, XIX–XX, XXV–XVI, XXXII, kiad. SZALAY László és WENZEL Gusztáv, Pest, 1857–1875.

Vita Antonii Werantii Archiepiscopi Strigoniensis et Cardinalis ac per Hungariam Locumtenentis, Autore Fausto VERANTIO ex fratre Nepote = *Scriptores rerum hungaricarum minores hactenus inediti* (SRHM), I, ed. Martinus Georgius KOVACHICH, Budaë, 1798, 194–201.

WAGNER, Carolus (ed.), *Diplomatarium comitatus Sarosiensis*, Posonii–Cassoviaë, 1780.

WRANCIUS [VERANCSICS], Antonius, Sibenicensis Dalmata, *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo; De situ Transsylvaniae, Moldaviae et Transalpinæ liber tertius*, ed. Colomannus EPERJESSY, Bp. K. M. Egyetemi Ny., 1944. (BSMRAe: Saeculum, XVI)

Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Ungariae reges usque ad ipsius Ioannis obitum, Auctore Ioanne ZERMEGH [ZERMEGH János], Amstelaedami, apud Iacobum Lepidium, 1662.

C) Szakirodalom

ACSÁDY Ignác, *Verancsics Antal és Szerémi György*, ItK, 4(1894), 1. sz., 1–59.

ÁCS Pál, *Katolikus irodalom és kultúra a reformáció századában*, Vig, 64(1999), 5. sz., 360–373.

APPONYI Sándor, *Hungarica, Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok*, I, Bp., OSZK, 2004.

BÁRDOSSY László, *Magyar politika a mohácsi vész után*, Bp., Holnap, 1992².

- BARSZCZ, Leszek, *Andrzej Krzycki: poeta, diplomata, prymas*, Gniezno, Oficyna TUM, 2005.
- BARTA Gábor, *A Sztambulba vezető út 1526–1528 (A török–magyar szövetség és előzményei)*, Száz, 115(1981), 1. sz., 152–205.
- BARTA Gábor, *Illúziók esztendeje. (Megjegyzések a Mohács utáni kettős királyválasztás történetéhez)*, TörtSz, 20(1977), 1. sz., 1–30.
- BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből.* (Kézirat), sajtó alá rend. RITOÓKNÉ Szalay Ágnes, Bp., 1975, 35–56.
- BARYCZ, Henryk, *Historja Uniwersytetu Jagiellońskiego w epoce humanizmu*, Kraków, Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1935.
- BAYLE, Pierre (ed.), *Dictionnaire Historique et Critique*, T. XII, Paris, Desoer Libraire, 1820.
- BENDA Kálmán, *A törökkor német ujságirodalma, A XV–XVII. századi német hírlapok magyar vonatkozásainak forráskritikájához*, Bp., Athenaeum, 1942.
- BENDA Kálmán, *A magyar nemzeti hivatástudat története: a 15-16. században*, Bp., Bethlen Nyomda, 1937.
- BENE Sándor, *Theatrum politicum, Nyilvánosság, közvélemény és irodalom a kora újkorban*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 19).
- BERGMAN, Michał, *Polsko-łacińskie epithalamjum*, Wrocław, Nakład Narodowy im. Ossolińskich, 1928.
- BESSENYEI József, *Szapolyai János, a magyar történelem egyik legismertebb bűnbakja = Bűnbak minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*, szerk. GYARMATI György, LENGVÁRI István, PÓK Attila, VONYÓ József, Pécs–Budapest, 2013, 235–242.
- BESSENYEI József, *Verancsics Mihály = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XII, Bp., Balassi, 2011, 401–402.
- BETHLEN Farkas, *Erdély története*, II. kötet, ford. BODOR András, jegyz., mutatók KRUPPA Tamás, Bp., 2002.
- BICKERMANN, J. Elias, *Die römische Kaiserapotheose = Römischer Kaiserkult*, hrsg. Antonie WLOSOK, Darmstadt, 1978, 82–122.
- BIRNBAUM, D. Marianna, *Humanists in a Shattered World: Croatian and Hungarian Latinity in the Sixteenth Century*, Columbus–Ohio, Slavica Publishers, 1986 (UCLA Slavic Studies, 15), 1986, 213–240, 292–308, 366–370, 383–385.
- BITSKEY István, *A nemzetsors toposzai a 17. századi magyar irodalomban*, elhangzott Bp., 2004. október 11-én, 1–11.

- BLUM, R. Paul, *The immortality of the soul = The Cambridge Companion to Renaissance Philosophy*, ed. James HANKINS, Cambridge, 2007, 211–233.
- BOHNSTEDT, W. John, *The Infidel Scourge of God: The Turkish Menace as Seen by German Pamphleteers of the Reformation Era*, TAPhS, 58(1986), 9. sz., 1–58.
- BREISACH, Ernst, *Historiográfia*, ford. Baics Gergely, Bp., Osiris, 2004.
- BROŻEK, Mieczysław, *Szeznastowieczne epithalamia Łacińskie w Polsce*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 1999.
- CONTRONEO, Girolamo, *I trattatisti dell'Ars Historica*, Naples, Giannini, 1971.
- CYTOWSKA, Maria, *Tworczosćpoetycka Michala Vrančiča*, Most: časopis za međunarodne književne veze, (1991), 1–2. sz., 226–236.
- CYTOWSKA, Maria, *Les humanistes slaves en Pologne au XVIe siècle. La poésie de Michel Vrančič*, Živa Antika, 25(1975), 164–173.
- CYTOWSKA, Maria, *Twórczość literacka Walentego Polidama*, Meander, 29(1974/1), 30–37.
- CYTOWSKA, Maria, *Twórczość poetycka Michała Vrančiča*, Eos. Commentarii Societatis Philologiae Polonorum, 57(1967–1968), 1. sz., 171–179.
- CYTOWSKA, Maria, *Nowe uwagi o humanistycznym epithalamium*, Meander, 15(1960), 535–547.
- CSEPREGI Zoltán, *Bebek Imre prépost budai menyegzője (1533) = Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, tom. XXX, szerk. FONT Zsuzsa, ÖTVÖS Péter, Szeged, 2011, 95–103.
- D'ELIA, F. Anthony, *The Renaissance of Marriage in Fifteenth-Century Italy*, Cambridge (Massachusetts), 2004.
- D'ELIA, F. Anthony, *Marriage, Sexual Pleasure, and Learned Brides in the Wedding Orations of Fifteenth-Century Italy*, Renaissance Quarterly, 55(2002), 379–433.
- DRAGANICH VERANCIO, Conte Gliubomiro de, *Albero genealogico Veranzio* (1918–1922), pp. 4–11.
- ELLIS, Robinson, *A Commentary on Catullus*, Oxford 1889², 124–125.
- ENGEL, C. Johann, *Staatskunde und Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*, Halle, Johann Iacob Hebauer, 1798, 162.
- ESTREICHER, Karol, [Bibliografia Polska] *Polnische Bibliographie*, T. XXXIII, Krakau, 1891–1908, 352–353.
- FAIRWEATHER, Janet, *Ovid's Autobiographical Poem*, Tristia 4.10, The Classical Quartely, 37(1987), no. 1, 181–196.

- FALIŠEVAC, Dunja, NOVAKOVIĆ, Darko, *Vrančić, Mihovil = Leksikon hrvatskih pisaca*, eds. Dunja FALIŠEVAC, Krešimir NEMEC, Darko NOVAKOVIĆ, Zagreb, Školska knjiga, 2000, 780–781.
- FANCEV, Franjo, *Prilozi za povijest hrvatske crkvene drame*, Nastavni vjesnik, 33(1925), 109–124.
- FERRARI-CUPILLI, Guiseppe, *Biografie d'uomini della Dalmazia*, ms. autografo – metà sec. XIX cc. 91, Zadar, Biblioteca comunale Paravia, 1887, 309–310.
- FLOOD, L. John, *Poets Laureate in the Holy Roman Empire*, T. III, Berlin, Walter de Gruyter, 2006.
- FORTIS, Abate Alberto, *Viaggio in Dalmazia*, vol. I, in Venezia, presso Alvise Milocco, all' Apolline, 1774, 137–146.
- FREDERICKS, Betty-Rose, Tristia 4.10: *Poet's Autobiography and Poetic Autobiography*, TAPhA, 106(1976), 139–154.
- GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen*, Bp., Képzőművészeti Kiadó, 1986, 18–22.
- GÁL-MLAKÁR Zsófia, *Verancsics Antal korának humanista hálózatában. Vázlat egy kapcsolati háló modellezéséhez = Publicationes Universitatis Miskolcensis*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, 2009 (Sectio Philosophica Tomus XIV, Fasciculus 2), 115–144.
- GALVANI, A. Frederico, *Il re d'armi di Sebenico*, I, Venezia, Prem. Stabil. tip. di Pietro Naratovich, 1884.
- GARBIN, Daria, *Dalmazia Nazione Dizionario degli Uomini Illustri della componente culturale illirico-romana latina veneta e italiana*, Trieste, Fondazione Scientifico Culturale, 2012, 168.
- GOLDEN, Leon, *The Reception of Horace's Ars Poetica = A Companion to Horace*, ed. Gregson DAVIS, Oxford, Blackwell Publishing, 2010, 391–413.
- GÖZSY Zoltán, *Verancsics Antal és a humanista történetírás = Pécsi Történeti Katedra. Cathedra Historica Universitatis Quinqueecclesiensis*, szerk. CSABAI Zoltán et al., Pécs, 2008, 335–349.
- GRAFTON, Anthony, *What Was History? The art of history in early modern Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, 62–122.
- GREEN, Peter, *Carmen et Error: πρόφασις and αἰτία in the Matter of Ovid's Exile*, Classical Antiquity, 1(1982), no. 2, 202–220.
- GYÖRY János, *A kereszténység védőbástyája*, Bp., Minerva, 1933.
- GYULAI Éva, *Antonius Verantius = Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, VII, eds. David THOMAS et al., Leiden, Brill Academic Publishers, 2015, 362–371.

- GYULAI Éva, *Turcissare–Verancsics Antal török-képe = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–16. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA Bölcsészettudományi Intézet, 2015, 91–108.
- GYULAI Éva, *Verancsics Antal = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, XII, Bp., Balassi, 2011, 395–399.
- GYULAI Éva, *Egy közép-európai tudós portréjához: Verancsics-ikonográfia = Parasztok és polgárok. Tanulmányok Tóth Zoltán 65. születésnapjára*, szerk. CZOCH Gábor, HORVÁTH Gergely, POZSGAI Péter, Bp., 2008, 162–186.
- GYULAI Éva, *Carmina in arma Zapolyana. Címerversek Szapolyai Borbála lengyel királyné (1512) és Szapolyai János Zsigmond választott király (1567) címeréről = Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, szerk. CSUKOVITS Enikő, Tom. 9, Fasc. 4, Miskolc, 2004, 61–81.
- GYULAI Éva, *Farkas vagy egyszarvú? (Politika és presztízs megjelenése a Szapolyai-címer változataiban = Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről*, szerk. BESSENYEI József, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2004, 91–124.
- GYURIKOVITS, Georgius, *Biographia Fausti Verantii, secretarii et consilarii regis, episcopi Chanadiensis = Dictionarium pentaglottum*, recudi curavit Josephus THEWREWK de Ponor, Posonii, 1834, ix–x.
- HAJDUKIEWICZ, Leszek, *Księgozbiór i zainteresowania bibliofilskie Piotra Tomickiego na tle jego działalności kulturalnej*, Wrocław–Warszawa–Kraków, Narodowy im. Osolińskich, 1961.
- HARGITTAY Emil, *Régi magyarországi misszilisek retorikai elemzése = Levél, író, irodalom*, szerk. THIMÁR Attila, Piliscsaba, 2000, 22–24.
- HOPP Lajos, *Az "antemurale" és "conformitas" humanista eszméje a magyar–lengyel hagyományban*, Bp., Balassi, 1992 (Humanizmus és reformáció, 19).
- HORSTMANN, Sabine, *Das Epithalamium in der Lateinischen Literature der Spätantike*, München–Leipzig, 2004.
- HORVÁTH János, *A reformáció jegyében = Horváth János irodalomtörténeti munkái*, szerk. KOROMPAY H. János, KOROMPAY Klára, II, Bp., Osiris, 2006, 85–136.
- HORVÁTH Magda, *A törökveszedelem a német közvéleményben*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1937.
- HUBAY Ilona, *Magyar és magyar vonatkozású röplapok, ujságlapok az OSZK-ban 1480–1718*, Bp., OSZK, 1948.
- Ianociana, sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, vol. II, Varsaviae et Lipsiae, apud Michaellem Groellium, 1779, 298–299.

- IMRE Mihály, „*Magyarország panasz*”: *A Querela Hungariae toposz a XVI–XVII. század irodalmában*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995 (Csokonai Universitas Könyvtár: Bibliotheca Studiorum Litterarium, 5).
- IMRE Mihály, *A Querela Hungariae toposz retorikai gyökerei = Toposzok és exemplumok régi irodalmunkban*, szerk. BITSKEY István, TAMÁS Attila, Debrecen, 1994 (Studia Litteraria, 32), 7–23.
- Instrumenta. Authors, Humanistica Lovaniensia* (Journal of Neo-Latin Studies), 26(1977), 250.
- ISTVÁNNFFY Miklós, *Magyarok dolgairól írt historiája*, ford. TÁLLYAI Pál, sajtó alá rendezi BENITS Péter, Bp., 2003.
- JANKOVITS László, *A Mohács előtti humanista költészet szakaszai = A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig*, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., 2007, 146–152.
- JURIĆ, Šime, *Iugoslaviae scriptores latini recentioris aetatis*, Zagreb, Typ. Acad, 1971.
- JUSZŃSKIEGO, H. M. Hieronyma (przez), *Dykcyonarz poetow polskich*, tom. II, Krakowie, 1820, 344–345.
- KAMLER, Anna, *Education of Noblemen’s Sons in 16th Century Poland*, *Acta Poloniae Historica*, 99(2009), 125–136.
- KAPELUŚ, Helena, *Stanisław z Bochnie Kleryka królewski*, Wrocław, 1964.
- KAPETANOVIĆ, Amir, *Dva sveščića stihova iz XVI. stoljeća, navodno Mihovila Vrančića Šibenčanina*, *Čakavska rič*, 38(2010), no. 1–2, 183–207.
- KASZA Péter, *Lupus in elegia: Verancsics Mihály Querelájának egyik motívumáról = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., 2015, 69–80.
- KASZA Péter, *Lupus in Elegia: About the Literary Context of Michael Verancius’ Querelae*, = *Colloquia Maruliana* 23(2014), 85–98.
- KASZA Péter, *Egy catullusi szöveghely utóéletéhez = Corollarium: tanulmányok a 65 éves Tar Ibolya tiszteletére*, szerk. CZEROVSZKI Mariann, NAGYILLÉS János, Szeged, 2010, 120–123.
- KASZA Péter, „Összeillik e két parázna szépen.” *Néhány észrevétel egy Szapolyai János ellen írt gúnyvers kapcsán = Szolgálatomat ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, NYERGES Judit, Bp., Balassi, 2009, 169–178.
- KERECSENYI Dezső, *Kolostor és humanizmus Mohács után = Kerecsényi Dezső válogatott írásai*, szerk. PÁLMAI Kálmán, Bp., Akadémiai, 1979.
- KERTBENY Károly, *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok*, Bp., 1880.

- KISS FARKAS Gábor, *Political Rhetorics in the Anti-Ottoman Literature. Martinus Thyrnavinus: To the Dignitaries of the Hungarian Kingdom = Ein Raum in Wandel: Die osmanisch- habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, eds. Norbert SPANNENBERGER, Szabolcs VARGA, Stuttgart, Franz Steiner, 2014, 143–159.
- KLANICZAY Tibor (szerk.), *Janus Pannonius – Magyarországi humanisták*, vál., szerk., jegyz., KLANICZAY Tibor, Bp., Szépirodalom Könyvkiadó, 1982.
- KLANICZAY Tibor, *A régi magyarországi írók nemzeti hovatartozása*, ItK, 77(1973), 2–3. sz., 148–153.
- KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-ig*, I, Bp., Akadémiai Kiadó, 1964, 193–411.
- KOLLER, Josephi [...], *Historia Episcopatus Quinque-ecclesiarum*, tom. V, complectitur res gestas ab anno MDV. ad MDLII, Posonii et Pestini, sumptibus Joannis Michaelis Landerer, 1801.
- KORZENIOWSKI, Józef, *Zapiski z rękopisów Cesarskiej Biblioteki Publicznej w Petersburgu*, Kraków, Akademii Umiejętności, 1910, 161–162.
- KOSIĆ, Ivan, *Ostavština obitelji Vrančić u zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice = Zbornik o Antunu Vrančiću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću*, eds. Vilijam LAKIĆ, Milivo ZENIĆ, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2005.
- KŐSZEGHY Péter (szerk.), *Krónikáink magyarul*, III/3, vál., szerk., KULCSÁR Péter, Bp., Balassi Kiadó, 2008 (Történelmi források III), 78–133.
- KOVÁCS Lajos János, *Brutus magyar történetének forrásai*, Száz, 50(1916), 1. sz., 42–61, 2. sz., 128–159.
- KUKULJEVIĆ-SAKCINSKI, Ivan, *Glasoviti Hrvati prošlih vjekova*, Zagreb, Matice Hrvatske, 1886, 41–72.
- KULCSÁR Péter (szerk.), *Inventarium de operibus litterariis ad res Hungaricas pertinentiis ab initiis usque ad annum 1700 = A magyar történeti irodalom lelőhelyjegyzéke a kezdetektől 1700-ig*. Bp., 2003, 573.
- KULCSÁR Péter, *Ars historica = Klaniczay-émlékkönyv. Tanulmányok Klaniczay Tibor emlékezetére*, szerk. JANKOVICS József, Bp., Balassi, 1994, 119–127.
- KULCSÁR Péter, *Bonfini Magyar Történetének forrásai* (kandidátusi disszertáció), Szeged, 1969.
- KURELAC, Iva, *Funkcija svjedočanstva i konstrukcije u tradicionalnoj i predkritičkoj historiografiji hrvatskog humanizma od Jurja Šižgorića do Dinka Zavorovića*, Acta Histriae, 19(2011), no. 1–2, 263–280.
- KURELAC, Iva, *Potruga za istinom duga četiri stoljeća: Šibenski humanistički pisac Dinko Zavorović–prvi povjesničar Dalmacije*, Hrvatska revija, 1(2011), 100–105.

- KURELAC, Iva, *Dinko Zavorović: Šibenski humanist i povjesničar*. Šibenik, Juraj Šižgorić, 2008, 67–68, 78–79.
- KURELAC, Iva, *Novija saznanja o povjesničaru Dinku Zavaroviću, njegovoj obitelji i svojti*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, 25(2007), 183–202.
- KURELAĆ, Miroslav, *Vrančić, Mihovil = Enciklopedija Jugoslavije*, VIII, Zagreb, Jugoslavenski leksikografski zavod, 1971, 535.
- LAKATOS Adél, *Verancsics Antal = Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 2003, 261–268.
- LAMPE, Adolf [Debreceni Ember Pál], *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*, Utrecht, apud Jacobum van Poolsum, 1728, 682.
- Leksikografski zavod Miroslav Krleža*, Zagreb, 2009, 500.
- LIVAKOVIĆ, Ivo, *Poznati Šibenčani, Šibenski biografski leksikon*, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2003, 501.
- LJUBIĆ, Šime, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Beč, 1856, 309–310.
- LONČAR, Milenko, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja II. Kodirana poruka Antuna Vrančića = Colloquia Maruliana*, 23(2014), 119–132.
- LONČAR, Milenko, SORIĆ, Diana, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja III: Vrančićeva pomagala za kodiranje = Colloquia Maruliana*, 25(2016), 17–69.
- LONČAR, Milenko, SORIĆ, Diana, *Using Script Against Undesirable Readers: The Coded Messages of Mihovil and Antun Vrančić*, *Coded Realities*, 12(2013), no. 1, year 4, 1–51.
- LONČAR, Milenko, SORIĆ, Diana, *Pismom protiv nepoželjnih čitatelja: kodirane poruke Mihovila i Antuna Vrančića = Colloquia Maruliana*, 22(2013), 49–52.
- LŐKÖS István, *Croatohungarica. Hrvatsko-mađarska književnopovijesne teme*, Zagreb, Matica hrvatska, 2008.
- LUKÁCSY Sándor, *Ubi sunt. Egy formula rövid életrajza*, *Itk*, 93(1989), 3. sz., 217–241.
- MAJLÁTH Béla, *Maylád István 1502–1550*, szerk. SZILÁGYI Sándor, Bp., 1889 (Magyar történeti életrajzok).
- MÁLYUSZ Elemér, *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*, Bp., Múszaki, 2007.
- MÁLYUSZ Elemér, *Miért lettem történész? = Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, XXVI, szerk. BLAZOVICH László, sajtó alá rendezte SOÓS István, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1998, 5–38.

- McFARLANE, D. Ian, *The Renaissance Epitaph*, *The Modern Language Review*, 81(1986), no. 4, 25–35.
- MCGOWAN, M. Matthew, *Ovid in exile: power and poetic redress in the Tristia and Epistulae ex Ponto*, Boston, Mass., Brill, 2009.
- MÉSZÁROS István, *XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”*, Bp., Akadémiai, 1981
- MOHOLI-ERNUSZT Hanna, *A humanista levél*, *EPhK*, 70(1947), 22–36.
- MOJSIK, Tomasz, *Between Tradition and Innovation: Genealogy, Names and the Number of the Muses*, *Akme. Studia historica*, 9(2011).
- MORGAN, M. Gwyn, *Catullus and the Annales Volusi*, *QUCC*, 4(1980), 59–67.
- MULJEVIĆ, Vladimir, *Verancsics Antal és Faustus, a horvát tudósok = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 119–131.
- MULJEVIĆ, Vladimir, *Hrvatski znanstvenici Antun i Faust Vrančić*, *Encyclopaedia moderna XIV*, br. 2 (42), 1993, 122–136.
- MULJEVIĆ, Vladimir, *Faust Vrančić (1551–1617)*, *Elektrotechnika*, (1973), no. 1–2, 86–91.
- NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, XII, Pest, 1865, 273–275.
- NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, X, Pest, 1863, 363.
- NAGY Iván, *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, VI, Pest, 1860, 36.
- NOVAKOVIĆ, Darko, *Neobjavljena ostavština Antuna, Mihovila i Fausta Vrančića; R-5717 u rukopisnoj zbirci NSK u Zagrebu = Zbornik o Antunu Vrančiću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa o Antunu Vrančiću*, eds. Vilijam LAKIĆ, Milivo ZENIĆ, Šibenik, Juraj Šižgorić, 2005, 179–181.
- NOVAKOVIĆ, Darko (ed.), *Sentimentalni odgoj. Antun i Faust Vrančić*, trans. Bratislav Lučin, Darko Novaković, Šibenik, Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić”, 1995.
- NOVAKOVIĆ, Darko, VRATOVIĆ, Vladimir, *S visina sve, Antun Vrančić*, Zagreb, Globus, 1979, 17.
- NOWAK-DŁUŻEWSKI, Juliusz, *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce. Czasy Zygmuntofskie*, Warszawa, Intytut Wydawniczy Pax, 1966, 145–147.
- OBORNI Teréz, *Principissa. Fejedelmi feleségek Erdélyben*, *Rubicon*, 4(2008), 70–79.

- ODRZYWOLSKA-KIDAWA, Anna, *Podkanclerzy Piotr Tomicki (1515–1535). Polityk i humanista*, Warszawa, 2005.
- ODRZYWOLSKA-KIDAWA, Anna, *Biskup Piotr Tomicki (1464–1535). Kariera polityczna i kościelna*, Warszawa, 2004.
- ORGONA Angelika, *Jan Zygmunt. János Zsigmond lengyelországi udvara = Folia historica. a Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve*, 21. kötet, 2000, 5–32.
- OTWINOWSKA, Barbara, *La 'ars historica' en Pologne au XVIe et XVIIe siècle*, *Europa Orientalis*, 5(1986), 49–63.
- ŐZE Sándor, „A kereszténység védőpajzsa” vagy „üllő és verő közé szorult ország” [...] = *Magyarok Kelet és Nyugat közt, A nemzettudat változó képei*, szerk. HOFER Tamás, Bp., Néprajzi Múzeum–Balassi, 1996.
- PÁLFFY Géza, *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*, Bp., 2010.
- PÉNZES István, *Verancsics Faustus – részletek (1981.) = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 70–106.
- PÉNZES István, *Verancsics Faustus = Műszaki nagyjaink 4*, szerk. UŐ, ABONYI Iván, VARGA József et al., Bp., Gépipari Tudományos Egyesület, 1981, 9–185.
- PETNEKI Noémi, *Brodarics István alakja a lengyel forráskiadványokban*, *Itk*, 110(2006), 1–2. sz., 191–198.
- PETNEKI Noémi, *Acta Tomiciana – A kéziratok és a nyomtatott szövegkiadás története és sajátosságai*, *LK*, 74(2003), 1–2. sz., 301–305.
- PETROVICH, B. Michael, *The Croatian humanists and the Ottoman peril*, *Balkan Studies*, 20(1979), 257–273.
- PETROVICH, B. Michael, *Croatian Humanists and the Writing of History in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, *Slavic Review*, 37(1978), no. 4, 624–639.
- PIEKARSKI, Kazimierz, *Miscellanea bibliograficzne. II*, *Przegląd Biblioteczny*, (1930), no. 4, 334–339.
- PIEKARSKI, Kazimierz, *Silva Rerum*, II, Kraków, Miesięcznik Towarzystwa miłośników książki w Krakowie, 1925, 965.
- PIGMAN, W. George, *Versions of Imitation in the Renaissance*, *RenQ*, 33(1980), 1–32.
- PODHRADCZKY József, *Néhai Werancsics Antal esztergomi érseknek példás élete*, Pest, Gyurián József, 1857.
- PRICE, Simon, *From noble funerals to divine cult: the consecration of Roman emperors = Rituals of Royalty: Power and Ceremonial in Traditional Societies*, eds. David CANNADINE, Simon PRICE, Cambridge, 1987, 71–82.

- PURVIS, L. Andrea, *Consolation Literature = The Oxford Encyclopedia of Ancient Greece & Rome*, ed. Michael GAGARIN, vol. 1, New York, 2010, 281–283.
- RÁZSÓ, Gyula, *A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában = Mohács. Tanulmányok*, szerk. RUZSÁS Lajos, SZAKÁLY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1986.
- REINSBERG-DÜRINGSFELD, Otto, baron de, *Les auteurs dalmates et leurs ouvrages. Esquisse bibliographique = Bulletin du Bibliophile Belge*, sd. August SCHELER, tom. XII, Bruxelles, 1856, 207.
- RÉVÉSZ Kálmán, *Dévay Bíró Mátyás kétrendbeli fogsága*, PSz, 17(1905), 173–279.
- RITOÓKNÉ Szalay Ágnes, *Üzenet a kövön. A gyulafehérvári Hunyadi János-síremlék mint politikai manifestum = R. Sz. Á., Kutak. Tanulmányok a 15–16. századi magyarországi művelődés történetéből*, Bp., 2012, 166–173.
- RÓZSA Zoltán, *Az antik szatíra műfaja és a szatirikus módszer*, Filológiai Közlöny, 6(1960), 267–299.
- SCOTT, Kenneth, *The Sidus Iulium and the Apotheosis of Caesar*, CPh, 36(1941), 257–272.
- SEGEL, B. Harold, *Renaissance Culture in Poland: The Rise of Humanism, 1470-1543*, Ithaca–London, 1989.
- SINKOVICS István, *Útkeresés Mohács után. Az ország három részre szakadása = Magyarország története 1526–1686*, főszerk. PACH Zsigmond Pál, 1. kötet, Bp., Akadémiai, 1985.
- SOÓS István, *Az újkortörténész Mályusz Elemér*, LK, 70(1999), 1–2. sz., 188–196.
- SOÓS István, *Mályusz Elemér publikációi (1985–1998); meg nem jelent kéziratai (1913–1967) és az őt méltató művek*, TörtSz, 40(1998), 1–2, 163–166.
- SORIĆ, Diana, *Obiteljski korespondenti Antuna Vrančića (1504.-1573.): Biografski podaci i lokacija rukopisne građe*, Povijesni prilozi, 47(2014), no. 47, 35–62.
- SORIĆ, Diana, *Obiteljska korespondencija Antuna Vrančića: kritičko izdanje rukopisa i jezičnostilske osobitosti*, (doktorska disertacija) Sveučilište u Zadru, 2013, 244–430.
- SORIĆ, Diana, *Klasifikacija pisama Antuna Vrančića = Colloquia Maruliana*, 18(2009), 83–117.
- SÖRÖS Pongrác, *Statileo János életéhez = A pannonthalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915–1916-iki tanévre*, kiad. Zoltvány Irén, Pannonthalma, Stephaneum, 1916.
- SÖRÖS Pongrác, *Verancsics Antal élete*, Esztergom, Buzárovits Ny., 1898.
- SÖRÖS Pongrác, *Adatok Verancsics Antal primás családi viszonyaihoz*, Magyar Sion, 11(1897), 1. sz., 18–31.

- [SUCHODOLSKI, Witold], *Sigla codicum manuscriptum, qui olim in Biblioteca Publica Leninopolitana exstantes nunc in Bibliotheca Universitatis Varsoviensis asservantur*, Kraków, Gebethner I Wolff, 1928.
- SZABÓ Károly, HELLEBRANDT Árpád, *Magyar szerzőktől külföldön 1480–1711 megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok*, Bp., 1896.
- SZALAY László, *Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században*, Pest, Ráth Mór, 1861².
- SZALAY László, *Verbőczy István és Verancsics Antal: adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI-ik században*, BpSz, 1(1859), 2. sz., 161–190.
- SZALAY László, *János király és a diplomatia*, BpSz, szerk. CSENGERY Antal, II, 4–6, Pest, Herz János, 1858, 3–32, 145–169, 340–356.
- SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái*, Bp., Hornyánszky, 1905.
- SZONTAGH Pál, *Fejedelemasszonyok – asszonyfejedelmek. Izabella Kazimira, Mária Krisztierna és Brandenburgi Katalin uralkodása az erdélyi fejedelemségben*, Confessio, 25(2001), 2. sz., 106–112.
- TAFIŁOWSKI, Piotr, *Jan Łaski (1456-1531) kanclerz koronny i prymas Polski*, Warszawa, 2007.
- TARNAI Andor, *Extra Hungariam non est vita...: egy szállóige történetéhez*, Bp., Akadémiai, 1969.
- TERBE Lajos, *Egy európai szállóige életrajza*, EphK, 60(1936), 297–350.
- THIBAUT, C. John, *The Mystery of Ovid's Exile*, Cambridge University Press, Berkeley–Los Angeles, 1964, 20–54.
- TÓTH István, *A gyulafehérvári latin nyelvű humanista költészet alapvonásairól (első közlemény)*, ItK, 105(2001), 1–2. sz., 3–28.
- TÓTH László, *Verancsics Faustus csanádi püspök és emlékiratai V. Pál Pápához a Magyar Katolikus Egyház állapotáról (1630) = Vár ucca tizenhét*, szerk. GÉCZI János, II. évf., 3. sz., Veszprém, Művészetek Háza, 1994, 39.
- TOWNEND, B. Gavin, *A Further Point in Catullus' Attack on Volusius*, G&R, 27(1980), 134–136.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, *Humanizmus és nemzeti irodalom*, Bp., Akadémiai, 1966.
- URBAN, Waław, *Zwiazki Dalmatyńczyków braci Vrančiciów z Polską I Polakami (XVI w.)*, Przegląd Historyczny, 78(1987), no. 2, 157–165.
- UREM, Mladen, *Plemenita obitelj Draganić-Vrančić iz Pirovca*, Sušačka revija, 70/71(2010), 129–136.

- VERESS Endre, *Izabella királyné (1519–1559)*, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1901.
- WALDAPFEL József, *A krakkói egyetem s a magyar és lengyel szellemi élet kapcsolatai a renaissance korában*, EPhK, 69(1946), 27–46.
- WATSON, C. Lindsay, *Catullan Recycling? ‘Cacata carta’*, Mnemosyne, 58(2005), 270–277.
- WERBŐCZY István, *Tripartitum opus iuris consuetudinarii inclityi regni Hungariae*, Bécs, 1517, II. Ulászlónak címzett ajánlólevél = *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalomból*, szerk. BARTA János, KLANICZAY Tibor, I, Bp., Tankönyvkiadó, 1963, 193–194.
- WHEELER, L. Arthur, *Tradition in the Epithalamium*, AJPh, 51(1930), 205–223.
- ZELIĆ, Darko, *Faust Vrančić i dioba predmetā iz ostavštine Antuna Vrančića u Šibeniku 1576. i 1579. godine*, Radovi Instituta povijesti umjetnosti, 35(2011), 103–114.

SAJÁT PUBLIKÁCIÓK JEGYZÉKE

I. Verancsics Mihállyal kapcsolatos publikációk

a) Idegen nyelven

1. *Birth and Death in Michael Verancius' Poems Written to the Szapolyai Family in 1540 = Sapiens Ubique Civis. Proceedings of International Conference on Classical Studies*, eds. János NAGYILLÉS et al., Bp., ELTE Eötvös József Collegium, 2015 (Antiquitas-Byzantium-Renascentia XIII sorozat), 407–424.
2. *The Role of Volusius, Choerilus, and the Muses in a Poem of Michael Verancius (1536)*, *Acta Ant. Hung.*, 54(2014), 259–275.
3. *Politics and Literature in the Elegies of Michael Verancius in 1528 = Colloquia Maruliana*, ed. Neven JOVANOVIĆ et al., vol. 23, no. 23, Split, 2014, 55–83.
4. *'The Scythian–Sarmatian Wedding' and the Epithalamion of Michael Verancius (1539) = Colloquia Maruliana*, ed. Neven JOVANOVIĆ et al., vol. 23, no. 23, Split, 2014, 99–118.

b) Magyar nyelven

1. *Moderni temporis oratio ad Deum. Verancsics Mihály 1566-os (?) törökellenes imádsága = Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények 2016*, szerk. UJVÁRY Gábor, LENGYEL Réka, Bp., 2016, 77–85.
2. *Verancsics Mihály és a Liber de rebus Hungaricis 1536 = Szóra bírni az újkort: A III. KoraiújkorÁSZ doktorandusz konferencia tanulmányai*, szerk. BODNÁR-KIRÁLY Tibor, HENDE Fanni, PATAKI Katalin, Bp., ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola, 2016, 116–138.
3. *Egy 16. századi „volusiusi Annales” ellen: hogyan ne írjunk történelmet = Humanista történetírás és neolatin irodalom a 15–16. századi Magyarországon*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter, LENGYEL Réka, Bp., MTA Bölcsészettudományi Intézet, 2015, 109–118.
4. *Apoteózis-motívumok Verancsics Mihály 1540-es epicediumában = Corollarium*, főszerk. TAR Ibolya, tom. II, Szeged, 2015, 18–29.
5. *Verancsics Mihály nászdala Szapolyai János és Jagelló Izabella esküvőjére (1539) = Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények 2012–2013*, szerk. UJVÁRY Gábor, LENGYEL Réka, Bp., 2014, 25–44.

6. Az 1539-es krakkói „nászdalverseny” = *Corollarium*, főszerk. TAR Ibolya, tom. I, Szeged, 2013, 6–19.
7. „Őt sarjam, őt emeld magatokhoz királynak!” – Szapolyai Jánost dicsőítő querelák a 16. század első feléből, *ItK*, 117(2013) 4. sz., 432–463.

II. Verancsics Mihállyal kapcsolatos konferencia-előadások

a) Idegen nyelven

1. Politics of the Habsburgs in the Works of Michael Verancius (1514–1571). Előadás a *16th International Congress of the IANLS* konferenciáján, Vienna, 2015. augusztus 2–7.
2. Michael Verancius' Relationship with his Uncle Ioannes Statilius in the View of their Correspondence. Előadás a *Colloquium Marulianum XXV. Croatian Humanist and Renaissance Literature* c. konferencián, Split, 2015. április 20–21.
3. Brothers and Historians – Michael Verancius' Role in the Unfinished Historical Work of His Brother, Antonius Verancius. Előadás a *Sapiens Ubique Civis II, PhD Student Conference in Classical Studies*-n, Szeged, 2014. augusztus 28–30.
4. Mihovil Vrančić as Critic: His Elegy against the Historical Work of Valentinus Polidamus. Előadás a *Colloquium Marulianum XXIV. The Heritage of Classical Antiquity in Renaissance Texts (II)* c. konferencián, Split, 2014. április 23–24.
5. Birth and Death in the Mihály Verancsics's Poems Written to the Szapolyai Family in 1540. Előadás a *Sapiens Ubique Civis I, PhD Student Conference in Classical Studies* konferenciáján, Szeged, 2013. augusztus 28–30.
6. Politics and Literature in the Elegies of Mihovil Vrančić (Michael Verantius). Előadás a *Colloquium Marulianum XXIII. The Heritage of Classical Antiquity in Renaissance Texts (I)* c. konferencián, Split, 2013. április 19–20.

b) Magyar nyelven

1. Verancsics Mihály *Ruthenae virginis errorja* és kiadatlan kéziratának orvostudományi vonatkozásai. Előadás a *II. Neolatin Konferencia. Latin nyelvű tudományos irodalom Magyarországon a 15–18. században* c. konferencián, Szeged, 2015. november 5–7.
2. Az 1536-os év a János-parti Verancsics Mihály történeti munkájában. Előadás a *III. KoraiújkorÁSZ Doktori Konferencián*, Bp., ELTE-BTK, 2015. május 26–27.

3. Egy humanista Szapolyai János udvarában. Előadás az „ÉRTÉKTEREMTÉS ÉS ÉRTÉKKÖZVETÍTÉS” Bolyai Klub Tudományos Ülése c. konferencián, Szeged (SZAB Székház), 2014. november 21.
4. Apoteózis-motívumok Michael Verancius 1540-es *epicedium*ában. Előadás a VII. Történettudományi Találkozó-n, Hódmezővásárhely, 2014. július 12–19.
5. Szapolyai János portréja a magyarországi humanizmus irodalmában. Előadás az *Identitás, emlékezet, történelem* c. DOSZ Irodalomtudományi Osztály I. konferenciáján, Budapest, 2014. április 25–26.
6. Egy 16. századi „volusiusi *Annales*” ellen: hogyan ne írjunk történelmet (Verancsics Mihály). Előadás az I. Neolatin Konferencia. *Humanista történetírás a XV–XVII. században – A XVIII. század magyarországi latin nyelvű irodalma* c. konferencián, Szeged, 2013. november 7–9.
7. Az 1539-es krakkói „nászdalverseny”. Előadás a VI. Történettudományi Találkozó konferenciáján, Hódmezővásárhely, 2013. július 6–14.
8. A *querela Hungariae*-toposz egy kicsit másképpen - megjegyzések Verancsics Mihály 16. századi elégiáihoz. Előadás a *Hungaria Latina* Magyarországi Neolatin Egyesület 2012. évi közgyűlésén, Budapest, 2012. december 17–18.

III. Egyéb neolatin és klasszika-filológiai tárgyú publikációk

a) Idegen nyelven

- 1) *Ioannes Martinus Stella* (angol nyelvű szócikk) = *CMR1900 Bibliographical History*, Leiden–Boston, Koninklijke Brill NV, 2015, 253–259.
- 2) *Theory and practice of the military science in Flavius Arrianus's tactical manuals* = *Απαρχαι*, szerk. JUHÁSZ Erika, Bp., 2011, 121–126.

b) Magyar nyelven

- 1) *Reciti* recenzió Tóth Sándor Attila, *Latin humanitas, neolatin poézis I/I. A jezsuita rend 18. századi költői*, Gradus ad Parnassum Könyvkiadó, Szeged, 2010, című kötetéről (recenzió lásd <http://reciti.hu/2013/1566>, 2013)
- 2) *Késő római szöveggyűjtemény*, szerk. SZÉKELY Melinda és ILLÉS Imre Áron, ford. Palotás György, Szeged, JATEPress, 2013, 63–65, 73–79.
- 3) *A római sárkányos zászló, a draco*, *Belvedere Meridionale*, 23(2011) 3. sz., 94–105.
- 4) *Narratológiai megállapítások a caesari propagandához* = *Memorabilia*, szerk. LOCSMÁNDI Dániel, Bp., 2010, 39–45.